

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2002

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV

2002

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Pécs, 2003

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Mezei Cecília

A tanulmányokat lektorálták

Beke Jenő (9), Buday-Sántha Attila (22, 24, 26), Erdősi Ferenc (17), Gazdag László (20), Gál Zoltán (5), Hajdú Zoltán (10), Horváth Gyula (1, 3, 4, 7, 13, 14, 15, 21), Hrubí László (12, 16, 19), Kovács Teréz (23), Pálné Kovács Ilona (2, 6), Rechnitzer János (11), Somogyi Gabriella (8, 18, 25).

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta és Clifford Sheperd Chadwick

ISSN 1588-5348
ISBN 963 641 953 1

A szedés és a tördelés az MTA Regionális
Kutatások Központjának a munkája
Műszaki szerkesztő Frick Dorottya
Ábrák: Fonyódi Valéria
Borító Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

TARTALOM

I.

A TERÜLETI FEJLŐDÉS ÉS A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI

1. <i>Raffay Zoltán</i> : A szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányának növekedése a fejlett piacgazdaságokban	9
2. <i>Mezei Cecília</i> : A helyi gazdaságfejlesztés nemzetközi gyakorlata	25
3. <i>Novotny Gábor</i> : EUREGIO – A határon átnyúló regionalizmus zászlóshajója	49
4. <i>Bakucz Márta</i> : A turizmus és a regionális fejlődés stratégiai összefüggései két közép-európai ország tapasztalatai alapján	71
5. <i>Wágner Illikó</i> : Adalékok a brit regionális pénzügyi központokról	96
6. <i>Póla Péter</i> : A regionális politikák és programok értékelésének francia gyakorlata	110
7. <i>Tüske Tamás</i> : A szlovén regionális politika törvényi háttere	129
8. <i>Varró Krisztina</i> : A határok nélküli Berlin új imázsa – és ami mögötte van	145
9. <i>Novák Miklós</i> : Regionális vállalatok számviteli rendszerei	159
10. <i>Gulyás László</i> : Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus	172

II.

MAGYARORSZÁG AZ EU-CSATLAKOZÁS KÜSZÖBÉN

11. <i>Grosz András</i> : Klaszterkezdeményezések Magyarországon – A Pannon Autóipari Klaszter (PANAC)	193
12. <i>Borbás László</i> : A magyar kis- és középvállalkozások helyzete az EU-csatlakozás tükrében	216
13. <i>Szebellédi István</i> : Módosuló követelmények, magyar válaszok a területi finanszírozási rendszerben	241
14. <i>Jobbágy Valér</i> : A Nemzeti Fejlesztési Terv kérdőjelei	254
15. <i>Marcell Viktória – Mezei Katalin</i> : A Pécsi Tudományegyetem szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben	264
16. <i>Füzesi Zoltán</i> : Decentralizált területfejlesztési források Zala megyében	276
17. <i>Molnár András</i> : A vasúti közlekedés hazánkban és a Dél-alföldi régióban az uniós csatlakozás előtt	302
18. <i>Skoumal Krisztián</i> : Az Internet és a magyarországi régiók	315

III.
VIDÉKFEJLESZTÉS

19. <i>Finta István</i> : A vidék fejlődését elősegítő politika látens és érdemi elemei	333
20. <i>Farkas Tibor</i> : A kistérségek tagoltsága	346
21. <i>Czene Zsolt</i> : Pusztuló falvak – teremtő élet; kulturális örökség és regionális megújulás	357
22. <i>Forgó Mónika</i> : Az Európai Unió vidékfejlesztési közösségi kezdeményezése: LEADER+	375
23. <i>Pályi István</i> : A SAPARD-program akkreditációjának folyamata a támogatásra jogosult országokban	383
24. <i>Magyar Tünde</i> : A szőlő- és borágazat néhány jellegzetessége és térségre gyakorolt hatása a Tokaj-Hegyalján	401
25. <i>Sági Béla</i> : Az Ipolymenti kistérség marketingje az Internet árnyékában	415
26. <i>Kis Mária</i> : Területfejlesztési dilemmák egy dél-alföldi kistérség példáján keresztül	428

I.

A TERÜLETI FEJLŐDÉS
ÉS A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS
NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI

1. A SZOLGÁLTATÁSOKBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYÁNAK NÖVEKEDÉSE A FEJLETT PIACGAZDASÁGOKBAN

Raffay Zoltán

Bevezetés

Az elmúlt évezredek és évszázadok társadalmi-gazdasági fejlődésének története a hagyományos halászó-vadászó-gyűjtögető életformáról a letelepedésre és a mezőgazdasági termelésre való áttérés (a fejlődés első hulláma), mintegy két évszázaddal ezelőtt a feudális agrártársadalomról az ipari társadalomra való áttérés (második hullám), majd az elmúlt évtizedekben a szolgáltató szektor foglalkoztatásban és értéktermelésben való előretörésének története (harmadik hullám). A tanulmány a harmadik hullám, a terciarizáció gyors terjedésének az okait vizsgálja, külön kitérve a termelő, az elosztási, a személyi és a társadalmi szolgáltatásokra.

A szolgáltató szektor szerepének hagyományos értelmezése

Az elmúlt mintegy két évtized gazdasági paradigmaváltása (Horváth, 2000) következtében alapvetően megváltozott a szolgáltatások gazdasági növekedésben és területi fejlődésben játszott szerepének az értelmezése. A szolgáltatásokat, elsősorban az üzleti szolgáltatásokat ma már nem a gazdasági életben „szükséges rossznak” tekintik, hanem a modern gazdaság egyre bonyolultabb termelési és elosztási rendszereinek meghatározó részének tartják őket.

A szolgáltatások gazdaságban betöltött szerepének „hagyományos” értelmezése a XVIII. század végére nyúlik vissza, arra az időszakra, amikor a régi, alapvetően mezőgazdasági jellegű és feudális viszonyokkal jellemezhető társadalom átalakulásának folyamata megindult Európa fejlett országaiban. A kialakulóban lévő új ipari társadalom első kutatója és leírója Adam Smith volt (Illeris, 1989).

A régebbi (ipari forradalom előtti) társadalomban a szolgáltatásokat végző személyek komoly társadalmi megbecsülést élveztek. Adam Smith véleménye

szerint ez helytelen volt, mivel szerinte a szolgáltatások nem járulnak hozzá a „nemzetek jólétéhez”, azt kizárólag az árutermelő tevékenységek teremtik meg.

A szolgáltatások ilyen irányú megközelítése azóta is komoly befolyást gyakorolt a közgazdasági gondolkodásra. *Karl Marx* mindenben osztotta *Adam Smith* szolgáltatásokkal kapcsolatos véleményét és „nem termelőkenynek” nevezte a szolgáltatásokat. A szocialista országokban egészen a legutóbbi évekig a szolgáltatásokat vették figyelembe a nemzeti termék értékének kiszámításakor (*Illeris*, 1989; *Pálos–Arányi*, 1980). Mind a szocialista, mind pedig a polgári közgazdászok között volt, aki aggasztónak vélte a szolgáltató szektor előretörését a foglalkoztatottságban (sőt néhányan egyenesen katasztrofális jelenségnek tartották a „dezindustrializációt”), abbéli félelmükben, hogy a nem termelőkeny szolgáltatások rontják a nemzeti fizetési mérleget és lassítják a gazdasági növekedést.

A modern gazdaság szerkezete (és így annak felfogása is) fokozatosan változni kezdett az elmúlt két-három évtizedben. Az új gazdaság legfontosabb jegyei (többek között) a következők:

- a szabványosítható, rutinszerűen végezhető munka nagy részét automatizálják;
- a piacok egyre differenciáltabbakká válnak (nemzetközi szinten is, de a hazai, belső piacok is);
- a minőség egyre többet, míg a mennyiség egyre kevesebbet jelent a versenyben, így kulcsfontosságú tényezővé lép elő az innováció és a kreativitás;
- a mikroprocesszorok robbanásszerű elterjedése lehetővé tette, hogy a korábban jellemző nagyszériás tömegtermelést kisszériás, differenciált termelés váltsa fel;
- egyre kevesebben dolgoznak hagyományos fizikai munkakörben, „kék-galléros” tevékenységekben, ugyanakkor egyre többen a termékek fejlesztésén, tervezésén és értékesítésén, azaz a termelő szolgáltatások területén;
- a szolgáltatások a termelési rendszer elválaszthatatlan, szerves részévé váltak, az árutermelés és a szolgáltatások egymást kiegészítik;
- a háztartások számára nyújtott szolgáltatások egy része is fontos szerepet játszik a modern gazdaságban, mivel a munkaerő minősége – amely nagymértékben függ az egészségügyi, oktatási és kulturális stb. szolgáltatások minőségétől – az új termelési rendszerben kulcsfontosságú tényezővé vált.

Azok a gazdaságok, amelyek tudatosan próbálták visszafogni a szolgáltató szektor növekedését, mint a kelet-közép-európai tervgazdaságok, többek között fejletlen tercier szektoruknak is köszönhetik gazdasági visszaesésüket.

A tercier szektor növekedése 1960 után

Az 1960-as évektől napjainkig eltelt időszak a szolgáltatások szempontjából két jól elkülöníthető korszakra osztható: az 1973-ig (az első olajárrobbanásig) tartó „aranykorra” és az azt követő évekre. (Az 1960-as évek előtti időszak foglalkoztatási viszonyait olyan mértékben torzítja a II. világháború utáni újjáépítés időszaka, hogy indokoltnak látszik e mintegy másfél évtizedet kihagyni a vizsgálatból.)

Mindkét időszakra jellemző a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenése, 1973 után pedig az ipari foglalkoztatottak létszáma sem emelkedett, a felszabaduló munkaerő a tercier tevékenységekben talált munkát (1. táblázat). Az 1973 és 1985 közötti gazdasági recesszió a szolgáltató ágazatokban sokkal kevésbé éreztette hatását, mint az iparban.

1. táblázat

A szolgáltató szektor részesedése a foglalkoztatottságon belül néhány fejlett OECD-országban, 1960–2000, %

	1960	1970	1980	1989	1995	2000	Változás, %*
USA	61,1	61,1	65,9	70,5	73,1	74,5	121,9
Japán	37,4	46,9	54,2	58,2	60,7	63,7	170,3
Franciaország	44,1	47,2	55,4	63,5	68,2	69,5	157,6
Németország (NSZK)	38,6	42,9	51,0	56,5	60,8	63,8	165,3
Hollandia	47,8	54,9	63,6	68,8	72,8	75,2	157,3
Svédország	47,7	53,5	62,2	67,0	71,0	72,7	152,4
Egyesült Királyság	48,8	52,0	59,7	68,4	70,5	73,1	149,8
Átlag	46,5	51,2	58,9	64,7	68,2	70,4	151,3

* A 2000. évi érték az 1960-as százalékában.

Forrás: Soy, 1994; Elfring, 1989; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1996 és Eurostat Statistical Yearbook, 2002. alapján saját szerkesztés.

A növekvő tercier foglalkoztatottság a különböző évtizedekben más-más szolgáltató tevékenységek intenzív növekedésének volt köszönhető. Az 1960-as években elsősorban a társadalmi szolgáltatások voltak a növekedés hajtóerői, majd létszámnövekedésük lelassult az 1970-es és 80-as években (ennek oka elsősorban az 1973-as olajárrobbanás és annak tovaryűrűző hatásai voltak), amikor a termelő szolgáltatások váltak a legfontosabb munkahelyteremtő tevékenységek a szolgáltatásokon belül. Az 1960-as évek jelentős visszaesése után az 1970-es években a személyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma is növekedésnek indult. Ezek a trendek lehangsúlyosabban az Egyesült Államokban jelentkeztek, de a többi ország is bizonyos időeltolódással ugyanezt a mintát követte (Elfring, 1989).

A szolgáltató alágazatok rövid jellemzése

A következő néhány oldalon a szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának növekedését vizsgálom négy alágazat (termelő, elosztási, személyi és társadalmi szolgáltatások) szerinti bontásban, kitérve a különböző tevékenységekben működő önfoglalkoztatás, egyéni vállalkozások jelentőségére és az egyes alágazatok foglalkoztatottságának recesszió érzékenységére. Az elemzés egy hét OECD-oroszgot felölelő vizsgálatra alapul (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Japán, Németország és Svédország; *Elfring*, 1989), helyenként kiegészítve azt általánosabb jellegű trendekkel és folyamatokkal.

Egymásról eltérő országok (különösen, ha nem is tartoznak egy integrációs csoportba, mint a jelen esetben is) gazdasági tevékenységének összehasonlításakor komoly problémát okozhat a statisztikai rendszerek különbözősége. Az OECD, az ENSZ és az Eurostat foglalkoztatási statisztikái általában túlságosan átfogóak, nem eléggé differenciáltak, ezért az elemzés az ISIC (International Standard Industrial Classification) irányelveit vette figyelembe. Az egyes országok foglalkoztatási adatai általában három forrásból (illetve azok kombinációjából) származtak: a) háztartási szintű felmérések, elsősorban a népszámlások adatai; b) cégregiszterek és c) társadalombiztosítási nyilvántartások.

A statisztikákban nemzetközileg elfogadott legkisebb szint, a vállalkozások foglalkoztatottsági adatait vette figyelembe, és a vállalkozások fő tevékenységi köréből vezette le a foglalkoztatást (tehát egy takarító munkahelyet szolgáltatásnak tekintve, ha alapvetően szolgáltató jellegű vállalat alkalmazottjáról van szó és ipari munkahelynek, ha ipari létesítmény alkalmazottjáról).

A figyelembe vett négy alágazat (termelő, elosztási, személyi és társadalmi szolgáltatások) szinte teljes egészében lefedi az ISIC beosztását (ISIC 6. osztály: nagy- és kiskereskedelem, vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás; 7. osztály: közlekedés, tárolás és távközlés; 8. osztály: pénzügyi, biztosítási, ingatlanokkal kapcsolatos és üzleti szolgáltatások; 9. osztály: közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatások).

Termelő szolgáltatások

A termelő szolgáltatásokat érdemes külön kezelni a többi szolgáltatástól, hiszen ügyfélköre elsősorban a vállalkozásokra terjed ki, amelyek a szolgáltatásokat saját termelésük inputjaként használják fel, míg a többi szolgáltatás többnyire végső felhasználókat szolgál ki.

A termelő szolgáltatásokat önálló vállalkozások is kínálhatják, de termelő cégeken belül működő részlegek is előállíthatják azokat. A cégek szervezeti felépítésében megfigyelhető általános tendencia a korábban vállalati funkcióként

gyakorolt tevékenységek külső, szakosodott vállalkozások vagy személyek részére történő átadása (externalizáció vagy outsourcing, „kiszervezés”). Ugyanakkor ez a folyamat a valóságosnál nagyobbak mutathatja az üzleti szolgáltatások szektorának a növekedését, mert a korábban a feldolgozóipari vállalkozások saját belső egységei által végzett szolgáltató tevékenységeket azok kiszervezése után már a terciér és nem a szekunder szektorban rögzíti a statisztika, és ez esetben a gazdaságban nem következik be arányeltolódás az ipartól a szolgáltatások javára, mindössze a statisztikai kimutatásokban jelenik meg a foglalkoztatottak számának emelkedése az utóbbi szektorban. Mindezek miatt egyes szerzők véleménye szerint az üzleti szolgáltatások (és általában a szolgáltatások) szektorában megfigyelhető komoly növekedés voltaképpen csak a statisztikákban jelenik meg (*Coffey–Polèse*, 1989). Ezzel a véleménnyel ugyanakkor szembe lehet állítani azt a nézetet, miszerint az üzleti szolgáltató funkciók (szemben az üzleti szolgáltatások szektorával) valós súlyuknál kisebb mértékben mutatkoznak a statisztikákban, mert sok ártermelő cég még ma is maga állítja elő a működéséhez szükséges szolgáltatásokat (*Raffay*, 2002), bizonyos, többnyire stratégiai jellegű információkat nem szívesen bíznak rá külső cégekre.

A termelő szolgáltatások közé az üzleti szaktanácsadó szolgáltatások, a pénzügyi szolgáltatások, a biztosítási szolgáltatások és az ingatlanüggyekkel kapcsolatos szolgáltatások tartoznak.

Elosztási szolgáltatások

Közös jellemzőjük e szolgáltatásoknak, hogy áruk, információk és emberek elosztásával foglalkoznak. Ilyenek a nagykereskedelem, a kiskereskedelem, a szállítási szolgáltatások és a távközlés.

Személyi szolgáltatások

A személyi szolgáltatások többnyire a végső felhasználók számára nyújtott szolgáltatások, ide tartozik a szálláshely-szolgáltatás, a vendéglátás, a szórakoztatóipar, a háztartási szolgáltatások, a javítási szolgáltatások, a mosodai és tisztítói szolgáltatások és számos más személyi szolgáltatás.

Társadalmi szolgáltatások

Az előző kategóriához hasonlóan az ide tartozó szolgáltatásokat is végső felhasználók veszik igénybe, a személyi szolgáltatások kategóriájától a társadalmi szolgáltatások nem-piaci jellegükben térnek el. A társadalmi szolgáltató tevékenységeket a kormányzat, non-profit szervezetek, esetleg magánvállalkozások vagy vállalatok végzik (ez esetben többnyire állami támogatással). Ide tartoznak a tisztán kormányzati szolgáltatások (rendfenntartó és honvédelmi szolgáltatások), az egészségügyi szolgáltatások, az oktatás és más társadalmi szolgáltatások.

A foglalkoztatás növekedése a szolgáltatások területén

Termelő szolgáltatások

A termelő szolgáltatásokon belül nemzetközileg az üzleti tanácsadó szolgáltatások a legnagyobb csoport, az összes alkalmazott mintegy felével. E magas aránynak egyrészt a korábban már említett externalizációs, kiszervezési tendencia az oka (aminek révén a vállalkozások olyan szakismeretekhez juthatnak hozzá, amelyekkel saját maguk nem rendelkeznek és amelyekre csak időszakosan van szükség, így nem éri meg arra állandó alkalmazottat fizetni), másrészt a rugalmasság iránti igény. Az 1970-es, 80-as évektől kezdve a vállalati politikákban a rugalmasság egyre nagyobb szerepet kapott, és ennek részét képezi szakosodott cégektől szolgáltatások vásárlása is annak érdekében, hogy a vállalkozások a saját alaptervekenységükre koncentrálhassanak (*Elfring*, 1989). A vállalatvezetési feladatok összetettebbé váltak és így jelentősen megnőtt a különböző könyvelési, pénzügyi, marketing és jogi ismeretek iránti igény, amelyek kielégítése vállalaton belül komoly tőke lekötését igényelte volna az emberi erőforrásokban, éppen azért, mert nem volt mindig mindegyik ismeretre szükség. Sokkal célszerűbb és költséghatékonyabb szakosodott külső szervezetektől beszerezni ezeket a szolgáltatásokat.

Ez megmagyarázza azt, hogy miért indultak olyan robbanásszerű növekedésnek az üzleti szolgáltatások az elmúlt néhány évtizedben: a nagyvállalatok szervezeti változásai, az erősen centralizált vállalati struktúrákat felváltó decentralizált és sok telephelyes rendszerek a specializáció (szakosodott üzleti szolgáltató vállalkozások megjelenése) és a méretgazdaságosság (a termelő vállalatok szinte az összes erőforrásukat az alaptervekenységükre összpontosíthatták) irányába hatottak. A XX. század első felében csak igen lassan nőtt a termelő szolgáltatásokban alkalmazottak száma, majd a háború után, különösen az 1960-as évektől kezdve, a növekedés üteme felgyorsult. A vállalati decentralizációval számos viszonylag önálló vállalati egység keletkezett, amelyek a korábbinál nagyobb szabadsággal rendelkeztek a szolgáltatások belső előállítására avagy kívülről történő beszerzése terén. Figyelemre méltó, hogy az üzleti szolgáltatások iránti igény és az e tevékenységekben alkalmazottak száma még az 1973-as olajrobbanást követő általános gazdasági recesszió éveit is folyamatosan nőtt, az 1970-es évek közepe után az üzleti tanácsadó szolgáltatásokban dolgozók száma mintegy háromszor gyorsabban emelkedett, mint az összes szolgáltatás együttvéve: Kanadában az 1971 és 1981 közötti időszakban növekedési ütemük meghaladta a 140%-ot (*Coffey-Polèse*, 1989); az Egyesült Királyságban az 1980-as években három és félszáz ezer fővel, 122%-kal emelkedett az üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma (az ipar és a szolgáltatások összesített növekedése csak 3,5%-os volt ugyanebben az időszakban, a

feldolgozóipari foglalkoztatás önmagában 17,5%-kal csökkent) (Keeble–Bryson–Wood, 1997).

Az alapvetően szolgáltató jellegű társadalom megjelenése elősegítette a tanácsadó tevékenységek gyors növekedését. Sok szolgáltató szervezet az információs technológiák iránti megnövekedett kereslet kielégítésére szakosodott, a számítógépek használatával kapcsolatban ugyanis számos új igény merül fel, mint például a szoftverfejlesztés; a számítástechnika integrálása a vállalati tevékenységek közé; a rendszerfejlesztés és -szaktanácsadás; a számítástechnikai oktatási szolgáltatások; az ügyfelek folyamatos tájékoztatása az új fejlesztésekről és a számítógépek karbantartása és javítása. Mivel az informatika alkalmazásának a sikere nagymértékben függ attól, hogy a vállalati szerkezet mennyire alkalmas a számítástechnika nyújtotta előnyök kiaknázására, a szerkezetátalakítással kapcsolatos szaktanácsadás iránti kereslet is megnőtt.

A szolgáltatások egy bizonyos szegmensére szakosodott kis cégek száma gyors növekedésnek indult és számos innovációt vezettek be a szolgáltatások előállítására terén, amelyek gyakran a szolgáltatások bizonyos mértékű szabványosítását jelentették. A szabványosítás következtében a szolgáltatások elvileg bárhol könnyedén reprodukálhatók voltak (ami miatt sokan az üzleti szolgáltatásokban látták a gyengébben teljesítő gazdasági perifériák fejlesztésének nagy lehetőségét, részletesebben lásd Coffey–Polèse, 1989 és Raffay, 2001), illetve sokkal alacsonyabbak lettek a belépési korlátok sok szolgáltatás területén, ami a szolgáltató kis- és középvállalkozások számának ugrásszerű növekedéséhez vezetett (Elfring, 1989).

Nem könnyű megbecsülni, hogy az üzleti szaktanácsadó szolgáltatások növekedése milyen mértékben köszönhető a feldolgozóipar cégeken belüli szolgáltató tevékenységek kiszervezésének. A szoftverekkel kapcsolatos szolgáltatásokat például három különböző helyen is elő lehet állítani: a nagyvállalatoknak többnyire van saját adatfeldolgozó osztálya; a számítógépes hardverek gyártóinak általában van szoftverfejlesztéssel foglalkozó egysége; és vannak természetesen önálló szoftverfejlesztő cégek és szaktanácsadók. Legnagyobb növekedés ez utóbbi csoportnál volt tapasztalható, de országonkénti eltérések megfigyelhetők a saját előállítású vagy kívülről vásárolt szolgáltatások arányát illetően: Németországban például a saját előállítást, míg Franciaországban a szakosodott cégektől történő vásárlást részesítik előnyben (Elfring, 1989). A szolgáltató tevékenységek kiszervezésével kapcsolatos vállalati döntéseket a szolgáltatások piaci kínálata is befolyásolja, illetve a szolgáltatások igénybevételevel kapcsolatos tranzakciós költségek (Raffay, 1996).

Elosztási szolgáltatások

Az elosztási szolgáltatások a terciér szektor viszonylag stabil részét képezték az elmúlt évtizedekben, a kategórián belül pedig a kiskereskedelem volt a legdinamikusabban növekvő tevékenység. A nagykereskedelem, illetve a közlekedés és szállítás részesedését befolyásolja az egyes országok földrajzi elhelyezkedése is, pl. Németország fő iparterületének áruit jórészt a rotterdami kikötőn keresztül szállítják, de megemlíthetjük az ország gazdasági erejéhez mérten igen jelentős hajóflottával rendelkező Görögországot is.

A kiskereskedelmi tevékenységek terjedésére hatást gyakorolhatnak társadalmi szokások is: Japánban például a kiskereskedelemnek komoly társadalmi rangja van, a japán kereskedők komoly hangsúlyt fektetnek a vevők magas színvonalú kiszolgálására, ennek megfelelően a lakosságszámhoz viszonyítva igen magas a kiskereskedelmi létesítmények aránya: míg az 1970-es évek közepén egy átlagos japán kiskereskedelmi egység 70 háztartást szolgált ki, ez a szám az Egyesült Államokban ennek a kétszerese, Németországban pedig két és félszerese volt (*Elfring*, 1989).

Az elosztási szolgáltatások fejlődését a kormányzati politika is befolyásolhatja. A japán kiskereskedelmi szektor fejlettsége a társadalmi presztízs mellett annak is köszönhető, hogy az állam tudatos politikával igyekszik korlátozni a nagykereskedelmi egységek terjeszkedését és ezzel védeni a már működő kiskereskedelmi bolthálózatot. Az Egyesült Királyságban 1966-ban bevezették a szelektív munkáltatói adót (Selective Employment Tax, SET), amely bizonyos szolgáltatásokra és munkaerő-intenzív tevékenységekre, köztük a kiskereskedelemre, komoly hatást gyakorolt. Az adó célja a munkaerő szolgáltatásokba áramlásának a megállítása és a szolgáltatásoknak a nagyobb termelékenység elérésére való kényszerítése volt. A szelektív munkáltatói adó érzékenyebben érintette a kiskereskedelmi egységeket, mint a termelékenyebb szupermarketeket, és a kiskereskedelemben foglalkoztatottak számának növekedése csak az adónak az 1970-es évek második felében történő eltörlése után érte el ismét a hasonló fejlettségű országokban jellemző értéket (mintegy 1,5% az 1960-as években és körülbelül 0,7% az 1970–80-as években).

Személyi szolgáltatások

Érdekes módon az általános társadalmi-gazdasági fejlettségi színvonal nem tűnik döntő mértékben befolyásoló tényezőnek a személyi szolgáltatások esetében: 1985-ben Svédországban a munkaerő mindössze 6,1%-a, míg az Egyesült Államokban 12,4%-a dolgozott e szektorban, tehát több mint kétszeres volt a különbség két hasonlóan fejlett jóléti állam között (Svédországban a kormányzat igen sok szolgáltatást magára vállalt, amelyek bizonyos esetekben kiváltották a személyi szolgáltatásokat).

1960 és 1973 között a fejlett piacgazdaságokban évente mintegy 0,4%-kal, majd a következő egy évtized folyamán évente 1,3%-kal gyarapodott a személyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak létszáma. A növekedés elsősorban a szálláshely-szolgáltatás és a vendéglátás fejlődésének a következménye volt.

Az 1970-es években a növekedés felgyorsulásának oka a nők egyre növekvő jelenléte a munkaerőpiacon, illetve az, hogy az 1973-ban kezdődő recesszió következtében megnövekedő munkanélküliség leszorította az általános bérszínvonalat, amely kedvező hatással volt a munkaerő-intenzív szolgáltatások fejlődésére.

A személyi szolgáltatásokban dolgozók számának növekedése ellentmondott számos szerző várakozásának (pl. *Elfring*, 1989), akik a személyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának stabilizálódását vagy csökkenését vetítették elő, mivel szerintük egyrészt a háztartási gépek elterjedése és az önkiszolgálás miatt számos szolgáltatás iránt megszűnik az igény, másrészt pedig viszonylag drágákká válnak a személyi szolgáltatások, ugyanis a termelékenységük nehezen növelhető.

Találunk példát arra is, hogy a személyi szolgáltatások terén nem feltétlenül alacsony a termelékenység: a gyorsétterem jó példa a szolgáltatások „iparszerű” előállítására a tevékenységek szabványosításán keresztül. Mivel a szabványosított munkafolyamatban egy-egy alkalmazottnak elég egy bizonyos tevékenységet elvégeznie és nem kell az egész folyamatról mélyreható ismeretekkel rendelkeznie, újabb réteg számára nyílik meg a munkaerőpiac, az alacsonyabb végzettségűek vagy korábban munka nélkül állók számára.

A nők egyre nagyobb részének munkába állása két okból gyakorol kedvező hatást a személyi szolgáltatások növekedésére: egyfelől egyre kevesebb nő marad háztartásbeli (azok a háztartások pedig, ahol a nő is dolgozik, jövedelmük nagyobb részét fordítják személyi szolgáltatásokra, mint ahol a háztartás női tagjának nincs állása), másfelől a nagyobb munkaerő-piaci kínálat leszorítja a béreket azokon a területeken, ahol elsősorban nők dolgoznak, a személyi szolgáltatások pedig tipikusan ilyen terület, és így több alkalmazott foglalkoztatása válik lehetővé.

A személyi szolgáltatásoknak az önkiszolgálás általi kiszorítása a jövőben sem valószínű, mivel a háztartások egyre kevesebb időt tudnak arra fordítani: egyrészt a demográfiai változások, például a lakosság elöregedése vagy a csökkenő születési arányszámok, a háztartások átlagos nagyságának csökkenéséhez vezet és így egyre kevesebben vannak, akik saját maguk számára végeznek különböző kényelmi szolgáltatásokat, másrészt sokan inkább a saját jobban fizető munkájukban töltenek el több időt és a megszerzett jövedelem egy részét fordítják személyi szolgáltatásokra.

Társadalmi szolgáltatások

A legtöbb fejlett országban a társadalmi szolgáltatások ma a legnagyobb szolgáltatási szektor (Japán kivétel ez alól), a munkaerő mintegy negyede végez ilyen jellegű tevékenységet. Japánban ugyanakkor csak 12,7% volt ez az arány 1985-ben, a közismerten gondoskodó állam hírében álló Svédországban pedig 35,3%. Legtöbb országban a kormányzati szolgáltatások (közigazgatás, közbiztonság, védelem) a legnagyobb foglalkoztató, ettől nem sokkal marad el az egészségügyben és az oktatásban dolgozók száma, míg az „egyéb” társadalmi szolgáltatásokban dolgoznak a legkevesebben.

Japán esete különleges, a szigetországban mind a négy kategória a dolgozók kisebb részének ad munkát, mint a legtöbb fejlett piacgazdaságban. A kormányzati szolgáltatások viszonylag alacsony aránya a honvédelmi szolgáltatásokban alkalmazottak igen alacsony arányának tudható be. A japán vállalkozások mellett sokkal nagyobb mértékben vállalnak szerepet alkalmazottaik társadalmi életében, mint a nyugati társadalmakban, sok társadalmi szolgáltatást a munkaadók vállalnak át, amelyek így nem jelennek meg a hivatalos statisztikákban.

Svédországban a jóléti és oktatási szolgáltatások fejlesztése az aktív munkaerő-piaci politika eszköze volt, amelyet az állam különösen szívesen alkalmazott az első olajárrobbanás kiváltotta gazdasági recesszió idején megnövekedett munkanélküliség visszaszorítására. Az 1970-es évek végétől kezdve a svéd munkaerő-politika tudatosan fejlesztette az olyan munkaerő-intenzív szolgáltatásokat, mint a társadalmi szolgáltatások. A jóléti állam modelljének gyengülésével azonban a társadalmi szolgáltatásokban alkalmazottak korábbi magas aránya Svédországban is visszaesett (2000-ben 23,8%, Sveriges statistiska databaser, 2000).

Az egyéni szolgáltató vállalkozók számának növekedése

Az alkalmazásban állók és az egyéni vállalkozók számának változása nem feltétlenül azonos irányú. 1960 és 1985 között az összes szolgáltatáson belül az egyéni vállalkozók aránya csökkent, mert a munkavállalóként dolgozók száma gyorsabb ütemben emelkedett. Az egyéni vállalkozók aránya az 1960–1973 közötti időszakban csökkent, majd 1973 után éves szinten mintegy fél százalékkal nőtt, természetesen nem egyforma mértékben a különböző szolgáltatások esetében: leggyorsabban a termelő szolgáltatások területén (évente 44,4%), míg az elosztási szolgáltatások esetében megmaradt az éves szinten fél százaléknyi csökkenés (*Elfring*, 1989).

A legtöbb országban a termelő szolgáltatások foglalkoztatottságának növekedése részben az újonnan alapított egyéni vállalkozásoknak volt köszönhető,

elsősorban az új piaci lehetőségekre gyorsan reagálni és különleges szaktudásukat kamatoztatni képes szakemberek által alapított vállalkozásoknak. Más szolgáltatások (elsősorban a kiskereskedelem, a javító és tisztító szolgáltatások, egyes esetekben a vendéglátás) esetében ezzel ellentétben a kényszervállalkozások száma nőtt meg a munkaerőpiacok bizonytalanná válása, a megszűnő munkahelyek következtében (ez utóbbi elsősorban az Egyesült Királyságra volt jellemző).

A tercier foglalkoztatottság recesszióérzékenysége

A szolgáltatások egészében véve kevésbé érzékenyek a gazdasági recesszióra, mint az ipar, a tercier szektor azonban meglehetősen heterogén és mindegyik alágazat más és más módon reagál a gazdasági visszaesésre (2. táblázat).

2. táblázat

A foglalkoztatás növekedése hét fejlett ipari ország átlagában alágazatonként 1960 és 1985 között

	1960–73	1973–75	1975–79	1979–83	1983–85
Ipar	0,7	-2,1	-0,1	-2,1	-0,3
Szolgáltatások összesen	2,3	1,6	2,3	1,3	1,7
Termelő szolgáltatások	4,8	3,0	3,8	2,7	4,9
Elosztási szolgáltatások	1,3	0,4	1,1	0,2	0,5
Személyi szolgáltatások	0,4	-0,7	1,8	1,1	2,7
Társadalmi szolgáltatások	3,7	3,1	2,8	1,7	1,0

Forrás: Elfring, 1989.

A piaci szolgáltatásokban alkalmazottak számának bővülése mind az 1973–75 közötti, mind pedig az 1979–83-as recesszió idején jelentősen lelassult, ugyanakkor a piaci szolgáltatások, az ipari termeléshez való szoros kötődésük és így annak ciklikus változásaitól való függőségük ellenére a feldolgozóiparnál kevésbé érzékenyen reagálnak a recesszióra.

A foglalkoztatottak számának ciklikus ingadozása a tercier szektorban kevésbé erős, mint a feldolgozóiparban. Egyrészt nagyobb a „rejtett” munkanélküliség az egyéni vállalkozók között, másrészt a szolgáltatások területén a javadalmazási rendszer sokkal rugalmasabb a feldolgozóiparénál, sok területen a jutalékos rendszer, a teljesítménybér a jellemző; az egyéni vállalkozások jövedelme rugalmasabban alakulhat, mint a fix alkalmazottaké; a szakszervezetek sokkal kevésbé jellemzőek a szolgáltatások területén; nem utolsósorban pedig

recesszió idején a vállalkozások fokozódó költségérzékenysége a saját előállítási szolgáltatások visszaszorulása és azoknak a szakosodott szolgáltató cégektől történő beszerzés irányába hat.

A személyi szolgáltatásokat, érthető módon, erősen befolyásolja a gazdasági recesszió, akárcsak az elosztási szolgáltatásokat. A társadalmi szolgáltatások is nagyon érzékenyek a gazdaság ciklikus változásaira, alkalmazottainak létszáma folyamatosan csökkent a vizsgált időszakban, ami a jóléti állam modelljének a gyengülését jelzi.

A 3. táblázatban összefoglalom a különböző hatótényezőknek az üzleti, elosztási, személyi és társadalmi szolgáltatásokra gyakorolt hatását.

3. táblázat

A szolgáltatások foglalkoztatottságának fejlődését befolyásoló tényezők

Hatótényező	Üzleti szolgáltatások	Elosztási szolgáltatások	Személyi szolgáltatások	Társadalmi szolgáltatások
Gazdasági növekedés vagy recesszió	<ul style="list-style-type: none"> – vállalatok számának növekedése; – specializáció erősödése; – recesszió idején több szolgáltatást szerveznek vállalatoknál kívülről költség-takarékossági okból; 	<ul style="list-style-type: none"> – recesszió idején a kereskedelmi, szolgáltatások iránti igény csökken; 	<ul style="list-style-type: none"> – a jövedelmi szint emelkedésével nő, csökkenésével alacsonyabb lesz a személyi szolgáltatásokra fordított kiadások nagysága és aránya; – recesszió idején a növekvő munkanélküliség növeli a kevésbé termelékeny személyi szolgáltatások munkaerő-kínálatát; 	<ul style="list-style-type: none"> – recesszió idején az állam gyakran a jóléti szolgáltatások megszorításával takarékoskodik;
Vállalatirányítási rendszerek átalakulása, decentralizáció	<ul style="list-style-type: none"> – szolgáltatások kiszervezése szakosodott külső cégek felé; 	<ul style="list-style-type: none"> – önálló vállalati divíziók közötti szállítás és telekommunikáció iránti igény növekedése; 	–	–

A táblázat a következő oldalon folytatódik!

Ható-tényező	Üzleti szolgáltatások	Elosztási szolgáltatások	Személyi szolgáltatások	Társadalmi szolgáltatások
Műszaki fejlődés	<ul style="list-style-type: none"> – számítógépek használatának elterjedése; – csökkenő belépési korlátok számos üzleti szolgáltatásban; – új szolgáltatások iránti igény megjelenése; – a közlekedés fejlődésével távolabbi területek ügyfélkörre is elérhetővé válik; 	<ul style="list-style-type: none"> – on-line kereskedelem terjedése; – automatizálással kevesebb munkaerőre van szükség a közlekedés és a távközlés terén; 	<ul style="list-style-type: none"> – önkiszolgálás terjedése, szolgáltatások műszaki eszközökkel történő helyettesítése; – szolgáltatások „iparosítása”: pl. gyorséttermek; 	–
Kormányzati politika	<ul style="list-style-type: none"> – vállalkozások alapításának ösztönzése az üzleti szolgáltatásokra is kedvezően hat; 	<ul style="list-style-type: none"> – viszonylag olcsó munkahelyteremtés; – kiskereskedelmi egységek védelme a nagykereskedelmi hálózatokkal szemben (Japán); – szelektív munkáltatói adó (SET) az Egyesült Királyságban; 	<ul style="list-style-type: none"> – viszonylag olcsó munkahelyteremtés; – az állam által felvállalt szolgáltatások helyettesíthetnek bizonyos személyes szolgáltatásokat (pl. babysitter helyett gyermekmegőrző); 	<ul style="list-style-type: none"> – viszonylag olcsó munkahelyteremtés; – jóléti állam modellje (pl. skandináv országok) sok társadalmi szolgáltatást igényel; – kis létszámú haderő bizonyos országokban, pl. Japán, Svájc;
Földrajzi elhelyezkedés	–	<ul style="list-style-type: none"> – logisztikai-központ-szerep, szállítás magas aránya (pl. Görögország), nagy kikötők (pl. Rotterdam) komoly szerepe a nemzetgazdaságban; 	<ul style="list-style-type: none"> – szomszédos országok alacsonyabb ár-színvonalú személyi szolgáltatásai igénybevétele (pl. nyugat-magyarországi fogorvosok); 	–

A táblázat a következő oldalon folytatódik!

Ható-tényező	Üzleti szolgáltatások	Elosztási szolgáltatások	Személyi szolgáltatások	Társadalmi szolgáltatások
Demográfiai tényezők	–	–	– női munkaerő munkába állásával nő a személyi szolgáltatások iránti igény; – háztartások csökkenő nagysága miatt nő a személyi szolgáltatások iránti igény;	– népesség előregedésével csökken az oktatási szolgáltatások iránti igény; – nő az egészségügyi szolgáltatások iránti igény;
Társadalmi-kulturális szokások	– a bizalom szintje befolyásolhatja, hogy a szolgáltatásokat a vállalatok belső egységeik által állítják elő vagy kiszervezik azokat cégen kívülre.	– kiskereskedelmi szektor tisztelete és szerepe Japánban; – a fogyasztói társadalomban megnő a vásárlásra fordított idő, utazás és kiadás nagysága.	– nem fizetett családi munkaerő vs. vásárolt szolgáltatás.	– vállalatok átválthatnak több szociális funkciót az államtól, pl. Japán.

Forrás: Saját szerkesztés.

Összefoglalás

A szolgáltatásokban foglalkoztatottak létszáma a gazdaság növekedését meghaladó ütemben bővült az elmúlt évtizedekben. Egy ilyen sok munkahelyet nyújtó szektor nyilván heterogén, de vannak bizonyos tendenciák, amelyek minden országban megfigyelhetők:

- a termelő szolgáltatásokban dolgozók számának bővülése mintegy kétszerese a teljes terciér szféra értékénél;
- a társadalmi szolgáltatások munkahelyeinek bővülése az 1970-es évek végétől szinte minden fejlett piacgazdaságban lelassult;
- a személyi szolgáltatásokban dolgozók száma, elsősorban a szálláshelyszolgáltatás és a vendéglátás bővülésének köszönhetően, megnőtt;
- a szolgáltatásokban, elsősorban a piaci szolgáltatások területén gyorsan szaporodnak az önálló vállalkozások;
- a szolgáltatások kevésbé érzékenyek a recesszióra, mint az ipar.

Irodalom

- Begg, I. 1993: The service sector in regional development. – *Regional Studies*. 8. pp. 817–825.
- Bell, D. 1973: *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York, Basic Books, London, Heinemann.
- Coffey, W. J. – McRae, J. J. 1989: *Service Industries and Regional Development*. Halifax, The Institute for Research Public Policy.
- Coffey, W. J. – Polèse 1989: Producer services and regional development: a policy-oriented perspective. – *Papers of Regional Science Association*. 67. pp. 13–27.
- Elfring, T. 1989: New evidence on the expansion of service employment in advanced economies. – *Review of Income and Wealth*. 35. pp. 409–440.
- Eurostat Yearbook, 2002. The Statistical Guide to Europe. Data 1990–2000. Office for the Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Horváth, Gy. 2000: *Európai regionális politika*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Illeris, S. – Philippe, J. 1993: The role of services in regional economic growth. In Daniels, P. – Illeris, S. – Bonamy, J. – Philippe, J. (eds.): *The Geography of Services*. London, Frank Cass & Co. pp. 3–10.
- Illeris, S. 1996: *The Service Economy. A Geographical Approach*. John Wiley & Sons Ltd, Chicester.
- Illeris, S. 1989: Producer services: the key sector for future economic development? – *Entrepreneurship and Regional Development*. 1. pp. 267–274.
- Keeble, D. – Bryson, J. – Wood, P. 1997: Az üzleti szolgáltatások növekedése és regionális szerkezete az Egyesült Királyságban. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. pp. 203–225.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 1996: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1995*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. p. 471.
- Pálos I. – Arányi E. 1980: *Szolgáltatások Magyarországon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Raffay, Z. 1996: A szolgáltatások osztályozása és szerepük a regionális fejlődésben. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 167–178.
- Raffay, Z. 2001: Távszolgáltatások és a régiók esélyei új területi munkamegosztásban – a hívőközpontok. – *Tér és Társadalom*. 3–4. pp. 207–230.
- Raffay, Z. 2002: Az üzleti szolgáltatások szerepe a periférikus térségek fejlesztésében. – *Gazdálkodás*. 5. pp. 4–15.
- Soy, A. 1994: Business services and regional development. In Hajdú Z. – Horváth Gy. (eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 273–282.
- Sveriges statistika databaser. A Svéd Statisztikai Hivatal évkönyve, 2000.

THE GROWTH OF TERTIARY EMPLOYMENT IN THE ADVANCED MARKET ECONOMIES

Zoltán Raffay

In recent decades the number of those employed in the service sector has increased at a far more rapid pace than that of employees in other sectors, and in the advanced market economies the service sector has been the main source of employment during this same period. Such a large sector is necessarily heterogeneous, but some tendencies seem to be common to all countries: the increase in the number of those employed in producer services is about twice as high as the figure for the tertiary sector in total; the expansion of the number of jobs in social services has slowed down since the late 1970s in almost all market economies; the number of employees in personal services has grown, mostly due to the expansion of the hotel and catering industry; the number of self-employed has increased rapidly in the services field, especially in market services; and, finally, services are less sensitive to recession than is industry.

2. A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS NEMZETKÖZI GYAKORLATA¹⁾

Mezei Cecília

Bevezetés

A helyi gazdaságfejlesztés a hazai helyi önkormányzatok számára is a túlélés alapfeltétele, hogy megtalálják a saját adottságaiknak megfelelő fejlesztési stratégiát, amelyet alátámasztanak egy megalapozott és hosszú távú gazdaságpolitikai koncepcióval, s amelyhez mind a társadalmi támogatottságot, mind pedig a közösségi és a privát forrásokat biztosítani tudják.

Ehhez nyújt segítséget, ha végignézzük a helyi gazdaságfejlesztés elméleti hátterét, illetve a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlatát az Európai Unió országában és egyéb fejlett országokban. Tesszük ezt mindannak tudatában, hogy nyilván egyetlen modell sem adaptálható egy az egyben a hazai önkormányzati rendszerre vonatkozóan – legyen szó elméletről vagy gyakorlatról –, de bizonyos részelemek, sikerek és kudarok mindenképpen tanulságosak lehetnek számunkra is.

A továbbiakban tehát szó esik az elméleti háttérrel, a definíciókról, a helyi gazdaságfejlesztési stratégiákról, majd pedig néhány fejlett ország tapasztalatát vesszük számba a helyi kezdeményezések területén.

A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi háttere

Gazdaságfejlesztés alatt az olyan tudatos beavatkozásokat értünk, amelyek a gazdasági folyamatok irányát, a gazdasági változások mértékét hivatottak befolyásolni. A gazdaságfejlesztési beavatkozásokat tipikus esetben a kormány szintjéről kezdeményezik, de országonként eltérő módon egyéb kezdeményező szintek is lehetnek, például ország csoport (Európai Unió), régió, kistérség, helyi önkormányzat stb. A gazdaságfejlesztésért felelős szervezet formája, a tisztán közösségi szervezettől a teljesen magán kézben lévő társaságig bezárólag, széles skálán mozoghat. A kezdeményezés azonban minden esetben közösségi kell legyen, melyet a közösségi gazdaságpolitikai célkitűzések alapoznak meg. Nyilván a piaci automatizmusok által létrehozott egyenlőtlenségeket csak

közösségi felhatalmazás alapján lehet befolyásolni, ugyanakkor a gazdaságfejlesztési célkitűzések megvalósításában már részt vehetnek public-private együttműködések, sőt magánvállalkozások is.

A fejlesztés fogalma szigorú értelemben minőségi javulást eredményező beavatkozást jelent, melynek végső célja a lakosság életszínvonalának növekedése. A hétköznapi, vagy a politikai szóhasználat azonban utalhat a csupán mennyiségi bővülés elérését célzó akciókra is, vagyis a növekedés elsődlegességére.

Ha mindezt a helyi szintre vetítjük, megkapjuk a *helyi gazdaságfejlesztés* fogalmát. A helyi gazdaságfejlesztés tehát minden olyan helyi szinten megvalósított beavatkozás, amely a helyi gazdaság működését befolyásolja.

Megállapíthatjuk, hogy a helyi gazdaságfejlesztés koncepciója nem tekinti azonosnak a fejlődést a gazdasági növekedéssel, hiszen az előbbi akár mérsékeltbb gazdasági eredményt is eredményezhet, a növekedés pedig csak a társadalmi-gazdasági rendszer strukturális változása esetén jelenthet fejlődést is egyben (Faragó, 1992).

A helyi szint meghatározása nem egyszerű. A közösségi politika gyakorlásának minimális szintje elvileg a helyi önkormányzati szint. A helyi önkormányzatok azonban országoként eltérő területi elven, különböző népességi adatokkal, más-más feladat- és hatáskörrel jöhetnek létre. A helyi szint tehát országoként, a közigazgatási rendszer ismeretében, egyértelműen definiálható, ám ez nem jelenti azt, hogy a helyi gazdaságfejlesztés feladata is egyértelműen és kizárólagosan ezt a szintet illeti. Elképzelhető, hogy a helyi önkormányzatok nem vállalnak szerepet a helyi gazdaság fejlesztésében, ahogyan az is, hogy a helyi önkormányzatok kizárólagos hatáskörébe tartozik a helyi gazdaságfejlesztés, de létezik olyan forma is (pl. Franciaországban), ahol a területi és a helyi szintnek is meghatározott szerep jut a fejlesztés területén.

A helyi gazdaságfejlesztés beavatkozási területe függ az adott ország közigazgatási rendszerétől, a területi decentralizáció módjától, és – mint látni fogjuk – a választott fejlesztési stratégiától. Egy biztos, a helyi jelző egyértelműen utal arra, hogy nem központi, kormányzati fejlesztésről van szó, hanem attól alacsonyabb szintet érintő beavatkozásról.

A helyi gazdaságfejlesztés fogalmát el kell különítenünk olyan fogalmaktól, amelyek esetében bizonyos átfedések lehetnek, vagy területi, vagy funkcionális szempontból. Ezek a kategóriák: a területfejlesztés, a településfejlesztés, a helyi gazdasági kezdeményezések és a vidékfejlesztés.

A *területfejlesztés* estében ugyancsak tudatos önkormányzati, kormányzati beavatkozásról van szó, melynek köszönhetően bekövetkezhet az adott terület, térség fejlődése, ami a helyi társadalom szempontjából a lehetőségek bővüléseként jelentkezik (Faragó, 1994a). A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztés fogalmán az ország egészét,

valamint annak térségeit érintő területi folyamatok figyelését, értékelését; tervszerű beavatkozási irányok meghatározását; valamint fejlesztési célok megfogalmazását és fejlesztési programok megvalósítását érti. A területfejlesztés tehát területi és funkcionális kategóriáját tekintve komplexebb fogalom, mint a helyi gazdaságfejlesztés.

A *településfejlesztés* és a helyi gazdaságfejlesztés kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy e két halmaz esetében sem teljes az átfedés. A településfejlesztés nem csupán a gazdaság fejlesztését jelenti, hanem a közösségét, a fizikai környezetét stb., tehát funkcióját tekintve bővebb fogalom, mint a helyi gazdaságfejlesztés. Elméletileg az is elképzelhető, hogy a helyi gazdaságfejlesztési célkitűzések nem települési szinten fogalmazódnak meg, hanem például kistérségi, megyei, járási stb. területi szinteken – például a szubszidiaritás elvének megfelelően, vagy a közigazgatási alapszint lehatárolásától függően. Ekkor feltételezhető, hogy a gazdaságfejlesztési stratégia területileg több települést ölel fel, míg a településfejlesztési elképzelések a tényleges településekre fogalmazódnak meg. Gazdaságfejlesztési projektek esetében számtalan olyan példát lehet felhozni a hazai gyakorlatból, amikor több önkormányzat céltársulása mellett önálló fejlesztési célkitűzéseket fogalmaz meg minden önkormányzat külön-külön. Persze ez esetben nem a gazdaságfejlesztési stratégia a közös, hanem egy adott fejlesztési projekt hozza össze a társulást.

Elméleti oldalról közelítve a kérdést ismét bővebb kategóriának kell tekintenünk a településfejlesztést, hiszen az – definícióját tekintve – magába foglalja a helyi gazdaságfejlesztési folyamatot és a helyi kezdeményezéseket is.

A *helyi kezdeményezések* létrejöttét a helyi gazdasági és szociális problémák megoldásának igénye ösztönzi, ennyiben hasonlít a helyi gazdaságfejlesztéshez. Ez utóbbi definíciót azonban az általános helyi szintű fejlesztési folyamatra, míg az előbbit a speciális tevékenységek végrehajtására vagy célvállalkozás létrehozatalára használjuk. A legfontosabb csoportképző ismérv a külső-belső hatás, hiszen a helyi gazdaságfejlesztést elindíthatja külső hatás is, például egy tőkebefektetés vagy a központi kormányzati gazdaságpolitika, ám a helyi gazdasági kezdeményezési tevékenységek mindig a helyi szintről indulnak el (Syrett, 1995). A külső hatásokkal azonban óvatosan kell bánni, hiszen helyi gazdaságfejlesztésnek csak az olyan tudatos beavatkozás tekinthető, amelynek kezdeményezője és ellenőrzője a helyi társadalom, attól függetlenül, hogy azt a fejlesztést egy központi pályázati lehetőség vagy egy letelepülni vágyó cég ígéretei ösztönzik. Ebben a bottom-up típusú fejlesztésben a lokális társadalom önálló döntési kompetenciája és mozgásteret a hangsúlyos (G. Fekete, 2001).

A helyi gazdasági kezdeményezések végső célja nyilvánvalóan az egyéni jövedelmek növekedése és az életminőség javulása a helyi közösségen belül. E cél érdekében kell tehát a helyi szereplőknek olyan tevékenységeket kezdemé-

nyezniük, illetve olyan folyamatokat elindítaniuk, amelyek a gazdaság szerkezetének, működési mechanizmusának, technológiájának stb. változtatásával a helyi gazdaság fejlődését előidézik.

Nem maradhat ki a sorból a *vidékfejlesztés* sem, hiszen e két kategória használata gyakran összemosódik a hazai szakirodalomban. A vidékfejlesztés és agrárfejlesztés viszonyára itt most nem kívánunk kitérni, ám a fogalom lehatárolásánál mindenképpen a vidéki térségekre kell helyezni a hangsúlyt, ahol a mezőgazdasági tevékenységnek, a zöldfelületnek kiemelkedő szerepe van. A vidékfejlesztés tehát a vidéki térségekben végbemenő változások alakulásába történő tudatos beavatkozásként fogható fel, amely csak vidéki települések esetében eshet egybe a helyi gazdaságfejlesztési folyamat és a helyi gazdasági kezdeményezések együttesével.

A helyi gazdaságfejlesztés elméleti háttere

A helyi gazdaságfejlesztés elméletének kialakulásában fontos szerepe volt a világgazdaság 70-es évekbeli változásának, mivel az olajválság előtti gazdaságpolitika sikertelennek bizonyult az új feltételek között. A helyi önkormányzatoknak is fel kellett ismerniük, hogy a mind inkább globalizálódó gazdasági környezetben kell megállniuk a helyüket; a befektetésekért, az erőforrásokért folyó verseny globális méreteket ölt; és a helyi gazdaság sorsát multinacionális nagyvállalatok döntései befolyásolhatják. A helyi önkormányzatok feladatköre tehát kibővült, hiszen a helyi infrastruktúra biztosításán túl most már olyan egyedi támogatási csomagokat is ki kell dolgozniuk, amelyek biztosítják az adott település vagy térség növekvő versenyképességét a telephely-választási döntések befolyásolásában. Ebben kulcsszerepe lesz az adott helyi önkormányzat lobbi képességének, amely országonként és önkormányzatonként eltérő lehet, így mindenképpen versenyképességi tényezőnek számít.

Az nyilvánvaló, hogy azokban az országokban, ahol a helyi önkormányzati szint erős a közigazgatási rendszeren belül (pl. Franciaország), ott a helyi önkormányzatok lobbitevékenysége sokkal inkább biztosíthatja a helyi érdekek reprezentálását a megfelelő döntéshozó szervezet előtt, mint ott, ahol ez a szint eleve gyengébb, mert például a regionális érdekérvényesítés garanciáinak kidolgozása kap hangsúlyt (pl. Anglia) (King, 1990).

A helyi gazdaságfejlesztés gyakorlatának kialakulásához szükség volt a helyi önkormányzatok és a privát szféra közti új viszonyrendszer kialakulására. A helyi önkormányzat már nem csak passzív szemlélője az eseményeknek, hanem aktív résztvevője a kedvező helyi erőforrás-felhasználás kialakításának. A hatás ugyanakkor csak közvetett lehet, például növekedhet a helyiadó-bevétel, vagy

csökkenhet a térséget sújtó munkanélküliség, így az önkormányzat szociális szerepvállalása is mérséklődhet hosszú távon (Horváth M., 2002).

A helyi önkormányzatok ráeszmélése elvezetett egészen odáig, hogy amennyiben egy helyi önkormányzat elő akarja segíteni a helyi gazdaság fejlődését, valamint a helyi foglalkoztatási helyzet javulását, el kell döntenie, hogy a két fő gazdaságpolitikai modell közül melyiket választja: a kínálatoldali vagy a keresletoldali gazdaságpolitikai megközelítést.

A kínálatoldali stratégiát alkalmazhatják a helyi önkormányzatok a befektetések és a vállalkozások vonzására, a gazdasági növekedés, a nagyobb kibocsátás elősegítésére, vagyis az életminőség javítására. King (1990) és Eisinger (idézi: Levy, 1992) szerint ezt a tradicionális stratégiát használja a helyi önkormányzatok legszélesebb köre, noha annak hatékonysága vitatható. Az elmélet elnevezése arra utal, hogy a közgazdaságtan alapkategóriáihoz visszanyúlva a következő fő tényezők – megfelelő – változtatásával érhetünk el pozitív eredményt:

- a tőke mennyiségének növelése, vagy nagyobb tőkefelhalmozás biztosítása;
- a foglalkoztatásba bevont munkaerő növelése;
- a gyártási technológia változtatása;
- a gazdasági hatékonyság növelése;
- és a fentiek tetszőleges kombinációja (Faragó, 1992).

A fenti tényezők mindegyikénél találunk azonban korlátozó feltételt, amely megakadályozza, hogy a kínálatoldali stratégiát teljesen szabadon alkalmazzák az egyes önkormányzatok. Nyilván az innováció-terjedés szabályai nem egyenlő feltételeket teremtenek a nagyvárosoknak és a falvaknak, az ipari központoknak és a rurális térségeknek, ahogyan az elvándorlás, a befektetésvonzás, a hatékonyságnövelés is másként érinti a különböző területeket. A kínálatoldali stratégia alkalmazásának vitathatatlanul vannak pozitív hatásai, ám azokat nehéz egyértelműen elkülöníteni a kormányzati beavatkozások hatásaitól.

A kínálatoldali megközelítés legfőbb hátránya annak általánossága, valamint – mivel a legtöbb helyi önkormányzat ezt a stratégiát követi – a fogoly dilemma-hoz hasonló helyzet kialakulása. Az alapszituációban minden helyi önkormányzatnak azonos a célja: minél több külső befektetés vonzása. Senki sem akar kimaradni, így minden helyi önkormányzat csökkenti a helyiadó-bevételét.

Az 1. ábra (a mátrix celláinak jobboldali adataival) bemutatja a kiválasztott X helyi önkormányzat lehetséges preferencia rendszerét, amennyiben adottnak vesszük a befektetni kívánt tőke nagyságát, amelyért az összes többi önkormányzattal versenyez:

- 1) X alkalmaz helyi ösztönzőket, de az összes többi helyi önkormányzat nem;
- 2) minden önkormányzat alkalmaz helyi ösztönzőket;
- 3) egyik helyi önkormányzat sem alkalmaz ösztönzőket;
- 4) minden helyi önkormányzat alkalmaz helyi ösztönzőket, csak X nem (King, 1990).

1. ábra

A kínálatoldali politika fogoly dilemmája

		X helyi önkormányzat			
		Alkalmaz helyi ösztönzőket		Nem alkalmaz helyi ösztönzőket	
Az összes többi helyi önkormányzat	Alkalmaz helyi ösztönzőket	3	3	1	4
	Nem alkalmaz helyi ösztönzőket	4	1	2	2

Forrás: King, 1990. 280. o.

Mind X, mind pedig a többi önkormányzat szemszögéből a helyi ösztönzők alkalmazása a követendő stratégia, hiszen az egyértelmű versenyelőnyt mindkinek az jelentené, ha a mátrix első oszlopának második sorába kerülhetne, vagyis ő lenne az egyetlen, aki helyi kedvezményeket nyújt. A fenti gondolkodás együttes hatása viszont az lesz, hogy az optimális állapothoz képest az első oszlop első sorába kerülünk, ahol mindenki használja az egyedi kedvezményeket, így az már senkinek sem nyújt előnyt. Nyilván ettől sokkal kedvezőbb állapot lenne, ha senki sem alkalmazna ösztönzőket (pl. nagyobb lenne a helyiadó-bevétel), ehhez azonban az összes helyi önkormányzat megegyezése kellene, ám a kiélezett versenyszituáció miatt ez elképzelhetetlen.

A fent említett problémák rákényszerítik a helyi önkormányzatokat, hogy a kínálatoldali stratégiák helyett más alternatív megoldásokat is keressenek. Ilyen megoldás lehet a keresletoldali stratégiák egyikének alkalmazása, amelyek azonban hasonló korlátozó feltételekkel rendelkeznek, mint a kínálatiak. A keresletoldali stratégiák úgy kívánják a gazdasági növekedési és a foglalkoztatási célokat elérni, hogy az új iparágak fejlődését támogatják, valamint az új vállalkozások képződését a megcélzott iparágak területén. A végső cél ez esetben a kereslet növelése, amely azonban a központi gazdaságpolitika hatáskörébe tartozik, így a helyi önkormányzatoknak nem marad más, mint a húzóágazatok támogatása, a kedvező termelési feltételek megteremtése, a helyi ösztönzők alkalmazása. A keresletoldali stratégia sikeres alkalmazására a legjobb példa a kaliforniai Szilícium Völgy létrejötte.

A települések, régiók versenye kikényszeríti, hogy a befektetésekért folytatott küzdelemben a helyi önkormányzatok mind több kedvezményt nyújtsanak a betelepülő vállalatnak, míg végül eljutunk a fogoly dilemmához, amikor már minden önkormányzat azonos előnyökkel kecsegteti a telephelyválasztás előtt álló befektetőket. A kínálatoldali stratégia tehát bizonyos esetekben nem vezet sehova, vagy éppen kisebb hasznosságot eredményez. A keresletoldali stratégiákkal viszont az a gond, hogy csak bizonyos jól körülhatárolható körben alkalmazhatók sikeresen, mégpedig azon települések esetében, amelyek eleve nyertes pozícióba kerültek a globalizálódó, az információs technológiai iparágak és a szolgáltatások előretörését megélő, valamint az új munkamegosztást kialakító világgazdasági helyzetben.

Ez a jól körülhatárolható kör azokat az önkormányzatokat tartalmazza, amelyek hasznot húznak az új termelési rendszer létrejöttéből, mert rendelkeznek a megfelelő erőforrásokkal és szakértelemmel. A következő tényezők koncentrációja mindenképpen szükségesek a nyertes pozíció eléréséhez:

- a fejlett kutató intézetek,
- a vállalkozói hálózatok,
- a magasan képzett munkaerő jelenléte, és gyakori jelenség még
- a helyi önkormányzatok együttműködése ezekkel a részelemekkel.

E nyertes önkormányzatok sokkal inkább a keresletoldali megközelítéseket alkalmazzák a gazdaság fejlesztéséhez és a foglalkoztatás bővítéséhez, mint a kínálatoldali stratégiákat. A keresletoldali stratégia képes kialakítani egy olyan miliőt, ahol megvalósul a felsőoktatásra, a képzési programokra, a korszerű technológiára, az innovatív és kis vállalkozásokra fordított beruházások megfelelő aránya. A stratégia azonban csak hosszú távon hozhatja meg eredményét, így nem valószínű, hogy sok helyi önkormányzat fel tudja vállalni ezt a megközelítést, de egyre több (King, 1990).

A keresletoldali stratégiák szükségszerűen építenek a helyi önkormányzatok regionális együttműködésére, hiszen a hangsúly a versenyképességen van, és ütőképes regionális klaszterek vagy nagy metropoliszokban vagy régiókban tudnak kialakulni (Faragó, 1994b). A nagy kérdés tehát, hogy hol van a helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások optimális szintje. Lehet, hogy nem is a helyi önkormányzatok hatáskörébe kell utalni ezt a funkciót, vagy nem csak oda. Egy kistérségi társulás, egy megye, egy régió méretgazdaságossági, tőkeabszorpciós, tőkekoncentrációs, forrásallokációs, versenyképességi, hatékonysági, innovációterjedési, gazdasági gócpont kialakulási stb. szempontból előnyösebb helyzetből indulhat, mint egy falu vagy egy kisváros.

A szakirodalom többségben mint lehetőséget említi a helyi gazdaságfejlesztést, elsősorban annak előnyeire koncentrálva. A szerzők ebben az esetben azo-

kat a technikákat keresik, amelyek a helyi gazdaság ösztönzését elősegíthetik, esetleg konkrét javaslatokkal élnek, és gyakran pozitív példákat hoznak fel.

Amikor azonban elgondolkodunk a helyi gazdaságfejlesztési technikákról, rá kell döbbernünk, hogy a helyi önkormányzat szerepét soha nem tudjuk pontosan mérni, így a beavatkozás hatékonysága is csak becsülhető. Amikor a helyi politika hatását próbáljuk leválasztani a központi gazdaságpolitikai következményekről, vagy amikor a multinacionális cég döntés-előkészítő mátrixában egyetlen kicsi érvként jelenhet meg a helyi önkormányzat támogatása, érdemes elgondolkodni azon, hogy a helyi gazdaságfejlesztő akciók hatása csak marginális lehet. Nem szabad elfelednünk, hogy ha az önkormányzatok ezekben az akciókban szerepet vállalnak, azt legtöbbször közpénzekből, vagy a közösségi tulajdon rovására teszik, így az ellenőrizhetőség is központi kérdésként jelenik meg. Az bizonyos, hogy a helyi politikusok számára az újraválasztás biztosítékként jelenhet meg, ha gazdaságfejlesztő szerepben tetszeleg a képviselőtestület, így nem biztos, hogy minden támogatási csomag, egyedi kedvezmény kidolgozásakor az ésszerűség, a hatékonyság, a stratégiai szempontok a legfőbb vezérlő elvek.

Külön problémát okoz, hogy a gazdaságfejlesztés gyakran vegyes tulajdonú vagy éppen magántulajdonban lévő szervezet hatáskörébe tartozik. Így felvetődhet a kérdés, hogy e szervezetek vajon hatékonyan tudnak-e koordinálni az önkormányzat és az üzleti szféra között, képesek-e hatásos beavatkozásokat tenni a helyi gazdaságba, vagy ezek a szervezetek csupán azon közösségi jóléti kiadások (adókedvezmény, infrastruktúrafejlesztés) legitimációs köntöseit, amelyek a magánszférába vándorolnak (*Rubin, 1986*).

Vannak, akik eleve a helyi fejlesztések létjogosultságát kérdőjelezzik meg. *Wallerstein* szerint a helyi közösségek a globális gazdaság nyomása alatt csupán az alkalmazkodást választhatják. *Taylor* is úgy gondolja, hogy ha a fejlődésről beszélünk, akkor a globális szint a meghatározó, de a nemzetállami szint egyfajta szűrőként működhet, így a globális gazdaság hatásai korrekciókkal juthatnak el a helyi szintre (*G. Fekete, 2001*). A helyi gazdaságfejlesztési akciók működési feltételeit tehát a globális gazdaságon túl meghatározzák a nemzetállami regionális, fejlesztési és gazdaságpolitikai irányelvek és programok is.

Ilyen feltételek mellett beszélhetünk-e egyáltalán helyi gazdaságfejlesztésről? Véleményünk szerint igen, hiszen pont ezért alakultak ki olyan helyi gazdaságfejlesztési stratégiák, amelyek a településeknek a változó környezethez való sikeres alkalmazkodását segítik elő. A rugalmasság ma már nem csak a sikeres vállalkozásokkal szemben követelmény, de a helyi önkormányzati menedzsmenttel szemben is.

A helyi gazdaságfejlesztés gyakorlata néhány országban

A helyi gazdaságfejlesztésről és a foglalkoztatáspolitikáról elmondható, hogy az Európa Tanács országaiban ez általában helyi önkormányzati feladat, ahogyan Kanadában és az Amerikai Egyesült Államokban is az. Az említett országok közül Franciaországban a területi önkormányzatok is szerephez jutnak a feladat ellátásában (Norton, 1994).

A vizsgálatba bevont országok mindegyike más-más logika alapján kerülhet kapcsolatba a – végső soron – magyar vonatkozásokat kereső kutatással, hiszen ez a tanulmány megalapozhatja – a magyar viszonyoknak megfelelő helyzetértékelés segítségével²⁾ – a helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat hazai fejlesztési irányára vonatkozó javaslatokat.

A helyi gazdaságfejlesztésben különösen sikeres országok gyakorlatát eleve érdemes tanulmányozni, illetve a lehetséges párhuzamokat keresni. Ilyen országokként jelennek meg a nemzetközi szakirodalomban: az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia. Elég ellentmondásos viszont Írország megítélése, mi mégis úgy véljük, hogy az eredmények miatt a helyi gazdaságfejlesztésben sikeres országok közé kell sorolni a „kelta tigris” is.

Vizsgálódásunk tárgyát képezi még Kanada, Portugália, Spanyolország, Franciaország és Svédország.

Az Amerikai Egyesült Államok gazdaságfejlesztési gyakorlata

Az amerikai önkormányzati gazdálkodási modellt gazdaságfejlesztő modellnek nevezik, hiszen a helyi önkormányzatok a helyi gazdaságfejlesztés sikerességétől függő helyi bevételekre tehetnek szert, s e bevételek nagysága alapvetően meghatározza a helyi vezetés mozgásterét – mivel az állami forrásjuttatás nem jelentős.

A helyi gazdaságfejlesztésben a városok kapnak kitüntetett szerepet, hiszen gyakran alkalmazzák a következő eszközöket a helyi gazdaság erőteljes ösztönzésére:

- adócsökkentés,
- forrásbiztosítás,
- telekbiztosítás ingyen vagy kedvezményes áron,
- telephely-biztosítás,
- fejlesztési megállapodások,
- bérletidő-támogatási megállapodások (Norton, 1994).

Leginkább az befektetői érdeklődés felkeltése a cél, tehát az amerikai önkormányzatoknál is a kínálatoldali stratégiák alkalmazása a jellemző.

Reklám, PR, direkt marketing, vevőlátogatások és egyéb marketing technikák segítik elő a befektetők vonzását, amely marketingkampányt a fentebb említett eszközökön kívül a pénzügyi támogatási eszközök egész sora – a képzési költségek átvállalása; a telephely-rendezési, -előkészítési költségek felvállalása; épület biztosítása kedvezményes áron; gondoskodás mind a telephelyen belüli, mind pedig az azon kívüli infrastruktúra rendelkezésre állásáról ingyen vagy kedvezményesen stb. – egészíti ki. A köztulajdonban lévő ipari parkok hálózata sem ismeretlen az Amerikai Egyesült Államokban. Ezek működtetése során óriási szerep jut a helyi önkormányzatoknak. *Levy* szerint közvetlen vállalkozói szerephez jutnak ez által (*Levy, 1992*).

A helyi gazdaságfejlesztés meghatározó szereplője a 60-as, 70-es években a szövetségi kormány volt, de a szabadpiaci ideológia térhódítása és a deficites központi költségvetés miatt a 80-as években visszaszorultak a központi támogatások. Ennek ellenére a tagállami és a helyi önkormányzati pénzügyi támogatásoknak köszönhetően a helyi gazdaságfejlesztésre fordított kiadások évről-évre növekedtek, 1990-ben *Guskind* évi 30 milliárd dollárra becsülte annak mértékét (durva becsléssel, a tranzakciós költségek kihagyásával) (idézi: *Levy, 1992*). A szövetségi állami szerepvállalás mellett tehát kiemelkedő szerep jut a helyi gazdaságfejlesztés finanszírozásában a tagállamoknak és a helyi önkormányzatoknak.

A helyi önkormányzatok közösségi-magán együttműködések hoztak létre, hogy felvállalják a városi regenerációs programokat és többségben rendelkeztek olyan hivatallal, amelynek feladata a befektetések vonzása és a gazdaság fejlesztése (*King, 1990*). Mindezt persze a szabályozási háttér is lehetővé teszi.

A Gazdaságfejlesztő Testületekről szóló törvény felhatalmazza a helyi önkormányzatokat, hogy olyan független testület hozzanak létre a helyi gazdaság fejlesztése érdekében, amely kölcsönt vehet fel, kötvényeket bocsáthat ki a különféle ösztönző projektek finanszírozására. Városközpont-fejlesztési Hatóságok felállítására is lehetőségük nyílik a helyi önkormányzatoknak, amely hatóságok a városközpont épületeinek fejlesztése, építése, rehabilitálása, felszerelése, karbantartása vagy működtetése céljából jöhetnek létre, akár közösségi, akár magán használatú épületekről legyen szó. Ezek a hatóságok azonban a törvény szerint csak olyan területeken megengedettek, ahol jelentős visszaesés volt a vállalkozások számát tekintve. Ha a helyi önkormányzatok közigazgatási területén a vagyonadó-bevétel nő, akkor a növekmény egy részét begyűjtheti a helyi önkormányzat kifejezetten erre a célra létre hozott ún. TIFA (Tax Increment Finance Authority) hatósága (újabb TIFA hatóságok már nem jöhetnek létre, mivel a törvény hatályát veszítette) vagy a Helyi Fejlesztéseket Finanszírozó Hatósága (LDFA). A forrás kizárólag a helyi gazdaság fejlesztésére fordít-

ható; a TIFA-k esetében általános célok elérésére, míg az LDFA hatóságoknál csak az ipari növekedés elősegítése érdekében vehető be (*LaFaive*, 1999).

Reese 1994-ben egy, a peremállamok 10 000 fő lakónépesség fölötti városaira kiterjesztett (és egyben a hasonló népességű kanadai városokban is lefolytatott) kérdőíves kutatás eredményeként megállapította, hogy a válaszadó önkormányzatok többsége rendelkezik helyi gazdaságfejlesztési stratégiával, ám jóval kevesebb azon önkormányzatok száma, ahol ez a stratégia ténylegesen megvalósítja a döntéseket. Csak csekély mértékben jellemző az önkormányzatoknál a tényleges beavatkozások és az eredeti célkitűzések összevetése vagy az akciók hatásvizsgálata. A válaszadók közel fele jelezte, hogy minden olyan gazdaságfejlesztési stratégiát alkalmaz, amelyet a törvényi keretek lehetővé tesznek. Néhány helyről jelezték munkahelyteremtő politika alkalmazását (ez Kanadában jóval jellemzőbb, mint az USA-ban), ám néhányuknál ez nem integrálódik egységes gazdaságfejlesztő programba (*Reese*, 1997). A helyi önkormányzatok a helyi gazdaságfejlesztést tipikus esetben helyi gazdaságfejlesztő szervezetek segítségével oldják meg, melyek számát *Levy* 1981-ben 15 ezerre becsülte (idézi: *Levy*, 1992). Az önkormányzatok és a helyi szervezetek közötti kapcsolatok széles skálán mozognak, hiszen a gazdaságfejlesztő szervezet közvetlen önkormányzati finanszírozásán túl elképzelhető egy elvileg független konstelláció is, ahol mondjuk vállalkozási támogatás révén jelenik meg az önkormányzat. A nagy számú helyi gazdaságfejlesztési szervezet mögött azonban látnunk kell, hogy annak fogalma nem pontosan definiált, előfordul, hogy egy kereskedelmi kamara vagy egy munkaerőképző program is ebben a köntösben jelenik meg (*Rubin*, 1986). A tipikus azonban egy speciális helyi gazdaságfejlesztő szervezet működtetése.

Kanada

Kanada helyi önkormányzatainak törvény által ráruházott feladata a helyi gazdaság fejlesztése, jóllehet a feladat ellátásában a tartományok is támogatják őket.

A gazdaságfejlesztő önkormányzati modellből következik, hogy a helyi önkormányzatok a gazdaságfejlesztésben erőteljesen támaszkodnak a saját, illetve a helyi gazdasági szereplők forrásaira. Az önkormányzati menedzsment innovativitása, vállalkozói magatartása, gazdaságfejlesztési aktivitása az önkormányzati sikerességgel összefüggő helyi gazdasági állapotra vezethető vissza (*László*, 1997). A gazdaságfejlesztési programok kezdeményezése és végrehajtása során a legfőbb vezérlő elv a hatékonyság.

Reese, már említett, 1994-es kutatása lehetőséget nyújt a kanadai önkormányzatok gazdaságfejlesztési aktivitásának értékelésére is. Elsőként megállá-

píthatjuk, hogy a válaszadási hajlandóság jóval alacsonyabb, mint az amerikai városoknál. A válaszadó kanadai városok több lakossal, nagyobb egy főre jutó jövedelemmel, ugyanakkor magasabb munkanélküliségi rátával rendelkeznek, mint az amerikai városok. A válaszadó városok 69%-a rendelkezett helyi gazdaságfejlesztési stratégiával, és jóval nagyobb arányban kötik magukat a stratégiai célkitűzésekhez, mint az amerikai mintavárosokban. 45%-uk alkalmaz munkahelyteremtő technikákat a gazdaságpolitika végrehajtása során, ám a helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások értékelése, hatékonyságelemzése csak elvétve tapasztalható (Reese, 1997).

Nagy-Britannia

Nagy-Britanniában a helyi önkormányzatoknak kicsi a mozgásterük, egyrészt a feladat- és hatáskör-meghatározás, másrészt pedig a helyi források alacsony részaránya miatt. A központi források nem csak a helyi közszolgáltatások megfelelő színvonalú ellátását hivatottak biztosítani, hanem a fejlesztési, gazdaságfejlesztési saját erőt is (támogatások révén). Mivel a fejlesztési források központiak, a fejlesztési célrendszer is deformálódik a központi támogatási logika szerint, így nem evidencia a helyi gazdaság szereplőinek támogatása vagy pénzügyi hozzájárulása a fejlesztésekhez.

A helyi gazdaság állapota közvetlenül nem inspirálja az önkormányzatot, mivel gyenge kapcsolat van közöttük, ugyanakkor a helyi önkormányzat szociális érzékenysége tradicionálisan magas, így a foglalkoztatáspolitikai következmények minden helyi döntés esetében szem előtt maradnak. A centralizált rendszerben a központi kormányzat vállalja fel a tőkebefektetők telephely-választási döntéseinek befolyásolását, amely során az állami regionális politikai célkitűzéseket is figyelembe veszi.

1989-ig a helyi önkormányzatoknak nem volt különleges felhatalmazásuk a helyi gazdaságfejlesztési és foglalkoztatási beavatkozások (intervenciók) lebonyolítására.

Csupán az 1963-as törvénymódosítás után vált lehetővé számukra, hogy költségvetésük bizonyos százalékát – helyi közösségi érdekek mentén – szabadon költsek el. Ennek háttérében a növekedési központokra alapozott új fejlesztési paradigma kormányzati felvállalása állt (Horváth, 1998).

1972-ben az újabb jogszabályi változtatások után a helyi önkormányzatok kiadásaik két százalékát kifejezetten gazdaságfejlesztési célokra költették. A háttérben azonban ott állt a központi restriktív politika is, amely jelentős forráskiesést okozott a helyi önkormányzatoknak. Ráadásul az infrastrukturális beruházások többsége a központi kormányzat engedélyétől és támogatásától függött. Hiába dolgozhatott ki az önkormányzat önálló gazdaságpolitikát, és

rendelhetett hozzá saját támogatásokat, azok mértéke nem lehetett számottevő – bár a nagyobb önkormányzatoknál akár a több millió fontot is elérhettek (Hampton, 1997).

Az önkormányzati gazdaságfejlesztési akciók körébe tartoztak: a garancia-nyújtás; a kölcsönfolyósítás; a törzstőke-biztosítás; a vállalkozók támogatása; az együttműködések, az üzleti tervek, az innovációs centrumok, valamint a továbbképzési és a közösségfejlesztési projektek és tevékenységek széles körének finanszírozása. Hatalmukban állt továbbá a telek- és ingatlanvagyon feletti rendelkezés, amelyet a gazdaságfejlesztési célok érdekében szabadon alkalmazhattak (Norton, 1994).

1989-ig tehát a gazdaságfejlesztési döntések lényegében centralizáltan zajlottak, a regionális politika felügyelete alatt. A regionális fejlesztési támogatások ugyanakkor nem vették figyelembe a helyi gazdaságfejlesztés követelményeit, így a központi politika által generált telephely-választási döntések mentén a helyi gazdaság nem élénkült meg, sőt a központi támogatások egy része az eleve fejlettebb térségekbe áramolt (Horváth, 1998).

1989 óta a helyi önkormányzatoknak különleges felhatalmazásuk van a helyi gazdaságfejlesztésre. Ők lettek a kormányzati várospolitikai programok legfőbb közvetítői (Norton, 1994). Az integrált helyi önkormányzati egységek garantálhatják a méretgazdaságosság, a versenyképesség, a tőkekoncentráció elveinek érvényesülését, ugyanakkor a helyi közösségi érdekek – egyéb közvetítő rendszer nélkül – elsikkadhatnak.

Az 1. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy Angliában és Walesben a helyi önkormányzatok kiadásaik 1,1–1,2 százalékát költik helyi gazdaságfejlesztésre és tervezésre. Ez önmagában nézve nem túlságosan magas arány, és a stabilitása is ellentmond a gazdaságfejlesztés területén tapasztalható növekvő befektetési igénynek.

1. táblázat

*Tervezési és gazdaságfejlesztési helyi önkormányzati kiadások
Angliában és Walesben, költségvetési évenként*

	1995–1996	1996–1997	1997–1998	1998–1999	1999–2000
Tervezési és gazdaságfejlesztési helyi önkormányzati kiadások (millió font)	687	703	745	737	777
Tervezési és gazdaságfejlesztési helyi önkormányzati kiadások az összkidadás százalékában	1,19	1,17	1,22	1,15	1,17

Forrás: Hale, 2000. A 33. oldal alapján saját szerkesztés.

Ráadásul *Bennett* – nem teljes körű, empirikus kutatása során – kimutatta, hogy a helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések leginkább önkormányzati forrásokból jönnek létre, jóval alacsonyabb a külső források és a természetbeni támogatások aránya. Számításai szerint ugyanakkor 1997–98-ban az angol és a walesi önkormányzatok átlagosan 4,2 millió fontot, az összes kiadásaik 2,4%-át költötték helyi gazdaságfejlesztésre, míg a fejlesztési kiadások 29%-a külső forrásból származott. Általában az önkormányzat ritkán finanszírozza teljes egészében a helyi kezdeményezést, a leggyakrabban a társfinanszírozás a jellemző és nagyon ritkán előfordul, hogy az önkormányzat csupán kölcsönt nyújt (*Bennett*, 1998).

Az 1997-es választások munkáspárti győzelme után a gazdaságfejlesztés központi kormányzati programként jelent meg, de sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a régiók versenyképessége, mint a helyi önkormányzatok gazdasági szerepvállalása. A régiók gazdasági fejlesztése érdekében még 1997-ben létrehozták a regionális fejlesztési ügynökségek (RDA) hálózatát (Walesben, Észak-Írországból és Skóciából már korábban is működtek), amely hivatott a regionális, a szubregionális és a helyi szervek fejlesztési és egyéb tevékenységének koordinálására. A regionális fejlesztési ügynökségek igazgatótanácsaiban a helyi önkormányzatok minden esetben képviseltetik magukat, a helyi fejlesztési ügynökségek pedig támogatják a regionális szervezet működését (*Raffay*, 2001). Az RDA-k 1999 tavaszára váltak működőképesé (*Fuller–Bennett–Ramsden*, 2002).

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a helyi gazdaságfejlesztés helyi önkormányzati szinten is működik ugyan, ám a hangsúly mégis a területi szintre tolódott, hiszen oda koncentrálták a hatásköröket, a koordináló szerepkört és a fejlesztési forrásokat.

Egy, az angol és walesi helyi önkormányzatok tágra értelmezett helyi gazdaságfejlesztési szerepét (továbbképzés; vállalkozók támogatása; rekreációs, oktatási, szociális együttműködések akár önkormányzati tevékenységként, akár más szervezetekkel együttműködve végrehajtott aktivitásként) vizsgáló 1998-as kutatás kimutatta, hogy a helyi önkormányzatok többségének van formális helyi gazdaságfejlesztési stratégiája (a részvételi arány 31,5% volt). A helyi gazdaságfejlesztési partnerszervezetek jelenléte csak a válaszadók 55%-nál figyelhető meg, a partnerek jórészt a Képzési és Vállalkozási Tanácsokból (TEC) és más helyi önkormányzatokból kerültek ki, továbbá kiemelt helyen szerepeltek a kereskedelmi kamarák, a Business Link-ek és a továbbképző testületek (FE). A helyi gazdaságfejlesztésnek csak ritkán van önálló osztálya az önkormányzat hivatalának szervezetrendszerén belül, leggyakrabban a hivatalvezetői iroda, a tervezési, a stratégiai vagy a környezetvédelmi osztályok alá tagozódik be (*Bennett*, 1998).

A legfontosabb helyi gazdaságfejlesztési akciók közé tartoznak:

- a gazdaságfejlesztési stratégia készítése;
- a befektetés-ösztönzés;
- a közművesített telephelyek kínálata;
- a telek/üzlethelyiség címjegyzék készítése, közzététele;
- a vállalkozói címjegyzék közzététele;
- a helyi vállalkozások támogatása és reklámozása;
- és az induló vállalkozói tanácsadás (a közvetlen vállalkozói tanácsadás azonban egyáltalán nem jellemző) és támogatás (Bennett, 1998).

Írország, a „kelta tigris”

A helyi önkormányzatok nem jutnak kimagasló szerephez a helyi gazdaságfejlesztés területén. Ennek oka, hogy a helyi önkormányzati rendszer egységeinek működését differenciáltan szabályozzák, ám azokra általában igaz, hogy korlátozott funkciókkal rendelkeznek. A közigazgatási alapegységnek tekintett megyék és megyei jogú városok funkciói is szűkültek a folyamatos centralizációs törekvések³⁾ során, ám mindez sokkal inkább érintette a megyei szint alatt található városi kerületek tanácsait és községi tanácsokat, amelyekhez eleve kevesebb feladatot utaltak (Colyle–Sinnott, 1997). Mivel a helyi önkormányzatok fejlesztési zömében az ún. block-támogatásoktól függnék, gyakran a helyi infrastrukturális fejlesztésekben is elmaradások mutatkoznak.

Az önkormányzatok feladata azonban ma már jóval több mint az infrastruktúra biztosítása, így szükségszerű olyan partnerszervezetek létre hozása, amelyek a helyi társadalom életminőségének javításáért tevékenykednek. Mára általános tendenciává vált a helyi önkormányzatok feladat- és hatáskörének bővítése is.

Az ágazati döntések alapvetően befolyásolják a helyi önkormányzatok mozgásterét, noha azok alakításában semmilyen módon nem vehetnek részt. Igaz ez a minisztériumi irányítás alatt álló fejlesztési programokra is. A társadalmi-gazdasági fejlesztést célzó támogatási rendszer meglehetősen kiterjedt, ám a programok közötti koordináció gyenge (European Commission, 1999). Az 1993-ban felállított regionális hatóságokkal olyan súlytalan intézményeket hoztak létre Írországban, amelyek a regionális gazdaságfejlesztésben nem tudnak szerepet vállalni (Horváth, 2001).

Az EU-tag Írország az 1994–99-es tervezési időszakban a közösségi támogatási kereterven belül egy különálló helyi gazdaságfejlesztési programot (Városi és Vidéki Helyi Gazdaságfejlesztés) indított, ráadásul az ország számos területe a közösségi kezdeményezések között futó LEADER II-programban is érintett volt. A nemzeti programok között kiemelkedő az Agrárgazdasági, Élelmiszer-

ipari és Erdészeti Minisztérium néhány vidékfejlesztési programja, amelyeket maga a minisztérium koordinál, de vannak egyéb nemzeti programok (az ipar és a szolgáltatások támogatása, továbbképzés és a tanácsadási szolgáltatások fejlesztése, turizmusösztönzés stb.), amelyekért viszont a regionális (állami) ügynökségek hálózata felel. Több olyan (alulról szerveződő) program is fut, amelyeket a megyei és a megye alatti közigazgatási szintek működtetnek. Az országban megengedett olyan non-profit fejlesztési szervezet felállítása, amelynek területi hatóköre nem feltétlenül követi a közigazgatási beosztást, s amely közösségi fejlesztési források felett rendelkezik. A – szubnacionális szinten csak korlátozottan érvényesülő – partnerség elvének megfelelően ezek a fejlesztési társaságok az állami külön hatóságok, a helyi önkormányzatok és a munkaadói-vállalkozói oldal együttműködéseiként működnek – előfordul a helyi társadalom fokozottabb részvétele is a fejlesztési tanács irányításában (European Commission, 1999).

A gazdaságfejlesztési helyi programok legfőbb célja:

- a munkahelyteremtés,
- a képzési, továbbképzési programok támogatása,
- a turizmus feltételeinek megteremtése,
- a helyi szolgáltatások körének bővítése, minőségének javítása,
- a kis- és középvállalkozások támogatása,
- az új technológiák és iparágak letelepítése,
- stb.

Spanyolország

Egy-egy település fejlődését több fejlesztő hatóság és fejlesztési támogatás is befolyásolhatja. Az EU-támogatások és a kormányzati támogatások mellett működnek a regionális önkormányzatok és a provinciák, municipiumok programjai is.

A helyi önkormányzatok kiadásai nem számottevőek, ráadásul a források elosztásában jelentős szerepet játszanak a dekoncentrált szervek (*Kopányi*, 1998), mégis fontos szerepet játszanak a helyi fejlesztési politika alakításában. A partnerszervezetek (szakszervezetek, vállalkozások stb.) részvétele a fejlesztésekben régióként és térségenként is változó, ahogyan az egyes régiók kompetenciája és autonómiájának mértéke is eltérő. A helyi fejlesztések szempontjából fontos, hogy a régiók kompetenciájába tartozik többek között a várostervezés és a területfejlesztés, a központi kormányzat azonban igen széles mozgástérrel rendelkezik, ha a regionális ügyekbe való beavatkozásról van szó.

A helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések általános célterületei:

- a turizmus fejlesztése,
- a munkahelyteremtés,
- az oktatás, szakképzés, továbbképzés ösztönzése,
- a telephely-biztosítás,
- az induló vállalkozások támogatása
- segítségnyújtás a kis- és középvállalkozásoknak,
- stb.

A helyi önkormányzatok közreműködhetnek sokféle helyi fejlesztési szervezet létrehozatalában. Érdekes példát szolgáltat Jerez városa, ahol egy szakképzett team megbízásával oldották meg a fejlesztési feladatokat, úgy, hogy a városi tanács minden hivatali osztályon belül decentralizált ügynökséget állított fel. A speciális gazdaságfejlesztési egység garantálja a rugalmasságot, a hatékonyságot és az együttműködést. Persze a siker elengedhetetlen feltétele az a tetemes, a városi költségvetésből elkülönített összeg, amely garantálja az európai uniós és regionális programok társfinanszírozási lehetőségét, valamint az egyes részpolitikák harmonizációját. A beavatkozó, erőteljes városi politika mellett a közösségi részvétel a fejlesztési programokban gyenge (European Commission, 1999).

Portugália

Portugáliában a helyi gazdaságfejlesztés központi problémája nem csupán a megfelelő helyi szervezetek hiánya, hanem az aránytalan hatalommegosztás a gyenge helyi fejlesztő szervezetek között, valamint e helyi szervezetek és a központi állami szervek között. A helyi gazdaságpolitika fejlesztéséhez elengedhetetlen a helyi szervezetek általános megerősödése. Nagyon ritka más helyi szervezetek együttműködése a helyi önkormányzatokkal a kezdeményezések kivitelezésében, elvételre találkoznak szakszervezeti, civil szervezeti, főiskolai, egyetemi részvétellel. Gyakoribb viszont az önkormányzati együttműködések előfordulása, valamint jellemző a kapcsolattartás a minisztériumokkal, a regionális koordinációs bizottságokkal és egyéb állami szervezetekkel. Fontos lenne a helyi akciókat koordináló regionális tervek ösztönzése, hiszen azok ki tudnák küszöbölni a fejlesztési párhuzamosságokat és mérsékelhetnék a helyi önkormányzatok egészségtelen versengését. Ez mindenképpen nagyobb szerephez juttatná a – NUTS 2-es egységekre létrehozott – Regionális Koordinációs Bizottságokat (CCRs), amelyek szorosabb együttműködésre kényszerülnének a helyi szervezetekkel és az egyéb kormányzati szervekkel, minisztériumokkal

(Syrett, 1995). A partnerség elvének sérülése, a társadalmi részvétel általános hiánya kulturális és történelmi okokra vezethető vissza.

A finanszírozás kérdése mindig kritikus része a helyi fejlesztések folyamatának. A helyi önkormányzatok túlnyomó többsége csupán tapogatózó lépéseket tehet a helyi lehetőségek maximális kihasználásának elérésére, hiszen a gazdálkodásuk meglehetősen kötött és forrásaik elenyésző része képződik helyben. A magántőke részvételének emelkedése a meglévő finanszírozási rendszer folytatódó liberalizációjától és decentralizációjától várható (Syrett, 1995). A meglévő forrásokat a következő főbb programokra fordítják:

- iparterületek biztosítása,
- pénzügyi támogatás nyújtása,
- direkt beruházások kivitelezése,
- turizmusösztönzés,
- képzés, képzési központ alapítása,
- agrártámogatások,
- stb.

Az bottom-up kezdeményezések további ösztönzése végett a 90-es évek második felétől elindult egy, a portugál regionális fejlesztési ügynökségek létrejöttét támogató program (IQADE). Ennek is köszönhető, hogy 2000-től már 17 ilyen ügynökség működik országszerte.

A fejlesztési ügynökségek olyan független, intézményközi, szakmai szervezetek, amelyek önfenntartóak és a regionális fejlődés elősegítése érdekében tevékenykednek. Létre jöhetnek akár teljesen új szervezatként és a már meglévő helyi fejlesztési szervezetek együttműködéseként is. Formájukat tekintve nincs megkötés (kft., társulás, alapítvány, együttműködés stb.), a tagok lehetnek magán- vagy közszektorbeli, önkéntes vagy közösségi szervezetek (politikai pártok viszont nem). A lényeg, hogy public-private, illetve non-profit szervezatként működjenek, legalább egy NUTS 3-as egységet (ajánlott minimum 300 ezer lakosú terület kijelölése) átfogjanak. Az önfenntartó képességüket üzleti tervvel kell igazolniuk – bár állami támogatásban is részesülnek (Syrett–Silva, 2001). A gyakorlat azt igazolja, hogy a helyi fejlesztési szervezetekhez képest a regionális fejlesztési ügynökségek fokozottabban képesek a partnerség elvének érvényesítésére. Feladatuk a regionális koordinációt igénylő gazdaságfejlesztési beavatkozások lebonyolítása, például a következő területeken:

- regionális információs hálózat fenntartása,
- a régió termékeinek promóciója,
- regionális tervek és programok készítése, egyeztetése,
- regionális hatókörű infrastruktúra-fejlesztés.

Svédország

Svédországban a helyi önkormányzatok szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben nagy, mivel az önkormányzati költségvetésben meghatározó arányban szerepelnek a helyi bevételek. Ez automatikusan nagyobb lakossági részvételt eredményez a helyi ügyek, főként a helyi gazdaságfejlesztés területén. A közpénzek esetében a helyi társadalmi ellenőrzésnek sokkal nagyobb szerep jut és a helyi önkormányzat hatékonyabban képes a vállalkozói plusz források összegyűjtésére, a helyi igények felmérésére, a helyi gazdasági szereplőkkel való kapcsolattartásra.

A helyi gazdaságfejlesztés forrásait a helyi önkormányzatnak a saját bevételeiből kell kigazdálkodnia, mivel az állam a szabadon felhasználható – úgynevezett block – támogatáson kívül egyéb fejlesztési forrást nem juttat a helyi szintre. A vállalkozó önkormányzatok modellje tehát itt Svédországban logikus következményei a főként önálló bevételekre hagyatkozó, sok feladatot ellátó, a helyi társadalom szervezésében fontos szerepet betöltő helyi önkormányzatok törvényi szabályozásának.

Nem véletlenül képezik Svédországban a helyi önkormányzatok a társadalom alappilléreit, melyet a jogszabályok azzal erősítenek, hogy felhatalmazzák a települési önkormányzatokat, hogy saját ügyeiket szabadon intézzék. Az egy településnél nagyobb területi hatással bíró ügyeket azonban a törvény a megyei önkormányzat hatáskörébe utalja, így például a kis- és középvállalkozások támogatását a megye oldja meg – regionális fejlesztési alapok segítségével (Kopányi, 1998).

A helyi önkormányzatok – az állami területeket leszámítva – monopóliummal rendelkeznek a területhasználat és a területfejlesztés szabályozásában. A helyi gazdaságfejlesztés területén a vállalatok szubvencionálása nem megengedett, de széles körben alkalmazható eszközök az ipari körzetek támogatása, az előnyös bérleti feltételek biztosítása, az új technológiák letelepedésének ösztönzése, a kisvállalkozói szaktanácsadás. A munkanélküliség növekedésének fenyegetése még a közvetlen vállalati támogatásokat is indokoltá tehetik, ha az üzembeszárások vagy a létszámleépítések azt indokolják (Norton, 1994).

King (1990) még hozzáteszi a következő beavatkozási területeket is:

- a helyi infrastruktúra javítása,
- a bürokrácia mérséklése,
- a tanácsadási tevékenység támogatása,
- a workshopok szervezése és
- a kedvezményes díjtételű épületek, helyiségek bérbeadása.

Franciaország

Franciaországban a tervszerződések létrejöttének menete bizonyítja a közigazgatási szintek (helyi önkormányzat, megye, régió) közötti megfelelő kommunikációt, amire a helyi gazdaságfejlesztési ügyekben is szükség van.

A gazdaságfejlesztési célok megvalósításának egyik eszköze az önkormányzatok önkéntes társulása, amely a résztvevő önkormányzatoknak – bizonyos fokú – adminisztratív önállóságot hagy (Sivák, 1998). A helyi önkormányzatok általános felhatalmazása lehetővé teszi, hogy a kötelezően előírt, alapvető szolgáltatásokon túl további feladatokat is felvállaljanak, például a helyi gazdaság fejlesztését célzó akciók kivitelezését.

Az önként vállalt feladatok pénzügyi háttérét kijárással kell előteremteni, mivel a helyi források részaránya a költségvetésen belül nem számottevő (László, 1997). Ide vezethető vissza, hogy a fejlesztési források 20 százalékát képesek a helyi önkormányzatok előteremteni. Az összképhez hozzá tartozik, hogy amíg a kistélepléseknél az állami fejlesztési támogatások aránya eléri az 50 százalékot, addig a nagyvárosoknál ez az arány nem haladja meg a 30 százalékot. E fejlesztési forrásoknak csak egy része szolgál közvetlenül gazdaságfejlesztési célokat, ám a források eredete lehetőséget nyújt azok tetszőleges felhasználására, hiszen mind – az elosztását tekintve – a megyei prefektus döntési kompetenciájába utalt globális fejlesztési támogatás, mind pedig a forgalmiadó-visszatérítés szabadon elkölthető pénzeszközt jelent a helyi önkormányzatoknak. Természetesen a céltámogatások rendszere sem ismeretlen, és a megyei, illetve regionális cél- és globális támogatások túlnyomó többsége is a helyi önkormányzatokhoz vándorol – fejlesztési forrásként (Kopányi, 1998).

A helyi szinten a prefektus felügyeleti jogait korlátozó 1982-es decentralizációs törvény széles beavatkozási területet biztosít mind a helyi önkormányzatok (kommunák), mind a megyék és a régiók számára, hiszen azzal a különleges hatalommal ruházza fel őket, hogy beavatkozhatnak a helyi gazdasági életbe. A beavatkozás célja a gazdaságfejlesztés támogatása és a helyi vállalatok nehézségektől való megóvása, azzal a kikötéssel, hogy ne sértsék meg az ipar és a kereskedelem szabadságát, a törvény előtti egyenlőség alapelvét és a tervezési szabályokat (Norton, 1994). A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozások tehát helyi és területi szinten is megjelenhetnek.

A törvényhozó a magánvállalkozók támogatásának alap hatáskörét a régiókhoz telepítette (Norton, 1994). Az egyes beavatkozási területeket definiáló nemzeti tervben rögzítik prioritásonként a régiók és a központi kormányzat költségmegosztását. A régió tehát a nemzeti tervben rögzített mértékig vehet részt a helyi infrastruktúra fejlesztésében, a képzési programok támogatásában, az életminőség javításában és az egyéb programokban. Ezt garantálja az is, hogy a régióknak nincs általános felhatalmazásuk, inkább csak támogató, ösz-

tönző szerepük van a tervezés és a fejlesztések során, illetve korlátozott pénzügyi támogatást tudnak nyújtani bizonyos területeken (pl. magánvállalkozások támogatása).

A helyi önkormányzatok és a megyék kiegészítő, indirekt – a jogszabályban rögzített mértéket meg nem haladó – támogatásokat adhatnak a következő célok megvalósítására:

- a földvédelem,
- a helyi termékek támogatása,
- a továbbképzés elősegítése,
- az ipari parkban lévő cégek védelme,
- a menedzsment segítése,
- az export ösztönzése,
- a kutatás és az innováció támogatása,
- az ipari létesítmények támogatása,
- garancia nyújtása (bizonyos keretek között),
- az ipari építkezéseket és az átmeneti helyi adókat érintő engedmények nyújtása (bizonyos keretek között) (Norton, 1994).

Összegzés

A felvonultatott példák mindegyike azt igazolta, hogy a helyi gazdaságfejlesztés problematikájával foglalkozni kell, hiszen minden fejlett országban nagy figyelmet fordítanak a helyi társadalom életminőségének javítását, a helyi erőforrások ésszerű – és a fenntarthatóság kritériumait figyelembe vevő – felhasználását, a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozását szem előtt tartó helyi gazdaságfejlesztési beavatkozásokra.

Amint láttuk, sok esetben a helyi gazdaságfejlesztés központi intézmények, döntések, források és programok mentén bontakozik ki, de előfordul az is, hogy az alulról jövő elképzelések megvalósítását támogatja az adott rendszer. Nem lehet egyértelműen azt mondani, hogy az egyik jobb lenne mint a másik, hiszen minden rendszerfüggő, sőt társadalomfüggő.

A hazai irányvonalak kijelöléséhez – éppen ezért – a fő fogódzót a helyi gazdaságfejlesztési lehetőségek sokszínűsége adja, ami megengedi, hogy a hazai viszonyokhoz igazodó, sikeres gazdaságfejlesztési eszközrendszert adjunk a helyi önkormányzatok, a helyi vállalkozók, a kamarák, a civil szervezetek és az egyéb gazdaságfejlesztési szereplők kezébe.

Annak vizsgálata, hogy a rendszerváltás óta eltelt időben a hazai településeken milyen helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések valósultak meg, milyen szereplőkkel, milyen hatékonysággal stb., már egy másik kutatás feladata. Az „ideális” helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat kialakításához azonban, fontos tapasztalati anyaggal szolgálhatnak a nemzetközi kitekintés eredményei.

Jegyzetek

- 1) A tanulmány az OTKA T 037278 sz. kutatása keretében készült.
- 2) A hazai helyi önkormányzatok helyi gazdaságfejlesztési gyakorlatát az NKFP 5/074/2001. számú, A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben című kutatásnak a települési önkormányzatok szerepével foglalkozó alprogramja keretében készített kérdőív segítségével mértük fel.
- 3) A centralizációs politika sikerét fémjelzi a „kelta tigris” elnevezés is, amely a 90-es években tapasztalható évi 9–10%-os növekedési ütem következtében ragadt az országra. Az Egyesült Államok 51. tagállamaként emlegetett Írország két húzóágazatnak köszönhető gyors felzárkózását az Európai Unió fejlett országaihoz: a high-tech iparnak és a turizmusnak. A pozitív változások háttérében azonban a központi kormányzati politika célkitűzései és eszközei álltak (pl. befektetés-ösztönzés, kedvezményes, 10%-os társaságiadó-kulccsal), valamint az angol nyelvben és az informatikában jártas, jól képzett munkaerőből származó előnyök.

Irodalom

- Bennett, R. J. 1998: Survey of Local Economic Development (LED) Activity in Local Government. – <http://www.lga.gov.uk/lga/economicregeneration/survey.pdf> – 2003. 02. 06.
- Coyle, C. – Sinnott, R. 1997: Regionális elitek, regionális tehetetlenség és az európai regionális politika Írországban. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA RKK. pp. 387–411.
- European Commission, 1999: Best Practices in Local Development. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/innovation/innovating/pacts/pdf/leed_en.pdf – 2002.07.15.
- Faragó L. 1992: A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. – *Tervgazdasági Fórum*. 2. pp. 44–55.
- Faragó L. 1994a: Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. – *Tér és Társadalom*. 3–4. pp. 23–38.
- Faragó L. 1994b: Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével. – *Comitatus*. 12. pp. 60–63.
- Fuller, C. – Bennett, R. J. – Ramsden, M. 2002: The Economic Development Role of English RDAs: The Need for Greater Discretionary Power. – *Regional Studies*. 4. pp. 421–428.
- G. Fekete É. 2001: *Együtt – de hogyan? Innovációk a kistérségi fejlesztésekben*. Miskolc–Pécs, MTA RKK.
- Hale, R. (ed.) 2000: *Councillors' Guide to Local Government Finance*. London, CIPFA.
- Hampton, W. 1997: Önkormányzatok és helyi gazdaság. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA RKK. pp. 345–359.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gy. 2001: *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Horváth M. T. 2002: *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- King, D. S. 1990: Economic activity and the challenge to local government. In King, D. S. – Pierre, J. (eds.): *Challenges to Local Government*. London, SAGE Publications Ltd. pp. 265–287.
- Kopányi M. 1998: Az európai önkormányzati rendszerek. In Kusztozné Nyitrai E. (szerk.): *A helyi önkormányzatok és pénzügyeik*. Budapest, Consulting. pp. 25–42.
- LaFaive, M. 1999: Local economic development: public or private? – *Economic Development*. – <http://www.mackinac.org/depts/ecodevo/article.asp?ID=1786> – 2003. 02. 06.
- László M. 1997: Az önkormányzatok gazdasági eszközzrendszere. Ph.D. dolgozat. JPTE KTK. Regionális politika és gazdaságtan Ph.D.
- Levy, J. M. 1992: The US experience with local economic development. – *Environment and Planning C: Government and Policy*. 1. pp. 51–60.
- Norton, A. 1994: *International Handbook of Local and Regional Government. A Comparative Analysis of Advanced Democracies*. Aldershot, Edward Elgar.
- Raffay Z. 2001: A regionalizmus fejlődése az Egyesült Királyságban. In Pálné Kovács I. (szerk.): *Európába megy a megye? Megye körkép – megye körkép*. Pécs, Baranya Megyei Önkormányzat. pp. 123–133.
- Reese, L. A. 1997: The use of planning methodologies in local economic development decisionmaking. – *Environment and Planning C: Government and Policy*. 3. pp. 285–303.
- Rubin, H. J. 1986: Local economic development organizations and the activities of small cities in encouraging economic growth. – *Policy Studies Journal*. 3. pp. 363–388.
- Sivák J. 1998: Önkormányzati trendek az Európai Unióban és az OECD országokban. In Kusztozné Nyitrai E. (szerk.): *A helyi önkormányzatok és pénzügyeik*. Budapest, Consulting. pp. 43–54.
- Syrett, S. 1995: *Local Development: Restructuring, Locality and Economic Initiative in Portugal*. Avebury, Ashgate Publishing Company.
- Syrett, S. – Silva, C. N. 2001: Regional Development Agencies in Portugal: Recent Development and Future Challenges. – *Regional Studies*. 2. pp. 174–180.

INTERNATIONAL PRACTICE OF LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Cecília Mezei

The article deals with international practice in local economic development and pays specific attention to the theoretical background and basic concepts of this area, to certain local development strategies and to economic development practice in a limited number of advanced countries.

The tools available for local economic development may be suitable for allowing local communities to achieve viable, long-term and sustainable development compatible with their own individual strengths and capabilities. The ultimate objective of local economic intervention is clearly to increase individual incomes and to improve the quality of life within the local community. To achieve this, however, local actors need to launch activities and initiate processes which contribute to the improvement of the local economy by changing the structure, the operational mechanism, the technology etc. of the economy.

Each of the international examples mentioned in the article justifies the need to deal with the problems of local economic development, as all advanced countries pay special attention to intervention in local economic development and aim at the improvement of the quality of life of the local community, at the rational use of local resources (taking aspects of sustainability into consideration) and at the elaboration of local development strategies.

3. EUREGIO – A HATÁRON ÁTNYÚLÓ REGIONALIZMUS ZÁSZLÓSHAJÓJA

Novotny Gábor

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kilencvenes évek végére az eurorégiók az európai regionalizmus egyik kulcsintézményévé váltak.

Az eurorégiók többnyire a magánjog bázisán létrehozott, legtöbbször tanácsadói és promóciós funkcióval felruházott politikailag informális határon átnyúló testületek, melyeket helyi önkormányzatok, de számos esetben regionális vagy nemzeti hatóságok, sőt néhol kormányzaton kívüli szervek, például kamarák kezdeményeznek (Scott, 1996).

Az eurorégió elméletileg intézményi keretként szolgál, ahol a magán- és a közszereplők informális és formális határon átnyúló kapcsolatokat létesíthetnek és ápolhatnak (Van Houtum, 1998). Tulajdonképpen egy közvetítő testület az uniós, nemzeti, regionális tervelképzelések, és a helyi határon átnyúló regionális fejlesztési koncepciók között (Scott, 1996). A holland–német határ mentén az ötvenes évek végén alapított EUREGIO mintájára az eurorégiós intézményi modell az évtizedek során a legszélesebb körben alkalmazott határon átnyúló együttműködési formává fejlődött.

A tanulmány célja bemutatni Európa első, és így „legősibb” eurorégióját abból a szempontból, hogy milyen mértékben beszélhetünk valós, határon átnyúló kapcsolatrendszerrel, hálózati beágyazottságról, melyek ennek az ösztönző és gátló tényezői.

A holland–német határon átnyúló együttműködés történelmi vonatkozásai dióhéjban

A holland–német határ a múlt század vége felé fokozatosan a kutatói és politikusi figyelem középpontjába került. Nem véletlen, hisz az egyik legrégebbi európai határról van szó az Európai Unió szívében, amely maga ugyan nem sokat változott, de sok mindent „látott” az eltelt évszázadok alatt. Érdekes, hogy a holland gazdaságtörténészek sokáig azért nem foglalkoztak a holland–német kapcsolatokkal, mert egyszerűen nem tetszett nekik a határos német tartomá-

nyokkal összefonódó történelem gondolata. A legtöbb tanulmányból úgy tűnik, mintha a keleti tartományoknak egyáltalán nem lettek volna kapcsolataik a szomszédos német határrégiókkal (*Fischer, 1996*). Az utóbbi idők történelmi áttekintései ugyanakkor ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak.

A nemzetállamok kialakulása, megszilárdulása előtt – kereskedelmi erejére alapozva – Hollandia nagyobb hatalmat képviselt keleti szomszédainál. Nagyot változtak azonban az erőviszonyok, amikor az évszázados széttagoltság után 1871-ben létrejött és később megszilárdult az egységes német nemzetállam. Németország területe nyolcszorosa Hollandiának, és ez az aszimmetria kialakította a folyamatos fenyegetettség és a szükségszerű gazdasági függőség permanens ellentmondását. A gazdasági ráutaltságnak jó példája Rotterdam utáni felvirágzása, melyet nagyrészt a Ruhr-vidék fejlődése indukált (*Smit, 1998*).

Németország számára Hollandia geopolitikailag kisebb jelentőséggel bírt, mint a keleti szomszédok, de a Fal leomlása előtti 40 évben a Rajna-vidéki orientáció erősebb nyugati, holland irányultságot jelentett, mint az egykori birodalmi és az újraegyesítés utáni mai időkben.

A régóta tartó állandósága miatt a holland–német határ inkább gazdasági, mint stratégiai szempontból fontos Hollandia számára. Védekezési intézkedéseket csupán közvetlenül a második világháború kitörése előtt hoztak. Ugyanakkor nem túl széles körben ismert tény, hogy már a háború alatt születtek tervek jelentős német területek annektálására a háborús károk és szenvedések kártételeként (a holland határok egészen Brémáig húzódtak volna – *1. ábra*). A területi kártérítésről azonban később lemondtak, és csak kisebb határkorrekciókra került sor, annál is inkább, mivel sokak szerint a területelcsatolás gazdasági szempontból hátrányos lett volna (*Smit, 1998; Burkert, 2001*).

Németország esetében fordított a helyzet, inkább a stratégiai szempontok kerültek előtérbe az 1871-es államalapítás után, főként a keleti határok vonatkozásában. Kivételt az emslandi határ jelentett északon a két világháború közötti időszakban, ugyanis az akkor még rendkívül ritkán lakott német határ menti területeket geopolitikai szempontból veszélyeztetettnek tekintették. A II. világháború utáni holland igények kivédése érdekében az érintett területeken 10–14 új falut hoztak létre, jórészt a keleten Lengyelországhoz csatolt területekről elmenekült német lakosság áttelepítésével. Így a területi igények kapcsán ismételt holland kérdés – „De mit csináljunk a németekkel?” – egyre relevánsabb lett, amíg végleg el nem vetették az annexió terveket (*Smit, 2001*).

A Rajna vonala ugyanakkor mindig fontos volt mindkét fél számára stratégiai és gazdasági szempontból is. Érdekes, hogy az egyik legerősebb összekötő kapocs a holland–német viszonyban a természetes elválasztó elem, a Rajna folyó,

1. ábra

Holland elővigyázatossági tervek a háború után¹⁾

Forrás: Burkhert, 2001.

hisz a szabad áruforgalom mindkét félnek állandó érdeke. Amellett azonban, hogy a Rajna folyó gazdasági összekötőkapocs volt, vallási és kulturális értelemben bizonyos szakaszai sokáig elválasztó határt jelentettek. Az észak–déli, református–katolikus megosztottság a határrégiókra és a határon átnyúló együttműködésre is hatással volt. A hét tartományból alakult köztársaság létrejötte óta a Rajnától délre eső katolikus többségű vidékek lakosságát (Limburg, Észak-Brabant, Vlaanderen) kevésbé hű hollandoknak tekintették, így a déliek általában lenézettek voltak. Ugyan az említett tartományok 1815-től a többiekkel megegyező jogokkal rendelkeztek, de az északi régiókkal és határrégiókkal szemben a lakosság itt még hosszú ideig a királyság helyett inkább a katolikus többségű német határrégiókhoz kötődött (Münsterland, Rheinland), és az 1830-as és 1839-es belga felkelések idején is inkább a belgák oldalán álltak (Smit, 1998). A történelmi, kulturális hagyományokban, így a februári karnevál ünneplésében ma is érezhető a Rajna-vidék és Dél-Hollandia rokonsága, melyre a „tősgyökeres holland” csak legyint.

Ugyanakkor annak ellenére, hogy a protestánsok többnyire erősebb nemzeti orientációval jellemezhetők, a német Ostfriesland és Bentheim grófság kálvinistái inkább holland hittestvéreik felé orientálódtak. A Rajna határolta holland észak–déli megosztottság és ennek megfelelően eltérő szomszédsági orientáció alól még egy kivétel van: esettanulmányunk központi magja, Twente régió és Münsterland nyugati része, ahol a katolikus többségű lakosság intenzív kapcsolatokat ápol.

A kapcsolatokat természetesen nem csupán a lakosság vallási, kulturális orientációja, hanem a gazdaságföldrajzi adottságok is befolyásolták. A 19. század végi iparosodás elsősorban három vidéket érintett: Twente/Achterhoek (Kelet-Overijssel/Északkelet-Gelderland) – Münsterland (Észak-Rajna-Vesztfália északi része); Rajnai folyosó; Dél-Limburg – Aachen térsége (Észak-Rajna-Vesztfália délnyugati része). A 19. század elején még agrárdominanciájú, többnyire rossz talajminőséggel jellemezhető területeken kezdetben határon átnyúló jellegű volt az iparosodási folyamat. Twentéből a textilipar helyi kezdeményezések nyomán Nyugat-Münsterlandba is áterjedt, Limburgban német know-how segítségével indult be a szénkitermelés, a Rajna mentén (Emmerich, Kleve) pedig a klasszikus vámkezeléssel kapcsolatos üzemtelepítések voltak jellemzőek: a holland cégek a határ másik oldalán telepedtek le, hogy versenyképesebbek lehessenek a német piacon.

Az iparosodás határon átnyúló jellegét segítette a vasúti összeköttetések sűrű szövete. 1885-ben 12, 1935-ben 15 határon átnyúló vasúti kapcsolat volt. Ezek a vonalak nem csupán nemzetközi távolsági forgalmat bonyolítottak, hanem helyi, regionális szempontból is fontosak, bekapcsolták a határközeli területeket a gazdasági, társadalmi „vérkeringésbe” (Smit, 1998).

Ahogy mindkét nemzetállamban egyre inkább megerősödtek az iparágak a múlt század elején, úgy nőtt a nemzeti orientáció, ami értelemszerűen a két világháború alatt volt a legerősebb. A II. világháború utáni központi orientáció folytonosságát, sőt erősödését jól jelzi, hogy a legtöbb határokat átszelő viszonylatot leállították, és csupán öt, távolsági forgalmat bonyolító vonal maradt meg az 585 km hosszú határszakaszon, és az egyre erősödő politikai nyomás és az adminisztratív együttműködési kezdeményezések ellenére a gazdaságok megőrizték nemzeti irányultságukat.

Lassan elkezdődött azonban a formális kapcsolatépítés. 1949-ben megkötötték a holland–német kereskedelmi egyezményt, és a felek kölcsönösen felismerték a régmúltba visszanyúló, a Ruhr-vidékre és Rotterdam kikötőjére alapozott együttműködési érdekeiket.²⁾

Regionális szinten főként kulturális jellegű kapcsolatok létesültek:

- 1950: Holland–Német Társaság, Münster.
- 1954: Rhein–Ems Önkormányzati Szövetség (az EUREGIO szikrája).

- 1965: Holland–Német Kulturális Határkapcsolatok Egyesülete, Liemers–Rhein.
- Az intézményesített gazdasági kapcsolatok csak később indultak be. 1967-ben létrejött a Holland–Német Területrendezési Bizottság, valamint egy munkacsoport az Ijssel és a Maas folyók közötti területek fejlesztésére. A következő évtized pedig a már a holland–német „eurégiós boom” jegyében telt el.

Smit (2001) négy csoportba sorolja a holland–német határterületeket:

- Rurális régiók gyenge határon átnyúló kapcsolatokkal – Az északi határszakasz, Groningen/Ostfriesland, Drenthe/Emsland.
- Rurális területek erős határon átnyúló kapcsolatokkal – Achterhoek/Westfalen, Maas/Niederrhein. Itt koruknál fogva régmúltba nyúló, de máig kitartó erős helyi kapcsolatrendszerrel találkozunk, azonban a közeli nagyvárosi agglomerációk (Rajna, Ruhr-vidék) miatt hangsúlyosak a regionálisan túlmutató kapcsolatok is.
- Iparvidékek: Twente/Gronau–Nordhorn, Aachen térsége/Dél-Limburg. Az ősi határon átnyúló kapcsolatokat az iparosodás után nemzeti centrumorientáció váltotta fel. Jelenleg a szerkezetváltás folyamatában a déli határrégió van előnyösebb pozícióban, mert a leépítések ellenére itt továbbéltek a kapcsolatok.
- Nemzetközi tranzitrégió: Rajna folyosó. A nemzetközi kapcsolatok elnyomják a régi és mai összeköttetéseket a közvetlenül szomszédos területek között. A Rajnán fölfelé és lefelé elhelyezkedő városi agglomerációk a zökkenőmentes tranzitban érdekeltek, ezért az önerős, önálló regionális fejlődés komoly érdeklentétekbe ütközik (Smit, 2001).³⁾

Bevezetőnkől is látható, hogy gazdasági és kulturális hagyományai alapján két határszakasz mutatkozik különösen ideálisnak a határon átnyúló együttműködések vizsgálata szempontjából: délen a belga–német–holland hármashatár vidéke, valamint a középső, Twente–Münsterland-vidék. Jelen tanulmányban ez utóbbi térséggel, valamint a köré és benne szerveződő hálózati együttműködésekkel foglalkozunk, hisz sokan a „legsikeresebb határrégióként” emlegetik (Europlan, 1998).⁴⁾

Az EUREGIO

A 2002-ben 44 éves, tehát már „matuzsálemi” korú modellrégió első csíráit a Rhein–Ems Érdekközösség (Interessensgemeinschaft) rheinei (Németország) megalakulása jelentette 1954-ben. 1958-ban tartományi járások, városok, kistérségek vezetői hivatalosan kinyilvánították határon átnyúló együttműködési

készségüket. Megalakult az EUREGIO, még ha a „keresztelő” egy 1965-ös kiállításig váratott is magára (egy regionális vásár neve volt először az EUREGIO). 1971-ben bevezették a tagszervezetek lakosságával arányos tagdíjat. Még ugyanebben az évben a nemzeti gazdasági minisztériumok és az Európai Unió támogatásával határon átnyúló regionális akcióprogram született. Az akcióprogram célja az euroregionális közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a textil és ruhaipari válsághelyzet oldása és a munkaerő képzettségi szintjének növelése volt. 1978-ban létrejött az Euregio Tanács, határon átnyúló parlamenti gyűlés funkcióval, az Euregio legfőbb testületéként. 1981-ben változtattak az 1975-ben megalkotott alapokmányon: ettől kezdve városok, falvak és járások is tagok lehetnek. 1985-ben Gronauban közös titkárság létesült közvetlenül a határátkelő mellett, valamint létrejött a Német–Holland Irányító Bizottság (Lenkungsausschuss), melyben helyet kaptak az EU, a nemzeti gazdasági minisztériumok, a holland provinciák, a német kormánykerületek és az Euregio képviselői. Feladatuk egy új határon átnyúló regionális akcióprogram kidolgozása volt. 1987-ben *Jens Gabbe*, az Euregio ügyvezetője átvette az Európai Határrégiók Szövetségének ügyvitelét is. A hosszú távú (2005-ig terjedő) 1987-ben készült határon átnyúló akcióprogramra épült az 1989-es, három évre szóló határon átnyúló megvalósítási program. Ennek alapján támogatott az Unió első alkalommal 11 határon átnyúló projektet, elsősorban a gazdasági struktúra javítása céljából 2,2 millió euró értékben. 1991-ben elfogadták az 1991–1993 közötti időszakra vonatkozó Interreg I. operatív programot. 1991 és 1995 között összesen 59 projektet támogattak 26,1 millió euró összértékben, 10,3 millió euró uniós támogatással. 1993-ban elfogadták az 1994–1999-es periódusra szóló Interreg II. operatív programot (22,9 millió euró EU támogatás). 1999-ig összesen 80 projekt keretében sikerült időben lekötni az uniós támogatás teljes összegét (a teljes projektvolumen 62,8 millió euró – a programok néhány prioritására később még visszatérünk).

1999-ben az Euregio egybeolvadt az 1993-ban alakult Euroregio Fórummal, mely az Euregio munkaközössége volt Osnabrück, Warendorf járások, valamint Münster és Osnabrück városokkal kiegészülve (így már egész Münsterland az Euregiohoz tartozik).

Az Euregio nem területi középszintek határait követi, mint az sok helyen célszerűségi okokból gyakorlattá vált. Itt tulajdonképpen az önkormányzatok, régiók, járások valamint az Euregio vezetői döntenek arról, hogy hol húzódnak a határrégió határai. Ezek szerint jelenleg (2001) hivatalosan a következő területek tartoznak a határrégióba: Münsterland (Coesfeld, Borcken, Steinfurt, Warendorf körzetek, Münster) Észak-Rajna-Vesztfáliában, Bentheim grófság, Osnabrück körzet és város, valamint Emsland déli részének egyes települései Alsó-Szászországban; Twente, Achterhoek, Drenthe délkeleti és Overijssel

északi részei Hollandiában, összesen 141 település, város és járás. A drenthei és emslandi települések provinciájuk, illetve körzetük révén az Ems-Dollart régióban is részt vesznek.

2. ábra

Az EUREGIO

Forrás: <http://www.euregio.de/>

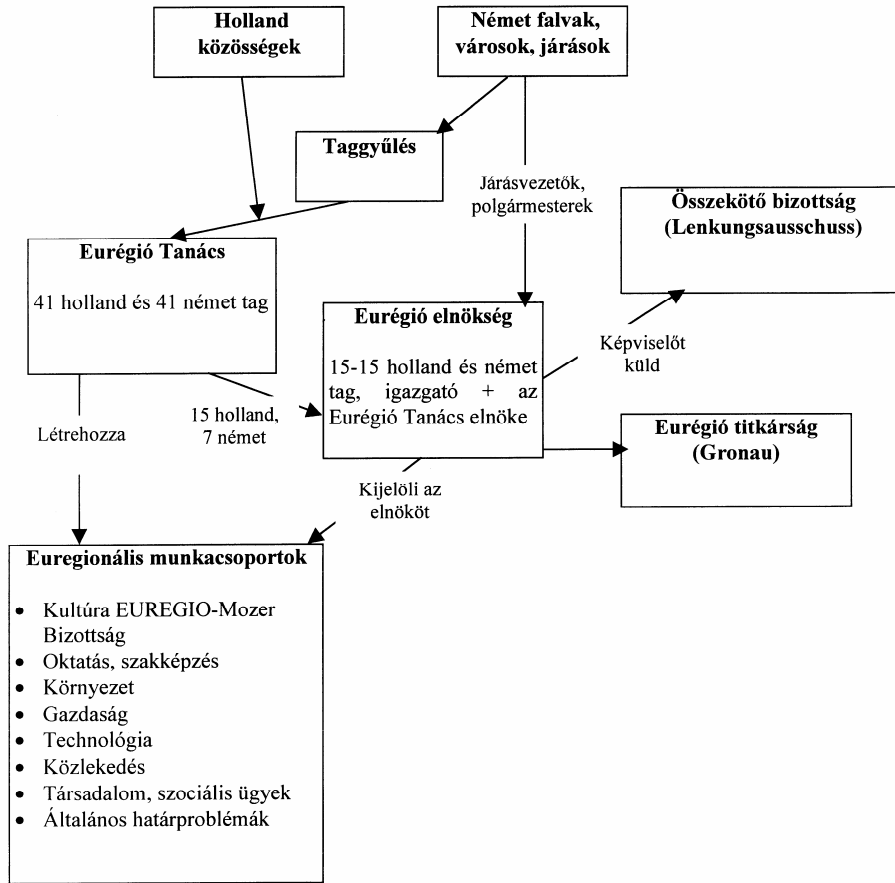
Euregio – Hálózatok – Interreg: Eurégiós Interreg hálózatok?

Röviden bemutatjuk az Euregio felépítését, hisz lényegében ezt a szervezeti rendszert alkalmazzák a legtöbb később alakult eurorégióban.

A német tagönkormányzatok, városok, falvak járások, régiók képviselőiből (128) áll az Euregio taggyűlése, mely megválasztja az Euregio Tanácsot, az Euregio legfelsőbb politikai testületét. A tanács egyfajta parlamenti gyűlésként funkcionál határon átnyúló frakciókkal (a holland tagokat is a német oldal delegálja – holland javaslatok alapján –, ugyanis az eurégió a német egyesülési jog alapján működik). Az Euregio Tanács választja az elnökséget (többségében a tagönkormányzatok vezetőiből), amely végrehajtja a taggyűlés határozatait, valamint előkészíti és végrehajtja a tanács döntéseit. Az Euregio munkacsoportjai végzik a szakmai előkészítést, és gondoskodnak az egyes kérdésekben

3. ábra

Az EUREGIO szervezeti felépítése

Forrás: EUREGIO, 2000.

érintettek bevonásáról (önkormányzatok, szövetségek, kamarák stb.). A speciális feladatkörű irányító bizottság (Lenkungsausschuss) még 1985-ben az első határon átnyúló regionális akcióprogram megalkotása kapcsán jött létre, és – nem úgy, mint másutt – nem szűnt meg a program 1987-es átadásával. A bizottságban zajló – partnerségre alapuló – munka folytatódott a későbbi Interreg operatív programok kialakításában. Mind a mai napig ez a testület látja el az összekötőkapocs szerepét az Euregio és a regionális, a nemzeti valamint az uniós partnerek között.

Nem véletlen, hogy az irányító bizottság az Euregio kulcsszervezete, hisz maguk az érintettek is elismerik, hogy az Interreg-programok rendkívül fontos szerepet játszanak az Euregio életében (EUREGIO, 2001).

„Az Interreg-finanszírozás továbbra is elengedhetetlen: a határon átnyúló célok megvalósítása érdekében fűzi össze a nemzeti forrásokat. Az Európai Bizottságon keresztül integrált, többéves programfinanszírozás – a nemzeti kormányok alapvetően pozitív hozzáállása ellenére – csak az Interreg révén biztosítható: ez teremti meg a megfelelő nemzeti elkötelezettség keretfeltételeit, valamint felhívja a figyelmet a határ régiók problémáira” (EUREGIO, 2000, 17. o.).

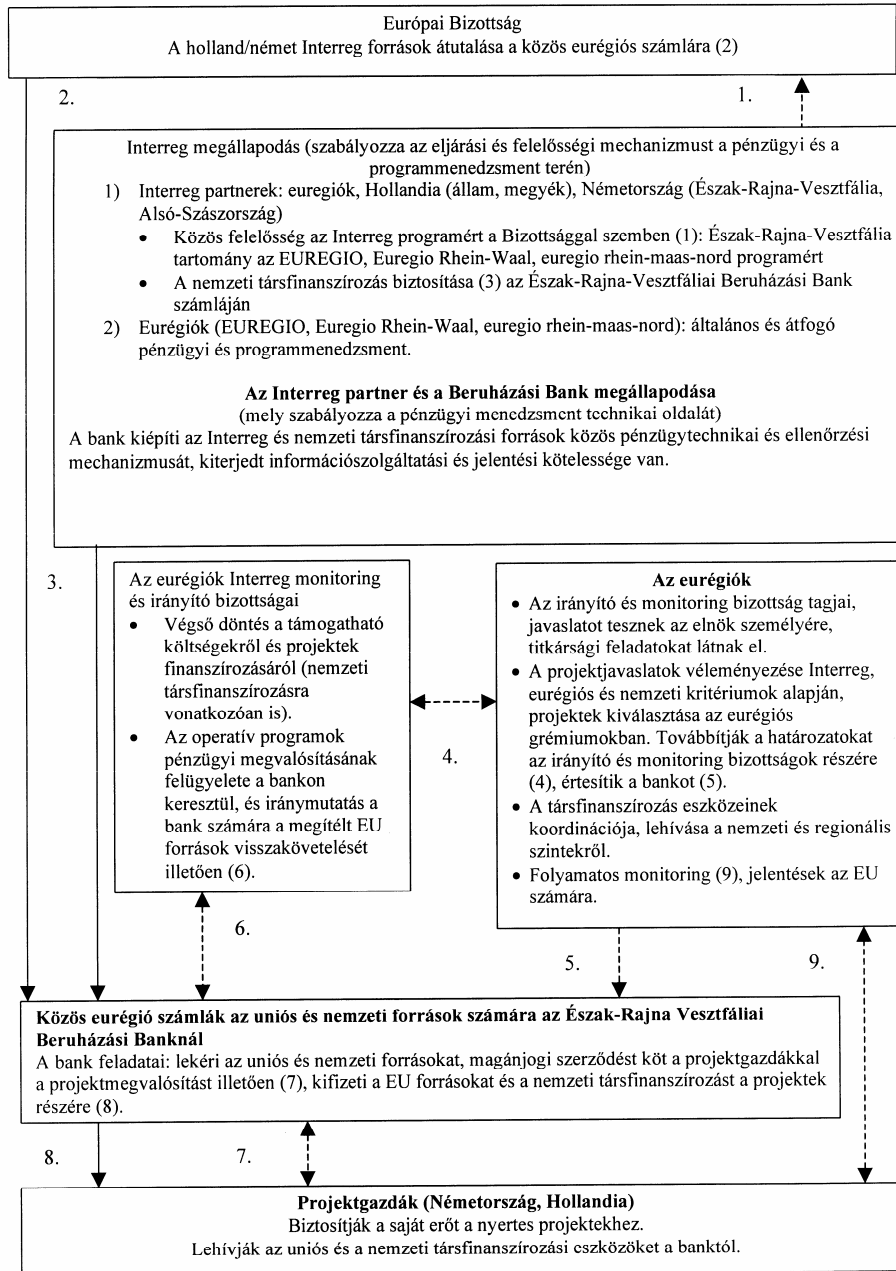
A jelenleg futó programperiódusra ugyanakkor három eurégió (EUREGIO, Euregio Rhein-Waal, euregio rhein-maas-nord) közös programot készített az uniós, a nemzeti, a tartományi elvárásoknak és a szétaprózottsággal kapcsolatos tudományos kritikáknak való megfelelés szándékával. Ez tulajdonképpen a már korábban uniós szinten is példaértékűnek ítélt partnerségi együttműködés kibővítése. A programok pénzeit és menedzsmentjét ugyanis teljes mértékben harmonizálták határon átnyúló jelleggel oly módon, hogy az Interreg II-programmal kapcsolatos, Európai Bizottsággal szemben vállalt felelősségét az Észak-Rajna-Vesztfáliai Gazdasági, Energetikai és Közlekedési Minisztérium vállalta magára a többi nemzeti megbízó nevében is (Gazdasági és Technológiai Szövetségi Minisztérium, Alsó-Szászországi Gazdasági, Technológiai és Közlekedési Minisztérium; Holland Királyság Gazdasági Minisztériuma). Észak-Rajna-Vesztfália ezután az operatív programok végrehajtásának – az Euregio területére vonatkozó – felelősségét az Euregio hatáskörébe utalja, és a három határon átnyúló régió számlájáról az Interreg-pénzek együtt (német, holland) kerülnek az Euregio számlájára (EUREGIO, 2000). Így lehetővé vált az uniós Interreg-kvóták és a nemzeti társfinanszírozási források összevonása a német és holland Euregio részek és az Euregio-program számára. Ennek következtében a kiválasztott projektek csak egy engedélyezési eljáráson mennek keresztül (EUREGIO, 2001).

Az engedélyezési séma (4. ábra) jól illusztrálja, hogy a határon átnyúló együttműködéseknek igazából ez, a vertikális hálózatban működő, alá-fölérendeltségi viszonyrendszere a meghatározó.

Szinte minden eurégiós tájékoztatóban hangsúlyozzák azonban, hogy nincs szó új közigazgatási szintről. Az Euregio határon átnyúló fordítókörong funkciót kíván betölteni, az eddigi periférikus helyzetből európai centrumtérséggé szeretne válni, valamint az európai integrációs folyamat regionális vetületét kívánja erősíteni (EUREGIO, 2001). Természetesen ismerősen hangoznak az említett célok, sokan, sok helyen olvashattunk már hasonlóakat különféle prospektusok, tájékoztatók, marketingkiadványok oldalain. Az Euregio esetét azonban kiemelheti elsőse, szinte történelmi távlatú tapasztalatai, ezeknek és sikeres

4. ábra

Az Interreg IIA program pénzügyi végrehajtása

Forrás: EUREGIO, 2000.

lobbi-tevékenységének köszönhető modell funkciója. A modellszerep vitathatatlan, a modellérték és az európai vezető szerep azonban már korántsem megkérdőjelezhetetlen. Előbbit – érthetően – nem, utóbbit azonban maguk az érintettek is napirenden tartják, és a kilencvenes évek végi stratégiaalkotás egyik vezérmotívumává emelték (Gabbe, 1997). Jól jelzi, hogy az érintettek nem tétlenkednek, hogy Hollandiában az Enschede/Hengelo–Münster–Osnabrück városháromszög potenciális területfejlesztési szerepét hangsúlyozzák, valamint az EUREGIO részt vesz „A jövő régiói” (Regionen der Zukunft) című németországi hálózati kezdeményezésben. Ez utóbbi eredményt főként átfogó és egységes fejlesztési koncepciójának köszönheti, melyet úgy értékelték, hogy megfelelő alapot ad a gyakorlatorientált határon átnyúló projektek megvalósításához, így az Euregio a 130 pályázó régióból bekerült a nyertes 25-be.⁵⁾ A közös területi tervezési tevékenység már a Holland–Német Területrendezési Bizottságban megkezdődött, mely két albizottságban (észak és dél) a határ két oldalán fekvő 20 kilométeres sávra határozta meg a cselekvések keretfeltételeit, jövőképét.⁶⁾ Az Északi Területrendezési Bizottság megállapításait (1997) szem előtt tartva, és ugyancsak Interreg-forrásokból az Euregio létrehozta az „EUREGIO határon átnyúló területfejlesztési perspektívái” című fejlesztési koncepciót. Ez a dokumentum tervezési egységként, régióként, körülhatárolt térként kezeli az Euregiót. A jövőkép (vagy inkább fejlődési folyamat 2015-ig), a három prioritást kijelölő fejlesztési koncepció (Nemzetközi és regionális kapcsolatépítés, gazdasági és szolgáltatási struktúra, természeti és kulturális táj), és a 14 beavatkozási területen 56 projektjavaslattal élő akcióprogram győzte meg a német zsűrit a versenyben. Az Euregio ebben a dokumentumban kiemelt prioritásként kezeli a kis- és középvállalkozások határon átnyúló együttműködéseinek támogatását (Gabbe, 1998).

A hálózatépítés – eltérő hangsúlyokkal ugyan, de – mindkét Interreg-programperiódusban fontos szempont volt a prioritások között. Az első ciklusban a források mintegy ötödét fordították – már a prioritás elnevezésben is hangsúlyozott – hálózatépítésre. Ezen belül elsősorban társadalmi, kulturális projekteket támogattak, melyek egy részét az 1971-ben alapított és saját költségvetéssel rendelkező Mozer Bizottság kezdeményezte és bonyolította, bonyolítja le az Interreg-program *people-to-people* akciói keretében.⁷⁾ Hálózatépítési törekvések ugyanakkor – természetesen – más prioritásokon belül is megjelentek, csak nem ilyen explicit módon. A második programperiódusban ez már nyilvánvalóvá vált, ráadásul a hangsúlyok a társadalmi-kulturális szféráról a képzési, innovációs és tudástranszfer-hálózatok, valamint a kis- és középvállalkozások együttműködési irányába mozdultak el.

Az Interreg I- és II-programokban a gazdaság és technológiatranszfer prioritásokon belüli, „kis- és középvállalkozások együttműködése” alprioritás volt a

legerősebb 32 projekttel, 24,3 millió eurós beruházási volumennel. Ez az összeg a program teljes beruházási főösszegének (90 millió euró) mintegy 27%-át jelenti. Ezen belül az információközvetítési és tanácsadási tevékenységek kapták a legnagyobb hangsúlyt. Az Interreg II forrásaiból támogatott EU-referatúra például személyes tanácsadással segítette a vállalkozásokat, valamint ágazati találkozókat szervezett. Egy másik fontosnak ítélt intézkedés annak a 10 határon átnyúló technológia- és transzfercentrumnak a kiépítése, melyekben a legújabb technológiai megoldások vállalkozásspecifikus alkalmazási lehetőségeit mutatják be. A cél másképp fogalmazva a határ két oldalán kutatás-fejlesztési centrumokban meglévő know-how határon átnyúló jelleggel való összekapcsolása és optimalizálása a kis és középvállalkozások számára (EUREGIO, 2000).

A kis- és középvállalkozásoknak Európa-szerte nagy jelentőséget tulajdonítanak főként foglalkoztatási szempontból. Az Euregio területén ez hatványozottan is igaz, hisz a már említett textilipari válság nyomán felszabadult munkaerőt más válságtérsegekhez hasonlóan a kis és közepes méretű vállalkozások szívták fel. Ezek a többnyire kényszervállalkozások azonban erős nemzeti centrumorientációt mutatnak.

A német és holland vállalkozások regionális együttműködése meglehetősen gyenge, és fontos prioritás a termelői és beszállítói kapcsolatok erősítése (Gabbe, 1997; EUREGIO, 2000). Jószerivel egyedül a holland építőipari vállalkozások mutatnak jelentős határon átnyúló aktivitást, ezek azonban nagyrészt a szabályozási környezet és az árak különbségeire épülő arbitrázsjellegű kapcsolatokat jelentenek, amelyeket többen negatívan ítélnék meg, hisz létük a határ intézményének továbbélésétől függ.⁸⁾

A több millió eurós támogatottság ellenére tehát meglehetősen gyengének éreztük a magánszféra – elsősorban a kulcsfontosságúnak ítélt kis- és középvállalkozások – kapcsolathálóit. Kezdeti tapogatásaink alapján nem feltétlenül szűk értelemben vett hálózatokat kerestünk, hanem a kis- és középvállalkozások együttműködési hajlandóságát, valamint a gazdaságfejlesztési társaságok, a régiók, a városok, a járások hálózatösztönző szerepét firtattuk. Volt ugyanis olyan interjúpartnerem, aki a „hálózatok” hallatán szinte „kirohant a világból”, és a hálózatösztönzéssel, a hálózati managementtel kapcsolatos kérdéseimre, üres papírlapra nagybetűs NEM-et javasolt – a kutatási eredmények összefoglalásaként.

Az Eurégióon keresztül Interreg-pénzből finanszírozott üzleti kiállítás (Hollandia, Twente régió, Hengelo, 2001. február) jó indikátora az együttműködési készségnek: a több mint 300 résztvevőből csupán 5 német intézmény képviselte magát. Ez utóbbiak sem tisztán vállalkozói kooperációban érdekelt cégek, hanem „kapcsolatbrókerek” – gazdaságfejlesztési ügynökségek, kamarák, egyetemek képviselői –, akik elsősorban partnerközvetítésben, információszolgáltatás

tásban voltak (lettek volna) érdekeltek.⁹⁾ A fórum ugyanakkor élénk regionális kapcsolati hálóra utalt a holland cégek körében.

Beszélgetőpartnereim egytől egyig hangsúlyozták: az Interreg-program több mint 10 év alatt csekély eredményt hozott, és továbbra is az alapismereteket közvetítő szemináriumok, workshopok, üzleti klubok, képzési programok iránt a legnagyobb az érdeklődés (kulturális, jogi különbségek, eltérések és lehetőségek a munkaerőpiacon, képzési lehetőségek, oktatási rendszerek, formák különbségei). Az Interreg-pénzek sem az alapvető beállítottságokat, irányultságokat, sem az érdekviszonyokat nem tudták azonban gyökeresen megváltoztatni a magánszférában, erre igazából a források nagyságrendje és az eltelt egy (szigorúbban véve négy) évtized sem elegendő. A nyelvismeret hiánya továbbra is jelentős problémákat okoz, annak ellenére, hogy a határ közelében élő hollandok általában beszélnek németül. A gondot inkább a német fél nyelvtanulási passzivitása okozza: a meghirdetett holland nyelvtanfolyamok iránt csekély érdeklődést tanúsítanak.

Kevés hosszú távon fenntartható, határon átnyúló projekt született. Magyaró tényező mindkét határrégió elhúzódó strukturális válsága és nemzeti periféria helyzete. Jellemző aszimmetria azonban itt is, hogy a kisebb és telítettebb hazai piac miatt, inkább a holland vállalkozók (például az építőiparban) érdekeltek a határon átnyúló kapcsolatteremtésben, ráadásul a kilencvenes években a megnyílt kelet-német és a kelet-európai piacok számos (főleg német) vállalkozó figyelmét elvonták a határon átnyúló együttműködés lehetőségéről. Fontos – több ízben megerősített – tényező, hogy a német oldal inkább saját szektorán belül, koncentráltan nagyszabású kiállításokon (egy évben egyszer), kamaráknál keres kapcsolatokat, és a holland – inkább területi alapon, mint szektorálisan szerveződő – informálisabb regionális találkozókat, business klubokat hajlamos időpazarlásnak tekinteni. A business klubok kötetlen, előzetes, konkrét témamegjelölés nélküli üzletember találkozók, beszélgetések. A német fél számára sok időt igénylő, bizonytalan kimenetelű fórumot jelentenek, ahol nem lehet tudni előre, hogy kik lesznek az éppen aktuális résztvevők, milyen témák vetődnek fel. A „valamit hallok a piaci és politikai környezetről, annak lehetséges változásairól” nem elég motiváló az utazás megtételére. A holland kultúrának ellenben alaptételei a „beszéljük meg, keressünk kompromisszumot, tájékozódjunk informálisan, lobbizzunk együtt” elvek, és legtöbb vállalkozó számára a névjegykártyacserés találkozók rövid beszélgetései is elegendők lehetnek egy későbbi újabb és komolyabb kapcsolatfelvételre. Alapvetően eltérő tehát a két fél üzleti és kapcsolatteremtési kultúrája is. A mentalitásbeli különbségekre egyébként tájékoztató kamarai füzetek hívják fel az érdeklődő vállalkozások figyelmét.

Érdekes ellentét, hogy míg a hollandok a magánszférában hajlamosak az informális, tapogatózó találkozókra, a közszféra Interreg kapcsolataiban raga-

szodnak a – pénzügyileg alátámasztott és a megvalósítás rendjében kidolgozott – világos projektekhez, addig – holland vélemény szerint – a német oldal inkább laza projektötleket finanszíroz.

Magát az Euregio Gazdasági Bizottságát – melynek fő funkciója az EUREGIO Kormányzó Bizottságát segíteni a döntés-előkészítésben – az érintettek lényegében (kis túlzással) hálózati környezetben működő hálózati szerveződésnek tekintik. A résztvevők többnyire maguk is „pókok” a saját regionális hálóikban, és közvetítenek a köz- és magánszereplők között.¹⁰⁾ Ugyanakkor a beszélgetőpartnerek elismerték, hogy a bizottság keretein kívül meglehetősen véletlenszerűek és ritkák a részvevő szereplők határon átnyúló kapcsolatai. Rendszeres, mély kapcsolatnak az Észak-Rajna-Vesztfáliei Kamara és a Holland Királyi Gazdasági Kamara, valamint a regionális kamarák együttműködése tekinthető. Ezek a kapcsolatok hosszú múltra tekintenek vissza. Regionális szinten (Arnhem, Deventer – Münster, Osnabrück) mintegy harminc éve rendszeresek a magas szintű találkozók.¹¹⁾ Kezdetben elsősorban a határellenőrzés enyhítése és a háború utáni bizalmatlanság orvoslása volt a legfőbb cél, és csak később kerültek – elsősorban holland ösztönzésre – a figyelem középpontjába közlekedési és gazdasági kérdések. Ma más (határ-)régiókhoz hasonlóan a közlekedési infrastruktúra fejlesztésétől (hiányzó kapcsolatok kiépítése, szűk keresztmetszetek oldása) várják elsősorban a gazdasági kapcsolatok élénkülését. A lobbitevékenységen túl saját források elkülönítésével is ösztönzik a fejlesztési folyamatot. A három észak-holland megye (Groningen, Friesland, Drenthe) például ötmillió márka értékben támogatni kívánta a német oldalon húzódó Emsland autópálya hiányzó 45 kilométeres szakaszának gyorsabb megépítését (2013 helyett 2005), és a holland közlekedési miniszter hasonló összeget ajánlott fel (DNHK, 2001).

A kapcsolatok élénkítését szolgáló egyéb tevékenységek a telephelyválasztással, a leányvállalat alapítással kapcsolatos kölcsönös tanácsadás, a gyakor-nokcserék támogatása. Az évi 50–100 gyakornok cseréje azonban kevés, ráadásul a keret bővítésének határt szab, hogy bizonyos területeken (kereskedelem, szolgáltatás) a nyelvtudás hiánya nagyon kemény korlát. Az átlagban 50 holland és német résztvevővel zajló, évente megrendezett vállalkozói fórumok is lehetőséget kívánnak teremteni a kapcsolatfelvételre, -építésre. A szervezők a 6–7 éve működő fórumot hatékonyabbnak értékelik a nagyszabású kiállításoknál, vásároknál, annak ellenére, hogy konkrét együttműködési visszajelzésekről nem tudnak, nem tartják feladatuknak a „vállalkozók kézen fogva vezetését”.

Az említett kamaráknak az Euregio keretein kívül, a szomszédos kamarákon túl kapcsolatai vannak a határ túl oldalán lévő szövetségekkel, önkormányzatokkal. Utóbbiak főként telephely-választási kérdések körül szerveződnek. A viszony összességében jónak mondható, ennek ellenére vannak érdekütközések.

A kamarák német képviselői például nem igazán értik, hogy az általuk fenntartott adatbázis – mely ráadásul kapcsolódik a teljes német adatbázishoz – miért nem elegendő, és az Euregio miért támogatja egy szűkített, határrégió-specifikus információs rendszer megalkotását. A kritika mögött egyrészt valószínűleg a konkurenciától való félelem, másrészt viszont valós párhuzamosságok is húzódnak. Az mindenesetre tény, hogy utóbbi projekt megrendeléshez és pénzhez juttatta az eurégió egyetemeit, főiskoláit azok informatikai karait. A jövő kérdése, hogy az információs rendszert használják-e, és hogy a projekt idején működő, egyetemekre épülő hálózat továbbél-e.

Az egyetemek közötti kapcsolatokra is élenkítően hatottak tehát az Interreg-pénzek. Jelentősnek mondható a projektszintű kapcsolat az osnabrücki és enschedei főiskolák, valamint a münsteri egyetem és főiskola, és a Twente Egyetem között. Természetesen az egyetemi hálózatok tipikusan olyanok, melyek kevésbé ismernek el határokat (mind tudományos, mind földrajzi – ország-, régióhatárok – értelemben), így a münsteri egyetem egyik legjelentősebb partnere a holland oldalon délebbre fekvő Nijmegeni Katolikus Egyetem, a Twente Egyetem pedig műszaki irányultsága révén a Ruhr-vidéki egyetemekkel főiskolákkal ápol jelentős kapcsolatokat. Az eddigi tapasztalatok alapján ugyanakkor a közös kutatást és technológiatranszfert szorgalmazó együttműködésekben a vállalkozói szféra meglehetősen kevés hasznot húzott. Rés tátong az egyetemek, főiskolák, valamint a gazdaság- és regionális fejlesztési ügynökségek között is.¹²⁾ Sokan azonban úgy gondolják, hogy az egyetemi szintű kutatási és oktatási együttműködések, ha a jelenben és rövid távon nem is, de közép és hosszú távon, a diákok gondolkodásának változásával a gyakorlati életben is mérhető hasznot hoznak majd. Nem csupán a vállalkozók és a közigazgatás szereplői kritizálták azonban az „elefántcsonttoronyok” szereplőit, hisz fordított példával is találkoztunk akkor, amikor az Enschedei Egyetem professzora zárt, magába fordult hálózatnak írta le az Euregiót, amely külső tudományos impulzusok befogadására képtelen.¹³⁾ Csupán az uniós pénzek tartják életben őket, de ennek nyomán apró-cseprő dolgokban vesznek el, meglehetősen opportunistikus módon. Már saját dinamikával rendelkeznek akkor is, ha a helyi, a regionális és a nemzeti hatóságok – szavakon, szándéknyilatkozatokon túl – nem is támogatják őket. Kérdés azonban – vallja professzor *van der Veen* – hogy mi lesz, ha elfogy az uniós pénz. Egy-két praktikus gyakorlati kivételtől eltekintve kétkedik a határon átnyúló közjavak hatékony és demokratikus, elszámoltatható „termelésében”.

Nem egy önkormányzati, kamarai és egyetemi szakember dolgozik a korábban felvázolt problémák enyhítésén. A Münsterland 2000-program egy projektje modellértékű lehet ebben a tekintetben. Egy határon átnyúló vállalkozói informatikus szövetségbe olyan, magas növekedési potenciállal rendelkező kö-

zép vállalkozásokat vonnak be az Euregio területéről, amelyeknek az informatikai szakemberek hiánya jelenti a szűk keresztmetszetet, a növekedési korlátot. Borken járás gazdaságfejlesztési társaságának koordinálásával tervezett projekt célja hat holland és hat német vállalkozás cég-, intézmény- és országhatárokon átnyúló összekapcsolása. Az Euregio Számítógépes Intelligencia Centrumának informatikusai, valamint az euregionális és a régió kívüli főiskolák számítástechnikai mérnökei termék- és eljárásfejlesztésekben, valamint a dolgozók továbbképzésében vesznek részt. A projekt egyik nagy előnye, hogy konkrét vállalkozók meghatározott problémáit célozza, tehát meglévő kereslethez igazítja a kínálatot a vállalkozók direkt bevonásával. A potenciális eredmények a regionális és határon átnyúló hálózatok a gazdasági és tudományos szféra között, jövőorientált munkahelyek létesítése és az informatikus szakemberek régióban tartása, kötődésük erősítése.

Fontos kérdés, és egy lényeges problémára mutat rá az agrárvállalkozások együttműködésének helyzete. Ugyan mind az Euregio határon átnyúló területfejlesztési perspektíváiban, mind az eurégiós Interreg-prioritások kapcsán találunk utalásokat az agrárvállalkozások határon átnyúló együttműködésére vonatkozóan (Gabbe, 1997, 1998), az uniós agrárpolitika egyéni termelőket közvetlenül támogató politikája nem teremt érdekeltséget határon átnyúló jellegű együttműködésre. Az uniós Interreg-prioritások sem helyeznek hangsúlyt a mezőgazdasági együttműködésekre a jelentős rurális területekkel jellemezhető Euregióban. Lehet tehát valami alulról építkező, a helyi viszonyokhoz igazodó kezdeményezés, de ha nem találkozik az Európai Unióban a versenyképességet és a társadalmi gazdasági kohéziót célzó programok prioritásstruktúrájával, akkor – újabb divatos terminológiával élve – valóban csak az önerős, endogén fejlesztési kapacitásokra számíthat, melyek azért a korábbi nemzeti perifériákon még mindig meglehetősen korlátozottak.

Mindezek ellenére jövőkép és programszinten természetesen a határon átnyúló hálózatépítés – elsősorban a kis- és középvállalkozások együttműködéseit illetően – továbbra is fontos priorítás marad az Euregióban, ez az operatív program indikatív keretszámaiból is kiténik (1. táblázat). Kérdés, hogy a belső hangsúlyokat, hogyan lesz képes alakítani az Euregio.

Elsősorban a közigazgatási szektorok hálózatai mondhatók relatíve sűrűnek a közvetlen pénzügyi érdekeltség folytán. A már említett közös finanszírozási, végrehajtási struktúrák ugyan erősítik a közös munka objektív keretfeltételeit, a szubjektív, személyekhez, de általában jellemző rutinokhoz, szervezeti és társadalmi kultúrához kötődő eltérések továbbra is nehezítik az együttműködést. A hatáskörökön és pénzeszközökön túl igen sok múlik a politikusok és önkormányzati dolgozók érdekeltségén, személyes elkötelezettségén. Ez rendszeres – ám kikerülhetetlen – fluktuációhoz vezet. Holland vélemény szerint a német

oldalán lassúbb a döntéshozatali folyamat, melyet indokolhat az összetettebb területi önkormányzati struktúra és a túl sok értékelő szereplő bevonása.

1. táblázat

Az Interreg III-program (2000–2006) prioritásai és a finanszírozási megoszlása az EUREGIO-ban

Prioritások	Összes költség		Finanszírozási részesedés a prioritáson belül							
	millió euró	A prioritás részesedése az összes költségen belül (%)	EU		Nemzeti		Regionális		Magán	
			millió euró	%	millió euró	%	millió euró	%	millió euró	%
1) Térszerkezet	12,0	11,5	4,2	35,0	4,8	40,0	3,0	25,0	–	–
2) Gazdaság, technológia és innováció (turizmus is)	51,0	48,8	23,0	45,0	15,3	30,0	7,6	15,0	5,1	10,0
3) Környezet, természet és táj (mezőgazdaság is)	5,8	5,5	2,9	50,0	1,6	28,0	1,0	17,0	0,3	5,0
4) Képzés és munkaerőpiac	21,0	20,1	8,4	40,0	4,2	20,0	4,2	20,0	4,2	20,0
5) Társadalmi kulturális integráció	8,4	8,0	4,2	50,0	2,6	30,0	0,8	10,0	0,8	10,0
6) Technikai segítség	6,4	6,1	3,2	50,0	1,9	30,0	1,3	20,0	–	–
Összesen	104,6	100,0	45,9	43,8	30,3	29,0	18,0	17,2	10,4	10,0

Forrás: EUREGIO, 2000 (bővítve, adatok kerekítve).

Az Északi Területrendezési Bizottság megállapításaiban is szereplő regionális városhálózat, az Enschede/Hengelo–Münster–Osnabrück városháromszög eddig nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, pedig a holland kormány a speciális törvényi szabályozáson (Kaderwet) túl a holland ötödik területfejlesztési jelentésben (Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening) is megkülönböztetett figyelmet szentel a Twente és Arnhem–Nijmegen városhálózatoknak, és nyomatékosan kéri a provinciáktól, hogy támogassák a hálózatokon belüli és hálózatok közötti együttműködést. A hálózatok olyan speciális regionális politikát igényelnek, amelyek megfelelnek a kormányzat által támasztott követelményeknek a telephelyi politikában, a tájgazdálkodásban, a lakáspolitikában (rehabilitáció), valamint a határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos jövőképek és politikák terén. A dokumentum a végrehajtással foglalkozó fejezetben ugyanakkor

már egyértelműbben fogalmaz (VROM, 2001): a városhálózatokon belül az együttműködés nem önkéntes, hanem kötelező, bár a koordináció számára nem hoztak létre új, formális adminisztratív struktúrát. A városhálózatok egyedi szintje és a hálózatok természete más, rugalmasabb megoldásokat igényel, ugyanakkor elvárás a tartós, részben projekt alapú partnerség provinciák, városrégiók és települési önkormányzatok részvételével. Minden kiemelt városhálózat köteles hosszú távú fejlesztési perspektívát (jövőkép) és decentralizált területi programot készíteni, amelyek a regionális és strukturális (rendezési) tervek alapjául szolgálnak. A nemzeti kormány véleményezi a jövőképeket és a programokat a nemzeti területi politikával való harmonizáció tekintetében. Miután a kabinet dönt a beruházási források allokációjáról, minden régióban regionális (terv)szerződést (covenant) kötnek a támogatás és a politika összekapcsolása érdekében, jelentős forrásdecentralizáció mellett, melynek mértékéről és formájáról később döntenek. Kiemelt státusz: több pénz, kevesebb önállóság. A városhálózatok határon átnyúló aspektusaival kapcsolatban az érintett provinciák és települések a kezdeményezők, a kormány például az akadályok lebontásával, a kutatási tevékenység támogatásával és a jövőképek kialakításával segíti elő a folyamatokat. Általánosságban a területi politikai célok megvalósításánál a más kormányzati szintek szabadságának maximalizálására törekszenek, ha szükséges centralizáltan, de amikor lehetséges decentralizáltan (VROM, 2001).¹⁴⁾ Az Enschede/Hengelo–Münster–Osnabrück városháromszög megjelenése és tevékenysége azonban mindeddig kevésbé karakterisztikus, bár Osnabrück és Münster eurégiós tagsága növelte a határon átnyúló tervezés és érdekérvényesítés koordinációs lehetőségeit. Ugyan a határok vagy a nemzeti korlátozások tisztán jogi értelemben már nem gátolják a centrumok határon túlnyúló ellátó funkcióit, azonban a gyakorlatban az agglomerációs hatások kevés kivétellel még félkörökben érvényesülnek.

Összegzés

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy bár az Euregio-t kifelé sikeres modellrégióként mutatják be, a tudományos elefántcsonttoronyból érkező bírálatok, vagy éppen rózsaszín víziók mellett maguk az érintett szereplők egy része is kritikusan és reálisan értékeli az eddigi tapasztalatokat és a jövőbeni lehetőségeket amellet, hogy természetesen megpróbálják maximalizálni a mobilizálható endogén és főleg exogén forrásokat. Az eddig elérték inkább tekinthetők „jószomszédsági viszonyoknak”, és a legfőbb eredmény az előítéletek fokozatos leépülése, de egyfajta határon átnyúló (euroregionális) identitás „badarság” („Kwatsch”), vallja egyik interjúpartnerem. Szerinte ha lenne érdekelt-ség a gazdasági együttműködések tekintetében, a vállalkozások maguk formál-

nának határon átnyúló hálózatokat. Miután azonban ez az érdekeltség nem igazán létezik, nem várhatunk látványos fejleményeket. Problémákból és szükségéből nem születnek hálózatok („aus der Not entstehen keine Netzwerke”).

Esettanulmányunkból láthattuk, hogy a holland–német határnak ezen a szakaszán is keverednek ugyan az együttműködésben az érdekezésség táplálta funkcionális és a centrum-perifériát oldani kívánó motivációs tendenciák, de ez utóbbi, a belső régióépítési folyamat tűnik a domináns tényezőnek. Emellett persze a látszólag tartósabb hálózati struktúrák kialakulását a közsférában a vertikális hierarchiát erősítő uniós pénzek teszik lehetővé. A hálózatok kezdeti fejlődési lépcsője (motivációs hálózat) ugyan megvolt, és a politikai hálózatok is kialakultak, de ezek statikussá váltak és félő, hogy az Interreg vertikális hierarchiájába merevednek, anélkül, hogy a reálszféra és a lakosság hálózati kapcsolataiban minőségi változások mennének végbe.

Ennek ellenére az eurorégiók, és az (euro)regionális politika, valamint a városhálózatokban gondolkodó területi tervezés hibáikkal, korlátaikkal együtt is segíthetik a határrégiók revitalizációját. Egy eurorégiós tisztviselő saját intézményét „szükséges rossznak” („(damn) necessary evil”) értékelte, mely egy negatív aspektuson, az együttműködés hiányán alapul. Érzékeltette: a valós és folyton a munkatársak szeméi előtt lebegő cél olyan együttműködési színvonal elérése, amelyben az eurorégiókra már nincs szükség. Egy ilyen integrált, minden szempontból határmentes határvidéktől azonban még meglehetősen távol állunk.

Jegyzetek

- 1) „Jobb ugyanis, ha van egy kis előkertünk. Így a következő Hitler nem jelenik meg csak úgy hirtelen az előszobánkban, mint 1940 májusában” (Forrás: Spier, Jo: A mi bűneink az ő bűneik. Nyomtatvány a területfoglalásról. Amsterdam 1945, Burkhert, 2001 nyomán.)
- 2) Az ezredfordulón Észak-Rajna-Vesztfália kivételében Hollandia 9,3%-kal részesedett, Franciaország (10%) után másodikként (3. Belgium – 8,5%), míg Hollandia exportjában hagyományosan Németország vezet 24 százalékkal (2. Belgium – 12%, 3. Egyesült Királyság – 11%).
- 3) Jól jellemzi a helyzetet, hogy a szerző egyik Németországi beszélgetése alkalmával a Nijmegen–Bocholt, 50 kilométeres utat – nem lévén más lehetőség – Arnhem és Oberhausen keresztül, nemzetközi gyorsvonattal (ennek megfelelő extra költségekkel), összesen mintegy 120 kilométeres kitérővel volt kénytelen megtenni.
- 4) Ahol ez a megértést nem gátolja, stilisztikai és szövegszerkesztési szempontok miatt a hivatalos EUREGIO írásmód helyett az Euregio alakot használjuk.
- 5) Lásd bővebben: www.zukunftsregionen.de; valamint: www2.minvrom.nl/docs/internationaal/vijfdenota_engels.pdf – 2002. 02. 11.
- 6) A Északi Területrendezési Bizottság tagjai: Weser-Ems kerületi kormánya (Bezirksregierung), Groningen tartomány, Alsó-Szászország belügyminisztériuma,

Emden város, Aurich, Leer, Emsland járások, Bentheim grófság, Észak-Rajna-Vesztfália Mezőgazdasági, Környezet-, Természet- és Fogyasztóvédelmi Minisztériuma, Münster kerületi kormánya, holland oldalon a Lakásügyi, Területi Tervezési és Környezetvédelmi Minisztérium területi képviselője, Drenthe, Overijssel és Gelderland tartományok és végül maguk a határrégiók, az EUREGIO és az Ems-Dollart Régió (*Stenert, 1997*).

- 7) A Mozer Bizottság az EUREGIO egy állandó, speciális státuszú munkacsoportja, mely a társadalmi és kulturális együttműködést ösztönzi. Elnevezését a munkacsoport első elnökéről, Alfred Mozerről kapta. A people-to-people akciók leginkább a Phare CBC kisprojekt alapjához hasonlíthatók.
- 8) Az arbitrázs által generált határon átnyúló gazdasági tevékenységek többnyire korlátozottak, rövid távúak, instabilak, informálisak. Bár a határfüggő gazdaságok rendkívül rugalmasak a rövid távú politikai változások tekintetében, és az arbitrázs ügyletek opportunistáknak gazdasági hasznot hozhatnak olyan területeknek is, melyek egyébként forráshiányosak, mégis kiszorító hatásuk lehet a megalapozottabb, dinamikus határon átnyúló termelési hálózatok, klaszterek, tanuló régiók kialakulásában, és az érintett határrégió minőségileg gyenge, strukturálisan egyenlőtlen felépítésű marad (*Anderson–Hamilton, 1999; Anderson–O’Dowd, 1999*). „Amennyiben az arbitrázs az egyetlen oka a határ menti telephely választásának, akkor valójában más gazdasági szempontok szerint egy kedvezőtlen telephelyről van szó. Az arbitrázs eltorzítja a lokalizációs folyamatokat és általában a politikai gazdasági folyamatokat” (*Anderson–Hamilton, 1999, 13. o.*).
- 9) Egyik német beszélgetőpartnerem biztosított a felől, hogy a hengelői fórum reprezentatív mintája volt a valós helyzetnek.
- 10) Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy esettanulmányunk interjúalanyai megerősítik: nem csupán nemzeti határokon átnyúlóan jelentkeznek „nyelvhasználati problémák”. A közigazgatás piacosításának nyolcvanas-kilencvenes években jellemző gondolata, majd a széles alapokon álló, hálózatban gondolkodó partnerségi irányítás (governance) ezredvégi térhódítása egyik uniós országban sem mosta el a „tehetetlen, túlméretes bürokrácia” és „rövidlátó, önző piac” közti határokat, bár átjárhatóbbá (de nem feltétlenül átláthatóbbá) tette azokat. Sokszor a regionális és gazdaságfejlesztési társaságok, ügynökségek piaci hálózatépítési tevékenységét is kritika éri, melynek hátterében az egyes ágazatok kialakult, és nehezen áttörhető zárt hálózatai húzódnak.
- 11) Grenzlandkammern (Határvidék Kamarák): Industrie und Handelskammer (IHK) Münster, IHK Osnabrück, Kamer van Koophandel Veluwe en Twente (Deventer), Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Centraal Gelderland (Arnhem). A német oldal (Münsterland) specialitása, hogy a Münster központú kamarának Bocholtban, közvetlen a határ közelében is van egy kihelyezett irodája. Ez a szervezeti megoldás lehetőséget ad arra, hogy a határon átnyúló ügyekben érintettekkel és érdekeltekkel helyben és érdemben foglalkozzanak.
- 12) Nem mindenhol van ez így. A német–holland–belga hármas határnál lévő Maas-Rhein Euregióban kialakult speciális helyzet nagy várakozásokkal töltötte el a külső megfigyelőket. A városok és egyetemeik (Liege, Maastricht, Aachen) ígéretes határon átnyúló kutatói, innovációs, gazdaságfejlesztési potenciált sejtettek. A várt kap-

csolati hálók azonban nem, vagy nem a megfelelő mértékben alakultak ki. Ennek egyik legfőbb oka, hogy német oldalon található Európa legnagyobb műszaki egyeteme, melyhez működő kapcsolati hálózatok kötődnek oly módon, hogy a végzős diákok által alapított cégek szoros kapcsolatban maradnak az egyetemi bázissal. Így a német oldal azonnali visszacsatolásokra alkalmas regionális kutatás-fejlesztési hálózattal rendelkezik, míg a belga és holland oldal a német tapasztalatok megszerzésén fáradozik, kölcsönös határon átnyúló tudástranzferről nem beszélhetünk, inkább az agglomerációs hatás érvényesüléséről.

- 13) Ez különösen annak a 2001 őszén tartott weimari workshopnak a fényében figyelemre méltó kritika, melyen a „jövőrégiók” hálózatainak sikerindikátoraival kapcsolatban a tudományos háttér (régiónban lévő egyetemek, főiskolák) segítő szerepére hívták fel a figyelmet.

(http://www.zukunftsregionen.de/ergebnisse/fachveranstaltung_1.htm – 2002-02-11)

- 14) Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az állandó küzdelem a vízzel, a rendkívül magas népsűrűséggel és fejlettséggel járó beruházási, fejlesztési (lakásépítési, közlekedési-, zöld- és barnamezős beruházási) nyomás és ennek féken tartása speciális státuszt kölcsönöz a holland területfejlesztésnek és területrendezésnek, ami a hazai szakemberek számára is tanulságokkal szolgál.

Irodalom

- Anderson, J. – Hamilton, D. 1999: The Separation/Integration of ‘Economics’ and ‘Politics’ in Border Regions and Cross-Border Development. Paper presented at the Regional Studies Association International Conference. University of Basque Country, Bilbao, 18–21. September
- Anderson, J. – O’Dowd, L. 1999: Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. – *Regional Studies*. 7. pp. 593–604.
- Burkhert, S. 2001: The history of the Dutch–German border in the 1950s and 1960s. AEGEE congress, Living on the edges. Münster (Westfalen), 15–17. February.
- DNHK, 2001: Provinzen wollen Deutsche Autobahn bezahlen. Markt (die monatliche Mitglieder-Information der Deutsch-Niederländischen Handelskammer). 7.
- EUREGIO, 2000: *Operationelles Programm für die EUREGIO im Rahmen von Interreg IIIA*, Gronau, EUREGIO.
- EUREGIO, 2001: *6. Fortschrittsbericht* (2000.12.31.), (EU-Gemeinschaftsinitiative INTERREG-II für die EUREGIO. Förderung aus dem Europäischen Fonds für Regionalentwicklung EFRE Nr. 94/00/10/020). Gronau, EUREGIO.
- Europlan, 1998: Informationen zur Stadt- und Regionalentwicklung 2., 1. www.stadtplanung-dr-jansen.de/europlan – 2002.03.08
- Fischer, E. 1996: Verklarende factoren bij verschillen in regionale economische ontwikkeling. In Jansen, J. C. (Hrsg.): *Wirtschaftliche Verflechtungen in Grenzräumen im Industriellen Zeitalter*. Leeuwarden/Mechelen, EISMA B.V. pp. 103–112.
- Gabbe, J. 1997: EUREGIO – grenzüberschreitende Zusammenarbeit in der Paxis. – *Interregiones*. 6. pp. 13–19.

- Gabbe, J. 1998: Nachhaltige grenzübergreifende Entwicklungsperspektive für die EUREGIO. – *Europlan*. 2. pp. 2–4.
- Scott, J. 1996: Dutch–German Euroregions: A Model for Transboundary Co-operation. Border Regions. In Scott, J. W. – Sweedler, A. et al.: *Functional Transition, European and North American Perspectives*. Erkner, IRS. pp. 107–139.
- Smit, J. G. 1998: Soziokulturelle und industrielle Regionalstrukturen im Grenzgebiet zwischen den Niederlanden und Deutschland. In Gijssels, P. – Wenzel, H. J. (Hrsg.): *Mobilität und Kooperation auf grenzüberschreitenden Arbeitsmärkten: Deutschland*. Osnabrück, Niederlande IMIS Beiträge 9. pp. 107–121.
- Smit, J. G. 2001: Social and cultural structures in Dutch–German border regions AEGEE congress. Living on the edges. Münster (Westfalen), 15–17. February.
- Stenert, T. H. 1997: Grenzüberschreitendes raumordnerisches Entwicklungskonzept für die UK-Nord beschlossen. – *Europlan*. 4. pp. 2–3.
- Van Houtum, H. 1998: *The Development of Cross-Border Economic Relations*. Tilburg, Center for Economic Research, Tilburg University.
- VROM (Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment), 2001: Making space, sharing space, fifth national policy document on spatial planning 2000/2020, The Hague. www2.minvrom.nl/docs/internationaal/vijfdenota_engels.pdf – 2002.02.11.

EUREGIO – THE FLAGSHIP OF CROSS-BORDER REGIONALISM

Gábor Novotny

Based on the model of EUREGIO as established along the Dutch–German border in the late fifties, over subsequent decades Euroregions or Euregios have become the most widely applied cross-border institutional forms across Europe. In this present study we introduce Europe’s oldest Euroregion, the EUREGIO itself, and we examine: to what extent we can speak of genuine cross-border relationships, and the embedding of networks and determine what are the supporting and the hindering factors in establishing different patterns of co-operation.

Firstly, we attempt to shed light on the historical context of the wider border region and of the EUREGIO itself and then we attempt to analyse some of the most important network or quasi-network initiatives in the region. Whilst representatives of the public sector – fuelled by the Interreg programme – showed the most intensive co-operation dynamics, the private sector (especially small and medium sized enterprises) still seems to be reluctant to turn towards neighbours across the border. What has been achieved so far can be regarded as good neighbourly relations, and the most important result is a gradual softening of stereotypes.

4. A TURIZMUS ÉS A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS STRATÉGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI KÉT KÖZÉP- EURÓPAI ORSZÁG TAPASZTALATAI ALAPJÁN

Bakucz Márta

A turizmus nemzeti sajátosságai

A társadalmi környezet hatásai

A tanulmány bevezető részében elemezzük azokat a társadalmi sajátosságokat, amelyek a turizmus piacának alakulását alapvetően meghatározzák a két vizsgált szomszédos országban: Magyarországon és Ausztriában.

Számos társadalmi változást is előidéző tényezőnek köszönhetően a turizmus a gazdaság valamennyi szektorát túlszárnyaló húzóágazattá vált a háború utáni időszakban. Ezek a változások a következők voltak:

- a rövidebb munkahét irányába történő általános elmozdulás,
- a fizetett szabadsághoz való törvény szerinti jog dinamikus terjedése,
- az egyéni közlekedés mind jobban növekedő aránya,
- a személyes rendelkezésre álló jövedelem szintjének jelentős javulása, ennek következményeként pedig egy „új középosztály” kialakulása,
- a korábbi, hagyományosabb fogyasztási szektorok telítődésére mutató jelek,
- különböző munkavállalói problémák,
- a tömegtájékoztatás új eszközei.

Mindezek, a posztindusztriális társadalomra jellemző elmozdulások maradandóan befolyásolták mind Ausztria, mind Magyarország turizmusának alakulását, bár fejlődésére vonatkozóan mindkét esetben számos specifikus jellemvonást kell kiemelnünk.

Elsőként a munkanélküliség megjelenését említhetjük, ami – bár jelentős időbeli eltéréssel – főként azt az alsóközéposztályhoz tartozó társadalmi réteget sújtotta, amely számára mindkét országban kizárólag a nyári turizmus volt nyitott. A munkanélküliség, az alacsony átlagbérek, a túlmunka vállalásának lecsökkent esélye természetesen negatívan befolyásolták a családi költségvetése-

ket, s így ebben a társadalmi körben az otthontól távol eltöltött szabadságra költendő pénzforrások jelentősen lecsökkentek.

Második jellemzőként megállapíthatjuk, ha demográfiai szempontok alapján elemezzük a turista vendégkört, hogy közöttük sokkal kevesebb fiatal, több egyszemélyes háztartást fenntartót, valamint szám szerint több, és a korábbinál aktívabb idősebb embert találhatunk. Ez utóbbit erősítik meg az általunk Pécssett és Grazban végzett vendégkörfelmérés adatai, amelyek azt mutatják, hogy mindkét város külföldi (elsősorban német) látogatói között az idősebb – 50 év feletti – korosztály ötven százaléknál magasabb arányban van jelen (Bakucz, 2001).

Ezek a változások erőteljesen és negatívan befolyásolják a két vizsgált ország nyári turizmusának alakulását, mivel az idősebb korosztály és az egyszemélyes háztartásban élők is jelentős mértékben érvényesítik függetlenségüket és rugalmasságukat, amikor nyaralásra vonatkozó döntéseiket meghozzák. Ez például azt is jelenti, hogy a többszemélyes, gyermekes háztartásokhoz viszonyítva, ők viszonylagosan alacsony utazási költségek mellett messzebbre utazhatnak, megengedhetik maguknak a repülőgépes utakat távoli, egzotikus tájakra, ily módon elkerülik és mellőzik a turisztikai szempontokból hagyományosnak tekinthető, közelben fekvő közép-európai régiókat.

A „napfény, tenger és a homok” hármásával fémjelzett, tradicionálisan nyári, kizárólag repülővel elérhető vakációs úti célok tekintetében Ausztria világszponylatban mindig is versenyhelyzetbe kényszerült. A kilencvenes évek eleje azonban új versenytársakat hozott a korábbi szocialista, kelet-európai „blokk” nyitottá válásával. Például, a híres osztrák tóvidékekhez viszonyítva így került előnyösebb helyzetbe az egyébként lényegesen olcsóbb magyar Balaton part. Az új versenytársak jelentkezését statisztikai adatok is jól szemléltetik. Például a magyar 1996-os nyári adatok országos viszonylatban 24 millió vendégéjszakaról szólnak, amely meghaladta az ezen a téren Ausztriában tapasztalt csökkenést, az 1992-es 130 millióról az 1996-ban rögzített 112 millióra. A magyar adatból 6 millió vendégéjszakát osztrák turisták töltek el az országban (Lichtenberger, 2000).

Ezzel szemben Kelet-Európa megnyitása kevésbé gyarapította az osztrák turizmusból származó üzleti bevételeket, ami a kelet-közép-európai országokban uralkodó lényegesen alacsonyabb jövedelem szintnek köszönhető. Amennyiben ezekben az országokban a jövedelmek emelkednének, akkor azt a turisták számbeli növekedése és körük kiszélesedése is bizonyára követné, ami Ausztria szempontjából – középtávon – viszonylagos optimizmusra adhat okot. Egyébként, a dél-európai turisztikai célpontok biztosabb garanciát jelentenek a jó időjárásra, valamint nagyobb valószínűséggel kínálnak olyan körülményeket, amelyek kielégítik a fiataltabb generáció szabadság- és kalandvágyát is. Ebből a

szempontból mind Ausztria, mind Magyarország relatíve rossz imázssal rendelkezik a fiatal turisták körében, amit alátámaszt a két vizsgált országban végzett vendégkörfelmérés eredménye is, amely kimutatta, hogy az izgalom, a kihívás és a szokatlan élmények keresését a húszt legfontosabbnak tartott választási motiváció közül a Pécsre látogató turisták a 8. helyre, a Grazba látogatók pedig csak a 19. helyre sorolták (Bakucz, 2001). Ez a nagy különbség természetesen a két városban választ adó turisták kor szerinti eltérését is tükrözi.

Harmadik jellemvonásként kiemelhetjük, hogy egyéb társadalmi változások – amelyeket talán a „minőség iránti fokozott kereslet”, az „emberi külső megnövekedett fontossága”, a „kaland és a szórakozás iránti kiapadhatatlan vágy”, a „klubszerű légkör” és a „felerősödött környezeti tudatosság” jellemezhet leginkább – mindegyike, a maga sajátos módján, erős befolyást gyakorolt a turizmus hagyományos szerkezetére mindkét vizsgált országban, bár – mint azt már korábban is jeleztük – legalább egy évtizedes időeltéréssel. Ezeknek a változásoknak jelentős részét az általános háztartási fogyasztásokból eredő megnövekedett telítettségi érzet váltotta ki. Egyre markánsabb módon jelentkezett egy olyan jövedelem többlet, amelyet utazási célokra lehetett felhasználni, ugyanakkor az utazások színvonala iránti elvárás is jelentősen emelkedett. Ennek egyenes következményeként megnövekedett a „minőség” iránti kereslet, s a turizmus üzletág, kezdetben lemaradva ezen általános fejlődési tendenciák mögött, jelentős imázs- és keresleti veszteséget szenvedett el (Zimmermann, 1991).

Emiatt a kilencvenes évek elején Ausztriában elkerülhetetlenné vált a turizmus „újradimenzionálása” és átszervezése, majd tíz évvel később Magyarországon is. Az átalakítás és a revitalizáció módszerei részben hasonlóak, de néhány tekintetben eltérnek egymástól a két vizsgált országban. A háborút követően Ausztriában a turizmus üzletág, miután kikerült a keynesi elvek szerint állami támogatást élvezők köréből, a magán érdekszféra kereteiben fejlődött, de továbbra is támaszkodhatott a fejlett jóléti államra jellemző, szociális biztonságot nyújtó rendszerre. Itt a turizmus pillérét zömében családi kisvállalkozások képezik, amelyek számára az állam lehetőséget biztosít a szabadpiaci keretek közötti működésre és arra, hogy a maguk módján vegyenek részt a nemzetközi versenyben. Magyarországon az állam úgy döntött, hogy a stratégiai szempontból oly fontos gazdasági szektor, a turizmus problémáit anyagi források biztosításával próbálja megoldani a kétéves Nemzeti Fejlesztési Terv keretében. Azonban itt is, mint Ausztriában, a turisztikai szolgáltatást nyújtók többsége kis- és középvállalkozás, ami azt jelenti, hogy az érdekeltek pályázati úton juthatnak hozzá a vállalkozásuk fejlesztésére fordítható pénzekhez.

Végül, külön említést érdemel az ökológiai tudatosság felerősödése, mely egyértelműen bizonyítja az értékek és a szabványok terén bekövetkezett változásokat. A környezeti kérdések Ausztriában, elsősorban a kilencvenes évek

elejétől a turizmussal foglalkozó szakemberek figyelmének középpontjába kerültek, mivel ráébredtek, hogy a turisták számára a környezet minősége döntő fontosságú szempont úti céljuk kiválasztásakor. A környezeti elvárások tekintetében a társadalmi érzékenység Magyarországon is egyre erősebb, de még sok tennivaló akad addig, amíg a jelenlegi szűklátókörű, gyors profit szerzésre összpontosító hozzáállást sikerül ökocentrikussá átalakítani a hosszú távú turizmustervezés és -fejlesztés előnyeinek elérése érdekében.

A külföldi kereslet, mint dinamikus tényező

Ausztria nagyon sajátos piaci arculattal rendelkezik az odalátogatók küldőországok szerinti megoszlásával kapcsolatban. Ez a nemzetközi piacon elfoglalt különös helyzet két sajátosságból ered:

- Kiemelkedően magas az országba látogató külföldiek aránya, ami a teljes évi, csaknem 115 millió vendégéjszaka 76 százalékát jelenti (Statistik Austria, 2000).

Összehasonlításként, ez az arány Magyarországon 69 százalék, bár ebben az esetben jóval alacsonyabb, mintegy 14 millió körüli vendégéjszaka számról beszélhetünk éves összesítésben (KSH, 2000).

- Ausztria rendkívüli mértékben függ egy konkrét küldőországból érkező vendégektől – a német turistáktól, akiknek az országban eltöltött vendégéjszakák kétharmada tulajdonítható.

Itt a magyarországi összehasonlító adat 41 százalék, ami a német látogatók részesedését jelzi az összes külföldi vendégéjszakából (KSH, 2000).

A statisztikai adatok alapján egyértelmű a hasonlóság – mindkét ország turizmusból származó jövedelmének túlnyomó része a német turistáktól ered, míg a számukban mutatkozó különbség – a két ország viszonylatában – feltehetően a földrajzi távolsággal magyarázható.

A turisztikai keresletben lezajlott strukturális változások elsőrendű kiváltója mindkét országban a német vendégek „váltása” a rövidebb tartózkodásra, valamint az odairányuló *nyári* turizmusra való „hajlandóságuk” csökkenése. Egyébként, ebből a szempontból Ausztriát kárpótolja a német turisták egyre növekvő száma a *téli* szezonban, míg nyáron Olaszországból, az Egyesült Államokból és Japánból érkezik egyre több turista az osztrák nagyvárosokba. Nagyon hasonló trend figyelhető meg Magyarországon is, amelynek szintén jelentősen gyengült a turizmus piacán nyári úti célként betöltött pozíciója. Ezt támasztják alá a balatoni turizmusra vonatkozó hivatalos adatok (KSH, 2000), azok közül is elsősorban a német turisták által eltöltött vendégéjszakák számára vonatkozóak. Ez

arra utal, hogy Magyarország a külföldiek számára az év 2. vagy 3. legfontosabb nyaralási célpontját jelentheti, természetesen a hagyományos főszezonon kívül.

Elemzésünkben a hazai kereslet értékelését sem mellőzhetjük. Növekedésnek mindkét ország szempontjából természetes korlátai vannak, mivel a hazai lakosság száma viszonylag alacsony. Egyébként, ha összehasonlítjuk az elemzésben szereplő országok hazai turisták által eltöltött vendégéjszakáinak számát, mindkét esetben növekedést tapasztalhatunk (2000-ben Magyarországon 4,1% [KSH, 2000], Ausztriában 2,8% [Statistik Austria, 2000]). Következésképpen, az adott évben nagyobb hazai forrásból származó bevétel realizálódott a teljes szálláskínálat segítségével.

Bár mindkét helyen az emberek erős hajlandóságot mutatnak a külföldi utazások iránt a mediterrán régiók előnyben részesítése mellett, mégis úgy tartjuk, hogy egyik országnak sem kellene versenyre kelnie az olaszokkal, a horvátokkal, avagy a görögökkel. Ugyanakkor, mindkét ország versenyezhet – vagy akár együtt is működhet – olyan azonos vagy hasonló földrajzi adottságokkal rendelkező országokkal, mint például a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Lengyelország és Szlovénia, s természetesen egymással is. Az utóbbira jó példaként szolgálhatnak azok a Prágába, Bécsbe és Budapestre szervezett, idegenvezetéssel egybekötött csomagutak, amelyeket spanyol túraszervezők ajánlanak elsősorban spanyol, illetve tengerentúli érdeklődőknek. Ugyancsak jó példa az a közép-európai turisztikai célú együttműködés, amely három egymáshoz közeli főváros – Bécs, Pozsony, Budapest – régióinak bemutatására szerveződött.

A két vizsgált ország *hazai* turisztikai keresletét jellemző vonásokat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a mintegy 25 százalékos piacrészesedésével ez a szegmens nem képes a jövőben jelentős jövedelemnövekmény előállítására, és a *külföldi* turistaforgalom erőteljes fluktuációját sem lesz képes kiegyenlíteni. Ebből logikusan az következik, hogy a *külföldi* szegmenst ésszerű olyan széleskörű „turisztikai termékkálával” célba venni, amelyek egyaránt tartalmaznak hagyományos és új fejlesztésű termékeket is. Ide sorolhatjuk például a kulturális, konferencia- és üzleti turizmus megvalósításának gondolatát, a mostanában rendkívül népszerű termál-, hobby- és a wellness-turizmust, és mindennekfölött a *városi turizmust*, amely vitathatatlanul valamennyi fent említett elemet magában foglalhatja, illetve kapcsolatba hozható velük.

A külföldi kereslet a „tömegturizmus rendszerének dinamikus változójaként” (Lichtenberger, 2000) egyre összetettebb és differenciáltabb problémakörre válik mind osztrák, mind magyar viszonylatban. A külföldi turisták folyamatosan változó igényeinek kielégítése, az új feltételek szükség szerinti megteremtése, és a turisztikai piaci mechanizmusok működésének biztosítása tekinthető a *turizmuspolitika* formálói számára a legfontosabb feladatnak.

A turisztikai kereslet szezonális kérdései

A földrajzi sajátosságoknak köszönhetően a turisztikai kereslet Ausztriában két különböző szezonra összpontosul. A szezonális vonatkozásában jelentkező trendeket összefoglalva, két tényezőt kell feltétlenül kiemelniük:

- megkülönböztethetünk „kétszezonos” területeket, mint például az Alpok régiói, és „egyszezonosokat”, mint a tóvidékek,
- a nagy múltú és sokszínű tradíciókkal rendelkező nyári szezon az 1970-es évek elejétől mindig nagy ingadozásoknak volt kitéve.

A magyarországi turizmusra a fenti tényezők közül a második jellemző, mivel az elmúlt három évtizedben a turisták által nyaranta eltöltött vendégéjszák száma itt is állandóan ingadozott.

Ez a probléma mindkét országban különösen jelentős, így a turizmus üzletág átszervezését indokolja. A nyári időszak veszteségei a két vizsgált ország egyikében sem kizárólag az „egyszezonos” régiókhoz – például a tóvidékekhez – kapcsolódnak. Fő okait leginkább a turisták fogadására alkalmas régiók túl intenzív terület- és településfejlesztésének következményeiben kell keresniük – gondoljunk csak a nagy számban újonnan épített hotel komplexumokra, „második otthonokra” vagy utakra –, amelyek létesítése együtt járt a nyári vakációs tevékenységekre alkalmas, vonzó természeti környezet beszűkülésével is. Egyéb okok, mint az év 2. vagy 3. üdülésének terjedése, a *rövid szabadság* népszerűségének növekedése, valamint a középosztály jelentős megerősödése, szintén hozzájárultak a hagyományos főszezonon kívüli vakációk iránti kereslet folyamatos növekedéséhez.

A modern rekreációs trendek és a rövid utazások

Az előző részben arra törekedtünk, hogy a hosszabb ideig tartó utazások iránti keresleti csúcsok szezonális ritmusát meghatározzuk. A rövid utazások – mint az egynapos, vagy a hétvégi kirándulások – iránti igényeknek is van ritmikus váltakozása. Ez mindkét országban a szálláslehetőségek biztosítása szempontjából nagyobb rugalmasságot igényel, valamint bizonyos régiók, főként az urbanus területek szálláskapacitásának kihasználtsági fokát ronthatja.

Ausztriában a nyolcvanas évektől kezdve megjósolták és várták az egynapos kirándulások és a rövid utazások számának erőteljes növekedését, beleértve a német turisták keresletének ugrásszerű emelkedését is (Zimmermann, 1991). Magyarországon a KSH adatai alapján látható, hogy – bár egy évtizedes időeltolódással – nagyon hasonló helyzet állt elő. A magyar turizmus még jelenleg is súlyos bevételi hiánnyal küzd, ami abból az ellentmondásos helyzetből ered,

hogy a hazánkba érkező sok turista ellenére a vendégéjszakák száma viszonylag alacsony, és fajlagos költségük is kicsi.

A turizmus üzletág szempontjából kiemelten figyelemre méltó a rövid szabadságok iránti kereslet megugrása, különösen, ha a hosszabb vakációk iránti igényekhez kapcsolódó kihasználtságot vesszük figyelembe. A rövid, illetve a hosszabb időtartamú utazásokat biztosító turizmus közötti *átfedés* legtipikusabb jellemzőit az alábbiakban foglaljuk össze (Zimmermann, 1991):

- a megnövekedett hétféle forgalom, s az abból következő zaj- és a kipufogógázszint emelkedése, ezzel egy időben a hosszabb ideig üdülők számára parkolóhely hiány keletkezése;
- a turisták által okozott környezetkárosítás, amely arra vezethető vissza, hogy az adott régióhoz nem fűzi őket különösebb identitásérzet;
- az infrastrukturális hálózat túlterheltsége azokban a napokban, amikor a turistaforgalom – beleértve az átmeneti és a huzamosabb ideig ott tartózkodó turistákat is – eléri a csúcspontot (az éttermek túlszűfoltak, még az autópályákon is forgalmi dugók alakulnak ki, személyszállítási problémák adódhatnak stb.);
- specifikus lokális gazdasági problémák, amelyeket a turisztikai csúcsideőszakok kiszolgálására létrehozott új infrastrukturális létesítmények hatalmas fenntartási költsége okozhat, beleértve azokat a hosszú időszakokat is, amikor ez a kiterjesztett infrastruktúra kihasználatlan marad;
- a természeti környezet fokozott kiaknázása, átalakítása sportlétesítmények felállítására és egyéb építészeti célokból (például „második otthonok” építése);
- egyes sajátos problémák, amelyek a „második otthonok” helyi ingatlanpiacra gyakorolt nyomására vezethetők vissza.

A felsorolt okok egyértelműen azt mutatják, hogy

- a rövid utazásokat ajánló turizmus és a hosszabb kikapcsolódást biztosító turizmus együttes kezelését – annak néhány pozitív hatásától eltekintve (ilyen lehet például a pihenést szolgáló létesítmények jobb kihasználtsági foka, következőképpen nagyobb nyereségességük) – kerülni kellene,
- valamint a fejlesztésükre irányuló tervezés különválasztása elkerülhetlenné vált.

Ezért javasoljuk, hogy a Nemzeti Turisztikai Fejlesztési Terven belül külön rész foglalkozzon a *városi turizmus* tervezésével. Ez a turizmusnak az a sajátos területe, amely főként rövid időtartamú túrák szervezésére összpontosít, nagy számban vonz külföldi és hazai turistákat egyaránt, így fejlesztése körültekintő tervezést és *hálózatépítést* igényel. Ugyanakkor, ez a megközelítés csökkent-

hetné a helyi lakosság és a település számára felmerülő problémákat is, mivel segít megőrizni az odalátogatók számára oly fontos rekreációs minőséget, az ott lakóknak pedig az egészséges lakókörnyezetet.

A turizmus regionális sajátosságai Ausztriában

Az osztrák turizmus területi eloszlása rendkívül aránytalan (*1/a–b ábrák*). A turisták többsége a nyugati tartományokat látogatja meg, így Tirol, Salzburg és Vorarlberg teljes szálláshely kapacitásának kihasználtsági foka a téli és a nyári szezonban egyaránt a 25–85% közötti tartományban mozog, míg Alsó- és Felső-Ausztriában, Burgenlandban és Stájerország legtöbb részén ez az érték 0–25%-ig terjed.

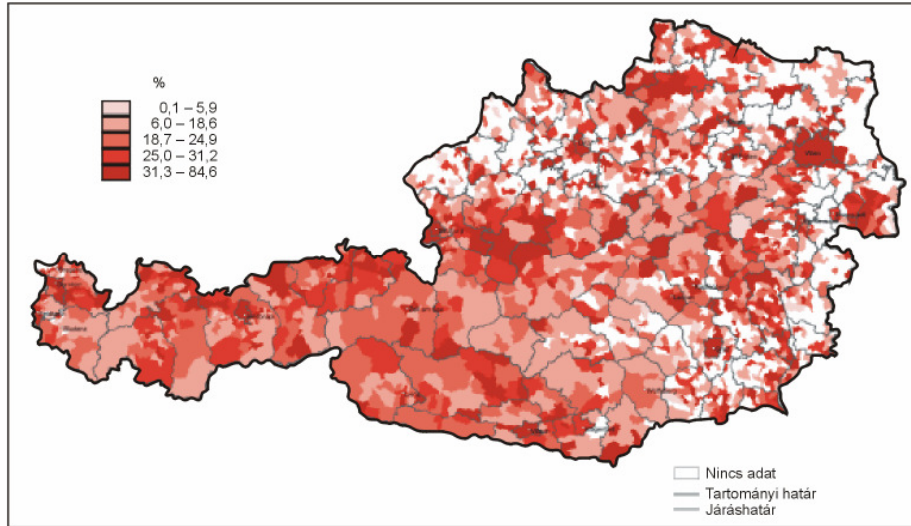
Ez a koncentráció állandóan növekedett, az 1952-es 42 százalékról (1962-ben 50%, 1972-ben 55%) az 1982. évi 60 százalékra. Ezzel egyidejűleg a keleti tartományok jelentősége csökkent. Míg 1952-ben az összes vendégéjszaka felét tudhatták magukénak, addig az 1980-as évek közepére lecsökkent mindössze 25 százalékra (Zimmermann, 1991).

A szálláshelyek iránti kereslet alapján az osztrák területeket *öt fő típusba* sorolhatjuk. Ezek közül az első a *városok* kategóriája, amely magába foglalja nem csak az üzleti és a konferenciaturizmus kedvelt színhelyeit, de azokat a városokat is, amelyek kiemelkedő kulturális eseményeket, vagy látnivalókat ígérnek (Bécs, Salzburg), vagy képessé váltak nemzetközi sportesemények befogadására (Innsbruck), s ezzel újszerű imázst alakítottak ki magukról. Ezek a városok a turizmus terén tapasztalt aggregát hanyatlás ellenére, nagyarányú növekedést tudnak felmutatni. Erre utal, hogy Bécs a negyedik helyet foglalja el London, Párizs és Róma után az európai városi turizmus listáján (FECTO¹/ TourMIS², 2000), Graz pedig az 1995-ben kialakított új, valamennyi fenti célt összeötvöző városi turizmus stratégia megvalósítását követően az évezred fordulójára 22,5 százalékkal tudta növelni a vendégéjszakák számát (ÖGAF³/ TourMIS, 1999).

A második fontos turisztikai terület típus a szálláshely kereslet alapján a *gyógyvizek környéke*, amelyek a turisztikai fejlesztés különböző fázisain mentek keresztül annak érdekében, hogy nagyon különleges adottságaik a modern kor elvárásainak megfelelhessenek. Ebbe a kategóriába tartoznak a hírneves, nagy gyógyfürdő kultúrával és hagyományokkal rendelkező fürdőhelyek, – például a salzkammerguti Bad Gastein és Bad Ischl, a karintiai Bad Kleinkirchheim – amelyek jelentős téli turizmussal is rendelkeznek, így multifunkcionális üdülőhelyeknek tekinthetők.

1/a ábra

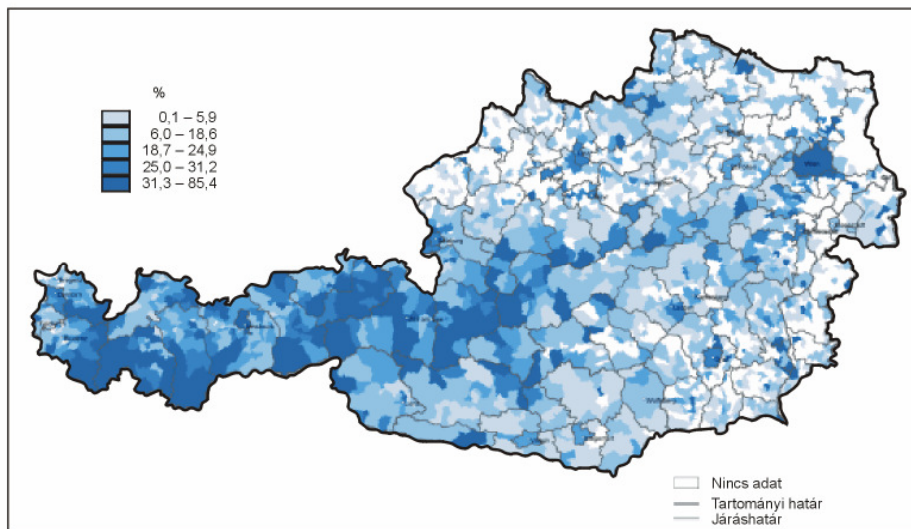
A szálláshely kihasználtság foka a települések adatai alapján
a 2000. év nyári időszakában

Forrás: Statistik Austria, 2000.

1/b ábra

A szálláshely kihasználtság foka a települések adatai alapján
a 2000. év téli időszakában

Forrás: Statistik Austria, 2000.

Az Ausztria északi és keleti részén található gyógyfürdőhelyek – az utóbbiakhoz sorolhatjuk Stájerország termálfürdő vidékét (Bad Gleichenberg, Bad Radkersburg, Therme Loipersdorf, Heiltherme Bad Waltersdorf, Rogner-Bad Blumau) – egy következetes turizmusfejlesztési-stratégia eredményeként a korábbi kizárólagos gyógyító funkció mellett mára már az élményfürdők minden korszerű kellékével is rendelkeznek. A földrajzi értelemben vett közelségük miatt ezek értékesítésével elsősorban a közép- és kelet-európai tehetősebb turistákat célozzák meg, ezáltal a magyar gyógyfürdőhelyek versenytársaként jelennek meg ebben a sajátos szegmensben a turizmus piacán.

A harmadik turisztikai területtypust a salzkammerguti és a karintiai *tóvidék* képviseli. Az itt található üdülőhelyek régi hagyományokkal rendelkeznek, amelyek egyben gátolják, vagy legalábbis lassítják a turisztikai fejlődéssel jelentkező új keresleti struktúráknak való megfelelést (Zimmermann, 1991). Azonban környezeti és infrastrukturális adottságaik tekintetében egyértelmű előnyökkel rendelkeznek a magyar tavakhoz – Balaton, Velencei-tó, Tisza-tó – viszonyítva.

A negyedik területi typust azok a nyugat-ausztriai *magashegyvidéki települések* alkotják, amelyek „kétszezonosságuk” és a rövid szabadságukat elsősorban ezeken a helyeken eltölteni kívánó turisták nagy száma miatt fő okozói az osztrák turisztikai keresleti térkép *aszimmetriájának*.

Az ötödik területi typust azok az üdülőtelepülések képviselik, amelyek vagy a jelentős turisztikai központok közelségéből adódó infrastrukturális előnyöket tudják kihasználni, vagy azok kínálatát egészítik ki alternatív, „kisebb jelentőségű” lehetőségekkel. Ilyen példákkal találkozhatunk Lungauban és Kelet-Tirolban. Magyarországon leginkább a Balaton háttértelepülései képeznek hasonló turisztikai keresleti kategóriát (Területi Statisztikai Évkönyv, 2001).

A rendelkezésre álló szálláshely-kihasználtság szempontjából az 1990-es évek közepétől egy határozott területi kiegyenlítődési folyamat indult meg, főként annak hatására, hogy Ausztria az Európai Unió tagjává vált, s így a turizmus szempontjából korábban hátrányosabb helyzetben lévő tartományok (land-ok), mint a 2. célcsoportba besorolható NUTS 2 régiók (Horváth, 1999), a Strukturális Alapokból fejlesztési célokra fordítható jelentős pénzeszegekben részesülhettek. Ilyen régiónak számított – iparilag hanyatló térségként – Stájerország, ahol a turizmus fejlődése az EU-csatlakozással pozitív fordulatot vett. Az 2. célkitűzési körbe tartozó új stratégia, a stájer gazdaság általános modernizálása mellett olyan sajátos prioritásokat jelölt meg, mint a minőségjavítási intézkedések és a marketing támogatása a turizmus szektorban, valamint a turisztikai infrastruktúra fejlesztése.

Stájerország domborzati és természetföldrajzi sajátosságai, gazdasági életének bizonyos tendenciái sok szempontból hasonlóak a három megyét – Baranya,

Somogy, Tolna – összefogó Dél-dunántúli régióhoz. Ennek alapján keressük a már jól bevált és adaptálásra alkalmas stratégiákat, módszereket és technikákat, amelyek a jelenleg gondokkal küszködő magyar turizmus számára nemzeti, regionális és helyi szinten is például szolgálhatnának. Meggyőződésünk szerint nálunk is sokkal több külföldi és hazai turistát vonzana egy olyan komplex turisztikai kínálati termékcsomag, mint a stájer tartományi főváros, Graz városi turizmusát kiegészítő regionális elemek, a „stájer borút”, a „stájer várak útja”, vagy a „stájerországi gyógyforrások vidéke”. Lehetőségeink – bortermelő vidékeink, váraink és kastélyaink, termálvizes fürdőink – adottak, azonban a régió gazdaságát erősítő turizmus kiépítéséhez intenzív és átfogó idegenforgalmi marketingtevékenységre, innovatív és hatékony szervezeti- és menedzsmentkultúra kialakítására van szükség.

A turizmus regionális sajátosságai Magyarországon

A szocializmus időszakában a *turizmus* szektor jelentősége egyre fokozódott a magyar gazdaságban. Regionális folyamatait befolyásoló rendelkezések közül az 1971-ben megalkotott terület- és településfejlesztési törvényt tarthatjuk nagy jelentőségűnek, mivel ez a turizmussal is foglalkozott, és annak két prioritását emelte ki:

- a Balaton, a főváros és a gyógyfürdők fejlesztését, mivel ezek jelentik a fő vonzerőt a külföldi turisták számára, valamint
- a hétvégi kikapcsolódást biztosító turizmust az urbanizálódó térségekben.

Következő jelentős lépés volt az 1976. évi minisztertanácsi rendelet, amely határozatot hozott a kiemelt idegenforgalmi körzetekről – Balaton, Velencei-tó, Dunakanyar, Mátra és Bükk, később Sopron-Kőszeghegylja, Tisza-tó – és e körzetek élén álló állandó bizottságokról. Az 1980-as években létrejött egy olyan, a turizmus térségi folyamatait is mérő és regisztráló statisztikai rendszer a VÁTI⁴⁾, a BKI⁵⁾, a KSH és az Országos Idegenforgalmi Hivatal együttműködésével, amely egyben alapjául szolgált annak az 1986. évi kormányrendeletnek, amely a turizmus ágazati és területfejlesztési koncepcióját tartalmazta. Ebben három kategóriát különítettek el a térségi fejlesztésekre vonatkozóan:

- kiemelt üdülőkörzetek,
- regionális, valamint
- helyi és kistérségi jelentőségű üdülőterületek.

A szocialista korszakot jellemző központi forrásoktól való függés, a differenciált fejlesztési prioritások, valamint az erőforrások folyamatos beszűkülése a turizmus térségi folyamatait is erőteljesen befolyásolták. A turisztikai infrastruktúra *aszimmetrikus* területi képe alakult ki Budapest és a Balaton nyomasztó

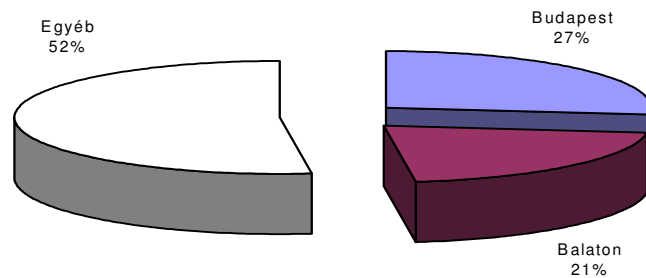
túlsúlyával. A vidéki Magyarország idegenforgalmi térképén csak a gyógy- és termálfürdők jelentettek egy-egy színfoltot.

A turizmusban a központi folyamatokat közvetítő és végrehajtó intézményrendszert a megyei idegenforgalmi hivatalok jelentették. Ezek a megyei tanácsok hatáskörébe tartoztak, és az állami vagyon kezelőként még ma is funkcionáló turisztikai infrastruktúrát tudtak teremteni, valamint tevékenységi körük fontos része volt a beutaztatás. Azonban a központi akaratot ellensúlyozni nem tudták, és a rendszerváltással meginduló vagyonszerzésük szerepüket is átértékelték (Aubert, 2001). Jelenleg turisztikaiinformáció-szolgáltató irodaként működnek. A beutaztatás szervezését már nem folytatják, és sajnálatos módon ezt az idegenforgalmi bevételek szempontjából lényeges tevékenységet más intézmény vagy szervezet sem vette át tőlük.

A kilencvenes években a politikai rendszerváltással egyidőben a magyar gazdaságban ágazati és térségi folyamatok is lezajlottak, amelyek jellegében más típusú és hatású térszerkezetet eredményeztek az országban. A korábbi ipari forradalmak erőforrásaira és technológiai bázisára építkező klasszikus gazdasági körzetek felbomlottak. A koncentrált gazdaságfejlesztési stratégiát követő országos településhálózat magában hordozta az erősen urbanizált és a leszakadó vidéki területek ellentmondásait (Enyedi, 1996). Emiatt a turisztikai vonzerők átstrukturálódása a rendszerváltást követően nehezen indult meg. Azonban gyökeres változást jelentett az, hogy Közép-Európa nyitott térré vált, s így e szempontból Magyarország elvesztette egyediségét. Ugyanakkor a határmelléki- és a tranzitforgalom adatai – közel 40 millió látogató – az évtized nagy részében elfedték a mélyben rejlő problémákat, amelyek mára már egyértelműek és strukturális jellegűnek mondhatóak. A kereskedelmi szálláshelyek kihasználtságát tükröző 2000. évi adatok szerint még mindig a Balaton és Budapest súlya meghatározó (2. ábra, 1/a–b táblázatok).

2. ábra

A kereskedelmi szálláshelyek területi megoszlása Magyarországon 2000-ben

Forrás: KSH, 2001.

1/a táblázat

*A magyar üdülőkörzetek szállodáinak szállásférőhelyei
és vendégforgalma 1990-ben*

Kiemelt üdülőkörzetek	Szállo- dák száma	Férő- hely	Vendég		Vendégéjszaka		Átlagos tartózkodási idő (éjszaka)
			összesen	ebből külföldi	összesen	ebből külföldi	
Budapest	56	20 451	1 375 295	1 278 605	3 657 164	3 485 572	2,7
Balaton-part menti települések	34	9 424	230 345	189 653	842 978	735 373	3,7
A Balaton háttér- települései	20	2 729	54 173	38 422	332 963	267 240	6,2
Sopron, Kőszeghegyalja	17	2 578	173 256	84 106	462 174	289 122	2,7
Mátra, Bükk	15	1 968	145 317	91 220	289 649	191 878	2,0
Mecsek, Villány	20	2 547	120 612	79 894	227 734	148 309	1,9
Tisza, Kőrös mente	17	2 110	151 367	104 726	250 833	168 866	1,7
Szigetköz	14	1 292	139 237	81 419	197 344	117 815	1,4

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2001.

1/b táblázat

*A magyar üdülőkörzetek szállodáinak szállásférőhelyei
és vendégforgalma 2000-ben*

Kiemelt üdülőkörzetek	Szállo- dák száma	Férő- hely	Vendég		Vendégéjszaka		Átlagos tartózkodási idő (éjszaka)
			összesen	ebből külföldi	összesen	ebből külföldi	
Budapest	115	28 760	1 750 516	1 478 658	4 491 922	3 846 808	2,6
Balaton-part menti települések	144	24 932	494 487	249 076	1 834 655	1 135 177	3,7
A Balaton háttér- települései	40	6 835	185 704	95 947	1 089 371	751 061	5,9
Sopron, Kőszeghegyalja	29	4 944	201 585	74 612	705 926	308 797	3,5
Mátra, Bükk	43	4 253	216 416	47 814	513 671	125 910	2,4
Mecsek, Villány	22	2 579	97 299	45 497	270 542	156 398	2,8
Tisza, Kőrös mente	28	3 680	128 233	40 207	345 419	82 458	2,7
Szigetköz	40	2 708	118 547	70 894	292 055	136 817	2,5

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2001.

A fenti adatok is azt jelzik, hogy a hazai idegenforgalomnak szüksége van a *területi aszimmetria* feloldására a minőségi turizmus fejlesztésével és térbeli kiterjesztésével. Ez a folyamat szerencsésen kapcsolódik a területfejlesztés és az EU-programok céljaihoz, így a turizmusnak – tudatos tervezésével és strukturális megújulásával – esélye van arra, hogy a magyar gazdaság egyik vezető szektora maradjon.

A regionális turizmus fejlesztése a turisztikai vonzerőkön alapszik. Ezek azonban ritkán követik a megyei közigazgatási határokat, így a turisztikai fejlesztési programokat a turisztikai kistérségek és termékcsoportok alapján állítják össze. Továbbá a turisztikai terméktípusok is képezhetnek önszerveződő turisztikai fejlesztési programokat, tereket. A fejlesztési téregységek alapja lehet egy-egy turisztikai termékcsoport dominanciája, amely meghatározza a fejlesztések irányait és a térség arculatát (*Piskóti–Dankó–Schupler–Büdy*, 1997).

A dél-dunántúli turisztikai régió (*3. ábra*), amely történelmi korok, kultúrák, tájegységek és népek találkozáshelyeként, az ezekhez kapcsolódó vonzerők alapján az ország talán legszínesebb turisztikai kínálatával rendelkezik. A régió vonzerői közül *nemzetközi* jelentőségűnek minősíthetjük a sokszínű kultúrát és az ebből fakadó kulturális életet, valamint a régió borászatát. *Országos* jelentőségű kategóriáknak számítanak a történelmi helyszínek, a termál- és gyógyfürdők. Ezek az értékek nemzetközi szinten is versenyképes turisztikai termékeké tehetők következetes és szakszerű fejlesztéssel, valamint színvonalas és komplex szolgáltatáscsomag kialakításával, amit az országos (Nemzeti Fejlesztési Tervben, Széchenyi-tervben) és a regionális programozásban (Dél-Dunántúli Regionális Marketing Igazgatóság) egyértelműen prioritásként kezelnek.

A régió turizmusának átfogó fejlesztése – meggyőződésünk szerint – csakis turisztikai üzletági központ(ok) kifejlesztésével képzelhető el, ami pozitívan befolyásolhatja az infrastrukturális fejlődést és gazdasági élet megélénkülését a központ(ok)tól távolabb eső területeken. Az üzletági központok tagjai között kialakult sokrétű kapcsolatrendszer sokkal nagyobb határfokú, szemben azzal, ha az egyes vállalatok a csoportosulásban való részvétel híján építenék ki együttműködésüket. Egy tipikus turizmusközpontban például a látogató tapasztalatainak milyensége nemcsak az elsődleges attrakció vonzerején, hanem a *kiegészítő* szolgáltatások – pl. szállodák, éttermek, üzletek és szállítóeszközök – minőségén és hatékonyságán is múlik. Mivel a tömörülés tagjai kölcsönösen függenek egymástól, az egyik jó teljesítménye a többiek üzletmenetét is fellendíti (*Porter*, 1998). Az egymást erősítő kiegészítő hatások legnyilvánvalóbb példáját figyelhetjük meg a kilencvenes évek közepétől Graz és Stájerország esetében, ahol egy új összehangolt turizmuspolitika eredményeként létrejött, a tartományi főváros és a tartomány által kínált sokrétű turisztikai termékcsomag-

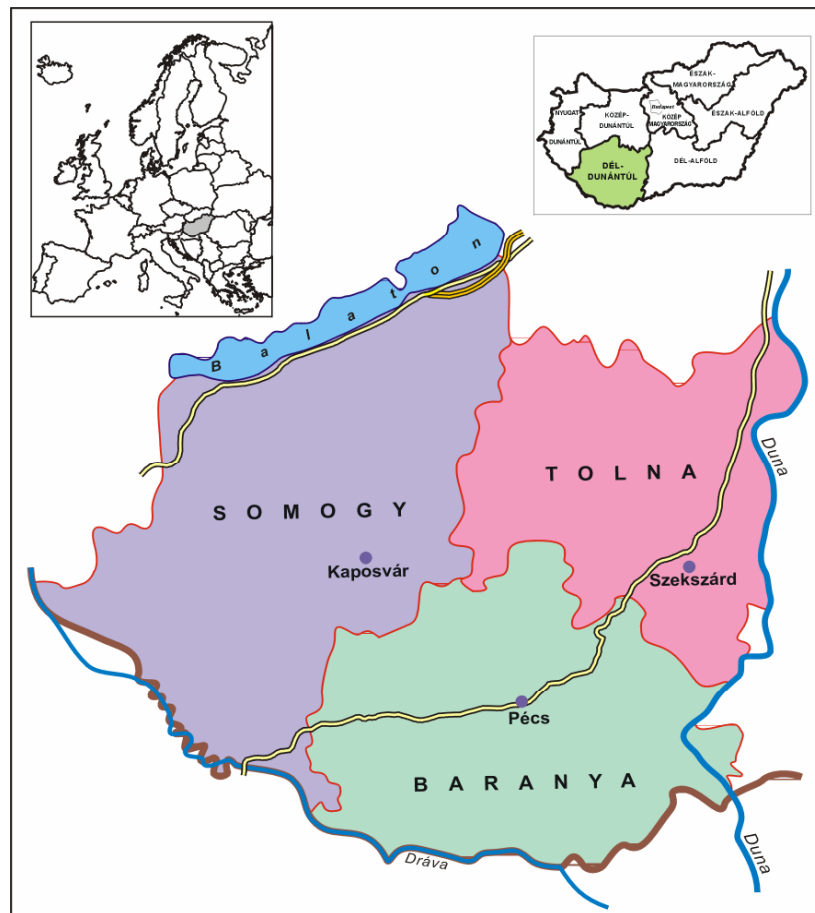
kínálat, és annak összehangolt értékesítése elősegítette a korábbi *területi aszimmetria* csökkenését (4a–b ábrák).

1992-ben Stájerországban az új turizmuspolitika részeként egy komplex turizmustörvényt alkottak meg, amelynek a tartományi adórendszer egységesítése mellett nagy vívmánya volt, hogy a stájer tartományi területeket turisztikai vonzerejük és az irántuk megnyilvánuló kereslet alapján kategorizálták fejlesztésük pontosabb tervezhetősége érdekében (5. ábra).

A Dél-dunántúli régió turisztikai vonzerőleltára alapján hasonló kategorizálási térkép megszerkesztése jelentős előrelépést és segítséget jelentene a régió turizmusának következetes és hosszú távra szóló tervezéséhez.

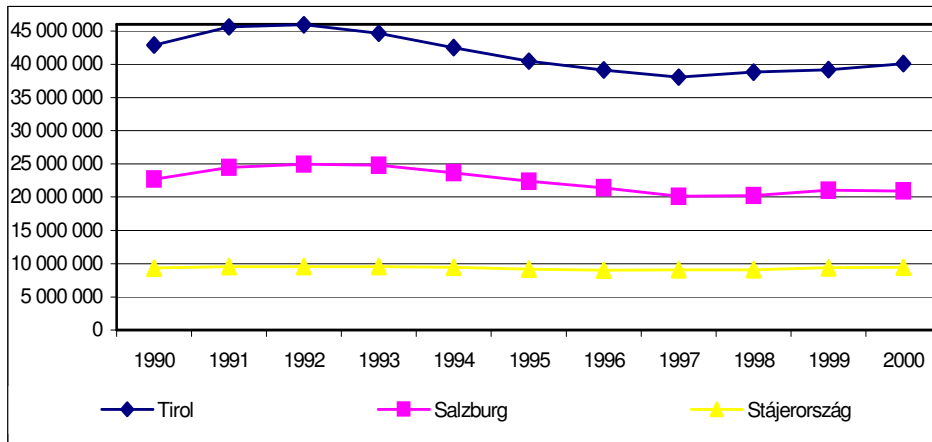
3. ábra

A dél-dunántúli turisztikai régió

4/a ábra

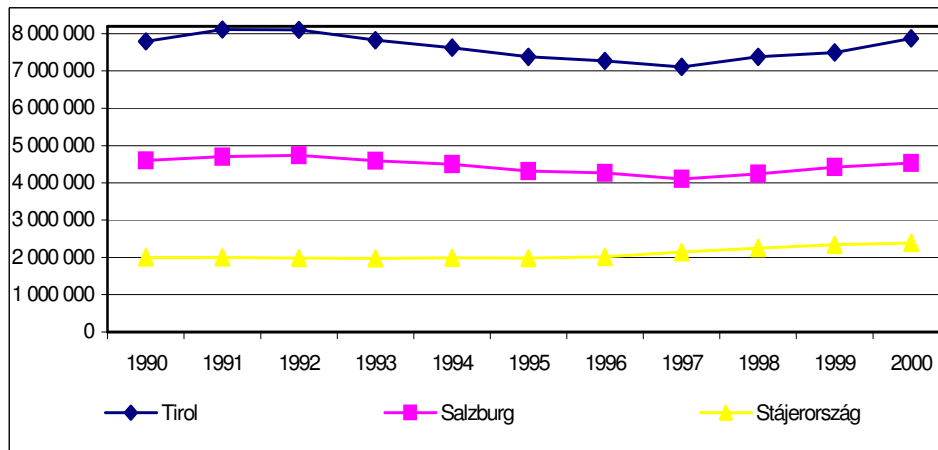
A vendégéjszakák alakulása néhány osztrák tartományban, 1990–2000, db

Forrás: TOURMIS, 2002.

4/b ábra

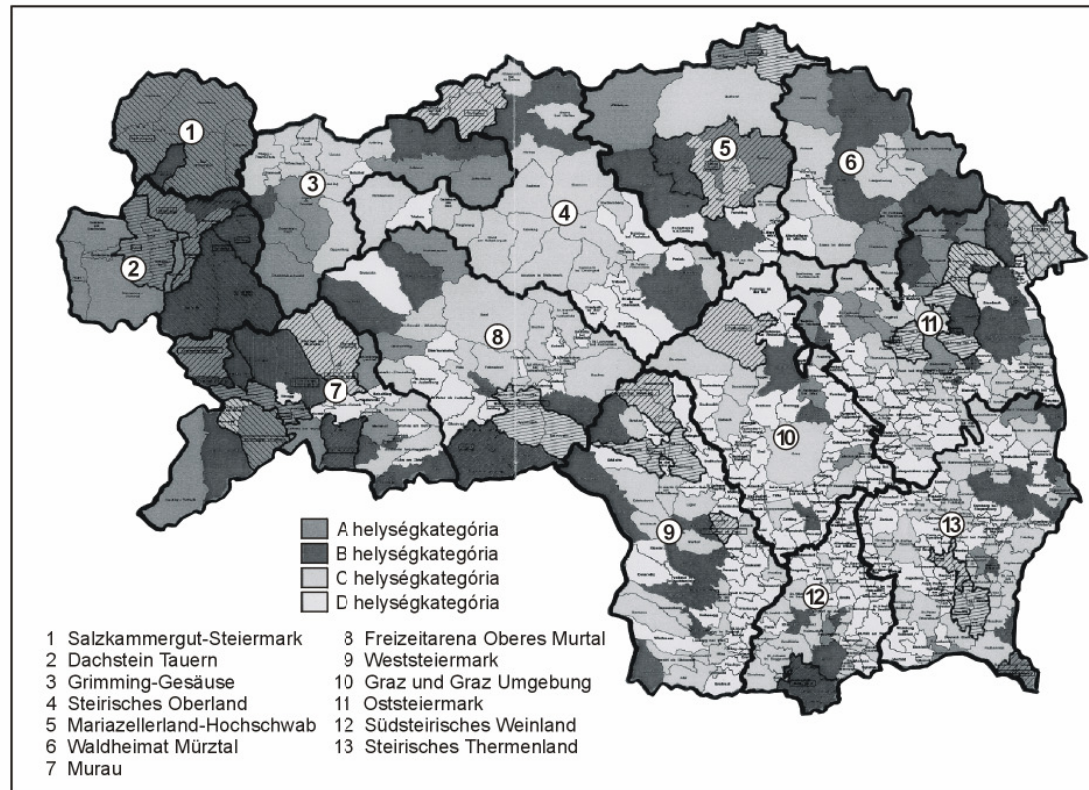
A vendégérkezések alakulása néhány osztrák tartományban, 1990–2000, fő

Forrás: TOURMIS, 2002.

5. ábra

A stájer tartományi területek turisztikai szempontú kategorizálása az 1992-es stájer turizmustörvény alapján⁶⁾

Forrás: Statistik Austria, 2000.

Az osztrák és a magyar turizmus várható trendjei a jövőben

Az osztrák és a magyar turizmus várható közös fejlődési irányvonalait akkor tudjuk előre látni, ha megkeressük a turizmus üzletág mindkét országban fellelhető erősségeit és gyenge pontjait.

Közös erősségek:

- központi fekvés Európában (piaci közelség),
- változatos természeti adottságok, még érintetlen tájegységek, egészséges klíma,
- oktatási és kulturális tevékenységek gazdag tárháza,
- a turizmus szerepének és a növekvő életszínvonalból adódó lehetőségek általános felismerése.

Erősségek Ausztriában – Magyarországon megvalósításra váró célok:

- a turizmus hagyományaira és tapasztalataira épülő szilárd felépítmények,
- ésszerű mértékben terített létesítményhálózat,
- változatos turisztikai kínálat, magas színvonalú szolgáltatások, családi vállalkozások, a „turista gettók” – a tömegellátásra létesített üdülőhelyek – teljes mellőzése.

Gyengeségek Magyarországon – Ausztriában a kilencvenes években megoldott problémák:

- turisztikai célokra igénybe vehető szabad telkek korlátozott száma, és ezek felhasználását szabályozó bonyolult rendelkezések;
- a turizmus „egészséges” működését gátló törvények, az adózási morált és a munkavállalási kedvet hátrányosan befolyásoló rendeletek, az üzletkezelési idejének szabályozása – mindezek miatt az üzletkezelési versenyképességének romlása, a szolgáltatás-ár viszonyának fokozott megterhelése;
- túlságosan konzervatív, utánzásra hajlamos turisztikai kínálati oldal, az innováció hiánya, nem eléggé szegmentált piac, ahol a termékek értékesítése nem elég szakszerű, túl sok átlagos színvonal alatti szálláshely és önfinanszírozásra képtelen létesítmény;
- a turisztikai szolgáltatások nem kielégítő színvonala, a célcsoportorientáltság hiánya, a regionális és szupraregionális turizmusmarketing erőtlensége a turisztikai termék megjelenésére („csomagolás”, ár, minőség stb.);
- a területfejlesztési elveket nélkülöző, túlzottan szétszórt építkezésben, az extenzív fejlesztésben és az elviselhetetlen mértékben növekvő forgalomban – bizonyos régiókat érintő jelentős tranzitforgalomban – megnyilvánuló felelőtlen viszonyulás a természethez, a környezethez.

A turizmus folyamatos minőségi fejlesztése mellett szóló érvek mindkét ország vonatkozásában:

- a megnövekedett szabadidőből és a turizmusban részt vevők növekvő számából adódó potenciál (pl.: sokkal több a még aktív idős ember);
- a főszezonon kívüli növekedési lehetőségek, a rövid szabadságok egyre népszerűbbé válásának és az új régiók turisztikai célú feltárásának köszönhetően;
- a turizmusmarketing-munka jelentős javulása (nemzetközi piaci lehetőségek célba vétele, piaci rések megkeresése és betöltése);
- a célcsoportorientált tevékenységek (egészség, kultúra, oktatás) támogatása;
- restruktúrállódás a minőség fokozása érdekében, a korszerűtlenné vált struktúrák ésszerűsítése, az „értelemhez” fordulás;
- előnyökkel, és a verseny szempontjából hátrányokkal is járó környezet-tudatosság;
- a növekedési folyamat eredményeként kifinomultabb és tartalmasabb turisztikai termékek létrejötte;
- a turista szezon kiterjesztése a megelégedett és az idő szempontjából „rugalmasabb” vendégek igényei alapján.

A 21. századi turista Ausztriában és Magyarországon

A nemzetközi turizmusban érvényesülő trendek jól kifejezik azokat a tipikus vonásokat, amelyek a turisták igényeit leginkább jellemzik az évezred fordulóján:

- 1) A tipikus turista összehasonlít, kritikus, mivel kialakult minőség-tudata van, kulturált, valamint tökéletesen tudatában van a szolgáltatás-ár viszonyoknak.
- 2) Környezettudatos, inkább életstílust „vásárol”, mint egy konkrét terméket.
- 3) Az élet minden vonatkozásában az egészség áll gondolkodása középpontjában, ezért tudatos fogyasztó, aki előnyben részesíti a könnyű, természetes és diétás ételeket, valamint inkább kultúra- és környezetorientált, és kevésbé alkoholérdekelt.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy különböző szegmensek polarizációját figyelhetjük meg a turizmus piacán, ami annyit jelent, hogy egyik oldalon ott van a kritikus, de kezdeményező, a magasabb értékeket kereső és képviselő turista, a másik oldalon pedig a passzív, átlagos turista, aki elvárja, hogy szórakoztassák.

A 21. századi turista ugyanúgy, mint a nemzetközi versenykörnyezet, egyfajta új „identitást” követel meg Ausztriától és Magyarországtól egyaránt. Ennek fókuszpontjai – melyek környezeti és ökológiai tudatosságot tükröznek – kétségtelenül mindkét ország turizmusának alapját képezik:

- 1) *Művészet és kultúra*: A közép-európai térségben Ausztria, mint kultúrország előkelő helyet vívott ki a kultúrához és a képzéshez, oktatáshoz kapcsolódó turizmusával. Ez a jövőben további kiemelkedő lehetőségeket tartogat az országnak (pl.: ilyen a „Graz – Kulturstadt 2003” projekt), de a hasonló adottságokkal rendelkező Magyarország számára is. Ez a szegmens, jellegénél fogva, elsősorban a *városi turizmus* fejlődési kilátásait erősíti, annál is inkább, mert általános tendenciaként figyelhetjük meg az alacsonyabb minőségű szolgáltatások iránti igény telítődését, ezzel együtt a nem anyagi javak iránti fokozódását.
- 2) *Nosztalgia és hagyomány*: A külföldi piacok felé történő irányultság fokozása és a nagy nemzetközi jelentőségű események vállalása (ilyen lehetett volna 1995-ben a Bécs–Budapest Világkiállítás megszervezése, s ilyen lehet a nagy sportesemények vagy konferenciák megrendezése is) lehetővé tenné, hogy a turizmus üzletág mindkét országban a tradicionális struktúrák hátrányaiból előnyöket kovácsoljon. Ezekben a „nosztalgiasomagokban” a vonzó hagyományokat össze kell kapcsolni az új és korszerű turisztikai termékajánlatokkal.
- 3) *Egészség*: Világszerte a környezeti tudatosság és az egészség középpontba állítása azt eredményezte, hogy ma már a fiatalabb korosztályok érdeklődése is fokozottan az egészség- és wellness-turizmus szolgáltatásai felé irányul. Ez a tendencia mindkét ország számára rendkívül előnyös és számos termékfejlesztési lehetőséget tartogat.
- 4) *Sport*: A sporttevékenységeket az egészségturizmus fontos részeként kell számontartanunk. Ebben a körben az ajánlatok elsősorban az idősek fiatalabb korosztályát célozzák meg „kíméletes” tevékenységek lehetőségével (sífutás, túrázás, kerékpározás, lovaglás stb.), melyek gyakorlása együtt jár a természet élvezetével.
- 5) *Kalandok és attrakciók*: Már a kilencvenes évek a veszélyes sportok – a hegymászás, a siklóernyőzés, a vadvízi evezés – iránti igények jelentős felfutását mutatták, s ez a tevékenységi terület a turisztikai ajánlatok szempontjából további dinamikus fejlődést ígér. A „kalandturizmus” elsősorban a 20–40 év közötti korosztályt célozza meg, gyakorlásának feltételei – ugyan különböző mértékben – de mindkét országban adottak. A jövőben a turizmus szakembereinek olyan befektetésekre is érdemes gondolni, amelyek segítségével kiváló minőségű létesítményeken és pro-

fesszionális technológián alapuló, speciális rekreációs központokat hoznának létre. Az ilyen beruházások kímélik a természetet, mivel nem vonzanak turista tömegeket.

Mindkét országban az egyfajta új *turizmus identitás* keresése a kínálat nagymértékű specializációját igényeli, a különböző „vakációzási” törekvések adaptálási képességével együtt. Természetes elvárás, hogy a turisztikai termékcsomagok a szabadság eltöltésének a lehető legváltozatosabb formáit ígérjék, innovatívak és „felhasználóbarátok” legyenek, és mindenekfölött egyfajta életstílust képviseljenek.

Jegyzetek

- 1) FECTO (Federation of European Cities' Tourist Offices): az Európai Városok Turista Hivatalainak Szövetsége.
- 2) TourMIS (Tourismus Marketing Informations System): turizmusmarketing információs rendszer Ausztriában, amely az Osztrák Nemzeti Turista Hivatal és a turizmus területén alkalmazott kutatásokat végző szakemberek közös projektje.
- 3) ÖGAF (Österreichische Gesellschaft für Angewandte Fremdenverkehrswissenschaft): az osztrák idegenforgalom területén alkalmazott kutatásokat folytató vállalkozás.
- 4) VÁTI (Városi és Területi Tervezési Intézet): Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.
- 5) BKI (Budapesti Területi és Környezettervezési Intézet).
- 6) A Stájer tartományi helységeket az 1992-ben megalkotott, valamint 1998-ban felülvizsgált és módosított turizmustörvény A, B, C kategóriákba sorolta a turistaforgalom tartományi medián értékeihez viszonyított százalékarányok alapján:

	Vendégéjszakák száma	Szálláshelyek kihasználtsága	Turista- érkezések
„A” helység kategória:	400	400	250
„B” helység kategória:	200	200	100
„C” helység kategória:	50	50	75

Az egyes települések a turistaforgalom változásai alapján saját elhatározásból kezdeményezhetik más kategóriába történő átminősítésüket.

Érdekes megjegyezni, hogy a fenti besorolás alapján az összesen 543 stájer településből 348 minősült turisztikai vonzerővel rendelkezőnek, s így turisztikai forgalmat lebonyolítóknak:

„A” kategóriás: 60 település,

„B” kategóriás: 72 település,

„C” kategóriás: 215 település,

külön kategóriát képvisel a tartományi főváros, Graz.

Forrás: Handbuch zum Steiermarkischen Tourismusgesetz 1992 (Ausgabe, 1998).

Irodalom

- Aubert, A. 2001: A turizmus és a területfejlesztési stratégia kapcsolata Magyarországon. – *Turizmus Bulletin*. 3. pp. 44–49.
- Bakucz M. 2001: Gondolatok a városi turizmus fejlesztéséről, két testvérváros vendégkörének elemzése alapján. – *Tér és Társadalom*. 1. pp. 131–151.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest, SZÓ-KÉP Kft.
- FECTO, 2000: http://tourmis.wien.ac.at/db-ts/bsp_e.html – 2001.12.08.
- Horváth Gy. 1999: *Európai regionális politika*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 339–346.
- KSH, 2000: <http://www.gm.hu/gyorsmenu/statisztikak/htm/statpubl/adatlapok.htm> – 2001.12.28.
- Lichtenberger, E. 2000: The Globalisation of the Economy and the Effect of EU Policy: the Case of Austria. In Horváth Gy. (ed.): *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 115–125.
- Minisztertanács 2006/1979. évi rendelete a „Kiemelt üdülőkörzetekről”.
- ÖGAF, 2000: http://tourmis.wien.ac.at/db-ts/bsp_e.html – 2001.12.28.
- Piskóti, I. – Dankó, L. – Schupler, H. – Büdy, L. 1997: *Régió és településmarketing*. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- Porter, M. 1998: Clusters and the new Economics of Competition.– *Harvard Business Review*. 11. pp. 77–90.
- Statistik Austria, 2000: <http://tourmis.wu-wien.ac.at/cgi-bin/oestat.pl> – 2001.06.07.
- Területi Statisztikai Évkönyv, 2000. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2001.
- TOURMIS, 2002: <http://tourmis.wu.edu/cgi-bin/oestat.pl> – 2002.08.09.
- Zimmermann, F. 1991: Contrasting Tourist Seasons and Contrasting Regions. In Williams, A. M. – Shaw, G. (eds.): *Tourism and Economic Development*. London, Belhaven Press. pp. 153–172.
- 2012/1986. évi Kormányrendelet: a „Turizmus ágazati és területfejlesztési koncepciója”.

THE STRATEGIC RELATIONSHIP OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT ON THE BASIS OF TWO EAST-CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES' EXPERIENCE

Márta Bakucz

The aim of this study is to give a thorough picture of the national and regional trends characterising Austrian and Hungarian tourism. Extracting information concerning these seems necessary from the point of view of the effective future development of the sector. This current analysis targets the exploration of those strategically important connections which give clear evidence of the existing complex system of the impact of tourism on local, regional and national economies.

In the first part of the study an analysis of national characteristics is given on the basis of the social environment providing the operational framework for tourism, foreign demand as a dynamic factor of tourism and the seasonal characteristics of the demand for tourism. At the same time we attempt to show the economic aspects of the "short holiday", as this is a category of tourism very close to our research area, related to city-tourism and its impacts on the local and regional economies.

The aim of the study is to underline that particular statement of our thesis which proposes that a separate section within the National Development Plan should deal with the development of city-tourism. This segment, typically, means short stays in the chosen destination, which can be visited by a high number of foreign and domestic tourists; related (careful) planning and networking are, therefore, of the highest importance. With such help, in those cities which have tourist attractions the special requirements of quality tourism can be fulfilled, and high living standards can be provided for local residents.

The second part of the study compares the directions in the regional development of Austrian and Hungarian tourism with the aim of determining those "Unique Selling Propositions" which could increase the competitiveness of Hungarian regional tourism products in the Central European market.

In this study a brief analysis of the tool- and institutional systems of regional integration between Austria and the EU is given, which can be a positive example for Hungary to follow.

In the concluding part we attempt to define the future directions of tourism which probably will characterise both countries in searching for their "new identity" and working out "new tourism products" reflecting the demands of the 21st. century.

5. ADALÉKOK A BRIT REGIONÁLIS PÉNZÜGYI KÖZPONTOKRÓL

Wágner Ildikó

A modern piacgazdaságokban a gazdasági szereplők közötti kapcsolatok megteremtője és fő közvetítője a pénz, illetve az annak áramlását biztosító pénzügyi szektor. Manapság azonban a pénzügyi szektoron belül – ha csökkenő mértékben is, de még változatlanul – meghatározó szerepű bankszektor mellett pótlólagos forrásszerzési és megtakarítási lehetőségeket képesek biztosítani a gazdasági szereplők számára a tőzsdék, a befektetési és nyugdíjalapok stb., azaz az egyéb pénzügyi intézmények. A pénzügyi közvetítésben játszott meghatározó szerep, végső soron a versenyképesség megőrzése céljából a bankok és a nemzetközi szereplők egy része saját, szűken vett érdekeit követve „túlfűtötte” a gazdaságokat, a befektetők egy része – a gyors profitszerzés reményében – a „forró pénzekkel” körbevándorolta a nem kellően stabil délkelet-ázsiai és latin-amerikai országokat. Mindez azt eredményezte, hogy az 1990-es években a nemzetközi pénzügyi folyamatok többször elszakadtak a reálfolyamatoktól, önálló életre keltek, és a nemzetek és a régiók számára bizonyos fókig ellenőrizhetetlenné váltak. Hasonló jelek – azaz a reálfolyamatoktól, a teljesítménytől való elszakadás – voltak megfigyelhetők számos tőzsdeindex szárnyalása mögött is. Gondolva itt a kilencvenes évek elején a japán, az évtized közepén pedig az amerikai tőzsdeindex páratlan szárnyalására (Wágner, 2001a).

Napjaink erőteljesen monetáris jelleget öltő világgazdaságában zajló rendkívül erős térformáló folyamatok és a reálgazdasági szféra rovására hihetetlen módon felértékelődtek tehát a nemzetközi pénzpiaci, illetve a régiók és nemzetgazdaságok között zajló jövedelemtranszferek. Emiatt pedig előtérbe került a pénzügyi folyamatok geográfiai és regionális gazdaságtani vizsgálata. A változásokat általában a globalizáció fogalmával azonosítják (Gál, 2000a–b).

A pénzpiacok átalakulásában a globalizáció fogalma nemcsak az erősödő pénzpiaci integrációt, a pénzügyi központok közötti egyre nagyobb volumenű nemzeti határok nélküli pénz- és tőke mozgást jelenti, hanem a pénzpiac szereplőit egyre inkább érintő erősödő interdependenciákat is (Martin, 1999; Gál 2000b). A pénzügyi globalizáció földrajzilag értelmezhető fogalom, tehát messze nem egy autonóm, térbeliséget nélkülöző, felülről vezérelt rendszer, hanem

egy olyan földrajzilag meghatározott folyamat, amely egy bizonyos földrajzi helyen elhelyezkedő vállalatok, intézmények és hatóságok szervezeti, technológiai regulatív és vállalati stratégiáinak az együttes terméke (Martin, 1999; Gál, 2000b).

A pénzmozgások régiók közötti mozgásának vizsgálata felveti a globális és a helyi szintek, a centrumok és a perifériák közötti integráció problémáját, illetve a centrum és a periférikus térségek közötti egyenlőtlen munkamegosztást. A régiók közötti egyenlőtlen gazdasági potenciál kialakulását, jelentős részben, az interregionális tőkeáramlás miatt kialakuló egyenlőtlenségek okozzák. A tőke ugyanis általában az alacsonyabb profitrátát nyújtó régiók felől a magasabb megtérülést biztosító régiók felé áramlik. Következésképpen a tőkekoncentráció legnagyobb a magterületek pénzügyi központjaiban, a városhierarchia csúcsain elhelyezkedő centrumokban, mivel a bankok központjai is a legnagyobb potenciálú piacra, tehát a központi, motorikus régiókba tömörülnek, ami jelentős regionális egyenlőtlenségeket okoz a nemzeti, illetve a szupranacionális (EU) bankpiacokon is (Leyshon–Thrift, 1997; Porteous, 1995).

A brit pénzügyi központok hierarchiája

Nagy-Britannia példáján keresztül igazolható, hogy a centralizált banki struktúrán belül is lehetséges bizonyos pénzügyi szolgáltatások regionális decentralizációja, amely a nemzeti bank- és pénzügyi központ (mely egyben a világ egyik vezető globális pénzügyi központja is) szerepét nem kérdőjelezi meg, de a hálózat hatékonyabb működtetéséhez hozzájárulhat. A globális pénzpiaci központként is működő London országos hálózatot működtető bankjai és egyéb pénzügyi intézményei back-office funkcióik egy részét a vidéki regionális központokba telepítették, amelyek, ha nem is függetlenek az országos központtól, de jelentős autonómiát élveznek (Tickell, 1996; Gál, 2000b). Emellett számos pénzügyi intézmény Londonon kívül választott székhelyet és nyitott fiókot, valamint regionális és nemzeti adatfeldolgozó központokat hozott létre.

Reed 1981-ben megjelent úttörő munkának tekinthető könyvét is áttanulmányozva (amely elsősorban a nemzetközi pénzügyi központokkal és azok főbb jellemzőinek meghatározásával foglalkozott), Leyshon és szerzőtársai (1989) konkrétan a brit pénzügyi rendszeren belüli pénzügyi központokkal, azok szerepének növekedésével és hierarchiájával foglalkoztak (Leyshon et al., 1989; Leyshon–Thrift, 1995; Leyshon, 1995; Leyshon–Thrift, 1997). Ezen publikációk, felmérések képezték alapját többek között Tickell (1992; 1993; 1996) munkáinak.

Amint azt Leyshon et al. (1989)¹⁾ bebizonyította, az 1970-es és az 1980-as években számos Londonon kívüli, azaz vidéki pénzügyi központ fejlődött Nagy-Britanniában, amelyek az 1990-es évekre jellemző gazdasági hanyatlás

idején is megőrizték, sőt adott térségen belül növelték szerepüket a kisebbek rovására (*McKillop–Hutchinson*, 1991). A vidéki pénzügyi központok relatív felértékelődésében szerepet játszott egyrészt London nemzetgazdaságon belüli szerepének mérséklődése a XX. század utolsó harmadára jellemző térformáló folyamatok (globalizáció-regionalizálódás; koncentráció-dekoncentráció-agglomerálódás; centralizáció-decentralizáció; homogenizáció-differenciáció) hatása; másrészt az a tudatos központi, kormányzati törekvés, hogy London ún. „ellenpólus városait” megteremtsek (*Wágner*, 2001b).

Leyshon et al. (1989) többféle mutatót (foglalkoztatási adatok, pénzügyi foglalkoztatók száma, fiókok száma, külföldi bankok száma) és egyéb jellemzőket (értéktőzsde jelenléte, pénzügyi intézmények szervezeti felépítése, az egyes szervezeti egységek funkciója és kompetenciája) felhasználva először azonosította Nagy-Britanniában a pénzügyi és termelő szolgáltatás 25 legnagyobb központját, majd azokon belül – további közös ismérvek alapján csoportokat képezve – a brit pénzügyi központok hierarchiáját is felállította.

A pénzügyi központok háromszintű hierarchiája *Leyshon et al.* (1989) szerint tehát a következő (*Wágner*, 2001b):

- alregionális pénzügyi központok (száma: 17),
- regionális pénzügyi központok (száma: 7),
- kiemelkedő pénzügyi központ (száma: 1, London) (1. táblázat).

A brit regionális pénzügyi központok összehasonlítása

Ebben a tanulmányban a brit regionális pénzügyi központok különböző mutatók alapján történő összehasonlítására fókuszálok. Ezen keresztül bemutatható, hogy az előzőekben ismertetett pénzügyi központok meghatározásakor az egyes városok milyen pozíciót is foglaltak el az országon és adott területi egységen belül, illetve egymáshoz képest, s ezáltal lehetőség nyílik az egyes központok egymással történő összehasonlítására, és bizonyos következtetések is levonhatók.

Tekintettel arra, hogy a vidéki pénzügyi központok megjelenése az 1980-as évekre, míg erőteljesebb növekedésük az 1990-es évek fordulójára tehető, *Leyshon et al.* (1989) elsősorban az 1989-ig terjedő időszakot vizsgálta. A *Tickell* (1993) által használt idősorok ennél csak néhány évvel hosszabbak, 1981–91 közöttiek (néhány adatnál 1992. évi is rendelkezésre áll). Ezen adatokat a rendelkezésemre álló legfrissebb statisztikák – mely a GDP esetében

1. táblázat

A brit pénzügyi központok hierarchiája

Megnevezés	Jellemzők	Kapcsolat a nemzeti pénzügyi rendszerrel	Példák
Alregionális pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – adatfeldolgozó központ már lehet; – pénzügyi intézményt nem alapítanak még itt; – a hazai pénzügyi intézmények hatására felértékelődő infrastruktúra; – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 7770–19 999 fő közötti. 	<ul style="list-style-type: none"> – kicsi helyi önállóság; – függőség más pénzügyi központoktól a fontos, ún. kritikus információk tekintetében; 	Aberdeen, Bootle, Bournemouth, Bradford, Brighton, Cardiff, Coventry, Leicester, Newcastle, Northampton, Norwich, Nottingham, Oxford, Reading, Sheffield, Southampton, Southend
Regionális pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – helyi aktivitású intézményeket kis számban már alapítanak itt; – a külföldi (pénzügyi) intézmények hatására felértékelődő pénzügyi infrastruktúra; – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 20 000–35 000 fő közötti; 	<ul style="list-style-type: none"> – nagyobb önállóság és cselekvési képesség, ami a magasabb szintű pénzügyi központtól származik (decentralizáció); – eredeti információk, ún. kritikus információk előállítására és használatára már képes; 	Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool, Manchester
Kiemelkedő pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> – a nemzeti intézményeket itt alapítják; – a nagyipari társaságok székhelye nagy számban megtalálható itt; – a telekommunikációt aktívan használják itt; – nagy összegű eszközt és adósságot kezelnek itt; – a külföldi intézmények nagy számban fordulnak elő itt; – a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 559 716 fő. 	<ul style="list-style-type: none"> – a fontos, ún. kritikus információk forrása itt található meg; – a nemzetközi pénzügyi központokkal való fontos, ún. kritikus kapcsolatot innen tartják. 	London

Forrás: Leyshon et al. (1989); Tickell (1993) és Haughton–Williams (1996) alapján a szerző összeállítása.

1991–98 közötti, a népességnél 1999. évi, a VAT²⁾ körben regisztrált társaságok esetén 1991–2000 közötti, az üzleti és pénzügyi szolgáltató szektorban foglalkoztatottak esetén az eltérő módszereket alkalmazó, és emiatt ugyanazon időszakra vonatkozóan eltérő adatokat publikáló ABI³⁾ által közzétett 1991–96, illetve AES⁴⁾ által közzétett 1996–99 közötti adatokat jelent – alapján aktualizálva azt vizsgáltam, hogy a korábban a *Leyshon et al.* (1989) által azonosított regionális pénzügyi központok helyzetében történt-e, és ha igen, akkor milyen változás.

A regionális pénzügyi központok számszerű leírására elsőként a leggyakrabban használt, üzleti és pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottakat mérő mutatókat használom fel. Amint azt a 2. táblázat is mutatja 1981–91 között az e szektorban foglalkoztatottak száma Nagy-Britanniában 51%-kal, 2,6 millió főre nőtt. A növekedés üteme később ugyan mérséklődött, összességében 1999-re 4,7 M Ft-ra nőtt, ami évente átlagosan 8%-os növekedésnek felel meg 1991–99 között. Azonban a regionális pénzügyi központokban jelentős eltérés tapasztalható mind a mértéket, mind az egyes alágazatokat tekintve. A szélsőértékek: több mint 80%-os növekedés Bristolban, illetve Edinburghban, a „negatív rekordot” pedig Birmingham érte el, kb. 25%-os csökkenéssel. Mindez azt eredményezte, hogy 1991-re Birmingham visszacsúszott a hatodik helyre a többi városhoz képest, illetve a másik két város előrébb lépett néhány helyezést.

2. táblázat

Az üzleti és pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak számának⁵⁾ alakulása és – a foglalkoztatási adatok alapján – a regionális pénzügyi központok sorrendje

Megnevezés	SIC Division 8. foglalkoztatott (fő)			Sorrend				
	1981	1991	1999	1991–81*	1981	1991	1991**	1999
Birmingham	46 500	34 500	94 100	8.	1.	6.	5.	1.
Bristol	25 500	46 900	67 500	1.	6.	4.	1.	6.
Cardiff	13 900	20 000	37 200	4.	8.	8.	4.	8.
Edinburgh	27 900	50 400	72 000	2.	4.	1.	2.	4.
Glasgow	39 800	49 000	86 300	6.	2.	2.	8.	3.
Leeds	27 500	45 700	91 600	3.	5.	5.	3.	2.
Liverpool	24 800	27 900	38 400	7.	7.	7.	6.	7.
Manchester	38 800	48 400	69 200	5.	3.	3.	7.	5.
Nagy-Britannia	1 731 000	2 614 000	4 709 700	–	–	–	–	–

Megjegyzés: A *-gal jelölt oszlopban a sorrend az üzleti és pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak számának változása alapján került felállításra, míg a **-gal jelölt oszlopban csak a pénzügyi foglalkoztatottak száma alapján került a rangsor megadásra.

Forrás: Tickell (1993) publikációjából a Census of Employment (1981, 1991) adatok és ABI/AES (1999) adatok alapján a szerző saját számítása.

A fenti foglalkoztatási adatok azonban olyan tevékenységi körrel foglalkozók adatait is tartalmazzák, amelyek a pénzügyi központok működése szempontjából nem relevánsak. Emiatt célszerűbb a szűkebb értelemben használt pénzügyi szektorban foglalkoztatottak adatait vizsgálni. Ide tartoznak ugyanis: a banki tevékenység, a lakáshitelező szövetkezetek és egyéb máshová nem sorolt pénzügyi intézmények tevékenysége, a biztosítás, a jogi tanácsadói és a könyvelői, az adótanácsadói és a könyvvizsgálói tevékenység. Ez alapján kissé módosul a felállítható sorrend, amit az 1991. évi adatok felhasználásával készített rangsor változása is megerősít. Így például Leedsben 1991-re a pénzügyi szolgáltatásokban létrejött új munkahelyek száma majdnem kétszerese az egész Nagy-Britanniára jellemző növekedési rátának, Bristol és Edinburgh esetében pedig azt még inkább meghaladó mértékű, ami azt jelzi, hogy ezen pénzügyi központok megerősítették pozíciójukat a pénzügyi szektorban a többi központhoz képest. Más összehasonlításban pedig Manchesterhez és Newcastle-hoz képest több mint ötszörös növekedést mutat Leeds, ami elég erős bizonyíték arra, hogy Leeds alapvetően javította a pozícióját, mint észak-angliai regionális pénzügyi központ (*Tickell*, 1993).

Az 1991 utáni időszakot vizsgálva megállapítható, hogy tovább folytatódott a regionális pénzügyi központokban foglalkoztatottak számának a növekedése, ami a regionális pénzügyi szerep további erősödésére, és ezáltal a központok helyzetének megszilárdulására enged következtetni. Külön kiemelendő, hogy Birmingham ismét „visszaszerezte” első helyét – e mutató alapján – a központok között, azonban a legnagyobb mértékű növekedést 1981–99 között egy másik központ, Leeds produkálta évi átlagos 16,2%-os növekedési ütemével, így felzárkózott a második helyre.

Összességében 1999-re a Londonon kívüli regionális pénzügyi központokban az üzleti és pénzügyi szférában dolgozott az ABI által közzétett adatok alapján a foglalkoztatottak 29%-a Bristol, 27%-a Edinburgh, 25%-a Manchester, ugyancsak 25%-a Glasgow, 24%-a Leeds és 23%-a Cardiff esetén. Ezen értékek minden regionális központban meghaladják az országos átlagot, ami 19% volt. (Érdekességként: Nagy-London részesedése 32% volt.)

A regionális pénzügyi központok mérete abszolút számokkal (például terület, népesség stb.), illetve abból számolt relatív mutatókkal (például népsűrűség stb.) is leírható. Az előzőekben leírtaknál azonban fontosabb a gazdaság egészében és adott működési területen játszott szerepe, amit leggyakrabban a régióban keletkező, illetve az egy főre jutó GDP-vel, valamint az adott régió GDP-hez való hozzájárulásával mérnek. Ezen mutatók azonban tartalmaznak néhány torzítást, amelyek azonban nem kiszűrhetők, így megfelelőbb adatok hiányában erre lehet csak támaszkodni. (Például: néhány pénzügyi szolgáltató működési területe az egész országot is lefedheti, a többség azonban helyi hatókörű; egy

régióknak több központja is lehet; egy régió nem feltétlen minden szolgáltatás regionális központja gondolva itt az észak-walesi cégekre, amelyek a magas hozzáadott értékű pénzügyi szolgáltatásokat inkább Liverpoolból vagy Manchesterből veszik igénybe Cardiff helyett stb.)

A bruttó hazai termék folyó beszerzési áron 1998-ban 16,501 milliárd angol fontot tett ki, az előző évihez képest a növekedés 6,1%-os volt. A régiókban előállított hozzáadott érték az átlagosnál nagyobb ütemben csak a „Nagy” keleti⁹⁾ régióban emelkedett (melyből Nagy-London régió 9,1%-os növekedésével kiemelkedett), Skóciában az átlag körül nőtt, a többi – lassabban fejlődő – területen 0,3–2,7% közötti mértékben maradt el az országos átlagtól. Mindebből következően a „Nagy” keleti régió,⁹⁾ illetve azon belül Nagy-London régió dominanciája változatlan maradt, sőt a GDP-hez való hozzájárulása 0,7, illetve 0,5 százalékponttal tovább emelkedett, 1998-ban 41,3%-ot, illetve 42,0%-ot tett ki. Wales és Skócia kivételével a többi régió kisebb mértékben járult hozzá a GDP termeléséhez, mint egy évvel korábban, bár ennek mértéke nem jelentős, mindössze 0,1 százalékpontnyi. Így összességében egy-egy régió e mutató alapján képzett sorrendje nem változott: Nagy-London régió, a keleti és délkeleti régió, mint fejlett térségek domináns szerepe tovább erősödött.

A 3. táblázat csak az egy vagy két regionális pénzügyi központú régiók Egyesült Királyságban megtermelt GDP-jéből való részesedését mutatja be.

3. táblázat

A regionális pénzügyi központtal rendelkező régiók hozzájárulása a GDP termeléshez, 1981, 1986, 1991, 1996, 1998, %

Régiók	Regionális pénzügyi központok	1981	1986	1991	1996	1998
Délnyugat	Bristol	7,3	7,6	7,7	7,6	7,5
Yorkshire & Humberside	Leeds	8,1	8,1	7,9	7,6	7,5
Nyugat-Midlands	Birmingham	8,4	8,4	8,4	8,3	8,2
Skócia	Edinburgh/Glasgow	8,9	8,5	8,6	8,7	8,4
Északnyugat	Manchester/Liverpool	10,8	10,5	10,2	10,5	10,1

Forrás: A hivatalos kormányzati régiófelosztás a GORs⁶⁾ adatai alapján, míg az GDP adatok az ONS (2001)⁷⁾ adataiból a szerző által számított százalékok.

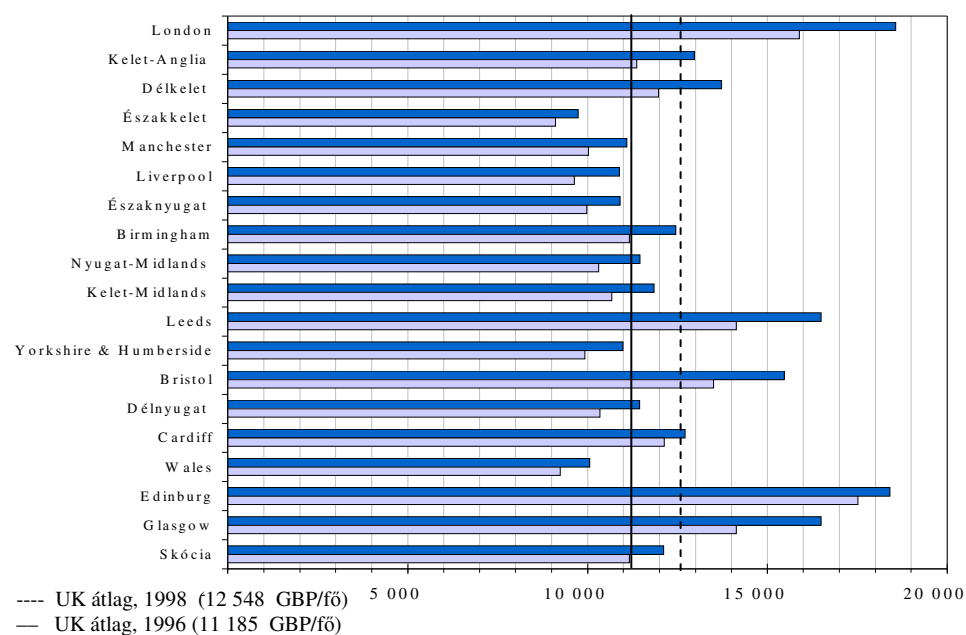
A fenti táblázat alapján megállapítható, hogy a regionális pénzügyi központtal rendelkező öt régióban termelődik meg az országos GDP több, mint 40%-a. Ez az arány azonban évről évre kismértékben csökken – a GDP folyó beszerzési áron számított értékének többé-kevésbé folyamatos növekedése ellenére –,

mégpedig a londoni és délkeleti régió javára, ami jelzi, hogy Nagy-Britanniában a korábban fejlettebbnek minősített térség őrzi, sőt javítja gazdasági vezető pozícióját. A két központú régiók GDP-hez való hozzájárulása az egy központú régiókkal összehasonlítva nagyobb, másként mondva a nagyobb gazdasági erővel rendelkező térségben fordult elő egynél több, de maximum kettő regionális pénzügyi központ. Birmingham szolgálja ki az egy központú régiók közül a leggazdagabb regionális gazdaságot, amelynek regionális GDP-je, annak abszolút összegű növekedése ellenére, 1991-ig arányát tekintve stagnált, majd hasonlóan a többi régióhoz a londoni és délkeleti régió további gazdasági erősödésével párhuzamosan csökkent 1998-ra.

Az 1. ábra szemlélteti a folyó beszerzési áron számított GDP egy főre jutó nagyságának alakulását. Megállapítható, hogy mindkét vizsgált évben a regionális pénzügyi központokra számított értékek messze meghaladják a működési

1. ábra

A folyó beszerzési áron számított GDP egy főre számított értéke, 1996, 1998, angol font/fő

Forrás: Az ONS (2001)⁷⁾ adatai alapján a szerző szerkesztése.

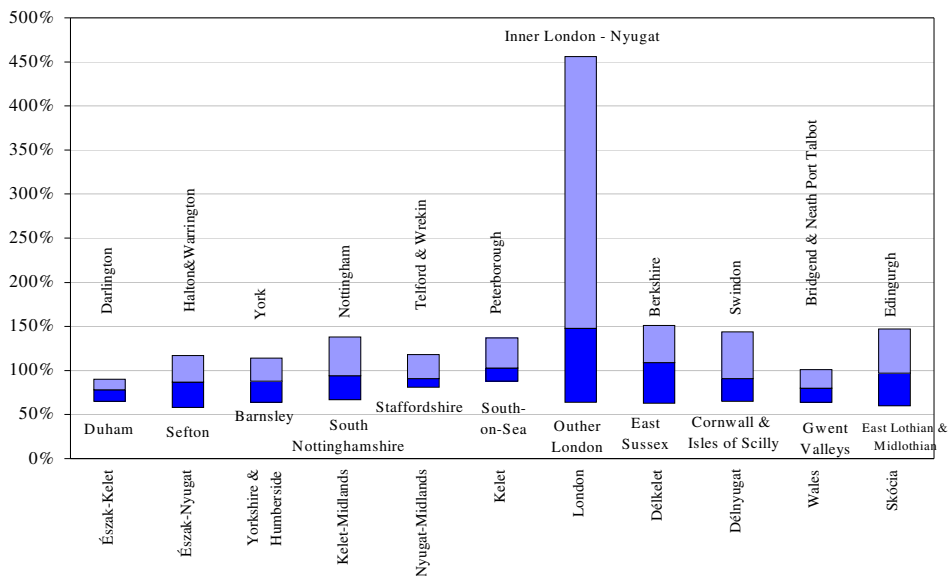
területüket jelentő régióra számított átlagos értéket. Az előzőekben leírtak különösen a két skót központnál és Leedsnél látványosak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy e központok valóban a gazdasági életben is meghatározó központokban találhatók, még akkor is, ha a mutató néhány központban (például Manchester, Liverpool, Birmingham) elmarad az országos átlagtól (UK = 100%), illetve alig valamivel haladja meg régiója átlagát.

A fenti ábra már sejteti, hogy egy-egy régió belül a gazdasági teljesítményeket illetően is szóródás van (2. ábra). A gazdasági fejlődés tehát területileg egyenlőtlenül valósult meg, sőt az elmúlt években fokozta az Egyesült Királyságban a gazdasági teljesítőképességben mutatkozó regionális különbségeket, észak és dél megosztottságát, a területi egyenlőtlenségek mérséklését célzó regionális politika erőfeszítései ellenére (Wagner, 2001b).

A regionális különbséget illetően látványos a különbség a londoni régióban, ahol a két szélsőérték: Belső-London nyugati részén az egy főre jutó GDP 57 281 angol font, ami az Egyesült Királyságra számított átlag

2. ábra

A folyó beszerzési áron számított GDP egy főre számított értékének regionális különbsége, 1998, UK = 100%

Forrás: Az ONS (2001) alapján a szerző szerkesztése.

(12 548 angol font/fő) 4,56-szorosa – az 1998. évi adatok alapján –, míg a legalacsonyabb érték Külső-London keleti és északkeleti részén (8017 angol font/fő, ami az UK átlag 64%-a). A legkisebb a szóródás az északkeleti régió belül, mértéke 25 százalékpontnyi (az egy főre jutó GDP maximuma 11 254, illetve minimuma 8199 angol font).

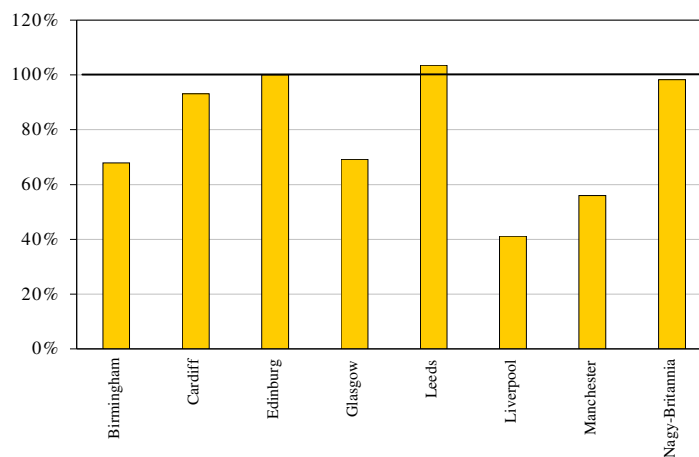
Az EU tagállamok régióinak összehasonlítására szolgáló három év átlaga alapján, vásárlóerő-paritáson (PPS)⁸⁾ számított egy főre jutó GDP 1994–1996. évi átlaga 17 026 PPS volt. Ekkor a NUTS 2 szinten legfejlettebbnek számító a Nagy-London régióban található ún. Belső-London, míg a legfejletlenebbnek számító, délnyugati régióban található Cornwall & Isles of Scilly egy főre jutó GDP-je között 3,15-szoros volt a különbség az utóbbi rovására (Területi Statisztika, 1999).

Az üzleti szektor dinamikus mérésére felhasználható az összes, illetve egy-egy ágazatban tevékenykedő társaságok száma és annak változása, ami tovább finomítható a méreteloszlás figyelembevételével. Statisztikailag hozzáférhető adatok azonban csak a hozzáadottérték-adó körben regisztrált²⁾ társaságokra vonatkozóan vannak, az egyéni vállalkozásokra csak becslések léteznek Nagy-Britanniában.

Az 1981–91 közötti időszakot vizsgálva *Tickell* (1993) valamennyi regionális pénzügyi központban regisztrált, pénzügyi szektorban tevékenykedő társaság számának drámai növekedését, megduplázódását állapította meg (3. ábra).

3. ábra

A hozzáadottérték-adó körben, a pénzügyi szektorban tevékenykedő társaságként regisztrált társaságok számának változása, 1981–91, %

Forrás: Tickell (1993) publikációjának adatai alapján.

A legnagyobb mértékű változást Leedsben, illetve Edinburghban mutatta ki, ahol gyakorlatilag megkétszereződött ezen társaságok száma 1991-re. Abszolút összegét tekintve azonban még így sem érte el a birminghami 2200 darabot, illetve csak megközelítette a glasgow-i 1760 darabot az 1730, illetve 1720 ilyen tevékenységgel foglalkozó cégszámmal. Utóbbi miatt érthető ezen központokban tapasztalt kisebb mértékű növekedés. 1991-ben ezen cégek száma Manchesterben 1560, Bristolban 1410, Liverpoolban 960 és végül Cardiffban 850 volt. Az adatok tükrözik: a vezetőknek tartott központok mögé a „gyengébb” regionális pénzügyi központok fokozatosan felzárkóznak, ami egyrészt a központok erejének kiegyenlítődése irányában mutat, másrészt a regionális pénzügyi központok tovább folytatódó fejlődésére utal.

Következtetések

A XX. század második felére London kitüntetett szerepe a brit szolgáltató szektorban megmaradt, az ország egészében a szolgáltatások váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá és a legnagyobb növekedést felmutató gazdasági szektorrá. A gazdasági fejlődés azonban területileg egyenlőtlenül valósult meg. A szolgáltatások területén működő vállalkozások, valamint foglalkoztatottaik számának erőteljes növekedése az elmúlt években fokozta a gazdasági teljesítőképességben mutatkozó regionális különbségeket az Egyesült Királyságban, észak és dél megosztottságát – a területi egyenlőtlenségek mérséklését célzó regionális politika erőfeszítései ellenére.

Ezzel ellentétben a pénzügyi szektoron belül egyfajta kiegyenlítődéssé, a korábban kisebb szerepet játszó pénzügyi központok felzárkózása és helyzetüknek a megszilárdulása figyelhető meg. Azonban a Londonon kívül létező, magasabb pénzügyi szolgáltatások nyújtására és nagyobb térség kiszolgálására képes regionális pénzügyi központokon belül nehéz sorrendet felállítani, mivel a különböző mutatók és egyéb jellemzők alapján a központok sorrendje eltérő.

Leeds a harmadik legnagyobb foglalkoztató az üzleti és pénzügyi szolgáltatások szektorában London és Birmingham után, de második a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottaknál bekövetkezett növekedést tekintve. A legtöbb kereskedelmi bank Edinburghot választotta székhelyül¹⁰⁾ London után és a legtöbb kereskedelmi bankfiók is itt található (Londont leszámítva). Manchesterben van a legtöbb külföldi bank és bankfiók (London után). Az elmúlt két évtizedben Leeds volt az Egyesült Királyság leggyorsabban növekvő pénzügyi központjainak egyike, ami többek között azzal is magyarázható, hogy e nagyváros adott otthont a legújabb technológiájú, telefonalapú pénzügyi szolgáltató társaságoknak, úgymint a First Direct Bank és a Direct Line Insurance. Nem csak a foglalkoztatás szempontjából vált Leeds jelentős regionális pénzügyi központtá,

hanem a hozzáadottérték-adó körben regisztrált pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó társaságok számát illetően is. A legelfogulatlanabb megfigyelők úgy gondolják, hogy a többi regionális központ szerepének növekedése ellenére Manchester megmarad fejlettebb, kifinomultabb és szofisztikáltabb pénzügyi központnak. Edinburgh és Liverpool kivételével valamennyi regionális pénzügyi központban van tőzsde.

Nagy-Britannia példáján keresztül igazolható, hogy a centralizált banki struktúrában belül is lehetséges bizonyos pénzügyi szolgáltatások regionális decentralizációja, amely a nemzeti bank- és pénzügyi központ (mely egyben a világ egyik vezető globális pénzügyi központja is) szerepét nem kérdőjelezi meg, de a hálózat hatékonyabb működtetéséhez hozzájárulhat.

Jegyzetek

- 1) A téma részletesebb bemutatása *Wágner* (2001b) tanulmányában olvasható.
- 2) A VAT (Value-Added Tax) a hozzáadottérték-adó nemzetközi rövidítése, ami körülbelül a magyar gyakorlatban az áfának felel meg.
- 3) Az ABI (Annual Business Inquiry) Nagy-Britannia egyik szervezete, amely foglalkoztatási adatokat közöl a 10 évente készülő népszámlálások közötti időszakokra is.
- 4) A másik szervezet az AES (Annual Employment Survey). Mivel a két szervezet eltérő módszerekkel és metodikával dolgozik, ugyanazon időszakra közölt adataiknál eltérés tapasztalható.
- 5) A SIC (Standard Industrial Classification) a magyar Tevékenységek Ágazati Osztályozási Rendszer brit megfelelője. A SIC 8. osztálya sorolja fel az üzleti és pénzügyi szolgáltatások teljes körét. E 8. osztályon belül található a pénzügyi szolgáltatások, amelyeket *Wágner* (2001) *A brit pénzügyi központok hierarchiája* c. munkája 1. táblázatában részletesen bemutat. A szűken értelmezett banki szolgáltatások alatt a banki és váltóleszámtólási (8140), valamint a máshová nem sorolt banki és pénzügyi (8310) tevékenységeket értik a statisztikákban.
- 6) Az ONS (the Office for National Statistics) a Nemzeti Statisztikai Hivatal rövidítése. A hivatal az Egyesült Királyság különböző területi egységeire vonatkozó adatokat összegyűjti, feldolgozza és publikálja.
- 7) A GORs (Government Office Regions) rövidítés Nagy-Britannia hivatalos kormányzati régiót jelenti. Angliában 8 tervezési-gazdasági régiót alakítottak ki. Wales, Skócia és Észak-Írország önálló régióként szerepel.
- 8) A PPS (Purchasing Power Standards) mesterséges pénznem, ami azokat az árszintbeli különbségeket is kifejezi az országok között, amelyeket a valutaátváltási arány nem tükröz. Ezáltal lehetővé teszi az adatok jobb, reálisabb összehasonlítását.
- 9) A „Nagy” keleti régióhoz tartozik London mellett a kelet-angliai és délkeleti régió.
- 10) A székhely használta olyan értelemben, hogy az adott intézményt ezen a helyen alapították.

Irodalom

- Gál Z. 2000a: A regionális tudomány új irányzata: a pénzügyi földrajz. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 9–21.
- Gál Z. 2000b: A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 374–396.
- Gowers, A. 1995: Service industries transform the city. – *Financial Times*. 1995. június 20. p. 14.
- Haughton, G. – Williams, C. C. (eds.) 1996: *Corporate City? Partnership, participation and partition in urban development in Leeds*. Aldershot, Avebury.
- Közlemények, 1999: Újabb EUROSTAT jelentés a regionális GDP-számításokról. – *Területi Statisztika*. 2. pp. 198–199.
- Leyshon, A. 1995: Geographies of money and finance I. – *Progress in Human Geography*. 19. pp. 531–543.
- Leyshon, A. – Thrift, N. 1995: Geographies of financial excusion: financial abandonment in Britain and the US. – *Transactions, an International Journal of Geography*. 20. pp. 312–341.
- Leyshon, A. – Thrift, N. 1997: *Money and Space: Geographies of Monetary Transformation*. London, New York, Routledge.
- Leyshon, A. – Thrift, N. – Tommaney, C. 1989: The rise of the British provincial financial centre. – *Progress in Planning*. 31. pp. 151–229.
- Martin, R. 1999: The new economic geography of money. In Martin, R. (ed.): *Money and the Space Economy*. Chichester, John Wiley & Sons. pp. 207–224.
- Porteous, D. J. 1995: *The geography of finance (Spatial Dimensions of Intermediary Behaviour)*. Brokefield, Avebury.
- Reed, H. C. 1981: *The Pre-eminence of International Financial Centres*. New York, Praeger.
- Tickell, A. 1992: *The social regulation of banking: restructuring foreign banks in Manchester and London*. Unpublished PhD thesis. Manchester, University of Manchester, School of Geography.
- Tickell, A. 1993: *The role of Leeds in the regional financial system: Leeds and the regional financial system*. Leeds, Yorkshire & Humberside Regional Research Observatory.
- Tickell, A. 1996: Taking the initiative: The Leeds financial centre. In Haughton, G. – Williams, C. (eds.): *Corporate City?* Brokefield, Avebury. pp. 103–118.
- Wágner I. 1998: *Társadalmi kohézió*. Kézirat.
- Wágner I. 2001a: *Az országos hálózattal rendelkező bankok területi struktúrája Magyarországon a XXI. század elején*. Kézirat.
- Wágner I. 2001b: A brit pénzügyi központok hierarchiája. In Buday-Sántha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 97–114.

ADDITIONAL REGIONAL FINANCIAL CENTRES IN BRITAIN

Ildikó Wágner

As well as other forms of economic activity financial businesses are influenced by such considerations as agglomeration, development traditions and the location itself, and even within some city centres historical cluster formations can be detected. Consequently, the city hierarchy is also a financial hierarchy and, as a further consequence, most countries have regional financial centres together with one or two dominant financial centres of national importance. This is presented in this paper by means of the British example.

The financial system in the United Kingdom is strongly centralised and heavily based on London, although the 1980s was a period in which a number of regional financial centres emerged across the UK with a series of potentially beneficial results for the cities concerned. Nevertheless, a hierarchy of financial centres can be identified which consist of the pre-eminent financial centre (such as London), regional financial centres and sub-regional financial centres.

This paper concentrates on the regional financial centres and compares each of these cities with the others across a wide range of indicators, data and statistical measures. It can be shown that, within the centralised financial structure, the regional decentralisation of certain financial services is possible without questioning the pre-eminent role of the national banking and financial centre, but contributing to the more efficient operation of the network. This example of the British financial system depicts the development of a series of provincial financial centres by means of decentralisation towards a more efficient, autonomous banking network, which itself contributes to the success of regional economies.

Such regional decentralisation is possible, indeed necessary, in a period when financial and business services are becoming decisively important for regional development, when the existence of well-developed business and financial services as important elements in the tertiary sector can be regarded as determining factors in the economic development and competitiveness of the different areas and regions, in that they have the capacity to influence regional differences in the long term.

6. A REGIONÁLIS POLITIKÁK ÉS PROGRAMOK ÉRTÉKELÉSÉNEK FRANCIA GYAKORLATA

Póla Péter

Az EU életében egyre fontosabb szerepet játszik a regionális politika. Az 1957-es Római Szerződésben még nem fogalmazódott meg expliciten a regionális politika szükségessége, azonban az idő múlásával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a gazdasági integráció, az egységes belső piac súlyosbíthatja az elmaradott és periférikus régiók helyzetét. Mindehhez újabb lökést adott a regionális támogatások előtérbe kerülését szorgalmazó Nagy-Britannia csatlakozása.

A regionális politika eredményeinek értékelése, legalábbis objektíven nem könnyű. Egyrészt a folyamatok eredményei csak hosszabb távon hoznak kézzelfogható eredményeket (pl. infrastrukturális fejlesztések megtérülése), másrészt sok esetben nem vagy csak nehezen számszerűsíthetők. A fejlesztéseknek sok közvetett hatása is megjelenhet, s érthetően más előjellel értékeli az eddigi eredményeket egy olyan tagország, amely nettó haszonélvezője a regionális támogatásoknak (pl. Portugália), mint egy nettó befizető (pl. Németország). Utóbbi inkább úgy látja, hogy a regionális politika lényegében semmit sem oldott meg, továbbra is léteznek a régiók, illetve tagországok közötti fejlettségbeli különbségek. Mindehhez tegyük hozzá azt is, hogy még az értékelési módszerek sem letisztultak. Országoként jelentős eltérések mutatkoznak, más és más mutatókat emelnek ki az értékelések során.

A regionális politika, a területfejlesztés egyik igen fontos feladata tehát olyan módszerek kidolgozása, amelyek a beavatkozások eredményeit, hatásait megpróbálják leírni. Olyan mérési módszerek kidolgozására van szükség, amelyek alapul szolgálhatnak a politikák hatékonyságának vizsgálatához. Fontos ez egyrészt azért, mert így olyan információhoz jut a fejlesztő, amelyek alapján akár a folyó programokba is beavatkozhat, s mert tanulságul szolgálhat további fejlesztési elképzelések kidolgozásához. A megalapozott értékelésre persze azért is szükség van, mert a programot finanszírozók ezt megkövetelik, hiszen szeretnék a megítélt támogatás hatékony felhasználását bizonyítani. S nyilván azért is, hogy fentiek tükrében eldönthető legyen, eredményes-e a területfejlesztési politika vagy nem.

Magyarországon, ahol a rendszerváltozás óta a regionális egyenlőtlenségek folyamatosan növekednek, szintén igény van arra, hogy megfelelő jelzőrendszer dolgozzanak ki a regionális politika eredményeinek reális megítéléséhez. Hazánk közelgő EU tagsága ezt az igényt erősíti. E tekintetben az egyes projektek értékelési gyakorlatát is meg kell ismerni, hiszen Brüsszel ezt a támogatások feltételeként szabja. A magyar beszámoló (Jelentés a területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az Országos Területfejlesztési Koncepció végrehajtásáról) számos pozitív eleme ellenére is továbbfejlesztést igényel.

E dolgozatban a francia modellt mutatom be, amely több ponton tanulságos lehet a magyar gyakorlat számára.

A francia közigazgatás a területfejlesztés szemszögéből

Franciaország unitárius állam, ahol a helyi önkormányzatok a Köztársaság szerves részei. A közigazgatási határok és az önkormányzatok három szinten is fedik egymást: település, megye, régió. A francia regionális politika három alapvető fogalma: dekoncentráció, decentralizáció és szerződéses kapcsolat. A helyi önkormányzatok választott képviselőik útján szabadon intézik ügyeiket, az állam képviselőjének feladata a nemzeti érdekek képviselete és a törvényesség ellenőrzése. A központi állam a központi agy, amely programot alkot, koncepciót gyárt, értékeli és elemi, míg a területi dekoncentrált szervek végrehajtanak, koordinálnak.

Országos szint

A DATAR (*Területrendezési és Regionális Fejlesztési Delegáció*) közvetlenül a miniszterelnök alá rendelt tárcaközi intézmény, amelynek feladata az állami hatáskörbe tartozó területfejlesztési politika előkészítése és összehangolása. A DATAR tárgyalja meg és egyeztet a prioritást élvező térségeknek szánt közösségi alapok odaítélését és ez az intézmény tölti be a közvetítő szerepet az országos szintű döntések és a helyi szintű fejlesztések között. Értelemszerűen a DATAR kezeli azokat az erőteljes területi kihatással rendelkező ügyeket, amelyeket az ún. Tárcaközi Területrendezési Bizottság (francia rövidítése: CIADT) elé terjesztenek (pl. az állam–régió tervszerződéseket).

A DATAR feladata a Bizottság által megállapított költségvetési tételek és a kijelölt programok leosztása régiókra, a programok tartalmának egyeztetése, a közösségi programok irányítása (információk, képzések, értékelések, módszertani támogatások stb.). Tagja az uniós strukturális alapok ügyében illetékes tanácsnak, képviseli a francia hatóságokat az alapok felhasználását irányító

konzultatív testületekben, tagja a régiók fejlesztéséért felelős bizottságnak és a közösségi kezdeményezésekkel foglalkozó bizottságnak. Az európai ügyekkel foglalkozó főosztálya a strukturális alapok franciaországi kezelésével foglalkozik. Ennek a divízióknak a feladata többek között a programok értékelése.

A DATAR látja el az Országos Területrendezési és Területfejlesztési Tanács (francia rövidítése: CNADT) titkársági feladatait. A CNADT a miniszterelnök (távolléte esetén a területfejlesztésért felelős miniszter) elnökletével működő konzultatív szervezet. Részt vesz a területfejlesztési politikák kidolgozásában. A területfejlesztést érintő kérdésekben a parlament számára véleményeket fogalmaz meg, és információkat közöl. Tagjai között találunk: parlamenti képviselőket, választott helyi képviselőket (regionális, megyei, települési), gazdasági, társadalmi, kulturális szervezetek képviselőit.

Témánk szempontjából azért fontos megemlíteni ezt a szervezetet, mert 2000 óta a CNADT feladata, hogy évente beszámolót készítsen a Parlamentnek a fenntartható területfejlesztés és területrendezés alakulásáról.

A három éve működő Országos Értékelő Tanács (CNE) a miniszterelnök számára készít éves jelentéseket. Leginkább szociológia szempontúak az elemzéseik, amelyek főként interjúkra támaszkodnak. A hangsúly a jelentés gyors összeállításán és a nyilvánosságon van.

Regionális szint

A *régió prefektusa* képviseli az államot és a kormányt. Feladata a törvényesség ellenőrzése, és az országos valamint közösségi politikák végrehajtása. Vezeti az állami szervek helyi képviselőit, partnere a helyi szereplőknek. A regionális ügyekben a végrehajtás már a választott testületek vezetőinek kezében van. A régió prefektusa felel az országos és az európai politika végrehajtásában alkalmazott stratégiáért, az állami pénzalapok tervezéséért és a területrendezési politikáért. A megvalósítás, a konkrét végrehajtás is (pl. projektek kiválasztása) a partnerségi szabályok, eljárási szabályok betartása mellett a régiók prefektusainak feladata (felelős hatóság). Ugyancsak a prefektus felel a finanszírozásért és a kifizetések szabályszerűségéért. A prefektus végrehajtó szervezete a Regionális Ügyek Főtitkársága (francia rövidítése: SGAR). A dekoncentráció szerepe bizonyos értelemben nem más, mint a decentralizáció ellensúlyozása. Ugyanis Franciaországban – központosító állam lévén – a központi állam jelenléte a helyi önkormányzatok mellett elengedhetetlen. (Digne, 2000) Eközben viszont a dekoncentrált szervek feladata nem csupán az ellenőrzés és a törvényességi felügyelet biztosítása, hanem nagyon hangsúlyosan a helyi érdekek továbbítása is az állam felé.

A regionális önkormányzat hatáskörébe tartozik a területfejlesztés, területrendezés, gazdaságfejlesztés, a tervszerződések önkormányzati oldalának koordinálása. A regionális politika végrehajtói a regionális prefektusok, a központi államigazgatás szerepe az egyeztetésre korlátozódik (a DATAR a minisztériumok munkájának összehangolásával koordinálja a regionális programokat).

Bár a területrendezéssel, és fejlesztéssel kapcsolatos hatáskör elsősorban a regionális szintet illeti meg, minden helyi önkormányzat aktív szereplője a folyamatoknak, ami az értékelés során a partnerség elvénél is megmutatkozik.

Az állam és az önkormányzatok közötti partnerség

A partnerségnek több megjelenési formája van.

- jogi szempontból: törvényességi felügyelet,
- finanszírozási oldalról: pénzügyi forráselosztás rendszere,
- konkrét tevékenység szintjén: kooperáció, ami egyszerű véleményezést, hatáskörmegosztást vagy szerződéses kapcsolatot takar.

A CNADT ülésein (és egyéb regionális fórumokon, konferenciákon) rendszeresen gyűlnek össze a parlamenti képviselők, a regionális, megyei közgyűlések képviselői és az állami gazdaságpolitika szereplői.

Állam–régió tervszerződések

A területfejlesztésben az állam első számú partnerei a régiók, s közöttük szerződés rögzíti a kölcsönös vállalásokat. Ezeket a szerződéseket a regionális közgyűlések hagyják jóvá. (Kezdetben öt éves időtartamra határozták meg, újabban az európai tervezési periódusokhoz próbál igazodni a rendszer.) A szerződések jelentősen hozzájárultak az állam és a partnerei közötti párbeszéd meghonosodásához (*Balladure*, 1998.)

Jelenleg a régiók prefektusainak tárgyalási és ellenjegyzési joguk van. A regionális tanácsok elnökei megvitatják a szerződéseket apparátusukkal és szociális-gazdasági tanácsukkal. A tervszerződések lefedik a régiókkal kapcsolatos összes szerződéses állami közreműködést, biztosítják a területfejlesztési célú állami szerepvállalás összhangját. Az önkormányzatokkal folytatott tárgyalások révén eleget tesznek a decentralizáció és a szubszidiaritás elvének, a prefektust helyezve a tárgyalások középpontjába.

A szerződés első négy évének elteltével, majd a szerződéses időszak végeztével a megfigyelő és értékelési folyamatokat összegzik a régió prefektusai regionális szinten, valamint a Tervezési Főbiztosság és a DATAR országos szinten (*Balladure*, 1998.).

A DATAR által készített éves beszámoló tartalma, szerkezete¹⁾

Mint az előbbiekből is kitűnt, Franciaországban a DATAR tekinthető a regionális politika, a területfejlesztés legfontosabb, integratív szervezetének. Éves beszámolója mintegy 100 oldalon, 10 fejezetben foglalkozik a vizsgált évben megvalósult feladatokkal, az egyes programoktól a szervezeti-intézményi változásokon, rendezvényeken át a területfejlesztést érintő témakörökben megjelent kiadványok bemutatásáig.

Egy rövid bevezető után az év legfontosabb történéseit gyűjti össze pontokba szedve:

- a területfejlesztési szervezet reformja, megerősödése;
- az információtársadalom-program terén elért eredmény;
- a PAT (területfejlesztési támogatás) által teremtett összes új munkahely;
- egy 2002-es országos program előkészítése;
- a tervszerződések pénzügyi vonatkozásai az adott évben;
- a közösségi programok terén elért eredmények;
- a vállalatok nemzetközi sikerei stb.

A változatos tematikák eredményeinek felsorolását követően 10 fejezet fejt ki ezek részleteit.

A területfejlesztés szolgálatában

A jelentés első fejezete több alfejezetre tagolva mutatja be a területfejlesztés szempontjából legjelentősebb regionális programokat, intézkedéseket.

- Állam–régió tervszerződések vizsgálata

A minisztériumok információit egy az alábbi szerkezetű összesítő pénzügyi tábla (*1. táblázat*) foglalja össze az állam–régió tervszerződések esetén.

1. táblázat

Minisztériumok összesítő pénzügyi táblázata

	Összeg 2000–2007		Kihelyezett hitel 2000-ben		Kihelyezett hitel 2001-ben		Összes hitel 2000–2001	
	euró	%	euró	%	euró	%	euró	%
1. minisztérium								
2. minisztérium								
...								
Összesen								

Forrás: Raport d'activité de la DATAR, 2001.

- Interregionális tervezés, a fejlesztés területi direktívái.
- A fenntartható fejlesztés jelentős programjai (tengerpartok, hegyvidékek programjai).

Az e téma keretein belül megvalósuló programokat régióként mutatja be a jelentés. 2002 az ENSZ kezdeményezésére a Hegységek éve, az ezzel kapcsolatos programokat is külön felvázolja a dokumentum.
- Fő gazdasági folyamatok figyelemmel kísérése.

A tárgyévben mobilizált területfejlesztési eszközök vizsgálata során bemutatja a jelentés azokat az országos alapokat, amelyek a területfejlesztés céljait támogatják.

Beszámol a jelentés arról, hogy milyen intézkedéseket vezettek be annak érdekében, hogy a gazdasági változások jobban figyelemmel kísérhetőek és anticipálhatóbbak legyenek (pl. egy országos megfigyelő állomást hoztak létre e célból, amely diagnózisokat készít, elemez, és figyelemmel kíséri a gazdasági folyamatokat.)

Helyi fejlesztések

Ebben a fejezetben kistérségi szintű fejlesztési programokkal kapcsolatos feladatok bemutatása található. A jelentés felvázolja, hogy mely szervezetekkel fűzte szorosabbra a kapcsolatokat a DATAR, milyen megállapodások születtek, külön kiemelve a nemzetközi tárgyalások eredményeit. Külön alfejezet foglalkozik az ún. helyi jövedelemtermelő rendszerek (SPL) támogatáspolitikájával, eredményeivel, bemutatva a megvalósult projekteket. Szintén külön alfejezet foglalkozik a vállalkozásalapítási támogatások sikereivel, alapvetően statisztikákkal igazolva az elért eredményeket. A helyi fejlesztéseket néhány ágazat esetén részletezi (pl. kultúra, turizmus, kézműipar).

Fenntartható városfejlesztés

Különösen az agglomerációk fejlesztése áll a jelentés e fejezetének középpontjában. A fejezet összefoglalja azokat a legfontosabb történéseket, amelyek lökést adtak vagy adhatnak a francia agglomerációpolitikának. Többek között az ún. agglomerációs szerződések új területeiről ad számot. Végül pedig egy nemzetközi kitekintés zárja a fejezetet, amelyben az európai urbánus fejlesztési politikáról, illetve az OECD e témakörben végzett franciaországi vizsgálatáról számol be.

Területfejlesztést szolgáló államreform, modernizálódó állam

A kiindulópont az, hogy a társadalmi-gazdasági kohézió erősítéséhez elengedhetetlen a közszolgáltatások színvonalának javítása, amelynek a területek versenyképességét illetően is kiemelkedő szerepe van. Megfelelő fejlesztésükhöz az állam megreformálása szükséges. Ez a fejezet szemben az előzőekkel inkább javaslatokat, ajánlásokat fogalmaz meg, mint eredményekről számol be. A DATAR és a nagy közszolgáltatók közötti kooperációs lehetőségektől, az állami adminisztráció modernizációján át a közmunkaprogramok területi szervezéséig több szükségesnek ítélt intézkedést fogalmaz meg, de legalábbis irányt mutat.

Gazdaságfejlesztés

- Nemzetközi beruházások vonzása
Beszámoló az Ügynökség a Nemzetközi Befektetésekért (AFII) megalakításáról, céljairól, szervezetéről.
- Regionális gazdaságfejlesztési egyesületek tevékenysége
Az AFII-vel közösen ellátandó feladatokat veszi sorra, majd az egyesületek négy kiemelt feladatát mutatja be (vállalatok letelepítésének megkönnyítése; minőségi területi kínálat kidolgozása; propaganda; akciók szervezése érzékeny területeken). A jelentés egyes régiókban vagy térségekben magvalósuló projekteket mutat be röviden.
- Területfejlesztési támogatásokhoz (PAT) való hozzáférés
A jelentés bemutatja a támogatási rendszer új rendelkezéseit és természetesen a támogatások mennyiségét, népszerűségét (benyújtott és elfogadott pályázatok száma), hatásait (munkahelyteremtés, befektetések összesen és átlagosan).

Mivel ez a fejezet nagyon jól alátámasztható adatokkal, a jelentés több táblázatban és ábrában foglalja össze a területfejlesztési támogatások eredményeit.

Mérleget állít fel az 1995 és 2001 közötti időszakról és a tárgyévről (2001) a 2. táblázat szerint.

A tárgyévi adatoknál a támogatott vállalkozásokat is vizsgálja méretük szerint, külön vizsgálja a külföldi befektetéseket. Szektor szerinti bontást is végez (mezőgazdaság, élelmiszeripar, ipar, tercier szektor, K+F) valamint két további mutatót képez:

- átlagos befektetések összege egy munkahelyre vetítve;
- átlagos befektetések összege egy ipari munkahelyre vetítve.

További osztályozások:

- támogatott pályázatok régióként;
- teremtett munkahelyek régióként;
- beruházások összege régióként;
- támogatott vállalkozások megoszlása (külföldi, társas vállalkozások aránya) és információt ad arról is, hogy a munkahelyteremtésnek és a befektetéseknek hány százaléka származik a vállalkozásoktól.

2. táblázat

A területfejlesztési támogatások eredményei

Mérleg hét évről	1995	...	2001	Kumulált
Benyújtott pályázat				
Elfogadott pályázat				
Leszerződött PAT (euro)				
Befektetés (euro)				
Támogatott munkahely				
Hatás	1995	...	2001	Kumulált
Alapítás	db %			
Növekedés	db %			
Fellendülés	db %			

Forrás: Raport d'activité de la DATAR, 2001.

Stratégiai tervezés

- Tárcaközi tevékenysége révén DATAR külön foglalkozik a nagy területi struktúrákkal: felsőoktatás, kutatás, közlekedés, információs technológia, távközlés, egészségügy, kultúra, környezetvédelem. Biztosítja a területi stratégiai tervezés európai szintű, országos és helyi szintű gyakorlatát a területfejlesztési politika keretében.

A közösségi terek fejlesztési koncepciója alfejezet az 1999-es potsdami tanácskozáson született megállapodások (nemzetközi kooperációk és a koncentráció erősítése) következtében tett francia intézkedéseket vizsgálja, felsorolja az e témában született francia kezdeményezéseket.

- E-területrendezés. A Területfejlesztési és -rendezési Tárcaközi Bizottság (CIADT) 2001-es tevékenységének központjában az információs társadalom kihívásai szerepelnek. Az alfejezet beszámol az e témában tartott Limoges-i

konferenciáról, nagy vonalakban felvázolja az információs társadalom szempontjából legfontosabb törekvéseket, célkitűzéseket és az eddig elért eredményeket (mobiltelefon-lefedettség, intelligens infrastruktúrákhoz való hozzáférés javítása stb.), az erre szánt finanszírozási forrásokkal együtt. E fejezet szentel keretes beszámolót az új repülőterekkel kapcsolatos fejlesztéseknek.

Európai projektek és nemzetközi együttműködések

A tárgyévben jóváhagyott, a 2000–2006 közötti programozási időszakot érintő uniós programok tényleges megvalósulásának első éve a beszámoló által vizsgált év. E mellett az előző programozási időszaknak is vannak ezt az évet érintő feladatai. Külön alfejezet foglalkozik a közösségi programok értékelésével. A közösségi programok mellett a vizsgált évben a kelet-közép-európai országokkal, valamint Marokkóval volt említést érdemlő kapcsolat, elsősorban twinning-programok keretében. A 7. fejezet e témákat mutatja be.

- Európa: A regionális programok megvalósításának figyelemmel kísérése, külön vizsgálva az egyes programokat, az 1994–99 közötti programok zárásának rendjét és minden olyan intézkedést, amely az Unió gyakorlatával kapcsolatosan (javaslatok, új szabályozások stb.) a francia területfejlesztési politika területén történt.
- Értékelés: A regionális egységes programozási dokumentumok (DOCUP) értékelésében a DATAR-nak meghatározó szerepe van. A 2000–2006-os periódusban az értékeléssel kapcsolatosan két dolog hangsúlyos: információk begyűjtésének javítása és a közösségi és nemzeti programok harmonizációjának erősítése. A fejezet általános adatokat közöl a programokról, e mellett a feladatokat veszi számba.
- Nemzetközi kapcsolatok: kelet-közép-európai és Mediterrán partnerségi kapcsolatokról olvashatunk rövid beszámolót, minimális statisztikával illusztrálva.

Területi dinamikák analízise és előrejelzése

- Jövőkép 2020: Vázlatos képet ad a jelentés az ehhez tartozó feladatokról, beszámol a téma kapcsán tervezett és 2000-ben indult új könyvsorozatnak és magazinnak a beszámoló évében történő megjelenéseiről, és a program nemzetközi dimenzióiról.
- Területi dinamikák vizsgálata, politikák értékelése: Bemutatja a 2000-ben felállított, az információkhoz való hozzáférést megkönnyítő rendszert.
- A Területfejlesztési Tanulmányok Intézetének rövid bemutatása, értékelése.

Az aktív és kibővített Országos Területfejlesztési Tanács (CNADT)

E fejezet célja beszámolni a Tanács munkájáról. Bemutatja a Tanács összetételében történt változásokat, felsorolja a Tanács által készített tanulmányokat és kitér annak értékelési feladataira. A beszámoló e fejezete a CNADT nemzetközi kapcsolatait is vizsgálja.

Egy 1999-es rendelet írja elő, hogy a CNADT évente beszámolót készít a parlamentnek. Itt tehát egy meglehetősen új gyakorlatról van szó. Ezt a feladatot a gyakorlatban 2001 őszétől látja el a CNADT. Annak állandó bizottsága kezdett információkat gyűjteni a különböző folyamatban lévő értékelési munkákról, leginkább a DATAR felelőseitől, a Parlament területfejlesztési delegációjának tagjaitól kérve információkat. Ezt követően határozták meg a követendő irányokat az értékelési munka kapcsán:

- komplementaritás (az értékelés más szereplőivel),
- értékelési-munkacsoport felállítása,
- fő cél: a területi kohézió vizsgálata.

Ezek a fő irányok 2001. november végén léptek érvénybe. Megalakult az értékelő munkacsoport. Munkájukat a DATAR, a Tervezési Főbiztosság és a Nemzeti Értékelő Tanács felügyeli.

A DATAR-jelentés szerkezete

A jelentés utolsó fejezete a DATAR működésének személyi és anyagi feltételeit elemzi.

A tárgyév legjelentősebb eseményei, a legfontosabb adatok, információk a fejezetek előtt egy összefoglaló táblázatban jelennek meg, rendkívül tömören a leglényegesebb információkat tartalmazzák.

Az egyes fejezeteken belül külön hasábokon jelennek meg a legfontosabb információk, amelyek az alábbiak:

- Számok: amelyek a témához szorosan kapcsolódó adatokat mutatják, kiemelve a szövegből. Minden elemzést nélkülözve csak egy adat jelenik meg (pl.: az adott évben hány db pályázat került elfogadásra, mennyien jelentkeztek egy képzésre, hány részvevője volt egy konferenciának stb.).
- Dátumok: amelyek jelentősebb eseményeket emelnek ki a szövegből (pl. 2001. január 24.: nemzetközi területfejlesztési értekezlet).
- Megjelent: minden könyv vagy kiadvány, ami a területi politika tárgyában, az adott fejezet témájához kapcsolódóan az adott évben megjelent.
- Lexikon: a számtalan francia rövidítések között segíti az eligazodást. A fejezetben előforduló mozaikszavakat emeli ki.

Programok értékelésének gyakorlata

A közösségi programok értékelése 1989 óta vált jellemzővé. Nagyjából ezzel egy időben dolgozták ki Franciaországban az állami politika tárcaközi értékelő rendszerét és állították fel a Tudományos Értékelési Tanácsot. 1994-től a strukturális alapok által finanszírozott programok értékelése rendszeres és kötelező. Ez a francia értékelési gyakorlatnak is lendületet adott: amellett, hogy az értékelés önálló tevékenységi területté alakult, kiterjedt az állam és a régiók között kötendő tervszerződések rendszerére is. 2000-től annyi a változás, hogy a közösségi tervezési dokumentumok elkészítése egy időben indul a tervszerződések kidolgozásával. Az értékelés egyben a stratégiák kidolgozásának egyik eszközévé is vált.

Az értékelés alapvetően három fő kérdéscsoport köré szerveződik: Vizsgálják a tevékenység hatékonyságát, eredményességét és helytállóságát.

Egy 1999-es kormányrendelet megfogalmazása szerint szükséges annak vizsgálata, hogy a felhasznált jogi, pénzügyi, közigazgatási stb. eszközök mennyiben teszik lehetővé a kívánt hatás, a kitűzött cél elérését. E különféle társadalmi-gazdasági folyamatokra gyakorolt hatások mérésének, becslésének támogatására készíti el a már említett Tudományos Értékelési Tanács az ún. állami politikák értékelési kézikönyvét.

Az értékelésre vonatkozó közösségi szabályozások

Az értékelés kötelező, de nem sablonos, országoként, sőt régióként is eltérő lehet annak megvalósítása.

Partnerségen alapuló értékelés

A partnerség a Bizottság, a tagállamok, valamint a tagállamok országos, regionális és egyéb helyi szintjei közötti szoros együttműködését, rendszeres egyeztetését jelenti. Ez egy általános EU-alapelv, amely az értékelést is érinti. Franciaországi megvalósulását tekintve ez úgy néz ki, hogy a *Monitoring Bizottság*-ba delegáltak között találhatóak az Európai Bizottság (DG V, VI, XVI), a központi államigazgatás (DATAR és az érintett minisztériumok), a prefektúrák, a területi közigazgatás – mint társfinanszírozók – képviselői, valamint a regionális és helyi szereplők képviselői, a társfinanszírozó helyi szereplők (prefektusok, helyi közigazgatási egységek) mellett a Gazdasági és Szociális Tanács, a kamarák stb. képviselői is. Utóbbiak a Monitoring Bizottság társult tagjai. Régióként eltérő lehet a Monitoring Bizottság társult tagjainak összetétele (civil szervezetek, parlamenti képviselők stb.) (*Guigou*, 1998).

Programozott értékelés

A tervezési ciklusok során mások lehetnek a vizsgálandó kérdések és az értékelés módszerei. (Guigou, 1998).

Éppen ezért az értékelésnek három jól elkülöníthető szakasza létezik:

- *Ex ante értékelés*: a programot az elemzések és a számszerűen megjelenítendő célok tükrében értékeli, elemzi a várható hatásokat és nem utolsósorban a kitűzendő célok, a program realitását vizsgálja. Egy átfogó társadalmi-gazdasági diagnózistól a célok meghatározásáig terjed. Fontosabb mutatói ennek a szakasznak:

- pénzügyi források rendelkezésre állása,
- eredménymutatók (pl. különböző (át)képzéseket elvégzők száma),
- hatást számszerűsítő mutatók (pl. várható új munkahelyek száma).

Franciaországban az ex ante értékelések főbb összetevői az alábbiak:

- az adott terület társadalmi-gazdasági elemzése,
 - a program összefüggéseinek igazolása,
 - az eredeti állapot és a célállapot számszerű megjelenítése,
 - a korábbi beavatkozások eredményeinek vizsgálata.
- *Időközi értékelés*: Az egyes intézkedések hatékonyságát hivatott vizsgálni. Célja elsősorban a kiigazítások lehetővé tétele az eredményesség javítása érdekében. Feltehetően nem csak a francia gyakorlat fordít nagy figyelmet erre a szakaszra, hiszen a Strukturális Alapok minél teljesebb kihasználásához az időközi értékelések során szerzett információk olyan kiigazításokat tesznek lehetővé, amelyek a támogatások jobb felhasználást teszik lehetővé. E mellett ebben a fázisban van lehetőség a program megismertetésére is.
 - *Ex post értékelés*: Csak a hatások konkrét megjelenése után kerül sor erre a fázisra, amely a program közvetlen hatásai mellett az általános makrogazdasági hatásokat is vizsgálja. Ebben a folyamatban minden fellelhető információra szükség van, amely választ adhat arra, hogy a kitűzött célokat sikerült-e elérni (DATAR, 1999).
 - *Végső értékelés*: Nem közösségi elvárás, a francia gyakorlat azonban használja ezt az értékelési fázist is. Az ex post értékelést megelőzően készül, lényegében egy első összefoglalónak tekinthető. Egyik alapvető célja, hogy kielégítse a hatékonyságra vonatkozó beszámolás követelményét, de nem kevésbé fontos célja a tanulságok megfogalmazása. Az értékelés tartalmazzák az elért eredmények mérlegét, lehetőség szerint felméri a hatások jelentőségét, a foglalkoztatás terén elért értéktöbbletet, a környezeti hatások vizsgálatát, a nő–férfi esélyegyenlőség elvének érvényesülését (ld.: EU főbb célkitűzései).

Kívülről jövő értékelés

Franciaországban a regionális prefektusok mellett működő Regionális Ügyek Főtitkársága (francia rövidítése: SGAR) felelős az értékelésért. Feladata az értékelés előkészítése, megrendelése, az értékelés eredményeinek nyomon követése. Ám magát az értékelést egy független, külső teamre bízják, ami legtöbbször egy magániroda, de pl. egyetemi kutatóhelyek is többször készítenek értékeléseket. A külső értékelés nyilvánvaló előnyei mellett többször okoz gondot az információgyűjtés (Guigou, 1998).

Hatékonyság

Milyen módon érték el a kitűzött célt? Mennyiben szolgálja a program a régió társadalmi-gazdasági fejlődését, jó-e az irány? A Hatékonyság méréséhez értelemszerűen mennyiségi mutatókat használnak (munkanélküliségi ráta, megvalósult projektek száma, elért látogatottság, vállalkozások alapítása stb.) de a legfontosabb szereplők szubjektív véleményét is kikérik a program hatékonyságával kapcsolatosan.

Mivel a közvetlen hatások jobban mérhetők, mint a közvetett hatások elsősorban ezekre összpontosítanak, de igyekeznek a konkrétól indulva a multiplikátorhatásokat is számszerűsíteni, vagy legalább megbecsülni a program makrogazdasági, makrotársadalmi hatásait.

Az értékelés és a monitoring összhangja

A monitoring rendszer havonta, esetleg negyedévente frissített iránymutató táblák alapján működik, mely folyamatosan figyelemmel kíséri a program megvalósulását. Ez az iránymutató tábla fogja össze az információkat és számol be rendszeresen a mozgósított forrásokról. Nyilvánvaló, hogy egy program értékelhetősége attól is függ, hogy milyen monitoring adatbázissal és milyen iránymutató táblával rendelkezik. Az értékelés tehát felhasználja a monitoring outputjait.

Az iránymutató tábla mutatói (Guigou, 1998):

- *Forrásmutatók:* A rendelkezésre álló források felhasználásának követése alaponként, területenként, intézkedésenként, megvalósítási fázisonként stb. A tervezett és a megvalósult kifizetések figyelemmel kísérése külön kezelve a közösségi, az állami és a magánszféra valamint minden egyéb társfinanszírozó hozzájárulásait. Könnyen mérhető.

Legjellemzőbb mutatói: összes forrás, éves költségvetés-felhasználás, költség-túllépések aránya stb.

- *Megvalósítási mutatók:* azt mutatják meg, hogy mit hozott létre a program. Természetesen nagy változatosságot mutat a konkrét programoktól függően. Mások a mutatók egy repülőter beruházásnál, mások egy képzési program esetében és megint mások egy idegenforgalmi projekt kapcsán. Gyakran képeznek ún. megvalósítási arányt, amely az egyszerűbb kezelhetőséget, és jobb összehasonlíthatóságot lehetővé teszi.
- *Eredménymutatók:* a programnak a kedvezményezettek számára nyújtott előnyeiről tájékoztatnak, pl. az elégedettséget vizsgálva. Néhány példa: a megszerzett képesítések, a beruházási ráfordítások, az új út használata során megtakarított idő stb.
- *Környezetfigyelő mutatók:* Statisztikai forrásokból származnak és azoknak a társadalmi-gazdasági mutatóknak az alakulását jelzik, amelyekre a programnak hatással kell(ene) lennie. Átfogó célkitűzések alakulásáról adnak számot, mint pl. a GDP alakulása a régióban, a jövedelmi viszonyok alakulása a régióban, a munkanélküliségi ráta változása, a gazdasági szervezetek általános adatai (megszűnés, bejegyzés, működő/registrált) stb.

Az első francia régió, ahol iránymutató táblát alkalmaztak Aquitaine régió volt. Itt helyzetmutatókkal elemezték a régió társadalmi gazdasági helyzetét és folyamatosan aktualizálták ezt az elemzést. Operatív programonként vizsgálták az eredménymutatókat és nyomon kísérték a megvalósítás folyamatát. Egyébként jelenleg is nagy a szórás a régiók között a tekintetben, hogy milyen minőségű az iránymutató tábla vagy, hogy egyáltalán használják-e ezt az eszközt.

A mutatók – értelemszerűen – alkalmazkodnak a helyhez, a programhoz, a programok célkitűzéseire. A mutatókat mindig helyi szinten határozzák meg és előzetesen tesztelik összegyűjthetőségüket, megbízhatóságukat. A régió prefektusának feladata, hogy az értékelési folyamatot a konkrét helyzethez szabja.

Információ források:

- interjúk,
- statisztikai adatok (EROSTAT, országos statisztikai hivatal, egyéb megfigyelőállomások),
- az iránymutató táblák adatai,
- a monitoring közben születő adatbázisok.

A statisztikai adatok összegyűjtése során a SGAR-on belül működő forrásközpont vagy külső szakmai csoportok (statisztikai hivatal, egyetemek, kutatóhelyek) nyújtanak technikai támogatást.

Felelősség

Az értékelésért a Monitoring Bizottság felelős (általában évente kétszer ül össze), ezen a felelősségen azonban osztozik egy irányító csoporttal (régiónként eltérő összetétel és elnevezés lehetséges, van, ahol bizottságnak, van, ahol szakmai értékelő csoportnak, máshol értékelő fórumnak nevezik) és a külső értékelő teammel. Az irányító csoportot a Monitoring Bizottság állítja fel az operatív munka, a gyakori konzultációk megkönnyítése céljából. A Monitoring Bizottság rendeli meg az értékelést, ő véleményezi a munkát és az értékelő csoporton keresztül rendszeres konzultációkat tart a külső értékelő teammel. A Monitoring Bizottság elnöke a régió prefektusa, a titkárságot a SGAR látja el.

Az értékelés irányítása a régió és a program sajátosságaihoz igazodik. A társfinanszírozók jelen vannak ezeken a fórumokon, az operatívabb szinteken csak a fő finanszírozók által kijelölt szakemberek, a nemzeti programok esetében az EU Bizottság és a SGAR megbízottja is delegál az értékelési fórumba képviselőt.

Az értékelés szakaszai

- Döntés az értékelésről (felelős: Monitoring Bizottság),
- versenykiírás (irányító csoport),
- értékelő tanulmány elvégzése (külső értékelő team),
- értékelő jelentés (külső értékelő team),
- véleményezés (irányító csoport),
- jóváhagyás, felhasználás (Monitoring Bizottság).

Az értékelések módszertana

Az értékelést végzők a legkülönbözőbb módszertani apparátusokat használják. Mint az értékelések legtöbb területén, itt is nagy eltérések figyelhetők meg a különböző régiók gyakorlatát tekintve. A még be nem következett hatások vizsgálata során a leggyakrabban alkalmazott technikák a scenario-technika, a szakértői panelek, a már megfigyelhető hatások vizsgálata során pedig az esettanulmányok vagy az egyszerű statisztikai elemzések.

Az eszközök sokfélék:

- Az információgyűjtés eszközei:
 - kérdőívek,
 - egyéni vagy csoportos interjúk,
 - a statisztikai hivatal adatai.

- Az adatelemzések eszközei:
 - térképek,
 - összehasonlító elemzések,
 - esettanulmányok,
 - statisztikai elemzési módszerek,
 - ökonometriai modellek

A konklúziók levonásához a leggyakrabban a költséghatékonyság vizsgálatokat használják.

Az értékelő jelentések tartalma, szerkezete

- A programra vonatkozó információk áttekintése, az intézkedések vizsgálata.
- Módszertani beszámoló.
- Az értékelést megalapozó információk prezentálása.
- Elemzések.
- Konklúziók.

A leggyakoribb értékelési kérdés Franciaországban az, hogyan látják a szereplők a programot. (Mi a véleményük a programról, hogyan látják annak tartósságát, valóban igazolható-e a finanszírozási támogatás?)

Az értékelések költsége

Az értékelés reálisan elfogadható költsége a teljes program mintegy 0,1–0,5%-a lehet, hozzátevé, hogy jelenleg az állam–régió tervszerződéshez kapcsolódó értékelések a program 0,06%-áig terjedhetnek (*Guigou*, 1998).

Összefoglalás

Az előzőekben két egymástól eltérő értékelési gyakorlatot mutattunk be. Elsőként a DATAR, mint a francia területfejlesztési intézményrendszer központi szereplője által készített éves jelentést, amely a területfejlesztéshez kapcsolódó eseményekről, programokról, szervezeti-intézményi változásokról számol be. Módszertani elemzések nélkül közöl statisztikákat. Mivel a DATAR a területfejlesztés minden területét lefedő szervezet, ezért éves jelentése sokrétű információt szolgáltat, átfogó képet ad a tárgyév területfejlesztést érintő ügyeiről.

Két másik szervezetnek is feladata évenkénti jelentés készítése. Az egyik a CNADT, amelynek nagyon szoros a kapcsolata a DATAR-ral, a másik pedig az Országos Értékelő Tanács (CNE). Előbbi értékelési gyakorlata még nem érté-

kelhető, hiszen 2001 novemberében állt fel a szervezeten belül az értékelő munkacsoport. A CNE a miniszterelnök számára készít éves értékelő jelentéseket. 3 éve működő szervezet, amely szintén értékelési és nem a hagyományos ellenőrzési funkciókkal van felruházva. Leginkább szociológia szempontúak az elemzései, amelyek főként interjúkra támaszkodnak. A hangsúly a jelentés gyors összeállításán és a nyilvánosságon van.

A második gyakorlat mélyebb elemzéseket mutat be, ám ezek nem a francia területfejlesztés éves eredményeit, hanem a konkrét programok megvalósulását elemzik. Sok esetben uniós szabályozások szem előtt tartásával. Ezzel kapcsolatban az értékelések tartalmának bemutatása mellett a módszertant és az értékelési procedúra intézményi-szervezeti háttérét is megpróbáltuk bemutatni. Előzőekhez viszonyítva ezen értékeléseknek már több éves gyakorlata van a francia területfejlesztésben.

Franciaországban, ahol a regionalizáció mintegy 30 éves múltra tekint vissza, már egy kialakult regionális intézményrendszer keretébe illeszhető a területfejlesztési politikák ellenőrzése, értékelése. Ennek gyakorlata azonban az EU fejlődésével együtt még változóban van, bár az utóbbi években egyes feladatok delegálása letisztulni látszik. A CNADT (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Tanács) 1999-ben kapott felhatalmazást arra, hogy a területfejlesztés éves értékelését elkészítse a parlament számára. E dolgozatban a CNADT jelentését mégsem lehetett vizsgálni, hiszen csak a 2002-es évben készítik első jelentésüket. Persze ettől a francia területfejlesztés nem marad és nem maradt értékelés nélkül, hiszen a területfejlesztés francia csúcsintézménye, a DATAR rendszeresen beszámolót készít az aktuális folyamatokról, programokról. Ebben kiemelt szerepet kapnak a területfejlesztési pályázatok értékelései, amelyekről részletes, regionális különbségeket is figyelő statisztikák készülnek. Kiemelt szempontként kezelik a támogatások által létesült munkahelyek számát, figyelembe véve, hogy egy munkahelyre vetítve átlagosan mekkora befektetések valósultak meg.

A tanulmányból kiderül az is: Franciaország, bár értékelési rendszere számos sajátos jegyet tartalmaz, sem hagyja figyelmen kívül az értékelésre vonatkozó közösségi szabályozásokat. Vagyis azokat a legfontosabb alapelveket, amelyeket az EU az értékelések kapcsán is szem előtt tart. Nevezetesen: partnerség, programozott értékelés, hatékonyság.

Magyarország sem tehet mást, mint az EU fent említett elveivel összhangban kiépíti a területfejlesztés értékelési rendszerét, amelynek módszerei, mutatói igazodhatnak a helyi sajátosságokhoz. Ehhez a szakmai háttér adott, s az eddigi beszámolóknak több eleme megőrzendő. Túl kell azonban lépni azon, hogy a beszámoló, a regionális politika értékelése mindössze arra szorítkozzon, hogy a kormány mit tett, mennyit költött, milyen programokat indított, milyen intézmé-

nyeket hozott létre. Nagyon fontos lenne, hogy a beszámoló a döntési mechanizmus, az eszközrendszer hatékonyságára vonatkozóan is fogalmazzon meg véleményt, vagyis az intézmény- és eszközrendszer értékelését mélyebb elemzésekkel kell alátámasztani. Lényeges, hogy az értékelésben megkülönböztessük az eszközrendszer szerinti koncepcionális elemzést és a konkrét programok értékelését. Az intézményrendszer értékelésénél figyelmet kell fordítani a rendszer EU kompatibilitására, ráfordítás–haszon elemzést kell végezni, s azt kell vizsgálni, hogy az intézményrendszer mennyiben segíti a területfejlesztési politika érvényesülését.

Ahhoz, hogy a területfejlesztésről és az egyes fejlesztési programokról még jobb, célzottabb jelentések, értékelések készülhessenek, mindenekelőtt a területfejlesztés szereplőinek egymáshoz való viszonyát, az egész területfejlesztés struktúráját célszerű újragondolni. Tisztázni a szerepeket, a feladatokat. Mint látjuk, ez a területfejlesztés intézményi kereteinek kiépítését nálunk lényegesen előbb elkezdő Franciaországban sem mindig egyszerű.

Jegyzetek

1) A DATAR 2001-es jelentése alapján.

Irodalom

- Balladure, E. 1998: Miniszterelnöki körlevél.
DATAR, 1999: Vade-Mecum sur la mise en oeuvre des Fonds Structurels Communautaires en France, 1994–1999. DATAR. p. 60.
Digne, M. 2000: SPP Twinning in Hungary.
EGK 2080/93 keretrendelet.
EGK 2082/93 koordinációs rendelet.
EGK 2080/93 ERDF rendelet.
Guigou, J-L. 1998: Rövid összefoglaló az európai strukturális alapok támogatásával finanszírozott programok értékeléséről. DATAR.
Rapport d'activité de la DATAR, 2001.
Rövid áttekintés a francia önkormányzatok közigazgatási és pénzügyi rendszeréről. – *Falu, Város, Régió*. 1995. Különszám melléklete.

THE EVALUATION OF REGIONAL POLICIES AND PROGRAMMES IN FRANCE

Péter Póla

One major task for regional policy is to devise methods on which to base the assessment of the effectiveness of these policies. On the one hand this is important since in this way developers can extract information, based on which they can intervene in operating programmes, and, on the other hand, since such findings can be most useful in the elaboration of further development concepts. As yet the methods of evaluation are not finalised and there are significant differences among individual countries which focus on different indices during the evaluation process.

In Hungary also there is a need for an adequate system of indices to be devised for a realistic assessment of the achievements of regional policy, a need reinforced by Hungary's approaching accession to the EU. This essay introduces the French model, several aspects of which may well be important for Hungarian practice. It focuses on the annual report issued by DATAR, together with the methods for the analysis of the implementation of concrete programmes and the institutional-organisational background of the evaluation process.

In France, where regionalisation has a history of some thirty years, the control and evaluation of regional policy fits into the framework of an already functioning regional institutional system. The practice of control and evaluation, however, is still changing, together with the progress of the EU, although the delegation of certain responsibilities seems now to have been settled over recent years.

Hungary has no choice but to further develop its evaluation system of regional development in harmony with EU principles. The professional background for this is already in place and several elements of earlier reports are worth retaining. That form of report, however, in which the evaluation of regional policy was nothing but a single statement of what the government had done, of how much money had been spent, what programmes had been started and which institutions they had established, is inadequate. The evaluation of an institutional and tools system should be supported by more in-depth analysis and it is highly important to separate in this evaluation the conceptual analysis of the tools system for the assessment of concrete programmes. We must examine the extent to which the institutional system promotes the implementation of regional development policy.

7. A SZLOVÉN REGIONÁLIS POLITIKA TÖRVÉNYI HÁTTERE

Tüske Tamás

A Szlovén Köztársaság az európai uniós tagságra törekvő kelet-közép-európai országok egyik legesélyesebbike. A csatlakozási tárgyalások lezárásának szükséges feltétele, különös tekintettel a regionális politikára vonatkozó fejezetre, hogy a tagjelölt az Európai Unió regionalizmusát befogadó struktúrát állítson fel a regionális politika működtetése és intézményei terén.

Ennek kapcsán a szlovén regionális politika mérföldkövének tekintendő a Szlovén Köztársaság Regionális Fejlesztési Törvénye, amelyet 1999. július 29-én hirdettek ki. A törvényt 2000. év folyamán számos végrehajtási rendelet, jogszabály követte, amelyek a szlovén regionális politikájának peremfeltételeit rögzítő törvényt kiegészítve keltették életre a rendszert.

A szlovén regionális törvényhez kapcsolódó rendeletek a következők:

- A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség szervezeti felépítéséről, struktúrájáról, feladatairól szóló miniszteri rendelet (gazdasági miniszter, 2000. május 22.);
- A Strukturális Politikai Tanács felállításáról, szervezeti felépítéséről, struktúrájáról, feladatairól szóló kormányhatározat (2000. június 22.);
- A regionális fejlesztési ügynökségek felállításáról és feladataik teljesítéséhez szükséges működési feltételekről szóló miniszteri rendelet (gazdasági miniszter, 2000. május 29.);
- A regionális fejlesztési programok elkészítésének módszertanáról, minimalisan elvárt strukturális követelményeiről és azok monitoringja értékelésének módszereiről szóló miniszteri irányelv (gazdasági miniszter, 2000. május 22.);
- A speciális fejlesztési problémával rendelkező területek kritérium értékeinek meghatározásáról és az ezen kritériumoknak megfelelő önkormányzatok meghatározásáról szóló kormányhatározat (2000. június 22.);
- A kiegyensúlyozott regionális fejlesztés számára lényeges ösztönzők alkalmazásának ismerveiről és kritériumairól szóló kormányhatározat (2000. június 22.).

A területfejlesztési törvény

A szlovén területfejlesztési törvény meghatározza a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés elősegítésének céljait, alapelveit, a fejlesztési ösztönzők alkalmazását és a speciális fejlesztési problémákkal küzdő térség kritériumát. Deklarálja továbbá, hogy a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés elősegítése a regionális struktúrapolitika fontos alkotóeleme.

A kiegyensúlyozott regionális fejlesztésnek a következő *fő célkitűzéseken* kell alapulnia:

- elősegíteni a kiegyensúlyozott fejlesztést gazdasági, társadalmi és területi aspektusból egyaránt;
- csökkenteni a gazdasági fejlettség szintjében és az életszínvonalban megmutatkozó különbséget, a rurális térségek fejlesztésében az integrált megközelítés hangsúlyozásával;
- megelőzni újabb lényeges fejlesztési problémával küzdő területek kialakulásának a veszélyét;
- megőrizni Szlovénia egészének „elrendezését” policentrikus fejlesztési koncepció alkalmazása révén;
- elősegíteni a környezetbarát termelés fejlesztését, megvédeni a természeti erőforrásokat, a nemzeti és a kulturális örökséget és az egyéb közjavakat.

A szlovén területfejlesztési törvény szerint a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés *fő alapelvei* a következők:

- Szlovénia egészére vonatkozó regionális struktúrapolitika általános kidolgozása;
- *Partnerség* az állam és az önkormányzatok, illetve a magán- és a közszféra között;
- *Koordináció* az egyes minisztériumok és a helyi önkormányzatok között a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés ösztönzőinek tervezésében az állami költségvetéssel összefüggésben;
- *Szubszidiaritás*, amely meghatározza, hogy a programok tervezése, megvalósítása, monitoringja és értékelése során magasabb szintű területi hatóság csak azon feladatokat végzi, amelyeket alacsonyabb szinten magasabb hatékonysággal nem lehet elvégezni;
- A kiegyensúlyozott regionális programokban és projekteknél foglalt célokhoz rendelt fejlesztési ösztönzők *programozása*;
- A regionális fejlesztési ösztönzők hatásának értékelése az elosztás és a felhasználás procedúrája jogszerűségének *monitoringja* és azok sikerének értékelése összehasonlítható európai statisztikai módszerekkel;
- A kiegyensúlyozott regionális fejlesztés *társfinanszírozása* önkormányzati, állami, magán és egyéb forrásokból.

A regionális politika joganyagának definíciói

A szlovén regionális fejlesztési törvény az általános rendelkezések közt számos olyan alapfogalmat definiál, amely nemcsak a regionális fejlesztés jogszabályi rendszerét alapozza meg, hanem a szlovén kormányzati regionalizmusról is képet alkot.

Régió

A régió funkcionális területi egység a regionális politika kidolgozására. A valós régiók (a törvény betűje szerint „provinciák”) megalakulásáig a regionális strukturális politikák végrehajtásának egysége az érvényes statisztikai metodológiai definíció szerinti statisztikai régió lesz.

Regionális strukturális politikák

A regionális strukturális politikák állami, helyi önkormányzati és egyéb regionális fejlesztésben érdekelt szervezetek fejlesztési tevékenységét, programokat és intézkedéseket jelent, amely a fejlesztési célok elérését célozza meg a ki-egyensúlyozott regionális fejlesztést számításba véve.

Ágazati fejlesztési program

Az ágazati fejlesztési program nemzeti hosszú távú végrehajtási dokumentum, amely prioritizált projekteket és programokat határoz meg az adott ágazat fejlesztési stratégiája céljainak elérése érdekében.

Regionális fejlesztési program

A regionális fejlesztési program régió szintű alapprogram és végrehajtási dokumentum, amely a régió fejlesztési prioritásait és pénzügyileg értékelt programokat és projekteket tartalmaz. A regionális szint, amelyre a regionális fejlesztési program készül több önkormányzattól álló terület kell legyen, amely földrajzilag homogén, és hasonló fejlesztési problémákkal rendelkezik. Ez egybeeshet a statisztikai régióval, habár ez nem szükséges. Egy nagyobb statisztikai régió számos funkcionálisan homogént területre osztható, amelyek számára fejlesztési program készíthető együttesen vagy külön-külön.

Közös regionális fejlesztési program

A közös regionális fejlesztési program „önkormányzatközi” végrehajtási dokumentum több önkormányzattól álló terület olyan egyedi problémájának megoldására, amelyben az önkormányzatok egyaránt érdekeltek.

Nemzeti gazdaságfejlesztési stratégia

A nemzeti gazdaságfejlesztési stratégia olyan hosszú távú nemzeti stratégiai dokumentum, amely

- a) definiálja
 - a gazdasági és társadalmi fejlesztés faktorainak fejlesztését,
 - a célokat és az egyes fejlesztési scénáriókat,
 - a célok elérését szolgáló eszközöket és irányelveket,
 - az ágazati fejlesztési irányelvek működtetésének fő irányait;
- b) meghatározza, koordinálja és összekapcsolja a fejlesztési programokat egy egységes programmá, és pénzügyi keretbe helyezi;
- c) meghatározza az állam fejlesztési feladatainak prioritásait.

Nemzeti regionális fejlesztési stratégia

A nemzeti regionális fejlesztési stratégia olyan hosszú távú nemzeti stratégiai dokumentum, amely a nemzeti gazdaságfejlesztési stratégiával és a nemzeti területfejlesztési stratégiával összhangban

- 1) definiálja a regionális fejlesztés céljait, és
- 2) meghatározza az eléréséhez szükséges eszközöket és irányelveket.

Speciális fejlesztési problémával küzdő térségek

A speciális fejlesztési problémával küzdő térségek olyan több önkormányzatot magában foglaló, összefüggő – külön jogszabályban nevesített – területek, amelyek kedvezőtlen fejlesztési feltételrendszerrel rendelkeznek és a regionális politika kialakításakor és a fejlesztési ösztönzők allokációja során speciális figyelmet kívánnak. Szlovénia ilyen típusú önkormányzatait a speciális fejlesztési problémával rendelkező területek kritérium értékeinek meghatározásáról és az ezen kritériumoknak megfelelő önkormányzatok meghatározásáról szóló kormányhatározat nevezi meg.

A regionális strukturális politika végrehajtása

A fejlesztési dokumentumok hierarchiája, összefüggései és a felelősségi körök

A regionális struktúrapolitika végrehajtásához elengedhetetlen, hogy a politika elemei kölcsönösen harmonizáljanak egymással, és nyilvánosan elérhető legyen a nemzeti regionális fejlesztési stratégia, az ágazati fejlesztési stratégia, a regi-

onális fejlesztési programok és a közös regionális fejlesztési programok összhangja.

A nemzeti regionális fejlesztési stratégia a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés elősegítésének nézőpontját szem előtt tartva fejezi ki és egészíti ki a nemzeti gazdasági fejlesztési stratégiában és a területfejlesztési tervben meghatározott célokat, irányelveket és feladatokat. A nemzeti regionális fejlesztési stratégia a regionális fejlesztési és a közös regionális fejlesztési programok alapja.

A nemzeti regionális fejlesztési stratégia célkitűzéseinek számításba kell venniük az ágazati fejlesztési programokat, amelyekért a miniszterek a felelősök, és a nemzeti területfejlesztési jogszabályokat is. Szlovénia kormánya köteles a nemzeti regionális stratégiát követni a fejlesztésért felelős miniszter előterjesztései alapján, amelyeket előzetesen a nemzeti tanácsnak bemutattak és a nemzetgyűlés is megvitattott. A regionális struktúrapolitika megvalósulásáról a fejlesztésért felelős miniszter évente beszámol a kormánynak. A nemzeti regionális fejlesztési stratégia megvalósulásáról és a regionális fejlesztési törvény végrehajtásáról a kormány évente beszámol a nemzetgyűlésnek.

A regionális fejlesztési programok tartalma

A regionális fejlesztési programoknak a régióban zajló folyamatok és problémák elemzésére alapozva, az ágazati fejlesztési programokat számításba véve koordinálniuk kell az állam és az önkormányzatok fejlesztési prognózisait és feladatait az egyes régiókban, a gazdasági, társadalmi, területi, környezeti és kulturális fejlesztés szférájában. A regionális fejlesztési programok stratégiai és végrehajtási részből állnak.

A stratégiai rész

- egy vagy több régió több önkormányzatából álló terület számára készül,
- tartalmazza az adottságok és problémák elemzését,
- harmonizálja az ágazati programok előirányzott fejlesztéseit,
- meghatározza az önkormányzatok közös regionális fejlesztési érdekeit, céljait és orientációját;

A végrehajtási rész

- magában foglalja önkormányzati vagy regionális jelentőségű fejlesztési projekteket,
- leírja a projektek időbeli ütemtervét és pénzügyi értékelését, beleértve az előirányzott pénzügyi források kimutatását és a megvalósításért felelős szervezeteket,

- tartalmazza az állami és önkormányzati regionális fejlesztési ösztönzők egyéb formáit,
- az érintett terület önkormányzatainak bevonásával készül.

A regionális fejlesztési programoknak a nemzeti regionális fejlesztési programon és a nemzeti területfejlesztési terven kell alapulniuk.

A fejlesztésért felelős miniszter előírja a regionális fejlesztési programok elkészítésének, végrehajtásának módszertanát, minimálisan elvárt strukturális követelményeit, és meghatározza a programok monitoringjának és értékelésének metódusait. A gazdasági miniszter 2000 májusában irányelvet adott ki a regionális fejlesztési programok elkészítésének módszertanáról, minimálisan elvárt strukturális követelményeiről, azok monitoringjának és értékelésének módszereiről.

A regionális fejlesztési programok elkészítése

A regionális fejlesztési ügynökség a nemzeti regionális fejlesztési stratégia keretein belül dolgozza ki a regionális fejlesztési programok elkészítésére vonatkozó útmutatót. Az egy vagy több régió önkormányzatai felelősek a regionális fejlesztési programjuk elkészítéséért, annál fogva, hogy a régió szomszédos önkormányzatai határozhatnak arról, hogy a szomszédos régió regionális fejlesztési programjának elkészítésében részt vesznek-e. A regionális fejlesztési program elkészítésének elhatározását követnie kell az elkészítésében érintett önkormányzati képviselőtestületnek, egyéb magán- és közjogi szervezetnek, amelyek a regionális fejlesztési program elkészítésében együttműködnek. A közszféra és egyéb szervezetek hatóságai, amelyek helyi és nemzeti szinten érdekeltek, a regionális fejlesztési program elkészítésében együtt kell működniük. Az egyes minisztériumoknak a felelősségi körükön belül kell közreműködniük. Az önkormányzatok a regionális fejlesztési program elkészítésének koordinálásával a regionális fejlesztési ügynökségeket bízzák meg. Amennyiben egy önkormányzat nem talál regionális fejlesztési ügynökséget és a regionális fejlesztési program elkészítését a nemzeti regionális fejlesztési stratégia meghatározza, a regionális program elkészítését a nemzeti regionális fejlesztési ügynökségnek kell irányítania. Az egyes regionális fejlesztési programok érvényesek mindazon önkormányzatokra, amelyek az elkészítésében érintettek voltak.

A közös regionális fejlesztési programok esetében, több önkormányzat érdekkörébe tartozó ügyekben, különösen a rurális fejlesztéssel összefüggő problémák megoldására, az infrastrukturális fejlesztésekre, a természeti, illetve kulturális örökség védelmére irányuló programoknál a fentiek szerint általában a regionális fejlesztési programok elkészítésére vonatkozóak az irányadók.

A nemzeti területfejlesztési terv és a regionális fejlesztési program kapcsolata

Regionális fejlesztési programok készítésére vállalkozó önkormányzatoknak a területi tervezésért felelős minisztériumnak jelezniük kell kezdeményezésüket, és meg kell kérniük a régió területére vonatkozó egyeztető területfejlesztési dokumentumot. A regionális fejlesztési programok nem tartalmazhatnak el-
lentmondást a területfejlesztési dokumentumokkal.

A regionális strukturális politika intézményrendszere

Szlovénia területfejlesztési törvénye meghatározza a regionális strukturális politika hatóságait, azokat a szerveket, amelyek az ország egész területére vonatkozó regionális politikában szerepet játszanak. Ezek a következők:

- Strukturapolitikai Tanács,
- Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség,
- Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alap,
- regionális fejlesztési ügynökségek,
- regionális fejlesztési célú ösztönzőket alkalmazó minisztériumok.

A Strukturapolitikai Tanács

A Strukturapolitikai Tanács olyan kormányzati koordinációs testület, amely felelős

- a regionális strukturális politika nemzeti szintű megvalósításának koordinációjáért,
- a nemzeti fejlesztési ösztönzők kialakításáért és koordinációjáért,
- a nemzetközi pénzügyi támogatások koordinációjáért.

A tanács a Szlovén Köztársaság kormányának koordinációs testülete a strukturális politika és a regionális fejlesztés terén. A tanács tagjai a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés szempontjából fontos ösztönzőket alkalmazó miniszterek és minisztériumi államtitkárok. A tanács elnöke a regionális fejlesztésért felelős miniszter. A regionális fejlesztésért felelős Gazdasági Minisztérium szakmai és adminisztratív támogatást, háttérrel nyújt a tanácsnak. A tanács alelnöke a környezetvédelmi és területrendezési miniszter.

A tanács működéséről szóló kormányhatározat a következő fő feladatokat emeli ki:

- Felülvizsgálja, áttekinti a hosszú távú fejlesztés dokumentumait, koordinál az ágazatok közt a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés szempont-

- jából, beépíti a Szlovéniának juttatott nemzetközi strukturális pénzügyi támogatásokat;
- Koordinálja a kezdeményezéseket és változtatásokat, módosításokat javasol a kormánynak a hosszú távú fejlesztés tervezési dokumentumaiban, továbbá a központi kormányzati hatáskörbe tartozó területi vonatkozású törvények megalkotását és/vagy módosítását javasolja;
 - Koordinálja az ágazati jellegű regionális fejlesztési programokat, és felülvizsgálja azokat a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség által kibocsátott állásfoglalások alapján;
 - Ellenőrzi a nemzeti fejlesztési program megvalósítását a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség időközi beszámolóinak áttekintésével és indokolt esetben speciális riportok révén;
 - Felülvizsgálja és koordinálja az irányelveket a költségvetési előterjesztés azon részeinek elkészítéséhez, amelyek a hosszú távú fejlesztés tervezési dokumentumainak megvalósítására vonatkoznak;
 - Áttekinti a fejlesztési programtervezeteket a költségvetésben a nemzeti fejlesztési program kidolgozására vonatkozóan és ezen program megvalósítása szempontjából;
 - Koordinálja a fejlesztési ösztönzőket, a támogatások és a tevékenységek egyéb formáit, amelyek az ágazatok közti kiegyensúlyozott regionális fejlesztés tekintetében kiemelkedő fontosságúak;
 - Felülvizsgálja és koordinálja az ágazatok közt a nemzeti fejlesztési programok kiegészítő társfinanszírozása nemzetközi egyezményeinek előkészítését, koordinálja a szlovén kormány és a minisztériumok döntéseit és irányelveit a nemzetközi pénzügyi alapokat, a külföldi támogatásokat illetően a program végrehajtási periódus alatt;
 - A strukturális és regionális politikával kapcsolatos egyéb feladatokat lát el.

A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség

A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség (Agencija Republike Slovenije za regionalni razvoj [ARR]). Az ügynökség a regionális fejlesztésért felelős minisztérium alá tartozó testület, Ljubljana székhellyel.

Szlovéniában jelenleg a regionális fejlesztésért a Gazdasági Minisztérium a felelős. Az ügynökség nemzeti fejlesztési, tanácsadó, promóciós, és koordináló feladatokat lát el a kiegyensúlyozott regionális fejlesztés előmozdítása érdekében. Az ügynökségnek kell megteremteni a szakmai bázist az ágazati fejlesztési programok koordinációja számára, és az állami költségvetés összeállításának folyamata során az egyes minisztériumok regionális strukturapolitikai ösztönzőinek allokációja számára. A fejlesztésért felelős minisztérium koordinálja a

szakmai bázis elkészítését a Pénzügyminisztérium és egyéb más minisztériumok közt.

Az ügynökség felügyeli a regionális fejlesztési ösztönzőkre vonatkozó információkat, különösen a következőket:

- a fejlesztési ösztönzők formáit, allokációjuk és felhasználásuk formáit;
- az allokált fejlesztési ösztönzőket formájuk, céljaik, színvonaluk és földrajzi eloszlásuk szerint;
- a fejlesztési beruházási projekteket és igényeket;
- a fejlesztési területeken működő tanácsadó és a fejlesztési promóciós munkát végző szervezeteket;
- a szakmai felkészítő programokat.

Az ügynökség értékeli a fejlesztési ösztönzők hatását és véleményezi a regionális fejlesztési programokat. A törvény maximum 60 napos határidőt ad az ügynökségnek a véleményalkotásra. A regionális fejlesztési programok megvalósításának bármely szakaszában az ügynökség szerződéses, külső, független szakértőt bízhat meg az értékeléssel. Amennyiben a regionális fejlesztési program megvalósításának monitoringja a felállított program tartalmától szignifikáns eltérést jelez, az ügynökségnek értesítenie kell a Struktúrapolitikai Tanácsot, és javasolhatja az alapból történő kifizetések felfüggesztését az eltérés megszüntetéséig.

Az ügynökségnek együtt kell működnie a Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alappal, a regionális fejlesztési ügynökségekkel és a regionális fejlesztésben érintett intézményekkel. A regionális fejlesztésért felelős miniszternek külön rendeletben kell előírnia a regionális fejlesztési ösztönzők monitoringjának és értékelésének módszertanát, továbbá a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség szervezeti felépítését, struktúráját és feladatait.

Az ügynökség igazgatóját a regionális területfejlesztésért felelős miniszter javaslata alapján a Szlovén Köztársaság kormánya nevezi ki és hívhatja vissza, az igazgatóhelyettest az igazgató javaslata alapján a felelős miniszter nevezi ki.

A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség munkaterületei a gazdasági miniszter rendelete szerint a következők:

Az ügynökség mint a strukturális politikát Szlovéniában koordináló központi nemzeti intézmény felelős:

- a nemzeti regionális fejlesztési stratégia és a nemzeti fejlesztési program megszerkesztéséért, monitoringjáért és értékeléséért;
- szakmai támogatást ad a nemzetközi szervezetekkel történő tárgyalások során és előkészíti az egységes szlovén tárgyalási pozíciót a strukturális politika terén;
- kidolgozza az addicionalitás elvének megvalósításával kapcsolatos feladatokat;

- a strukturális politika terén figyelemmel kíséri a folyamatok menedzselésének hatékonyságát és a pénzügyi folyamatok monitoringját;
- egységes rendszerben kezeli az információs-ellenőrzési rendszert és a regionális programok, alprogramok összetevőinek és a nemzeti fejlesztési programban előírt célkitűzéseknek az ellenőrzéséhez kapcsolódó szakértői munka centralizált végrehajtását;
- rendszeres és eseti beszámolókat készít a nemzeti fejlesztési program megvalósulásáról a struktúrapolitikai tanácsnak és a nemzeti fejlesztési program társfinanszírozására vonatkozó nemzetközi egyezményben kijelölt testületeknek;
- a nemzeti fejlesztési program és részei értékelésének kielégítő voltát figyelemmel kíséri;
- a strukturális politikai programok értékelésére vonatkozó központi feladatokat elvégzi;
- a strukturális politika megvalósítására vonatkozóan központi ellenőrző szerepet tölt be;
- kommunikációt folytat és fejleszt a kapcsolatokat a társadalom partnerszervezeteivel, a civil szervezetekkel;
- együttműködik a regionális fejlesztési ügynökségekkel;
- együttműködik a szakmai munkacsoportokkal a költségvetési előterjesztési tervzet összeállításában;
- koordinált előterjesztést készít a fejlesztési programok költségvetési terveinek azon részeire, amely kapcsolatban van az alprogramokkal, a programokkal, illetve a nemzeti fejlesztési program nemzeti fejlesztési prioritásával;
- az állami költségvetés kidolgozásában együttműködik a Pénzügyminisztérium munkacsoportjaival a közvetlen költségvetési szervezeti egységek (direct spending units) pénzügyi tervének koordinációjában.

A feladatainak teljesítése során az ügynökség munkakapcsolatot alakít ki a regionális fejlesztési ügynökségekkel, támogatja azok munkáját, ösztönzi a regionális fejlesztési programok készítését, segíti a régiókat a társadalmi-gazdasági fejlesztési problémák megoldásában, információt nyújt a fejlesztési ösztönzők teljes köréről, konzultációs szolgáltatást nyújt, támogatja az európai strukturális alapok projektjeinek megvalósulását, és segíti a szükséges helyi és nemzeti társfinanszírozási források igénylését. Az ügynökség kapcsolatban áll a közigazgatási szervezetekkel, testületekkel is. Feladatkörébe tartozik, hogy tudományos intézetekkel, szakértőkkel rendszeresen tapasztalat-, adat-, információ- és eszmecserét tart. Ennek érdekében a szlovén ügynökség országos és nemzetközi értekezleteket, konferenciákat szervez az együttműködési lehetőségek újabb formáinak feltárása érdekében.

Amennyiben valamely önkormányzat nem alakít regionális fejlesztési ügynökséget, illetve nem csatlakozik regionális fejlesztési program vagy közös regionális fejlesztési program alá, akkor a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség feladata annak elkészítése.

Az ügynökség feladatait a következő szervezeti rendben hajtja végre:

- strukturális és kohéziós politikai osztály,
- regionális fejlesztési osztály,
- programmonitoring és értékelési osztály,
- elemzési és információs osztály,
- know-how transzfer és public relations osztály.

A regionális fejlesztési programokhoz kapcsolódó pénzügyi tranzakciókat, kifizetéseket Szlovéniában a Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alap végzi. A pénzügyi tranzakciókat előzőleg a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség hagyja jóvá. Az Európai Uniótól kapott pénzügyi támogatások felhasználása során a szlovén alap kifizető ügynöki funkciót lát el az Európai Regionális Fejlesztési Alap és a Kohéziós Alap részére.

Regionális fejlesztési ügynökségek

A Szlovén Köztársaság önkormányzatai (občinák) (Tüske, 2001) köz- és magánjogi szervezetekkel regionális fejlesztési ügynökségeket alapíthatnak a regionális fejlesztési programok elkészítésére és külön megegyezés szerinti feladatra a regionális strukturális politika terén, különös tekintettel a gazdasági, szociális, területi és környezeti fejlesztések elősegítésére. A regionális fejlesztési ügynökségek a regionális strukturális politika „végrehajtásának” feladatait is ellátják. Az önkormányzatok a regionális fejlesztési ügynökségi feladatokkal szerződéses alapon bármely szervezetet megbízhatnak. Az ügynökségek feladatait a regionális fejlesztésért felelős miniszternek külön rendeletben kell meghatározni.

A gazdasági miniszter 2000. május 20-i rendelete szerint regionális fejlesztési ügynökségek egy vagy több statisztikai térségben végzik feladatukat. Az ügynökségek működhetnek egy vagy több helyi fejlesztési intézmény közti szerződéses kapcsolat alapján is egy statisztikai régió keretén belül.

A regionális ügynökségek szervezeti formáját és kialakítását illetően meglehetősen liberális szabályozás következtében igen változatos formák alakultak ki. Több régióban a vezető regionális fejlesztési ügynökség mellett szubregionális ügynökségek is működnek, illetve a feladatok elvégzésébe további intézmények is bekapcsolódnak. Jelenleg huszonkét ügynökség tevékenykedik.

A rendelet a regionális fejlesztési ügynökségek feladatait az alábbiakban határozza meg:

- összeállítja a regionális fejlesztési programokat és a közös regionális fejlesztési programokat;
- koordinálja a regionális fejlesztési programok kidolgozásában és megvalósításában kooperáló helyi fejlesztési intézmények munkáját;
- a regionális fejlesztési programok megvalósulását figyelemmel kíséri, ellenőrzi és beszámolókat készít;
- tanácsadói szolgáltatást nyújt és tenderrel elnyerhető regionális fejlesztési ösztönzőkre pályázik;
- a regionális strukturális politika terén felmerülő egyéb feladatokat szervezi, koordinálja;
- együttműködik a nemzeti fejlesztési tervezési dokumentumok elkészítésében.

A regionális fejlesztési ügynökségeket a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség jegyzi be a következők alapján:

- alapítói okirat és/vagy a regionális fejlesztési ügynökségi tevékenység végzésére vonatkozó megbízási szerződés;
- a regionális fejlesztési programok elkészítését célzó önkormányzati közgyűlési határozat(ok), amely meghatározza, hogy milyen programok készülnek és ezekhez a résztvevő intézmények feladatait és felelősségi területeit;
- az egyéb jogszabályi feltételeknek való megfelelést igazoló nyilatkozatok, tanúsítványok;
- két vagy több szervezet közti szerződéses kapcsolat esetén vezető intézményt kell meghatározni.

A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökségnek a szükséges dokumentumok kézhezvételét követő három héten belül döntést kell hoznia arról, hogy a regisztrációt kérő intézmény megfelel-e a követelményeknek, és erről írásos értesítést kell küldenie. Az alkalmatlanná vált intézményeket a nyilvántartásból törlik.

Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alap

A Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alap hosszú távú közérdekű regionális célkitűzések megvalósítását szolgáló pénzügyi szervezet. Az alap gyűjti össze és allokálja a regionális struktúrapolitika forrásait. Az alap jogi személyiséggel rendelkezik.

Az alap által végzett tevékenységeket az alapszabályában kell részletesen meghatározni.

Regionális ösztönzők

A kiegyensúlyozott regionális fejlesztési ösztönzők forrásai

A kiegyensúlyozott regionális fejlesztés szempontjából lényeges ösztönzőket a Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alapból allokált forrásokból és a minisztériumok költségvetési forrásaiból kell megteremteni, beleértve a nemzetközi pénzügyi támogatásokat, és a regionális fejlesztési programokhoz kell rendelni megfelelő összehangolással.

A költségvetési keretein belül maradvá a kormány határozza meg a regionális politikát és a pénzügyekért, a gazdasági kapcsolatokért és a fejlesztésért felelős miniszterek ajánlásai alapján definiálja a regionális fejlesztési ösztönzők típusait és a felhasználható források kereteit. Amennyiben a projektet nemzetközi pénzügyi forrásokból is finanszírozzák, a felelős minisztériumnak vagy a kormánynak kell összehangolnia az egyes pénzügyi forrásokat. A regionális fejlesztésre fordítandó állami költségvetési forrásoknak a GDP legalább egy százalékát el kell érnie.

Az ösztönzők allokációjakor prioritást élveznek

- azok a régiók vagy térségek, ahol az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP az országos átlagtól több, mint 20%-kal elmarad, (vagy a munkanélküliségi ráta az országos átlagot több, mint 20%-kal meghaladja),
- a speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségek.

Az ösztönzők allokációja

Az ösztönzőket a regionális fejlesztési programokon, illetve közös regionális fejlesztési programokon alapuló nyilvános tender útján allokálják önkormányzatoknak, jogi és természetes személyeknek egyaránt.

A speciális fejlődési problémákkal küzdő térségeknek szánt ösztönzőket azok az önkormányzatok vehetik igénybe, amelyek fejlesztési programjait elfogadják.

A ösztönzők allokációjának ismérveit és kritériumait a fejlesztésért felelős miniszter előterjesztése alapján a kormány határozza meg.

Az ösztönzők célja és formái

Az ösztönzőket az állami támogatásokról és az önkormányzatok finanszírozásáról szóló rendeletekkel megegyező módon kell allokálni a következő *célokra*:

- vállalkozói beruházásokra,
- társaságok folyamatos működéséhez,

- gazdasági struktúraváltáshoz,
- humánerőforrás-fejlesztésre.

Az ösztönzők a következő *formákban* használhatók fel:

- támogatások (vissza nem térítendő pénzügyi juttatások),
- kedvezményes kölcsönkonstrukciók,
- garanciák,
- adómentesség, adókedvezmény az adójogszabályok keretein belül
- tőkebefektetések,
- állami tulajdonú vagyonelemek átadása állami alapok kezelésébe,
- vállalkozói övezet státusz megítélése,
- állami tulajdonú vagyonelemek átadása helyi önkormányzatok kezelésébe vagy tulajdonába fejlesztési célú felhasználásra.

Speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségek

A speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségek a területfejlesztési törvény értelmében több önkormányzatot magában foglaló, területileg összefüggő térséget jelent. Ezen területek kedvezőtlen fejlesztési feltételrendszerrel rendelkeznek, ezekre a szlovén regionális politika kiemelt figyelmet fordít.

A területfejlesztési törvény külön szakaszban határozza meg, hogy a regionális fejlesztési politikanak a speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségek területén mely kiemelt célokat kell követnie:

- a fejlettségi színvonalban tapasztalható lemaradás csökkentése,
- a fejlettségi szint növelése,
- a magas munkanélküliség enyhítése és a strukturális problémák megoldása,
- a kedvezőtlen demográfiai trendek megakadályozása, különösen a határterületeken és a korlátozott fejlesztési potenciállal rendelkező térségekben.

A törvény a speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségeket a következő kategóriák szerint csoportosítja:

- 1) hátrányos gazdasági helyzetű térségek,
- 2) strukturális problémákkal és a magas munkanélküliségi rátával küzdő térségek,
- 3) korlátozott potenciállal rendelkező és a kevésbé fejlett határterületek.

A regionális törvény előírja, hogy a speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségek behatárolását több mutató értékelése alapján kell elvégezni, amelyek a városi és a rurális térségek sajátosságainak leírására is alkalmasak.

A problémás területek jellemzésére definiált mutató megfelelő értéke szükséges feltétel egy térség speciális fejlesztési problémákkal küzdő térséggé nyilvánításához.

A speciális fejlesztési problémákkal küzdő térségeket Szlovéniában a területfejlesztési törvény előírása szerint következő *kritériumok* alapján kell meghatározni:

- 1) Hátrányos gazdasági helyzetű térség vagy önkormányzat:
 - az egy főre jutó adóköteles bruttó jövedelem kevesebb vagy egyenlő az országos átlag 80%-ával,
 - csökkenő népesség.
- 2) Strukturális problémákkal és a magas munkanélküliségi rátával küzdő térség vagy önkormányzat:
 - a regisztrált munkanélküliségi ráta az önkormányzat területén több, mint 20%-kal meghaladja az országos átlagot,
 - az agrárnépesség aránya több, mint 20%-kal meghaladja az országos átlagot.
- 3) Korlátozott potenciállal rendelkező és a kevésbé fejlett határterületek:
 - az önkormányzat korlátozott potenciállal rendelkező területének aránya a teljes területéhez képest és csökkenő népesség az önkormányzat területén,
 - az önkormányzat határterületen fekvő területeinek aránya az önkormányzat teljes területéhez képest és csökkenő népesség az önkormányzat területén.

A kedvezményezett térségek besorolása Szlovéniában EU-kompatibilisnek tekinthető (1. táblázat).

Összegzés

A Szlovén Köztársaság az európai uniós csatlakozásra való felkészülés részeként, a csatlakozási tárgyalások regionális politikára vonatkozó fejezet kapcsán 1999 júliusában területfejlesztési törvényt alkotott, amelyet számos lényeges végrehajtási rendelet egészítet ki a 2000. év során. A szlovén regionális politika jogszabályi alapköveit lerakó törvény és a regionális fejlesztésért felelős gazdasági miniszter rendeletei, irányelvei határozzák meg a regionális politika intézményi rendszerének kereteit.

A Strukturális Politikai Tanács a regionális politika kormányzati szintű jelenlétét biztosítja és a strukturális politika nemzeti szintű megvalósítását szolgálja. A Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség a regionális fejlesztésért felelős Gazdasági Minisztérium szerveként Szlovénia egész területére vonatkozóan a regionális politika központi végrehajtó-koordináló intézménye. A szlo-

vén regionális politikai forrásai kezelésének fő szerve a Regionális Fejlesztési és Rurális Településvédelmi Alap, amely az állami költségvetésből allokált forrásokon kívül a nemzetközi források kezeléséért is felelős.

A helyi területi politika főszereplői a regionális fejlesztési ügynökségek, amelyek hálózata jelenleg a szlovén statisztikai régiók területéhez igazodva alakult ki. A helyi ügynökségek a nemzeti ügynökség által „auditált”, regisztrált szervezetek, a nemzeti regionális fejlesztési ügynökséggel szorosan együttműködve végzik a régió területfejlesztési politikájának kialakítását és megvalósítását.

1. táblázat

Szlovén regionális politikai kategória	Definíció kulcsszavai, A térség problémái	Analóg Európai Unió célcsoport
1. Hátrányos gazdasági helyzetű térségek	<ul style="list-style-type: none"> – hátrányos gazdasági helyzet – alacsony egy főre jutó adóköteles jövedelem – csökkenő népesség 	1. célcsoport: elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése 2. célcsoport: ipari hanyatlás térségeinek átalakítása
2a Strukturális problémákkal és a magas munkanélküliségi ráttával küzdő térségek	<ul style="list-style-type: none"> – strukturális problémák – magas munkanélküliség 	3. célcsoport: tartós munkanélküliség leküzdése, munkaerőpiacról kirekesztettek beillesztése 4. célcsoport: a munkások alkalmazkodásának megkönnyítése az iparban és a termelési rendszerekben végbemenő változásokhoz
2b Strukturális problémákkal küzdő térségek	<ul style="list-style-type: none"> – a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya magas 	5. célcsoport: mezőgazdasági területek fejlődésének elősegítése
3a Korlátozott potenciállal rendelkező és a kevésbé fejlett határterületek	<ul style="list-style-type: none"> – korlátozott fejlesztési potenciál – csökkenő népesség 	1. célcsoport: elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése 2. célcsoport: ipari hanyatlás térségeinek átalakítása
3b Korlátozott potenciállal rendelkező és a kevésbé fejlett határterületek	<ul style="list-style-type: none"> – határterületek – csökkenő népesség 	1. célcsoport: elmaradott régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítése 2. célcsoport: ..., határvidékek átalakítása

Forrás: Saját szerkesztés.

Irodalom

Tüske T. 2001: Területi gondolkodás és regionalizmus Szlovéniában. In: Mezei C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 87–95.

Official Gazette of Republic of Slovenia 60/99 (OG RS), No. 60/99. 29 July, 1999.
Official Gazette of Republic of Slovenia 52/00 (OG RS), No. 52/00. 13 June, 2000.
Official Gazette of Republic of Slovenia 59/00 (OG RS), No. 59/00. 30 June, 2000.
Official Gazette of Republic of Slovenia 111/00 (OG RS), No. 111/00. 1 December, 2000.

LEGAL BACKGROUND OF REGIONAL POLICY OF SLOVENES

Tamás Tüske

The study gives the overall introduction to Act on Slovenian Regional Development and relevant regulations, rules and decrees that are the followings:

- Rules on the structure, organisation and tasks of the National Agency for Regional Development,
- Resolution on the funding, structure, organisation and tasks of the Council for Structural Policy,
- Rules on the organisation and conditions for performing the tasks of regional development agencies,
- Instructions on the minimum obligatory structure and methodology for the Preparation of regional development programmes and the method of their monitoring and evaluation,
- Decree on values of criteria for determining areas with special development problems and determining municipalities fulfilling these criteria,
- Decree on the detailed terms and criteria for allocating incentives relevant for balanced Regional Development and the forms of these incentives.

The study describes the most important definitions of Regional Act, principles of balanced regional development.

You can although get a brief introduction of regional structural policy authorities cooperating in conducting the Slovenian structural policy, which Council for structural policy, National Agency for Regional Development, regional development agencies, Found for Regional Development and for Preservation of the Settlement of Rural Areas in Slovenia.

We present the types of areas with special development problems and criteria for determining those.

The areas with special development problems are grouped as below:

- economically weak areas, where taxable gross earning per capita is less than 80% of national average and having decreasing population
- areas with structural problems and high unemployment, where registered unemployment rate exceeding the national average by more than 20%, the portion of agricultural population exceeding the national average by 20%

- developmentally limited and areas with limited potentials, where the are of region with limited potential or underdeveloped is high and/or portion of area lies in ten kilometre border belt along the border with Austria, Italy, Hungary and Croatia

8. A HATÁROK NÉLKÜLI BERLIN ÚJ IMÁZSA – ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Varró Krisztina

Bevezetés

A versenyképesség napjainkban a területi kutatások egyik közkezdvelt fogalma. Városi, regionális és nemzeti gazdaságok törekednek az intenzívebbé váló versenyben minél jobb pozíció elérésére, s e törekvések a gazdaság generátorának tekintett tőke vonzásában öltenek testet. Dolgozatunkban a városi gazdaságra szűkítjük le megállapításainkat, a gazdaságfejlesztés dimenziói közül a városmarketing szerepére, és azon belül is az imázsalkító tevékenységre helyezük a hangsúlyt. Berlin példáján arra keressük a választ, hogy milyen üzeneteket fogalmaz meg ma egy többmillió európai nagyváros a versenyképessége hangsúlyozására, illetve fokozására? Mindamellet arra is kíváncsiak vagyunk, hogy mi a közvetített üzenetek realitása, illetve melyek azok a potenciális mellékhatásai egy, a tőkevonást előtérbe helyező város-irányításnak, melyekről – értelemszerűen – kevesebb szó esik.

Világgazdasági változások és szemléletváltás a városfejlesztésben

A világgazdaság 1970-es években bekövetkezett paradigmaváltása, a posztindusztriális társadalom kialakulása, a világpiac nemzetköziesedése nem csak nemzetállami és regionális szinten kívánt alkalmazkodást, hanem a városi kormányzásban is. A versenyképesség megszűnt pusztán vállalati-üzemi kategória lenni, és ma különböző területi szintek gazdasági szerkezetének vonatkozásában is bevett a használata (*Horváth, 1998*). A gazdaság globalizálódásával, a nemzetállami gazdasági autonómia térvesztésével a szubnacionális szintek úgy mond lezakadnak a nemzetállamuk köldökszinórjáról és jobban magukra vannak utalva saját gazdaságuk versenyképessé tétele tekintetében. Ezt országonként eltérő mélységű reform kísérte a területi hatalom- és munkamegosztásban. A különböző szubnacionális területi egységek versengése közül kiemelendő a metropoliszoké, mely a vállalati székhelyekért, a stratégiai vállalati funkciókért

és a termelői szolgáltatásokért folyik. *Sassen* szerint ez érthető, hisz „a világ-gazdaság kulcsfontosságú elemei szükségszerűen a városokban található”, melyek „helyzetét meghatározza a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyük és a globalizációs folyamatban játszott szerepük” (idézi *Hill–Kim*, 2000).

A városmarketing, mint újfajta településtervezési és -fejlesztési szemléletmód a fenti világ gazdasági változások következtében a '70-es évek végén, majd elsősorban a '80-as évtizedben kezdett elterjedni azokban a társadalmakban, ahol a városok piaci helyzetbe kerültek és más, összehasonlítható helyi jellemzőkkel bíró városokkal versenyezni kényszerültek a beruházásokért, a turisták odavonzásáért és a helyi lakosság elégedettségéért. Következésképp a közszféra olyan, eddig csak a magánszektorhoz kötődő jellemzőket öltött magára, mint a kockázatvállalás, a leleményesség és a profitérdekeltség, melyeket összefoglaló néven vállalkozói kormányzásnak is neveznek (*Hubbard*, 1996).

A tökevonás érdekében kialakult versengést *Harvey* szerint két csoportba sorolhatjuk: a különböző javak és szolgáltatások előállítására terén a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt jobb helyre való törekvés mellett nem elhanyagolható a fogyasztás területi megoszlásában elfoglalt jobb helyért való küzdelem sem. Az első kategóriában a telephelyválasztás során a helyi piacok közelsége és hozzáférhetősége, a helyi gazdasági környezet jellemzői és növekedési potenciálja mellett életminőségi jellemzők is befolyásolják a döntést. A második kategória a fogyasztói kiadásokért folyó versengést takarja és gyakran új „fogyasztási terek” (nagy bevásárlóközpontok, szórakoztatóipari létesítmények stb.) kialakításában ölt testet (*Rogerson*, 1999).

A város – ellentétben egy vállalat által kínált termékkel – azonban nehezen definiálható, s tulajdonképpen egy szorosán összefüggő termékhalmozat mondható. *Van der Berg* és *Erik Braun* (1999) három termékszintet különböztet meg: az első egy adott helyre, szolgáltatásra vagy nevezetességre, a második összekapcsolódó termékek vagy szolgáltatások klaszterére (például városi turizmus, vagy kikötői infrastruktúra) vonatkozik, végül a harmadik, amely maga a város vagy az agglomeráció szintje, a legnehezebben definiálható, és tulajdonképpen a város identitásával és imázsával kapcsolatos.

Imázsalakítás

Egy város imázsát úgy foghatjuk fel, mint a különböző egyéneken a városról kialakult kép és a város mint valóságos, objektív tér közötti kapcsolatot. A várostermék egyik sajátossága, hogy sem az eladó (itt elsősorban a helyi önkormányzat), sem a vevő (vagyis tényleges illetve potenciális használó) nincs tisztában a termék valamennyi jellemzőjével (*Probáld*, 1995). Hogyan is jön létre a város imázsa? Az objektív környezetből egy szelekció eredményeképp csak

egyes elemeket észlelünk, s azokat interpretáljuk. A városról illetve annak részéről kialakított képek mint negatív vagy pozitív imázs jelennek meg, és ezek összessége alakítja végső soron a város egészének imázsát.

Az egyéni városkép milyensége az azt kialakító egyén személyes jellemzőitől függ: a számunkra releváns elemek kiemelése és az ahhoz történő értéktársítás is függ a társadalmi helyzettől, a pszichológiai jellemzőktől, a motivációktól és a tapasztalatoktól.

A város imázsa közvetíti azt az identitást, mely más városoktól megkülönbözteti és pozicionálja a piacon lévő többi várostermékkel szemben. Egy pozitív imázs előnyösen befolyásolja a lakosok azonosulását a várossal, mely végül növeli a külső vonzerőt is. A belső (lakosok számára megjelenő) és külső vonzerő nagy gazdasági jelentőséggel bír. Egy város elrendezése, építészete, közlekedése, iparszerkezete és rekreációs lehetőségei olyan tényezők, melyek erősítik egy város gazdasági erejét.

Azonban az eladói oldal nem passzív szereplője a fenti folyamatnak, hanem aktívan befolyásolhatja az imázskialakítás folyamatát. Az imázskialakító tevékenység a városmarketing-stratégián alapul és épülhet tényadatok közlésére, illetve emocionális hatásra vagy ezek kombinációjára, kiemelheti a vonzó tulajdonságokat vagy törekedhet a létező negatív imázs megszüntetésére (*Probáld, 1995*).

Azonban a befektetések vonzásához napjainkban már kevésnek bizonyul egy „hagyományos marketingstratégia” és egyre inkább jellemzővé válik a városi design, a „városi táj” megfelelő alakítása. *Harvey* szerint a posztmodern építészeti elemek megjelenése szorosan összefügg a vállalkozói orientációjú városmenedzsmenttel, melynek célja, hogy az addigi standardizált, modern építészetel szemben egy differenciált városképet alakítson ki (idézi *Hubbard, 1996*). A stratégiai üzleti funkciók és üzleti vállalkozások igényeit kielégítő infrastruktúra megléte csak szükséges, de nem elégséges feltétel a nemzetközi metropolisz státuszhoz. Az elmúlt évtizedekben kibontakozó irodanegyed-projektek ezért nemcsak a modern szolgáltató és információs társadalom csomópontjai, hanem az adott város innovációs képességének, a globalizálódó gazdaságba való integrációjának szimbólumai, olyan márkajelzések, melyek pozicionálják a nemzetközi metropoliszok között. A befektetők és az ingatlanfejlesztési társaságok ezért arra törekednek, hogy egyedi identitással rendelkező telephelyeket hozzanak létre, melyek megfelelnek a potenciálisan megtelepedő vállalatok presztízsigényének és imázsalképzéseinek. Kritikusok szerint a telephelyidentitásra való törekvés végül nem nagy értékű, maradandó építészeti értékekkel rendelkező épületek létrehozását tartja céljának, hanem a posztmodern kellékek segítségével az ingatlanok piaci értékének növelését (*Rudolph et al., 2001*).

Berlin: új város, új imázs

Berlin esetében szintén bekövetkezett változás a városmenedzsment szemléletében a fent vázolt világgazdasági térformáló folyamatok hatására. Az imázs(át)alakítás itt azonban szükségessé vált egy másik, nem mindennapi fejlemény miatt is: Németország egyesítésével az egykor Kelet- és Nyugat-Berlinre osztott város ismét egy várossá vált, sőt, 3,5 milliós lakosságával (a metropoliszi régió periferiájának lakosságát beleszámítva 4,3 millió) Németország legnagyobb városa lett. Emellett a Bundestag 1991. június 20-i határozatának megfelelően ismét Berlin ad otthont a szövetségi kormányhivataloknak és a parlamentnek, így a nemzeti politikai színtér irányítója egyben.

Tehát nemcsak a meglévő várostermékről kellett új üzeneteket megfogalmazni, hanem egy gyökeres változásokon átment, szerkezetében más városból kellett kiindulni.

Az egykoron a zártság és tökéletes elkülönülés szimbólumának számító Kelet- és Nyugat-Berlin ma elsősorban a nyitottság városa szeretne lenni (*Sónyák*, 2001), és nem csak a két, addig elválasztott város összekapcsolásának vonatkozásában. Az 1989-es kelet- és közép-európai rendszerváltással létrejövő új európai geopolitikai helyzetben Berlin megszűnik a Nyugat keleti periferiáján lenni és a két nagy gazdasági térség metszéspontján vezető szerepre pályázik, hangoztatva hogy a két „térfélre” vonatkozó politikai, gazdasági és kulturális ismeretei képessé teszik erre (*Partner für Berlin*, 2001b). Így a két gazdasági térség közötti egyre intenzívebbé váló kooperáció kulcsfigurája szeretne lenni, ugródeszkát kínálva a kelet- és közép-európai piacok meghódítását célul kitűző vállalatok számára. A nyitottság tehát a gazdasági és politikai környezet változásaira fogékony, befogadóképz várost is jelent egyben.

A vállalati szféra irányába megfogalmazott üzenetek így egyrészt egy berlini telephely illetve székhely stratégiai fontosságát hangsúlyozzák. Emellett a jövő szektorainak jelenléte (multimédia, információ- és kommunikációtechnológia, közlekedéstechnológia, biotechnológia, orvosi- és környezettechnika), a jelentős K+F-potenciál (összesen 250 állami és magán kézben lévő kutatóhely megléte), valamint a kulturális infrastruktúra fejlettsége egy olyan gazdasági környezetet hoz létre a berlini marketingkiadványok szerint, mely kedvező a kutatás- és technológia-orientált iparágak számára. Mindezek igazolására felsorolásra kerülnek a legjelentősebb német és nemzetközi vállalatok, konszernek, melyek már létesítettek központi irodát Berlinben. Az olyan vállalatok, mint a KPMG, Debis, Lufthansa, Allianz, Deutsche Bahn AG vagy a Sony berlini telephelyválasztása által Berlin „Európa gazdaságilag legerősebb országának döntési központjává” vált és az 1989 óta létrejött 130 000 új munkahellyel úgy mond „szolgáltatói metropolisszá” nőtte ki magát (*Partner für Berlin*, 2001b).

A befektetők vonzására irányuló stratégia Berlinben is kiegészül „megfogható” elemekkel, a látványos városi táj kialakítására irányuló törekvésekkel. Kiemelendő a lebontott fal közvetlen szomszédságában, évtizedekig elhanyagolt területen létrejött Potsdamer Platz futurisztikus designja, ahol irodák mellett üzletek, éttermek sora és szórakoztatóipari létesítmények (médiatéka, modern moziközpont – többek között – háromdimenziós moziteremmel, musicalszínház és kaszinó, valamint szállodák) kerültek kialakításra.

A Potsdamer Platz esetében azonban nem egy új telephelyimázs kialakításáról volt szó, hanem a történelmi múltú „tér-mítosznak” méltó folytatásáról. A II. világháború előtt a modern nagyvárosi élet központjának számító Potsdamer Platz a német megosztottság időszakában senki földjévé vált, mely hozzájárult a mítosz továbbéléséhez. Az újraegyesítés után elfogadott nagyszabású projektet a „berlini háztömb korhű újrainterpretálása”-ként ünnepelték. A környező projekteket nem számítva 500 000 m² bruttó alapterület jött létre, melynek kétharmada iroda. Az irodák értékesítése sikeresnek volt mondható és turisztikai vonzereje is jelentős. A jövőorientációt sugalló, kozmopolita atmoszférát teremtő épületkomplexumban közterek is kialakításra kerültek, szökőkutakkal, fákkal (Rudolph et al., 2001). A történelmi örökség és a high-tech építészeti elemek ötvözésére került sor a Bundestag üvegkupolájának megépítésével. Ez a posztmodernre jellemző, múltbeli és új stílusjegyeket egymás mellé állító gyakorlat egyszerre néz tekintéllyel a múltbeli pozíciót megtestesítő épületekre és hangsúlyozza az új iránti fogékonyságot és kreativitást.

A városfejlesztés a befektetői tőkén kívül a fogyasztói kiadások minél nagyobb szeletét is szeretné kiszakítani a „fogyasztói terek” létrehozásával és emellett a kulturális programok változatosságának segítségével. Mint említettük, ezek a tényezők nemcsak a lakosok és turisták vonzására és megtartására irányulnak, hanem a befektetők életminőségi tényezőkkel kapcsolatos megfontolásait is figyelembe veszik. A marketingkiadványok szerint Berlin egy olyan nyílt és kozmopolita város, ahol jó élni. Mindenféle életstílusnak van tere, megtalálható a nyüzsgő, a történelmi emlékekben és a jelen új létesítményeiben gazdag belváros, és emellett a nyugalom szigetei is (Partner für Berlin, 2001b).

A kialakított imázs realitása

A következőkben azt vizsgáljuk, mennyire megalapozottak a Berlinről kialakított üzenetek. Mindenekelőtt a következő három fő imázselem hátterére vagyunk kíváncsiak:

- Berlin összekötő kapocs a nyugati és kelet-és közép-európai gazdasági tér között,
- gazdasági döntési központ,
- szolgáltató metropolisz.

Összekötő kapocs Nyugat és Kelet között

Ami a város összekötő kapocs szerepét illeti, Berlinben 240 Kelet-Nyugat kooperációs intézmény található, melyek az infrastruktúra, az átalakulás és a privatizáció terén rendelkeznek kiterjedt know-how-val és információszolgáltatási, tanácsadási vagy képzési tevékenységet látnak el. Emellett a kelet-európai részvényekkel való kereskedésben is erősödik pozíciója és immár azok forgalmának 40%-a itt bonyolódik. A kelet-európai vállalatok saját tőke emelését támogatva Berlin az EU-hoz csatlakozó országok modern tőkeállományának felépítésében nélkülözhetetlen szolgáltató funkciókkal rendelkezik (Wirtschaftsbericht, 2001).

1. táblázat

Berlin export- és importszerkezete 2000-ben, %

Országcsoportok	Export megoszlása	Import megoszlása
EU	47,1	37,0
Kelet-és Közép-Európa	12,1	18,8
<i>ebből Lengyelország</i>	3,53	8,3
EFTA	4,0	5,1
NAFTA	11,9	20,9
ASEAN	2,4	2,9
Egyéb	22,5	15,3

Forrás: Wirtschaftsbericht, 2001; különböző oldalak alapján saját számítás.

Másrészt, a berlini export és import országcsoportonkénti megoszlását tekintve láthatjuk, hogy Berlin gazdasága ma még sokkal erősebb szálakkal kötődik az Európai Unióéhoz, mint a kelet-közép-európai gazdaságéhoz (1. táblázat).

Egyes kritikus vélemények szerint az utóbbi területre irányuló külföldi működőtőke-befektetések is könnyen irányíthatók más német gazdasági központokból, például Düsseldorfból vagy Hamburgból. Mindamellet Berlin jó eséllyel válhat a német–lengyel gazdasági együttműködés központjává (Krätke, 2001). A kelet- és közép-európai országokkal bonyolított export-import adatok közül is Lengyelország vonatkozásában találjuk a legmagasabb értéket.

Gazdasági döntési központ

Másodsorban, annak eldöntésére, hogy Berlin mennyire tekinthető gazdasági döntési központnak, először is annak meghatározására van szükség, mi is tekinthető gazdasági metropolisznak, illetve globális városnak. Nos, Krätke szerint ez nem annyira a marketing prospektusok által előszeretettel felsorolt olyan tényezőkön múlik, mint a népességszám, infrastruktúra, K+F kapacitások stb.,

hanem azon, hogy szupraregionális tőkeérdekeltségi kapcsolatokkal és irányító funkciókkal bír-e az adott város (Krätke, 2001). A világvárosok kisszámú szektorban érnek el nagyfokú specializációt (pl. a magas színvonalú pénzügyi és üzleti szolgáltatások), s a vállalati székhelyek, valamint a pénzügyi szektor és az üzleti szolgáltatások közötti kölcsönhatásban rejlik megkülönböztető kompetenciájuk, melyre támaszkodva tartják fenn gazdasági ellenőrző funkciójukat. Egy világvárosnak emellett nemcsak gazdasága nemzetköziesedett magas fokon, hanem társadalma is.

Berlin gazdasági téren betöltött központi irányító szerepét – még nemzeti viszonylatban is – megcáfolni látszik az 1997-es adatokon alapuló empirikus felmérés (2. táblázat), amely Berlin és a többi német nagyváros irányító szerepét hasonlította össze (Krätke, 2001).

2. táblázat

A berlini vállalati szektor interregionális kapcsolatai 1997-ben

	cégek		tőke	
	száma	%	millió DM	%
Privátszektorbeli cégek*	265	100,0	6629,05	100,0
Berlini többségirészvény-tulajdonnal rendelkező cégek	118	44,5	2066,19	31,2
Berlinben található, külső irányítású cégek	147	55,5	4562,86	68,8
Berlinből kiinduló, külső irányítás alatt álló cégek	41		943,27	
Egyenleg	-106		-3619,59	

* 0,5 millió DM alaptőke Berlinben, egyértelmű többségirészvény-tulajdonnal.

Forrás: Krätke, 2001. p. 1783.

A 265, Berlinben székhellyel rendelkező vállalat alaptőkéje 6629 millió DM értékű volt; az ebből kívülről irányított 147-nek megfelelő tőkemennyiség (mely a külső részvénytulajdonos részesedése alapján adódott) 4562 millió DM-re rúgott. Ezzel szemben állt a berlini székhelyű 41 vállalat külső területekhez kapcsolódó érdekeltsége, amely 943 millió DM-et tett ki. Összességében elmondható, hogy Berlin mérlege negatív (-3620 DM); a felmérésbe bevont vállalatok mintegy 55%-a kívülről irányított.

A többi német nagyváros viszonylatában Berlin egyedül Hamburggal tudott pozitív mérleget elérni, a külső irányítás München, Frankfurt am Main és a Ruhr-vidéki agglomeráció tekintetében a legnagyobb (3. táblázat). Figyelembe véve ezen eredményeket, Berlint nem tekinthetjük stratégiai jelentőségű, irányítási potenciállal rendelkező metropolisznak.

3. táblázat

A berlini vállalati szektor regionális tőkekapcsolatai 1997-ben a többségi részesedésű részvényesek/cégek

Földrajzi hely	Kívülről irányított cégek Berlinben				Berlinből kiinduló, külső irányítás alatt álló cégek				Tőkére vonatkozó egyenleg
	cégek		tőke		cégek		tőke		
	száma	%	millió DM	%	száma	%	millió DM	%	
Hamburg	5	5,7	25,92	0,8	4	14,8	172,26	21,5	146,34
München	9	10,2	809,45	24,2	1	3,7	41,80	5,2	-767,65
Frankfurt am Main	18	20,5	811,00	24,3	3	11,1	59,00	7,4	-752,00
Stuttgart	6	6,8	622,44	18,6	7	25,9	314,60	39,3	-307,84
Ruhr-vidék	35	39,8	836,56	25,1	8	29,6	198,25	24,8	-638,31
Leipzig	0	0,0	0,00	0,0	1	3,7	1,00	0,1	1,00
Hannover	2	2,3	2,00	0,0	1	3,7	12,00	1,5	10,00
Bréma	3	3,4	11,00	0,3	0	0,0	1,10	0,0	-11,00
Mannheim	6	6,8	193,31	5,8	1	3,7	0,00	0,1	-192,21
Nürnberg	2	2,3	10,10	0,3	0	0,0	0,00	0,0	-10,10
Karlsruhe	1	1,1	10,00	0,3	0	0,0	0,00	0,0	-10,00
Bielefeld	1	1,1	6,60	0,2	0	0,0	1,00	0,0	-6,60
Chemnitz	0	0,0	0,00	0,0	1	3,7	801,01	0,1	1,00
Agglomerációk	88	100,0	3338,38	100,0	27	100,0	142,26	100,0	-2537,40
Egyéb régiók	27		233,64		14		943,27		-91,38
Összesen	115		3572,02		41				-2628,75

földrajzi elhelyezkedése szerint

Forrás: Krätke, 2001. p. 1784.

Szolgáltató metropolisz

A harmadik megvizsgálandó állítás a berlini struktúraváltáshoz és a berlini gazdaság „szolgáltató metropolisszá” válásához kapcsolódik. *Krätke* (2001) kiemeli, hogy a „szolgáltató metropolisz” kifejezés nem megfelelő egy nagyváros gazdasági szerkezetének leírására. Általánosságban helytelennek tartja a gazdasági tevékenységek három szektorba sorolását a társadalmi munkamegosztás egy olyan modern korában, amikor a tevékenységek döntő része a szolgáltatók körébe tartozik. A nagyvárosi régiók összehasonlító elemzésénél ezért a megszokott háromszektoros megközelítés helyett funkcionális csoportokra támaszkodott. Ezeket, szám szerint ötöt, a foglalkozási csoportokra vonatkozó munkaügyi statisztikák alapján alakította ki:

- államigazgatási funkciók,
- társadalmi reprodukciós funkciók (egészségügy és oktatásügy),
- „absztrakt” termelési funkciók (K+F, menedzsment és vállalati ügyvitel, üzleti tranzakciós szolgáltatások),
- „konkrét” termelési funkciók (mezőgazdasági és ipari termelés, kulturális ipar és fogyasztási szolgáltatások),
- elosztó funkciók (kereskedelem, szállítás, tárolás).

Berlin gazdaságának funkcionális szerkezetét ezután összevetette Hamburgéval, illetve a nemzeti szintű összetétellel. A 4. táblázatból – többek között – kitűnik, hogy az „absztrakt” termelési funkciók mindkét városban túlreprezentáltak a nemzeti átlaghoz képest, de Hamburg esetében nagyobb a nemzeti szinttől való eltérés. Egyedül a K+F-et illetően billen a mérleg Berlin javára; a többi, e funkcionális csoportba tartozó alkategóriában (menedzsment és szervezés, információfeldolgozás, pénzügyi tranzakciók) azonban sok esetben még az országos szintet sem üti meg, ami megkérdőjelezi annak létjogosultságát, hogy Berlint „szolgáltató metropolisz”-ként emlegessük.

Az alábbi összehasonlítást Párizssal is elvégezve *Krätke* (2001) megerősíti, hogy Berlin még messze van attól, hogy az európai szolgáltató metropoliszok között vezető szerepet töltsön be. Az adatok összevetéséből először is kitűnik, hogy az államigazgatási funkciók sokkal nagyobb arányban vannak jelen a német fővárosban, holott egy föderalizált országban éppen az ellenkezőjére számítanánk. A K+F terén Berlinnek sikerült erős pozícióra szert tennie, bár az összehasonlítást némileg torzítja az a tény, hogy a párizsi agglomeráció peremén elhelyezkedő K+F kapacitás nem került számbavételre. A stratégiai vállalati funkciókat (a menedzsment és az üzleti szolgáltatások terén) tekintve azonban nyilvánvaló Berlin lemaradása, pedig azok a stratégiai gazdasági központ státusz szempontjából kulcsfontosságúak lennének.

4. táblázat

*Városi gazdaságok funkcionális struktúrájának összehasonlítása
a tb-járulékot fizetők megoszlása alapján 1997-ben*

A funkcionális szerkezet kategóriái	Jelenléti index		
	NSZK = 100		Franciaország = 100
	Berlin	Hamburg	Párizs ¹⁾
1) Állami funkciók (kormányzat, állam-igazgatás, igazságszolgáltatás, rendőrség)	160,1	116,4	124,8
2) Társadalmi reprodukció funkciói (egészségügy és szociális szolgáltatások, oktatás)	121,6	92,5	84,4
3) „Absztrakt” termelési funkciók	112,0	137,5	162,2
K+F	132,3	117,4	140,6
Menedzsment és szervezés	85,3	118,6	166,8 ²⁾
Ügyvitel	122,7	135,9	n. a.
Üzleti tranzakciós szolgáltatások	89,7	162,0	163,6
Információ átalakítás	73,3	132,0	n. a.
Üzleti, jogi és adótanácsadás, marketing, könyvvizsgálat	106,9	192,0	n. a.
Pénzügyi tranzakciók	94,2	170,6	n. a.
4) „Konkrét” termelési funkciók	85,7	74,	70,4
(Ipari) termékek előállítása	71,1	57,0	50,5
Személyi szolgáltatások	105,6	93,6	96,9
Kulturális javak előállítása	132,4	147,9	273,2
Technikai szolgáltatások, javítás és karbantartás	96,6	90,0	65,5
Takarítás	137,8	121,9	101,3
5) Elosztási funkciók és mellékes szolgáltatások	100,9	108,7	83,4
Kereskedelem	87,6	101,6	81,1
Raktározás és szállítás	109,6	129,0	85,5
Biztonsági szolgáltatások	169,8	104,8	n. a.

Forrás: Krätke, 2001. Különböző oldalak alapján.

Természetesen nem várható el, hogy Berlin hét éven belül „behozza lemaradását”. Azonban ennek, és így a háború előtti berlini fejlődési pálya folytatásának esélye azért is kisebb, mert időközben Németországban policentrikus városi struktúra alakult ki, ahol egyetlen város sem szerzett domináns metropoliszi szerepet, hanem több nagy agglomeráció osztozik ezeken a funkciókon. A pénzügyi szektort illetően például Frankfurt áll az első helyen, és pozíciója erősödött is azáltal, hogy az Európai Központi Bank ott jelölte ki székhelyét. Így Berlin Frankfurt árnyékában marad, pedig a nemzetközi pénzügyi életben betöltött vezető szerep a világváros-koncepció központi eleme (Krätke, 2001).

Társadalmi dimenziók

Berlin fejlődési pályájának tárgyalásakor fontos annak társadalmi vonatkozásaira is kitérni. A világvárosok társadalmát általában magas fokú nemzetköziesedettség jellemzi, és Berlin lakosságának összetételét figyelembe véve a város megfelel ennek a kritériumnak (Krätke, 2001). A marketingkiadványok (Partner für Berlin, 2001a; 2001c) is előszeretettel hangsúlyozzák, hogy 180 nemzet fiai illetve leszármazottai teszik ki a lakosságot, aláhúzó Berlin multikulturális jellegét. A világvárosokat egyúttal a társadalom fokozottabb megosztottsága is jellemzi, s úgy tűnik, Berlinre is igaz ez az állítás: az 1991-es 10%-os munkanélküliségi ráta 18%-ra nőtt 1998-ban. A volt nyugati részben a szegregáció sokkal nagyobb méreteket ölt, a munkanélküliek és az alacsony jövedelműek a belső kerületekben koncentrálódnak, szemben a volt keleti résszel. Bár a társadalmi megosztottság még messze van az „igazi” globális városokétól, mint New York vagy Los Angeles, de a jelenlegi folyamatok a helyzet rosszabbodására utalnak. Úgy tűnik, Berlin a globális városok jellemzői közül, ha a gazdasági irányító szerepkörre, nem is tesz szert, a társadalmi jellemzők terén már mutat világváros-specifikus jegyeket (Krätke, 2001).

A Berlin által is folytatott vállalkozói városvezetés egyik nagy veszélye, hogy még inkább elősegíti a társadalmi különbségek növekedését. A város vonzerejének növelése érdekében eszközölt kiadások mennyisége mellett alacsonyabb a redisztribúció aránya. Az előbbieket egyrészt a befektetők, turisták felé irányulnak, másrészt a helyi lakosság megtartását is célozzák. Csakhogy utóbbiból is az értelmiség és a magas jövedelműek igényeinek való megfelelés van előtérben. A város imázsát tehát a befektetői és fogyasztói tőke igényeihez igazítják. Mayer szerint (idézi Rogerson, 1999) nem az életmódok és a fogyasztási szokások sokszínűsége jellemzi a mai várost, hanem a magas jövedelmű fogyasztók „jó élet”-ről alkotott elképzelései a döntőek. Azok a társadalmi csoportok, melyek nem ítéltetnek fontosnak a tőke vonzásában, perifériára szorultnak, és életminőséggel kapcsolatos igényeik kevésbé találhatnak meghallgatásra.

Az imázsszalakítás azonban egyesek szerint nem csak a külső befektetők számára igyekszik vonzóvá tenni a várost, hanem a helyieket is meggyőzi a vállalkozói szemléletű városvezetés helyességéről. Harvey (idézi Rogerson, 1999) szerint a látványos építészeti alkotások a „kenyeret és cirkuszi játékokat” logikájának legújabb megnyilvánulásai, hisz elvonják azokról a társadalmi és gazdasági problémákról a figyelmet, amelyek aláásnák a vállalkozói politikák koherenciáját. Másrészt hozzájárul a város önbizalmának erősítéséhez, mely különösen a leromlott gazdaságú és infrastruktúrájú városokban játszik fontos szerepet. Végeredményben tehát a városi kép új designja legitimálja a vállalkozói szemléletű városvezetést, annak minden hátrányos következményével együtt.

Meg kell jegyezni, hogy sokan kritizálták ezt az álláspontot, hangoztatva, hogy a városi tájat sokféleképpen lehet értelmezni, és a látványos építészeti formák lehetnek közösségi tiltakozó akciók kirobantói is (Rogerson, 1999).

Mivel Berlinről nem áll rendelkezésünkre olyan felmérési eredmény, mely az átalakuló városkép különböző társadalmi csoportok általi értelmezését bemutatná, nem tudunk érdemben arról nyilatkozni, hogy a hátrányos helyzetű csoportok hogyan viszonyulnak ezekhez. Mindenesetre helyzetük romlását egyre kevésbé lehet ellensúlyozni a kirakatfejlesztésekkel, fokozatos kirekesztődésükkel Berlin megszűnik számukra „nyitott” város lenni.

Összegzés

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Berlin, amely, mint egységes város nemrég született újjá, egyelőre jelentős lemaradást mutat a többi gazdasági metropolisz, világváros mögött. Szupraregionális és nemzetközi irányítási kapacitása, szolgáltatói metropolisz státusza sok tekintetben elmarad attól, amit a város imázsalkító tevékenysége sugallni próbál. Természetesen nem várható ilyen rövid időtáv alatt látványos átrendeződés a policentrikus német városszerkezeten belüli funkciómegosztásban, és csak néhány évtized után vonhatunk mérleget a berlini imázsalkító tevékenységből. Úgy tűnik, hogy egyelőre késik a hönáhitott vezető gazdasági pozíció megszerzése, jelentkeznek viszont a világvárosok szociális gondjai, még ha kisebb mértékben is. Az érthető megkésetttség ellenére Berlin – úgy látszik – nem okult az előtte járók példájából és a gazdaságfejlesztésben a tőkevonzás kapott prioritást, a szociális megfontolások kevésbé érhetők tetten. Az imázsformálás azonban hosszú távon csak akkor lehet sikeres, ha szilárd alapokon áll, vagyis egyrészt hiteles üzeneteket fogalmaz meg, másrészt széleskörű támogatottságot élvez a helyi társadalom részéről.

Jegyzetek

- 1) A Párizsra vonatkozó adatok 1990-ből származnak.
- 2) Az adat itt a menedzsment és az ügyvitel kategória foglalkoztatottjait mutatja, eltérően a német adatoktól.

Irodalom

- Begg, I. 1999: Cities and Competitiveness. – *Urban Studies*. 5–6. pp. 795–809.
- Hill, R. C. – Kim, J. W. 2000: Global Cities and Developmental States: New York, Tokyo and Seoul. – *Urban Studies*. 12. pp. 2167–2195.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 189–192.

- Hubbard, P. 1996: Urban Design and City Regeneration: Social Representations of Entrepreneurial Landscapes. – *Urban Studies*. 8. pp. 1441–1461.
- Krätke, S. 2000: Berlin: The Metropolis as a Production Space. – *European Planning Studies*. 1. pp. 7–26.
- Krätke, S. 2001: Berlin: Towards a Global City? – *Urban Studies*. 10. pp. 1777–1799.
- Lever, W. F. 1999: Competitive Cities in Europe. – *Urban Studies*. 5–6. pp. 1029–1044.
- Partner für Berlin, 2001a: Partner für Berlin – Gesellschaft für Hauptstadt-Marketing mbH 2001: Business Location Center.
- Partner für Berlin, 2001b: Partner für Berlin – Gesellschaft für Hauptstadt-Marketing mbH 2001: Berlin: Die Stadt. In der Mitte des neuen Europa.
- Partner für Berlin, 2001c: Partner für Berlin – Gesellschaft für Hauptstadt-Marketing mbH 2001: Wirtschaft in Berlin.
- Partner für Berlin, 2001d: Partner für Berlin – Gesellschaft für Hauptstadt-Marketing mbH 2001: Finanzplatz Berlin, Kunden. Kapital. Märkte.
- Probáld K. 1995: Városmarketing I–II. – *Comitatus*. 11–12. pp. 3–17.; 9–22.
- Rogerson, R. J. 1999: Quality of Life and City Competitiveness. – *Urban Studies*. 5–6. pp. 969–985.
- Rudolph, R. – Manz, K. – Burdack, J. 2001: Von La Défense nach Moskwa City – „Bürocities“ als Wettbewerbsstrategien europäischer Metropolen. – *Europa Regional*. 2. pp. 58–60.
- Scott, A. J. 2001: Globalization and the Rise of City-regions. – *European Planning Studies*. 7. pp. 813–826.
- Sónyák J. 2001: Közös területi fejlesztés Berlin és Brandenburg tartományban a fenntarthatóság és a fejlesztés jegyében. – *Falu, város, régió*. 7. pp. 27–33.
- van den Berg, L. – Braun, E. 1999 : Urban Competitiveness, Marketing and the Need for Organising Capacity. – *Urban Studies*. 5–6. pp. 987–999.
- Wirtschaftsbericht 2001*, VII. fejezet: Berlin – Ort Internationaler Kooperation http://www.berlin.de/Land/SenWiTech/bericht01/pdf/WiBech_VII.pdf – 2002. április 15.

THE NEW IMAGE OF AN UNDIVIDED BERLIN – AND WHAT LIES BEHIND IT

Krisztina Varró

Due to tough inter-urban competition cities have developed an entrepreneurial approach to urban governance in order to make themselves as attractive as possible for residence, for the location of business, for investment and as a tourist destination. Image-building is at the core of their marketing techniques which target these various groups. Recently it has also been backed by the construction of spectacular urban landscapes which are thought to give cities a unique identity.

This paper analyses that much sought-after image of a European metropolis in the making: the reunified Berlin. The newly emerging entrepreneurial landscape with its post-modern appearance might be spectacular, but is far from sufficient to create an international city of the first magnitude..

Empirical data do not support Berlin's positioning as the link between East and West European economic space and neither as a centre of strategic economic functions nor as a service metropolis.

Only in its social dimensions does the city seem to achieve the characteristics of a "typical" metropolis: it hosts an increasingly multicultural population and is developing a greater degree of polarisation.

It is, of course, early to evaluate the image-building efforts of Berlin and it remains to be seen to what extent the current German and European urban economy's functional structure allows the city to acquire a more important position.

However, being a "latecomer" offers the advantage of learning from the problems of established metropolises and, instead of focusing primarily on attracting capital, greater emphasis should be placed on maintaining social cohesion. Image-building can only be successful in the long-term if the messages formulated are valid and if development objectives do not conflict with the interests of a considerable number of local residents.

9. REGIONÁLIS VÁLLATOK SZÁMVITELI RENDSZEREI

Novák Miklós

Regionális jelentőségű nagyvállalatok létrejötte

Azt, hogy milyen vállalatokról is beszélünk akkor, amikor regionális méretű társaságokról van szó, jól mutatja egy magyar példa, amely a következőképpen hirdeti magát: Richter, a regionális multi (Richter Gedeon Rt., 2001). Legalábbis kis hazánkban regionális, hiszen nemzetközi szemmel nézve már nála sokkal nagyobb vállalatok sem biztos, hogy regionálisnak számíthatnak a Magyarországnál jóval nagyobb területű államok esetében.

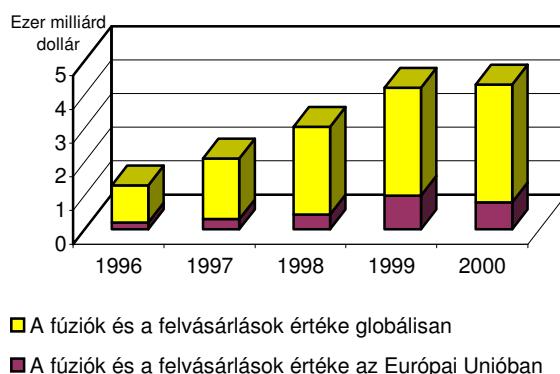
Ma már egyre gyakrabban hallani a *fúziós lázról* (1. ábra) és az ennek köszönhetően egyre nagyobbra növekvő vállalati méretekről, amely nem csak a piacra lesz hatással (piacstruktúra változása), de maga a vállalat (magnövekedett piacrészesedés, értékesítés, bevétel és foglalkoztatottak száma) és annak környezete is megváltozik. E trendet manapság a globalizáció ellen tiltakozó egyre szaporodó megmozdulásokban is szemmel kísérhetjük. Nem kevés esetben azonban az EU versenyhivatala torpedózza meg a fúziót, lásd a General Electric és a Honeywell fúzióját, amelyet az amerikai versenyfelügyelet már jóvá is hagyott.

Meg kell azt is jegyeznem, hogy a nagyvállalatok létrejötte több módon is történhet. Kezdetben a vállalatok csak saját erőforrásaik, dolgozóik által növekednek, azonban minden igazán jelentős vállalat életében bekövetkezik egy olyan időpont, amikor már elég érett ahhoz, hogy a piacrészesedését már ne csak az értékesítés volumenének növelésével emelje, hanem más eszközöket is igénybe vegyen.

Egyik leggyakoribb eset egy konkurens vállalat felvásárlása, amely földrajzilag más piaccal rendelkezik, vagy egy nem azonos termékskálával rendelkező cég megvétele, amely jól kiegészíti az eredeti vállalat profilját. Mindkét esetben az így létrejövő vállalat piacrészesedése is növekszik. Ezt a gyakorlatot követik manapság nem csak a külföldi multinacionális vállalatok, de a hazai üzleti életben meghatározó jelentőséggel bíró vállalatok is. Csak az utóbbi egy-két évet figyelembe véve ilyenek voltak a MOL, az OTP és a Richter Gedeon külföldi piacszerzései is.

1. ábra

Fúziós hullámok

Forrás: Figyelő, 2001.

Ezek a folyamatok nem csak a piacra vannak jelentős hatással, de magára a vállalatokra is. Mind jogi, mind számviteli szempontból változásokat eredményezhetnek. Jogilag lehet, hogy semmi nem változik egy egyszerű felvásárlással, de összeolvadás esetén a fúzió után már egy jogutódról beszélhetünk, amely azokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, amelyeket a megszűnt jogelődök hordoztak. Tény, hogy bármely módon történik is a növekedés (beolvadás, összeolvadás, felvásárlás, részvénycsere stb.) az minden egyes esetben az addig megszokott számviteli szabályozásban, illetve tevékenységben változásokat okoz. Mire is van hatással egy ilyen regionális vállalat létrejötte, illetve növekedése számviteli szempontból:

1) Minden egyes jogi aktus számviteli leképezése meg kell, hogy történjen, ami annak függvényében, hogy milyen módon történik, más és más lehet (*I. táblázat*).

Összeolvadás során az átalakulásban résztvevő társaságok mindegyike megszűnik, és ezzel egyidejűleg új általános jogutód társaság jön létre, amelyre az összeolvadó társaságok jogai és kötelezettségei szállnak át és amelynek vagyona az egyesülő társaságok vagyonából áll.

A beolvadás az átalakulásban részt vevő társaságok olyan fúziója, amikor a részt vevő társaságok közül az egyik (beolvadó társaság) megszűnésével az egyik vagyona – mint egész – a másik társaságra (mint átvevő társaságra) száll át. Az átvevő társaság formája változatlan marad, és általános jogutódja lesz a beolvadó társaságnak (*Németh–Tétényi, 1999*).

1. táblázat

Az átalakulások jogi következményei

Jogi következmények	Felvásárló/átvevő vállalat	Beolvadó vállalat	Új vállalat
Összeolvadás	Jogelődtként megszűnik	Jogelődtként megszűnik	Jogutódként jön létre
Beolvadás	Megmarad, jogfolytonosság	Beolvad, jogelődtként megszűnik	Az átvevő vállalat lesz a jogutód, tehát nincs új vállalat
Felvásárlás	Megmarad	Megmarad	Nincs

Forrás: Saját szerkesztés.

2) Más módon történik ez a felvásárló és más módon a célpont szemszögéből. Ezt, mivel más gazdasági eseménynek tekintik, másképp is kell elszámolniuk (2. táblázat).

2. táblázat

Az átalakulások számviteli következményei

Számviteli következmények	Felvásárló, átvevő vállalat	Beolvadó társaság	Új társaság
Összeolvadás	Vagyonmérleg-készítés, nyitó adat lesz	Vagyonmérleg-készítés, nyitó adat lesz	A vagyonmérleg záró (a két jogelőd adatainak összege) adataiból indul
Beolvadás	Vagyonmérleg-készítés, nyitó adat lesz, a záró adata a beolvadó társaság adataival nő	Vagyonmérleg-készítés, nyitó adat lesz	Nincs
Felvásárlás	A tranzakció befektetésként való könyvelése, majd későbbiekben konszolidáció, amelyben meghatározó befolyást gyakorol	A tranzakció könyvelése, majd a későbbiekben az anyavállalatnak való csoportjelentés készítése	Nincs

Forrás: Saját szerkesztés.

3) A helyzetet nehezíti a tény, ha már igazi regionális vállalatok jönnek létre, mert ekkor már általában más országban szemelik ki a felvásárlásra kerülő vállalatot, amely adott esetben más számviteli szabályozás, elszámolási rendszer alá eshet.

Fúzió a jelentéseiket különböző számviteli rendszerek szerint készítő vállalatok között

Vegyük csak a következő esteket, amelyek földrajzilag jól mutatják a különbséget minden egyes esetben tekintettel arra is, hogy a fúzió mekkora horderejű nemzetközi tekintetben.

- 1) A Mizo Baranyatej Rt. létrejötte különböző tejipari vállalatok fúziójával.
- 2) A Richter Gedeon vállalatfelvásárlásai Ukrajnában, Romániában, vagy az OTP kereskedelmi bankok felvásárlása Szlovákiában pl.: Investicna a rozvojva banka, a MOL külföldi olajipari vállalatokban való részesedés-szerzése pl.: lengyel PKN.
- 3) A Daimler Benz (Németország) és a Crysler (USA) összeolvadása.

Az itt említett fúziók közül leginkább az utóbbit érdemes részletesebben megvizsgálni, annál is inkább, mert ebben az esetben a fúzióban részt vevő két fél nem csak más számviteli rendszer szerint készítették beszámolóikat, de alapvetően nagy különbséget rejtett történelmi alapokon nyugvó egész számviteli szemléletmódjuk. Éppen ezért a következőkben először a két ország számviteli szabályozását vizsgálom meg, majd a hazai helyzetet.

Az amerikai számviteli rendszer kialakulása

Az Egyesült Államokban a számvitel szabályozása az úgynevezett „kék ég” törvényekkel kezdődött (1911). Átfogóbb szabályozást csak az 1934. évi értékpapírtörvény teremtett (Ferenczi, 1998). E törvény alapján hozták létre az értéktőzsde-bizottságot, ami jogosult a tőzsdei bejegyzési követelmények kialakítására és a számvitel szabályozására, pl. a könyvvezetésre és a beszámolók kialakítására vonatkozóan. Több szervezet szabályozását, irányelvét is követni kell.

A SEC (az Egyesült Államok Tőzsde- és Értékpapír Felügyelete) szigorú szabályokat és szabályzatokat állapít meg, amelyeket minden amerikai nyilvános részvénytársaságnak be kell tartania. Erős kényszerítő erőt jelent, hogy a szabályokat megszegőket a SEC ki is zárhatja a tőzsdéről.

A FASB (Pénzügyi, Számviteli Standard Bizottság) nemzeti standardalkotó, olyan számviteli szabványokat (SFAS) bocsát ki, amelyeket minden vállalatnak alkalmaznia kell éves beszámolójának elkészítésénél. A FASB egy olyan szervezet, amely független mind a kormánytól, mind a számviteli szakmától (Baricz, 1997).

Az 1887-ben alakult AICPA (Hites Könyvvizsgálók Amerikai Intézete), amely a számviteli szakma érdekképviseleti szerve, tagjainak ad ki állásfoglalá-

sokat (SOP), amelyeket általánosan elfogadott számviteli és beszámoló-készítési elveknek tekintenek (Nagy–Friedrich, 1994). Ezek megsértése esetén akár ki is zárhatja tagját és eltilthatja tevékenységétől. A közel 200 000 könyvvizsgáló feladata a standardok betartásának ellenőrzése.

A szabályozás alapvetően a tulajdonosok és hitelezők érdekeit védi abból a célból, hogy megalapozott befektetési, hitelezési és üzleti döntéseket hozhassanak, és döntéseik időzítését és bizonytalanságát megbecsülhessék. Ezzel összhangban a szabályozás alapvető filozófiája, hogy az általánosan elfogadott számviteli alapelvek és standardok (GAAP) alapján készített (pénzügyi) beszámoló tükrözze a vállalkozás vagyoni és pénzügyi helyzetének alakulását.

A szabályozás egyrészt a beszámolókra terjed ki, másrészt a mérleg összeállításánál alkalmazandó értékelési elvekre és eljárásokra. A könyvviteli elszámolásokra különböző standardok vonatkoznak.

A német számviteli rendszer kialakulása

Németország számviteli szabályozása alapvetően eltér az előzőektől. Először a jogi keret létrehozása valósult meg 1937-ben a Kötelező Birodalmi Számlakeret előírásával, majd a Német Gyáriparosok Szövetsége által 1947-ben kidolgozott számlakerettel (GKR), amelynek jelentősége, hogy további átdolgozásokkal, de továbbra is ez az ajánlott számlakeret (IKR). Ezek mellett a kereskedelmi, részvénytársasági, jövedelemadó- és nyilvánossági törvények írják elő kötelező érvényű szabályokat. Nincs igazi nemzeti standardalkotó szervezet, alapvetően törvényekkel szabályoznak (Baricz, 1997).

Ily módon a német szabályozás alapvetően három elemre támaszkodik: törvényekre (fejlett kodifikált mérlegjog), az ehhez szorosan kapcsolódó számlakeretre, valamint az elvekre és a könyvelésre vonatkozó alapelvekre. Ez utóbbihoz nyújt segítséget a német számviteli elveknek és a szabályszerű könyvelés alapelveinek gyűjteménye (GOB). A szakmai szervezeteknek csak kis szerep jut (Novák, 2001).

A kormány a szabályozásnak elsősorban adóztatási céljait tartja szem előtt, így filozófiájuk is közelebb áll a vállalkozásról szóló teljes és pontos kép kialakításához, még akkor is, ha egyre inkább figyelembe veszik a befektetők és a hitelezők érdekeit. Ennek megfelelően az előírások betartását a könyvvizsgálók mellett az adóellenőrök is felügyelik. Más országokban nem látott intézmény, legfőbb adóbíró is (Szövetségi Pénzügyi Törvényszék) működik a pénzügyi fellebbviteli bíróságok mellett, amelyek nem csak bírósági ítéleteket hoznak, de egységes jogértelmezést és szakértői véleményezést is adnak, hogy megkönnyítsék a szabályok betartását. A tőzsdén jegyzett társaságok viszont készíthetik IAS vagy US GAAP szerint a beszámolóikat, ha azok megfelelnek az EU-direktíváknak is (Nobes, 2000).

A helyzetet még az is nehezíti, hogy egy cég amerikai tőzsdére való bekerüléséhez alapvető követelményként fogalmazza meg a SEC (az amerikai tőzsdefelügyelet), hogy a beszámolóikat a US GAAP szerint készítsék el. A Daimler–Crysler esetében engedélyezték, hogy ne az US GAAP, hanem az IAS szerint készítsék el jelentéseiket, de meglepő módon a nyereségből meglehetősen nagy veszteséget sikerült kimutatni az átkonvertálásnak köszönhetően.

Konzolidált beszámoló készítésének kötelezettsége

Az előbbieken említett problémák azonban nem csak abban az esetben merülhetnek fel, ha fúzió történik, elég az is, ha az adott vállalatban egy másik meghatározó befolyást szerez. Így további problémákat jelent az is, hogy ma már minden valamire való számviteli rendszer konzolidált (összevont) beszámoló készítését követeli meg azokatól a vállalatoktól, amelyek eleget tesznek az adott rendszer követelményeinek. Ezeket a vállalatokat anyavállalatnak (parent company) nevezik. A követelmények a magyar számviteli szabályozásban is megfigyelhetők. Nálunk a törvény a következő kritériumokat vizsgálja:

Anyavállalat: az a vállalkozó, amely egy másik vállalkozónál (a továbbiakban: leányvállalat) közvetlenül, vagy leányvállalatán keresztül közvetetten meghatározó befolyást képes gyakorolni, mert az alábbiak közül legalább egy feltétellel rendelkezik:

- 1) a tulajdonosok (a részvényesek) szavazatának többségével (50 százalékot meghaladóval) tulajdoni hányada alapján egyedül rendelkezik, vagy
- 2) más tulajdonosokkal (részvényesekkel) kötött megállapodás alapján a szavazatok többségét egyedül birtokolja, vagy
- 3) a társaság tulajdonosaként (részvényeseként) jogosult arra, hogy a vezető tisztségviselők és a felügyelő bizottság tagjainak többségét megválassza vagy visszahívja, vagy
- 4) a tulajdonosokkal (a részvényesekkel) kötött szerződés (vagy a létesítő okirat rendelkezése) alapján – függetlenül a tulajdoni hányadtól, a szavazati aránytól, a megválasztási és visszahívási jogtól – döntő irányítást, ellenőrzést gyakorol (Számviteli törvény, 2000).

A kérdés ezekben az esetekben is fennmarad, vajon milyen elvek alapján lehet egy ilyen összevont jelentést elkészíteni, ha az anyavállalatnak olyan leányvállalata van, amely más ország számviteli rendszere szerint vezeti kimutatásait. Minden ilyen esetben egy közös nevező keresése a kiút. Ez legtöbb esetben természetesen azt is jelenti, hogy vagy az anyavállalat elvei, vagy egy másik nemzetközi szemmel is elfogadható rendszer szerint kell ilyenkor elkészíteni jelentéseiket. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy egy magyar leányvállalat az angol, amerikai, német vagy éppen holland anyavállalat miatt kénytelen a UK

GAAP, US GAAP stb. elveket követni amellet, hogy eleget kell tenniük a helyi kötelezettségeiknek is. E kettős jelentési kötelezettség sok esetben probléma forrása, hiszen technikailag nem mindig oldható meg az egyre részletesebb jelentési kötelezettségeknek való megfelelés több egymástól esetleg a formai és az értékelési módszerek tekintetében is eltérő rendszerek esetében. Ilyenkor két lehetőség adódik:

- 1) Lehetőség van ma már az egyre kifinomultabb vállalatirányítási rendszereknek köszönhetően arra is, hogy minden egyes gazdasági eseményt különböző módon rögzítsenek egyazon rendszeren belül. Ez azt jelenti, hogy egy esemény a magyar számvitel szerint lehet a jelentési időszakra vonatkozóként kezelni, míg ugyanezt az eseményt a külföldi, mondjuk US GAAP jelentés szerint már nem fogják annak tekinteni. Amennyiben ez minden egyes gazdasági esemény esetében és minden szempont szerint is (pl.: ÁFA, teljesítési időpont, értékcsökkenési kulcsok, eredménykimutatás és mérleg sorokba való besorolás stb.) megtehető, akkor ezek után már csak a megfelelő lekérdezéseket kell elindítani és meg is kapjuk a kívánt beszámolót. Ennek legtöbb esetben csak két gátja van. Az egyik és leggyakoribb korlát az adott vállalat anyagi háttere, mert az integrált rendszerek bevezetése meglehetősen drága. Másfelől a megfelelően képzett humán tőke is hiányozhat.
- 2) Ezzel szemben a második megoldás már sokkal nagyobb mértékben hagyatkozik a humán tőkére, hiszen itt arról van szó, hogy csak az adott országban kötelező rendszernek megfelelő nyilvántartásokat vezetik. Tehát minden esetben át kell konvertálni (mind formai besorolás, mind értékelés szempontjából) minden olyan tételt a jelentésekben, melyek esetében a két számviteli rendszer egymástól eltér. Itt meglehetősen nagy kockázattal kell számolni abból a szempontból, hogy minden olyan tételt átkonvertáltak-e, és azt olyan módon tették-e, ahogy azt kell.

A tőkepiaci integráció és a számviteli standardok harmonizációja

A fokozatos integrálódás mellett a sokrétű szabályozás következtében bonyolalmat jelent a cégek számára, hogy mindig az adott szituációhoz kapcsolódó elvek és eljárások szerinti pénzügyi kimutatásokat készítsék el. Annak a vállalatnak, amely meg akar jelenni egy külföldi értéktőzsdén két mérleget kell készítenie. Egy olyat, amely a hazai előírásoknak és egy másikat, amely a tőzsdebizottság szabályzatának felel meg. Erre a problémára megoldás a harmonizáció lehet. Ebbe az irányba az első lépés egy minimumstandard létrehozása lehet, amely a mérlegek összehasonlíthatóságának alapvető feltételét biztosítaná.

Az európai standardok harmonizációja és az éves jelentések kölcsönös elismerése megkönnyíti a nemzetközi befektetéseket és a külföldi tőkepiacok igénybevételét (Eperjesi, 1996). Az Európai Unió tagállamaiban valamennyi olyan éves beszámoló elismerése garantált, amelyet a bizottság számviteli, könyvvizsgálati és értékpapír-direktívái alapján készítettek és auditáltak. Az Európai Unión kívül a kölcsönös elismerés hátránya lehet, hogy a szabályozók megkívánják a saját, nemzeti általánosan elfogadott számviteli elvekkel (GAAP) való összehangolást. Így az USA Értékpapír- és Tőzsdéfelügyelete (SEC) is megkívánja az US GAAP-vel való összehangolást és a számszerű eltérések bemutatását és indoklását.

Franciaországban törvény teszi lehetővé a vállalatok számára, hogy beszámolóikat az IAS vagy az US GAAP elveinek megfelelően állítsák össze (Bienert, 1997). Hasonló törvénytervezet vár elfogadásra Németországban is, mivel nem sikerült elfogadtatni a SEC-vel a német GAAP szerint összeállított vállalatok beszámolóját az amerikai tőzsdére való bevezetések során.

Az IASC és az IOSCO 1995-ben kötött megállapodása alapján legkésőbb 1999-re ki kellett volna dolgoznia a Nemzetközi Számviteli Standardok Bizottságának a 16 alapstandardból álló standardtervezetet, melyek nemzetközi elismerése segítené a nemzetközi tőkepiacokon való befektetéseket. Azonban, ha az IOSCO el is készíti az alapstandardokat az még nem jelenti azt, hogy a SEC is el fogja fogadni azokat. Márpedig az Egyesült Államok a tőkepiacok 50%-át birtokolja, így aligha lehet nélküle egységesen elfogadott számviteli standardokról beszélni. Ezt a tényt erősíti az is, hogy a hatalmas piaci kapitalizáció mellett, amely a befektetések likviditását növeli, a tranzakciós költségek is itt a legalacsonyabbak, ezért a befektetők előszeretettel fektetik be tőkéjüket amerikai piacokon és tőzsdéken. Addig is egyre több cég jelenti be, hogy a jövőben az US GAAP szerint készíti beszámolóit és az idő előrehaladtával egyre nehezebb lesz elfogadtatni az IAS-t.

Egy tanulmány szerint (Bryan, 1995) az IAS és az US GAAP között 56 olyan komoly eltérés tapasztalható, ami jelentős különbségeket rejthet, ha figyelembe vesszük, hogy az US GAAP sokkal részletesebb szabályozás az IAS-szel szemben. Erre az USA-ban azért van szükség, mert sokkal több a pereskedés és a kártérítési ügy, mint Európában, ahol az EU-direktívák csak két lényeges ponton térnek el az IAS-tól. Az IAS és az US GAAP közötti főbb különbségeket tartalmazza az alábbi táblázat.

3. táblázat

IAS versus US GAAP

A beszámoló általános követelményei		
Vizsgált szempontok	IAS	US GAAP
A beszámoló elemei	Két év mérlege, eredménykimutatás, cash flow, sajáttőke-változás, számviteli politika és kiegészítő melléklet.	Ugyanaz, mint IAS, de 3 évre (kivéve a mérlegnél).
Igaz és valós kép dominanciája a standardok felett	Bizonyos esetekben eltérhetnek a standardoktól az igaz és valós kép bemutatása érdekében.	A standardokat mindenképp be kell tartani.
Értékelési eljárások	Múltbeli költségek alapján, de néhány eszköz átértékelhető.	Nem lehet újraértékelni, kivéve néhány értékpapírt.
A számviteli politika változásai	Vagy a hasonlító adatokat is módosítja (és az előző évi eredménytartalmakat) vagy csak a folyó évet érinti.	A folyó év eredménykimutatásában számolja el.
Változások a költségelszámolásban	Az érintett időszakban kell elszámolni.	Hasonló IAS-hez.
Cash flow-kimutatás	Kevés speciális formai követelmény, közvetett vagy közvetlen mód, készpénznek számít a számlahitel és minden 3 hónapnál rövidebb lejáratú pénzeszköz.	Hasonlóak az elemek az IAS-hez, de sokkal részletesebb meghatározások vonatkoznak minden egyes direkt vagy indirekt elemre. Számlahitel nem, de a rövid lejáratú pénzeszközök is készpénznek számítanak.
Tételes eredménykimutatás	Tételes eredménykimutatást kell készíteni az elsődleges kimutatásoknak megfelelően, vagy külön be kell mutatni azokat a saját tőke változásaként.	Be kell mutatni külön, tételesen a bevételeket vagy az eredménykimutatással kombináltan, vagy az IAS-hez hasonlóan. Halmazott összegeket is ki kell mutatni.
Üzleti és pénzügyi helyzet	Nincs kötelező standard, analitikai elemzés és pénzügyi információ ajánlott.	Nyilvános társaságoknak kötelező a vezetői elemzés, főként likviditás, tőkeforrások és üzleti eredményre vonatkozóan.

Forrás: Accountancy, 1998.

Irodalom

- 2000 évi C. törvény a számvitelről.
- Baricz R. 1997: A magyar számvitel a nemzetközi és a nemzeti szabályozások tükrében. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 410–416.
- Barry, B. – Kristen, L. F. – Arlette, C. W. 1995: *IAS: An acceptable Alternative to U.S. GAAP?* Auburn, University College of Business.
- Herbert, B. 1997: A tőzsdék fontossága a nemzetközi számviteli standardok bevezetésében – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 4. pp. 165–171.
- Eperjesi F. 1996: XIX. Európai Számviteli Konferencia. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 6. p. 267.
- Ferenczi A. 1998: Az európai számviteli rendszerek összehasonlítása. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 10. pp. 406–411.
- Lucy, C. 1998: Bridging the GAAP – Important differences between IASs and US GAAP. – *Accountancy*. 4. pp. 245–248.
- Nagy G. – Friedrich I. 1994: Részvételünk az ENSZ Nemzetközi Számviteli Standardok és Beszámolók szakértői munkacsoportjának ülésén. – *Számvitel és Könyvvizsgálat*. 4. pp. 178–183.
- Németh I. – Tétényi Z. 1999: *Jogi alapismeretek*. Budapest, Perfekt.
- Nobes, C. W. 2000: *GAAP 2000 – A survey of National Accounting Rules in 53 countries*. London, PricewaterhouseCoopers.
- Novák M. 2001: Magyarország és az EU-tagországok számviteli rendszere. In Mezei C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 185–197
- Martin, J. P. 2001: Defenzív fúziók. – *Figyelő*. 37. p. 46.
- Richter Gedeon Rt. 2001: Centenáriumi kiadvány. Budapest, G. S. Varga Reklám-ügynökség.

ACCOUNTING SYSTEMS IN REGIONAL COMPANIES

Miklós Novák

We can all observe the ways in which small- and medium-size companies can expand seemingly limitlessly, even if this does not apply to all of them but only to the most ambitious. As soon as they became sufficiently strong whilst still striving to grow more quickly than their current organisational structure permits, it is time for them to re-orientate themselves by changing their methods. Very common in practice are mergers and other forms of business combination (e.g. subsidiaries, associates and joint ventures). These are more popular than ever and sometimes develop into enterprises with worldwide markets. If we consider merely our own region we also have our own regionally known companies now facing new challenges when growing across national borders. They need to acclimatise - to adjust all their internal accounting policies and rules - to ensure the true and fair presentation of their financial statements. This is one of the main issues to be resolved if "the back office" is to keep abreast of growth. When this is not assured then investors, owners and other business entities may lose faith in the company, a process which might even end in collapse or failure in today's highly competitive markets.

10. AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÉS A REGIONÁLIS ETNIKAI NACIONALIZMUS

Gulyás László

Bevezetés

1526 és 1918 között Közép-Európát a Habsburg-dinasztia (1526-tól 1867-ig Habsburg Birodalom, 1867 után Osztrák–Magyar Monarchia néven) uralta.¹⁾ A Habsburgok dunai államának határai az állam négy évszázados története során számos esetben változtak (16–17. századi török háborúk, örökösödési háború, hétéves háború, Lengyelország felosztása, Bosznia-Hercegovina bekebelezése), de az I. Ferdinánd által 1526-ban létrehozott ún. magterület, az osztrák örökös tartományok, Cseh- és Morvaország, illetve a Magyar Királyság stabilan egyben maradt.

1526-ban az ún. osztrák örökös tartományokat birtokló Habsburgok, II. Lajos – aki egyszerre volt cseh és magyar király – halála után (Csele-patak, 1526. augusztus 29.) megszerezték a cseh és magyar koronát, s ezzel a két korona alá tartozó országokat és tartományokat is. A rendileg különálló tartományokat a Habsburg uralkodók jó ideig csak lazán fogták össze, ráadásul a magyar korona alá tartozó területek nagy részét a török uralta. A cseh önállósulási törekvéseknek a fehérhegyi csatában elszenvedett veresége után (1620. november 28.) a cseh korona tartományait az uralkodói abszolutizmus az örökös tartományokkal szorososan egybezártta, s meghódított országgént kezelte.

A Habsburg uralkodók ugyanezt a receptet kísérelték meg alkalmazni a török uralom alól felszabadult magyar területeken is. Thököly Imre, majd Rákóczi Ferenc felkelése azonban ezt megakadályozta, végül az abszolutizmus, valamint a magyar nemzet közötti küzdelem az 1711-es szatmári kompromisszummal és az abból következő Pragmatica Sanctióval (1723. évi I., II., III., törvénycikkek) zárult. A megállapodás kimondta – a magyar állam önállóságának csorbítása nélkül a közös védelem jegyében – az együttbirtoklás és a perszonálunió elvét. Magyarország tehát közjogilag nem olvadt be a Habsburg Birodalomba, de funkcionálisan sok tekintetben nem államszövetségként működött a képződmény. Mária Terézia államjogi reformja gyakorlatilag kodifikálta a történeti fejlődés következtében kialakuló helyzetet, amikor 1749. évi

államigazgatási szabályzatával az örökös tartományokat és a cseh korona tartományait egységes államként fogta össze, míg a Szent István-i Magyarországot önálló tömbként kezelte.²⁾

Véleményünk szerint fennállása során a Habsburgok államát három különböző okra visszavezethető regionális kihívás érte, úgymint:

1) A gazdaságból, avagy gazdasági fejlődéséből eredő regionalizmus.

Tóth József mutat rá (*Tóth, 1997*), hogy a 19. század végére az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki.³⁾

2) Regionalizmus felülről, avagy a Habsburg uralkodók által kezdeményezett átszervezési kísérletek.

Magyarországot illetően két ilyen irányú komoly kísérlet történt a Habsburg állam fennállása alatt.⁴⁾ 1786-ban II. József (1780–1790) a modernizáció és a centralizmus jegyében megszüntette a nemesi megyék autonómiáját és hozzáfogott egy radikális közigazgatási reform végrehajtásához.

Magyarország radikális regionális átszervezésének második kísérletére az 1849–49-es szabadságharc leverése után került sor. Az osztrák abszolutizmus 1849-ben először ideiglenesen, majd 1854-ben „véglegesen” is rendezte az ország közigazgatási területbeosztását. Ez volt az ún. Bach Sándor-féle közigazgatási beosztás.

Mindkét esetben a regionális átszervezési kísérletek Magyarországot mintegy fölülről érték, a bécsi udvar politikai-hatalmi szempontok miatt próbálkozott meg Magyarország regionális átszervezésével.

3) Regionalizmus alulról, avagy regionális etnikai nacionalizmus.

A 19. század folyamán a nacionalizmus előretörése következtében egyre markánsabban jelentkezett az ún. „regionalizmus alulról” elnevezésű folyamat, mely elnevezés alatt regionális etnikai nacionalizmust értünk. Tanulmányunkban ezt az utóbbi folyamatot vizsgáljuk meg részletesen, majd konkrét példaként bemutatjuk a szlovák regionális etnikai nacionalizmust, illetve kitérünk a különféle regionális etnikai nacionalizmusokat felhasználni kívánó Ferenc Ferdinánd törekvéseire is.

Az etnikai regionalizmus alapjai, avagy a Monarchia etnikai viszonyai a 20. század elején

A dunai Habsburg Birodalom történetében az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés nagy sorsforduló, ugyanis ekkor lesz a birodalomból dualista állam, azaz Osztrák–Magyar Monarchia.⁵⁾ Jogi szempontból a kiegyezést két alaptörvény alkotja, a bécsi Reichsrat által megalkotott Reichsgesetzblatt 146, illetve a magyar országgyűlés által megalkotott 1867. évi XII. törvénycikk. Ezek értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia két államból állt:

- 1) A Szent István-i Magyarországból (a továbbiakban a Magyar Királyság kifejezést használjuk) és
- 2) Ciszlajtániából (a továbbiakban az Osztrák Császárság kifejezést használjuk).

Az Osztrák–Magyar Monarchia népessége az első világháborút megelőző utolsó évben 52,1 millió fő volt, s mint az az *1. táblázatból* kiolvasható, a Monarchia népességszámát tekintve a 19. és 20. század fordulóján a világ negyedik nagyhatalma volt.

1. táblázat

A nagyhatalmak össznépessége 1890–1920 között

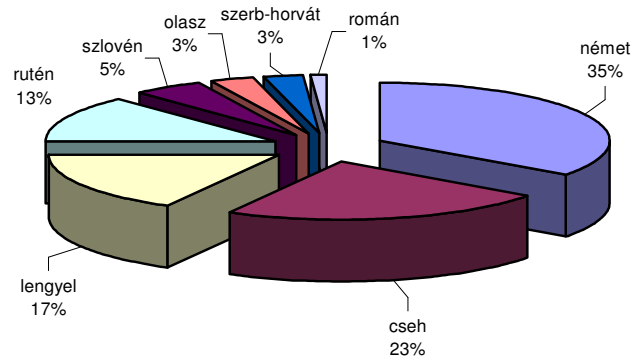
Ország	1890	1900	1910	1913	1920
Oroszország	116,8	135,6	159,3	175,1	126,6
Amerikai Egyesült Államok	62,6	75,9	91,9	97,3	105,7
Németország	49,2	56,0	64,5	66,9	42,8
Osztrák–Magyar Monarchia	42,6	46,7	50,8	52,1	-
Japán	39,9	43,8	49,1	51,3	55,9
Franciaország	38,3	38,9	39,5	39,0	41,0
Nagy-Britannia	37,4	41,1	44,9	45,6	44,4
Olaszország	30,0	32,2	34,4	35,1	37,7

Forrás: Kennedy, 1992, 190. o.

A Monarchia területén Európa népességének egynyolcada talált otthont. Ha azonban részletesebben megvizsgáljuk a Monarchia népességét, azt láthatjuk, hogy állampolgárai valójában 11 különböző nyelvet beszélő nemzet és kisebbség soraiból kerülnek ki. Vizsgáljuk meg a Monarchiát alkotó két állam etnikai összetételét külön-külön, kezdjük az Osztrák Császársággal (*1–2. ábra, 2. táblázat*).

1. ábra

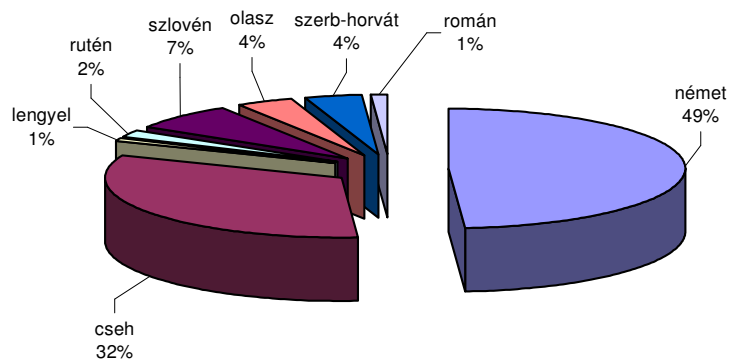
Az Osztrák Császárság etnikai összetétele 1900-ban

Forrás: Saját szerkesztés.⁶⁾

2. ábra

Az Osztrák Császárság etnikai összetétele 1910-ben (Galícia nélkül)*

* Mivel a lengyelek túlnyomó része egy tartományban, Galíciában élt, indokolt szemügyre venni az Osztrák Császárság etnikai összetételét az autonómiát nyert tartomány nélkül is.

Forrás: Saját szerkesztés.⁷⁾

2. táblázat

Az Osztrák Császárság etnikai összetétele 1910-ben

Tartomány	Nemzetiségi megoszlás				
Alsó-Ausztria	német	95,91%	cseh	3,75%	
Bukovina	rutén	38,80%	román	34,37%	német 21,24%
Csehország	cseh	63,19%	német	36,76%	
Dalmácia	szerb-horvát	96,19%	német	0,40%	
Felső-Ausztria	német	99,70%	cseh	0,23%	
Galícia	lengyel	58,55%	rutén	40,20%	német 1,13%
Görz és Gradisca	szlovén	61,85%	olasz	36,06%	német 1,79%
Isztria	olasz	38,14%	szlovén	14,27%	német 3,29%
Karintia	német	78,61%	szlovén	21,24%	
Krajna	szlovén	94,36%	német	5,36%	
Morvaország	cseh	71,75%	német	27,62%	
Salzburg	német	99,73%			
Szilézia	német	43,90%	lengyel	31,72%	cseh 24,33%
Steier	német	70,50%	szlovén	29,37%	
Tirol	német	57,31%	olasz	42,00%	
Trieszt	olasz	62,31%	szlovén	29,81%	német 6,21%
Voralberg	német	95,36%	olasz	4,41%	

Forrás: Saját szerkesztés.⁸⁾

A két kördiagramból és a táblázatból az alábbi fontos következtetések vonhatók le az Osztrák Császárságra vonatkozóan:

- 1) Az Osztrák Császárság államalkotó nemzetének – a németek – aránya nem éri el az 50%-ot, még abban az esetben sem, ha Galiciát kiemeljük az összehasonlításból.
- 2) A 17 tartományból mindössze négy tartomány – Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Salzburg és Voralberg – volt olyan, amelynek lakossága 1–2%-os kivételtől eltekintve tisztán német ajkú volt.
- 3) További három tartományban – Steier-ben (70,5%), Karintiában (78,61%), Tirolban (55,31%) – a német elem többségben volt.
- 4) Továbbá egy tartományban – Sziléziában – a német a legnagyobb nemzeti elemet alkotta, de nem volt abszolút többségben (németek 43,9%, lengyelek 31,7%, csehek 24,3%).
- 5) A német után a legerősebb nemzeti elem a cseh, amely két tartományban – Cseh- és Morvaország – többségben, míg egy harmadik tartományban – Szilézia – jelentős kisebbségben volt. Érdeemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a fentebb említett három cseh tartományban – pontosabban a

cseh korona három országában a csehek mellett jelentős német népesség is lakott.

- 6) A harmadik legerősebb elem a lengyel volt, melynek túlnyomó része egy tartományban, Galíciában lakott, ahol abszolút többséget alkotott. Emellett még Szilézia tartományában éltek lengyelek, ahol a lakosság 28%-át képezték.
- 7) A rutének két tartományban – Galíciában 40,2%, Bukovinában a 38,8% – a lakosság jelentős részét, de nem a többségét alkották.
- 8) Néhány tartományban egy-egy nemzetiség képezett többséget, így a szlovének Krajnában (94,6%), Görz és Gradisca tartományokban (61,8%), a szerbek és horvátok Dalmáciában (96,1%), és az olaszok Triesztben (62,3%).

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Osztrák Császárság esetében a tartományi tagozódás nem felelt meg a nemzeti tagozódásnak. Csupán a tartományok egyharmada (a szlovén Krajina, a szerb-horvát Dalmácia, továbbá a német Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg, Voralberg) tekinthető homogénnek, azaz olyan tartománynak, amelyben csak egy nemzetiség élt. Ezzel szemben a tartományok túlnyomó többségében kettő vagy még több nemzetiség élt együtt. Ebből következően az Osztrák Császárságban a nemzetiségi kérdés kezelése szorosán összefüggött a tartományi rendszerrel. *Galántai* mutat rá, hogy a tartományi tagozódás megtartása és a tartományoknak biztosított bizonyos mértékű beligazgatási jog nem oldhatta meg a nemzeti kérdéseket (*Galántai*, 1985). Hiszen a tartományi autonómia semmiképpen nem jelenthetett nemzeti autonómiát. Ha a bécsi központi hatalom a tartományoknak messzemenő autonómiát ad – ebbe beleértve a nemzetiségi kérdések kezelését is –, akkor a tartományi többségi nemzetisége hegemon pozícióba juthat, és így a német lakosság igen nagy része számos tartományban kisebbségi helyzetbe kerülhet. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemzeti és a tartományi autonómia fedésére mindössze egy kivételes esetben került sor, Galícia az osztrák–magyar kiegyezést követő években széles körű autonómiára tett szert (*Kann*, 1964).

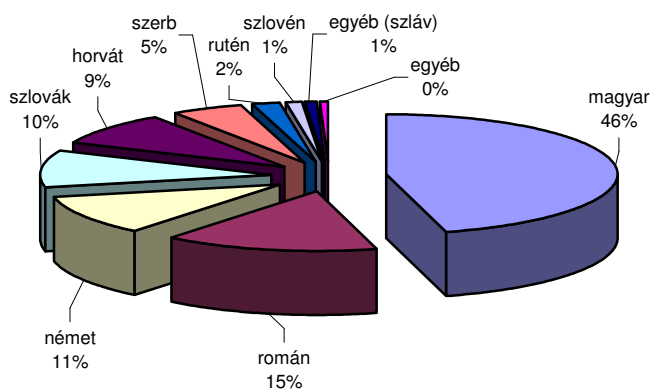
A Monarchia másik felét alkotó Magyar Királyság etnikai jellemzőit jól mutatja a 3–5. ábra:

A két kördiagramból, illetve a térképből az alábbi fontos következtetések vonhatók le a Magyar Királyságra vonatkozóan:

- 1) Magyarországon (Horvátország nélkül) a magyar nemzeti elem aránya 51,1% volt, azaz alig haladta meg az 50%-ot.
- 2) Magyarországon (Horvátország nélkül) a magyar elem mellett három nemzeti elem aránya haladta meg a 10%-ot. Ráadásul ezek közül kettő erős területi koncentrációt mutatott:

3. ábra

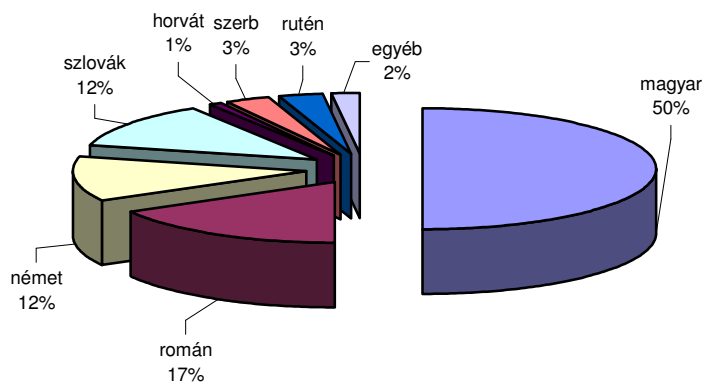
A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban

Forrás: Saját szerkesztés.⁹⁾

4. ábra

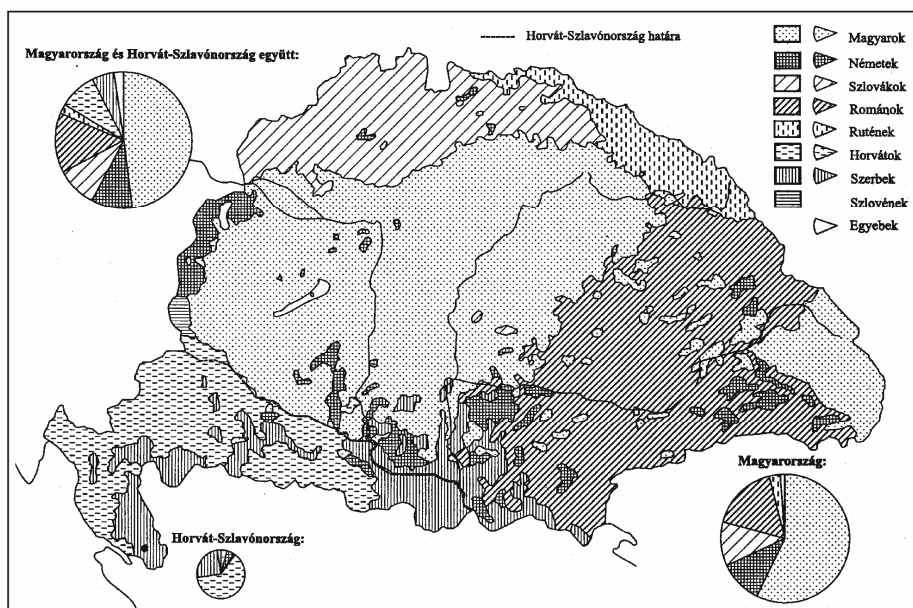
A magyar anyaország etnikai összetétele 1900-ban

Forrás: Saját szerkesztés.¹⁰⁾

5. ábra

Magyarország nemzetiségei 1910-ben

Forrás: Romsics, 2000. 46. o.

- 3) A román és a szlovák után a harmadik legerősebb nemzetiség a német volt (11,9%), amely a Délvidéken, a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben szétszórtan élt.
- 4) A történeti Erdélyben, a tág értelemben vett Partiumban és a Bánság keleti részén honos románok száma közel hárommillió (16,6%),
- 5) A Felvidéken kétfélmillió (11,9%) szlovák élt.

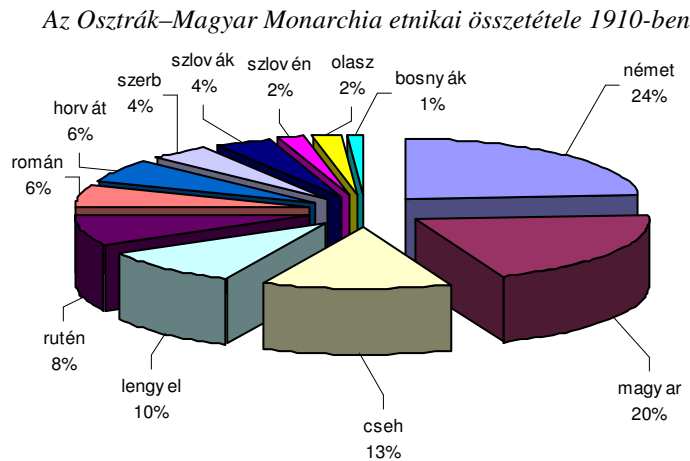
Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Magyar Királyság soknemzetiségű ország volt, de azt is le kell szögeznünk, hogy ennek ellenére a magyar uralkodó osztályok egységes nemzeti államnak tekintették. Felfogásuk szerint Magyarország különböző nemzetiségei politikai szempontból egyetlen nemzetet alkotnak „az egységes magyar politikai nemzetet”. Ez a politikai-jogi fikció alkotta a „magyar állam eszme” elvi alapját, amely a dualizmus korában pártok felett álló, szent és sérthetetlen dogmává vált.

Ennek megfelelően a magyar uralkodó osztályok – a horvátok kivételével – nem ismerték el a magyarországi nemzetiségek külön nemzeti létét, elutasították a nemzeti autonómiát, csupán korlátozott, helyi nyelvhasználatot enged-

lyeztek. A törvényhozásból és az államigazgatásból teljesen kiszorították a nemzetiségek képviselőit, és a nyelvi és kulturális magyarosítást erőltették (Hanák, 1975).

Ha a dualista Monarchia két részét együtt vizsgáljuk az alábbi kördiagramot és térképet érdemes megvizsgálunk.

6. ábra

Forrás: Saját szerkesztés.¹¹⁾

Az eddig bemutatott kördiagramokból az alábbi fontos következtetések vonhatók le az Osztrák–Magyar Monarchia egészére vonatkozóan:

- 1) A két államalkotó nemzet – a 12 millió 107 ezer német (a lakosság 23,7%-a) és a 10 millió 61 ezer magyar (a lakosság 19,8%-a) – az összlakosságnak csupán 43,5%-t teszi ki, azaz kisebbségben van a Monarchián belül.
- 2) Az összlakosság 46,6%-a szláv volt (lásd: 12,7% cseh, 9,8% lengyel, 7,9% kárpátukrán, 5,8% horvát, 4,0% szerb, 3,9% szlovák, 2,4% szlovén), amely arány meghaladja a két uralkodó nemzet 43,5%-os arányát.
- 3) A két uralkodó nemzet közül a németnek centrifugális erőt jelentő nagyhatalmi anyanemzete van. Bár *Jászi Oszkár* a német irredentát ál-irredentának nevezte, mivel véleménye szerint a német irredenta mozgalom inkább csak a Németországhoz való érzelmi kötődést jelentett (*Jászi*, 1983).
- 4) A némettel szemben a magyar nemzet egészében a Monarchián belül helyezkedik el, ebből a szempontból a Monarchia összetartó ereje.

- 5) A nem uralkodó nemzetek közül négy – a cseh, a horvát, a szlovák és a szlovén – lényegében csak a Monarchiában található, így elvben annak összetartó erői. Bár a horvát és a szlovén nemzet esetében a délszláv összetartozás gondolata miatt a centripetális jelleg átfordulhat centrifugálisba.

Befejezésképpen meg kell állapítanunk, hogy a Monarchiában, amely nemcsak sok nemzetet fogott össze, hanem el is vágta őket – lásd lengyelek, ruténok, románok, délszlávok, olaszok – az anyaországtól, a nemzeti kérdés nem lehetett pusztán belügy. A fő centrifugális erőt az az öt nemzet jelentette, amelynek a Monarchián kívül saját anyanemzete (lengyelek és ukránok), vagy már saját nemzetállama is volt (olasz, román, szerb). Ráadásul a fentebb említett öt nemzetiség nemzetének túlnyomó része élt a Monarchia határain kívül. Azaz a Monarchia sorsa szorosán összekapcsolódott Közép- és Délkelet-Európa nemzeti újjárendezésével, így módon a nemzeti kérdés rendezése a Monarchia létkérdésévé vált (*Diószegi*, 1984).

Az első világháború felgyorsította ezt a folyamatot, a Monarchia népeinél az állam iránti hűség konfliktusba került a nemzet iránti hűséggel, és ebből a konfliktusból a nemzeti kérdés került ki győztesen, és ez megpecsételte a Monarchia sorsát.

Egy példa az etnikai regionalizmusra: a szlovákok

A magyar és szlovák nép több évszázadon keresztül élt békésen egymás mellett a történelmi Magyarország állami keretei között. A középkor folyamán a magukat kitüntető szlovák fegyverforgatók várjobbágyok lettek, a nemesi megyék kialakulásakor pedig a köznemesség soraiba emelkedtek, s így a feudális magyar nemzet a „natio Hungarica” tagjaivá váltak.¹²⁾

Magyar és szlovák nemzeti ellentétéről a 19. századig nem igen lehetett szó, mivel a szlovák feudális uralkodó osztály a „natio Hungarica” tagja lett, semmiféle igény a területi elhatárolódásra nem merült fel. Ennek következtében a szlovákság nem rendelkezett területi privilégiummal, tucatnyi magyar nemesi megye fennhatósága alatt éltek. E békés egymás mellett élésben nagy változás következett be a 19. században, amikor a nagy francia forradalom nyomán Európa keleti felében is megjelent a nacionalizmus.¹³⁾

A nacionalizmus első szakaszát kulturális szakasznak nevezzük. E szakaszban mindenütt jelszóvá vált, hogy nyelvében él a nemzet, a nemzeti nyelv ki-művelése és terjesztése érdekében mozgásba jött az egész társadalom. Költők, történetírók fedezték fel az országaik dicsőségét, hogy a lanyha utókort a hősök példájával sarkallják nemes tettekre.

A nacionalizmus második szakasza ún. politikai nacionalizmus, amelyre az jellemző, hogy nem elégszik meg a nyelvi és kulturális sajátosságok hangsúlyozásával, hanem különállásának területi formában is kifejezést kíván adni. A költők helyét a „térképrajzolók” foglalják el, akik megrajzolják a „Nagy térképet” (Nagyrománia, Nagyszerbia stb.)

A nacionalizmus fenti általános jellemzése a szlovák nacionalizmusra is igaz. A nacionalizmus első szakaszában a szlovák történetírók munkáiban megjelenik Pribina és Szvatopluk (a magyar Árpád fejedelem kortársai) nagymorva birodalma. Kollár és Holly a szlávok dicső múltjáról énekelnek eposzaikban (*Rátz*, 1932). Közben óriási nyelvharcol folynak a szlovák irodalmi nyelvért, egyrészt a magyar állammal, másrészt a beolvasztó cseh törekvésekkel szemben.

Kitűzött témánk szempontjából azonban sokkal érdekesebb a szlovák nacionalizmus második, ún. politikai szakasza. Mint a bevezető sorokban említettük, a szlovákok eltérően a szászoktól vagy horvátoktól, semmiféle területi privilégiummal nem rendelkeztek, így a területiális igények – előképek nélkül – viszonylag későn jelentkeztek.

A Népek Tavaszán, 1848. március 21-én Liptószentmiklóson ült össze egy nagy szlovák nemzeti gyűlés, amely megfogalmazza a „Szlovák nemzet követeléseit” című kérvényt (*Steier*, 1912). Ebben foghatjuk meg először a szlovák területiális nacionalizmust, ugyanis az egyik pontban kimondják, hogy állapítsanak meg a szlovákság és a magyarság között etnográfiai határt a célból, hogy létrehozassanak egy szlovák etnográfiai körzetet. 1848 légkörében, amikor a magyarság saját nemzeti létéért küzdött, nem csodálkozhatunk Kossuthon, aki azt válaszolta, hogy becsukat mindenkit, aki a liptószentmiklósi követelésekhez hasonló hangot hallat.

1849-ben, amikor már egyértelmű, hogy a Kossuth vezette küzdelem elbukik, a liptószentmiklósi kérvény készítői, Daxner és Francisci, azonban újabb kísérletet tettek, de már Bécsben. A petícióban, amelyet a szlovák küldöttség Ferenc Józsefnek átadott, azt kérték, válasszák le a szlovák területeket Magyarországról, és az így kialakított „Szlovákiának” legyen saját országgyűlése és saját közvetlenül Bécsnek alárendelt államigazgatása. Ezen az autonóm területen a hivatalos nyelv a szlovák legyen (*Steier*, 1912). Tervezetüket azonban a bécsi udvar is elhárította, a birodalom olyan típusú decentralizálása, amely figyelembe vette volna a szlovák igényeket, nem állt Bécs szándékában.

1861-ben, amikor Ferenc József a februári pátenssel ismét visszatért az alkotmányossághoz, a szlovák nacionalizmus újból megfogalmazza igényét a területi elhatárolódásra (*Steier*, 1912). A nagygyűlést ezúttal Turócszentmártonban tartották meg 1861. június 6–7-én, ahol a szlovákság összes vezető személyisége egybegyűlt, hogy megvitassák és kihirdessék a szlovákok politikai prog-

ramját. Az itt elfogadott dokumentum a „Szlovák nemzet memoranduma” nevet kapta. Ebben Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén vármegyék szlovák lakta részeit az ún. felső-magyarországi szláv kerületté – szlovákul okolie – kívánták kikerekíteni. E kerület fővárosául Besztercebányát nevezték meg (Borsody, 1991).

A magyar országgyűlés az ezeréves történelmi állam területi egységét védte, így az azt sértő szlovák követeléseket elutasította. Magyarország akkori politikusai – a nagy generáció: Deák, Eötvös – úgy látták, hogy a nemzeti létprobléma (a nemzetiségi kérdés) megoldására csak két út kínálkozik:

- 1) Kiegyezés a Habsburgokkal a nemzetiségek ellen.
- 2) Kiegyezés a nemzetiségekkel és szembefordulás a Habsburgokkal.

1867-tel – azaz az osztrák–magyar kiegyezéssel – az első számú lehetőség valósult meg. Ismerve a későbbi eseményeket – amelyről az utókor mindig többet tud – nem kívánjuk megróni őket választásukért. Így csupán azt jelezzük, hogy a kiegyezés eltorlaszolta az utat a Monarchia többi népével való jó viszony elől. Ez a magyarázata annak, hogy 1867 és 1918 között olyan nagy szlovák javaslatokat – a tárgyalásokra az etnikai határok megvonásáról –, mint amilyen a turócszentmártoni és a lipótszentmiklósi voltak, nem találunk.

A szlovákok az osztrák–magyar kiegyezés után igen nehéz helyzetbe kerültek, a magyar kormánytól és országgyűléstől nem várhatták nemzeti követeléseik kielégítését. Az egységes magyar politikai nemzet eszméje hivatalos ideológiává vált.¹⁴⁾

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a szlovák nacionalizmus feladta volna a területiális céljait, az igények megfogalmazása tovább folyt. Ez azonban nem emelkedett a korábbi szintre, amikor a szlovák nemzetgyűlés a magyar országgyűlésnek küld memorandumokat. A helyzetet úgy kell elképzelnünk, hogy kisebb-nagyobb súlyú szlovák csoportok megfogalmazzák a maguk elképzeléseit, jobb esetben térképeket rajzolgatnak, míg a magyar államhatalmi szervek le nem csapnak rájuk.

Az előbb vázolt viszony egyik tipikus terméke az ún. Triasmappa. E térképet egy szlovák csoport megbízásából Heinricka Hanau rajzolta 1910-ben, Bécsben adta ki Freytag és Berndt Kartográfiai Intézet. A térképen Hanau meghúzta a magyar-szlovák etnográfiai határt, így jelölve ki Szlovenská déli határait. A későbbi trianoni döntés ismeretében azt mondhatjuk, hogy e térkép mértéktartó volt. Szó sincs rajta a Dunánál futó etnikai határról – mint ahogy a békekonzferencián 1919-ben Benes érvel – Pozsony, Csallóköz a Hanau-féle térképen magyar területnek van feltüntetve.

Természetesen ez a „mértékletesség” nem befolyásolta a magyar államhatalmat. A magyar államegység eszméjének és szuverenitásának sértő módon

való ábrázolása miatt a postai szállítás és terjesztés jogát a magyar korona országaira nézve megvonta.¹⁵⁾

Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar–szlovák kiegyezésre irányuló sikertelen kísérletek a szlovákság öntudatos rétegeiben igen megerősítették a cseh–szlovák szolidaritás gondolatát. 1895-ben a Prágában megrendezett néprajzi kiállítással összefüggésben aktivizálódott a csehek szlovákbarát csoportja, és 1896-ban megalapította a Cseh–Szláv Egységet (Jednota), amely a cseh–szlovák együttműködés és a szlovákoknak nyújtott cseh segítség fő szervezőjévé vált. A Jednota nagyon aktív volt, gondoskodott szlovák egyetemi hallgatók és középiskolások cseh- és morvaországi elhelyezéséről, könyvgyűjteményeket küldött Szlovákiába stb. 1908-tól kezdve a Jednota évente megszervezte a morvaországi fürdőhelyen, Luhacovicén a rendszeres cseh–szlovák találkozókat, amelyeket cseh–szlovák parlament néven ismertek (Kovac, 2001).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy 1914 előtt volt egy nagyon erős szlovák törekvés, hogy valamiféle etnográfiai határt meghúzzanak a szlovák és a magyar nemzet között és létrehozzanak valami területi különállást.

A 19. századi magyar politikai elit előtt azonban a nemzeti állam eszménye lebegett. Amikor a magyarság 1867-ben pozíciókat szerzett – a Monarchia egyik uralkodó nemzete lett – a nehezen megszerzett pozíciót nem volt hajlandó azokkal a nemzetiségekkel megosztani, akik 1848–49-ben az ellenlábasai voltak.

1918 előtt nem jött létre semmiféle hivatalos, etnográfiai határ a magyarok és a szlovákok között. Ez a tény később, a versaillesi békekonferencián súlyosan visszaütött Magyarországra. A Benes vezérelte csehszlovák delegáció kihasználva a határhányt, igényeivel alaposan belevágott a magyar etnikum nemzeti testébe, mondván, hogy Szlovákia határai ott húzódnak.

Ferenc Ferdinánd elképzelései

A kibontakozó etnikai alapú regionalizmusokat Ferenc Ferdinánd trónörökös egy ideig támogatta, ezért indokoltnak tartjuk tanulmányunk záró részében ennek bemutatását is.

Ferenc Ferdinánd trónörökös – 1896-ban, atyja halála után hárult rá ez a tisztség – élénken foglalkoztatta a Monarchia helyzete, lehetőségei és további sorsa.¹⁶⁾ Politikai meggyőződésének három sarkalatos pontja a klerikalizmus, az antidemokratizmus és a magyarellenesség volt. A kiegyezést és a reá épülő dualista rendszert elvetette, abban a magyar túlhatalom eszközét látta.¹⁷⁾

Hamarosan egy új politikai központot alakított ki maga körül a Belvedere-palotában – ez volt a rezidenciája – a dualizmus ellenfeleiből. Ez az ún. „Gross-österreich-csoport” – amely Ferenc Ferdinánd „nemzetiségi műhelyének” szere-

pét töltötte be – fontosabb tagjai az alábbiak voltak: a szlovák Milán Hodza, a cseh Ottokar Czernin, a román Vaida-Voevod és Aurel Popovici, a bánsági német politikus Steinacker, a horvát Ivo Frank, továbbá a magyar Kristóffy József.¹⁸⁾

Ferenc Ferdinándnak, illetve az általa létrehozott csoportnak voltak bizonyos federalista tervei, bár azt nem tudták eldönteni, hogy a három központúvá fejlesztendő birodalom harmadik súlypontjába a délszlávok, a csehek vagy a lengyelek kerüljenek (*Mérei*, 1965).

1903 és 1905 között például a trónörökös felkarolta és támogatta a Horvátország bevonásával alkotandó federalizmus koncepcióját, majd 1905 őszén elvetette azt. Ferenc Ferdinánd tulajdonképpen a federalizmusnak éppúgy elvi ellenzője volt, mint a dualizmusnak

Véleményünk szerint Ferenc Ferdinánd „reformelképzeléseinek” lényege a tartományokra támaszkodó „federalizmussal” álcázott centralizmusban ragadható meg. A Monarchia országainak és tartományainak olyan „föderációját” kívánta létrehozni, amely a császári centrális hatalmat jobban az előtérbe helyezte volna. Koncepciójában megpróbálta összeegyeztetni a federalizmust (Kronlandfederalizmus) az erős központi hatalommal (*Zentralgewalt*), melynek eredményeképpen a Monarchia átalakult volna egy tartományi beosztású centralizált állammá.

Ferenc Ferdinánd egy alkalommal Margutti bárónak – egyik legközelebbi bizalmasa – az alábbi hasonlattal világította meg elképzelései lényegét: „Éppen úgy, amint a megbízhatóan és tulajdonképpen határtalanul tartós beton előállításánál a nagyobb köveket és kavicsokat széttörjük, hogy a betonmasszát átható cement az összeilleszkedő köveket homogén módon összeforraszthassa és belőle mesterségesen egy széttörhetetlen kőtömböt alkothasson, ugyanúgy egy föderációs állam elemeinek is egyműeknek és egyenértékűeknek kell lenniük ahhoz, hogy tartósságát a szilárd és minden antagonizmus feltörését kizáró összetartást biztosíthassa. Ezért szeretném a jelenlegi Magyarországot négy vagy öt ilyen államelemre, a mai Csehországot két, a jelenlegi Galíciát ugyancsak két részre széttagolni: akkor a német nép Magyarországon és Csehországban éppúgy megerősödhet, mint a tulajdonképpeni osztrák anyatartományban.”

Ferenc Ferdinánd „reformelképzelései” a magyar politikai elit körében heves ellenállást váltottak ki, a trónörökös Magyarországon mélységesen gyűlölték.

A „Grossösterreich-csoport” által kidolgozott tervek közül rendkívül fontos Aurél Popovici terve – melyet 1906-ban német nyelven publikált Lipcsében¹⁹⁾ – , hiszen ebben már konkrét belső határookra is javaslatot tett (*7. ábra*). Popovici tizenöt, nemzetileg lehetőleg egységes, autonóm tagállamra kívánta osztani a Monarchiát. Az alábbi egységeket tervezte:

- 1) Német-Ausztria,
- 2) Horvátország,
- 3) Német-Csehország,
- 4) Erdély (mint román autonóm állam),
- 5) Német-Morvaország (Szilézia),
- 6) Székely terület,
- 7) Csehország,
- 8) Vojvodina (mint szerb autonóm állam),
- 9) Szlovákia,
- 10) Krajina (mint szlovén autonóm állam),
- 11) Nyugat-Galícia (mint lengyel autonóm állam),
- 12) Trentino (mint olasz autonóm állam),
- 13) Kelet-Galícia (mint ukrán autonóm állam),
- 14) Trieszt (mint olasz autonóm állam),
- 15) Magyarország.

7. ábra

Aurél Popovici terve, 1906

Forrás: Popovici, 1906, melléklet.

Ha a *Popovici* által javasolt tagállami határokat megnézzük, megállapíthatjuk, hogy lényegében az etnikai-nemzeti elvet követte kijelölésükkor, pedig ezeket az etnikai határokat sokszorosan átszelték a gazdasági határok.

Popovici terve azonban papíron maradt, maga Ferenc Ferdinánd se támogatta. Hiszen a nagy egységek kisebb egységekre való bontása a trónörökös gondolatrendszerében többnyire nem nemzeti egységekre való osztódást jelentett, azaz nem volt híve a nemzeti elvre épülő – nyelvhatárok szerinti – belső tagozódásnak. Ehelyett inkább a történelmileg kialakult tartományi tagozódást támogatta (*Kann*, 1964).

Összegzés

Az Osztrák–Magyar Monarchiát tizenegy nemzet lakta, de közülük egyik sem rendelkezett döntő számbeli túlsúllyal. A két uralkodó nemzet – a német és magyar – százalékos aránya együtt alig haladta meg a 40%-ot.

A 19. században megjelenő nacionalizmus természete szerint törekedett az elkülönülésre, azaz a lehetőleg önálló nemzeti állam megalakítására. Ennek megfelelően a Monarchia keretei között élő tizenegy nemzet politikai elképzeléseiben is benne volt az önálló nemzeti állam létrehozásának igénye. Tehát gyakorlatilag etnikai alapon kibontakozó regionalizmusról beszélhetünk.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Monarchián belüli nacionalizmusok nem feltétlenül törekedtek az államkeret felbontására. Mérsékeltebb változataik az adott keretek (értsd a Monarchia határai) között próbálták politikai és területiális céljaikat megvalósítani. Ennek megfelelően, véleményünk szerint, a különféle izmusok, úgymint centralizmus, dualizmus, trializmus, föderalizmus, nem egyebek, mint a Monarchián belüli belpolitikai és területi berendezkedés különféle variációi.

Az 1867-es kiegyezéssel a dualizmus minden egyéb regionális etnikai nacionalizmust háttérbe szorított. A nemzeti kérdések rendezése nem történt meg. Az első világháború ismét a felszínre hozta ezt a kérdést.

A Monarchia népeinél az állam iránti hűség konfliktusba került a nemzet iránti hűséggel, és ebből a konfliktusból a nemzeti kérdés került ki győztesen, és ez megpecsételte a Monarchia sorsát.

Jegyzetek

- 1) A Habsburg világbirodalmának történetéről lásd *Kennedy*, 1992. pp. 41–53.
- 2) A Habsburg dunai birodalmának történetéről lásd *Kann*, 1964; *Macartney*, 1970; *May*, 1960; *Taylor*, 1999.
- 3) Itt kell megjegyeznünk, hogy a régió kifejezés nagyon sokféle szóösszetételben bukkan fel napjainkban, beszélünk világgazdasági régióról, makro-, mezo- és mikrorégióról, kistrégióról, fejlesztési régióról és így tovább. Azaz félkontinensnyi területet, országrészt és néhány falu határát is régióknak titulálják. A különféle térségi szintek elnevezéséről lásd *Nemes Nagy*, 1997; *Süli-Zakar*, 1997; *Papp N.–Tóth J.*, 1999.
A fentiekből kiindulva a régió fogalma alatt a Süli-Zakar István-féle 2. szintet, illetve a Nemes Nagy József-féle 4. szintet, illetve a Tóth József-féle 2. szintet értjük. Gyakorlatilag a nemzetállami szint alatti területi szintet nevezzük régióknak, ha az Európai Unió felosztását használjuk, akkor az ún. NUTS 2 szintet.
- 4) A Habsburgok abszolutista kísérleteiről és ezen belül II. József törekvéseiről lásd *Anderson*, 1989. pp. 389–426.
- 5) Az osztrák–magyar kiegyezés folyamatáról átfogó képet ad *Galántai* (1985) munkájának „A kiegyezés. Áttérés az alkotmányosságra és a dualizmusra.” című fejezete, lásd pp. 76–87.
A XII. tc. szövegét lásd *Márkus*, 1896. pp. 333–346. A hat alaptörvény szövegét lásd *Bernatzik*, 1911. pp. 390–453. A kiegyezés osztrák vonatkozásairól lásd *Kovács*, 1968.
- 6) A kördiagram összeállításához az alábbi helyekről származó adatokat használtuk fel: *Kann*, 1964. II. kötet, pp. 388–390., továbbá *Die Habsburgermonarchie*, 1975. III. kötet, pp. 38–39.
- 7) A kördiagram összeállításához az alábbi helyekről származó adatokat használtuk fel: *Kann*, 1964. II. kötet, pp. 388–390., továbbá *Die Habsburgermonarchie*, 1975. III. kötet, pp. 38–39.
- 8) A táblázat összeállításához használt adatok forrása a *Die Habsburgermonarchie*, 1975. III. kötet, pp. 38–39.
- 9) A kördiagram összeállításához az alábbi forrást használtuk: KSH, 1992. p. 236.
- 10) A kördiagram összeállításához az alábbi forrást használtuk: KSH, 1992. p. 236.
- 11) A kördiagram összeállításához *Pándi* (1995. p. 184.) adatait használtuk fel.
- 12) A középkori Magyarország etnikai viszonyairól és ezen belül a szlovákságról lásd *Ács*, 1986. pp. 90–94., 148–151., továbbá *Ács*, 1994. pp. 99–116.
- 13) A szlovák nacionalizmus 19. századi történetéről lásd továbbá *Bonkáló*, pp. 110–123.; továbbá *Rátz*, 1932. pp. 45–65., 108–126., 201–234.
- 14) A szlovák–magyar viszony dualizmuskori alakulásáról lásd *Szarka*, 1995.
- 15) Közép-európai viszonyaink jellemzésére álljon itt zárójelben a térkép további sorsa. 1919-ben a Budapestet megszálló román csapatok a magyar belügyminisztérium többi iratával együtt elvitték az elkobzott Triasmappy-t. Majd 1968-ban egy egyezmény keretében átadták Csehszlovákiának. Az általam használt térképre itt bukkant rá Tóth István, a szegedi múzeum munkatársa, egy pozsonyi tanulmányút alkalmával.

- 16) A trónörökös életútjáról és politikai elképzeléseiről lásd *Eötvényi*, 1942. Disszertációnkhoz az 1991-es reprint kiadást használtuk.
- 17) Ferenc Ferdinánd politikai gondolatvilágáról és magyarellenességéről lásd *Gonda–Niederhauser*, 1987. pp. 291–293.
- 18) A „nemzetiségi műhely” egyes tagjait röviden jellemzi *Eötvényi*, 1942. pp. 156–159. A csoport magyar tagja *Kristóffy József* (1927) megírta emlékiratait, melyekben részletesen írt a „nemzetiségi műhely” munkájáról is.
- 19) *Popovici*, 1906.

Irodalom

- Ács Z. 1986: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ács Z. (szerk.) 1994: *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest, Auktor Könyvkiadó.
- Anderson, P. 1989: *Az abszolutista állam*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bernatzik, E. 1911: *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*. Wien.
- Bonkáló S.: *A szlávok. A szláv népek és szláv kérdés ismertetése*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Borsody I. 1991: Magyar–szlovák kiegyezés. In Borsody I.: *Európai évek*. Budapest, Századvég Kiadó. pp. 137–173.
- Bursatti, A. (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. I–VIII. (I., 1973: Die Wirtschaftliche Entwicklung. Wien. II., 1975: Verwaltung und Rechtswesen. Wien. III., 1980: Die Völker des Reiches. Wien.)
- Diószegi I. 1984: Etnikum és politika az Osztrák–Magyar Monarchiában. 1–2. In Diószegi I.: *Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből*. Budapest, RTV–Minerva. pp. 340–357.
- Eötvényi O. 1991: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Galántai J. 1985: *A Habsburg Monarchia alkonya*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Gonda I. – Niederhauser E. 1987: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Jászi O. 1983: *A Habsburg monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kann, R. A. 1964: *Das nationalitätenproblem der Hasburger-monarchie I–II*. Graz–Köln, Auflage, Böhlau Nachf.
- Kennedy, P. 1992: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovac, D. 2001: *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Kovács E. 1968: *Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Komlos, J. 1990: *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*. Budapest, Maecenas Kiadó.
- Kristóffy J. 1927: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*. Budapest, Wodianer.
- KSH, 1992: Népeség-, népmozgalom. – *Történeti és statisztikai idősorok 1867–1992*. Budapest, KSH.
- Macartney, C. A. 1970: *The Habsburg Empire 1790–1918*. London, Weidenfeld and Nicolson.

- May, A. J. 1960: *The Habsburg Monarchy 1862–1916*. Cambridge, University Press.
- Márkus D. (szerk.) 1896: *Magyar Törvénytár 1836–1868*. Budapest.
- Mérei Gy. 1965: *Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840–1918*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Nemes Nagy J. 1997: Régió, regionalizmus. – *Educatio*. – 3. pp. 407–423.
- Pap N. – Tóth J. 1999: A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. – *Limes*. – 3–4. pp. 131–151.
- Pándi L. 1995: *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Budapest, Osiris Századvég.
- Popovici, A. 1906: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatsrechtlichten Kriesen in Österreich-Ungarn*. Leipzig, Elischer.
- Rátz K. 1932: *A pánszlávizmus története*. Budapest, Lucidus.
- Romsics I. 2000: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Süli-Zakar I. 1997: Régiók a földrajzi térben. – *Comitatus*. 3–4. pp. 7–16.
- Steier L. 1912: *A tót kérdés fejlődése*. Lipótszentmiklós.
- Szarka L. 1995: *Szlovák nemzeti fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Taylor, A. J. 1999: *A Habsburg monarchia 1809–1918: Az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia története*. Budapest, Scolar Kiadó.
- Tóth J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. In Pap N. (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Pécs, University Press. pp. 223–237.

THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND REGIONAL ETHNIC NATIONALISM

László Gulyás

Eleven distinct nations lived within the Austro-Hungarian Monarchy, but none dominated numerically. The percentage of the two largest nations – German and Hungarian – combined did not exceed 40%.

A common feature of nationalism in the 19th. century was the will to create an independent nation-state, and such independent statehood was indeed the main aim of these eleven nations of the Monarchy,

We can, therefore, speak of the concept of ethnic regionalism and in this paper we attempt to investigate the characteristic features of this form of nationalism.

II.

MAGYARORSZÁG
AZ EU-CSATLAKOZÁS KÜSZÖBÉN

11. KLASZTERKEZDEMÉNYEZÉSEK MAGYARORSZÁGON – A PANNON AUTÓIPARI KLASZTER (PANAC)

Grosz András

A regionális és iparági klaszterek és a klaszterorientált fejlesztési politikai megközelítés a fejlett nyugati országokban az elmúlt évtizedben a gazdaságfejlesztés és a területfejlesztés egyik legsikeresebb eszközévé vált. A klaszterkezdeményezések, egy adott ágazaton belül működő vállalkozások, a kapcsolódó és háttérpar, a gazdasági és kutatói szféra (egyetemi és kutatóintézeti), valamint a gazdaságfejlesztési (vállalkozásfejlesztési) és területfejlesztési szervezetek közötti hálózati együttműködések erősítése a világ számos pontján jelentősen hozzájárul a régiók gazdaságának, illetve az ott működő vállalkozások versenyképességéhez.

A külföldi tapasztalatok sikere alapján, valamint a hálózatok, a klaszterek és a klaszterorientált politika nemzetközi szakirodalmával összhangban, hazánkban is számos klaszterkezdeményezés látott napvilágot. Az alulról érkező kezdeményezések szerencsésen találkoztak a kormányzat elképzeléseivel, melyben erőteljes prioritásként a hálózatorientált gazdaságfejlesztési modellt, azon belül is a klaszterek létrehozásának, működésének, és az általuk nyújtott szolgáltatásoknak a támogatását fogalmazták meg.

Magyarországon az elsők között alakult meg a Pannon Autóipari Klaszter (PANAC), melyet – hazánk egyik legdinamikusabb térségében, – a Nyugat-dunántúli régióban hoztak létre 2000-ben a gépjárműipar legfontosabb szereplői azzal a céllal, hogy a Nyugat-dunántúli régióból kiindulva az egész Pannon térségben elősegítse a autóipari cégek együttműködési hálózatának kialakulását, a már letelepedett vállalkozások hazai, illetve regionális gazdaságba történő beágyazását, új beszállítói kapcsolatok létesítését és további külföldi autóipari cégeknek a régióban történő letelepedését.¹⁾

Regionális és iparági klaszterek, a gazdaságfejlesztés és a területfejlesztés új formái

A regionális és iparági klaszterek egymástól szervezetileg teljesen független vállalkozások, kutatással és fejlesztéssel foglalkozó intézmények és egyéb közbelső szereplők (egyetemek, gazdaság- és területfejlesztési ügynökségek, ka-

marák stb.) olyan földrajzi koncentráción alapuló együttműködési hálózata, amelyben a résztvevők közötti szoros kapcsolat és a folyamatos és gyors információ-, illetve tudásáramlás hozzájárul a tagok, valamint az egész térség versenyképességének növeléséhez. A legfontosabb közös jellemzőjük az erőteljes specializációhoz kapcsolódó kifinomult munkamegosztás, a földrajzi közelség és a spill-overeknek és szinergiáknak köszönhető gazdasági externáliák (Steiner, 1998).

Az agglomerációs externáliákat, a földrajzi közelségből származó előnyöket és a hálózati együttműködésben rejlő lehetőségeket az elmúlt évtizedben, úgy tűnik, mintha újra felfedezték volna azt követően, hogy a XX. század elején megfogalmazott elméletek mintha kissé feledésbe merültek volna (Marshall, 1890). A nemzetközi szakirodalomban egyre többen foglalkoznak a regionális és iparági klaszterekkel, az azok által nyújtott gazdasági előnyökkel, kialakulásukkal, fejlesztési lehetőségeikkel és a klaszterorientált gazdaságfejlesztéssel, melyek legfontosabb elemei a regionális klasztermappingtől, a kis- és középvállalkozások támogatásán, az ágazatfüggetlen innovációpolitikán, a beszállítói lánc kezdeményezéseken és a klaszterfüggő technológiapolitikán keresztül egészen a hálózatorientált fejlesztési politikáig terjednek. Csak a legjelentősebb munkákat említve Bergman–Feser, 1999; Legendijk, 1999; Porter, 1998, 2000; Roelandt–Hertog, 1998; Steiner, 1998.

A téma az OECD által irányított kutatásokban is előkelő helyet kapott az elmúlt évek során. A szervezeten belül a klaszterek és a klaszterorientált politika képezte a fő tárgyat az egyik Fókusz Munkacsoportnak.²⁾ Az igen alapos, átfogó és kiterjedt munkát két dokumentumban foglalták össze, melyek részletesen bemutatják és összegzik 16 OECD ország klaszteralapú politikájának legfontosabb tapasztalatait (OECD, 1999, 2001). A téma jelentőségét mutatja, hogy már önálló nemzetközi konferencia szervezését is indukálta.³⁾

A nemzetközi szakirodalom, valamint a közelben működő klaszterkezdeményezések sikerének köszönhetően hazánkban is a figyelem középpontjába került a regionális és iparági klaszterek kutatása az elmúlt néhány évben, annak ellenére, hogy az Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési stratégiája kapcsán már az elmúlt évtized közepén is felmerült lehetőségként a gazdasági specializációból és koncentrációból fakadó előnyök és a klaszterek, mint belső, endogén

erőforrások hasznosítása egyes térségek fejlesztésében (Máthé, 1997; Lados–Rechnitzer, 1997; Rechnitzer, 1998). A nyugat-európai tapasztalatok alapján az együttműködések és az iparági klaszterek jelentőségére hívta fel a figyelmet a regionális fejlődés, a regionális versenyképesség és a területi politika szempontjából Horváth is (Horváth, 1998).

Az elmúlt években többen próbálkoztak a klaszterek legfontosabb jellegzetességeinek elméleti oldalról való megközelítésével. Megfogalmazásra kerültek már – elsősorban a versenyképességen és a Porter-féle rombusz modellen keresztül – a klaszterek sajátosságai, kialakulásuk folyamata, legfontosabb típusaik, lokalizációjuk (Buzás, 2000; Grosz, 2000a; Lengyel, 2000b, 2001), de a klaszterorientált fejlesztési politika legfontosabb elemeit is felvázolták az helyi, lokális (önkormányzati) szerepvállalástól kezdve a gazdasági szféra kezdeményezésén át, egészen az állam támogató, stimuláló funkciójáig (Buzás, 2002; Grosz, 2000c; Lengyel, 2000a, 2001; Szalavetz, 2001).

Az elméleti megközelítés mellett számos példa található a térségi együttműködések, az iparági klaszterek külföldi és hazai tapasztalatainak feltárására is. Dóry elsősorban a gazdasági szereplők kutatás-fejlesztési tevékenységének empirikus vizsgálatára, különösen a gazdasági szféra és a különböző, e tevékenységet segítő intézmények (felsőoktatási és kutatóintézetek) közötti együttműködésre helyezi a hangsúlyt (Dóry, 1998), míg Borbély és Grosz az egy-egy ágazaton belüli (gépjárműgyártás, elektronikai ipar), illetve az azt képviselő nemzetközi nagyvállalatra jellemző együttműködési kapcsolatok nemzetközi és hazai tapasztalatait tartja fontosnak (Borbély, 2001; Grosz, 2000b, 2001a). A tudomány mellett már a gyakorlatban is sikerült a fogalmat meghonosítani, amit mutat, hogy a kis- és középvállalkozások fejlesztésével kapcsolatosan számos konferencia került megrendezésre hasonló témakörben (MVA, 2001) és a klaszterizációs folyamat elősegítését szolgáló szervezetek létrehozása, illetve az általuk nyújtott szolgáltatások támogatása bekerült a Széchenyi terv programjai közé is (Regionális gazdaságépítési program, 2000).

Az Észak-dunántúli régió gazdasági szerkezetének átalakulása

A gépipar mindig is meghatározó jelentőségű volt Magyarország gazdasági fejlődésében, az elmúlt évtizedben azonban egyértelműen a legfontosabb gazdasági szektorrá vált. A politikai, társadalmi és gazdasági rendszerváltást követően Magyarország gazdasága radikális átalakuláson ment keresztül. A hajdani állami tulajdonú nagyiparon alapuló tervgazdaság helyett viszonylag rövid idő elteltével sikerült magántulajdonon nyugvó piacgazdaságot létrehozni. A nyugati irányba történő politikai és gazdasági nyitásnak, a privatizációnak, valamint a zöldmezős beruházásoknak köszönhetően jelentős mennyiségű külföldi tőke érkezett az országba, azon belül is az észak-dunántúli térségbe.

A külföldi tőke szerepe hazánk gazdasági és ipari szerkezetváltásában

Az elmúlt tíz évben hazánkba érkezett külföldi tőkebefektetések értéke 2001-ben már meghaladta a 24,5 milliárd eurót. Bár állományát tekintve az átalakuló gazdaságok közül Lengyelország már megelőzte Magyarországot, az egy főre jutó külföldi tőkeállomány még mindig nálunk a legmagasabb, megközelíti a 2400 eurót.

Az 1990-es évtized elején elsősorban a privatizáció vonzotta hazánkba a külföldi befektetéseket, és inkább az évtized közepén váltak dominánssá először az ipari tevékenységekhez kapcsolódó, majd az évtized második felében a kereskedelemhez és a szolgáltatásokhoz kapcsolódó zöldmezős beruházások. Az első zöldmezős beruházások egyértelműen a nagy multinacionális vállalatok nevéhez fűződnek, amelyek főleg az európai piacok ellátása érdekében hazánkba telepítették összeszerelő üzemek egy részét (pl.: Alcoa, Audi, Flextronics, Ford, General Electric, General Motors, IBM, Nokia, Philips, Samsung, Siemens, Suzuki stb.). Őket rövid időn belül követte a hozzájuk szorosan kapcsolódó, közepes méretű, külföldi beszállító és alvállalkozó cégek serege (pl.: Delphi Packard, Hammerstein, Konorr-Bremse, Lear Corporation, Luk-Savaria, Souftec, Tyco, Weslin stb.).

Az 50% feletti külföldi részesedéssel bíró vállalkozások száma 17 ezerre tehető, és az általuk foglalkoztatott munkaerő száma, pedig meghaladja a félmillió főt (550 ezer fő), ami megközelítőleg az összes foglalkoztatott 15%-a. A vállalkozások számában, illetve a foglalkoztatottak arányában játszott szerepüknél sokkal nagyobb a külföldi tulajdonnal rendelkező cégek súlya, ha működésüket, tevékenységüket vizsgáljuk. A külföldi tőkének a jegyzett tőkéhez viszonyított aránya az ország területének közel felében meghaladja a 30%-ot. A hozzáadott értéket tekintve pedig e cégek felelősek annak 49%-áért, és náluk realizálódik a nettó árbevétel fele. Jelentős beruházási aktivitásukat mutatja, hogy az összes beruházás 57%-át részben, vagy egészen külföldi tulajdonban lévő vállalkozások hajtották végre. Még nagyobb a szerepük azonban a külpiaci tevékenységet nézve. Részesedésük az összes importot tekintve 76%, míg az exportban elérte a 80%-ot.

A külföldi tőke szerepe hazánk gazdaságában természetesen jóval jelentősebb a közvetlen foglalkoztatásnál és a kibocsátáshoz, illetve az exporthoz való hozzájárulásnál. Multiplikátor hatásánál fogva rendkívül nagymértékben járult hozzá a hazai modernizációhoz, és gazdasági szerkezetváltáshoz, amellet, hogy sajnos arra is található példa, amikor a külföldi tőkeberuházás enklávéként megmaradva nem tudott beágyazódni a térség és az ország gazdasági vérkeringésébe, kapcsolatai a minimálisra korlátozódnak. A dualitás kialakítása mellett a külföldi működő tőke jelentős mértékben hozzájárult bizonyos térségek gazdaságának gyors, dinamikus átalakulásához és a fejlődés megindulásához (Barta, 2000).

A gépjárműipar észak-dunántúli koncentrációja

1994-től a gépipar éves növekedési üteme folyamatosan 20% feletti. Az export-növekedés 80%-áért ezen iparág a felelős. A gépiparon belül kiemelkedő súllyal bír a számítógépgyártás, az elektronikaalkatrész-gyártás, a gépjárműgyártás és a gépjárműalkatrész-gyártás (a gépjárműalkatrész-gyártás területén az éves növekedési ütem értéke az elmúlt hat-hét évben 30–50% között mozgott). Ez a négy ágazat adja a gépipari termelés több mint 80%-át, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a külföldi működő tőke a gépjárműiparhoz és az elektronikai iparhoz kapcsolódik. A gépipar termelésének egyharmada származik az autóiparból, ami a teljes ipari termelés 10%-át jelenti.

A gépjárműiparon belül az 1990-es évek elején hatalmas beruházások valósultak meg. Egymás után több multinacionális autógyár is Magyarországot választotta új beruházása telephelyéül. A Ford 1990-ben néhány autóalkatrészgyártását (sebességváltó, elektronikus önindító, üzemanyagpumpa, megszakítás nélküli gyújtótekercs stb.) a jelentős gépipari hagyományokkal rendelkező (Ikarusz, Videoton) és a válságból éppen kínálatorientált gazdaságfejlesztési politikával kilábalni igyekvő Székesfehérvárra helyezte.⁴⁾ Ugyanebben az évben a General Motorshoz tartozó Opel közvetlenül az osztrák határ mentén, Szentgotthárdon több mint 1 milliárd márkás beruházással felépítette motorgyárát, mely egyéb alkatrészgyártás mellett autó-összeszereléssel is bővült.⁵⁾ 1991-ben a japán Suzuki Esztergomba helyezte az elsősorban az EU piacára szánt új modelljének gyártását. Mára a Magyar Suzuki Rt. befektetése elérte a 700 millió márkát. 1993-ban végül a Volkswagen csoporthoz tartozó Audi Győrbe, az Észak-dunántúli régió jelentős gépipari hagyományokkal rendelkező gazdasági központjába helyezte a legmodernebb motorjainak gyártását, majd 1998-ban ugyancsak Győrben kezdte meg az Audi TT Coupe és Roadster gyártását is, amelyet később az A3-as modellel egészít ki. A mára közel 2,5 milliárd márkás beruházásoknak köszönhetően a győri Audi Hungária Motor Kft. az Audi motorok elsősorban beszállítójává vált. Tekintettel a zöldmezős beruházások volumenére, valamint a cégek hosszú távú terveire és fejlesztéseire e négy multinacionális vállalat különleges jelentőséggel bír a gépipar fejlődésének alakulására.

A multinacionális vállalatok magyarországi – különösen az észak-dunántúli térségben való – letelepedésében a viszonylag fejlett közlekedési infrastruktúra, és kiváló földrajzi elhelyezkedés, valamint a relatíve olcsó de szakképzett, tapasztalt rendelkezésre álló munkaerő mellett a rendszerváltást követő politikai, jogi és gazdasági stabilitás, a központi kormányzat és a helyi szereplők befektetés ösztönző politikája, valamint a meglévő magas műszaki kultúra és az elismert ipari (gépipari) tradíciók voltak a legfontosabb tényezők.

A külföldi tulajdonú vállalatok mellett meg kell említeni a gépjárműipar területén tevékenykedő, tradicionális magyar cégeket is, melyek számos problémával kellett, hogy szembe nézzenek a rendszerváltást és a KGST-piac összeomlását követően, azonban mára valamelyest konszolidálódott a helyzetük. A 100 éves múltra visszatekintő győri volt Rába Magyar Vagon és Gépgyár jelenleg holdingként működik. Stratégiai területe a futóműgyártás, melyben a világon a negyedik legnagyobbnak számít (legfontosabb piaci az Amerikai Egyesült Államokban található), érdekeltségei azonban jóval szélesebb területre terjednek ki.⁶⁾ Pillanatnyilag a Rába a legjelentősebb hazai beszállítója mind a Magyar Suzukinak, mind az Opel Magyarország Járműgyártó Kft-nek. Az Ikarus Rt. legfontosabb tevékenysége a buszgyártás, azonban a Rábához hasonlóan a csoporthoz tartozó vállalkozások gépjárműipari alkatrészgyártással is foglalkoznak. Az egyik legfontosabb célkitűzése a vállalatnak, hogy a hazai kis- és középvállalkozásokat integrálva domináns rendszerbeszállítóvá váljék.

A külföldi működőtőke-beruházásokat magas fokú területi koncentráció jellemzi. A kiváló közlekedési és kommunikációs lehetőségeknek (az elérhetőség, a nyugati határ, illetve a főváros közelsége, a termelést szolgáló viszonylag jól kiépített infrastruktúra), valamint a már meglévő gépipari hagyományoknak és a meglévő munkaerő képzettségének köszönhetően a letelepedett vállalkozások egyértelműen a fővárost és agglomerációját, illetve az észak-dunántúli régiót részesítették előnyben. A térség iparának fejlődési dinamikája jelentős mértékben meghaladja az országos átlagot. Itt realizálódik az ipari termelés 70%-a és az export több mint 80%-a.

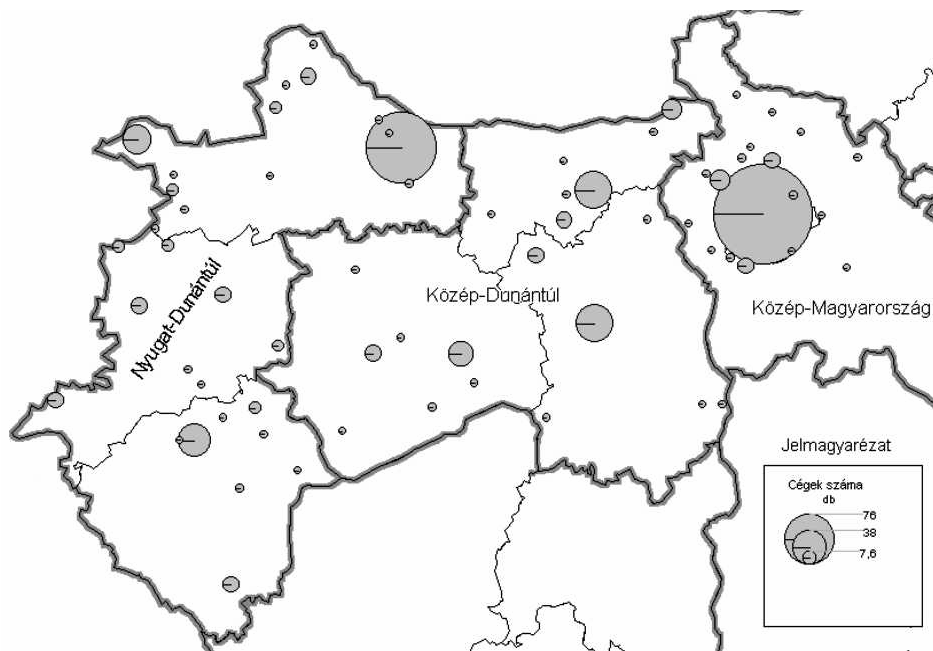
A négy multinacionális autógyár, vagy autóalkatrész-gyártó (Audi, Opel, Suzuki, Ford), a gépjárműipar hazai képviselői (a Rába és az Ikarus mellett a kis- és középvállalkozások döntő többsége) és a multikat követő kisebb, illetve közepes méretű külföldi tulajdonban lévő autóalkatrész-gyártó vállalkozások (pl.: Denso, Hammerstein, Luk-Savaria, Souftec, Tyco, VAW, Weslin stb.) többsége egyaránt az Észak-Dunántúlon koncentrálódik (*1. ábra*). Budapest mellett különösen kiemelkedik Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Sopron, Zalaegerszeg, Esztergom, Veszprém, Szombathely és azok környéke. A térségben több olyan felsőoktatási intézmény is működik (Budapesti Műszaki Egyetem, Széchenyi István Egyetem, Veszprémi Egyetem), ahol komoly mérnökképzés folyik, többek között gépészmérnök, közlekedésmérnök, műszaki menedzser stb. szakon. Ezek nemcsak a folyamatos munkaerő-utánpótlást képesek biztosítani, hanem biztosítják a közös kutatás-fejlesztési projektekből való részvétel lehetőségét is. Különösen szoros kapcsolat alakult már ki a győri Széchenyi István Egyetem és a térségében működő autóipari vállalkozások között.

„A gazdasági klaszterek a leggyakrabban olyan térségekben alakulnak ki, ahol a vállalkozások kritikus tömege biztosítja a skálamegtakarítást, erős tudományos és technológiai bázis áll rendelkezésre és a meglévő kulturális miliő

elősegíti az innovációt és a vállalkozást” (OECD, 1999. 7. o.). A multinacionális vállalatok koncentrációja, a régióban található felsőfokú intézmények nyújtotta lehetőségek és Győr, illetve Székesfehérvár ipari és innovációs tradíciója arra predesztinálja a térséget és azon belül is a gépjárműipart, hogy – mintegy potenciális iparági klasztert – a jövőbeli fejlesztéseknek és a versenyképesség javításának a középpontjába a már meglévő és az újonnan kialakításra kerülő hálózati együttműködések helyezze.

1. ábra

*A gépjárműiparban tevékenykedő vállalkozások területi elhelyezkedése az Észak-Dunántúlon és a Közép-magyarországi régióban**

* Az ábra csak a közvetlenül az autóiparhoz kapcsolódó vállalkozásokat tartalmazza, melyek fő tevékenységi köre a KSH szakágazati besorolásában a TEÁOR 3400 (közúti jármű gyártása), 3161 (máshova nem sorolt motor-, járművillamossági cikk gyártása), valamint a 3140 (akkumulátor, szárazelem gyártása) valamelyikébe tartozik. Nem foglalja magába azon cégeket, amelyek azt csupán melléktevékenységként folytatják, vagy más, egyéb az autóiparhoz kapcsolódó, vagy háttérpar részesei.

Forrás: Saját szerkesztés.

A gépjárműgyártás versenyképességének tényezői Észak-Dunántúlon

Melyek az észak-dunántúli gépjármű-, illetve gépjárműalkatrész-gyártás versenyképességének legfontosabb tényezői? Ezek a tényezők mennyiben járulnak hozzá a klaszterizációs folyamatokhoz, vagy éppen gátolják, korlátozzák ezeket a tendenciákat? Az iparág versenyképességi tényezőit a mára már klasszikusnak mondható Porter-féle rombusz modell segítségével szeretnénk felvázolni (Porter, 1990), melynek a területi versenyképesség mérése, valamint a regionális fejlesztési stratégiák kidolgozása során való alkalmazhatóságával és alkalmazásával hazánkban mindenekelőtt Lengyel foglalkozik behatóan (Lengyel, 2000c). Így vizsgálatunk elsősorban a termelési, vagy tényező feltételekre (inputokra), a piaci keresleti feltételekre, a támogató (kiegészítő) és kapcsolódó iparágakra, valamint a vállalati stratégiákra koncentrálna.

a) Termelési, tényező feltételek

A munkaerőpiac helyzetét az iparágon belül egy kis ellentét jellemzi. Képzettségi szintjét tekintve az ipari átlagnál magasabb szinttel jellemezhető, azonban a foglalkoztatottak nagy része a tömegtermelésben vesz részt. Mára már hagyományos iparág lévén a bérek nem tekinthetők különösen magasnak. A termelési tevékenység közepesen tudásintenzív. A hosszú távú fejlesztéseket már egyértelműen negatívan befolyásolja a régióban a szakképzett munkaerő hiányának jelentkezése. Ennek következtében a nagyobb cégek 50–60 km-es körzetből kénytelenek már ma is kielégíteni munkaerő keresletüket. A jövőben ez a tényező így elsősorban a viszonylag kevés főt foglalkoztató, de magasabb hozzáadott értéket képviselő kis- és középvállalkozások letelepedését és fejlődését teszi lehetővé.

A termeléshez nélkülözhetetlen alapanyagok, alkatrészek, részegységek és komponensek többsége a régióon kívülről származik. A helyi alapanyagok felhasználása minimális. Az elmúlt években az ágazatba érkezett külföldi tőkének köszönhetően (multinacionális nagyvállalatok mellett kis- és középvállalkozások is) az iparág külföldi érdekeltségű vállalkozásainak eszközellátottsága igen jónak mondható, megtalálhatók a legmodernebb technológiák, gépek, berendezések, amelyek magas szintű termelést tesznek lehetővé. Velük szemben hátrányban vannak a hazai cégek, melyek technológiai szintje ettől jelentősen elmarad, versenyelőnyük elsősorban a béreken alapul, ami azonban már sokáig nem tartható.

b) Piaci keresleti feltételek

A multinacionális vállalatok új technológiát hoztak, azonban nem voltak képesek integrálódni a helyi, regionális gazdaságba. Továbbra is a már meglévő, főleg nyugat-európai beszállítóikkal dolgoznak együtt, míg a hazai, vagy a régió-

óban található vállalkozásoktól származó beszállítás mértéke rendkívül alacsony, aminek több oka is van. Az egyes multinacionális vállalatok különböző mértékben kezdték kiépíteni saját hazai beszállítói hálózatukat. Legnagyobb mértékben a Suzukinak sikerült létrehozni egy magyar beszállítói hálózatot, melynek hozzáadott értéke ma már meghaladja a 35%-ot is.⁷⁾ A másik három vállalat esetében ez – a kisebb-nagyobb erőfeszítések ellenére – nem haladja meg a 10%-ot. Első szintű beszállítóná válni csak a Rábának, illetve az Ikarusznak van reális esélye, míg a kisebb hazai vállalkozások csak másod-, vagy inkább harmadszintű beszállítóként kapcsolódhatnak a multikhoz.

A legfontosabb akadályozó tényező a magyar kis- és középvállalkozások tőkehiánya, mely jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy ezek a vállalkozások nem képesek teljesíteni az elvárt minőségi követelményeket. A legfontosabb beszállításra kerülő hazai termékek között a karosszéria elemeket, az üvegeket, az elektronikus alkatrészeket, a kábelkötegeket, a biztonsági öveket és az üléseket lehet megemlíteni. Megfigyelhető, hogy a fejlettebb nyugati országokból a termelés munkaintenzív részét fokozatosan kitelepítik az alacsonyabb termelési költségeket és magasabb kedvezményeket biztosító térségekbe.

c) Támogató és kapcsolódó iparágak

Az azonos értéklánc mentén szerveződő vállalkozások közötti kapcsolatok a termelésben és a fejlesztési tevékenységben egyelőre egyaránt rendkívül alacsony fokúnak mondhatók. A régióban számos olyan iparág is megtalálható, amely kapcsolódó, vagy háttérparként közvetlenül kapcsolódhatna gépjárműgyártáshoz, illetve a gépjárműalkatrész-gyártáshoz (pl. elektronikai ipar, műanyagipar, üvegipar stb.). Egyelőre ritka az egyetemekkel és a tudásintenzív üzleti szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokkal kialakított együttműködések száma. Az együttműködési kapcsolatok alacsony szintjének egyik legfontosabb oka, a vállalkozások egymással szemben, illetve más szervezetekkel szemben érzett, egyelőre csak nagyon kis mértékben csökkenő bizalmatlansága.

d) Vállalati stratégiák

Az Észak-Dunántúlon körülbelül 200–250 vállalkozás érintett közvetlenül a gépjárműiparban. Ezek többsége átlagosan 50–60 főt foglalkoztató kis- és középvállalkozás, azonban található néhány nagyobb vállalkozás is (az Audi közel 5000 főt, az Opel több mint 2500 főt, a Suzuki pedig körülbelül 2100 főt foglalkoztat). Az észak-dunántúli régióban letelepedett vállalkozások által folytatott tevékenységek erősen specializáltak. A vállalkozások többsége csak egy-egy komponens vagy alkatrész gyártására koncentrál, ritka a szélesebb termékcsaládokat, termékcsoportokat előállító cégek száma. Ezek közül a legfontosabbak a motor, a sebességváltó, a hengerfej, a kipufogócsonk, a könnyűfém-felni, a kábelkötegek, az ülések és a záruk gyártása.

A technológiai innovációk volumene rendkívül alacsony. A vállalkozások alacsony K+F-ráfordításokkal jellemezhetőek és még alacsonyabb a K+F területén foglalkoztatottak száma és aránya. Hiányoznak a térségből a független kutatás-fejlesztéssel foglalkozó intézetek vagy vállalatok, bár az elmúlt években erőfeszítések figyelhetők meg néhány vállalkozásnál, hogy K+F részlegüket is hazánkba telepítsék.⁸⁾ A külföldi vállalkozások erőteljesen exportorientáltak, míg a hazai cégek elsődleges célja a már letelepedett külföldi vállalkozásokhoz való kapcsolódás lehetőségének megtalálása. A versenyképesség alapvetően az olcsó munkaerőn és az egyéb olcsó termelési költségeken alapul.

Az észak-dunántúli gépjárműiparon belül két, viszonylag jelentős eltérést mutató csoport különböztethető meg. A külföldi tulajdonban lévő, végtermék-, komponens- és alkatrészgyártók általában modernebb technológiával és infrastrukturális háttérrel rendelkeznek, illetve megfelelő tőke áll rendelkezésre a további fejlesztésekhez. Ezzel szemben a hazai tulajdonban lévő vállalkozásokat – és ez a kis- és középvállalkozások mellett a nagyvállalatokra is igaz – állandó tőkehiánya akadályozza a multinacionális cégekhez való bekapcsolódás minőségi követelményeit lehetővé tevő fejlesztések megvalósításában. Így a hazai vállalkozások többsége nem versenyképes a nemzetközi piacon megjelenő külföldi versenytársakkal szemben. Sajnos a hazai kis- és középvállalkozások többsége nem rendelkezik középtávú jövőképpel vagy stratégiával, egyelőre a túlélésre koncentrálnak.

A Pannon Autóipari Klaszter (PANAC) kezdeményezés

Egy autóipari vagy gépjárműipari klaszter létrehozásának ötlete 1999 végén merült fel először Magyarországon néhány gazdaságfejlesztéssel, vállalkozásfejlesztéssel, illetve területfejlesztéssel foglalkozó helyi szakemberben és politikusban, miután egy tanulmányút keretében alkalmuk volt betekintést nyerni a linzi központtal működő Felső-Ausztriai Autóipari Klaszter (Automobil Cluster Ober Österreich, bővebben lásd *Grosz, 2000b*) tevékenységébe. Ezt követően, felismerve az észak-dunántúli régióban formálódó hasonló hálózati együttműködésben rejlő lehetőségekből származó előnyöket, a térségben működő legnagyobb gyártók (Audi, Opel) a kezdeményezés élére álltak. Hamarosan csatlakozott hozzájuk a győri székhelyű Rába Rt., mely – az MVA koordinálásával folytatott beszállítói programban való aktív részvételének köszönhetően – már szerzett némi tapasztalatot a beszállítói lánc-menedzsmentben.

A PANAC megalakítása

A klaszterkezdeményezés jelentős támogatást kapott a gazdasági szférán kívül az iparág szervezeteit tömörítő szervezetektől (pl. MAJSOZ, MGOSZ) és a térségben működő vállalkozásfejlesztési szervezetektől (MVA helyi egysége), valamint mindenképp az 1996-ban elfogadott, majd 1999-ben módosított területfejlesztési és -rendezési törvény alapján felállt Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács és annak munkaszervezete a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség részéről. Az előkészítő munkák során mindenképp szükség volt egy átfogó felmérésre, melyet az Ipargazdasági Kft. végzett el 2000 decemberében (Ipargazdasági Kft., 2000).

A felmérés kiterjedt az egész észak-dunántúli térségre, azonban nem tartalmazta a budapesti cégeket. A mintegy 150 a gépjárműiparban, illetve az ahhoz szervesen kapcsolódó területeken működő vállalkozásra kiterjedő felmérés célja a cégek tájékoztatása a klaszterkezdeményezésről, annak céljairól, a gépjárműipari vállalkozások alapadatainak összegyűjtése, a vállalkozások részéről megfogalmazódó lehetséges klaszterszolgáltatások valamint együttműködési projekt kezdeményezések iránti igények felmérése, végül az eredmények alapján egy konkrét klaszterszolgáltatásokra vonatkozó javaslat megfogalmazása.⁹⁾ A vállalkozások döntő többsége kedvezően fogadta a kezdeményezést, szinte valamennyien jelezték a kezdeményezéshez történő csatlakozási szándékukat (Ipargazdasági Kft., 2000).

A legnagyobb gyártó cégek közötti számos egyeztetést követően végül is 2000 végén került aláírásra a Pannon Autóipari Klaszter (PANAC) létrehozását megcélzó együttműködési megállapodás, melyhez mint külső támogató fél a Gazdasági Minisztérium is csatlakozott. A PANAC tevékenységét részben elősegíti, másrészt azonban nagymértékben megnehezíti az alapítók igen eltérő érdekeltsége. A jármű-, illetve járműalkatrész-gyártók (Audi, Opel, Suzuki,¹⁰⁾ Rába és Luk-Savaria) mellett megtalálhatók közöttük a pénzügyi szféra képviselői (az alapító Citybank mellett csatlakozott alapító már a HVB Bank is), a területfejlesztésben és ebből kifolyólag a lokális, regionális gazdaságfejlesztésben egyre nagyobb szerephez jutó Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács, illetve tanácsadóként az Ipargazdasági Kft. Jelentős eredménynek tekinthető, hogy az alapítói körhöz csatlakozott a régió legfontosabb műszaki felsőoktatási intézménye, a 2002-től már egyetemként működő Széchenyi István Egyetem.

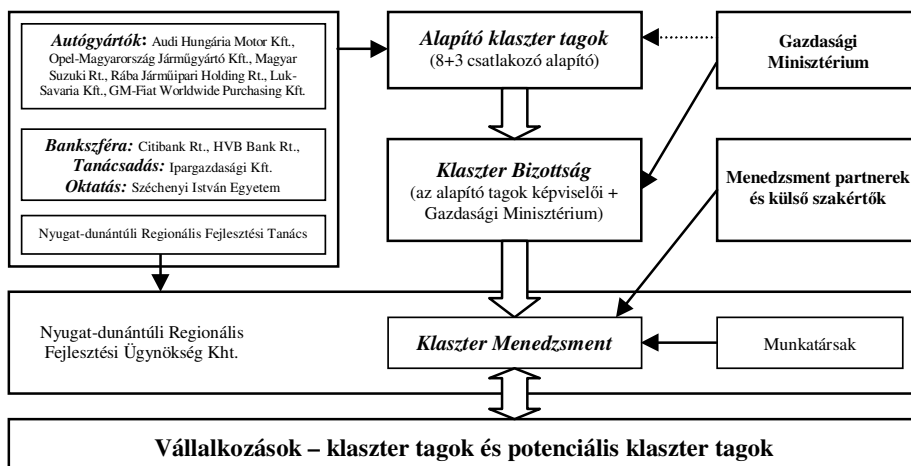
A klaszteren belül az operatív munkáért a különböző szolgáltatások koordinálásával a Klaszter Menedzsment felelős, mely a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.-n belül, önálló költségvetéssel rendelkező, speciális divízióként működik. A legfontosabb stratégiai kérdésekben azonban természetesen az alapító tagok döntenek. A döntés fóruma a Klaszter Bizottság, melynek

tagja valamennyi alapító, illetve később csatlakozott alapító vállalkozás és szervezet, valamint a Gazdasági Minisztérium képviselője. A 2. ábra a klaszter szervezeti felépítését mutatja.

Az együttműködés stratégiai irányait meghatározó alapító és a csatlakozó alapító tagok mellett, a kezdeményezés elsőrendű kedvezményezettje a partner tagok. A klaszterkezdeményezéshez való csatlakozásnak (partner tagságnak) nincsenek különösebb feltételei. Az annak céljait elfogadó, szolgáltatásait igénybe venni kívánó, termelési tevékenységet folytató vállalkozások – az ország bármely térségéből – egy egyszeri regisztrációs díj befizetésével (éves tagdíj nincs),¹¹⁾ illetve egy, a vállalkozásra kiterjedő diagnosztikai felmérés térítésmentes igénybevételével válhatnak partnertagokká. Partner tagok azonban csak magyarországi gyártóbázissal rendelkező, termelési tevékenységet végző cégek lehetnek. A kereskedelmi és szolgáltató vállalkozások számára külön regisztráció szolgál, s a regisztrációt követően kijáánlásra kerülnek a partner cégek számára.

2. ábra

A PANAC szervezeti felépítése

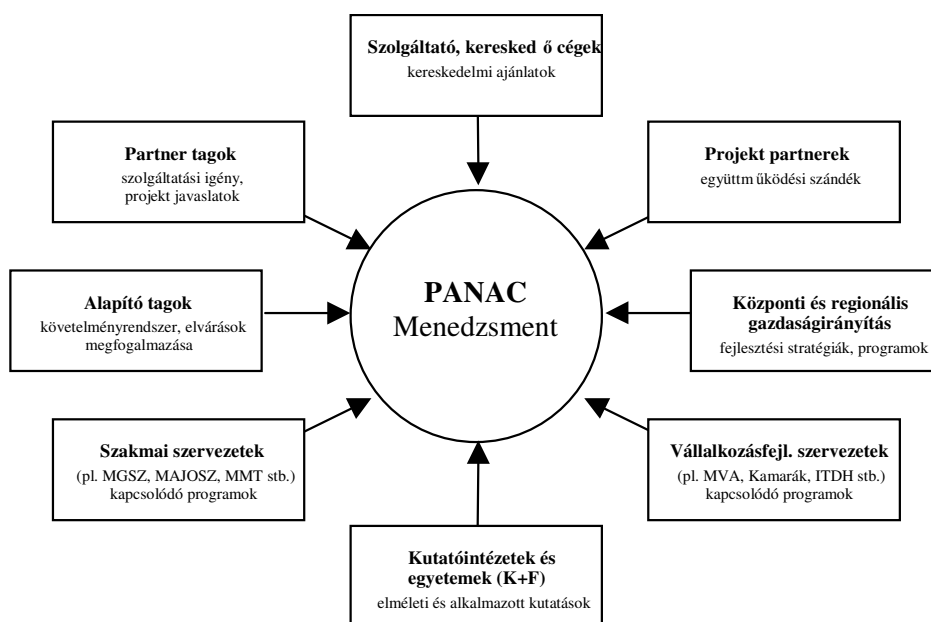
Forrás: Saját szerkesztés.

A klaszterkezdeményezés, a menedzsment és az együttműködő vállalkozások további kapcsolódási pontjait jelentik a klaszterszolgáltatások és a közös projektek kialakításában közreműködő vállalkozások, szervezetek és intézmények, mint a projekt partnerek, az alap és alkalmazott kutatásokat folytató kutatóintézetek és egyetemi központok (pl. Széchenyi István Egyetem), a kapcsolódó programokkal a különböző szakmai szervezetek (pl. MGSZ, MAJOSZ stb.),

és a vállalkozásfejlesztés legfontosabb területi képviselői (MVA, ITDH, Kamarák stb.), valamint a különböző fejlesztési koncepciók és programok megvalósítása révén a központi és a regionális gazdaságirányítás legfontosabb szereplői (3. ábra).

3. ábra

A PANAC és a hozzá kapcsolódó különböző szervezetek, intézmények alkotta hálózati rendszer

Forrás: Pannon Autóipari Klaszter, 2002.

Jelenleg a klaszterkezdeményezés legnagyobb problémáját a forráshiány jelenti. Mivel a klasztertagság a vállalkozások számára csak minimális költséget jelent, az alapítókat pedig egyáltalán nem terheli semmilyen hozzájárulás, rendkívül csekély a szolgáltatásokra fordítható összeg. Kisebb hozzájárulás mindössze a klasztert kezdetektől támogató Gazdasági Minisztériumtól, illetve a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanácstól származik.

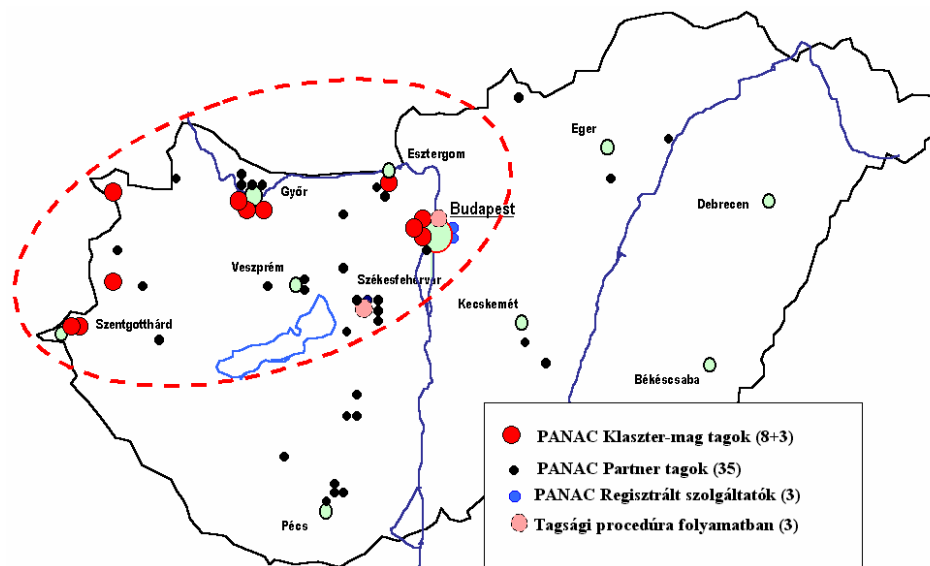
A PANAC szolgáltatásai

A PANAC célkitűzése az alapítók megfogalmazása értelmében, a térségben letelepedett nagy multinacionális autógyártók és a kisebb külföldi tulajdonú járműalkatrész-gyártó cégek beágyazása a regionális és a kelet-közép-európai

nagytertség gazdaságába, valamint egy dinamikus, innovatív autóipari együttműködési hálózat létrehozása az egész dunántúli térségben. A PANAC tevékenységének első éve elsősorban a kezdeményezés minél szélesebb körben történő megismertetésére, a potenciális vállalkozások figyelmének felhívására és a partnerek számának növelésére koncentrált, aminek keretében számos rendezvényt szervezett. Ennek eredményeként jelenleg már közel 50 vállalkozás csatlakozott a kezdeményezéshez (4. ábra).

4. ábra

A PANAC tagjainak területi elhelyezkedése

Forrás: Pannon Autóipari Klaszter, 2002.

2000-ben, még a PANAC megalakítását megelőzően a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség megbízásából kidolgozásra került egy, a célrégióban tevékenykedő autóipari vállalkozások igényeinek a felmérésén alapuló részletes szolgáltatási terv. E terv célja az volt, hogy még a klaszterkezdeményezés létrehozását megelőzően meghatározza azokat a legfontosabb területeket, amelyeken az érintett vállalkozások segítséget várnak. A legfontosabb szolgáltatások, a megkérdezett vállalkozások válaszai alapján, a következők voltak (Ipargazdasági Kft., 2000):

- pályázati rendszerű támogatások és kedvezményes forgóeszközhitelek szervezése, összegyűjtése, azok elérésében való segítségnyújtás;

- rendszeres információszolgáltatás (üzleti, piaci, tőkebefektetési, együttműködési, tender, pályázati, jogi stb. információk);
- partnerközvetítés, együttműködési partnerkeresés;
- a termelést támogató, a minőség növelését és dokumentálását segítő Technológiai Centrum-szolgáltatások (mérő- és vizsgálóeszközök kalibrálása, speciális laboratóriumi vizsgálatok elvégzése stb.);
- a termelés hatékonyságát növelő együttműködési projektek (közös gyártási projektek kidolgozása, szállítási idő lerövidítése) létrehozásának segítése.

A vállalkozói felmérés eredményeivel összhangban, és figyelembe véve a külföldön működő hasonló klaszterkezdeményezések több éves tapasztalatait a PANAC a következő szolgáltatásokat kívánja nyújtani a partner tagok számára. A szolgáltatások egy része már jelenleg is elérhető, míg néhány csak a jövőben kerül bevezetésre.

1) Együttműködés elősegítése és fejlesztési tőke:

A klasztertagok közötti együttműködési projektek kidolgozásának, fejlesztésének, finanszírozásának segítése, különösen a kutatás-fejlesztés, a közös gyártási tevékenység, a minőségfejlesztés, valamint a logisztika és a beszerzés területén. Partnerkeresés közös adatbázis, rendszerkatalógus, és az internet segítségével. A tervek között szerepel pénzügyi segítség nyújtása a legalább három vállalkozást magába foglaló közös fejlesztési elképzelések, projektek megvalósításához az együttműködés elősegítése és támogatása érdekében. Jelenleg a klaszter finansziális lehetőségei még nem adtak konkrét projektek pénzügyi finanszírozásában való közreműködésre, azonban a különböző pályázati lehetőségek figyelésével és ez irányú tanácsadással segítik a partnereket ebben (pl. a Gazdasági Minisztérium pályázatai, az Oktatási Minisztérium K+F támogatásai, a Regionális Fejlesztési Tanács előzetes regionális fejlesztési programja keretében kiírt pályázatok stb.).

2) Információ és kommunikáció:

Adatbázisok összeállítása és az abban felhalmozott információ közzététele (PANAC-tagokról, a legfontosabb autóipari K+F szolgáltató vállalkozásokról, képzéssel és oktatással foglalkozó intézményekről és vállalkozásokról, szolgáltatásokat nyújtó cégekről). Az adatbázisok elősegítik a tagok közötti kommunikációt és megkönnyítik az együttműködéshez kapcsolódó partnerkeresést a különböző projektek során. Az együttműködés elősegítése érdekében elindult egy közös adatbázis létrehozása. Már ma is elérhető a kommunikáció elsődleges felületét szolgáló saját honlap (www.panac.hu), ahol az aktuális iparági hírek

mellett, a klaszter szolgáltatásaival kapcsolatos információk, szakmai fórumok, programajánló és rengeteg egyéb hasznos link segíti a partnereket. A jövőben a különböző adatbázisok is elérhetőek lesznek. Gyárlátogatások a közvetlen kapcsolat megteremtésének elősegítésére.

3) Technológiai Centrum-szolgáltatások:

A partner tagok számára különböző Technológiai Centrum-szolgáltatások biztosítása kedvezményes formában. A szolgáltatások a régióban megtalálható kapacitásokra épülnek. Ezek közül a legfontosabb a Széchenyi István Egyetem TÜV Rheinland akkreditációval rendelkező vizsgálócentrumában mechanikai és roncsolás mentes anyagvizsgálatra, háromdimenziós mérésre nyílik lehetőség. Emellett az egyetem partnerként együttműködik CAD/CAM tervezési munkákban, mechanikai rendszerek tervezésében, vizsgálatában, üzem- és gyártás-tervezésben és számos egyéb területen stb., míg a Győri Nemzetközi Ipari Parkban található INNONET Innovációs és Technológiai Központ, Szolgáltató Központ számítógépes oktatótermében nyújt lehetőséget hiba- és hatásanalízisre, mérőeszköz-vizsgálatra.

4) Diagnosztika és tanácsadás:

A klaszterhez csatlakozott vállalkozások technológiai, szervezeti és pénzügyi felmérése, hogy megismerjék lehetőségeiket és a beszállítói váláshoz szükséges beavatkozások legfontosabb területeit. Folyamatos tanácsadás és szakértői szolgáltatások a tagok számára. Az alapítók követelményrendszerén és az irányadó nemzetközi szabványokon alapuló vállalati diagnosztika minden csatlakozó fél számára kötelező jellegű, az a partnerek csatlakozást követően automatikusan megtörténik. Ez alapján történik meg a tagok beszállítói profiljának meghatározása.

5) Képzési és szakképzési projektek szervezése:

A klaszterhez csatlakozott vállalkozások menedzsmentje számára képzési programok összeállítása és megszervezése, marketing, naprakész menedzsment (kontrolling, benchmarking, TQM, KVP, stb.), humánerőforrás-fejlesztési ismeretek elsajátítása érdekében. Jelenleg a tagvállalatok számára térítésmentesen minőségbiztosítási, logisztikai és vállalatirányítási, menedzsment workshop jellegű képzések folynak a multinacionális cégek részvételével. Emellett vámügyintézési témában önköltségi képzést kínál a klaszter. Speciális szakmai képzési lehetőség a tagoknál a Széchenyi István Egyetem végzős hallgatói számára (elsősorban gépészmérnököknek, közlekedésmérnököknek és műszaki menedzsereknek). Az Audi az egyetemen 2001-ben adta át saját oktató centrumát,

mely a színvonalas képzést segíti. Nemzetközi tanulmányutak szervezése hasonló klaszterkezdeményezésekhez, vagy multinacionális vállalatokhoz. 2000-ben kisebb csoportnak volt lehetősége egy autóipari szakmai program keretében Japánba látogatni.

6) Marketing és PR-tevékenység, nemzetköziesítés:

Rendszeres információszolgáltatás, negyedéves hírlevél keretében a tagok legújabb beruházásairól, tevékenységéről és sikereiről, tervezett, vagy már futó közös projektjeikről, szakmai rendezvényekről, eseményekről, és aktualításokról. A klasztermenedzsment által szervezett szakmai rendezvényekről, szemináriumokról, workshopokról való beszámoló. Folyamatos sajtókapcsolat és reklám Magyarországon és a szomszédos országokban egyaránt. A PANAC nemzetközi megjelenése, reprezentációja. Részvétel nemzetközi eseményeken. Hálózati együttműködés hasonló külföldi autóipari kezdeményezésekkel (különösen AC, ACstyria, BAIKA, VIA NRV). A tagok nemzetközi vásárokon, kiállításokon való részvételének támogatása.

7) Virtuális vállalkozás (csak hosszú távon):

Az elektronikus kereskedelem fejlesztése a tagok között, annak érdekében, hogy hosszú távon egy „virtuális vállalkozásként” működhessen. Közös elektronikus beszerzés a kis- és középvállalkozások számára.

Klaszterorientált fejlesztési politika Magyarországon

Hazánkban, a Nyugat-dunántúli régióban merült fel és körvonalazódott elsőként a klaszterorientált fejlesztés gondolata, ahol az alulról érkező kezdeményezés szerencsésen találkozott a regionális fejlesztési tanács és az ügynökség támogatásával. A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programjában egyébként a regionális és iparági klaszterek a régió innovatív gazdasági bázisának egyik legfontosabb sarokkövét alkotják. A hálózatorientált regionális gazdaságfejlesztés érdekében a régióban Pannon Gazdasági Kezdeményezés néven egy egyedülálló kezdeményezést indítottak útjára, amely talán a hazai klaszterfejlesztés modelljévé válhat. E kezdeményezés a már bemutatott gépjárműipari együttműködési hálózat megteremtése mellett három másik hasonló kezdeményezést is útjára indított a faipar, a termál turizmus, illetve az elektronikai ipar területén azzal a céllal, hogy e szektorok hálózatorientált fejlesztése elősegítse egy attraktív és innovatív gazdasági miliő kialakulását, a Nyugat-dunántúli régió kohéziójának erősödését, és hozzájáruljon a társadalmi-gazdasági struktúra megújulási képességéhez.

Természetesen nem csak a Nyugat-dunántúli régióban tapasztalható a klaszterek felfedezése. Az ország szinte valamennyi régiójának az elmúlt néhány évben kidolgozott regionális fejlesztési koncepciója, területfejlesztési programja tartalmaz, illetve megfogalmaz hasonló célokat (lásd Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Dél-Alföld stb.). Egyfelől a regionális fejlesztéssel foglalkozó legfontosabb szereplők (ügynökségek) közreműködésének hatására, másfelől pedig a vállalati szféra saját érdekeiket felismerő tagjainak kezdeményezésére egyre több klaszterkezdeményezés alakult és alakul.¹²⁾

A hálózatorientált politika a Széchenyi terv kidolgozásával 2000-től egyre erőteljesebben jelenik meg a központi kormányzat politikájának szintjén is, annak ellenére, hogy ezzel a célkitűzéssel némileg ellentétes a szintén megfigyelhető centralizációs tendencia. A klaszterek támogatása az innováció mellett az egyik kiemelt részét képezi a regionális gazdaságépítési programnak, melynek legfontosabb célja, hogy megteremtse és kiszélesítse a hosszú távú fejlődéshez, a gazdasági növekedéshez szükséges regionális bázist. Ennek érdekében elsősorban a beszállítói hálózatok építésére, az ellátó láncok javítására és az integrált beszállítói rendszerekre, valamint a kis- és középvállalkozásokra koncentrálnak.

A 2001-ben kiírásra került pályázatok értelmében maximálisan 25–25 millió Ft támogatás szolgálta a klasztermenedzsmentek kiépítését, létrehozását, valamint ugyancsak 25–25 millió Ft-ot lehetett megszerezni a klasztermenedzsment működésének, az általa nyújtott szolgáltatások költségeinek finanszírozására. Kilenc pályázat összesen valamivel több mint 194 millió Ft-ot nyert, köztük olyan kezdeményezések is, mint a nyugat-dunántúli faipari klaszter, a Suzuki Rt. és Esztergom városa által organizált közép-magyarországi autóklaszter, vagy az ország egyik legkevésbé fejlett térségében lévő, mátészalkai optomechatronikai klaszter. Az új iparági és regionális klaszterek (klasztermenedzsmentek) létrehozása, valamint a klaszterek által nyújtandó szolgáltatások támogatása mellett az egyes térségekben igen nagy szükség van a kapcsolódó és a háttérpar fejlesztésére is. A kormányzatnak csak a jól megalapozott, a potenciális partnerek (különösen a gazdasági szféra szereplői) részéről támogatásban részesülő kezdeményezéseket szabad támogatnia.

A Pannon Autóipari Klaszter egyik kezdeményezője bár a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács kezdeményezésére jött létre, a partnertagjait, a kínált szolgáltatásokat figyelembe véve, annál jóval nagyobb területre terjed ki. A szomszédos régiók fejlesztési tanácsainak csatlakozása, támogatása illetve valamilyen szintű részvétele kifejezetten jó példája lenne a regionális együttműködésnek. A PANAC, mint az ország egyik első, és talán legsikeresebb kezdeményezése tapasztalataival, kialakított menedzsmentjével, szervezeti modelljével nagymértékben hozzájárulhat az országban található többi, hasonló törekvés sikeréhez is.

Végül utolsó gondolatként emlékezzünk rá, hogy a politikusok általában szeretik a rövid távon jelentkező sikereket, így sokan a klasztereket is egyfajta csodaszerként kezelik és a klaszterorientált politikától azt várják, hogy rövid időn belül érzékelhető eredményeket legyen képes felmutatni. Ezzel szemben az innovatív hálózatokat, szoros együttműködési kapcsolatokat előtérbe helyező politika csak hosszabb idő elteltével képes létrehozni azokat a területi koncentrációból fakadó sajátosságokat, amelyek hozzájárulnak a vállalkozások és a térség versenyképességének növekedéséhez. Hiszen maga a klaszterépítés a gazdaságfejlesztés (gazdasági szerkezet átalakítása, stabilizálása, versenyképességének hosszú távú biztosítása) mellett igen jelentős területfejlesztési hatásokat is képes elérni. Az ágazati koncentráció megjelenése egy-egy térségben, a gazdasági szféra és az oktatási-tudományos-kutató szféra közötti kapcsolatok intenzitásának fokozatos növekedése elősegítheti, és stimulálhatja a szűkebb térség, illetve megfelelő kapcsolatok hatására az ahhoz csatlakozó tágabb vonzáskörzet fejlődésének folyamatát. A jövőben – hasonlóan a nyugati példákhoz – előtérbe kerülhetnek mind a gazdaságkutatók, vállalat-gazdaságtani szakemberek, mind pedig a területi folyamatokat kutatók munkáiban a klaszterekre, egy-egy térség gazdaság szerkezetére, versenyképességére, valamint az egész térség fejlődésére gyakorolt területi, területfejlesztési hatásokra vonatkozó széleskörű vizsgálatok.

Összefoglalás

Az észak-dunántúli térségben az autóipart tekintve még nem beszélhetünk teljes mértékben kialakult és működő klaszterről. Ennek oka elsősorban a meglévő, a térségben már letelepedett vállalkozások közötti beszállítói és kutatásfejlesztési együttműködések, közös innovációs projektek alacsony foka, a gazdasági szféra és a tudományos kutatóintézetek, egyetemek együttműködési kapcsolatainak mélysége és intenzitása.

Ugyanakkor a multinacionális vállalatok koncentrációja, a régióban található felsőfokú intézmények (a győri Széchenyi István Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, valamint a Veszprémi Egyetem) nyújtotta lehetőségek és Győr, illetve Székesfehérvár és térségük ipari (különösen gépipari, járműipari) és innovációs tradíciója arra predesztinálja a térséget és azon belül is az autóipart, hogy a jövőbeli fejlesztések és a versenyképesség javításának a középpontjába a már meglévő és az újonnan kialakításra kerülő hálózati együttműködések helyezze.

E folyamatot nagymértékben elősegíthetik a mind a vállalkozásoknál, mind a területfejlesztési, gazdaságfejlesztési szereplőknél megfigyelhető előremutató törekvések. A térség adottságaiban megfigyelhető változások következtében a korábbi alacsony bér- és telepítési költségen alapuló előnyök kihasználása által meghatározott telepítési döntéseket a magasabb hozzáadott értéket képviselő

folyamatok telepítése, a logisztikából, illetve az együttműködési kapcsolatokból, a beszállítói hálózatok létrehozásából fakadó előnyök kiaknázása válthatja fel. Az ez irányba történő lépések közül elég, ha csak a fejlesztési tevékenységek megjelenését (Knorr-Bremse: termékfejlesztő központ, Audi: motorfejlesztő központ, Luk-Savaria: fejlesztési tevékenység telepítése, Magna Steyr: fejlesztési központ, WET Automotive: K+F központ), vagy a hazai beszállító cégek felkutatására és fejlesztésére irányuló kezdeményezéseket említjük (Suzuki, Audi, Opel). Egyre szorosabbá válik a kapcsolat a térség felsőoktatási intézményei és a vállalkozások között, mely a gyakorlatorientált képzés elősegítése mellett már néha konkrét fejlesztési együttműködésekben is megnyilvánul. A klaszteresedési folyamathoz jelentős mértékben hozzájárul a folyamat erősítését, ösztönzését maga elé célul kitűző klaszterszervezet (PANAC) létrejötte, és tudatos stratégián alapuló munkája.

Jegyzetek

- 1) Jelen tanulmány a 2001. szeptember 15–18. között Gdanskban megrendezett „Regional Transitions – European Regions and the Challenges of Development, Integration and Enlargement” nemzetközi konferencián elhangzott előadás kibővített és átdolgozott változata.
- 2) OECD National Innovation Systems (Nemzeti Innovációs Rendszerek – NIS) projekt keretében négy különböző, de egymáshoz szorosan kapcsolódó téma került feldolgozásra. Az elsőt az innovatív vállalkozások hálózatainak (Innovative Firm Networks), a másodikat az iparági klaszterek (Industrial Clusters), a harmadikat a humán erőforrások mobilitásának (Mobility of Human Resources) feltárása jelentette, míg a negyedik területet egyfajta szervezeti mapping adta (Organisational Mapping).
- 3) Az OECD és a DATAR szervezésével 2001. január 23–24-én Párizsban megrendezésre került az első nagy nemzetközi klaszter konferencia (World Congress on Local Clusters – Local Networks of Enterprises in the World Economy), míg 2001. november 12–13-án Kielben az OECD LEED programjának keretében a KieLi Egyetem Világgazdasági Intézetével együttműködve nemzetközi workshopot tartottak a témakörben a legnevesebb nemzetközi szaktekintélyek részvételével (International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition).
- 4) A Fordon belüli átszervezések következtében, melynek során az alkatrészgyártás önálló vállalkozásba szervezték ki, a székesfehérvári vállalkozás Visteon Hungary Kft.-vé alakult.
- 5) Bár az Opel Magyarország Járműgyártó Kft.-nél az autó-összeszerelést néhány év után megszüntették, a motorgyártás és alkatrészgyártás további fejlesztésével az Opel délkelet-európai központjává vált.
- 6) A Rába Járműipari Holding Rt. összesen négy divíziót foglal magába: futómű (Rába Futómű Kft.), az alkatrészgyártás (Rába Sárvár Kft., Rába Mór Kft.) a járműgyártás

- (Rába Jármű Kft.) és a motorgyártás (Rába Motor Kft.) jelenti. A négy üzletág mellett több kisebb vállalkozása segíti még a holding működését.
- 7) A Suzuki esetében nem szabad elfeledkezni arról, hogy az Európai Unió piacán, a tengeren túlról származó termékek magasabb vámjának elkerülése érdekében legalább 50% feletti magyar hozzáadott értéket kell elérnie, amihez elengedhetetlen a magyar beszállítókra való támaszkodás.
 - 8) Audi Hungária Motor Kft. Győrbe telepített egy új motorfejlesztő központot, mely várhatóan több mint 200 mérnököt kíván foglalkoztatni, de 2002-ben fejlesztési tevékenység letelepítése mellett döntött a szombathelyi Luk-Savaria Kft. is.
 - 9) A felmérés jellegénél fogva a potenciális vállalkozásokat két csoportba osztotta (járműipari beszállító vállalkozások, illetve kiemelt járműipari beszállító vállalkozások). A két csoport számára hasonló, de egyes elemiben eltérő kérdőívet alkalmazott.
 - 10) A Magyar Suzuki Rt. alapító tagként csatlakozott a PANAC kezdeményezéshez, azonban mellette részt vesz a Közép-magyarországi Autóklaszter (Esztergom Klaszter) szervezésében is. Az Esztergom Klaszter célja a kis- és középvállalkozások versenyképességének növelésén túl az Esztergomi Ipari Park infrastrukturális adottságaira épülő fejlesztések koordinálása, és a Suzuki partnereinek a parkba történő letelepítése, ezért az sokkal inkább tekinthető egy a Suzuki köré szerveződő lokális beszállítói hálózatnak, mint egy regionális, vagy iparági klaszternek.
 - 11) A regisztrációs díj mértéke is rendkívül alacsony, kis- és középvállalkozások esetében 15 ezer Ft, míg a többi vállalkozás számára ennek duplája, 30 ezer Ft. Ezzel szemben a kereskedelmi és szolgáltató tevékenységet végző vállalkozások 100 ezer Ft regisztrációs díj ellenében válhatnak regisztrált szolgáltatóvá, és kerülhetnek be a klaszter adatbázisába.
 - 12) A klaszterek számának növekedését és a klaszterpolitika gyors terjedését mutatja, hogy 2002. február 21-én, Esztergomban a gazdasági és a politikai szereplők részvételével megrendezésre került az Első Országos Klaszter Konferencia.

Irodalom

- Barta Gy. 2000: A külföldi működő tőke szerepe a magyar ipar duális struktúrájának és regionális differenciálódásának kialakulásában. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 265–281.
- Bergman, E. M. – Feser, E. J. 1999: *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Application*. The Web Book of Regional Science. Regional Research Institute West-Virgin University. <http://www.wvu.edu/~regional/regscweb.htm> – 2000. december 12.
- Borbély Sz. 2001: Nemzetközi üzleti hálózatok Magyarországon (Az Ericsson, a Microsoft, az Elektrolux és a Knorr-Bremse példáján). – *Európai Tükör*. 4. pp. 41–64.
- Buzás N. 2000: Klaszterek: kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 109–123.

- Buzás N. 2002: Önkormányzati szerepvállalás a regionális klaszterek létrehozásában. – *Comitatus*. 1–2. pp. 72–78.
- Dóry T. 1998: Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. – *Tér és Társadalom*. 3. pp. 88–92.
- Grosz A. 2000a: Ipari klaszterek. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 43–52.
- Grosz A. 2000b: A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autó-klaszter lehetőségei. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 125–145.
- Grosz A. 2000c: A klaszter-orientált fejlesztés. Héjj B. (szerk.): *A VEAB régió doktrándusainak tudományos fóruma. Társadalomtudomány, Mező- és Erdőgazdálkodás*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Doktori Iskolák. pp. 38–42.
- Grosz A. 2001a: *Cluster initiatives in Hungary as new forms of economic and regional development – The case study of the Pannon Autocluster (PANAC)*. „Regional Transitions” International Conference (Regional Studies Association) Gdansk, 2001. September 15–18.
- Grosz A. 2001b: *A PANAC klaszter-súly és -dinamika mutatórendszer*. Kézirat. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet.
- Horváth Gy. 1998: Az európai regionális fejlődés és politikai távlatai. – *Tér és Társadalom*. 3. pp. 1–26.
- Ipargazdasági Kft. 2000: *A nyugat-dunántúli járműipari vállalkozások klaszter-szolgáltatások iránti igénye*. Budapest, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft.
- Lados M. – Rechnitzer J. 1997: Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája (Tervezet). – *Tér és Társadalom*. 1. pp. 219–269.
- Legendijk, A. 1999: *Good Practices in Cluster Initiatives. Lessons from the 'Core' Regions and Beyond*. Newcastle, Centre for Urban and Regional Development Studies, University of Newcastle Upon Tyne.
- Lengyel I. 2000a: A regionális klaszterek fejlesztésének néhány alapkérdése. *Felzárkózás és EU-csatlakozás – A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferenciájának előadásai*. Budapest, MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága. pp. 274–281.
- Lengyel I. 2000b: A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. 12. pp. 962–987.
- Lengyel I. 2000c: Porter-rombusz: A regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. (módszertani áttekintés) – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 39–86.
- Lengyel I. 2001: Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. – *Vezetéstudomány*. 10. pp. 19–43.
- Marshall, A. 1890: *Principles of Economics*. London, Macmillan.
- Máthé M. 1997: Északnyugat-Dunántúl gazdasági és ipari szerkezetének átalakulása. – *Tér és Társadalom*. 1. pp. 73–108.
- MVA, 2001: Kisvállalkozás-fejlesztési konferencia. Konferencia kötet – Budapest 2001. május 30. Budapest, Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
- OECD, 1999: *Boosting Innovation: The Cluster Approach*. Paris, OECD.
- OECD, 2001: *Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems*. Paris, OECD.
- Porter, M. E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. New York, The Free Press.
- Porter, M. E. 1998: Clusters and the new economics of competition. – *Harvard Business Review*. 11–12. pp. 77–90.

- Porter, M. E. 2000: Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. – *Economic Development Quarterly*. 1. pp. 15–34.
- Rechnitzer J. 1998: *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Regionális gazdaságépítési program. – Széchenyi-terv. 2002: Budapest, Gazdasági Minisztérium.
- Roelandt, T. – Hertog, P. 1998: *Summary Report of the Focus Group on Clusters*. Paris, OECD.
- Steiner, M. (ed.) 1998: *Clusters and Regional Specialisation on Geography Technology Networks*. London, European Research in Regional Science No. 8.
- Szalavetz A. 2001: Ipari körzetek – a regionális fejlesztés új egységei. – *Külgazdaság*. 12. pp. 42–56.

CLUSTER INITIATIVES IN HUNGARY – THE PANNON AUTOMOTIVE CLUSTER (PANAC)

András Grosz

Regional and industrial clusters and the cluster-oriented regional policy approach have become some of the most successful tools of economic and regional development in the advanced Western countries over the recent decade. Inspired by the successful foreign experiences and in harmony with the international literature of clusters and cluster-oriented development policy, several cluster initiatives have been launched in Hungary, too. The bottom-up initiatives luckily coincided with the intentions of the government, in which the network-oriented economic development model was given a great emphasis, including the support to the establishment and operation of the clusters as well as to their services.

In Hungary one of the first clusters to be created was the Pannon Automotive Cluster (PANAC), which was established in one of the most dynamic Hungarian regions, West Transdanubia, in 2000. The founders were the most important actors of the automotive industry, their intention was to promote, starting from West Transdanubia but in the whole of the Pannon (i.e. Transdanubian) region, the formation of a co-operative network of businesses involved in the automotive industry, the embedding of the already operating Hungarian businesses into the national and the regional economy, the birth of new supply relations and the settlement of new foreign automotive businesses in the region.

12. A MAGYAR KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK HELYZETE AZ EU-CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

Borbás László

Amikor a magyar gazdaság helyét keressük az Európai Unióban, és a működő tőke beáramlásának további ösztönzésén, a hazai vállalkozások beszállítói szerepének növelésén, a kis- és középvállalkozások támogatási célprogramjának kidolgozásán és működtetésén dolgoznak az apparátusok, elgondolkodtató, hogy milyen szerep jut az eddigi tapasztalatok alapján a magyar kis- és középvállalkozásoknak a csatlakozás után. Fel tudják-e venni a külföldi konkurenciával, egyáltalán kikkel kell versenyezniük?

A kis- és középvállalkozások meghatározása

A vállalkozásokat méretük alapján, a nemzetközileg elfogadott kategorizálás szerint alapvetően négy csoportba szokás sorolni. Az 1–10 főt foglalkoztatók mikrovállalkozásnak minősülnek, a 11–50 közötti alkalmazotti létszámmal dolgozók kisvállalkozásnak számítanak, az 51–300 fős cégeket középvállalkozás-ként tartják nyilván, míg az e fölöttieket nagyvállalatnak tekintik.

Az 1999. évi a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló XCV. törvény ettől némiképp eltérő kategorizálást alkalmaz. Eszerint:

- 1) kis- és középvállalkozásnak minősül az a vállalkozás, amelynek
 - összes foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb,
 - éves nettó árbevétele legfeljebb 4000 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 2700 millió Ft, továbbá
 - megfelel a törvény 3. § (3) bekezdésében foglalt feltételeknek.
- 2) Kisvállalkozásnak minősül az olyan vállalkozás, amelynek
 - összes foglalkoztatotti létszáma 50 főnél kevesebb,
 - éves nettó árbevétele legfeljebb 700 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 500 millió Ft, továbbá
 - megfelel a törvény 3. § (3) bekezdésében foglaltaknak.
- 3) Mikrovállalkozásnak minősül az olyan vállalkozás, amelynek
 - összes foglalkoztatotti létszáma 10 főnél kevesebb,

- megfelel a kisvállalkozásokra vonatkozó fenti árbevétel- és mérlegfőösszeg-korlátoknak.

A törvény 3. § (3) bekezdése akkor minősít egy vállalkozást kis- és középvállalkozásnak, ha abban az állam, az önkormányzat vagy a kis- és középvállalkozásokon kívül eső vállalkozások tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati jog alapján – külön-külön és együttesen sem haladja meg a 25%-ot.

Vizsgálatunk tárgya szempontjából lényeges kiemelni, hogy a különféle forrásokra támaszkodó statisztikák gyakran nem tesznek különbséget a mikro- és kisvállalkozások között, ezért az elemzések szintjén sem mindig könnyű az összehasonlítás. Mivel a mikrovállalkozások későbbi sorsa és versenyképessége szempontjából sok hasonlóság tapasztalható a kis- és középvállalkozásokkal, a levont következtetések – ha korlátokkal is – rájuk is vonatkoztathatók. Összehasonlítható adatok hiányában az elemzés megbízhatósága azzal is fokozható, ha adott esetben a mikrovállalkozásokat kiemeljük és eltekintünk ettől a kategóriától. Ennek a megoldásnak kétségtelen hátránya, hogy a magyarországi vállalati kör döntő része ilyenkor kimarad a vizsgálódásból.

A kis- és középvállalkozások szerepének alakulása

A kis- és középvállalkozások nemzetgazdasági szerepe a rendszerváltás után lényegesen megváltozott. A szocialista vállalati szerkezet egyik alapvető jellemzője az volt, hogy a termelő, a szolgáltató, és a kereskedelmi szektorban a központi hatóságok által jól irányítható és ellenőrizhető nagyvállalatok játszottak döntő, a többiekre nézve nyomasztó szerepet. Ezek a cégek az állam meghosszabbított karjaként, az állam által létrehozott monopolista szervezetekként működtek. Így nem is nevezhetők a szó klasszikus értelmében vállalkozásoknak, hanem a korabeli jogászai kifejezéssel élve az államigazgatási hierarchia legutolsó láncszemeként funkcionáltak. Mellettük marginális szerepet játszottak az ún. maszekok, vagyis a kiskereskedők és a kisiparosok, akik sokáig az ideológia által is megbélyegzetten fejthették ki tevékenységüket.

A 80-as évek elejétől a szocialista gazdálkodási rendszer válságjelenségeinek manifesztálódásával és a korabeli reformerők megerősödésével a kisvállalkozások szerepe felértékelődött. Lehetőség nyílt a vállalati gazdasági munkaközösségek, majd később kiszövetkezetek alapítására. Ezek a formák amolyan félszocialista-félkapitalista jelleggel működtek, de mégis sok tekintetben alapját képezték a későbbi valódi társaságoknak.

A nagyarányú átalakulás az 1988. évi VI. törvény hatályba lépésével kezdődött. E gazdasági társaságokról szóló törvény lehetővé tette – a piacgazdaságokban szokásos társasági formákban – cégek alapítását magánszemélyek részére is. A fentieknek és az ún. spontán privatizáció lehetőségének az összekap-

csolódása valóságos, a századforduló környékihez hasonlítható gründolási lázhoz vezetett. Miközben békésen folyt az állami vagyon magáncégekbe történő átváltása, az állampolgárok is szabadon alapíthattak gazdasági társaságokat.

A korábbi állami monopolista nagyvállalatok többsége tönkrement. Romjainkon új vállalati struktúra épült. Ahol az előd piacképes termékekkel rendelkezett, immár külföldi tulajdonú, általában valamely multinacionális cég magyarországi vállalataként működő, és – legalábbis a hazai piac vonatkozásában – szintén monopolista pozíciókkal rendelkező cégek alakultak. Nagyrészt ezek képezik ma is a nagyvállalati szektor alapját.

A kis- és különösen a középvállalati szektor létrejöttében is döntő szerepet játszott a szocialista nagyvállalatok szétesése, illetve részekre bontása. Az egyes nagyvállalatok privatizációjánál alapvető kérdésként merült fel, hogy egészben vagy részekre bontva kell-e értékesíteni őket. Természetesen súlyos érdekek fűződtek ahhoz, hogy – a gyakran egész vertikumokat átfogó – nagyvállalatok egyes, önmagukban is életképes részeit sikerüljön privatizálni. Az így létrejött cégek jelentős pozíciókat tudtak szerezni, illetve megtartani, különösen a volt anyavállalat részére történő szállításoknál élveztek, illetve élveznek előnyös helyzetet.

A kis- és középvállalati szektor másik jelentős rekrutációs bázisát az újonnan alakuló és általában valamely piaci rés igényeinek kielégítésére specializálódott gyártó és szolgáltató vállalkozások képezik. Akik úttörőként és megfelelő vállalkozói képesség birtokában idejében alapítottak céget, az átlagosnál sokkal gyorsabb növekedést tudtak produkálni. Közismert tény, hogy konszolidált körülmények között sokkal kisebb esély van a gyors felfutásra és sikerre, mint egy átmeneti, sok szempontból zűrzavaros helyzetben. A tisztulási folyamat már nagyjából Magyarországon is lejátszódott, a mai induló vállalkozások piacra lépését és sikerét a nagyszámú konkurens mellett az objektív piacra lépési korlátok is hátráltatják.

Szót kell még ejteni a mezőgazdaságban működő kis- és középvállalkozásokról. Ezek jelentős számban alakultak a volt termelőszövetkezetek vagyonának kft.-kbe való transzferálásával. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ezek szerepe a szektoron belül jelentősnek mondható.

A jogszabályi környezet változása

Az utóbbi évtizedben nemcsak a magyar gazdaság vállalati szerkezete, hanem a vállalkozások tevékenységének jogi-közgazdasági szabályozó rendszere is gyökeresen átalakult. Megváltozott a szabályozás alaplogikája is. A csak kvázi vállalkozásként működő szocialista vállalatnak azt volt szabad cselekednie, amit a szabályok illetve a hatóságok megengedtek. A piaci jellegű szabályozás vonatkozásában az alapelv az, hogy amit a jogszabály nem tilt, azt szabad cse-

lekedni. Ebből az általános keretből érdemesnek tűnik néhány részmomentumot kiemelni.

A későbbiekre nézve döntő jelentőségűnek bizonyult a külkereskedelem liberalizálása. Nemcsak a profilírozott külkereskedelmi vállalatok szűntek meg, hanem 1988 és 1991 között a magyar behozatal mintegy 90%-a liberalizálttá lett, vagyis az állam semmilyen kontrollt nem gyakorolt felette. Akinek forintfedezet rendelkezésre áll, szabadon importálhat azóta. Az évtized közepére gyakorlatilag feloldódott a Magyar Nemzeti Bank devizamonopóliuma. Ehhez szorosan kapcsolódik a tőkeforgalom liberalizálása, a forint konvertibilitásának kiteljesedése. Ide kapcsolódik a beruházásvédelmi megállapodások és a kettős adózást kizáró egyezmények sora, amelyek alapvetően a szabad tőke és profitáramlást hivatottak elősegíteni.

Eközben, illetve a fenti változások segítségével és azokkal kölcsönhatásban a magyar gazdaságdiplomáciában is irányváltás következett be. A korábbi szovjet, illetve szocialista orientáció helyére a fejlett nyugattal való kapcsolatok erősítése lépett. Ennek következtében átrendeződött a magyar külkereskedelmi relációs és áruszerkezete.

Az orientációváltás konkrét diplomáciai leképeződése, hogy Magyarország első szabadon választott kormánya 1991. december 16-án – Csehszlovákiához és Lengyelországhoz hasonlóan – társulási megállapodást írt alá az Európai Közösségekkel. A megállapodás kereskedelmi része 1992. március 1-jétől hatályos. Az egyezmény az ún. aszimmetrikus vámlebontás elvét alkalmazva 2001. január 1-jéig az ipari termékek teljes vám- és mennyiségi korlátozásmentességét tűzte ki célul, míg az agrártermékek vonatkozásában lényeges könnyítéseket tartalmazott.

Magyarország 1994 áprilisában kérte teljes jogú tagként való felvételét az időközben az integráltság magasabb fokára lépő és immár új elnevezésű Európai Unióba.

Hazánk leendő EU tagságához számtalan – sok esetben megalapozatlan – várakozás tapad. Sokan a jólét általános növekedését, a fejlett nyugathoz való gyors felzárkózást várják a belépéstől, míg mások csak egyszerűen abban reménykednek, hogy szabadon vállalhatnak munkát tőlünk nyugatra. Mint minden változásnak, így Magyarország EU-hoz történő csatlakozásának is, nyilvánvalóan lesznek vesztesei és haszonélvezői egyaránt. Hogy melyikből lesz több, néhány éven belül kiderül, de a rendszerváltás óta lezajlott és az előbbiek során említett folyamatok egyértelműen arra utalnak, hogy a korteni szóhasználatlal élve (*Korten, 1996*) libertariánus gazdaságfilozófia eddigi és feltehetőleg későbbi érvényesülése elég pontosan kijelöli a haszonélvezők szűk körét, míg a többiek – némi túlzással – csak a mindennapi létfenntartásért harcolhatnak. Csekély vigasz, hogy nem speciálisan magyar jelenségről van szó. Ebben az értelemben hazánk is csak a globalizáció gőzhengerének egyik áldozata.

A magyar kis- és középvállalkozások esélyei az EU piacain

A magyar kis- és középvállalkozások hazai és EU-beli piaci esélyeit az utóbbi években számos tanulmány elemezte. Megállapításaikra támaszkodva és azokat továbbgondolva, az alábbiakban megkíséreljük felvázolni azt az objektív helyzetet, amelyben a magyar kis- és középvállalkozásoknak bizonyítani kell életképességüket. A helyzetelemzés módot nyújt arra, hogy értékelni tudjuk azt, hogy milyen valós esélyük van ezeknek a vállalkozásoknak a belépés után versenyképességük megőrzésére, esetleg javítására.

Először néhány alapmutató összehasonlító elemzését célszerű elvégezni, annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk a magyar és a konkurens EU-beli vállalkozások egymáshoz viszonyított nagyságáról és gazdasági erejéről.

Az 1. táblázat adataiból világosan kitetszik, hogy a két vizsgált egység népessége és gazdasági potenciálja nagyságrendileg különböző. Az EU-nak mintegy 37-szer annyi lakosa van, mint Magyarországnak. Ezt figyelembe véve az egy főre jutó vállalkozások számát tekintve még felül is múljuk az Uniót, hiszen nálunk harmincad annyi vállalkozás létezik, mint az EU-ban. Természetesen ez önmagában semmiképpen sem nevezhető minőségi mutatónak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nagy átalakulás tömegével szüntette meg a munkahelyeket, külsővé változtatva a belső munkanélküliséget. Ennek egyik következményeként a munkaerőpiacról kiszorultak egy jelentős része – sokszor a vállalkozáshoz szükséges alapvető személyi és tárgyi feltételek hiányában is – vállalkozóvá vált. A vállalkozások méret szerinti megoszlását tekintve megállapítható, hogy ezek eloszlásában nincs jelentős különbség a két vizsgált területen. Ami mégis figyelemre méltó, az az, hogy az EU-ban a 11–50 főt foglalkoztató kisvállalkozások aránya több, mint kétszerese a hazainak. Nálunk a döntően önfoglalkoztató mikrovállalkozások viszik el a kisvállalkozásoknál adódó különbséget.

Ha az egyes vállalkozástípusok foglalkoztató képességét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy összhangban a kisvállalkozások szám szerint is nagyobb súlyával, az EU-ban ezek közel 6 százalékponttal többet foglalkoztatnak, mint Magyarországon. Nálunk a közepes méretű vállalkozások azok, amelyek összsúlyukhoz viszonyítva kiemelkedő foglalkoztatónak minősíthetők. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a magyarországi középvállalatok átlagos méretüket tekintve huszonnégy fővel nagyobbak EU-beli társaiknál. Az egyéb kategóriákban nincs

1. táblázat

A magyar és az európai uniós vállalkozások néhány főbb mutatója vállalati méretkategóriánként, 1997

	Mikrovállalkozás		Kisvállalkozás		Középvállalkozás		Nagyvállalkozás		Összesen	
	Európai Unió	Magyarország	Európai Unió	Magyarország	Európai Unió	Magyarország	Európai Unió	Magyarország	Európai Unió	Magyarország
Vállalkozások száma (1000 db)	17 285	596	1 105	16	165	5	35	0,9	18 590	618
Vállalkozások aránya (%)	93,0	96,4	5,9	2,6	0,9	0,8	0,2	0,2	100	100
Foglalkoztatottak száma (1000 fő)	37 000	986	21 110	372	15 070	528	38 220	959	111 410	2 848
Foglalkoztatottak aránya (%)	33,2	34,7	18,9	13,1	13,5	18,5	34,4	33,7	100	100
Átlagos méret (fő)	2	2	20	23	90	114	1 035	1 062	6	5
Árbev./vállalk. (millió ECU)	0,2	0,036	3	0,9	16	3,5	175	33,7	0,8	0,13
Hozzáadott érték/fő (1000 ECU/fő)	30	1,6	40	4,2	50	5,5	55	5,8	40	4,1
Munkaktg./VA (%)	38	83	63	81	60	80	53	84	53	82
Arányok (Magyarország/Európai Unió), %										
Átlagos méret	0,83		1,16		1,27		1,03		0,77	
Árbev./vállalkozás	0,18		0,31		0,22		0,19		0,17	
Hozzáad. érték/fő	0,05		0,11		0,11		0,11		0,11	
Munkaktg./VA	2,18		1,28		1,33		1,58		1,54	

Forrás: A kis- és középvállalkozások helyzete, 1998.

vagy alig van differencia az átlagos vállalati méreteket tekintve az EU és Magyarország között.

A jövedelemtermelő képességet mérő mutatók vonatkozásában a fentiektől lényegesen eltérő képet kapunk. Valamennyi esetben szinte szakadékszerű különbség tapasztalható az EU-beli és a magyarországi vállalatok között.

A kevésbé minőségi jellegű árbevétel/vállalkozás mutató esetében elmondható, hogy a legkisebb különbséget jelző kisvállalkozások esetében is több mint háromszoros a differencia az EU-s vállalkozások javára. Érdemes megjegyezni, hogy éppen a 11–50 főt foglalkoztató kisvállalkozások esetében tapasztalhatjuk – számukat tekintve is – a legnagyobb lemaradást magyar részről az egy vállalkozásra jutó árbevétel vonatkozásában, mégis itt a legkisebb a hátrányunk. Ennek lényegében az ellenkezője tapasztalható a mikrovállalkozásoknál, amelyek hazánkban kiemelkedően nagy súllyal vannak jelen számukat és a foglalkoztatottak számát tekintve, míg az árbevétel/vállalkozás mutatójuk relatíve a legrosszabb.

Ami a közepes méretű vállalkozásokat illeti, látható, hogy a hazaiak átlagosan 24 fővel többet foglalkoztatnak, mint EU-beli társaik, ezzel szemben az egy vállalkozásra jutó árbevételt tekintve mintegy 4,5-szeres a hátrányuk. Igaz ugyanakkor, hogy így is a relatíve kevésbé lemaradó kategóriába sorolhatók.

A táblázatban szereplő mutatószámok közül az egy főre jutó hozzáadott érték-termelés képes leginkább megjeleníteni a minőségbeli különbségeket és ezáltal az itt szereplő mutatók közül a legjobb indikátora a versenyképességnek.

A hozzáadott érték termelőképességénél minden kategóriában egészen durva különbség mutatkozik a közösségi vállalkozók javára. Az átlagosan több, mint 9-szeres differencia akár ijesztőnek is mondható. Ezen belül különösen szembeeszkő a mikrovállalkozások pozíciója, ahol közel 20-szoros az EU előnye. Figyelemre méltó, hogy a nagyvállalkozások sem emelkednek ki a sorból, pedig jelentős részük valamelyik multinacionális cég tulajdonában van.

A hozzáadott érték belső szerkezetét vizsgálva az tapasztalható, hogy a magyarországi vállalkozásoknál a munkabéreköltség (bér és közterhei) aránya minden vállalkozástípusnál egységesen 80% feletti és lényegesen magasabb minden kategóriában, mint az EU-beli vállalkozások hasonló mutatója.

A hozzáadott érték/fő és a munkabéreköltséghez viszonyított hozzáadottérték-mutatók jól rávilágítanak Magyarország nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának jellegére. Hazánk az Európai Unió perifériájához tartozó ország, amely követő jellegű gazdaságstratégiát alkalmaz (*Palánkai*, 1999). A lényege ennek az, hogy hozzánk általában a már a fejlett, a centrumhoz tartozó országokban levett gyártási eljárások és termékek kerülnek. Olyan árukat importálunk döntően, amelyek nyugaton a termék életciklusuk érett vagy már hanyatló periódusában vannak, a periférikus piacokon, mint újdonság újra be-

vezethető. A nemzetközi technológiai transfert többek között az jellemzi, hogy a kutatás-fejlesztés, illetve általában a nagy hozzáadott érték tartalmú szellemi munka a centrum országokban összpontosul, míg a kisebb kreativitást igénylő összeszerelő jellegű tevékenységeket a perifériára helyezik ki (Szentés, 1995). Ebbe a rendszerbe illeszkedik Magyarország is. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás jellege egyre kevésbé függ egy ország autonóm döntésétől. A globalizációs folyamatok kiteljesedése és a hozzá kapcsolódó liberalizációs tendenciák a nemzetállamok szintjén egyre kevésbé teszik lehetővé a szuverén döntéshozatalt. A technológiák, termékek és a tőke nemzetközi áramlása alapvetően a nagy multinacionális társaságok érdekei szerint történik. Ezeket az érdekeket jelenítik meg az olyan nagy nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek is, mint a Világbank, az IMF és a WTO. Ők diktálják világszerte a követendő, de még sehol be nem vált gazdaságpolitikai lépéseket a „szuverén” államok vezetőinek. Aki nem hajlandó beállni a sorba, annak elszigetelés, a sajtó általi lejáratás és a kölcsönök megvonása a büntetése (Korten, 1996). Magyarország az eminens diákok közé tartozik, eddig minden külső kívánalomnak fegyelmezetten eleget tett.

A fentieknek több szempontból is jelentősége van a magyar kis- és középvállalkozások EU-csatlakozás utáni versenyképessége szempontjából.

Hazánk, mint a perifériához tartozó ország, elkeseredett küzdelmet folytat más hasonló sorsú országokkal együtt a külföldi tőke becsalogatása érdekében. A tőketulajdonosok alapvetően multinacionális vállalatok, amelyek globális méretekben szervezik és optimalizálják termelésüket, adózásukat és ennek megfelelően mozgatják kapacitásukat világszerte, végletesen kiszolgáltatottá téve a kisebb ún. beszállító cégeket (Korten, 1996; Huszár, 1997).

A globális gazdasági verseny megállíthatatlannak látszó növekedési kényszert szül, és a technikai fejlődés a termelés minden szintjén – így a beszállítóknál is – koncentrációhoz vezet. Tény, hogy csak az európai vállalati fúziók értéke az 1990-es évtized közepétől évi több százmilliárd USD-t tett ki. Egy kis-, illetve közepes méretű vállalkozásnak saját országában is nehézséget jelent a megrendelő nagyvállalat igényeinek a kielégítése. A koncentrációs és centralizációs folyamatok a beszállítók között is egy nemzetköziesedési tendenciát indítanak be. Amennyiben a megrendelő valamilyen megfontolásból áttelepíti a termelést más országba, a beszállítóknak az új befogadó ország beszállítóival kell(ene) felvenni a versenyt.

EU-csatlakozásunk – úgy tűnik – ebből a szempontból többes hatású lehet.

Arra nyilvánvalóan kevésbé számíthatunk, hogy a magyar beszállítói kör, vagyis a közepes méretű hazai vállalkozások olyan pozíciókra tesznek szert az EU egységes piacán, amelyek esetleg a beszállítók között kitüntetett helyet biztosítanának nekik. Sokkal inkább arra, hogy amennyiben Magyarországról a

termelés tőlünk keletre, a nálunk szegényebb volt szocialista országokba vándorol, akkor, részben a korábbi kapcsolatokat kihasználva, sikerülhet versenyképességüket beszállítóként fenntartaniuk. Az igazi veszélyt a magyar kis- és középvállalatokra az EU-beli társaiknak a magyar piacon való aktivizálódása jelentheti. Azon túl, hogy a kelet-európai piacokon való megjelenés önmagában is ésszerű magatartás az EU kis- és középvállalkozói részéről, ezt a folyamatot az Unió két legutóbbi, ún. többéves, a fent említett vállalati körre vonatkozó programjai is kifejezetten ösztönzik. Hozzá kell tenni – mint arra már a bevezetőben utaltunk –, hogy jelenleg sem kell lényeges adminisztratív vagy más piaca lépési korláttal számolniuk az EU-s cégeknek Magyarországon. Az egységes piac inkább az „eligazodás” szempontjából lényeges számukra, és hazai pályán érezvén magukat még inkább felbátorodhatnak.

Mivel a technológiatranszfer iránya egyértelműen nyugat-keleti, a tőlük hozzánk áthelyezett kapacitások vonatkozásában számítani kell a verseny kiéleződésére a beszállítók között.

A versenyhelyzet differenciáltabb megközelítéséhez figyelembe kell venni a kis- és középvállalkozások részesedését az egyes ágazatok termelésében. A 2. táblázatból kitűnik, hogy néhány szektorban a vizsgálat tárgyát képező vállalkozási típusok kitüntetett szerepet játszanak. Ezek közül egyes esetekben (leginkább a mezőgazdaságnál) különösen éles versenyre és komoly érdekellettekre kell számítani az egységes piacra való bekerülés után.

A táblázat adatait vizsgálva látható, hogy egyes ágazatokban a kis- és középvállalkozások szerepe meghatározó, míg másoknál, így például a feldolgozóiparban nem éri el a fejlett piacgazdaságokban megszokott arányt. Kiemelkedően magas a vizsgált vállalkozáscsoport részesedése a mezőgazdaságban, a vad- és erdőgazdálkodásban, valamint a halászatban. Ezeken a területeken a versenyképesség értelmezése különösen nehéz feladat, és más megközelítést kíván, mint az egyéb szektorokban. Köztudomású, hogy az EU agrárrendtartásában csak nyomokban fedezhetők fel piaci elemek, a rendszer protekcionista jellege vitathatatlan. Az EU-n belüli „szabályozott piac” számtalan előnyt kínál a hazai termelők számára. A termékek mintegy háromnegyedénél a külső protekció belső intervencióval párosul, és a felhalmozódott, felesleges készletek leépítése érdekében az exportot erőteljesen szubvencionálják. A fentiekből következik, hogy minden új belépő „ellenségnek” számít a már bent lévő országok gazdái számára, hiszen az agrárköltségvetésből való részesedésük ez által csökkenhet. Magyarország csatlakozása ezen a területen azért kelt riadalmat, mert kelet-európai árszinten jó minőségű termékeket képes piacra vinni. Unión kívüli országgént jelenleg Magyarországnak az EU-ba irányuló agrárexportja lényegesen alatta marad annak a potenciálnak, amelyet valóságos piaci viszonyok közepette vagy éppen az EU teljes jogú tagjaként teljesíthetne. Ebben természete-

sen az EU protekcionista agrárpolitikáján túl szerepet játszik az a nem elhanyagolható tény is, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek „piaci versenyét” az exportőr országok szubvencionáló képessége dönti el. Ebben a vonatkozásban is, mint sok egyéb területen, hazánk lehetőségei nem mérhetők az egyébként is sokkal gazdagabb 370 milliós Európai Unióhoz. Éppen a fentiek miatt, jelenleg is nagy mennyiségű olyan, az EU-ból származó mezőgazdasági termék kerül a magyar piacra, amely támogatás híján nyilvánvalóan versenyképtelen lenne. Ezek beáramlásában döntő szerepet játszanak a külföldiek által privatizált, illetve az eredetileg is külföldi tulajdonú kereskedelmi láncolatok.

2. táblázat

A különböző méretű vállalkozások részesedése az ágazat nettó árbevételéből, 1998, %

Megnevezés	Mikro-vállalkozás	Kis-vállalkozás	Közepes vállalkozás	Kis-közepes vállalkozás	Nagy-vállalkozás	Összesen
Mező-, vad- és erdőgazdaság	15,4	22,5	43,0	65,5	19,1	100,0
Halászat	26,5	43,2	30,3	73,5	0,0	100,0
Bányászat	4,8	8,8	20,9	29,7	65,5	100,0
Feldolgozóipar	8,9	10,6	22,9	33,5	57,7	100,0
Villamosenergia-, gáz-, vízellátás	1,9	0,9	4,3	5,2	92,9	100,0
Építőipar	25,9	25,6	27,5	53,1	21,0	100,0
Kereskedelem, járműjavítás	34,4	28,3	21,3	49,6	15,9	100,0
Szálláshely, vendéglátás	26,6	22,2	18,3	40,5	32,9	100,0
Szállítás, posta, távközlés	14,7	14,9	8,7	23,6	61,6	100,0
Pénzügyi tevékenység	8,9	14,1	29,6	43,7	47,5	100,0
Ingatlanügyletek	46,3	26,0	19,3	45,3	8,4	100,0
Oktatás	59,3	30,6	10,1	40,7	0,0	100,0
Egészségügy és szociális ellátás	63,7	22,7	6,5	29,2	7,2	100,0
Egyéb közösségi szolgáltatások	47,3	12,0	15,7	27,7	25,0	100,0
Összesen	21,8	18,7	21,1	39,8	38,5	100,0

Forrás: KFI az 1998-as adóbevallások alapján számolva.

Egy, az Integrációs Stratégiai Munkacsoport megbízásából készült tanulmány (Kovács–Szentgyörgyi–Kőhalmi, 1998) egyebek mellett az EU-csatlakozás szempontjából két jelentős tényezőnek, a különféle kis- és középvállalati

létszám kategóriákban foglalkoztatott diplomások számának és a minőségellenőrzés helyzetének a hatását vizsgálta. A vizsgálatok eredményéből az alábbi következtetések adódtak:

- a 10–50 főt foglalkoztató cégek mintegy felénél a foglalkoztatottak 10–20%-a, míg kb. egyharmadánál 30–50%-a diplomás, vagyis ezek erősen tudásintenzív tevékenységet folytatnak,
- az 51–250 főt foglalkoztató közepes méretű cégek mutatói alig rosszabbak, figyelemre méltó, hogy 3%-uk esetében több mint száz a diplomások száma.

A fentieket a hasonló tartalmú európai uniós adatokkal összevetve, úgy tűnik, hogy a magyar ipar szellemi háttere semmivel sem rosszabb, mint a közöségé.

A minőségellenőrzés vonatkozásában még, úgy látszik, erősen élnek a szocialista hagyományok, itt a helyzet a közösségihez viszonyítva lényegesen rosszabb. Különösen szembetűnő, hogy a válaszadók jelentős hányada nem is tudja, hogy működik-e cégénél minőségellenőrzési részleg. Az ISO tanúsítvány megszerzése sem látszik túl sürgetőnek, a vállalkozások mintegy fele kívánja belátható időn belül megszerezni.

A hazai és az exportárbevétel alakulásának vizsgálata az 1995–97 közötti periódusban tovább árnyalja a képet. A cégek zöme a hazai piacból élt meg, az export aránya átlagosan 15% körül mozgott mindvégig.

Figyelemre méltó a cégek innovativitásának alakulása. Mind a belföldi, mind pedig a külföldről származó bevétel alapját a már meglévő, bevezetett termékek és szolgáltatások adták. A cégek belföldi értékesítésének 75, míg exportjának 62%-a úgy realizálódott, hogy teljesítményét kizárólag változatlan termék vagy szolgáltatás értékesítésével érte el. Igaz viszont, hogy a belföldi értékesítésben a cégek kb. felénél teljesen új vagy módosított termék is volt. Az exportőröknek ugyanezt csak mintegy negyede mondhatta el magáról.

A cégek tulajdonosi szerkezetét tekintve megállapítható, hogy az összes magyarországi vállalkozás 73%-ában volt hazai magántulajdon, az eloszlás méretkategóriánként nem egységes. A hazai kisvállalkozásoknak több, mint fele, a közepeseknek pedig egyharmada volt teljesen magánkézben. Ugyanez a nagyvállalkozások esetében 20%-nyi.

A hazai vállalkozások ágazati szerkezetét tekintve megállapítható, hogy az élelmiszer-, ital- és dohánytermék-előállításban a legnagyobb, 72% a teljes hazai magántulajdon aránya.

Állami tulajdonrész a szervezetek egynegyedében volt, 14%-uk teljesen állami tulajdonú.

A külföldi magántulajdon a cégek egyötödében volt jelen, 5%-uk teljesen külföldi kézen volt. A legnagyobb tulajdonosi arány a közepes méretű vállalkozásoknál mutatkozott.

Félrevezető lenne, ha csak a külpiaci versenyképességet tartanánk szem előtt a magyar kis- és középvállalkozások sorsát illetően. Úgy tűnik, hogy a kilencvenes évtized második felében a kizárólag külföldi tulajdonú nagyvállalatok térfoglalása a hazai piacon újra átrendezte a tulajdonosi arányokat. Az 1995–99 közötti években tovább bővült a külföldi érdekeltségű vállalkozások köre. Ennek következményeként a külföldi érdekeltségű vállalkozások összvagyonja alig négy év alatt háromszorosára emelkedett, miközben a kizárólagos külföldi tulajdonba tartozó tőkerészesedés megközelítette a 60%-ot. Ezzel szemben áll a kizárólagosan hazai tulajdonú vállalkozások (a kis- és középvállalkozások döntő része ide tartozik) igen szerény vagyongyarapódása, amelyre az jellemző, hogy hozzájárulásuk a nemzetgazdaság vagyonnövekményéhez alig haladja meg az újonnan alakult társaságok vagyonának vállalkozási célú hasznosítását (Pitti, 2001). A fentieket támasztja alá a vállalkozások jegyzett tőkéjének tulajdonosonkénti megoszlását és létszám-kategóriánként a vállalkozások főbb tulajdonosi arányait mutató 3. és 4. táblázat.

3. táblázat

A magyarországi vállalkozások jegyzett tőkéjének megoszlása tulajdonosonként, 1998–2000, %

Év	Állami	Bel. magán	Bel. társas	Külföldi	Egyéb	Összesen
1998	12,0	10,7	25,6	40,3	11,3	100,0
1999	9,2	9,1	20,6	51,6	9,5	100,0
2000	7,9	9,2	18,0	58,5	6,4	100,0

Forrás: A kis- és középvállalkozások helyzete, 2001, 61. p.

4. táblázat

Az egyszeres és kettős könyvvitelt vezető vállalkozások főbb tulajdonosi arányai létszámnagyság-kategóriánként 2000-ben, %

Vállalkozások	Állami	Bel. magán	Bel. társas	Külföldi	Egyéb	Összesen
Alk. nélkül	0,4	11,0	4,4	1,0	2,6	2,6
Mikro	0,5	34,3	5,0	1,3	4,1	5,1
Kis	0,3	16,3	3,0	0,8	4,3	2,8
Közepes	6,7	28,1	22,6	5,9	18,1	11,8
Nagy	92,1	10,3	64,9	91,0	70,9	77,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A kis- és középvállalkozások helyzete, 2001, 61. p.

Az 1998–2000 közötti periódust, mint látható, egyértelműen a külföldi tulajdonú vállalkozások tőkerészesedésének növekedése kísérte. Ennek eredményeként a versenyszférában a külföldiek rendelkeznek az összes jegyzett tőke 58, a belföldi társaságok a 18, a belföldi magánszemélyek pedig a 9 százalékával.

Az EU és a magyar szervezetek

Az Európai Unióhoz való csatlakozás megkívánja a közösség belső működési mechanizmusának, normáinak az ismeretét. Érdeemes tehát arról tudakozódni, hogy a magyar szervezetek milyen ismeretekkel rendelkeznek az EU-ról (*Kovács–Szentgyörgyi–Kóhalmi, 1998*).

Az idézett vizsgálat megállapítása szerint a belépni szándékozók számára az Európai Unió kétségtelenül egy előírás- és szabványgyűjtemény. Talán nem is meglepő, hogy a megkérdezettek elsősorban a közösségben érvényes szabványok iránt mutatják a legintenzívebb érdeklődést, hiszen a saját tevékenységük folytatásához ennek ismerete megkerülhetetlen. Feltűnő viszont, hogy a WTO (korábban GATT) előírásait – bár ezek kétségtelenül nem EU specifikusak – a megkérdezetteknek csak igen kis százaléka ismeri, pedig ezek ismerete alapvetőnek számít minden exportőr cég esetében.

Az EU előírásainak megfelelő mérleg készítése már jó indikátornak látszik a felkészültség tekintetében. A vizsgálat tanúsága szerint a mérlegkészítésre kötelezett vállalkozások 24%-a készít EU-konform mérleget. Igaz, hogy ennek elkészítése – ha egyébként például a külföldi anyacég ezt nem követeli meg – senkinek sem érdeke közvetlenül, ráadásul drága is.

Az eddigiekhez képest kissé váratlan, hogy arra a kérdésre, kísérelt-e már meg a cég kapcsolatfelvételt EU-beli céggel, a szervezetek több mint kétharmada esetében igen volt a válasz. Ez a tény arra utal, hogy a vállalatvezetők és a tulajdonosok fejében az EU-csatlakozás kérdése ott motoszkál, és a maguk módján, pragmatikusan igyekeznek is tenni az ügy érdekében. Feltűnő a kisvállalkozások aktivitása ezen a téren.

Az ágazati szerkezetet tekintve kiemelkedik az ún. designipar (textil-, bőr- és cipőgyártás) szerepvállalása.

Külön is érdekes, hogy ott, ahol volt innovációs tevékenység, a kapcsolatfelvételi készség 15%-kal magasabb, mint ahol nem volt.

Bár a kapcsolatfelvétel kísérlete is sokatmondó, de a gyakorlatban a sikeres kísérletek az igazán fontosak. Ezen a téren világosan látszik, hogy a sikeres kísérletek száma a cég létszámával párhuzamosan nő. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a nagyobb létszámú és általában nagyobb tőkeerejű vállalkozások vannak inkább abban a helyzetben, hogy a kapcsolatépítés költségeit

viselni tudják hosszabb távon is. A nagyobb létszámú cégek mellett szól az is, hogy felkészültebb szakembergárdát mozgósítva nagyobb esélyük van a vevő igényeinek minél szélesebb körű kielégítésére.

A kapcsolatfelvételi kísérletek tekintetében az ágazatok közül a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart és az élvezeticikk-előállítást magában foglaló élelmiszer-, ital- és dohánytermékek gyártása elnevezésű ágazat a kísérletek számát tekintve a legaktívabbak között volt (mintegy 80%-uk próbálkozott), a sikeres kapcsolatok vonatkozásában ellenben a sereghajtók közé szorult a maga 20% körüli sikermutatójával. Ennek ellenpontjaként a szintén nagyon aktív „designipar” szinte 100%-ban sikeres is volt. Az előbbi mérsékelt sikerét talán könnyebb megmagyarázni. Az Európai Unió agrárpolitikája hosszú ideje, teljes joggal, minden nemzetközi fórumon a támadások kereszttüzében áll nagyon erősen protekcionista jellege miatt, ezért valószínűleg a magyar vállalkozások kapcsolat felvételi kísérletei is emiatt bizonyultak nagy számban sikertelennek. Ez a helyzet egyben arra is utal, hogy nem szabad túlzott reményeket táplálni a csatlakozás utáni időkre sem ebben az ágazatban, hiszen a már piacon lévőek akkor sem lesznek puhábbak a konkurenciával szemben.

A „designipar” sikeressége mögött – azon túl, hogy relatíve magas a 100%-ban külföldi tulajdonú cégek aránya, és ez nagyobb esélyt ad a sikeres kapcsolatfelvételre – vélhetően az húzódik meg, hogy itt igen nagy hányadot képvisel a bér munka. Erre utal az is, hogy ez az iparág annak ellenére, vagy talán éppen azért lett sikeres a kapcsolatfelvételben, mert szinte nulla volt a K+F az iparágban. Kétségtelen, hogy ha a klasszikus centrum–periféria ellentétpárt előveszünk, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a mi K+F-ünkre nincs nagy fogadókészség. Némi általánosítással akár törvényszerűnek is nevezhetnénk ezt a helyzetet.

A sikeres kapcsolatfelvételek célországok szerinti megoszlását tekintve a magyar külkereskedelem relációs szerkezeténél koncentráltabb képet kapunk. A német nyelvterület domináns, ezen belül is Németország kiemelkedő. Azon túl, hogy a német nyelvterületen esetleg fennállhat a veszélye a kapcsolati piac telítődésének, és a többi piacért folytatott versenyfutásban lemaradhatunk, a fentiek leképezik a rendszerváltás utáni radikális irányváltásnak az anomáliáit. Arra gondolok, hogy a nagyon erős szovjet függést egy, még ennél is intenzívebb EU-tól való függés váltotta fel a külgazdaság területén. Az Európai Unión belüli kapcsolataink pedig legerősebben Németországhoz kötnek bennünket. Úgy tűnik, hogy ennek bizonyos fokú lazítása az ország elemi érdekeit szolgálná. Különösen a szomszédos volt szocialista országokkal való gazdasági kapcsolataink intenzitása alacsony, pedig velük szemben kerülhetnénk el nagy eséllyel a centrum–perifériás munkamegosztás hátrányait.

A fenti vizsgálathoz kapcsolódóan néhány összefoglaló következtetés levonása célszerűnek látszik:

- A gazdálkodó szervezeteket nem önmagában az EU-csatlakozás foglalkoztatja, hanem csak az, hogy nekik konkrétan milyen előnyük vagy hátrányuk származhat ebből.
- A nyereségorientált szervezetek az EU-csatlakozás kérdését az üzleti siker szempontjából tekintik, és olyan időtávlatban, amelyet pillanatnyi helyzetük, üzleti lehetőségeik lehetővé tesznek. Mivel a kis- és középvállalkozások jelentős része a fentiek miatt nem tud hosszabb távra előretökinteni, jelentős versenyhátrányba kerül.
- A cégeknek – a korábbiakhoz képest legalábbis – egy jelentős része ismerte fel a minőség szerepét az üzleti kapcsolatokban, és sokuk tett is lépéseket a minőség javítása érdekében.
- Az EU cégeivel a magyar vállalkozások többsége megkísérelte felvenni a kapcsolatot, igaz változó sikerrel. Ezen a téren is a kisvállalkozások bizonyultak eredményesebbnek a közepes méretű társaiknál. Említést érdemel, hogy az első sikeres kapcsolatot még átlagosan legalább kettő követi.
- A kisvállalkozások igazolták vissza jobban a hozzájuk tapadó általános vélekedéseket, vagyis, hogy mozgékonyak, rugalmasak, ebből fakadóan életképesek. A középvállalkozások mintha nem találnák helyüket, minden szempontból a lemaradók közt vannak, így nem válthatják be a hozzájuk fűzött, sokszor túlzónak látszó reményeket (például, hogy a gazdasági növekedés motorjai stb.). Ez azért is baj, mert szakmai körökben elterjedt vélemény szerint ők tudnának megfelelő feltételek megléte esetén a leghatékonyabban alkalmazkodni az EU piacaihoz.
- A magyar szervezetek túlnyomó többségében megvan a szándék, hogy kapcsolatot keressenek az EU-beli cégekkel, de ezen igyekezetük megvalósítását több tényező akadályozza. Ilyen a tapasztalat, illetve a helyismeret hiánya, valamint a tőkeszegénység. Sok esetben az adott ágazatban való sikeres működéshez minimálisan szükséges vállalatméret szab gátat a törekvéseknek.

Az Európai Unió kis- és középvállalatokra vonatkozó politikája

Ha a magyar kis- és középvállalkozások várható versenypozícióit kívánjuk föltérképezni, ismernünk kell az EU-nak ezen cégekre vonatkozó programját, hiszen a jelenben ezen keresztül kaphatunk hozzávetőleges képet arról, hogy a versenytársak milyen környezetben tevékenykednek és jövőbeni kilátásainkat is alapvetően ez a politika határozza meg.

Az Európai Közösségben a nyolcvanas évek közepén vált világossá az illetékes döntéshozók és más érdekelt felek számára, hogy a gazdasági és társadal-

mi vonatkozásban is rendkívül jelentős kis- és középvállalati szektornak olyan speciális problémái vannak, amelyekkel közösségi szinten is foglalkozni kell (Román, 1998). Ennek érdekében először egy ún. független munkacsoportot alakítottak, majd 1989-ben a feladatot a XXIII. Főigazgatóságra bízta.

A közösségnek a fenti vállalati körre vonatkozó kezdeti célkitűzései egyebek mellett az alábbiak voltak:

- a vállalkozások gazdasági, jogi környezetének javítása;
- olyan rendszer létrehozása, amely képes segítséget nyújtani a vállalkozásoknak az EU óriási közös belső piacán a lehetőségek kihasználásában;
- a vállalkozások fejlődésének támogatása.

A programokat a kilencvenes évek folyamán konkretizálták és aktualizálták, így a főbb elemei az alábbiakban foglalhatók össze:

- fel kell számolni ezen vállalkozások fejlődését gátló valamennyi adminisztratív, jogi és gazdasági korlátot;
- több információt és hatékonyabb támogatást kell nyújtani a cégeknek a nemzeti és közösségi célok megvalósításához;
- erősíteni kell az együttműködést és a partnerkapcsolatokat a kis- és középvállalkozások között mind az EU-n belül, mind pedig azon kívül.

Mivel az EU tagországai külön-külön is megfogalmazzák a saját kis- és középvállalati szektorra vonatkozó politikájukat, érdemes röviden áttekinteni, hogy a közösségi szintű elvek és az egyes tagországok gyakorlata mely főbb pontokon találkozik. Eszerint figyelemmel kísérik a vállalkozások számának, gazdasági helyzetének és teljesítményének alakulását. Megfigyeléseik eredményét 1-2 évente átfogó jelentésben összegzik és teszik közzé. A gazdaság- és társadalompolitikai célkitűzések megfogalmazásakor és a döntések előkészítése folyamán messzemenően figyelembe veszik azoknak a kis- és középvállalkozásokra gyakorolt várható hatásait. A döntések meghozatala előtt meghallgatják az érdekképviseleti szervek véleményét. A kis- és középvállalatok sokoldalú segítséget kapnak abban, hogy a nagyvállalatokkal szembeni versenyhátrányukat ellensúlyozni tudják. Érdemes kiemelni, hogy a segítség különféle pénzügyi kedvezményeket és támogatásokat foglal magában, amelyek elosztási rendszerének kidolgozása, illetve a konkrét elosztása is a szubszidiaritás elvének figyelembevételével, az érintett szervezetek bevonásával történik.

1991 óta összesen öt összefoglaló tanulmány készült az EU tagországok kisvállalati politikájáról. Úgy tűnik ezek alapján, hogy az eltelt idő alatt az egyes tagországok kis- és középvállalati politikái közeledtek egymáshoz, bár – különösen a támogatások vonatkozásában – az eredeti különbségek sem voltak túl nagyok.

Jelenleg az említett vállalati csoportra vonatkozóan a fő cél- és eszközrendszer többé-kevésbé azonosnak látszik, noha kisebb különbségek a prioritásokban és az intézményrendszerben felfedezhetők. Magyar szempontból is kiemelendő, hogy mindenhol elfogadják azt a megközelítést, hogy az államnak és az önkormányzatoknak segítséget kell nyújtaniuk a nagyvállalatokkal szemben mutatkozó versenyhátrányok kiegyenlítésében. Önmagunknak lefordítva ez azt jelenti, hogy nem kell elfogadni azt az elméletileg is könnyen cáfolható megközelítést, hogy a „piac majd mindent megold”, különösen akkor nem, amikor a külföldi nagyvállalatok „versenysemlegesen” például 100%-os adókedvezményben részesülnek.

Arról természetesen az EU tagállamaiban is vita folyik, hogy a kis- és középvállalkozásokat milyen eszközökkel és milyen mértékben támogassák. Újra és újra felmerülő kérdés az, hogy szabad-e az alapvetően normatív kedvezményeket külön preferenciákkal kiegészíteni, igazságos-e az egyedi elbíráláson alapuló támogatás stb. (Kállay, 2002). A támogatási rendszer működtetésére hivatott intézményrendszer felépítésében is vannak eltérések az egyes tagországok közt. Így találkozhatunk központilag irányított hálózattól kezdve a kamarai és érdekképviseleti szerveken keresztül a magán tanácsadó cégekig sokféle szereplővel. A kis- és középvállalatokra vonatkozó állami politika irányítása, összefogása is többféle módon valósul meg. Egyes országokban, mint például Franciaországban külön kis- és középvállalati minisztérium is működik.

Az Európai Unió a foglalkoztatási problémák enyhítésében is jelentős szerepet szán a kis- és középvállalati szektornak. Mint tudjuk, a globális versenyben az EU a főbb vetélytársaihoz képest – gazdasági szektoronként különböző mértékben – némiképp lemaradt (Artner, 1997). Ennek hatása erőteljesen tükröződik a magas munkanélküliségi rátákban. Az Európai Bizottság ezen felismerés jegyében 1995 novemberében az Európai Tanács elé terjesztette jelentését „A kis- és középvállalkozások: a foglalkoztatás, a növekedés és versenyképesség dinamikus forrása az Európai Unióban” címmel. A jelentés azt vette alapul, hogy az Európai Unióban a munkahelyek durván 2/3-át és az új munkahelyek többségét ezek a cégek biztosítják. Ugyanakkor a jelentés kiemelte, hogy ezen vállalkozások fokozottan sérülékenyek, mivel az első öt éven belül kb. a felük megszűnik. A jelentés a kis- és középvállalkozások gyengeségeinek főbb forrásait is taglalta. Eszerint kedvezőtlenül hat rájuk az egyre összetettebb jogi, pénzügyi és adminisztratív környezet. Nehézséget jelent az is, hogy a kutatási programokhoz való hozzájárulás és azok eredményeinek a hasznosítása akadályokba ütközik. Piaci pozícióikat rontja, hogy a nagyvállalatokhoz képest vezetési kapacitásuk gyenge, a képzési programokat nem megfelelően alkalmazzák. További alkalmazkodási problémát jelent számukra, hogy ésszerű, elfogadható

költségszint mellett alig juthatnak pénzforrásokhoz, valamint, hogy a termék és szolgáltatás piacokra való kijutásuk korlátokba ütközik.

A fenti gyengeségekből kiindulva az EU kis- és középvállalati politikájának céljait 1996-ban az alábbi két fő irányban határozták meg:

- a kis- és középvállalatok fejlődéséhez kedvező gazdasági környezet elősegítése az Európai Unióban, és
- a kis- és középvállalatok versenyképességének a javítása és az európaizálásuk, a nemzetköziesedésük elősegítése.

Ezen célok elérését két közösségi szintű program, az Integrált kis- és középvállalati program valamint a Többéves kis- és középvállalati program révén kívánták megvalósítani.

Az Integrált kis- és középvállalati program egyik része a tagországok közös akcióit tervezi meg, valamint konzultációkat szervez, míg a másik ága hasznosítja és erősíti a kis- és középvállalatok számára is kedvező egyéb, például nemzetközi együttműködési, Strukturális Alap-, K+F-, innovációs és más közösségi programokat.

A fentieket egészíti ki az 1997–2000 közötti időszakra szóló ún. Harmadik többéves kis- és középvállalati program (3rd Multiannual Programme for Small and Medium-sized Enterprises in the European Union (Council Decision 97/15/EC)), amelyet előzetesen egyeztettek az üzleti életet és a kis- és középvállalati szektort képviselő európai szervezetekkel. A program az alábbi főbb fejezeteket tartalmazza:

- Az adminisztrációs és jogszabályi környezet egyszerűsítése és javítása;
- A vállalatok pénzügyi környezetének javítása;
- A kis- és középvállalatok segítése az európai és a nemzetközi piacra jutást célzó stratégiájuk kidolgozásában, különösen jobb információs szolgáltatások révén;
- A kis- és középvállalatok versenyképességének erősítése és a kutatási, innovációs és képzési lehetőségekhez való hozzájutásuk javítása;
- A vállalkozói szellem fejlesztése és célcsoportok támogatása.

A kis- és középvállalati politika és program jobb megalapozása érdekében a tervekben szerepelt az ezen vállalati köréről szóló statisztikai rendszer fejlesztése, a róluk szóló jelentések készítésének és közreadásának folytatása.

A program komolyságát alátámasztandó, az EU Tanácsa a program irányítására tanácsadó testületet hozott létre a tagországok képviselőiből. A testületnek rendszeresen be kell számolnia az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a gazdasági és szociális bizottságnak, valamint a regionális bizottságoknak és egy külső szakértőkkel készített, költséghatékonysági elemzést is tartalmazó értékelést kell betérjesztenie az időszak végén. A programhoz részletes költségvetés ké-

szült és a költséghatékonysági elemzés főbb szempontjait is meghatározták. Összességében megállapítható, hogy a program számos területen segítette a kis cégek versenyképességének javítását, informálását, jogi és pénzügyi környezetének fejlesztését, kutatási és innovációs lehetőségeiket. Érdemes áttekinteni a program egyes elemeihez rendelt költségkereteket, amelyek jól kifejezik a programon belüli prioritásokat és a magyar cégek számára is támpontot nyújtanak a fejlődés fő irányait illetően.

Az adminisztratív előírások egyszerűsítésére 5,75 millió ECU, a pénzügyi környezet javítására 2,25 millió ECU, a nemzetköziesedési programra 103,44 millió ECU, a versenyképesség erősítésére 18,25 millió ECU, míg az egyes célcsoportokra 26,96 millió ECU, a kis- és középvállalati politika fejlesztésére pedig 23,35 millió ECU jutott a 180 milliós költségvetésből. A fentiekből világosan látszik, hogy az Európai Unió komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy saját kis- és középvállalatait piacra segítse az Unión kívüli területeken. Ennek érdekében a költségvetési keret több mint felét ilyen célokra szánta. A nemzetköziesedés támogatása az Unión kívüliek számára, így természetesen a mi vállalkozásaink számára is, mindenképpen fenyegető, hiszen az Unión belül eladhatatlan készleteket a külső piacokon próbálják elhelyezni. A nemzetköziesedésnek a másik iránya sem sok jóval kecsegtet, hiszen az Unió kis- és középvállalatok támogatást kapnak ahhoz, hogy a multik beszállítójaként is megjelenjenek a mi piacainkon, ezáltal szűkítve a magyar vállalkozások lehetőségeit.

Jelenleg a IV. Többéves Vállalat- és Vállalkozásfejlesztési Program megvalósításán dolgoznak, amelynek az elindításáról az EU Tanácsa 2000 decemberében hozott határozatot (Council Decision 2000/819/EC).

A program főbb célkitűzései az alábbiak:

- a vállalkozások versenyképességének és növekedési potenciájának fokozása,
- a vállalkozói szellem előmozdítása,
- a vállalkozások adminisztratív és szabályozási környezetének egyszerűsítése,
- a kis- és középvállalkozások pénzügyi helyzetének javítása,
- a közösségi támogató szolgáltatások, programok igénybevételének megkönnyítése, a koordináció javítása.

A most futó program célkitűzései csak részben újak. Figyelmet érdemel, hogy közvetlen, ún. piachelyettesítő támogatást nem ígér, hanem a szabályozási környezet egyszerűsítésén, a támogató szolgáltatások igénybevételének széles körben hozzáférhetővé tételén keresztül kívánja jobb versenyhelyzetbe hozni a

KKV-ket. Ez arra enged következtetni, hogy az EU gyakorlatában is bekövetkezni látszik a támogatások terén egy paradigmaváltás.¹⁾

Számunkra szintén lényeges, hogy az ún. JEV program európai vegyesvállalatok létrehozását ösztönzi, hozzásegítve az unió kis- és középvállalkozásait, hogy élni tudjanak az egységes piac nyújtotta előnyökkel. Megjegyzendő, hogy a csatlakozásra váró országok számára – külön tanácsi felhatalmazás esetén – nyitva áll a lehetőség a programhoz való csatlakozásra.

A kis- és középvállalkozások támogatásának elvi kérdései

Abban szinte mindenki egyetért, hogy e vállalati kör támogatásra szorul versenyképességének megőrzése, esetleg megteremtése érdekében. Abban már igen eltérők a nézetek, hogy kit, mikor és milyen módon kell, illetve lehet támogatni. Érdekes ezért röviden összefoglalni azokat az állandó vitapontokat, amelyek a kis- és középvállalkozások támogatásának szükségességével kapcsolatban időről időre visszatérnek. A következő kérdések merülnek fel visszatérően:

- Milyen határig nem sérti a versenysemlegesség elvét ezen vállalatok kiemelt támogatása?
- A kapott támogatás nem csökkenti-e a vállalkozók saját erőfeszítéseit?
- A támogatásra ténylegesen rászorulók tényleg ismerik-e a lehetőségeket és alapvetően ők részesülnek-e a támogatásokból?
- Az indulást, a növekedést vagy a túlélést kell-e támogatni?
- Kik kapjanak inkább támogatást, a mikro-, a kis- vagy a közepes vállalatok?
- Hatékonyak-e, megtérülnek-e az erre fordított összegek?
- A hatékony felhasználást vizsgálják-e független szakértők és ezen vizsgálatok eredményei rendszeresen nyilvánosságot kapnak-e?
- A támogatási mechanizmusok adminisztrációs terhei mekkorák?

A fenti kérdésekkel részletesen is foglalkozott az 1996 novemberében Dublinban megrendezett EU-konferencia. Végző konklúzióként az fogalmazódott meg, hogy nem mellőzhető a kis- és középvállalkozások indulásának, növekedésének és alkalmazkodóképességének támogatása. Ugyanakkor az általánosan elfogadott igény szintjére emelkedett a támogatások hatékonyságának és átláthatóságának a fokozása.

A fentiekben megfogalmazott, a támogatások létjogosultságára vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban néhány megjegyzést érdemes tenni.

A kis- és középvállalati szektor életképessége valóban bizonyos szempontból lenyűgöző, de nem szabad elfelejteni, hogy az egész szektor fennmaradása

úgy valósul meg, hogy élete első 5 évében az ilyen vállalkozások fele tönkremegy. Támogatás nélkül ez az arány feltehetőleg rosszabb lenne. Arról nem is beszélve, hogy ennek a szektornak a stabilitása elemi érdeke a nagyvállalatoknak is, hiszen kiszámítható beszállítói háttérre van szükségük.

A versenysemlegesség követelése azonos induló pozícióból startoló versenytársak esetében indokolt. Az összes többi eset ettől eltérő bánásmódot kíván. Teljesen nyilvánvaló, hogy azok, akik a versenysemlegességet emlegetik főleg a nagyvállalati, különösen a multinacionális vállalati érdekeket látják sértve.

A támogatás vagy bármilyen egyéb ingyenes juttatás esetében valóban felmerülhet az a probléma, hogy az csökkent a juttatásban részesülők egyéni erőfeszítésre való hajlandóságát. Amennyiben a támogatás a piaci versenyt helyettesíti, akkor a félelem valósnak látszik. Amennyiben viszont a versenyben maradás esélyét adja meg, és a kis- és középvállalkozásoknál inkább ez a helyzet, akkor az elkényelmesedés veszélye nem túl nagy.

A támogatásoknál talán a legvalósabb aggály azzal kapcsolatban merülhet fel, hogy valóban azokhoz jut-e el, akiket eredetileg megcélzott, és akik legjobban rászorulnak. Szinte bármely támogatási elemeket tartalmazó rendszerről elmondható, hogy valamilyen szinten diszfunkcionálisan működik. Nyilván így van ez az EU kis- és középvállalati programja esetében is, hiszen sok esetben a megcélzottak nincsenek is tudatában annak, hogy elvileg támogatásban részesülhetnének, míg az igazán jól informáltak, a rászorultságuk mértékénél nagyobb támogatáshoz jutnak. A támogatásokhoz való hozzáférés a csatlakozás után a magyar vállalkozások számára is alapvető jelentőségűnek ígérkezik, ezért már a felkészülés szakaszában célszerű feltérképezni a megfelelő információs csatornákat is.

Az indulás, a túlélés és a növekedés támogatása is fontos, csak más-más eszközökkel. Mindegyik esetre igaz, hogy olyan feltételeket kell teremteni, hogy az egész rendszer kiegyensúlyozott fejlődését tudja biztosítani.

Arra a kérdésre, hogy a mikro-, kis- vagy középvállalkozásokat kell-e támogatni, szintén az látszik a legelfogadhatóbb megközelítésnek, hogy mindegyiknek megvan a maga sajátos szerepe, és mindegyik van annyira sérülékeny a maga módján, hogy nem vagy-vagy alapon kell támogatni őket.

A támogatások hatékonyságának mérése, illetve maga a kíváncsi, hogy az elvileg rászorultsági alapon juttatott támogatás „hatékony” legyen, bizonyos önellentmondással terhes. Hatékonyság címen legfeljebb azt lehet megpróbálni hozzátétőlegesen feltérképezni, hogy azokhoz jutott-e el a pénz, akik az azt juttató szerint leginkább rászorulnak. A kérdés illetően való felmerülése az EU esetében arra utal, hogy az egymással alapvetően összeegyeztethetetlen hatékonysági és méltányossági elv „versenyből” az előbbi került ki győztesen.

A kis- és középvállalkozások fejlesztésének feladatai

Ahhoz, hogy a magyar kis- és középvállalkozásoknak legalább minimális esélyük legyen az EU-csatlakozás utáni eredményes szereplésre, mindenképpen támogatásra szorulnak. Általánosságban azt lehet mondani, hogy ki kell fejleszteni azt az eszköz- és intézményrendszert, amely más országok gyakorlatában – többek között az EU-ban is – bizonyította működőképességét. A rendszer főbb elemei a technológiai tanácsadás és az innováció infrastruktúrájának az erősítése, ezáltal az innováció kockázatának a csökkentése. Ennek keretében hálózatokat hoztak létre a termelési és marketing céllal valamint know-how, K+F és technológiai leírásokat közvetítenek a kis- és középvállalkozásokhoz. Összekapcsolják a K+F-forrásokat az eredményeket megvalósító cégekkel, ún. magvető pénzforrásokat biztosítanak az innovatív vállalkozásoknak. A fentieknek a hazai viszonyokra való átültetése – lehetőleg minél több EU-s pénzforrás igénybevételével – feltétlenül szükségesnek látszik. Ennek részeként ösztönözni kell a szervezeti innovációkat és az emberi tőkébe történő beruházásokat. Erősíteni kellene a tudás-menedzsment készségeket, javítani az innovációs kockázatok kezelését és csökkenteni az adminisztrációs terheket. Kiemelten fontosnak látszik a technológia diffúziójának a kis- és közepes vállalkozások irányába való segítése és a nemzeti innovációs rendszer megújításához kapcsolódó gazdaságpolitikai eszközrendszer kidolgozása. Pénzügyi oldalról a közvetlen finanszírozású vállalkozásfejlesztési programok és a vállalkozásoknak nyújtott közvetlen kedvezmények tűnnek a legfontosabbnak. Bár állandó vita tárgya – a Gazdasági Minisztérium programja sem támogatja –, de fontosnak látszik egy, csak a kis- és középvállalkozásokat finanszírozó bank létrehozása.

A vállalkozói szemlélet kialakítása, illetve a vállalkozások konkrét vezetésére és működtetésére való felkészítés tekintetében – összhangban a modern minőségbiztosítási követelményekkel – szükségesnek látszik egy minősített tanácsadói kör kialakítása.

Az intézményrendszer vonatkozásában elmondható, hogy az alapintézmények (mint a szakmai kamarák, a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, a Magyar Kisvállalati Társaság stb.) léteznek és működnek, de tevékenységük jellege és funkciójuk folyamatos újragondolást, esetenként átalakítást igényel. Az intézményrendszer erőssége nagyban meghatározza a szektor érdekérvényesítő képességét, különösen a különféle hazai és EU-s alapokból való részesedés vonatkozásában (Losoncz, 1999).

A kis- és középvállalatok helyének és szerepének meghatározása a nemzetgazdaság teljes rendszerén belül alapvetően közérdek és ebből kifolyólag mindenkor politikai töltete is van. A politikai váltógazdaság lényegéhez tartozik, hogy négyévente akár egymástól gyökeresen különböző koncepciók váltogat-

hatják egymást. Ezért is lényeges, hogy egy ilyen kialakulóban és állandó változásban lévő szféra, mint a kis- és középvállalkozások egyébként is heterogén csoportja, viszonylag állandó és kiszámítható feltételek között fejlődhessen és képessé váljon az Európai Unió által támasztott versenyképességi követelményekhez való alkalmazkodásra.

Jegyzet

1) Ennek lényegéről lásd bővebben: *Kállay*, 2002.

Irodalom

- A kis- és középvállalkozások helyzete, 1998. Budapest, Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet.
 A kis- és középvállalkozások helyzete, 2001. Budapest, Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet.
 Artner A. 1997a: A magyarországi külföldi tőke foglalkoztatási hatása. Budapest, VKI. Kézirat.
 Artner A. 1997b: Az Európai Unióhoz történő csatlakozás kérdőjelei. Budapest, VKI. Kézirat.
 Árva L. – Matolcsy Gy. 1998: *Európai fejlesztési források felhasználásának lehetőségei hazánkban*. Budapest, Növekedéskutató Intézet.
 Babanászis Sz. 1998: Az EU bővítése a dél-európai tapasztalatok fényében. In Temesi J. (szerk.): 50 éves a BKE Jubileumi Tudományos Ülésszak.
 Bencze V. 1998: Vállalkozói típusok és tervezés. – *Statistikai Szemle*. 2. pp. 166–174.
 Borbély Sz. 1999: Az EU támogatási rendszer és átalakításának lehetséges hatásai. Budapest, EU/KTM-kutatás.
 Csizsár A. 1998: Kis- és Középvállalkozások fejlesztése Közép- és Kelet-Európában. – *Bankszemle*. 8.
 Farkas Gy. 1998: *Irány az EU – Vigyázz, kész, rajt! Bevezető kézikönyv kis- és középvállalkozásoknak*. Budapest, BKIK.
 Farkas Gy. – Hegedűs M. – Viszt E. 1998: Vállalati helyzetkép az EU-integrációs és a csatlakozási kilátásokról. – *Európai Tükör*. 6. pp. 1–22.
 Futó P. 1999: Kis- és középvállalkozási politika az EU-tagállamokban és régiókban. – *Európai Tükör*. 1. pp. 77–89.
 Havasi B. 1997: Az EU kormányközi konferencia és a magyar csatlakozás néhány összefüggése. – *Külgazdaság*. 3. pp. 4–33.
 Hitiris T. 1996: *Az Európai Unió gazdaságtana*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
 Horváth Z. 2001: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest, Magyar Országgyűlés.
 Huszár E. 1997: *Nemzetközi kereskedelempolitika*. Budapest, AULA Kiadó.
 Inotai A. 1998: Az EU zászló lobogtatása kevés – *Üzleti* 7. 45.
 Inotai A. (szerk.) 1999: *Globalizáció, regionalizáció, konjunktúra és Magyarország*. Budapest, VKI.
 Kállay L. 2002: Paradigmaváltás a kisvállalkozás-fejlesztésben. – *Közgazdasági Szemle*. 7–8. pp. 557–573.

- Korten, D. C. 1996: *Tőkés társaságok világalma*. Budapest, KAPU Kiadó.
- Kovács Gy. – Szentgyörgyi Zs. – Kóhalmi Zs. 1999: Vállalataink és az EU. – *Európai Tükör*. 5. pp. 27–47.
- Kőhegyi K. 1998: Kisvállalkozások a nagyvállalatok mellett a kilencvenes években. – *Külgazdaság*. 1. pp. 45–60.
- Lengyel Gy. – Blaskó Zs. – Martin J. P. 2000: Vállalkozói félelmek és várakozások az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán. In Lengyel Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 2000*. Budapest, Aula Kiadó.
- Losoncz M. 1999: A közösségi támogatáspolitikai és Magyarország. – *Közgazdasági Szemle*. 11. pp. 1030–1038.
- Palánkai T. 1999: *Az európai integráció gazdaságtana*. Budapest, AULA Kiadó.
- Pitti Z. 2001: Tőkefelhalmozási folyamat és tulajdoni átalakulás. – *Bankszemle*. 1–2. pp. 41–50.
- Román Z. 1998: Az EU-csatlakozás és a kis- és középvállalati szektor. – *Közgazdasági Szemle*. 1. pp. 69–83.
- Szentes T. 1995: *A világgazdaság elméleti és módszertani alapjai*. Budapest, AULA Kiadó.
- 97/15/EC: Council Decision of 9 December 1996 on a third multiannual programme for small and medium-sized enterprises (SMEs) in the European Union (1997 to 2000) – Official Journal L 006, 10/01/1997 P. 0025-0031. Brussels, EC.
- 2000/819/EC: Council Decision of 20 December 2000 on a multiannual programme for enterprise and entrepreneurship, and in particular for small and medium-sized enterprises (SMEs) (2001-2005) – Official Journal L 333, 29/12/2000 P. 0084-0091. Brussels, EC.
- <http://europa.eu.int/smartapi> – 2002. január 15.
- <http://www.gm.hu> – 2002. március 8.
- <http://www.kfi.matav.hu> – 2002. június 18.
- <http://www.rkk.hu> – 2002. február 9.
- <http://www.vki.hu> – 2001. szeptember 7.

THE SITUATION OF HUNGARIAN SMALL- AND
MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN THE LIGHT OF HUNGARY'S
ACCESSION TO THE EU

László Borbás

It is one of the key issues for Hungary on the road to accession to the European Union to create a solid future for Small-and Medium-Sized Enterprises(SMEs). To be able to discuss their future, however, we must have a realistic picture of their past and present.

The author of this paper gives an overview of the history of Hungarian SMEs from the Socialist era to the present day. He deals with their development and classification by comparing Hungarian and international, mainly EU, practice.

On the basis of the data published by the Hungarian Statistical Office, the Hungarian Tax Office, Eurostat and other sources we can acquire a reliable picture of the relative situation of Hungarian and EU-based SMEs. A detailed analysis of the present encourages the author to forecast certain tendencies in the competitiveness of Hungarian SMEs after Hungary's accession to the EU.

Although the probable influence of accession on SMEs depends on the sector in which they are active, all will have to face fierce competition in both Hungarian and foreign markets. The Hungarian government has to make progress towards a soundly-based SME policy which will facilitate their integration into the EU's Single Market.

13. MÓDOSULÓ KÖVETELMÉNYEK, MAGYAR VÁLASZOK A TERÜLETI FINANSZÍROZÁSI RENDSZERBEN

Szebellédi István

Vállalkozások és decentralizáció

„A magyar modernizáció egy újabb szakaszba érkezett, kérdés tehát az, hogy képesek vagyunk-e decentralizáció révén elindítani a regionalizációt, vagy minden marad a régiben” (*Rechnitzer, 2001. p. 10.*).

Ha nagyon keménynek is tűnik ez az idézet, a magyar gazdaság struktúrapolitikája az elmúlt időszakban egy-két progresszív irányba mutató évet kivéve túlzottan hektikusan alakult ahhoz, hogy megállapíthatnánk, az eddig kipróbált irányok összessége megfelelne céljainknak és az európai uniós elvárásoknak, a globalizáció ki nem kerülhető követelményeinek.

A csak hazai kiegyenlítési mechanizmusoknak, és szándékolt fejlődési irányoknak való megfelelés és az eddig alkalmazott eszközök nem egyeztethetők feltétlenül össze a világgazdasági, de az európai uniós folyamatokkal sem. Annak dacára, hogy meg-meg újul erővel a területi politika eszközrendszerét hangos indoklások mellett változtatjuk a korszerűség, az Európai Unió követelményrendszerének irányában, összességében két jól kitapintható ellentétes irány valósul meg. Az utóbbi időszakban, a regionális berendezkedésre való törekvés mellett egy, feltétlenül a centralizáció irányába mutató eszközrendszer alkalmazása az egyik oldalról, a másik oldalról a területi fejlődés spontán folyamatainak kiegyenlítésére való törekvés számos eszköz felhasználásával, illetve keretei között.

Ezek a folyamatok azt sugallják, hogy a területi politika irányítói nem mindig és nem következetesen veszik figyelembe az alapvető változásokat. Nevezetesen, hogy a magyar gazdaság sem lehet általánosan és valamennyi területére kiterjedően a világgazdaság vagy a szűkebb európai viszonyok között jó, vagy rossz, hanem ezzel szemben lesznek olyan területek, amelyek képesek igazodni a versenyfeltételekhez, és olyanok, amelyek nem. Az előbbieket a versenypozíciók elérésében és megtartásában kell támogatni. Lesznek olyan területek, ágazatok, amelyek úgy a gazdaságon belül, mint kívül csak különleges gondosko-

dás mellett tudnak egy kívánatos hasonló, de semmiképpen nem egyenlő szintre kerülni a versenyszférával.

Természetesen még halványan sem lehet az a cél, hogy a gazdaság érezhetően két minőségre szakadjon, hanem úgy kell a területi politikát, annak eszközeit kialakítani, hogy decentralizált (regionális) szinteken az ésszerű munkamegosztás feltételei közepette a szükséges szintű nivelláció ki tudjon alakulni.

A magyar területi politika szempontjából már több vonatkozásban megfogalmazott regionális decentralizáció feltételeit alapvetően módosítja az a tény, hogy világméretű gazdasági folyamatok és hálózatok is diktálnak nem elhanyagolható követelményeket.

„Az elmúlt évtizedben az internalizáció helyébe a globalizáció, a nemzetközi (nemzetek közötti) verseny helyébe a globális verseny lépett, amelynek egyik jellemzője, hogy a verseny a régióhoz kötődő vállalatok között zajlik, ezáltal lényegében a régiók, városok gazdasági bázisai vetélkednek egymással. Azaz, a régió nemcsak egy országon belüli területi szint, hanem napjainkban a globális verseny alapegysége is” (Horváth, 2001. p. 7.).

Tehát az egyébként a még általunk ma sem teljesített regionalizációs, decentralizációs követelmények mellett megjelentek azok a követelmények, amelyek a globalizációból fakadnak, és végső soron erősebb viszonyok mellett kényszerítik a nemzetközi versenyképességet és az ezekben lévő viszonyokhoz való nagyobb alkalmazkodást.

A versenyszféra megváltozott követelményrendszere a globalizált hálózatokban, illetőleg ezek mellett ismételten felhívja arra a figyelmet, hogy a regionalizáció nem lehet csak és elsősorban közigazgatás-szervezési cél, hanem egy adott viszonyokhoz igazodó, a stratégiai célokat leképezni tudó, esetlegesen hosszan elnyúló folyamat az ésszerű munkamegosztások mellé.

A magyar gazdaság tapasztalatai is azt igazolják, hogy a globális hálózatok részeként nálunk meglévő multinacionális cégek mintegy „páncélt” jelentenek a kis- és középvállalatok számára, igazolva azt, hogy a versenyfeltételek kielégítéséhez szükséges innovációs lehetőségek és információk itt állnak rendelkezésre. Amennyiben a magyar vállalkozásoknak ez a köre képes az innovációs folyamatok megtartása mellett valamennyi szegmensében megfelelni a multinacionális cégeknek, úgy viszonylagosan rövid idő alatt azt a vállalati réteget képezik majd a magyar gazdaságban, amely képes lesz önállóan is a nemzetközi versenyfeltételeknek megfelelni.

Természetesen látni kell azt, hogy a multinacionális cégek direkt és indirekt támogatása mellett megkülönböztetett figyelmet kell fordítani ezen vállalkozói csoportokra, mert a rájuk is kötelező, minőségileg is magasabb követelményeket támastó elvárásoknak sem induláskor, sem folyamatosan nem tudnak megfelelni.

A globális folyamatok megjelenésével tehát a versenyszféra követelményei is átalakultak, nemcsak a magyar gazdaság és a gazdaság szereplői számára, hanem európai viszonylatban is. Az e témával is foglalkozó kutató összefoglalója ékesen fogalmazza meg a versenyképesség felfogását és követelményeit, lehetőségeit. „A globális versenyből kiindulva a vállalati, regionális és makrogazdasági versenyképesség különböző megközelítései három csoportba sorolhatók:

- A „gyakorlatias” felfogás szerint a versenyképesség a cégek adaptálási képességét jelenti, azt, hogyan tudják a máshol sikeres technikai és szervezeti megoldásokat, a „legjobb gyakorlatot” átvenni (benchmarking), ekkor a régió és ország versenyképessége az ott működő céges adaptálási képességeinek összességétől függ.
- A „környezetirendszer”-felfogás szerint a versenyképesség azt jelenti, hogy a vállalat hogyan tudja optimalizálni gazdasági környezetének, azaz gazdasági bázisának elmeit (tőke- és munkapiac, inputok minősége, infrastruktúra), ekkor az a régió és ország versenyképes, amelyik az ott működő domináns iparágak, vállalatok számára szükséges magas színvonalú gazdasági bázist képes biztosítani.
- A „tőkefejlesztés”-felfogás szerint a versenyképesség azt jelenti, hogyan tudja egy vállalat, ágazat akumulálni a humán és fizikai tőkét, fejleszteni a technológiát. Egy régió vagy ország akkor versenyképes, ha vonzza a befektetéseket, olyan új termelő telephelyek és szolgáltatási tevékenységek létrehozatalát, amelyek nagy, főleg nemzetközi vállalatokhoz kapcsolódnak” (Horváth, 2001. p. 7.).

A magyar kis- és középvállalati kör eredményei, a GDP megtermelésében való közreműködésük, valamint a működési területükön jelentkező kedvező hatások azt igazolják, hogy a multinacionális vállalati „páncél” mögött a magyar vállalkozások képesek a graduális fejlődésre. Ezt a képességet, valamint irányultságot volna szükséges olyan cél szerinti, de decentralizált támogatásokkal javítani, amelyek biztosíthatnák, hogy a gazdaságfejlődés lehetséges scenáriói közül a számunkra legkedvezőbb, még elérhető forgatókönyv érvényesülhetne, nevezetesen az, hogy a magyar gazdaság meghatározó része és ezzel egyben egésze is „a követők” élmezőnyébe tartozik.

A vállalati kör azonban megkívná, hogy a támogatási rendszer egy olyan állandó és kiszámítható vertikumként működjön, amelyhez ebben az egyéb „energiákat” is alapvetően lekötő versenyhelyzetben az alkalmazkodást meg lehetne tervezni a folyamatosan magas színvonalú tevékenység érdekében. Egy viszonylagosan állandó, a versenyképesség feltételeit javítani képes támogatási rendszerhez való vállalati alkalmazkodás ellenőrizhetőséget, és céljait illetően kiszámíthatóságot, összességében fegyelmezettséget eredményezne.

Amennyiben a támogatási rendszer ezen a területen is, de a nem kifejezetten versenyszféra területein is állandóan változó, úgy vertikális, mint horizontális elosztási helyeit és szintjét illetően a vállalkozások részéről természetszerűleg eredményezi „a kalandor” magatartásokat, és célként csak a támogatáshoz való hozzájutás nem annak célirányos felhasználása fog megjelenni.

Ebben alapvetően a jelenlegi állami magatartás is segíti a vállalkozókat, hiszen a vállalkozói magatartásokat követő szabályozási politika, nevezzük proaktívnak, mindenképpen teret enged a réseket kihasználó törekvéseknek, és a támogatási formák leértékelődése újabb változtatásokat indukál, rontva a stabilitás feltételeit.

Ez a proaktív állami szabályozási magatartás a vállalkozói körből is olyan magatartásokat „kényszerít ki”, amelynek eredményeként megjelennek azok a törekvések, hogy a vállalkozások „puhább” pénzek felé, jobb adóköri körülmények felé orientálódnak, és ezzel szerkezetileg is rontják az esetlegesen már progresszív folyamatokat. (Ezek a hatások természetesen a fiskális regionalizmus keretében működtetett önkormányzati szektorra is veszélyt jelentenek, túlzottan nagy szabadság mellett például a helyi adók típusainak és mértékének megállapításában.)

Az előbbieken kifejtett defenzív vállalkozói magatartások mellett szükséges volna számot tartani az offenzív magatartási típusra is, amelyet egy állandósult, követelményekhez kötött támogatási rendszer esetén az jellemez, hogy a vállalkozások saját maguk, eszközeik felhasználásával is keresik a keresleti „réseket” és ezzel a számukra kedvezőbb körülményeket jelentő kitörési pontokat. (Mindezen vállalkozói magatartások további, a decentralizált területen megjelenő hatásait ehelyütt nem fejti ki a tanulmány, hiszen a jó vállalati működés lakosságra és környezetre gyakorolt hatásait hosszú soron lehetne boncolgatni.)

Az sem minden esetben garantálható, hogy ha egy támogatási rendszer stabil, akkor további feltételek nélkül tudja garantálni a cél szerinti – versenyképesség megszerzése, megtartása, fokozása – működések fejlődését vagy szinten tartását, de egy viszonylag állandónak nevezhető rendszerben az idő függvényében kiderül az is, hogy melyik rendszerelem inkontabilis, melyiken kell változtatni.

Természetesen a követelmények sorából nem szabad és nem is lehet elfelejteni azoknak a teljesítését, amelyek egy esetleges európai uniós csatlakozást, de még azt megelőzően is azt biztosítják, hogy elsősorban a Kohéziós Alapokból, de a Strukturális Alapokból is származó támogatásokat a feltételek teljesítése mellett igénybe tudjuk venni.

Az európai uniós finanszírozási forrásokhoz való hozzájutás feltételeként megfogalmazott regionális fejlesztési keretprogramok feltételezik egyrészt az

adekvát programozási feladatok, másrésről az EU-konform gazdaságpolitikai koncepciók kialakítását.

A regionális fejlesztési keretprogramok kialakításának folyamata épít:

- a gazdaságpolitikai koncepcióhoz való illeszthetőségre,
- a rendelkezésre álló források szinergikus hatásokat kiaknázó integrált felhasználására,
- a regionális politikák koherenciájára,
- a decentralizációból eredő vertikális együttműködés lehetőségére,
- a régió belüli területi egységek koordinációjára,
- a megvalósítás folyamatának rendszeres ellenőrizhetőségére, áttekinthetőségére.

A fenti programozás optimális esetben egy olyan, strukturált, projekt jellegű megoldásokat alkalmazó decentralizált irányítási modellt, amely a megfelelő környezetben ágazati és regionális szinten egyaránt értelmezhető különböző regionális fejlesztési tervekhez kapcsolódó támogatások rendszerét jelenti. Ez a modell konzekvens módon kell, hogy igazodjon a hosszú távú regionális területfejlesztési politikákhoz, a szereplők közötti kooperatív mechanizmusokhoz, a helyi (területi) köz- és privát források szinergikus felhasználása mellett.

A regionális finanszírozás rendszerének kialakítását befolyásoló dinamikus környezet elemei között tekintettel kell lennünk egyrésről magára a regionális célokat, prioritásokat, intézményeket és mechanizmusokat a vélhetően globális tendenciák mentén alakító Európai Unióra, másrésről a helyi sajátosságokat hordozó mikrogazdasági elemekből építkező regionális környezet sajátosságaira. Mindkét faktor az abszolút általánosságokat hordozó jelenségek helyett időben változó jellemzőkkel bír, ezért – helyesen – kizárólag tendenciájában vizsgálható. Az előbbi megjegyzés szükségszerűen implikálja azt a következtetést, hogy a hazai finanszírozási struktúrák kialakításakor elkerülhetetlen a helyi sajátosságokhoz igazított koncepcióknak megfelelő gondolkodásmód.

Az ún. EU-konform regionális alapú finanszírozás a fejlesztési programok szintjén hordozhat a közösségi céloktól eltérő célhierarchiát és súlypontokat. Ennek nem mond ellent az, hogy a regionális fejlődést elősegítő célrendszer alapelve az Európai Unió támogatáspolitikájához illeszthetőség, tekintettel arra, hogy egy meghatározott célú költségvetési támogatás akkor társfinanszírozható uniós forrásokkal, amennyiben illeszkedik egy vagy több, az Európai Unió gazdasági és szociális kohéziót szolgáló célkitűzéséhez (*Ruttkay, 1998*).

A regionális finanszírozás terén adható megoldások szintetizálása azt jelenti, hogy hazai vonatkozásban is egy működési elvben decentralizált, regionális elvek szerint szerveződő támogatáspolitikára van szükség, és ez a célrendszer feltételezi egyrésről az Európai Unió támogatáspolitikai céljaival koherens gaz-

daságpolitika működtetését, másrésről az ország forrás szükségletének, másrészt abszorpciós képességének időbeli nyomon követését és befolyásolását.

A hazai gazdaságfejlesztési megfontolások determináló tényezője tehát az ország (régio) abszorpciós képessége; az alábbi szempontok mentén (*Ruttkay, 1998*):

- a költségvetési támogatások kedvezményezettjeit nemcsak területi elven, hanem a modernizáció és gazdasági szerkezetátalakítás céljából horizontálisan is szükséges elérhetővé tenni;
- az előbbinek megfelelően szükséges szektorális intézmény- és eszköz-rendszert működtetni;
- a támogatási források területi allokációjánál nem kizárólagosan a vidéket, hanem a nagyvárosokat is indokolt lehet kedvezményezetti helyzetbe hozni;
- a régiók gazdasági fejlettségét kiegyenlítő elv mellett vagy helyett szükséges mérlegelni a nemzeti szintű gazdasági fejlődési szempontokat;
- ugyanígy figyelembe kell venni az Európai Unió által kijelölt beruházás-élénkítő, munkahelyteremtő, illetőleg HR-menedzsment célok racionalitását, többek között a jelentős munkahelyteremtéssel járó fejlesztési programok – nem feltétlenül gazdasági, mint inkább társadalompolitikai megfontolásokból történő – előnyben részesítését.

A hazai decentralizált területi és finanszírozási rendszer megfelelő alakításával biztosítani lehet a partnerséget ugyanúgy, mint a szubszidiaritás elvét és gyakorlatát, és a Nemzeti Fejlesztési Tervbe ágyazott sokszereplős regionális tervekkel reális esélyt lehet teremteni arra, hogy egyre több uniós pénzeszköz támogassa a magyar gazdaság fejlődését.

Az európai együttműködés követelményrendszerében hasonlóan nehezen megoldható problémát jelent a magyar gazdaság adottságai miatt az addicionalitás és az abszorpció.

Több elemzés (*Perger, 1998; Ruttkay, 1998*) is rámutatott arra, hogy a magyar gazdaság – fiskális lehetőségeit figyelembe véve – vállalkozói tőke igénybe vétele nélkül – de még ezzel együtt is kérdőjelesen – az európai uniós támogatásokból reálisan számítható összegeket nem tudná addicionálni, azaz nem lenne képes a saját erő követelményeket teljesíteni. Az elmúlt időszakban a hazai támogatási célok közül is a decentralizált szinteken nagyon hiányzott a kifejezetten addicionális célokat szolgáló támogatási forma. A hazai Széchenyi terven belüli pályázati alapon (is) működő elosztási rendszerű célelőirányzatok esetében is jól lehet érezni a kialakult magatartásokból (saját erőt biztosító hitelfelvételek, nem valós adatközlések stb.), hogy még az adott esetben kisebb tőkeerőt igénylő támogatásoknál is hiányzott a valós saját pénzeszköz.

Mindez a már hivatkozott számítások alapján elfogadható, de további gondot jelent – és ezt empirikus vizsgálatok is alátámasztják –, hogy részben az abszorpciós képesség is akadály a jelentősebb mértékű támogatások felvételének és felhasználásának.

Az abszorpciós képességnek, megítélésem szerint, két vetületét szükséges megkülönböztetni: a makrogazdasági szintű abszorpciós képességet, és ennek a mikrogazdaságban és a mikrogazdasági feltételekben megtalálható továbbfolytatását, amelyek egyezősége esetén van csak lehetőség a tényleges tőkefelszívásra.

Az ide vonatkozó irodalmi megállapítások (*Enyedi, 1997*) arra utalnak, hogy a magyar gazdaság abszorpciós képességével nincs probléma, tehát részben értelmes és a Nemzeti Fejlesztési Tervbe illeszkedő, az Európai Unió által is elfogadott programok készülhetnek el, a növekvő gazdaság feltételei mellett, figyelemmel a belső és külső keresleti tényezőkre is, és a támogatási eszközök elhelyezhetőek a gazdaságban.

A makrogazdasági vetületét figyelembe véve az abszorpciós képességnek jó néhány megállapításával a vonatkozó irodalomnak nem is lehet vitatkozni, azonban a feltételek együttes meglétének követelménye már időben elhúzza a tőkefelszívási lehetőséget. Még makrogazdasági korlát lehet az Európai Unió által képviselt GDP-re vetített 4%-os határ a régiók abszorpciós maximumának vonatkozásában.

A hazai gazdaság abszorpciós képessége és a külföldi források kínálata közötti összefüggés keretében, kitekintő jelleggel szükséges megemlíteni (*Ruttkay, 1998*):

- a gazdasági növekedés lassulásának problematikáját;
- a fejlődő területek és ágazatok, illetőleg a tartósan recesszióban lévő területek és ágazatok közötti gazdasági és társadalmi ellentmondásokat;
- a belföldi forrásképződés elégtelen voltát, illetőleg még inkább a hazai vállalkozásstruktúra aránytalanságait;
- a messze nem innovációorientált kormányzati politika veszélyeit.

Ezeket túl azonban a jelenlegi támogatási rendszerben olyan támogatás-folyósítási kritériumokat léptettünk életbe, amelyeket a magyar kis- és középvállalati kör nem tud produkálni. Ennek okaként elsődlegesen azt lehet megjelölni, hogy egy olyan támogatásfolyósítási rendszer működik a támogatási források legjelentősebb részénél, amelynek likviditási követelményeit nem vagy szinte lehetetlen kielégíteni, figyelemmel arra is, hogy a rövid lejáratú, esetlegesen rülfirózó jellegű hitelezési magatartások a bankok gyakorlatától ma még nagyon messze állnak.

Empirikus vizsgálatokkal számszerűen is igazolható, hogy ma már ugyan a vállalkozások – különböző tényezők hatására – el tudják nyerni döntés szintjén a támogatási összeget, de felhasználásukat alapvetően akadályozzák az előbbi

bekezdésekben leírt problémák, olyannyira, hogy 4–5 éves felhasználatlan, de megítélt támogatási keretek és lényegében felhasználás nélkül visszaadott kerektek egyre inkább jellemzik az előirányzatok gazdálkodását.

Az e fejezetben vázolt követelményváltozások és prognosztizálható vagy tapasztalt magatartások mind azt indokolják, hogy a területi finanszírozási rendszer, de talán a pénzügyi rendszer egyes elemeinek is a mindent megelőzően hazai át- és kialakítására van szükség, amely folyamatnál a már megjelenő tapasztalatokat, valamint az új irányokat, jelenségeket és ma még nem használt rendszerelemeket is alkalmazni kellene.

A követelmények megjelenő új irányai közül elsőként a rendszerfelépítést alapvetően befolyásoló, új, Európát is érintő világgazdasági folyamatok értékelésére és tudomásul vételére van szükség, amelynek néhány elemét az alábbi összeállítás is felvillantja.

A globalizálódó világ kihívásai

A globalizációt nem érdemes szeretni vagy nem szeretni: alkalmazkodni kell hozzá, hogy előnyeiből nekünk is jusson, hátrányait mérsékelhessük (*Enyedi, 2000*).

Ezzel a megállapítással alapvetően egyet kell érteni, még akkor is, ha a globalizálódó világ körülményei között a magyar gazdaságnak megannyi, ezt látszólag megelőző feladattal, problémával kell szembenéznie. A látszólagos megelőzés mindenképpen azt jelenti, hogy a gazdaságunk fejlesztésének elképzelései az elkövetkezendő időszakban sem, de a rendszerváltozástól eltelt időszak tapasztalatai alapján az eddigiek szerint sem vonhatja ki magát a globalizáció egyre bővülő és egyre gyorsuló folyamatai alól.

A kérdés tehát ebben a tárgyban az, hogy a magyar gazdaság a rendszerváltozást követő több, mint tíz éves gazdaságfejlesztési, gazdaságfejlesztési tapasztalata alapján marad-e azon az úton, hogy a saját maga számára a területfejlesztési politika át- meg átgondolt, többszörösen is módosított elképzelésrendszere alapján fejleszti a gazdaságát, vagy tudomásul veszi azt, hogy a különböző világgazdasági folyamatok arra kényszerítik, hogy a globalizálódó világ egyes folyamatainak közepette értékelje, segítse elő a területi fejlődést, és ezen az alapon próbálja megszervezni a területi politika jelentősebb irányait.

Ma már a számos elképzelés tudományos megalapozottságú rendszerirány és egyéb követésre alkalmas vagy alkalmasnak tartott vélemények mentén szembe kell néznünk azzal, hogy a magyar gazdaságnak is, mint a fejlődő kelet-európai országoknak tudomásul kell vennie azokat a változásokat, amelyeket a globalizálódó világ a számunkra meghatároz. Ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy részben az átmenet (az államszocialista gazdaságból a piacgazdaságba) problémáit

kell leküzdeni, másrészt a gazdaság szerkezeti és technológiai átalakítását kell jó irányokban megfogalmazni és végrehajtani, harmadrészt elodázhatatlan a globalizált világ vagy a globalizált világrészekhez történő mind teljesebb alkalmazkodás (Enyedi, 2000).

A magyar gazdaság helyesen, de megközelítőleg sem elég intenzíven az unitárius berendezkedésről való letérés és a decentralizált irányításra való törekvés mellett a regionalizált területi berendezkedésre történő áttérést kellett, hogy előtérbe helyezze. E folyamatok alapvető indokát nem csak a politikai rendszer változása okozta, hanem elsősorban az, hogy a területi fejlődést befolyásoló tényezők jelentős átrendeződést indítottak el és ennek mentén a területi fejlesztési politika funkciójának is meg kellett változnia.

Visszalépve időben, a rendszerváltozást megelőző időszak ki nem kerülhető folyamatai, problémái és jelenségei mellett – az 1980-as évek végén már láthatóak a tervgazdaság összeomlásának első jelei – a regionális gazdaságfejlesztési modellnek nem tudtunk megfelelő keretet teremteni, jóllehet a területi fejlesztés, mint kormányzati eszköz megjelenése erre komoly esélyt adhatott volna.

Az átmenet időszakában (de 1994-ig sem) a területfejlesztési politika nem lépte túl az eseti beavatkozások szintjét, és a regionális politika kialakulását a kormányzati támogatás hiánya mellett, a hiányzó területfejlesztési intézményrendszer ezen túl a területi közigazgatás megoldatlansága is hátráltatta.

Az 1996. évi Területfejlesztési törvény (1996. évi XXI. tv.) megteremtette a területi politika alapját, meghatározta céljait, szervezett rendszerét tekintve lehetőséget adott a piackomfort eszközök alkalmazásának megalapozására.

Az új törvény – fentiekkel együtt – lehetőséget adott, legalább is induló állapotát tekintve az új regionális politika kialakítására, amelynek alkalmazásával és fejlesztésével a gazdasági átalakulás negatív jelenségeinek mérséklésére, az innováció elterjedésére, a központi és helyi területi, a közösségi és magánszféra együttműködésére, az egyértelmű munkamegosztás kialakítására, a fejlesztési összefogásra (Enyedi, 1997) és megítélésem szerint a hazai és európai fejlődési irányok összekapcsolására nyílt meg a lehetőség.

Talán az elhalasztott lehetőségek, a politikai kurzusváltások, a nem megfelelően felmért hazai állapotok és a privatizációs folyamatok időnként figyelemelterelő hatásai miatt jelentkeztek, amely időszak közepette tagadhatatlan előnyeinink elveszték a szomszédos országokkal szemben, és egyben megjelentek olyan kihívások is, amelyek a globalizáció hatását kezdték érzékeltetni a multinacionális vállalati kör megjelenésével és működésük nem mindig pontosan értelmezett hatásaival.

Mindez azt körvonalazza, hogy a magyar gazdaságnak a rendszerváltást követő évek látszólagosan konzisztens gazdaságfejlesztési politikája átértékelődik és meg kell találni azokat a szükséges utakat, amelyek figyelembe veszik a globalizáció követelményeit, és a szükséges mértékig letérnek arról az útról,

vagy a követelményeket is az út részévé teszi, ami kifejezetten csak az Európai Unióhoz való illeszkedés regionalizált gazdaságpolitikai koncepcióját jelenti.

Ezt a követelményt két tényező mentén is megfogalmazhatjuk, az egyik a gazdaságunk belső igényeinek, folyamatainak való mind teljesebb megfelelés, a másik az, hogy a globalizáció nálunk megjelent hatásait is meg kell kísérelni beépíteni egy európai uniós követelményeknek megfelelő működő rendszerbe.

A rendszerváltozást követő időszakokban számtalan irodalomban és elméletben fogalmazódott meg, hogy a magyar gazdaság fejlődési célkitűzéseinek egyetlen markáns vonala az, hogy alkalmassá váljunk az európai uniós csatlakozásra és ezek mellett nem elhallgatottan az is, hogy megfelelő mértékű alkalmazkodásunk ellentételeként el tudjuk nyerni azokat a támogatásokat, amelyek hozzásegítenek bennünket az európai uniós rendszerekben való részvételben, az onnét származó támogatások fogadásában is, némileg kikényszerítésében is.

Ebben az időszakban a gondolkodást alapvetően az befolyásolta, hogy a fő cél az Európai Unióhoz való csatlakozás, a csatlakozás eredményeként pedig a források gyarapodása, és ezen túl a gazdasági és szociális kohézió megteremtése, pontosabban fogalmazva elindítása lesz az eredmény.

De látni kell azonban azt, hogy az uniós harmonizációra, felvételre való törekvés, az európai viszonyokhoz való illeszkedés összességében az elmúlt évek, évtized folyamán az ezredfordulóra bizonyos mértékig átértékelődött és a gyakorlatunk is ezt igazolja. Nevezetesen a globalizáció alapvető jellemzői (multinacionális pénzügyi központok, vállalatok, folyamatok) azt kívánják meg, hogy a gazdaságon belül a regionalizált és így az Európai Unióban elfogadott területi berendezkedések mellé olyan átfogó folyamatok is figyelembe vételre kerüljenek, amelyek a világon érezhetők és ma már Európában is egyre meghatározóbbak.

Ezen folyamatok észlelésére és jellemzésére elsősorban a nemzetközi hatások megjelenése az érzékelhető, amelyből vizsgálni szükséges a globális, kontinentális és határ menti regionális együttműködéseket. Másodsorban a nemzetközi hatások és a távolság egyre mérséklődő hatása miatt nem szabad nem észrevenni, hogy a gazdasági egységek területi elhelyezkedése rendkívül rugalmasá válik. Meghatározó tényezők lettek a versenyben a területi elhelyezkedés, az infrastruktúra, a kapcsolódások a dinamikusan fejlődő területekhez és egyre markánsabban a munkaerő minősége és ára. A gazdaság területi elhelyezkedését egyfelől a gazdaságot irányító pénzügyi és vállalati központok nagyvárosi koncentrációja, másfelől a többi gazdasági szervezetnek a településhálózaton belüli nagyfokú dekoncentrációja jellemzi. Még sem következik be teljes szét-szóródás, az agglomerációs előnyök új formában fennmaradnak, térbeli tevékenységi „fürtök” (klaszterek) alakulnak ki” (Rechnitzer, 1998. p. 9).

Mindez már hazánkban is megfigyelhető alaptendenciáit illetően úgy a nagyvállalatoknál, mint az összes működő vállalkozás vonatkozásában (1. táblázat).

1. táblázat

Az összes működő vállalkozás és a 29 legnagyobb vállalati telephely eloszlása, 2001. június 30.

Régiók	Összes működő vállalat, %	A 29 legnagyobb vállalati telephely elhelyezkedése	
		db	%
Közép-Magyarország	38,8	10	34,5
ebből Budapest	28,8	10	34,5
Közép-Dunántúl	10,4	7	24,0
Nyugat-Dunántúl	9,9	6	20,7
Dél-Dunántúl	9,1	1	3,5
Észak-Magyarország	9,0	2	6,9
Észak-Alföld	11,1	2	6,9
Dél-Alföld	11,7	1	3,5
Összesen	100,0	29	100,0

Forrás: KSH, 2002 alapján saját számítás.

Természetesen új és felértékelt szerepkörben is jelennek meg már tudott tényezők a gazdaságformálásban. Ilyen kiemelkedő és erősödő versenyképességi elem a tudás, az innovációs képesség együttesen – még több más tényező szerepével – a tudásalapú gazdaság. Emellett a globális versenyben egyre inkább leértékelve megjelenő helyi termelési tényezők léte elé lépnek a megfelelő feltételek és adottságok között a sajátos tudáson alapuló ritka, másutt nem vagy nehezen utánozható adottságok.

A területi fejlődési pályák és fejlesztési modellek szükségszerűen kiszélesedtek a globalizációs folyamatok hatására és így a kormányoknak – köztük a magyar kormányoknak is – szükséges eldönteniük, hogy az országon belüli területi kiegyenlítésnek, vagy a világhoz, Európához mért elmaradásunk csökkentésének tulajdonítanak nagyobb jelentőséget.

Ha a magyar területi fejlesztés és területi politika eddigi eredményeit, irányait vesszük figyelembe, meg kell állapítani, hogy az eddigiektől lényegesen nagyobb mértékben befolyásolják a követendő irányokat a nemzetközi hatások, amelyek mindenképpen figyelembe veendő az elkövetkezendő időszakban.

Természetesen nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a magyar területi politika a gazdaságon belül kialakuló spontán területi fejlődési folyamatokat nem vagy csak nagyon szegényesen tudta abba az irányba befolyásolni, amely megfelelne a nemzetközi követelményeknek, vagy megfelelne azoknak az igé-

nyeknek, amelyeket a puszta, szinte tőlünk független tényezők mellett adnának a gazdaság világméretű igazodási folyamataihoz.

Mindez azt jelenti elsődlegesen, hogy a magyar gazdaság területi politikáját, a területfejlesztési folyamatok befolyásolását abban a hármasságban szemlélve szükséges továbbgondolni és végrehajtani, amely

- megfelel a nemzetközi kihívásoknak és igazodik a globalizációs és benne az európai uniós folyamatokhoz,
- képes érvényre juttatni azokat a helyi adottságokat, amelyek a kis országok számára biztosítanak versenyelőnyöket a globalizálódó világban,
- mindezeket tartalmazva egy olyan konzisztens gazdaságfejlesztési és területi politikát lenne szerencsés kialakítani, amely mindent megelőzően biztosítaná a gazdaságon belül szerveződő olyan kiválasztódási és kezelési rendszert, amely a megfelelő szegmensekben biztosítani képes a versenyképességet, másfelől az ilyen célokat elérni nem képes területek kiegyensúlyozott, az egész rendszer működésének alapminőségét nem rontó tevékenységet tud jövedelmezően a lakosság emelkedő komfortérzetének megtartása érdekében biztosítani.

Természetesen további jelenségek és tényezők figyelembe vétele szükséges ahhoz, hogy a követelményeknek a magyar gazdaság szempontjait érvényesíteni képes területi politika és területi finanszírozási rendszer alakuljon ki, de ezek elemzése további kutatások témája lesz.

Irodalom

- Enyedi Gy. 1997: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi Gy. 2001: Globalizáció és a magyar területi fejlődés. – *Tér és Társadalom*. 1. pp. 1–10.
- Horváth Gy. (szerk.) 1997: *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Horváth Gy. 1997: Európai integráció. Keleti bővítés és a magyar integrációs praktika. – *Tér és Társadalom*. 3. pp. 17–57.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gy. 1998: Az európai regionális fejlődés és politika távlatai. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 28–53.
- Horváth Gy. 2001: *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Perger É. 1998: A területi finanszírozás harmonizációja. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 54–71.
- Rechnitzer J. 1998: *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Rechnitzer J. 2001: A halogatott regionalizáció mint a területi politika sajátossága az átmenetben. – *Tér és Társadalom*. 2. pp. 1–12.
- Ruttkay É. 1998: A területfejlesztés finanszírozási rendszere az EU-csatlakozás tükrében. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 72–85.

MODIFIED REQUIREMENTS – HUNGARIAN REACTIONS IN RESPECT OF REGIONAL FINANCE

István Szébellédi

Whilst no consensus has yet been reached regarding the development of those domestic functions required by regionalisation, we have already seen new reference points appear in respect of accommodation to world economic processes, to globalisation and to international competitiveness.

Given this context, new crucial issues have arisen at various levels - issues which can be discussed in terms of such processes, developments and demands as:

- Territorial strategy – Regionalisation (decentralisation)
- Competitive sectors – Subsidies
- Centralisation – Decentralisation
- Worldwide processes – Hungarian processes
- Internationalisation - Globalisation
- Administration at organisational level – Operational distribution of responsibilities
- Supply of funds – Effective utilisation of funds
- Internal demands of the economy – EU requirements
- Regional territorial structure – International influences
- Territorial equalisation – Promotion of backward regions

Among the first questions to be addressed are: How are these processes to be correlated? How do they influence each other? Where, and to what extent, do they overlap? and Which are the common features which we should examine?

However, the most substantial question – and one to which this article attempts to give an answer – is, rather: Which route should Hungary take, given these processes and requirements, to ensure a reasonable improvement in the standard of living of the population, achieving the highest level which the state of the Hungarian economy permits?

14. A NEMZETI FEJLESZTÉSI TERV KÉRDŐJELEI

Jobbágy Valér

Bevezetés

E tanulmányban a szerző nem törekszik a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) definiálására, szerepének meghatározására, az elkészülés folyamatának leírására, mindössze arra vállalkozik, hogy a fejlesztési terv kialakítása során eddig felmerült buktatókat, a terv jövőbeli irányát – minden bizonnyal – nagymértékben befolyásoló döntési pontokat, alternatívákat összegezze. Természetesen ez utóbbit sem teheti a teljesség igényével a rengeteg felvetődő kérdés miatt. Nyilván az alább kiemelt kérdések csupán a fejlesztési terv elkészültében közreműködő, jelentős számú aktorok egyikének a szemléletét tükrözik.

Jelen tanulmány – nem titkoltan – azon szándékkal született, hogy az állami (közösségi) beruházási, tervezési források európai uniós csatlakozásunkat követő felosztásának stratégiai terve körül kicsit felkavarja az állóvizet, és egyfajta termékeny reflexióra ösztönözze az olvasókat.

2002 legelején igen nagy vihart kavart az Európai Bizottság szakértői anyaga (Communication of the European Commission, 2002), amely Magyarország részesedését a Strukturális Alapokból és a Kohéziós Alapból, illetve a mezőgazdasági közvetlen támogatásokból a magyar fél álláspontját jelentősen „alulszármalva” irányozta elő. Bár ez utóbbi – nem kis mértékben a választási hangulat okán is – jóval nagyobb publicitást élvezett, szakértői körökben a gazdasági és társadalmi kohéziót szolgáló pénzeszközökre vonatkozó előrejelzések is élénk vitát váltottak ki.

Semmiképpen sem szeretnénk a jóslatok csatájába bekapcsolódni, csupán annyit szeretnénk észre venni (és észre vetetni), hogy bármekkora erőforrások megítélése esetén is az azokhoz való hozzáférés és a források felhasználása legalább két dologtól függ. Egyrészt az alapok elköltését keretbe foglaló stratégiai tervtől (NFT), másrészt a felhasználást lebonyolító intézményrendszer lététől és minőségétől.

A csatlakozásunkat követő időszakra vonatkozó, az uniós pénzeszközök felhasználását kijelölő Nemzeti Fejlesztési Terv elkészítését a magyar kormány 2001 márciusában indította el (FKTB, 2001). Az azóta eltelt időszak során számos olyan stratégiai kérdés merült fel, melyek döntően befolyásol(hat)ják a terv

végző orientációját, s annak elkészültét követően az uniós pénzforrások hatékony felhasználását. Ugyanakkor e döntési helyzetek – leginkább politikai okoktól vezéreltetve – sokszor meg sem fogalmazódtak, e döntések egyikét sem készítették elő, nem születtek alternatív megoldási javaslatok, így nem született világos – politikai szinten is elfogadott – iránymutatás sem. E folyamat következtében a tervezés hosszú ideig megtorpant.

A tanulmány egyrészt e sürgősen megválaszolandó kérdéseket fogalmazza meg, gyűjti csokorba. Ami a rájuk adandó válaszokat illeti, nem törekszik a döntések teljes előkészítésére, az alternatívák részletes kifejtésére, csupán a lehetséges válaszok, illetve a közülük való választást elősegítő szelekciós kritériumok – nem teljes körű – vázolására tesz kísérletet.

A készülő NFT „típusa”

Mind a mai napig nem született döntés arról, hogy a kialakulóban levő terv a beruházások, támogatások milyen körére terjed ki. Csak és kizárólag az EU által támogatható területeket ölelje fel? Azok közül minden eddig – magyar forrásból – támogatott területet, intézkedést lefedjen? Ugyanakkor mi lesz az EU által nem támogatott területekkel, nem is beszélve a nem beruházási/támogatási típusú szakpolitikákkal? Azok hol fognak megjelenni, miként fognak a NFT-hez stratégiájukban kapcsolódni, hol jelennek majd meg az egyes – sokszor szorosán összefüggő – területek közti interrelációk, s végül hogy lesz lehetséges ezen teljes, legszélesebb kör költségvetési vonzatát, hatását megítélni?

A fenti kérdések megválaszolását kissé távolabbról kezdjük. Az 1990-ben módosított alkotmány¹⁾ a mindenkori kormány számára előírja az országos középtávú gazdasági és társadalmi terv kialakításának kötelezettségét. Praktikusan tehát azt mondhatjuk, hogy 1990 óta minden kormányt mulasztásos alkotmány-sértés terheli.

Az 1990-es évek végétől ugyanakkor születtek kísérletek ezen exlex állapot orvoslására. Így tekinthetünk az Átfogó Fejlesztési Tervre, az Előzetes Nemzeti Fejlesztési Tervre, illetve a Széchenyi tervre. Az NFT előkészületei során született egy kormányhatározat (Kormányhatározat, 2002), amely előirányozta a Széchenyi terv „kibővítését” mindazon területekre, amelyeket az EU társfinanszíroz. Mindez nem következett be, s a politikai szándékok alapján nem is volt várható, hogy bekövetkezzen.

Ugyanakkor időnként a tervezők között sincs fogalmi tisztánlátás az egyes tervek hatókörét illetően, ezért mindenképp ezt szükséges egységesíteni.

Miután az NFT eddigi tervezése az EU által támogatható minden lehetséges területre kiterjedt, célszerű a tervezés folytatása során is ezt a gyakorlatot követni. Azonban – ahogy erre majd a későbbiekben rámutatunk – nem célszerű a véges európai forrásokat túl sok felé teríteni, ezért szükségszerűen lesznek

olyan területek, amelyek nem kapnak uniós többletforrást. Ennek megfelelően javasoljuk, hogy készüljön egy bővebb NFT (mely tartalmazná azon intézkedéseket is, amelyek tisztán hazai finanszírozásból kerülnek megvalósításra), és egy szűkebb NFT (kizárólag EU-támogatásra javasolt intézkedésekkel). Ez egyébként igazodna az EU Bizottságának javaslatához is.

Szükséges továbbá az EU által nem támogatott területeket is számba venni, hisz valóban koherens beruházási stratégiát, a hazai igényeket teljes mértékben kielégítő, az ország szükségleteire koncentrálnó fejlesztési tervet csak a két terület együttes kezelésével lehet kialakítani (ezt nevezhetjük akár Teljes [Átfogó] Fejlesztési Tervnek), annál is inkább, mivel a közösség által rendelkezésre álló, allokálható források volumene véges.

Végül, de nem utolsó sorban szólni kell az intézményi, szervezeti, szerkezeti és szabályozási környezetről. Véleményünk szerint minden fejlesztési tervnek, az abban megfogalmazott céloknak, prioritásoknak, intézkedéseknek van egy „szabályozási-környezet igényük”, amely egyrészt lehetővé teszi azok megvalósulását, másrészt kifejtett hatásukat is nagymértékben befolyásolja. Ezért a terveknek tartalmazniuk kell ezen tipikusan nem beruházási/támogatási célú intézkedéseket, amelyeket ugyanúgy végre kell hajtani, mint a terv materiálisabb elemeit.

Érdemes szólni a Széchenyi terv és az NFT viszonyáról, ami oly sok félreértésre adott okot az utóbbi időben. Valójában nem meglepő, hiszen a Széchenyi terv sokáig úgy kommunikálta magát, mint „nemzeti fejlesztési terv”. A kettő közötti megfeleltetést nem tette lehetővé – többek között – az általuk lefedett területek különbözősége. A gazdaságpolitika irányítói sem hihettek e megfeleltetésben teljesen, hiszen a már hivatkozott kormányhatározat (Kormányhatározat, 2002) 5. pontja megfogalmazta azt az igényt, hogy a Széchenyi tervet ki kell terjeszteni az NFT által felölelt területekre, ami gyakorlatilag a fent leírt klasszifikációban valahol a bővebb NFT és a teljes FT közötti – nehezen definiálható – területre esne. Az újonnan hivatalba lépő kormány nem követte az elődje által az Széchenyi terv számára – homályosan – definiált pályát, s hivatalba lépésének elején – egyidejűleg a Széchenyi terv „újraakalibrálásával” – meg kívánta határozni az NFT és a Széchenyi terv viszonyát.

Nullbázisú versus jelen költségvetés bázisú tervezés

Nem született egyértelmű döntés arról sem, hogy a jelenlegi költségvetési szerkezethez igazítjuk-e a tervet, avagy a helyzetértékelés alapján kialakított stratégiához, és annak szakmapolitikai prioritásaihoz, céljaihoz alakítjuk a költségvetést.

Bár első látásra tisztán költségvetési jellegű problémával állunk szemben, korántsem csupán arról van szó. A kérdés tulajdonképpen az, hogy ha a tervezés során arra a következtetésre jutnánk, miszerint a jelenlegi költségvetési szerkezet és a támogatási politika alapvetően rossz, akkor rendelkeznek-e a tervezők akkora politikai legitimitással, hogy a szükséges költségvetési változtatásokat véghez vigyék. Illetve természetesen létezik a másik véglet, miszerint nem csak a korábbi összegek, de azok aránya is nehezen változtatható.

Minden valószínűség szerint a valós élet a két szélsőség közötti konstellációkra mutat példát, ugyanakkor alapvető jelentőséget tulajdonítunk a tervező ilyen típusú szabadságfokának. Hozzá kell tenni mindamellett, hogy a többéves, fokozatos költségvetési „szükségletehigazítás” módszere segítségével e szabadság tágítható.

Az operatív programok

Egy, a csatlakozni kívánó államok számára rendezett 2001 márciusában lezajlott TAIEX-szemináriumot követően két dolog vált világossá a kormányzat, illetve a tervezők számára:

- 1) Brüsszel a lehető legkoncentráltabb tervet, a legkevesebb számú operatív programot (OP),
- 2) illetve egy, az ország összes régióját felölelő regionális operatív programot (ROP) kíván látni a csatlakozó országokban (ez utóbbi alól Lengyelország kivétel lett volna).

Noha érdemes lenne elemezni a döntés okait, összetevőit, miután ez nem képezi jelen tanulmány szerves részét, ezért mi csupán a következményekkel foglalkozunk.

A brüsszeli kívánalmakat messzemenően szem előtt tartva a magyar kormányzat öt operatív programot jelölt ki (FKTB, 2001; Kormányhatározat, 2001). Bár elmondhatjuk, hogy e területek kijelölése nem nélkülöz minden előzményt – nevezetesen az Előzetes Nemzeti Fejlesztési Terv²⁾ is ezekre a területekre koncentrált –, ugyanakkor megjegyzendő, hogy a kijelölést semmiféle előkészítés nem előzte meg. Így nem meglepő, hogy a tervezési realitások nem minden esetben támasztották alá a korábban kialakított elképzeléseket.

Többször felmerült a tervezés során az OP-k számának s ehhez kapcsolódóan azok tartalmának módosítása. Ez elsősorban az igen összetett, élesen elkülönülő területet felölelő OP-k esetében merült fel. Ez természetesen hatott volna az egyes programok tartalmára is. Ugyanakkor tisztán kell látni, hogy az aktuális helyzet megváltoztatására csak igen indokolt esetben szabad vállalkozni, hiszen a jelen felosztást több alkalommal is megerősítette a magyar kormányzat

Brüsszelben, valamint a tervezés korábbi szakaszai is ezt a felosztást vették kiindulópontul.

Hasonló – az OP-k tartalmát befolyásoló – hatása van az azok EU-finanszírozására vonatkozó döntés is, nevezetesen, hogy egy vagy több alapból finanszírozódjanak-e egyidejűleg. Amennyiben egy OP csak egy európai alapból kerül finanszírozásra, úgy – egyebek közt – a végrehajtás során nyerhető jelentős hatékonyságnövekmény. Ha azonban egy OP-t több alapból finanszírozódik, úgy a reál, illetve a humán fejlesztési összetevők jobban kiegészíthetik egymást, a köztük kialakuló szinergikus hatások jelentősen javíthatják a beavatkozás hatékonyságát. Bár formális döntés máig nem született ezt illetően, a szakma a 2004–2006-os periódusra vonatkozóan a végrehajtás hatékonyságára, az EU-források minél biztosabb és teljesebb abszorpciójára helyezi a hangsúlyt, tehát a „monofund” megközelítést helyezi előtérbe. Az OP-k ilyen típusú „letisztítása” ugyanakkor jelentős tartalmi kötöttségekkel jár, az ez okból „kihagyott” területeket – bár be lehet integrálni más OP-k közé – célszerűbbnek látszik tisztán hazai forrásból finanszírozni.

Az OP-k közötti határvonalakat illetően két problematikára kell koncentrálnunk:

- 1) Nem született formális döntés az infrastruktúra és a környezetvédelem megosztásának mikéntjéről a környezetvédelmi és infrastruktúra OP, a regionális operatív program (ROP), illetve a kohéziós program között.
- 2) Semmiféle iránymutatás nem született az ágazati operatív programok és a regionális OP lehatárolásának kritériumait illetően.

Mivel a második kérdéssel alább bővebben foglalkozunk, e helyütt az „InfraOP” aktuális kérdéseire kívánunk kitérni.

A problematikát alapvetően befolyásolja az Európai Bizottság 2002. január 30-án kiadott előrejelzése (Communication of the European Commission, 2002) a csatlakozást követő források megosztását illetően. A Bizottság szerint a csatlakozó országok a regionális politikára szánt források közel egy harmadát a Kohéziós Alapból fogják kapni, ami – annak céljaiból eredően – alapvetően befolyásolja a pénzeszközök felhasználásának irányát. Ily módon a környezetvédelmi és közlekedési infrastrukturális (nagy méretű) projektek jelentős része a Kohéziós Alapból fog megvalósulni. Egy másik jelentős részük ugyanakkor minden bizonnyal a regionális OP-ben. Így felvetődik a kérdés, érdemes-e egy külön OP-t „nyitni”, a szükséges intézményi, humán stb. infrastruktúrát kialakítani, ráadásul az ily módon „lefogyasztott” „InfraOP” már jóformán leginkább egészségügyi projekteket tartalmazna.

Az ágazati operatív programok és a regionális operatív program lehatárolása

Az NFT tervezésének talán legnagyobb kihívása az ágazati programok és a regionális program által lefedett területek lehatárolása. Külön bonyolítja a helyzetet, hogy a következő programozási periódusra nem „hagyományos” regionális programokat tervezünk, hanem egyetlen, az ország teljes területét lefedő „horizontális” regionális (-nak csak nehezen nevezhető) programot.

A csatlakozó országok helyzete e tekintetben lényegesen eltér a tagállamok döntő többségének helyzetétől, ott ugyanis az egyes területi szintekhez tartozó kompetenciák meglehetősen egzakttsággal le vannak határolva. Nálunk azonban normákban rögzített kapaszkodók híján más módszert kell választani. Ennek lépései a következők.

- 1) A tagországok kompetencialehatárolásának vizsgálata és adaptálása a magyar viszonyok messzemenő figyelembevételével, az alábbi kritériumok alapján:
 - A helyi finanszírozás dominanciája,
 - Jelenleg is helyi döntést igényel,
 - A területi szint hatékonysága megkérdőjelezhetetlen,
 - Projektméret (ágazatonként eltérő nagyság lehet),
 - Regionális/helyi hatás,
 - Az ágazati politikák területi szinten való koordinálása,
 - A végrehajtás intézményi hátterének biztosítása,
 - Nem alkalmazhatók ugyanazon kritériumok ugyanúgy különböző (szakmapolitikai) területekre, ezért a fenti kritériumrendszert mindig az adott terület speciális jellegének megfelelően lehet és kell alkalmazni.
- 2) Az ágazati és a regionális tervezők/politikusok tárgyalássorozat keretében vizsgálják meg – a fenti kritériumok figyelembevételével – a kompetenciák allokálását. A területek lehatárolása kompromisszumokkal történik.

Természetesen a lehatárolásnak, illetve a döntésnek szigorúan egy irányba kell mennie a szabályozási, intézményi, strukturális környezet változ(tat)ásaival, trendjeivel, így az államszervezés modernizációjának irányával. A fenti döntések is csak akkor hozhatók meg, ha – végre – tiszta kép alakul ki a szubnacionális szintek jövőbeni szerepéről, illetve megfelelő politikai elszántsággal is párosul mindez.

A kompetenciák lehatárolása tulajdonképpen azért is „történelmi” cselekedet, mivel hosszú távra meghatározza a majdani decentralizáció irányát és mélységét. A reláció visszafelé is igaz, hiszen a területi struktúrák megléte, fej-

lesztése nélkülözhetetlen a delegált feladatok ellátásához, a regionális program-
elemek végrehajtásához.

A regionális operatív program finanszírozása

Szorosan a fenti megfontolásokhoz kapcsolódik a regionális operatív program
finanszírozásának problematikája. A téma részletes kifejtése meghaladná a je-
len írás kereteit, itt csupán a megoldás alapjait körvonalazzuk.

A finanszírozás kérdésének alapvetően a kompetenciák, hatáskörök telepíté-
séhez kell kapcsolódnia. Miután azonban a jelen pillanatban a források döntő
többsége felett az ágazati tárcák diszponálnak, illetve a területi szint szakértel-
me sem lesz még hosszú ideig megfelelő bizonyos (magas technikai tudást fel-
tételvező) döntések meghozatalához, illetve előkészítéséhez, ezért bizonyos in-
tézményi és eljárási szabályok kialakításával tehetjük lehetővé – korábbi érde-
kek túlzott sérelme nélkül – a kívánatos irányba való elmozdulást. Ilyen metó-
dus lehet a „forrásátengedő” tárcák – szakértelmének – bevonása a monitoring
mechanizmusába.

Nemcsak a Strukturális Alapok egyik alapelve, de a 2002. évi bizottsági elő-
rejelzés is megköveteli, hogy a – korábbi elképzelésekhez képest – szűkösebb
forrásmennyiséget kevés számú, jelentős hatást kiváltó területre koncentráljuk.
Tulajdonképpen már maga a stratégiai tervezés is megkívánja, hogy priorizál-
junk, szelektáljunk a lehetséges célterületek között, s ne a „virágozzon ezer vi-
rág” elve érvényesüljön a tervezésben.

A célterületek kialakítására leginkább az alábbi kritériumrendszer ad módot:

- a végrehajtás egyszerűsége,
- melyek az EU-ban a kiemelt célok,
- a kormányprogram céljai,
- a várható pénzügyi hatások.

A koncentráció költségvetési implikációiról lentebb szólnunk, itt mindössze
azt jegyezzük meg, hogy a tanulmány elején említett distinkció – bő-
vebb/szűkebb NFT, illetve „Teljes (átfogó) FT” között – ekkor nyer valós ér-
telmet, s rajzolódik ki a tervek koherenciájának szükségessége.

Ami a források költségvetési tervezését, kezelését illeti az alábbi problémák-
ra kell felkészülni:

- Többéves kötelezettségvállalások biztosítása, gördülő tervezés;
- A kötelezettségvállalás és kifizetés (commitment/disbursement) időbeli
eltéréséből adódó tervezési problémák;
- Az EU-források és a hazai társfinanszírozás költségvetésbe való illeszté-
sének, „elhelyezésének” módja;
- A reallokációs mechanizmusok kialakítása.

A többéves költségvetési kötelezettségvállalások rendszere bár kiépített, a gyakorlati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy nem nyújt teljes garanciát a korábban vállalt kötelezettségek beépülésére a költségvetésbe. Talán a fő probléma, hogy a kötelezettségvállalásokról való „megfeledkezés” – jelenleg – semmiféle szankciót nem von maga után.

További problémát jelent, hogy a költségvetést a nehezen előrelátható kifizetési összegekre kell tervezni. Ezt csak komplikálja, hogy az európai forrásokat – szakaszosan bár, de – a magyar költségvetésnek kell előfinanszíroznia.

Az EU-források és a hazai társfinanszírozás költségvetésbe való illesztésének, „elhelyezésének” módját nagymértékben befolyásolja a reallokációs lehetőségek formája. Elsőrendű célként fogalmazható meg, hogy az esetleges forrásátcsoportosítás során a hazai társfinanszírozás is „kövesse” az uniós pénzt. A fejezetek között való nehézkes átcsoportosítások miatt alapvetően két lehetőség adódik. Az egy OP-hez (vagy prioritáshoz) tartozó uniós és hazai források egy helyre tétele, amely források felett a „birtokos” diszponál, de a szelekciós döntésekbe bevonja a források „korábbi gazdáit”. Egy másik – jóval kevesebb konfrontációt gerjesztő – lehetőség, hogy a források virtuálisan a tárcánál maradjanak, azonban elköltségükbe csak a közös projektszelekció erejéig szólhassanak bele. Amint látjuk, az intézményi, eljárási feltételek megfelelő kialakításának itt is kiemelkedő jelentősége van.

Támogatási rendszerünk átalakítása

A strukturális és kohéziós alapokból finanszírozott fejlesztések szinte mindegyikénél előírás lesz, hogy a kedvezményezett – önkormányzat, civil szervezet, vagy cég – a költségek egy részét, rendszerint minimum 10%-át saját forrásai-ból teremtse elő. Tény, hogy az önkormányzatok jelentős része erre képtelen. Ezért a projektjeikhez szükséges forrásokat úgy próbálják összeszedni, hogy egyszerre akár 4–5 helyre is pályáznak, és saját forrásként mindig a többi alaponál megszerzendő támogatást tüntetik fel. Az esetek jelentős részében ezek a tervek aztán „nem jönnek be”. Az ÁSZ közelmúltban végzett felmérése szerint az önkormányzatok a megítélt központi támogatások mintegy 40%-át a társfinanszírozás hiánya miatt végül nem tudják lehívni. A strukturális alapok szempontjából ez azt jelentheti, hogy az adott projekthez megítélt EU-támogatás mindaddig befagy, amíg a társfinanszírozási lyukat be nem tömjük, vagy a kudarcot vallott projekt helyett másikat nem találunk. Ez az esetek egy részében annyira elhúzódhat, hogy végül a támogatás teljes elvesztéséhez vezethet.

A végső megoldás természetesen az önkormányzatok rendelkezésére álló saját források növelése. Ez azonban nem feltétlenül valósítható meg rövid távon. Ezért első lépésként azt kellene elérni, hogy adott projektípussal az önkormányzatoknak – vagy más kedvezményezetteknek – csak egy helyre kelljen,

illetve lehessen pályázniuk. Ezért olyan pályázati felhívásokat kell kiírni, amelyek maximális támogatási arányai figyelembe veszik a pályázók (önkormányzatok, civil szervezetek) tényleges saját forrásait. Továbbá szükséges a pályázati célok összehangolása a párhuzamos finanszírozás elkerülése érdekében. Ezzel együtt olyan pályázati céloknál, ahol több szakterület érintett, biztosítani kell, hogy ne a pályázatot kiíró tárca döntsön a projektek támogatásáról, hanem az érintett minisztériumok döntéshozatali képviselőjével koordinált kormányzati állásfoglalás szülessen arról, hogy az adott projektet a kormány kívánja-e, tudja-e támogatni az EU-támogatásból és a kapcsolódó társfinanszírozásból. Ha az ehelyütt megítélhető forrásokkal a projekt végrehajtható, akkor a támogatást megítélik, ha nem, akkor semmilyen támogatás nem folyósítható. Egyszerűbben fogalmazva:

- Meg kell határozni azokat az előirányzatokat, melyek az EU-programokat finanszírozzák, ezeket össze kell hangolni egymással és az EU-programokkal;
- A lehetséges kedvezményezettek saját erejét figyelembe vevő támogatási arányokat kell meghatározni;
- Egyeztetni kell a különböző előirányzatok döntéshozatali- és eljárásrendjét, az EU-programokat finanszírozó előirányzatoknál a programokra vonatkozó egységes eljárásrendet kell alkalmazni.

Bár a fenti szisztéma megvalósítása 1997 óta napirenden van (erről tanúskodik többek között a 1998–2002-ig meghozott, támogatási rendszerünk EU-konform átalakítását előirányzó, egymást tökéletesen helyettesítő, ugyanakkor a feladatott „nagyjából elvégeztnek” kimondó négy kormányhatározat)³⁾, a mindenkori kormányok a feladat összetettsége, illetve – „kedvenc” – minisztériumaik érdeksérelme láttán mindig megfutamodtak a feladat elől. Miután azonban a csatlakozás célegyenésébe kanyarodva a probléma kezd akuttá válni, a probléma orvoslása tovább nem odázható. A jelen kormányzat ezért a kormányzati ciklus első évében végrehajtandó programok közé sorolta a támogatási rendszer átalakítását, ami – bár egyelőre még csak szándék szinten létezik – reménykeltő.

A helyzet ezzel egyébként még azért sem oldódik meg, mert a hazai önkormányzatok jelentős része – egy külföldi Phare-szakértő által elkészített tavalyi tanulmány szerint kb. 2/3-a – annyira gyenge, hogy kapacitását egy projektpályázat pusztán összeállítása is meghaladja.

Jegyzetek

- 1) A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
- 2) Előzetes Nemzeti Fejlesztési Terv II., 2001. április (Preliminary National Development Plan II. (PNDP II.))
- 3) A 2307/1998 (XII.30.); 2134/99 (VI.11.); 2219/2000; 2123/2002 (IV.26.) sz. kormányhatározatok támogatási rendszerünk EU-konform átalakításával kapcsolatban.

Irodalom

Communication of the European Commission – 2002. 01. 30.

Előzetes Nemzeti Fejlesztési Terv II., 2001. április (Preliminary National Development Plan II. (PNDP II.)).

FKTB, 2001: A Fejlesztéspolitikai Koordinációs Tárcaközi Bizottság 2001. március 28-i határozata.

Kormányhatározat, 1998: 2307/1998. (XII. 30.) sz. kormányhatározat támogatási rendszerünk EU-konform átalakításáról.

Kormányhatározat, 1999: 2134/1999. (VI. 11.) sz. kormányhatározat támogatási rendszerünk EU-konform átalakításának soron következő feladatairól.

Kormányhatározat, 2000: 2219/2000 sz. kormányhatározat támogatási rendszerünk EU-konform átalakításáról – hatályon kívül helyezve a 2123/2002. sz. kormányhatározat által.

Kormányhatározat, 2001: 2160/2001. (VI. 26.) sz. kormányhatározat a strukturális alapok fogadásával összefüggő feladatokról.

Kormányhatározat, 2002: 2123/2002. (IV. 26.) sz. kormányhatározat az EU-alapok fogadásával és a Nemzeti Fejlesztési Terv készítésével összefüggő feladatokról.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya.

QUESTION MARKS OVER THE NATIONAL DEVELOPMENT PLAN

Valér Jobbágy

The author of the article who, as Deputy General Director of the Prime Minister's Office, is currently engaged in the preparation of the Hungarian National Development Plan, details the many obstacles which hindered the elaboration of the NDP prior to the summer of 2002. By that point the preparation of the NDP had fallen behind schedule by almost 18 months. The author also offers, in response to these challenges, proposals whose validity is substantiated by the present state of development of the Plan.

15. A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM SZEREPE A REGIONÁLIS GAZDASÁGFEJLESZTÉSBN

Marczell Viktória – Mezei Katalin

A tudásalapú társadalom eszményének kormányzati stratégiai szintre emelésével megszorodtak a nemzetközi szakirodalomban az egyetemek regionális szerepvállalásával kapcsolatos publikációk (*Barnett, 1997; Clark, 1998; Horváth, 1999; Thanki, 1999; Stone, 2000*). Ebben a tanulmányban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk, milyen lehetőségek állnak a regionális gazdaságfejlesztésben az integráció következtében immár regionálisnak tekinthető magyar egyetemek előtt, illetve, hogy képet adjunk a Pécsi Tudományegyetem (PTE) regionális (tanácsadói) szerepvállalásáról a Dél-dunántúli régióban.

A felsőoktatás szerepe a regionális innovációban

Napjaink globalizálódó világában a regionális versenyképesség megítélésében meghatározó faktorrá vált a térségek innovációs képessége. Nem véletlen, hogy az Európai Területfejlesztési Koncepció (ESDP, 1999) is kiemelten foglalkozik a nemzeti és a regionális innovációs rendszerek létrehozásával, a hatékony képzési és K+F-infrastruktúra, innovációs rendszer és technológiatranszfer kialakításával. Az ESDP kiemelten kezeli a kevésbé fejlett, periférikus régiók innovációs potenciáljának fejlesztését, hiszen számukra a regionális innovációs stratégia és az annak megvalósítását segítő innovációs intézményrendszer lehet az egyik kitörési pont, versenyképességet erősítő tényező (*Gál, 2001*).

A regionális innovációs potenciál tartalmazza mindazon tényezőket, amelyek egy régió innovációs teljesítményét befolyásolják. A legfontosabb tényezők az adott régióban található innovációs szereplők, amelyek a következő csoportokba sorolhatók (*Dőry, 2000*):

- termelő vállalkozások (elsősorban nagyobb helyi identitással rendelkező kis- és közepes vállalatok [KKV-k]);
- az innovációk létrehozását és diffúzióját segítő, szolgáltató vállalkozások (elsősorban tanácsadó cégek);
- túlnyomórészt közpénzekből finanszírozott kutatóhelyek (felsőoktatási intézmények, kutatólaboratóriumok).

Az európai térségek fejlődésében a középkor óta fontos szerepet játszanak az egyetemek, amelyek ma a műszaki-gazdasági innováció előállításának és terjesztésének legfontosabb intézményei. A felsőoktatás nem csupán a K+F szektorban elfoglalt helye, hanem a műszaki-gazdasági szakemberképzésben és a tudástranszferben betöltött szerepe miatt is hatással van az egyes régiók belső fejlődésére; nem véletlen, hogy előkelő helyen szerepel az innovációban élenjáró iparágak és vállalatok telephely-választási kritériumai között. Megfigyelhető Európa szerte, hogy míg a nagy technológiai rendszerek fejlődésére elsősorban a nagyvállalatok K+F szervezetei voltak meghatározó befolyással, addig a KKV-k technológiai megújulásában, a lokális és regionális technológiai klaszterek megszerveződésében a felsőoktatási intézmények domináltak (Horváth, 1999). A sikeresen együttműködő gazdasági és egyetemi szféra lehet az alapja a régiót átítató innovációs légkörnek.

Ahhoz azonban, hogy a felsőoktatási hálózat ezt a funkcióját gyakorolni tudja, és képes legyen a regionális innovációs rendszer elemeként integráló feladatok ellátására, teljesülnie kell az alábbi feltételeknek:

- A kutatást a felsőoktatás egyik alapfunkciójának kell tekinteni, amit az intézmények működésének finanszírozásában is érvényesíteni kell.
- A nemzeti technológiapolitikanak és a regionális szervezeteknek megfelelő ösztönzőkkel kell támogatniuk a felsőoktatás és a gazdaság szervezett együttműködését.
- A felsőoktatás szerkezetének alkalmasnak kell lennie a műszaki és a gazdasági innovációk generálására.
- Regionális egyetemek létrehozása révén biztosítani kell a felsőoktatás területi decentralizáltságát, az intézményi méreteknek pedig el kell érniük azt a kritikus tömeget, ami e funkciók gyakorlásához szükséges, illetve ami a centrumrégió intézményeivel esélyegyenlőséget teremt, mind a kutatási források megszerzésében, mind pedig a nemzetközi kutatási-fejlesztési munkamegosztásba való bekapcsolódásban (Horváth, 1999).

A magyar egyetemek regionális elkötelezettségének összetevői

Hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján a regionális egyetem kritériumait az alábbiakban határozhatjuk meg (Marczell–Mezei, 2002):

- A hallgatók többsége az adott régióból érkezik és a diploma megszerzése után is a régióban marad. Ennek előfeltétele egyrészt az, hogy legyen megfelelő számú potenciális munkahely a friss diplomások számára, másrészt pedig, hogy az egyetem képzési és továbbképzési programjaival, K+F és egyéb innovációs tevékenységével a régió gazdaságának igényeit elégítse ki.

- Ez az együttműködés mindkét fél számára hasznos, hiszen a régió munkaerő piaca megfelelő számú és összetételű, képzett munkavállalóhoz jut, az egyetem pedig ellentételezéseként a régió és gazdasága sokoldalú támogatását élvezheti.
- Ez az együttműködés nem szűkíthető le egyetlen célra (pl. továbbképzés). A XXI. század globálisan jelentkező új kihívásainak csak egy tanuló egyetem által támogatott tanuló régió tud megfelelni, amely a két fél aktív, sokoldalú, állandóan megújulni képes együttműködését feltételezi.
- A felsőoktatás regionális alapú szervezése összhangban van az Európai Unió regionális politikai alapelveivel, ezáltal támogatja európai integrációs törekvéseinket, javítja uniós támogatási esélyeinket.
- Az egyetemen felhalmozott elméleti és gyakorlati tudásanyag arra predesztinálja az intézményt, hogy regionális tanácsadóként aktívan vegyen részt a régiót érintő kutatási és fejlesztési programokban.

Felmerül a kérdés, hogy a fenti kritériumok figyelembe vételével vajon regionális egyetemnek tekinthetők-e a magyar egyetemek? Célszerű megvizsgálni a kérdés formális és informális vetületeit egyaránt!

A kormányzati szándék egyértelműen a regionális alapú felsőoktatás-szervezés irányába mutat. Az európai integrációs törekvéseink a felsőfokú oktatás területén is stratégiai irányváltást tesznek szükségessé. A tudásalapú társadalom megvalósításának előfeltétele Magyarországon a felsőoktatásban résztvevők, illetve a diplomával rendelkezők számának és arányának folyamatos emelése az európai átlag eléréséig. A felsőfokú képzés kiszélesítése a rendszerváltás óta folyamatban van. A tömeges oktatás a jelenlegi struktúra átalakítását igényli. A struktúraváltás jegyében kezdődött meg – szakmai és politikai viták keresztüzében – a felsőoktatási integrációs folyamat, amelynek vitathatatlan eredménye, hogy európai típusú, több karú regionális tudományegyetemeket hozott létre Magyarországon. (Nyilván nem tekintjük regionális egyetemeknek a hagyományosan országos beiskolázású, sokszor speciális vagy elitképzést biztosító budapesti egyetemeket és nem vizsgáljuk a magánegyetemek, főiskolák kérdéskörét sem.)

Az ország regionális és megyei területfejlesztési koncepcióit áttekintve megállapíthatjuk, hogy egyikben sem kap kiemelt regionális fejlesztési szerepet az adott térség felsőoktatási intézménye. Bár megjegyezzük, hogy ezek a tervdokumentumok az 1992–1998 közötti időszakban születtek, így lassan idősebbé válik a koncepciók újraértékelése és felülvizsgálata (*Rechnitzer*, 1998).

A PTE esetében mind a regionális, mind a megyei koncepció csak érintőlegesen foglalkozik a humán erőforrás-fejlesztési fejezetten belül a felsőoktatás kérdésével, meghatározva az általános fejlesztési irányokat. Mára a Dél-Dunántúl területfejlesztési koncepciójának (*Faragó*, 1994) ajánlásait – a mű-

szakiak kivételével – szinte maradéktalanul sikerült teljesíteni: „A felsőoktatási intézmények szervezeti integrációjával és kutatási kapacitásainak fejlesztésével párhuzamosan a hallgatói létszám mennyiségi bővítésére – és minőségi fejlesztésre – a műszaki és a közgazdasági képzésre célszerű koncentrálni.”

Baranya megye területfejlesztési koncepciójának (Hrubi, 1996) felsőoktatási programja arra hívja fel a figyelmet, hogy „az integrálódó pécsi felsőoktatás képzési szerkezetének fejlesztésében, oktatási kínálatának bővítésében, kutatásaiban és kísérleti fejlesztéseiben vegye figyelembe Baranya megye gazdaságfejlesztési igényeit is”. E fejlesztési cél eléréséhez tevékenyen járul hozzá a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara (PTE KTK), amely jelenleg két olyan Phare-projekt megvalósításában vesz részt, melynek célja az egyetem regionális gazdasági kapcsolatainak erősítése. A H-28-as projekt¹⁾ keretében sor került a PTE és a régió kapcsolatrendszerének felmérésére, és nemzetközi tapasztalatok alapján, konkrét szervezetfejlesztési javaslatokat tartalmazó megvalósíthatósági tanulmány készült a továbbfejlesztés lehetséges irányairól. A H-13-as projekt²⁾ keretében pedig olyan, az innovatív egyetem koncepciójába illeszkedő konkrét szolgáltatás- és szervezetfejlesztési lépésekre került sor, mint pl. a szendvicsképzés bevezetése, vagy az üzleti szféra és az egyetem közti tudástranzfert támogató tanulási központ létrehozása.

A PTE jelentősége a Dél-dunántúli régióban³⁾

A PTE a 2000-ben lezáruló egyetemi integrációs folyamat eredményeként – hallgatói és oktatói létszámát, kutatási és gazdasági kapacitásait tekintve – az ország egyik legnagyobb felsőoktatási intézménye, a nagy vidéki egyetemek egyike lett. Az országos hallgatói létszám 7,5%-a tanul a PTE-n. Az elmúlt évtized gazdasági- és integrációs folyamatai jelentősen erősítették az intézmény regionális szerepét; ma az egyetem költségvetése és foglalkoztatotti létszáma alapján a régió egyik legjelentősebb intézménye, amely kilenc karával a hazai felsőoktatás szinte teljes kínálatát képes megjeleníteni (kivéve az agrártudományi képzést). A PTE három szempontból is meghatározó szerepet játszik a helyi gazdaságban (Mezei, 2001):

- 1) A régió egyik legjelentősebb foglalkoztatójaként (5 ezer dolgozó) magasan képzett munkaerőt foglalkoztat.
- 2) A nagy számú hallgatóság (25 ezer hallgató) jelentős munkavégző és jövedelemtermelő képességgel bír.
- 3) Az egyetem dolgozói és hallgatói meghatározó fogyasztási keresletet jelentenek a helyi gazdaság termékei és szolgáltatásai iránt.

A közelmúlt oktatáspolitikai változásai tehát egyértelműen az egyetem regionális szerepének növelése irányába hatottak. Mindeközben azonban a régió elmúlt tíz évének fejlődési üteme jelentősen elmaradt a nyugat-magyarországi fejlődéstől, sőt még az országos átlagtól is. A Dél-Dunántúli gazdasági mutatói alapján egyértelműen lemaradó régiónak kell tekintenünk. A regisztrált vállalkozások számát tekintve a Dél-Dunántúli 5. a régiók rangsorában. Az országban működő vállalkozások 8,9%-a működik a régióban, viszont a GDP-nek csak 7,5%-át állítják itt elő. A KKV-k jelentős része ugyanis saját tőke nélküli kényszervállalkozás, miközben a társas vállalkozások tekintetében a régió sereghajtó a rangsorban. A háztartások átlagjövedelme 5%-kal marad el az országos átlagtól.

Az ipari termelés 1993-ig jelentősen visszaesett, azóta lassan növekszik. A vállalkozások fő problémája a tőkehiány, a pótlólagos forrásokhoz való nem megfelelő hozzáférés, a vezetés felkészültségének hiányosságai, a beszállítói rendszerek fejletlensége. A külföldi befektetések mindössze 3%-a jelent meg a régióban, az elsődleges akadály az elmaradott infrastruktúra volt. Ugyanakkor a régióban jelentős számban jöttek létre ipari parkok (23), bár a kapacitások kihasználtsága még messze nem teljes.

A K+F nem tartozik a régió erősségei közé; az ország kutató fejlesztő helyeinek csupán 6,4%-a található a régióban, ezzel a Dél-Dunántúli az utolsó a régiók versenyében. Ráadásul az egyetem kapcsolata a régióban folyó K+F-tevékenységekkel meglehetősen esetleges, a finanszírozás alacsony szintű, ad hoc jellegű. Nem véletlen, hogy a PTE intézményfejlesztési terve (IDP) kiemelten foglalkozik az egyetem K+F tevékenységének fejlesztésével. E stratégiai cél megvalósításában meghatározó szerepet szánunk a PTE és 21 másik vállalkozás, külföldi és hazai kutatóintézet, közigazgatási és területfejlesztési intézmény együttműködésével a Széchenyi terv keretében megalakuló Dél-Dunántúli Kooperációs Kutatási Központnak (DDKKK), amelynek a Pécsi Ipari Park központjában lévő Innovációs és Technológia Fejlesztési Központ ad helyet. A DDKKK híd kíván lenni az egyetemi, akadémiai kutatás és a gazdaság szereplői között.

A régió demográfiai mutatói sem kedvezőek: a népesség 974 768 fő, amely az utóbbi években az országos átlagot meghaladó mértékben csökken, ami részben a magas halandóságnak, másrészt az elvándorlásnak köszönhető. Előrehaladott a demográfiai öregedés, kiemelkedően magas a régióban az eltartottak aránya. Ezek az adatok azért is riasztóak, mert a régió lakosságának csökkenése és elöregedése a PTE potenciális hallgatói körének szűkülését jelzi.

A foglalkoztatottak száma a régióban a rendszerváltás óta drámai módon csökkent. A munkaerő-piaci aktivitás országos viszonylatban Baranyában csökkent a legnagyobb mértékben, a csökkenés 11%-kal meghaladta az országos

átlagot. A munkanélküliségi ráta ma is 2 százalékponttal magasabb az országos értéknél. Az egyetem jelenleg nem vállal aktív szerepet a felnőtt lakosság átképzésében. A képzési kínálat megváltozott munkaerő-piaci helyzethez igazítása sem fejeződött még be.

A régió iskolázottsága (közép- és felsőfokú szinten) az országos átlag alatt van. Bár Magyarországon évről-évre nő a felsőfokú képzésben résztvevők száma, s ez alól a Dél-Dunántúl sem kivétel, a régióból származó hallgatók száma és aránya azonban elmarad az országos, sőt a megyei átlagtól is. Helyi hallgatói bázis tekintetében tehát a régió jelentős tartalékokkal rendelkezik, az egyetem azonban hagyományosan országos beiskolázású intézménynek tekinti magát, speciálisan a helyi hallgatói létszám növelését célzó tevékenységet nem folytat.

Úgy tűnik tehát, hogy az egyetem humánerőforrás-fejlesztési stratégiájában nem hangsúlyosak a regionális szempontok. Vajon miért tekinthetjük mégis regionális egyetemnek a PTE-t?

A PTE regionális szerepvállalásának összetevői

A rendszerváltás óta olyan globális folyamatok indultak be Magyarországon, amelyek az integrációtól függetlenül is regionális felsőfokú intézmények kialakulása irányába hatottak.

Az egyik legfontosabb tényező a felsőoktatás finanszírozásának átalakítása volt. A tandíj bevezetése, az állami finanszírozású képzési lehetőség leszűkítése az első diploma megszerzésére, a pótlólagos költségek hallgatóra hárítása (pl. nyelvvizsgák megszerzése), illetve a hallgatói hitel bevezetése mind azt mutatja, hogy a magyar oktatáspolitikai is felismerte: a felsőoktatás egyéni hasznai jelentősen meghaladják az oktatás kvázi közjószág jellegéből adódó, externális társadalmi hasznokat, ezért hatékonysági szempontból célszerű növelni az egyéni teherviselést (Varga, 1998). Természetesen mindez a felsőoktatás központi finanszírozásának meghatározó voltát nem veszélyezteti, az egyetemek regionális beágyazottságát azonban növeli, hiszen a hallgatókért folytatott verseny elfogadható költségtérítési tételek megállapítására készíti az intézményeket, az ebből befolyt összeg viszont – ha fedezi is az oktatás költségeit – fejlesztéseket már nem tesz lehetővé. Pénzügyi és presztízs szempontból egyaránt pótlólagos forrást jelenthet a nemzeti és főleg a nemzetközi kutatási programokban való részvétel. Sajnos a PTE mind a Nemzeti Kutatás-Fejlesztési Programban, mind pedig az Európai Unió 5. Kutatás-fejlesztési keretprogramjában rendkívül gyengén szerepelt és nagyságrendekkel kevesebb forráshoz jutott, mint a Debreceni vagy a Szegedi Tudományegyetem.⁴⁾ Mindezekon túl pótlólagos forrást jelenthet a régió vállalatainak támogatása is. A PTE, bár nem feltétlenül intézményesült formában, de hagyományosan jó kapcsolatokat ápol elsősorban Pécs város meghatározó vállalataival.

Felsőoktatási kutatások már a formális integráció előtt is kimutatták, hogy a rendszerváltás óta a beiskolázás tekintetében növekszik a vidéki tudományegyetemek regionális szerepe. A Janus Pannonius Tudományegyetem (JPTE) esetében a régióból származó hallgatók aránya az 1992/93-as tanév 40,2%-os arányáról 1997/98-ra 46,1%-ra nőtt míg a jogutód PTE 2000/2001-es adatai már 48,2%-ot mutatnak.⁵⁾ A helyi hallgatói tábor erősödésének okai között kiemelkedő szerepet játszik a felsőoktatás közvetlen és közvetett költségeinek növekedése, ami egyre kevésbé teszi lehetővé a társadalmi középosztály számára, hogy gyermekeit a lakóhelytől távoli egyetemre járassa. Oktatás-gazdaságtani kutatásokból tudjuk, hogy bármely típusú oktatás akkor tekinthető társadalmi értelemben hatékonynak, ha az oktatás járulékos hasznai a közvetett költségeket viselő régióban jelentkeznek (Varga, 1998). Meg kell tehát vizsgálnunk a magyar régiók diplomásokat megtartó képességét. Sajnos a magyar egyetemek regionális elkötelezettségének hiányát mutatja, hogy sem a PTE-n sem más egyetemen nem találtunk erre vonatkozóan hiteles információt. A személyes adatgyűjtés eredménye mindenestre lehangoló: a PTE KTK-n évfolyam szinten a régióból származó hallgatóknak alig fele erősíti a regionális munkaerőpiacot. Hiába szeretne a friss diplomás a régióban maradni, ha nem talál végzettségének és anyagi elvárásainak megfelelő munkát a térségben, rákényszerül arra, hogy máshol – többségében Budapesten – vállaljon munkát. A főváros elszívó hatását egyébként minden regionális felsőoktatási központ érzi, az adott régió gazdasági potenciálja csak annak erősségét tudja befolyásolni.

Az egyetemek regionális szemléletének erősödését jelzi az is, hogy az 1990-es évek második felében a magyar egyetemek és főiskolák az Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) regionális szervezeteivel karöltve kezdeményezték a regionális tudományok oktatását. Ebben a folyamatban úttörő szerepet játszott a JPTE KTK, amely az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetével (DTI) együttműködve az országban először kezdte meg 1989-ben a regionális szakemberek posztgraduális, 1994-ben egyetemi graduális, 1996-ban pedig Ph.D. képzését. Az egyetemek és a kutató intézetek együttműködésének intézményesítésére többféle szervezeti megoldás született. Míg Pécsen csupán tanszéki szintű az együttműködés az DTI óraadóival, addig pl. Győrben a Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI) az egyetem kihelyezett tanszékeként vesz részt a regionális oktatásban. Egyetlen olyan egyetemről tudunk – a Budapesti Műszaki Egyetemről –, amely maga tart fenn kutatási és oktatási tevékenységet egyaránt folytató Területfejlesztési Kutatási Központot. A szervezeti keretek azért fontosak, mert jelzik, hogy milyen szinten és milyen intenzitással vállal szerepet az egyetem az adott térség regionális kutatásaiban. Ezen a téren még kiaknázatlan lehetőségek állnak a PTE és a DTI előtt; együttműködésük jelenleg a tanszéki oktatóbázisra és a (főként Ph.D.) hallgatókra korlátozódik.

A PTE regionális elkötelezettségét erősítő formális és informális folyamatok mellett számos probléma is felmerül, ha deklaráltan a régióhoz kötjük az egyetem működését:

– *Kormányzati elvárások*

Az egyetem regionális elkötelezettsége megkérdőjelezi a hagyományosan autonóm képzési programok és kutatások létjogosultságát. A regionális felelősségű egyetemektől a kormány és a közvélemény joggal várja el, hogy az egyetemi infrastruktúra és alkalmazotti állomány kvázi helyi tökésként támogassa a helyi gazdaság fejlődését, segítse a közösségi problémák megoldását. Ehhez viszont regionális jellegű képzésre és kutatásra, nyitott, innovatív vezetésre és sokkal hangsúlyosabb kapcsolati politikára van szükség.

– *A régió lehatárolása*

Bár az egyetemalapítások korábban nem regionális célt szolgáltak, s a vonatkozó törvények ma is országos hatókörűek és széles autonómiát biztosítanak. Az integráció hátterében azonban már regionális politikai célokat is feltételezhetünk, noha „felsőoktatási régiók” lehatárolására nem került sor, így az adott intézmény belátásán múlik, hogyan határozza meg beiskolázási körzetét.

A PTE hagyományosan országos beiskolázású intézménynek tekinti magát, holott az országos hallgatói létszám 7,5%-a tanul a PTE-n, igaz egyes területeken az egyetem jelentősége jóval nagyobb, hiszen az egészségügyi oktatási intézmények hallgatóinak 20,6%-a, a bölcsészek 15,9%-a, a jogászok 14,7%-a tanul az egyetemen. Mindeközben a hallgatók 48,2%-a a régióból származik.⁶⁾

Az egyetem hatókörének meghatározásakor – más iránymutatás híján – a területfejlesztési régiók lehatárolását vette alapul. Jellemző azonban a regionális lehatárolás képlékenységére, hogy az IDP háttér tanulmányaiban az empirikus kutatások még Zala megye adatait is tartalmazták, talán nem véletlenül, hiszen átlagosan a hallgatók 7%-a származik Zalából, ami csupán 1%-kal marad el Somogy és Tolna részarányától.

– *Területfejlesztési kihívások*

A területfejlesztés több tudományterületet érintő, széles társadalmi támogatáson alapuló, sokszereplős folyamat, melynek eredményei hosszú távon jelentkeznek. Az egyetemek széles társadalmi bázisuk, elméleti és gyakorlati tudásuk, stabilitásuk és hírnevük révén méltán képviselhetnek kohéziós erőt a területfejlesztési együttműködésekben. Különösen nagy szerepe van az egyetemek proaktív regionális szerepvállalásának a lema-

radó, stagnáló régiókban, ahol valakinek non-profit alapon kell kezdeményező szerepet vállalnia konzorciumok létrehozásában, pályázatok készítésében, fejlesztési programok kidolgozásában és menedzselésében. Talán nem véletlen, hogy a PTE ez irányú regionális tanácsadói tevékenysége a hagyományosan egyetemi fennhatóság alá tartozó kutatás-fejlesztési területen indult meg a tudástranszfer regionális monopóliumának megőrzése céljából.

*Public relations elemek használata
a regionális környezettel való kommunikációra*

Jól összefogott és megtervezett PR-kommunikációval az egyetem elérheti, hogy a körülötte lévő társadalmi csoportosulásokkal illetve szervezetekkel összehangolja működését és jó kapcsolatot tartson fenn annak érdekében, hogy betöltse a regionális küldetését (Sándor, 2001). Az egyetem PR-tevékenységének a következő funkciók ellátására kell koncentrálnia (Marczell–Mezei, 2002):

- *Információs funkció*
Az egyetem számára releváns célcsoportok (potenciális ügyfelek, együttműködő partnerek) folyamatos tájékoztatása (weblapon, médiaszereplésekkel, kapcsolati menedzser alkalmazásával) az egyetem aktuális oktatási és kutatási tevékenységéről.
- *Image-alkító funkció*
Az egyetem arculati elemeinek felépítése ill. megváltoztatása a közvélemény megítélése alapján.
- *Kommunikációs funkció*
Kapcsolatok létrehozása az egyetem számára releváns célcsoportok (vállalatok, szervezetek, egyesületek, más oktatási intézmények stb.) között.
- *Egzisztencia-megtartási funkció*
Az egyetemre való utaltság folyamatos szükségességének hiteles bemutatása. A cél olyan pozíció megszerzése, ami a régióban folyó minden fejlesztési program számára megkerülhetlenné teszi az egyetem, mint tanácsadó, együttműködő partner alkalmazását.
- *Lobbyi funkció*
Az intézmény regionális, országos és nemzetközi szintű gazdasági-társadalmi-politikai kapcsolatainak feltérképezése. Az egyetemi oktatók kapcsolatrendszerének felmérése, a támogató „alumni” egyesület szervezésének hatékonyabb kommunikálása.

– *Fundraising funkció*

Nemzetközi tapasztalatok alapján központi, egyetemi szintű fundraising centrum létrehozása javasolható, ahol főállású munkatársak napi feladatként pályázati lehetőségeket kutatnak. Megjegyezzük, hogy az egyéni, vállalkozói megbízásokat teljesítő egyetemi oktatók jelenlegi gyakorlatával szemben csak nevesítetten egyetemi kutatási és fejlesztési megbízások jelenthetnek alapot az intézmény hatékony (a résztvevő egyének és szervezetek számára egyaránt hasznos) fundraising tevékenységének kialakításához.

Fontos megjegyezni, hogy az egyes funkciók csak akkor érik el a hatásukat, ha tervszerűen, átgondoltan, a szervezeti célok ismeretével, racionális törekvések kidolgozásával kerülnek megvalósításra. Az üzenetek tartalmi kialakításakor ügyelni kell arra, hogy mindig valós legyen a mondanivaló, a közlésmód pedig értelmes tartalommal, a szavak, és tettek egységességével párosuljon.

Mindazon megértés, bizalom, támogatás, amely a PR-eszközök használatával az intézmény és annak regionális környezete között kialakul, hosszú távra megalapozhatja az egyetem küldetésvállalásának eredményességét.

Jegyzetek

- 1) HU 9705-02-01-0036: Az integrált egyetemek újszerű továbbképzési modellje (Felsőoktatási regionális együttműködés a továbbképzés terén). Gesztor intézmény: PTE Továbbképző Központ. Ikt. szám: H-28.
- 2) HU9705-02-01-0029: Régióorientált gazdasági képzési struktúra fejlesztése a PTE KTK-n, az üzleti képzés és az üzleti szféra kölcsönkapcsolatának megerősítése. Gesztor intézmény: PTE KTK. Ikt. szám: H-13.
- 3) A PTE Intézményfejlesztési Tervének (IDP) felhasználásával, adatforrások: KSH Évkönyv 2000; Területi Statisztikai Évkönyv 2000.
- 4) Sajnos a nemzetközi kutatás fejlesztési források nagyságrendjéről és egyetemek közti megoszlásáról az Oktatási Minisztérium illetékes főosztálya sem tud hiteles, számszerű információt szolgáltatni. Tájékoztatásuk szerint az adatgyűjtés az érintettek ellenállásába ütközik. Az adathiány viszont nem csak a szakemberek dolgát nehezíti meg, hanem az egész ország pályázati esélyeit is rontják a nemzetközi forrásokért folytatott versenyben.
- 5) Adatforrás: a JPTE és jogutódja a PTE Rektori Hivatalának adatbázisa.
- 6) Adatforrás: a JPTE és jogutódja a PTE Rektori Hivatalának adatbázisa.

Irodalom

- Barnett, R. 1997: *Higher Education: a Critical Business*. London, Institute of Education.
- Clark, B. R. 1998: *Creating Entrepreneurial Universities: Organisational Pathways of Transformation*. Oxford, IAU Press/Pergamon.
- Dóry T. 2000: A regionális innovációs potenciál hatása a térségfejlődésre. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA RKK. pp. 556–574.
- European Spatial Development Perspective*, 1999: Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Faragó L. (szerk.) 1994: A Dél-Dunántúl területfejlesztési koncepciója. Pécs, MTA RKK.
- Gál Z. 2001: Az innováció-orientált régiófejlesztés lehetőségei a Székelyföldön. In *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben*. Csíkszereda, Székelyföld 2000 Munkacsoport. pp. 58–76.
- Horváth Gy. 1999: Kutatás, felsőoktatás és regionális átalakulás. Az innováció szerepe a regionális fejlődésben. – *Magyar Tudomány*. 4. pp. 447–458.
- Hrubi L. (szerk.) 1996: Baranya megye területfejlesztési koncepciója. Pécs, MTA RKK.
- Intézményfejlesztési terv. 2001: Pécsi Tudományegyetem, Kézirat.
- Marcell, V. – Mezei, K. 2002: The role of universities in the regional consulting. In *University and Society. Current Problems of Regional Co-operation*. Pécs, University of Pécs. pp. 47–51.
- Mezei K. 2001: Az egyetemek helye és szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. In Mezei C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécs, PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 56–68.
- Rechnitzer J. 1998: *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Sándor I. 2001: *Public Relations*. Budapest, BKÁE.
- Stone, I. 2000: Universities at the heart of the regional economic development? – *Northern Economic Review*. 1. pp. 69–93.
- Thanki, R. 1999: How do we know the value of higher education to regional development? – *Regional Studies*. 1. pp. 84–90.
- Varga J. 1998: *Oktatásgazdaságtan*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.

THE ROLE OF THE UNIVERSITIES IN REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Viktória Marczell – Katalin Mezei

The aim of this study is to present the possibilities that are available for Hungarian universities – which can be considered as regional after the integration of domestic higher education (HE) – in the field of economic development and consulting, and to draw a picture about the role of the University of Pécs (UP) in the South-Transdanubian Region.

Firstly we examine the extent of the universities' regional engagement. We describe the criteria of regional university and present a picture of the role of higher education in regional economies fittingly to the regional and educational policy of the European Union.

Then we analyse whether UP can be treated as a regional university. We can confirm it is. We guess UP is conscious of being regional university as there are a lot of initiatives which demonstrate this engagement. But on the other hand – although the half of the students (48.2%) come from the region – the university considers itself a traditional institution which receives students from the whole country. So that besides the formal and informal procedures deepen the UP's regional engagement, we should examine the problems appear, if we specifically connect the operation of the university to the region.

Finally we give some recommendation for the university to improve its PR activity in regional development.

16. DECENTRALIZÁLT TERÜLETFEJLESZTÉSI FORRÁSOK ZALA MEGYÉBEN

Füzesi Zoltán

Bevezetés

Egy országon belül az egyes települések, a kisebb és nagyobb térségek általában eltérő fejlettségi szinten állnak, így Magyarországon is. A rendszerváltás után hazánk gazdasági és társadalmi szerkezete jelentős változáson ment keresztül. A magántulajdon térhódításával, a külföldi tőke növekvő szerepével, a piaci viszonyok kialakulásával felerősödtek a korábban is meglévő területi egyenlőtlenségek. Egyes térségek elmaradottsága nőtt. Megjelentek a megfelelő infrastruktúra hiányából, valamint az egyoldalú ipari és mezőgazdasági körzetek kialakulásából származó problémák. A történelmi, természeti és települési adottságok, a gazdaság átalakulása, az állami ipar leépülése, a korábbi mezőgazdasági szervezetek átalakulása, valamint a keleti piacok elvesztése egyre jobban fokozták a területi egyenlőtlenségek kialakulását az ország keleti és nyugati részei között.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlettségi különbségeket nem lehet egy-egy akcióval vagy segélyprogrammal megoldani. Szükségessé vált a területi politika törvényi szabályozása, olyan intézményrendszerek kiépítése a hozzárendelt források biztosításával, melyek hosszú távon is a fejlettségi különbségek csökkentését eredményezhetik. Ez pedig nem jelentett mást, mint hogy az Európai Unióban sikeresnek bizonyult és elfogadott regionális politikát és a területfejlesztési gyakorlatot a hazai viszonyokra kell adaptálni (Váti Kht., 1998).

E folyamatok eredményeként született meg 1996-ban a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló XXI. számú törvény, amelynek hatására a települések, kistérségek, régiók elkezdtek készíteni a jövőre vonatkozóan területfejlesztési programjaikat. Az elkészült programok azonban csak akkor lehetnek sikeresek, ha az adott térségek tudatában vannak adottságaiknak, és erősségeiket, gyengeségeiket, lehetőségeiket és a veszélyeket figyelembe véve a rendelkezésükre álló erőforrásokat és a különböző támogatásokat a lehető legjobban hasznosítják.

1996-tól kezdődően a törvény hatására a terület- és településfejlesztési célokra fordítandó pénzeszközök egy részét decentralizálták, így lehetőség nyílt

arra, hogy a megyék gazdasági helyzetét, fejlődési irányait és lehetőségeit ismerő szakemberekből álló szervezet döntsön a pénzek odaítéléséről.

Dolgozatomban elsősorban a terület- és településfejlesztés 1996. és 1999. év közötti pénzügyi forrásaival, azok közül is a decentralizált állami támogatásokkal foglalkozom. A vizsgálat helyszínéül Zala megyét választottam, melyről egy rövid helyzetképet mutatok be az első fejezetben. A következő fejezetek alapvetően a területfejlesztési célelőirányzatról nyújtanak átfogó képet számos tájékoztató jellegű számadattal.

Helyzetkép Zala megyéről

Településszerkezet

Zala megye az ország nyugati részén helyezkedik el, az osztrák, a szlovén és a horvát határ mentén. Területe 3784 km², az ország területének 4,1%-a, lakosainak száma 297 511 fő, mely az ország népességének 2,9%-a, népsűrűsége 78 fő/km².

A megye területén 257 település található, ebből 8 városi jogállású. A megyei településhierarchia csúcsán Nagykanizsa és Zalaegerszeg áll. A két város jelentős gazdasági-ipari potenciálja és intézményei révén foglalkoztatási centrum is egyben.

A megyeszékhely Zalaegerszeg, szerepe és ellátó funkciója kistérségi vonatkozásban is kiemelkedő, mert nagy kiterjedésű aprófalvas térség és a legjelentősebb kistáj (Göcsej) központja. Vonzáskörzete aránytalanul nagy.

Nagykanizsa regionális szerepe a megyén belül hasonló jelentőségű, mint a megyeközponté. Elsősorban a város gazdasága, munkahelykínálata fontos, de az intézményi és egyéb ellátó funkciói is fejlettek.

Keszthely a harmadik legnagyobb város, egyben a nyugat-balatoni régió központja, tradicionálisan a Balaton fővárosának is nevezik. Jelentős szervező, kulturális, oktatási szerepe van, nagy idegenforgalmi vonzerővel rendelkezik.

Kisváros-térségi funkciót lát el Lenti, Letenye, Zalaszentgrót. Hévízt, mint országos jelentőségű gyógyüdülő várost kell kiemelnünk.

A megye településhálózatának, regionális szerkezetének sajátosságai nagyrészt a természetföldrajzi tényezők függvényében alakultak ki.

- A megye településszerkezetének egyik sajátos vonása a városiánys térségek és ehhez kapcsolódóan az É–D irányú, kevés K–Ny-i összekötő úthálózattal rendelkező településláncok kialakulása.
- A másik sajátosság a kislélekszámú települések rendkívül magas aránya.

Az 1. táblázatból jól látszik, hogy az ország 500 főnél kevesebb lélekszámú 1017 településének 14,8%-a (151 település) Zala megyében található és ennek

45,7%-ban (69 településen) 200 főnél kevesebben laknak. Az 500 lakosnál kisebb településen élő lakosság részaránya az országban átlagosan 2,1%, míg Zala megyében 11,8%-ot tesz ki. A 100 főnél kisebb falvak száma is növekszik, ma 32 feletti.

1. táblázat

A települések száma és a lakosság megoszlása településnagyság szerint, 1997

Településnagyság (lélekszám)	Települések száma		A lakosság megoszlása Zala megyében	
	Magyarország	Zala megye	fő	%
– 199	n. a.	69	7 394	2,5
200 – 499	1017	82	27 811	9,3
500 – 999	697	61	44 282	14,9
1 000 – 1 999	651	33	44 003	14,8
2 000 – 2 999	493	3	6 926	2,3
3 000 – 4 999	n. a.	4	15 899	5,3
5 000 – 9 999	133	2	16 544	5,6
10 000 – 49 999	116	1	20 931	7,0
50 000 – 99 999	11	2	113 721	38,3
100 000 felett	9	0	0	0,0
Összesen	3127	257	297 511	100,0

Forrás: Zala megye statisztikai évkönyve, 1997.

Az aprófalvas településszerkezet kialakulásában a történeti okok mellett a táji-természeti adottságok is döntő szerepet játszottak. A falusi települések ezen csoportjában az alacsony népességszám, a hátrányos földrajzi helyzet a gazdasági-társadalmi elmaradottságot jelöli. Zala megyében a település- és területfejlesztés egyik kulcskérdésének a kis- és aprófalvak helyzetének javítását kell tehát tekinteni.

A 219/1996. (XII. 24.) kormányrendelet, a 106/1997. (VI. 18.) kormányrendelet alapján készített 2. táblázat szerint a 257 nyilvántartott zalai településből 103 település minősül elmaradottnak, illetve elmaradott térséghez tartozónak. Ezek különböző arányban oszlanak meg az egyes kistérségek között. Az elmaradottság egyik leglényegesebb összetevője az elzártság, a zsáktelepülések magas aránya és a rossz megközelíthetőség, melyekre visszavezethető az infrastruktúra hiánya (pl. gáz, közlekedési hálózat) is.

Az okok abban kereshetők elsősorban, hogy

- a helyi ipar alacsony nyereségességet és alacsony műszaki színvonalat mutat,
- a domináns mezőgazdaság nem biztosít fejlődési lehetőséget,
- erős a csökkenés a mezőgazdasághoz kapcsolódó termékek piacán.

2. táblázat

A területfejlesztési szempontjából kedvezményezett térségek országos és Zala megyei megoszlása

Megnevezés	Térségek		Települések		Népesség	
	száma	aránya	száma	aránya	száma (ezer fő)	aránya
ORSZÁGOS						
Kedvezményezett térségek	88	58,7	1749	55,9	3 408	33,5
Gazdaságilag elmaradott	83	55,3	1650	52,7	3 017	29,7
Tartós munkanélküliség	41	27,3	911	29,1	1 742	17,1
Ipari szerkezetátalakítás	6	4,0	94	3,0	284	2,8
Mezőgazdasági vidékfejl.	38	25,3	849	27,1	1 321	13,0
Település szinten kedvezményezett	–	–	322	10,3	322	3,2
Összesen	150	100,0	3130	100,0	10 174	100,0
ZALA MEGYE						
Kedvezményezett térségek	3	50,0	103	40,0	63	21,0
Gazdaságilag elmaradott	3	50,0	103	40,0	63	21,0
Lenti	1	16,7	51	19,8	24	8,0
Letenye	1	16,7	28	10,9	20	6,7
Zalaszentgrót	1	16,7	24	9,3	19	6,4
Település szinten kedvezményezett	–	–	39	15,2	15	5,0
Összesen	6	100,0	257	100,0	299	100,0

Forrás: 219/1996. (XII. 24.) kormányrendelet, 106/1997. (VI. 18.) kormányrendelet.

Az elmaradott állapotot még számos tényező okozza, úgymint

- periférikus helyzet a megyén belül,
- különböző intézmények kényszerített központosítása,
- alacsony szakképzettségi szerkezet,
- a lakosság elöregedése.

A jellegzetes Zala megyei aprófalvas településszerkezet, a gyorsan romló gazdasági helyzet és már előbb említett elmaradottsági tényezők mind szükségessé tették a lakosság és a kistelepülések önszerveződését, a kistérségi társulások kialakulását.

Kistérségi társulások Zala megyében

Zala megyében az első kistérségi együttműködések 1991–1992-ben jöttek létre. A területfejlesztési törvény megjelenése előtt 14 kistérségi társulás működött. A törvény hatására további területfejlesztési társulások jöttek létre és így jelenleg

22 működik, melyek szinte lefedik a teljes megyét. Néhány település több társulásnak is tagja.

A társulások alapvető célként fogalmazták meg a térség társadalmi-gazdasági helyzetének feltárását, a kistérségi, településközi közös érdekek megfogalmazását, képviselését, a térség infrastruktúrájának közös fejlesztését, a lakossági ellátás segítését, a területfejlesztési koncepciók, programok elkészítését, a foglalkoztatási problémák kezelését, a gazdasági program kidolgozását, együttműködési lehetőségek feltárását, kihasználását, az idegenforgalom fejlesztését, a környezeti és a természeti értékek védelmét, megőrzését.

A társulások eddigi működésük során az alábbi főbb célkitűzéseket valósították meg:

- komplex kistérségi fejlesztési koncepciót készítettek;
- ágazati koncepcióval rendelkeznek (pl. idegenforgalmi, mezőgazdasági, infrastrukturális, szociális stb. területen);
- több társulás kidolgozta fejlesztési programját;
- a társulások többsége a több települést érintő infrastrukturális beruházásokat összehangoltan végezte el (telefon, gáz, útfejlesztés);
- közös pályázatokat készítettek és valósítottak meg (családgazdasági támogatás, szociális földprogram, falugondnoki hálózat, oktatásfejlesztés).

A kistérségi társulások működésének legnagyobb gondját a működési költségek vállalása jelenti, és annak a pénzeszköznek a megteremtése, amely a pályázatok önrészét képes biztosítani. A társulások egyik csoportja ezért csak a szigorúan vett létfenntartásra törekszik, valamint a területfejlesztés vonalán elvárható véleménynyilvánításra és érdekképviseletre. A másik csoport az anyagi források előteremtése érdekében a kreatív gondolkodást, innovatív kezdeményezést folytat, mely pályázatírási kényszert is jelent, növelve a programok számát.

A megyei önkormányzat felismerve az összefogás jelentőségét, kezdettől fogva támogatta, ösztönözte, segítette a kistérségi társulások megalakítását. A megyei önkormányzat 20 kistérségi társulásnak teljes jogú tagja, a társulások költségeihez hozzájárul az elfogadott alapító okiratok alapján.

Erősségek, gyengeségek, lehetőségek, veszélyek

Végezetül érdemes áttekinteni tömören a megye erősségeinek és gyengeségeinek SWOT-analízisét. A statisztikai adatokra és a szakértők tapasztalataira alapozottan a következő szempontok alapján készült el az analízis: természeti adottságok, infrastruktúra, mezőgazdaság, erdőgazdaság, ipar, kereskedelmi és egyéb szolgáltatások, turizmus, pénzügyi szolgáltatók, informatika, humán erőforrás-fejlesztés.

A 3. táblázatban szereplő SWOT-analízis megmutatja melyek azok a területek, amelyek a megye számára fejlődési lehetőségeket rejtnek magukba és melyekre kell odafigyelni ahhoz, hogy a megcélzott fejlődés zavartalanul mehessen végbe.

3. táblázat

Zala megye SWOT-analízise

<i>Erősségek</i>	<i>Gyengeségek</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Természeti, környezeti, földrajzi helyzete, védett tájai, turisztikai adottságai, nemzeti parkjai, építészettörténeti-művi adottságai • Kedvező éghajlata, erdőszültsége, optimálisan hasznosítható termálvízkészlete, CH meddőkútjai, megújuló energiaforrásai, CH-vagyona • Szellemi erőforrásai, képzettségi szintje, innovációs és vállalkozási képessége, készsége • Kulturális élete, nemzetközi hírneve, szociális érzékenysége, alacsony munkanélkülisége, kis munkaerőköltsége, szlovén–horvát határ menti adottságai • Gazdasági külső-belső kapcsolati rendszere, külföldi tőke jelenléte, beruházások kedvező aránya, erős exportértékesítés • Élelmiszer-feldolgozóipara, jó erdőgazdasága és fafeldolgozó-ipara nemzetközi hírű • Az üzleti-szolgáltató szféra gyors fejlődése, a bankfiókhálózat kiépülése, az idegenforgalom bővülése • A tervezett európai közlekedési folyosók átszelik, a magisztrális hálózat fő elemei érintik • Jó az ivóvíz- és energiahálózati elosztórendszerek kiépítettsége, nemzetközi tranzithálózatok átszelik • Kialakuló gazdasági-innovációs pólusai egy dinamikus gazdasági hálózatot alapoznak meg 	<ul style="list-style-type: none"> • Kedvezőtlen talajadottságok, meliorációs stop • Balatoni vízminőség-javítás elhúzódása • Felsőfokú oktatásban az universitás jellegű egyetem hiánya • Aprófalvak népességcsökkenése, elöregedése, társadalmi-gazdasági elmaradottság • Foglalkoztatási, szervezetváltási, oktatási támogatási eszközhiány, munkanélküliség • A gazdasági koncentráció mellett periferiális, elmaradott területek, belső feszültségforrások • Válságos agrárgazdaság • A belső kapcsolatokat biztosító közúthálózat elégtelensége, vasúthálózat korszerűsítési igénye • Az európai normák szerint elmaradott infrastruktúra (csatornázatlanság, hulladékgyűjtés hiánya, gázellátottság hiánya)

<i>Lehetőségek</i>	<i>Veszélyek</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Oktatás-képzés intézményi fejlesztése a nyugat-dunántúli határ menti régió közös programjai keretében • Részesül az EU határ menti PHARE CBC felzárkóztatási program támogatásban • OTK előirányzatai szerint határ menti vállalkozási övezet létesíthető Lenti központtal, beszállítói körrel, ipari parkok, inkubátorházak létesítési szándékai • Agrártámogatási és vidékfejlesztési program csatlakozás • Idegenforgalom, falusi turizmus ugrásszerű bővülése • Közlekedési rendszer bővülése, rekonstrukciója, logisztikai központ kiépítése, sármelléki repülőtér hasznosítása • Csatornahálózat, szennyvíztisztítás, hulladék-tároló fejlesztése • Nap-, biomassza, geotermális energiahasznosítási lehetőségek • Nemzetközi kapcsolatbővítés, EU régió tagság 	<ul style="list-style-type: none"> • A decentralizált (pénzügyi) eszközrendszer érvényesítésének elhúzódnása • Az EU felzárkóztatási támogatáshoz az önrész hiánya megyei és kistérségi szinteken • Az oktatás, átképzés, kvalifikált munkaerő hiánya • A termőföldek, erdők tulajdonviszonyainak kedvezőtlen alakulása, esetleges kiárúsítása, külföldiek túlsúlya a határ mentén és az üdülőterületeken • Közlekedésszisztéma-fejlesztés elhúzódnása • M7 és M70-es útfejlesztések elhúzódnása • A csatornahálózat kiépítetlensége, a hulladékelhelyezés bizonytalansága, a vízbázisok elszennyeződése • Lassú mezőgazdasági szerkezetátalakítás, a feldolgozóipar mérsékelt fejlődése • Az elmaradott térségek felzárkóztatása, a gazdasági tengely fejlesztése elhúzódnik • A regionális, interregionális kapcsolatfejlesztések stagnálása, a szomszédos régiókkal romló viszony következményei • Korlátozott pénzügyi források miatt nehéz tőkeemelést végezni

Forrás: Zala megye területfejlesztési koncepciója, 1997.

A területfejlesztés pénzügyi forrásai

A megfogalmazott lehetőségek megvalósításához, a veszélyek elhárításához forrásokra van szükség, amelyeknek egy meghatározó hányadát képezik jelenleg a terület- és településfejlesztési források.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény elfogadásával, a decentralizált területfejlesztési alapok létrehozásával fordulópontra következett be a területfejlesztés rendszerében. A területfejlesztési célokra az alábbi közvetlen finanszírozási eszközök állnak rendelkezésre:

- Állami címzett és céltámogatások;
- Különböző állami pénzalapok és célelőirányzatok;

- Szakminisztériumok pályázati úton elnyerhető támogatási keretei (munkaügyi, FVM-támogatások);
- Vidékfejlesztési céllelőirányzat (VFC);
- Területfejlesztési céllelőirányzat (TFC);
- Az önkormányzati szabályozás keretében működő területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás (TEKI);
- 1998-tól a helyi önkormányzatok címzett és céltámogatási rendszeréről szóló 1997. évi LXXXIX. tv alapján a céljellegű decentralizált támogatások (CÉDE);
- A pályázók saját forrásai.

Az 1996. év előtti centralizált támogatási rendszert a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvényben foglaltaknak megfelelően, egy részben decentralizáltan működő támogatási rendszer váltotta fel. A decentralizált források felhasználását évente kormányrendeletek szabályozzák.

A decentralizált területfejlesztési támogatásokról szóló döntések helyi szinten, a Zala Megyei Területfejlesztési Tanács (továbbiakban: ZMTT) ülésain születnek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközök együttes felhasználása, vagyis a forráskoordináció jelenleg csak részben érvényesül, mivel a döntések térben és időben is elhatárolódnak. Bár a fejezeti kezelésű előirányzatok és az elkülönített állami pénzalapok egymáshoz kapcsolódó célú, rendeltetésű előirányzatai összehangolt felhasználásának szabályairól, illetve az államháztartás működési rendjéről szóló 263/1997. (XII. 21.), illetve 217/1998. (XII. 30.) kormányrendeletek megkísérlik a támogatások összehangolását, azonban ez a gyakorlatban alig valósul meg.

Zala megye területfejlesztésének decentralizált forrásai

A Zala Megyei Területfejlesztési Tanács 1996–1997 között két decentralizált pénzeszköz fölött rendelkezett döntési hatáskörrel:

- a *területfejlesztési céllelőirányzat*, amely elsődlegesen gazdaságfejlesztési és munkahely teremtési célokat szolgál;
- a *területi kiegyenlítést szolgáló támogatás* az önkormányzatok infrastrukturális jellegű fejlesztéseit finanszírozza.

1998-tól a Tanácsnak döntési jogosultsága van a *céljellegű decentralizált támogatások* felhasználására is. Az elfogadott prioritások támogatása mellett ebből az előirányzathoz történik a helyi önkormányzatok előre nem látható természeti, vagy más károkból adódó vis maior többletkiadásainak részbeni vagy teljes fedezése.

Az egyes források éves keretének meghatározási alapja a lakónépességen túl az egy főre jutó GDP, illetve a kedvezményezett térségek népessége. A Kormány a 106/1997. (VI. 18) kormányrendeletében hirdette ki először a területfejlesztési szempontból kedvezményezett térségek jegyzékét, amely a statisztikai kistérségek 1994. január 1-jétől bevezetett rendszerén alapult, és amelyet azóta többször módosítottak. A kedvezményezett térségek köre a következő csoportokba sorolható:

- társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek,
- tartós munkanélküliséggel sújtott térségek,
- az ipari szerkezet átalakítás térségei,
- a mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei.

1998-ig a tartós munkanélküliséggel sújtott térségek külön kategóriát képeztek, de később elhagyták, mivel a munkanélküliség problémájának kezelése nem teljesen illeszthető be a kedvezményezett térségek kereteibe.

Zala megyében jelenleg három kedvezményezett térség található: Lenti, Letenye és Zalaszentgrót térsége, amelyek összesen 103 települést jelentenek. A kedvezményezett térségeken kívül az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott településeknél is van lehetőség pályázat benyújtására, továbbá támogathatók azok a beruházások, amelyeknek célja összhangban van a megyei fejlesztési koncepcióval.

Mivel a benyújtott pályázatok támogatási igényei a rendelkezésre álló támogatási kereteket többszörösen meghaladják, a Zala Megyei Területfejlesztési Tanács minden évben ismételten meghatározott prioritások alapján dönt a támogatások odaítéléséről. Az egyes években rendelkezésre álló támogatási kereteket a 4. táblázat mutatja be.

4. táblázat

A decentralizált területfejlesztési támogatási keretek alakulása Zala megyében, 1996–1999, millió Ft

Megnevezés	TFC/VFC	TEKI	CÉDE	Összesen
1996	115,3	118,3	–	233,6
1997	149,1	217,4	–	366,5
1998	150,8	238,6	160,0	549,4
1999	159,0	265,1	240,1	664,2
Összesen	574,2	839,4	400,1	1813,7

Forrás: A megyei decentralizált pénzeszközök felhasználásáról szóló 1996–1999. évi kormányrendeletek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a „területfejlesztési”-nek nevezett támogatások jelentős hányada településeken belüli kommunális fejlesztési célokat szolgál, ahogy azt a következő két fejezet is bemutatja. A CÉDE teljesen, a TEKI túlnyomó részben olyan célokra kerül felhasználásra, amelyek a települések belterületi infrastruktúrájának fejlesztését, korszerűsítését szolgálják. E fejlesztések nem minősülnek területfejlesztésnek, csupán településfejlesztésnek. A kormány 1996-tól ugyanis a településfejlesztést szolgáló támogatásokat fokozatosan átcsoportosította az országgyűlés hatásköréből a megyei területfejlesztési tanácsokhoz. Azokhoz (lásd TEKI, CÉDE) ezután már nem automatikusan, hanem pályázat útján lehetett csak hozzájutni. A területfejlesztési megnevezést csak azért használják rájuk, mert a megyei területfejlesztési tanácsok ítélik oda ezeket (Illés, 2002).

A tényleges területfejlesztési támogatásnak a TFC-t lehet tekinteni, amelyről bővebben a későbbiekben lesz szó.

Területi kiegyenlítő támogatás

A területi kiegyenlítést szolgáló előirányzat (TEKI) 1996 óta létezik. A támogatás a területi szempontból hátrányos helyzetben lévő önkormányzatoknak nyújt segítséget beruházásaik megvalósításához. A vissza nem térítendő támogatást termelő infrastruktúra kiépítéséhez, felújításához, fejlesztéséhez, illetve idegenforgalmi és szociális célú fejlesztésekhez lehet felhasználni. Támogatott a cél-támogatással megvalósuló beruházásoknál a saját forrás kiegészítése is, amely elősegíti a folyamatban lévő, ill. új induló beruházások megvalósítását.

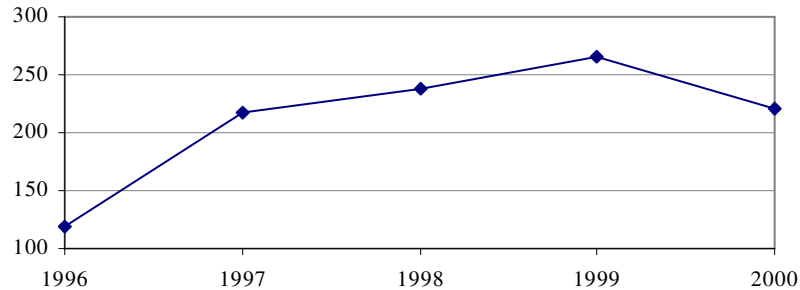
A TEKI-nél, mivel azt csak kedvezményezett térségekben lehet felhasználni, fontos szerepe van a kedvezményezett térségek kijelölésének. Ezt a szerepet csak az mérsékli, hogy nagyjából ugyanezen célokra a megyei fejlesztési tanácsok – a későbbiek bemutatandó – a céljellegű decentralizált alapból (CÉDE) is forrásban részesülnek, melyet a TEKI kompenzálásaként használnak fel, tehát azoknak juttatnak ebből, akik a TEKI-ből támogatásban nem részesülnek.

Az 1. ábra (mely tájékoztató jelleggel már a 2000. év támogatási összegét is tartalmazza) mutatja, hogy a felhasználható összeg 5 év alatt több, mint duplájára emelkedett. A legnagyobb növekedés 1996. és 1997. között következett be, ekkor a támogatási keret 99,1 millió Ft-tal, 83,77%-kal nőtt. A következő években a növekedés éves átlagos mértéke 15,9 millió Ft, üteme 10,4% volt, míg 2000-ben 17%-os csökkenés volt.

A támogatás célja a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve a súlyos munkanélküliséggel sújtott helyi önkormányzatok számára támogatás biztosítása fejlesztési célú kiadásaihoz. A területfejlesztési tanács az alábbi célokra adott támogatást az utolsó évben:

1. ábra

A TEKI támogatási keret alakulása Zala megyében, 1996–2000, ezer Ft

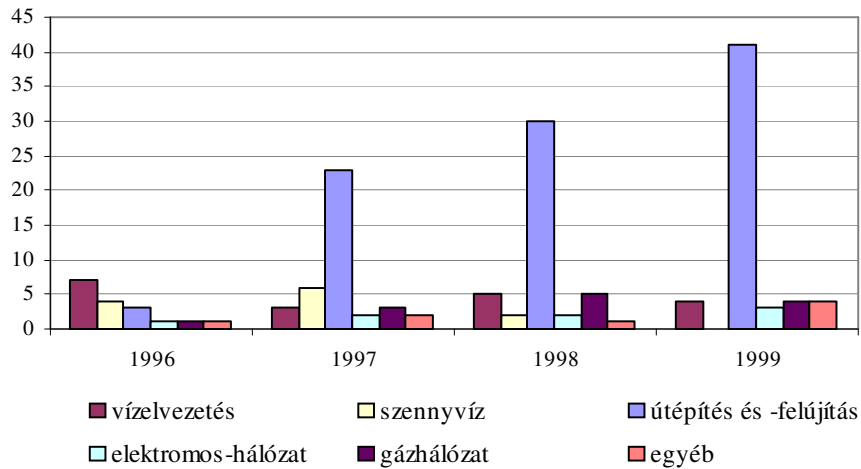
- a településeken, vagy azok egyes területein a termelő infrastruktúra kiépítéséhez;
- a bel- és külterületen meglévő termelő infrastruktúrális hálózatok felújításához, fejlesztéséhez;
- a felszíni vízelvezető rendszerek kiépítéséhez, felújításához és a holtágak rehabilitációjához;
- ipari területek előkészítéséhez;
- címzett támogatásban részesülő humán infrastruktúra fejlesztéshez;
- a turizmushoz, a környezet- és természetvédelemhez, a szociális célú, illetve a szociális foglalkoztatáshoz kapcsolódó önkormányzati fejlesztésekhez;
- önkormányzati tulajdonú és alapfeladataihoz kapcsolódó intézmények beruházásaihoz;
- a céltámogatásban részesülő beruházásokhoz.

A támogatás vissza nem térítendő támogatás. A pályázat benyújtása előtt megkezdett beruházások – a címzett és céltámogatással megvalósuló kivételével – nem támogathatók. Az adható támogatás nem haladhatja meg a más állami támogatásban nem részesülő beruházások esetében az elismerhető költségek 70%-át, a más állami támogatásban is részesülő beruházások esetében a költségek 40%-át.

A területi kiegyenlítő támogatásból megvalósuló beruházások¹⁾ legnagyobb része, ahogy azt a 2. ábra is mutatja, a termelő infrastruktúra kialakítását, felújítását szolgálja. A főbb műszaki infrastruktúra rendszerek: a közlekedés, hírközlés, a víz- és energiaellátás önmagukban is szerves részét képezik a területfejlesztésnek, a gazdaság és a turizmus fejlődésének alapjait jelentik.

2. ábra

Támogatott pályázatok számának alakulása célonként, 1996–1999, db

1996-ban 24 önkormányzat részesült TEKI támogatásban, ebből 17 beruházás (71%) termelő infrastrukturális jellegű. Út- és járdaépítéshez 3, vízvezető rendszerek kiépítéséhez és felújításához 5, szennyvízcsatorna építéséhez 4, árvízvédelmi gát építéséhez 2, ipari park létesítéséhez 1, gáz- és elektromos hálózat kiépítésére 1-1 önkormányzat kapott átlagosan 17% támogatást. Idegenforgalmat segítő fejlesztéshez öt önkormányzat kapott támogatást, turistaház kialakításához, víztározó létesítéséhez, termálkút fúrásához. A beruházásokhoz kapcsolódó TEKI támogatás átlagosan 42,2% volt.

1997. évben 64 önkormányzat nyújtott be pályázatot. A támogatott beruházások 94%-a infrastrukturális jellegű. Ezen belül 21 önkormányzat valósított meg út-, illetve járdaépítést vagy -felújítást, melyhez 39,9% TEKI támogatás kapcsolódott. A beadott 6 szennyvíz-csatornázási pályázatot átlagosan 6,9%-os támogatásban részesítették. A ZMTT ebben az évben három gázberuházást támogatott átlagosan 20,7%-kal. A fennmaradó 7 pályázat a felszíni vízvezetéshez, elektromos hálózatok kiépítéséhez, és egyéb termelő infrastruktúra kialakításához kapcsolódott 54,5%-os támogatási aránnyal. Az infrastrukturális beruházásokon felül 1997. évben összesen 13 szociális, kulturális, turizmust segítő, illetve egyéb célú fejlesztéshez ítelt meg TEKI támogatást a ZMTT.

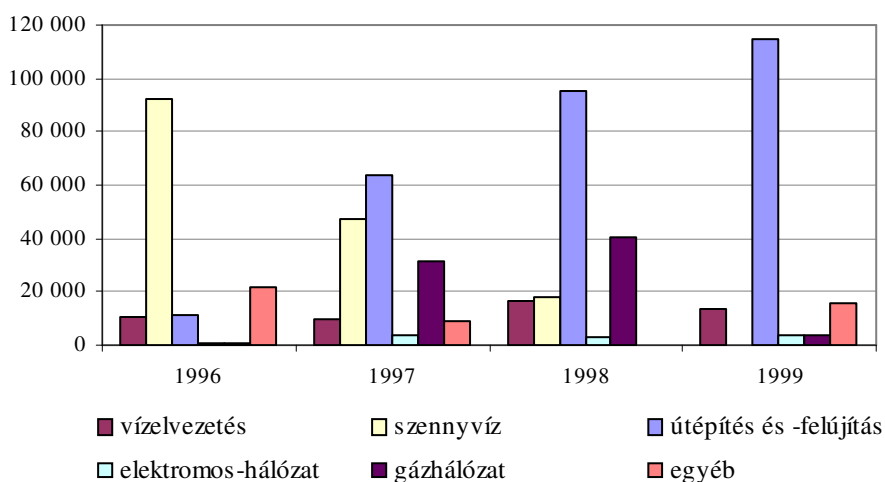
1998. évben 62 pályázat került jóváhagyásra, a pályázók visszalépése miatt összesen 59 beruházás valósult meg TEKI támogatással. Ennek 75%-a infrastrukturális jellegű beruházás volt. A 29 db út- és járdaépítés, illetve -felújítás beruházáshoz átlagosan 54%-os TEKI támogatás kapcsolódik. Az 5 felszíni vízvezetés-beruházás 70% TEKI támogatással valósult meg. Öt gázberuházást 24,5%-

kal támogatott a ZMTT. Két önkormányzat újította fel elektromos hálózatát és 2 szennyvízberuházás valósult meg. Ebben az évben az egyéb beruházások között 2 szociális fejlesztés és turizmushoz kapcsolódó fejlesztés valósult meg, továbbá 3 önkormányzat valósított meg egészségügyi gép-műszer beszerzést.

1999. évben 78 pályázatot hagyott jóvá a ZMTT, melyből 57 pályázat (73%) célja a termelő infrastruktúra kiépítése vagy felújítása volt. A támogatott útépitések száma 41. A felszíni vízelvezetéshez négy önkormányzat kapott támogatást a beruházási költségek 70%-ára. Elektromos hálózat építésére, bővítésére három településen került sor, a kapcsolódó TEKI támogatás 63,2%. Négy gázberuházás valósult meg, 70%-os TEKI támogatással. 70%-os TEKI támogatás segítségével 2 önkormányzat újított fel szennyvíztelepet, illetve hulladékátrolót. 1999. évben 21 nem infrastrukturális célú beruházás kapott átlagosan 39,1% TEKI támogatást. 13 közhasznú célú gépbeszerzés valósult meg, ezek nagy része falugondnoki szolgáltatáshoz kapcsolódó kisteherautó vásárlás volt. Három turistaházat alakítottak ki, és megvalósult a bázakerettyei és zalaszentgróti termálfürdő-építés következő üteme is.

3. ábra

A beruházások támogatásának alakulása, 1996–1999, ezer Ft

A fenti ábra alapján a legtöbb beruházás célja infrastrukturális jellegű volt. Ezek között is kiemelkedő volt az út- és járdaépítés, illetve -felújítás. Ennek oka, hogy ezek kisebb költséggel, ezáltal egy település saját beruházásaként és egyéb források bevonása nélkül megvalósítható fejlesztések, továbbá az infrastruktúra talán legfontosabb részét jelentik. A szennyvízcsatornázások száma és az ilyen célra fordított összeg csökkenő, mivel a magas bekerülési költséggel

járó fejlesztést csak a nagyobb önkormányzatok tudják finanszírozni, ezeken a településeken pedig többnyire már megtörtént a csatornázás. Elektromos hálózattal általában minden település rendelkezik, ezért az ehhez kapcsolódó fejlesztések felújítás, rekonstrukció, illetve új utcák építése miatti bővítés formájában valósulnak meg.

A négy év alatt egészségügyi, kulturális, oktatási célokra, valamint turizmus fejlesztésére és közhasznú munkák támogatására összesen 318 296,4 E Ft-ot fordítottak. Ennek köszönhetően több község rendelkezik városi színvonalú általános iskolával, a közterületek tisztán tartásához korszerű gépek állnak rendelkezésre, több szociális otthon megújult, modern egészségügyi gépeket, műszereket szereztek be; a megye több pontján várják turistaházak, vendégházak az oda látogatókat.

Céljellelű decentralizált támogatás

A céljellelű decentralizált előirányzat (CÉDE) 1998 óta áll az önkormányzatok rendelkezésére. Ezen támogatás újabb forrást biztosít az önkormányzatoknak. Ez a pénzeszköz egyrészt nincs kedvezményezett térségekre korlátozva, ezáltal lehetőséget biztosít a nem elmaradott térségbe tartozó települések műszaki infrastruktúra és önkormányzati tulajdonú létesítményeinek fejlesztésére, felújítására. Másrészt támogatást biztosít az előirányzat a helyi önkormányzatok előre nem látható természeti vagy más károkból adódó vis maior többletkiadásainak részbeni vagy teljes finanszírozására.

A CÉDE támogatási keretnél jelentkezik a legnagyobb támogatási igény. Ennek oka, hogy erre a keretre minden önkormányzat pályázhat a támogatható célok széles skálájára; sőt, az önkormányzati tulajdonban levő intézmények létesítéséhez, felújításához elsősorban ebből a decentralizált előirányzathoz kaphatnak támogatást.

A pénzeszközök elosztásánál a megyei fejlesztési programmal összhangban elfogadott prioritások érvényesülnek. Ennek megfelelően elsőbbséget élveznek:

- a címzett és céltámogatással megvalósuló beruházások befejezése érdekében a saját forrás kiegészítése;
- fejezeti kezelésű előirányzathoz benyújtott pályázatok támogatása;
- önkormányzati tulajdonú és alapfeladatokhoz kapcsolódó intézmények beruházása, fejlesztése;
- gázhálózat fejlesztésnél az önkormányzati intézmények hálózatfejlesztési hozzájárulása, a fűtésrekonstrukcióval kapcsolatos költségek;
- céltámogatásban, illetve egyéb támogatásban nem részesülő termelő infrastruktúrális beruházások, felújítások;
- felszíni vízelvezető rendszerek kiépítése;

- a turizmushoz, a környezet- és a természetvédelemhez, a szociális foglalkoztatáshoz kapcsolódó önkormányzati fejlesztések;
- az ipari területek előkészítése;
- településrendezési tervek készítése.

A támogatás aránya – az egyéb állami támogatásokkal csökkentett beruházási költség alapján – maximum 50% lehet. Az önkormányzatnak legalább 20% saját forrást kell biztosítani.

1998-ban és 1999-ben a rendelkezésre álló támogatási keret nagy részét, 28, illetve 23%-át önkormányzati tulajdonú intézmények létesítésére, felújítására fordították. Ez abszolút összegben is hasonló, közel 62, illetve 61 millió Ft támogatást jelent.

Jelentős arányt képvisel az út- és járdaépítések, illetve felújítások támogatása, bár az 1998. évi 24%-ot jelentő 51 083,7 E Ft-tal szemben 1999-ben 18 648 E Ft-ot, azaz a keret 7%-át fordították e célra.

Szennyvízcsatornázás támogatására 1998-ban 13%, 1999-ben viszont jóval több, 36% jutott. A megvalósuló beruházások összköltsége 89%-kal magasabb az előző évinél, a támogatási összeg pedig több, mint háromszorosa a korábbinak. A csatornaépítések átlagos támogatási aránya az előzőeknek megfelelően az 1998. évi 4,5%-ról 7,6%-ra nőtt.

A fűtőkorszerűsítésre fordított támogatások össztámogatáshoz viszonyított aránya 7, illetve 5%, az eltérés abszolút összegben is minimális. Az ilyen célú beruházások összköltsége és száma is kevesebb az előző évinél, ennek ellenére az egy beruházásra jutó átlagos támogatás 3650 E Ft-ról 2427,5 E Ft-ra csökkent.

1998-ban a keret 6%-át ivóvízhálózat kiépítésének támogatására fordították, a következő évben azonban ezt a célt nem támogatták. Fordított a helyzet gáz-hálózat építésénél. Ez a cél 1998-ban nem kapott támogatást, 1999-ben viszont 5% az össztámogatásból való részesedése.

A többi beruházási célra fordított összegek aránya mindkét évben minimális.

A területfejlesztési céllelőirányzat

A területfejlesztési céllelőirányzat (TEFA) 1996 óta áll rendelkezésre. 1999-ben keresztelték át területfejlesztésről *vidékfejlesztési céllelőirányzattá* (VFC), majd 2000-ben ismét a területfejlesztési céllelőirányzat (TFC) nevet kapta.

A TFC a következő célok eléréséhez nyújt segítséget:

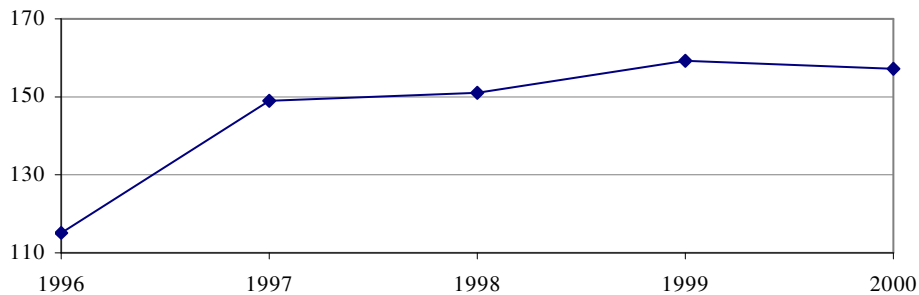
- társadalmi, gazdasági térbeli esélyegyenlőség megteremtése;
- átfogó szerkezetátalakítási, gazdaságfejlesztési, programok segítése;

- nemzetközi vállalkozói és befektetői tőke programokba való bevonásának segítése;
- határ menti területek együttműködésének segítése.

A támogatás elsősorban a gazdasági társaságoknak nyújt segítséget a termelő tevékenység beindításához, korszerűsítéséhez, termékszerkezet-váltáshoz, valamint a piacra jutáshoz vagy piacon maradáshoz. Részesülhetnek továbbá belőle nonprofit szervezetek és önkormányzatok is. A támogatás lehet vissza nem térítendő, visszatérítendő, vagy kamattámogatás és pályázati rendszerben történik az elosztása.

4. ábra

A terület/vidékfejlesztési céllelőirányzat alakulása Zala megyében, 1996–2000, millió Ft

Az ábrán jól látható, hogy a támogatási keret 1996 és 1997 között nőtt a legnagyobb mértékben, 29,3%-kal, 33,8 millió Ft-tal, majd 1997 után a növekedés megtorpant, mindössze 1,1 illetve 5,4%, ami összességében 1,7 illetve 8,2 millió Ft-ot jelent. Ezt összevetve a 11–12%-os inflációs ütemmel, a TFC reálértékének csökkenése jól érzékelhető. A beérkező pályázati igények alapján fontos lenne, ha a támogatási keret az elkövetkező években jelentősen növekedjen, így több fontos beruházás valósulhatna meg, illetve nagyobb támogatási összeg jutna egy-egy projektre.

A területfejlesztési céllelőirányzatra fordítható források felhasználásáról szóló kormányrendeletek évente szabályozzák a pályázati feltételeket. Egy adott pályázat csak akkor támogatható, ha az a kedvezményezett térségek fejlődését szolgálja, a megyei fejlesztési program keretében vagy vállalkozási övezetben valósul meg, illetve ha társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, vagy az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települést érint.

Támogatás csak a meghatározott célokra nyújtható. Ezek 2000-ben az alábbiak voltak:

- munkahelyteremtő; meglévő foglalkoztatott létszám megőrzését szolgáló piac- és termékváltást elősegítő beruházásokhoz;
- a térségi fejlesztési programokhoz, a helyi társadalom fejlődését, önszerveződését elősegítő programokhoz, a gazdaság fejlődését segítő tanulmányok készítéséhez;
- regionális fejlesztési tanácsok által nem támogatott, a gazdaságfejlesztéssel összefüggő és vállalkozásokat segítő termelő infrastrukturális beruházásokhoz;
- a humán erőforrást biztosító fejlesztésekhez;
- a falusi idegenforgalmi fejlesztésekhez;
- a megyei területfejlesztési tanács határozatában rögzített roma programokhoz;
- roma szervezetek működéséhez és képzési programokhoz szükséges berendezések számítástechnikai eszközök beszerzéséhez;
- a lakóhelyzet javításához és az ezzel összefüggő munkahelyteremtő programokhoz szükséges eszközök beszerzéséhez;
- elfogadott megyei vagy kistérségi területfejlesztési programok megvalósítását szolgáló fejlesztésekhez.

A kormányrendelet által meghatározott célok figyelembevételével a ZMTT évente határozza meg támogatási prioritásait. Ennek megfelelően 1996-ban több önkormányzat infrastrukturális beruházása részesült TFC-támogatásban; a támogatási keret 80%-át erre a célra használták fel. 1997-től a munkahelyteremtő beruházások élveztek elsőbbséget. 1999-ben lehetőség nyílt újabb beruházási célok, így a falusi, illetve gyógyturizmus támogatására is.

A támogatást belföldi székhelyű jogi személyek, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek, illetve belföldi magánszemélyek vehetik igénybe.

A támogatásnak három formája van:

- vissza nem térítendő,
- visszatérítendő,
- fejlesztési hitelekhez nyújtható kamattámogatás.

Az igénylőnek legalább 25%-os saját forrással kell rendelkeznie a fejlesztés megvalósításához. A visszterhes és vissza nem térítendő támogatások maximális arányát, valamint az igénybe vehető összes állami támogatás arányát a terület-, illetve vidékfejlesztési célelőirányzat felhasználásának szabályairól szóló kormányrendelet célonként határozza meg.

A megyei fejlesztési koncepció szerint elsőbbségi támogatási prioritást kell hogy kapjanak a munkahelyteremtést szolgáló beruházások. Az egyéb beruhá-

zások közül pedig legjelentősebbek az infrastrukturális jellegűek, bár az ilyen célú pályázatok száma évről évre csökken. Ennek oka, hogy az MTT az önkormányzatok beruházásait elsősorban TEKI-ből vagy CÉDE-ből igyekszik támogatni. További gyakori támogatási cél a kistérségi programok készítése is, amelyek a megyei fejlesztési koncepcióval összhangban készülnek, és az adott kistérség fejlesztési lehetőségeit tárják fel.

1996. évben még nem állt rendelkezésre a megyei területfejlesztési koncepció, a decentralizált támogatási rendszer újdonsága miatt kevesebb volt a munkahelyteremtő céllal benyújtott pályázatok száma is, ezért 1996-ban az infrastrukturális beruházások kapták a támogatások jelentős részét. A 9 támogatásban részesült munkahelyteremtő vállalkozás összesen 54 új munkahely létrehozását és 85 munkahely megtartását vállalta. A beruházások közül 4 mezőgazdasági, 2 ipari és 3 kereskedelmi jellegű.

Ebben az évben támogatásra került továbbá 16 infrastrukturális beruházás, 3 kistérségi program és egy kerékpárút terve átlag 15%-ban TFC-előirányzatból. A beruházások között szerepel a zalaegerszegi szennyvíztisztító telep bővítése, Kacorlak, Murakeresztúr, Zalalövő, Nova, Bocföldre, Csatár, Gyenesdiás községek szennyvízcsatornázása; Egervár, Alsónemesapáti, Pókaszepetk földgázellátása. Négy település valósított meg út-, illetve hídépítést.

Meg kell jegyezni, hogy 1996-ban a 29 beruházás átlagos költsége 36 008 E Ft volt, míg az átlagos támogatási összeg 5425 E Ft, ami azt jelenti, hogy a beruházások átlagosan 15,1%-ban kerültek támogatásból finanszírozásra. A legnagyobb összköltségű beruházás a zalaegerszegi szennyvíztisztító telep bővítése (256 millió Ft) volt, a legnagyobb támogatást a Bocföldre–Csatár Csatornamű Társulás kapta (22 millió Ft). A pályázók között 10 önkormányzat volt, melyek infrastrukturális fejlesztéshez kaptak pénzt, ezek a támogatások elsősorban településfejlesztésnek minősülnek. Amennyiben szűkítjük a vizsgált kört és az önkormányzatokon kívüli, ténylegesen területfejlesztési pályázatokra végezzük el a számításokat, megállapítható, hogy az egyes projektek átlagos bekerülési értéke 21 216 E Ft, és az átlagos támogatás 3665 E Ft, azaz átlagosan 17,3%. A magas bekerülési érték a tárgyévben megvalósuló 3 csatornamű beruházásra vezethető vissza, melyek az összes beruházási érték közel egynegyedét teszik ki. A rájuk eső támogatás pedig 26%-át jelenti az összes támogatásnak. Amennyiben tovább szűkítjük a kört és csak a munkahelyteremtő beruházásokat vizsgáljuk, az átlagos bekerülés érték már csak 14 097 E Ft és az átlagos támogatás is csak 2194 E Ft, azaz 15,5%, szemben az adható 30%-kal. Az egy teremtett munkahelyre jutó támogatás 366 E Ft, szemben az adható 800 E Ft-tal.

1997. évben 32 pályázat került a ZMTT által jóváhagyásra, amelyek közül összesen 21 volt munkahelyteremtő, illetve -megtartó beruházás. A beruházásokhoz jóváhagyott támogatás 10,4%, azaz 90 855 E Ft volt. A foglalkoztatni vállalt létszám összesen 1004 fő, amelyből 339 az új és 665 a megtartott mun-

kahelyek száma. A Tanács elsősorban az ipari jellegű beruházásokat támogatta. A megvalósítási költség az ilyen jellegű beruházásoknál a legmagasabb, és ezzel egyidejűleg a legnagyobb munkahelyteremtő képességgel bírnak.

1997-ben azonban már kevesebb, mindössze 8 egyéb célú beruházást támogatott a ZMTT. A Zala Megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány inkubátorház megvalósításához kapott 8% támogatást. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata 28,2% TFC-támogatást kapott az ipari park közművesítésének 39 000 E Ft-os költségéhez. Programok készítéséhez 4 pályázó nyert el támogatást.

Ebben az évben a beruházások átlagos költsége 18,1 százalékponttal volt több, míg az átlagos támogatási összeg 18,7 százalékponttal volt kevesebb az előző évinél. Ez a beruházások átlagosan 10,4%-os támogatását jelenti szemben 1996-os 15,1%-kal. A legnagyobb összköltségű beruházás a Bagodi Hűtőház Rt. gyümölcsfeldolgozó építése volt (175 408 E Ft), mint munkahelyteremtő beruházás, a legnagyobb támogatást (11 000 E Ft) a GOURMANDISE Kft. kapta a csigafeldolgozó üzem kialakításához, mely szintén munkahelyteremtő beruházás volt. A pályázók között 4 önkormányzat volt, melyek kistérségi programhoz és infrastrukturális fejlesztéshez kaptak pénzt. Amennyiben az önkormányzatok infrastrukturális pályázatain kívüli projektekre végezzük el a számításokat, megállapítható, hogy az egyes beruházások átlagos bekerülési értéke 37 308 E Ft, és az átlagos támogatás 3507 E Ft, azaz 9,4%, szemben az előző évi 17,3%-kal. Amennyiben pedig csak a munkahelyteremtő és -megtartó beruházásokat vesszük alapul, az átlagos beruházási költség 41 539 E Ft-ra és az átlagos támogatás 3929 E Ft-ra emelkedik, de ez csak átlagosan 9,4%-ot ad ki szemben az előző évi 15,5%-kal. A magas átlagköltség azzal magyarázható, hogy ebben az évben 4 pályázó beruházási költsége is meghaladta az 50 millió Ft-ot. Egy új munkahely teremtésére átlagosan 184,9 E Ft TFC-támogatást (az előző évhez képest 50%-kal kevesebbet) adott a ZMTT, míg a munkahelymegtartó beruházások támogatása mindössze 25,07 E Ft/fő volt.

1998. évben 25 munkahelyteremtő illetve -megtartó beruházás támogatásáról döntött a Zala Megyei Területfejlesztési Tanács. A megvalósuló beruházások révén a támogatottak 1557 munkahely megtartása mellett további 356 munkahely teremtését vállalták. Ebből a munkahelymegtartást szolgáló beruházások száma 2, ami 140 fő alkalmazását jelentette. A megvalósult beruházások közül 15 ipari, 8 mezőgazdasági és 2 egyéb jellegű beruházás volt. Az ipar területén 276 új munkahelyet teremtettek a meglévő 1550-en felül, továbbá 180 megtartásához kaptak támogatást. A mezőgazdaságban a meglévő 59 mellett 51, a kereskedelem vendéglátás ágazatában pedig 8 új munkahelyet hoztak létre.

1998-ban 13 infrastrukturális és egyéb célú beruházás kapott TFC-támogatást. Többek között egy ipari terület kialakítása és egy újabb inkubátorház léte-

sítése részesült belőle. A kapcsolódó támogatási arány 21,6, illetve 19,9% volt. Négy önkormányzati társulás kapott kistérségi programok készítéséhez 66,7% arányú támogatást. Továbbá 5 gázberuházás részesült a területfejlesztési célelőirányzat megyei keretéből.

1998-ban a beruházások átlagos költsége 18,3 százalékponttal, az átlagos támogatási összeg 34,8 százalékponttal volt kevesebb az 1996. évinél. A csökkenés mögött a rendelkezésre álló TFC-forrás csekély mértékű, valamint a pályázatok számának ennél jóval gyorsabb növekedése áll. A beruházások ebben az évben átlagosan 12%-ban kerültek támogatásra, szemben az 1996-os 15,1%-kal. Az előző évi adatokkal összevetve megállapítható, hogy a beruházások átlagköltsége az 1997-es költségek 69%-a, ami azt jelenti, hogy tárgyévre az alacsonyabb összköltségű de nagyobb darabszámú projektek a jellemzők, figyelembe véve azt is hogy a 38 beruházás bekerülési értékének 28,9%-át egy fejlesztés jelenti. A legnagyobb összköltségű beruházás a KÖGÁZ Rt. gázhálózat fejlesztése volt (323 491 E Ft), mint infrastrukturális beruházás, a legnagyobb támogatást (19 315 E Ft) a Z.V.G. Kft. kapta üzemcsarnok építéshez, mely munkahelyteremtő beruházás volt. A pályázók közötti 8 önkormányzat infrastrukturális fejlesztéshez kapott támogatást. Az önkormányzatok pályázatain kívüli projektek esetében, megállapítható, hogy az egyes beruházások átlagos bekerülési értéke 31 006 E Ft, és az átlagos támogatás 3782 E Ft, azaz 12,2%, szemben az 1996-os 17,3%-kal. Amennyiben pedig csak a munkahelyteremtő és megtartó beruházásokat vizsgáljuk, az átlagos beruházási költség 25 005 E Ft-ra csökken és az átlagos támogatás 4064 E Ft-ra emelkedik, ami átlag 16,3%-ot jelent, és ezzel meghaladja az 1996-os 15,5%-ot. Egy új munkahely teremtésére átlagosan 239,5 E Ft TFC-támogatást (az előző évhez képest 29,5%-kal többet) adott a ZMTT, míg a munkahelymegtartó beruházások támogatása 59,8 E Ft/fő volt.

1999. évben 25 munkahelyteremtő beruházás kapott támogatást. A támogatott fejlesztések 679 fős bázislétszám megtartása mellett 127 új munkahely létesítését eredményezték. A támogatott beruházások között csökkent a mezőgazdasági jellegű fejlesztések száma, mindössze 2 ilyen volt. 1999-ben 21 ipari jellegű beruházás részesült támogatásban. Ebben az ágazatban 699 munkahely megtartása mellett további 446 fő foglalkoztatását vállalták.

Ebben az évben 11 nem munkahelyteremtő célú beruházás kapott továbbá VFC-előirányzathoz támogatást. Tőkejuttatásban részesült egy halastó létesítése, szeméthyűjtő autó vásárlása. A Zala Megyei Kereskedelmi és Iparkamara a helyi vállalkozások működését elősegítendő konferenciaterem létesítéséhez 30%-os támogatást vett igénybe. Az alacsony népességű falvak lakossága ellátásának javítása érdekében a Páka és Körzete ÁFÉSZ-t szintén támogatásban részesítették boltfelújítás beruházásához. Településrendezési terv készítéséhez

Letenye Város Önkormányzata részére 1478 E Ft támogatást hagytak jóvá. A falusi turizmus elősegítése érdekében pedig 3 pályázó részére átlagosan 20,4% arányú támogatást ítélték meg. Kedvező elbírálásban részesült egy kistérségi program készítése is, a Zalai Falvakért Egyesület beruházása 70%-os támogatást kapott. A KÖGÁZ Rt. 4,3%-os támogatást élvező beruházása pedig újabb 4 község földgázellátását tette lehetővé.

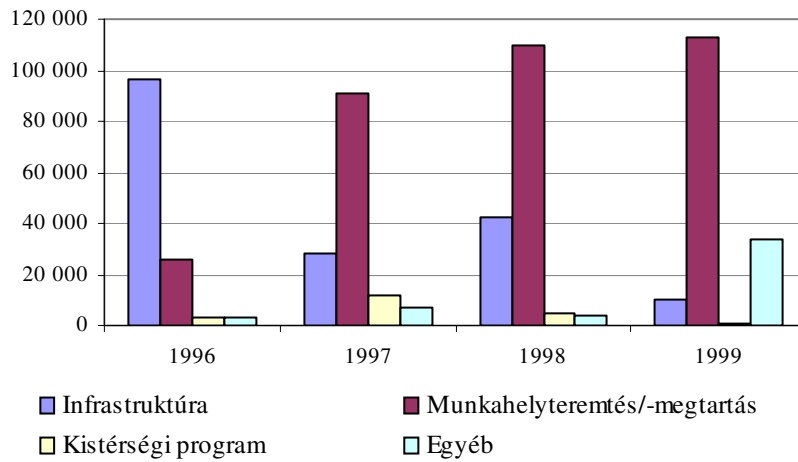
A beruházások átlagos költsége 1999-ben 45,1, az átlagos támogatási összeg 40,6 százalékponttal volt kevesebb az 1996. évinél. A csökkenés mögött továbbra is a rendelkezésre álló TFC-forrás kis mértékű növekedése, míg a pályázatok számának előző évi szinten való stagnálása áll. Az alacsonyabb átlagos támogatás ellenére a beruházások ebben az évben átlagosan 16,2%-ban kerültek támogatásra, mely alig magasabb az 1996-os szintnél. Az előző évi adatokkal összevetve megállapítható, hogy a beruházások átlagköltsége az 1998-as költségek 67%-a, ami megerősíti, hogy ebben az évben is az alacsonyabb összköltségű projektek a jellemzőek. A legnagyobb összköltségű beruházás ismét a KÖGÁZ Rt. gázhálózat fejlesztése volt (170 007 E Ft), mint infrastrukturális beruházás, a legnagyobb támogatást (9600 E Ft) a Zalai Nyomda Rt. kapta gépbeszerzéshez, mely munkahelyteremtő beruházás volt. A pályázók közötti ebben az évben 3 olyan önkormányzat volt, mely infrastrukturális fejlesztéshez és egy, mely program készítéshez kapott támogatást. Az önkormányzatok infrastrukturális pályázatain kívüli projektek esetében megállapítható, hogy az egyes beruházások átlagos bekerülési értéke 20 422 E Ft, és az átlagos támogatás 3274 E Ft, azaz 16%, szemben az 1996-os 17,3%-kal. Amennyiben pedig csak a munkahelyteremtő és megtartó projekteket értékeljük, az átlagos beruházási költség 16 597 E Ft-ra, az átlagos támogatás 3535 E Ft-ra csökken az előző évihez képest, ami átlag 21,3%-ot jelent és ezzel meghaladja az 1996-os 15,5%-ot és az előző évi 16,3%-ot is. Egy új munkahely teremtésére átlagosan 668,2 E Ft TFC-támogatást (az előző évi háromszorosát) adott a ZMTT.

A 5. ábra azt mutatja, hogy az egyes beruházási célok aránya a négy év alatt jelentősen változott. Az infrastrukturális beruházások száma és az e célra fordított összeg is csökken. A kistérségi programok száma viszonylag állandó, az utolsó évben csökkent. A támogatási összegek alakulása mutatja, hogy 1997-től ennél az előirányzatnál a munkahelyteremtő beruházások élveznek elsőbbséget. Az egyéb célokra fordított összegek viszonylag állandóak az utolsó 3 évben. A fejlesztések közül talán a legfontosabbak a megye infrastrukturális helyzetét javító beruházások.

Az eddig leírtakból levonható következtetéseket összegezzük a 6. ábra segítségével.

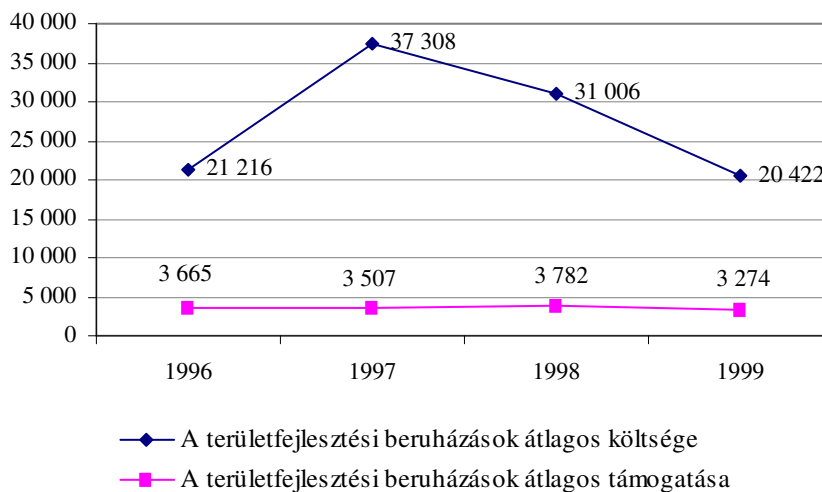
5. ábra

A TFC/VFC beruházások támogatásának alakulása, 1996–1999, ezer Ft

6. ábra

A területfejlesztési beruházások átlagos költségének és átlagos támogatásának alakulása, 1996–1999, ezer Ft

A fenti ábrán két adatsor szerepel, az első a területfejlesztési beruházások átlagos költség adatait tartalmazza, mely az önkormányzatok infrastrukturális beruházásai nélküli projektek átlagköltségeit mutatja meg. Az önkormányzatok infrastrukturális beruházásai azért nem kerültek feltüntetésre, mivel ezek telepü-

lésfelkészítési célokat szolgálnak és nem területfejlesztést jelentenek. A másik görbe pedig az átlagos támogatások alakulását mutatja.

Az ábrán jól látható, hogy a beruházási átlagköltségben 1997-ben jelentős ugrás tapasztalható, mely a nagyobb összegű beruházásokra, többek között a munkahelyteremtő és -megtartó beruházásokra vezethető vissza. A következő években ez az érték folyamatosan csökken, ami alapvetően azzal magyarázható, hogy a ZMTT alapvetően az alacsony költségű beruházások támogatása felé fordult. 1999-ben ez az érték már 20 422 E Ft, csak fele az 1997. évi értéknek.

Az átlagos támogatás görbáját vizsgálva megállapítható, hogy egyrészt nem követi a költséggörbén kirajzolódó ugrást, ami azt jelenti, hogy 1997-ben a beruházások alacsonyabb mértékben voltak támogatva, mint korábban, illetve később. Jól látható, hogy a legmagasabb mértékben 1996-ban, illetve 1997-ben kerültek támogatásra ezen beruházások. A görbe jellege a 1998-as kiemelkedést leszámítva stagnáló, egyre inkább csökkenő tendenciát mutat. Nem tükrözi tehát a megye részére megítélt TFC-támogatások összegének növekedését sem. Utóbbi azzal magyarázható, hogy a pályázatok száma 1996-tól 1999-ig folyamatosan növekedett.

A munkahelyteremtő beruházásokra vonatkozóan hasonló grafikonokat kapunk.

Amennyiben megvizsgáljuk az egyes évek beruházási átlagköltségeit és a támogatottak körét, megállapítható, hogy

- A ZMTT 1996 és 1999 között számos önkormányzatnak nyújtott támogatást infrastrukturális fejlesztési beruházáshoz TFC-keretből. Ezek a beruházások általában helyi (települési) igények kielégítését szolgálták, és hidak, utak építését, adott település gázellátását, illetve csatornázását jelentették. Ezen feladatok inkább a területi, település felzárkózás, kiegyenlítés kategóriájába sorolandóak és nem tekinthetők szorosan vett területfejlesztésnek.
- Az önkormányzatokon kívüli támogatottak között alapvetően meghatározók az egyéni vállalkozók, a mikro- és kisvállalkozások, melyek az alacsonyabb összegű, elsősorban helyi piacokat, lokális igényeket kielégítő fejlesztéseket valósítanak meg és ezáltal velük kapcsolatban sem lehet területfejlesztésről beszélni.
- A ZMTT támogatáspolitikájában az a tendencia fedezhető fel, hogy lehetőség szerint minden befogadott pályázónak nyújt valamekkora támogatást. Ez azonban a rendelkezésre álló TFC-keret szétaprózódásához, a területfejlesztési stratégiai célok háttérbe szorulásához vezet és végül egy olyan „segélyt” osztó rendszer alakul ki, ahol minden pályázó a maximális támogatást kéri, abban a reményben, hogy a kért összeget ugyan nem, de valamennyit kapni fog. Figyelembe véve, hogy a jelenlegi jogszabály-

ok lehetővé teszik a támogatott részére a kért és kapott támogatás közötti különbségnek megfelelő összegű költség csökkentést, előbb-utóbb felmerül a pályázatok valóságtartalmának kérdése is.

Összefoglalás

A decentralizált területfejlesztési támogatási rendszer az 1996-os „hőskortól” napjainkra alapcéljait elérő, működő rendszerré vált. A 1996–1999-es évek tapasztalatai egyértelműen bizonyítják, hogy nagyon nagy igény van Zala megyében a területfejlesztési tanács által odaítélhető forrásokra. A pénzügyi lehetőségeket többszörösen meghaladó pályázati igények, az ezekhez társult önerő és a pályázókkal való közvetlen kontaktus tapasztalatai azt mutatják, hogy a decentralizáció olyan források aktivizálását tette lehetővé, amelyek egyébként nem vagy csak részben épültek volna be a gazdaságfejlesztési folyamatokba.

Negatívumként jelentkezik az, hogy a helyi fejlesztési szándékokhoz képest kevés a megyébe decentralizált forrás. A tanácsnak minden évben a lehetőségekhez mérten nagy és egyre növekvő támogatási igénnyel kell szembenéznie.

A decentralizált területfejlesztési források működtetésének vizsgált évei igazolták azt az elgondolást, hogy a támogatásoknak a felhasználás garanciáinak biztosításával kell a támogatotthoz kerülniük. A forrásharmonizáció igénye és lehetősége látens módon a rendszer egészében jelen volt és van. Országosan egyik évben sem sikerült megoldani a pályázatoknál igénybe vehető más állami támogatások harmonizációját.

A decentralizált területfejlesztési források gazdaságfejlesztési mozgósító ereje, hatékonysága és a működtetésükhöz kiépített rendszer indokoltá és lehetővé tenné a fejlesztési források nagyobb mérvű decentralizációját. Ehhez azonban szükség van arra is, hogy a megyei területfejlesztési tanács szakítson az 1996–1999 közötti gyakorlattal és a forrásokat rendeltetésüknek megfelelően, a koncentráció elvét figyelembe véve használja fel.

Jegyzet

- 1) A TEKI-vel, CÉDE-vel és TFC/VFC-vel kapcsolatos beruházási adatok forrása a Magyar Államkincstár Részvénytársaság adatbázisa.

Irodalom

- 107/1996. (VII. 16.) korm. rendelet a területfejlesztési célleírányzat felhasználásának 1996. évi részletes szabályairól.
108/1996. (VII. 16.) korm. rendelet a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználásának részletes szabályairól.

- 109/1996. (VII. 16.) korm. rendelet a területfejlesztési céllelőirányzat és a területi kiegyenlítést szolgáló 1996. évi fejlesztési célú támogatás megyék közti felosztásáról.
1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről.
- 30/1997. (IV. 18.) OGY. határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről.
- 80/1997. (V. 14.) korm. rendelet a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások 1997. évi felhasználásának részletes szabályairól.
- 81/1997. (V. 16.) korm. rendelet a területfejlesztési céllelőirányzat felhasználásának 1997. évi részletes szabályairól.
- 105/1997. (VI. 18.) korm. rendelet az 1997. évi területfejlesztési céllelőirányzat és a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás megyék közötti felosztásáról
- 215/1997. (XII. 1.) korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 219/1996. (XII. 24.) korm. rendelet módosításáról.
- 263/1997. (XII. 21.) korm. rendelet a fejezeti kezelésű előirányzatok és az elkülönített állami pénzalapok egymáshoz kapcsolódó célú, rendeltetésű előirányzatainak összehangolt felhasználásának szabályairól.
- 9/1998. (I. 23.) korm. rendelet a helyi önkormányzatok címzett és céltámogatásának, a céljellegű decentralizált támogatásának igénybejelentési, döntés-előkészítési és elszámolási rendjéről, valamint a Magyar Államkincstár finanszírozási, elszámolási és ellenőrzési feladatairól, továbbá a TÁKISZ feladatairól.
- 16/1998. (I. 30.) korm. rendelet a fejezeti kezelésű előirányzatok és az elkülönített állami pénzalapok egymáshoz kapcsolódó célú, rendeltetésű előirányzatainak összehangolt felhasználásának szabályairól szóló 263/1997. (XII. 21.) korm. rendelet módosításáról.
- 19/1998. (II. 4.) korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett területeinek jegyzékéről.
- 31/1998. (II. 25.) korm. rendelet a területfejlesztési céllelőirányzat felhasználásának részletes szabályairól.
- 32/1998. (II. 25.) korm. rendelet a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználásának részletes szabályairól.
- 217/1998. (XII. 30.) korm. rendelet az államháztartás működési rendjéről.
- 40/1999. (III. 3.) korm. rendelet a vidékfejlesztési (területfejlesztési) céllelőirányzat 1999. évi felhasználásának részletes szabályairól.
- 41/1999. (III. 3.) korm. rendelet az 1999. évi vidékfejlesztési céllelőirányzat és a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás megyék közti felosztásáról.
- 42/1999. (III. 3.) korm. rendelet a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások felhasználásáról szóló 32/1998. (II. 25.) Korm. rendelet módosításáról.
- Illés I. 2002: A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. Kézirat.
- Négy év tükrében 1994–1998. Zala megye. Budapest, KTM, 1998. április.
- Területfejlesztés a Nyugat-dunántúli régióban. Központi Statisztikai Hivatal Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala Megyei Igazgatóságai, 1999.

- Területfejlesztési kézikönyv. Budapest, VÁTI Kht. 1998.
Zala megye területfejlesztési koncepciója. Budapest, PYLON Kft. 1997.
Zala megye területfejlesztési stratégiai és operatív programja, összefoglaló-előzetes, döntés-előkészítő anyaga. Budapest, PYLON Kft. 1998.
A Zala Megyei Területfejlesztési Tanács üléseinek előterjesztései és jegyzőkönyvei, 1996–1999.

DECENTRALISED REGIONAL DEVELOPMENT RESOURCES IN ZALA COUNTY

Zoltán Füzesi

Specific settlements, as also smaller and larger regions within a country are usually at different developmental levels, such as is the case in Hungary. After the change of regime the structure of Hungarian society and of the economy underwent significant changes. Local and regional differences were emphasised in the expansion of the private ownership, in the increasing role of foreign capital and in the development of market relations. Within a short time problems appeared due to deficiencies in the infrastructure and form the unbalanced formation of industrial and agricultural areas. The historical and natural conditions relating to settlements, the changes in the economy, the dismantling or disposal of state-owned industry, the metamorphosis of agriculture and the loss of the eastern markets increased more and more the regional differences between the eastern and western sides of the country. A regional policy and the establishment of an institutional structure with the necessary resources became more and more necessary. Only a combined operation of all of these can bring about a long-term decrease in developmental differences.

In my essay I propose to show the financial resources for regional and settlement development between 1996 and 1999, but focusing primarily on decentralised subsidies. For my research in this area I have chosen Zala County. In the first chapter I shall introduce the county in question by means of a short general survey and in the following chapters I shall try to give a more detailed picture incorporating informative data on regional development provision, on regional equalisation subsidies and specifically on the subsidy targeting decentralisation in the area under survey between 1996 and 1999. An analysis of the last few years' events and results is currently in progress and I would like to introduce these in later studies.

The decentralised regional development subsidy system has evolved to date from the „heroic” age of 1996 into a sound operating, system which has achieved its purpose. The results and experience of 1996 to 1999 demonstrate clearly that there is a large demand for the resources allocated by the Regional Development Council in Zala County and competitive applications far exceed the financial resources available. The amount of these resources and direct contact with the applicants clearly show that decentralisation has brought into use resources which were either never or, at most, only partly utilised in the economic development of the county.

17. A VASÚTI KÖZLEKEDÉS HAZÁNKBAN ÉS A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓBAN AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS ELŐTT

Molnár András

Bevezetés

Gazdasági fejlődésünk, a világgazdaságban és a nemzetközi politikában történő érvényesülésünk feltétele európai uniós integrációnk. Ezt a folyamatot kell, hogy szolgálja a közlekedésünk tulajdoni szerkezetének, szervezeti struktúrájának átalakítása, valamint műszaki fejlesztése. A minden tekintetben modernizált közlekedésnek elő kell segítenie a területi különbségek csökkentését, a belső területi kohéziót, valamint a környező országokkal való kapcsolatok gazdagítását, és hozzá kell járulnia az egyes országokban, a régiókon, térségeken belül a gazdasági és életlehetőségek javulásához.

Ahol piaci vagy technológiai akadálya nincs, a harmonizáció a közlekedési szektorban már megtörtént vagy folyamatban van; a gazdasági, illetve társadalmi szempontból érzékeny területeken a zökkenőmentes integráció érdekében fokozatos közelítés szükséges.

Tranzit szerepéből következően Magyarországon a tíz páneurópai közlekedési folyosó közül négy halad át. E folyosók az Unió közlekedési hálózatának legfontosabb irányait hosszabbítják meg Európa keleti része felé. Az egyes régiók életét, az európai, illetve globális körforgásba történő bekapcsolódását nagymértékben elősegítheti a távolsági (nemzetközi) közlekedés fejlettségének foka.

Az Európai Megállapodás (a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló megegyezés, amelyet Brüsszelben, 1991. december 16-án írtak alá) alapján tárgyalások folytak a közúti áru fuvarozási tranzitról, a nemzetközi különjáratú autóbusz-közlekedésről, a belvízi hajózásról, valamint a légi közlekedésről. E megbeszélések már lezárultak, hosszú távon meghatározva közlekedésünk jövőjét. Azonban nagy kérdés, hogy mennyiben sikerül felvennünk a versenyt a nyugat-európai országokkal a közlekedésünk fejlesztését szolgáló integrációs forrásokért.

A vasúti közlekedési ág hazánkban – arányának csökkenése ellenére – hagyományosan jelentős közlekedési ág. Nagy szerep jut a vasútnak mind hazánk, mind az Európai Unió szándékai szerint. E tanulmány főként a vasúti közlekedés néhány aktuális kérdését tárgyalja:

- Milyen annak jelenlegi állapota?
- Milyen pozíciókat sikerült kiharcolnia a csatlakozási tárgyalások során?
- Milyen jogharmonizációs feladatokat ró hazánkra a fejezet lezárása?
- Milyen szerepet játszhat egy régió, pl. a Dél-Alföld életében, stratégiai koncepciójában a vasúti közlekedés?

Először megvizsgálom azokat a részben már ismert tényeket, amelyek alátámasztják azt a véleményt, hogy vasúti közlekedésre szükségünk van a XXI. században is; kimutatom azokat a tényezőket, amelyek kedveznek e közlekedési alágazatnak, illetve melyek azok a kedvezőtlen tényezők, amelyek megnehezítik annak versenyképességét. A továbbiakban bemutatom, milyen állapotban van jelenleg a magyar vasút, választ adva arra a kérdésre, hogy versenyre kelhet-e a nyugat-európai versenytársaival. Ezután áttekintem a közlekedési fejezet lezárásának következményeit és megvizsgálom, hogy ez milyen kötelezettségeket ró Magyarországra, illetve képesek vagyunk-e ezeket a követelményeket teljesíteni. Végül a Dél-alföldi régió és a vasút kapcsolatát vizsgálom meg.

Fontos kihangsúlyoznom, hogy a vasúti közlekedés tárgyalásakor elemzésemet a MÁV-ra – mint meghatározó vasúttársaságra – vonatkozóan végeztem el, bár tudom, hogy más szereplő is létezik hazánkban (pl. GYSEV).

A vasúti közlekedés létjogosultságának kérdése, globális tényezők

„Az áruszállítási teljesítmények az ezredfordulóig alig növekednek... A személyközlekedési teljesítmények növekedése az ezredfordulóig a GDP fejlődési ütemét nem éri el, az ezredfordulót követően a növekedés üteme kismértékben meghaladja a GDP-jét. A koncentrált ipari területek és lakóhelyek közötti rendszeres, tömeges hivatásforgalmi utazások tovább csökkennek, míg az üzleti utazások mennyisége jelentősen fejlődik, növelve a személygépkocsi utazási teljesítmények részarányát. A személygépkocsik száma 2000-re meghaladja a 2,4 milliót, 2010-ig a 3–3,4 milliót. Az egyéni közlekedés térnyerésének határt szab a »fenntartható fejlődés« követelménye” (*A magyar közlekedéspolitiká, 1996*). A kis tömegű, nagy értékű árufajták szállításának aránya növekszik. Ez a tendencia előnyöket biztosít az időben és helyben rugalmasabb szállítást biztosító közúti áruszállítás erőteljesebb növekedésének, viszont tovább gyengíti a vasúti és a belvízi áruszállítási keresletet.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán a vasúti közlekedésre, hiszen a tendenciák nemleges választ adnának erre a kérdésre – gondoljuk az első pillanatban.

Mielőtt elkapkodnánk a választ, még egyszer vizsgáljuk át, hogy melyek azok a tényezők, amik a vasúti közlekedés létjogosultságát támasztják alá! Bár tőkeigényes, költségei (építési, üzemi) magasak, de gazdaságossága javul a növekvő távolsággal. Képes rövid idő alatt, alacsony szállítási költséggel tömeg-áru-szállításra. Mindemellett gyors, biztonságos, megbízható, rugalmas, lineáris és a területet ritkán behálózó szolgáltatás (Erdősi, 2000). Ezek pedig sem a személy-, sem az áruszállításban nem elhanyagolható tényezők. A vasút mind az állami, mind a vállalkozói szférában fontos szerepet játszik a telephelyek, illetve a beruházások helyszíneinek kiválasztásánál.

De mint az e fejezet első bekezdéséből is kiderült, e tényezők érvényesüléséhez az államnak preferálnia kell a vasúti, illetve a vasúttal kapcsolatos kombinált szállításokat. Ehhez megfelelő tarifapolitika, adózási, engedélyezési és fejlesztési intézkedések szükségesek.

A vasút kilátásai Kelet- és Nyugat-Európában

A globális jellemzők teljes mértékben lefedik nagyobb vonalaikban az európai állapotokat. A közép-kelet-európai régió vasúttársaságainak a személy- és áruszállítási piacon is élethalálharcot kell vívniuk a közúti közlekedéssel, de – mint ahogy a következő számok is mutatják – képesek alkalmazkodni a nyitott és liberalizált közlekedési piachoz.

Nyugat-Európában (ideértve Dél-Európa nyugati felét és a földrész északi részét is) a személyszállítás utaskilométerben kifejezett teljesítménye 2001-ben csekély mértékben növekedett, a többlet 0,6 százalék volt. Ezzel szemben a kelet-közép-európai országok 3,4 százalékkal kisebb utasforgalmat bonyolítottak le. A kivételek közé tartozott a Magyar Államvasutak, mivel mintegy 4,5 százalékkal jobb eredményt ért el 2001-ben, mint 2000-ben. Az utasok száma 159,3 millió fő volt, a vasúti személyszállítás piaci részesedése pedig 38,2 százalék, ami a kedvezőtlen tendenciák ellenére még mindig rendkívül magas Nyugat-Európaéhoz képest. A személyszállításban rejlő lehetőségeket elsősorban a nyugat-európai, nagysebességű vasúti közlekedés látványos, 7,8 százalékos növekedése érzékelteti.

Az áruszállítás terén kedvezőtlenebb a helyzet. Európa nyugati felében a forgalom árutonna-kilométerben kifejezett mutatója 3,3 százalékkal, Kelet-Európában pedig 1,8 százalékkal csökkent. A csökkenés hátterében az áll, hogy kiéleződött a verseny, kemény küzdelem alakult ki a közúti és vízi szállítókkal. 2002-ben várhatóan szinten marad a vasúti áruszállítás a MÁV-nál, mintegy 45

millió tonna áru szállítására számítanak. Van esélye annak, hogy a társaság – ha nehezen is, de – képes megőrizni mintegy harminc százalékos piaci részesedését. A Nemzetközi Vasútegylet (UIC) a továbblépés és a növekedés esélyét a szolgáltatás minőségének javításában, az árubiztonság növelésében, a határokon való áthaladás gyorsításában látja.

Az európai határokon való gyorsabb átkelés érdekében az UIC-n belül indított, úgynevezett ABC-projekt keretében 65 határállomáson vizsgálják át a felhasznált technológiát. A vasúti közlekedés biztonsága érdekében kifejlesztett egységes európai vonatbefolyásoló rendszer (ETCS) már Magyarországon, a magyar–szlovén vasútvonalon és Hegyeshalomnál üzemel.

1. táblázat

A magyarországi TINA-hálózat szerkezete közlekedési alágazatok szerint

Infrastruktúra-vonalak	Hossz (km)	Költségbecslés (millió euró)
Vasút	2727	4 030,30
Ebből gerinchálózat része	1619	2 914,80
Ebből további hálózati elem	1108	1 115,50
Közút	1448	4 632,00
Ebből gerinchálózat része	1181	3 832,00
Ebből további hálózati elem	267	800,00
Belvízi út	417	400,00
Infrastruktúra-csomópontok	Számuk	Költségbecslés (millió euró)
Repülőtér	1	286,00
Folyami kikötő	6	92,00
Terminál	19	726,00
Összesen:		10 166,30

Forrás: www.kovim.hu/EU-integracio/A_magyarorszag_i_TINA_halozat/

A vasút hangsúlyos szerepe hazánkban

A távlati közlekedésfejlesztésben hazánkban a vasút hangsúlyosabbá válik, ahogy erre az uniós vizsgálatok is utalnak. Az Európai Unió kezdeményezésére indult TINA-program (közlekedési infrastruktúra igények felmérése) zárójelentése 1999-ben elkészült, mely összefoglalóan tartalmazza a 11 csatlakozni kívánó ország közlekedési hálózatának közösségi jelentőségű elemeit, melyek részei az Összeurópai Közlekedési Hálózatnak. A TINA-hálózat gerinchálózatból (azonos a páneurópai közlekedési folyosókkal) és kiegészítő hálózati összetevőkből áll.

Az 1. táblázatból jól látszik, hogy a TINA-hálózatból való részesedés terén a vasút az első hely, de a költségfordításban is alig marad el a közút mögött. E ténynek közlekedéspolitikai üzenete van.

Magyarország földrajzi helyzete következtében a főbb páneurópai folyosók találkozásánál fekszik. A négyes az osztrák és a szlovák határtól Románia felé, az ötös a szlovén, horvát határtól Bosznia-Hercegovina és Ukrajna felé, a hetes a Duna folyosó és a 10/A Budapestről Jugoszlávia felé hazánk területén keresztül teremt összeköttetést.

2. táblázat

A vasúti közlekedési hálózat összetétele (a TINA-kutatás alapján)

<i>A „gerinchálózat” vonalvezetése</i>		
Folyosó	Hossz (km)	Költségbeclés (millió euró)
IV. (Rajka(Nickelsdorf)–Budapest)	487	873,5
V. (Hodos–Záhony)	628	1302,60
V/a (Rijeka felé: Gyékényes–Budapest)	261	364,0
V/c (Ploce felé: Magyarbóly–Dombóvár)	107	28,6
X/a (Belgrád felé: Budapest–Kelebia)	156	406,1
<i>A „kiegészítő hálózati összetevők” vonalvezetése</i>		
Vonalvezetés	Hossz (km)	Költségbeclés (millió euró)
Budapest–Szolnok	93	218,3
Szajol–Nyíregyháza	160	181,8
Gyékényes–Murakeresztúr	15	12,0
Murakeresztúr–Székesfehérvár	168	84,2
Győr–Nagykanizsa	184	202,9
Miskolc–Hidasnémeti	62	66,0
Sopron–Győr	85	162,0
Szentgotthárd–Celldömölk	99	95,8
Biharkeresztes–Püspökladány	51	41,0
Székesfehérvár–Röszke	133	135,0

Forrás: www.kovim.hu/EU-integracio/A_magyarorszagi_TINA_halozat

A TINA 1999-es magyarországi hálózatának felülvizsgálati szükségességét számos tényező indokolja: a Magyarországon végbement gazdasági-társadalmi fejlődés, a délszláv térségben bekövetkezett politikai változások kedvező alakulása, valamint a magyar ISPA- és más szektorstratégiák elfogadása. Az új kiegészítő javaslat két újabb közúti, egy vasúti hálózati elemet és két regionális légikikötőt tartalmaz. Ezek az Unió támogatásának elnyerése esetén a kibőví-

tett, továbbfejlesztett TINA-hálózat, illetve a később kialakítandó magyar TEN-T hálózat részei lehetnek.

Magyarország meg kell feleljen felértékelődött tranzit szerepkörének. Nemzetgazdaságunk fontos érdeke (az Európai Unióba való integrálódás, valamint a szomszédos országokkal az együttműködés feltételeinek javítása szempontjából egyaránt), hogy a magyar tranzit útvonalak vonzóak legyenek. Ezért szükséges, hogy a fő tranzit áramlatok irányába eső – elsősorban az EU kiemelt közlekedési folyosóinak részét képező – tranzit vasútvonalakat legalább 160 km/h sebességnek megfelelően korszerűsítsük.

Jogharmonizációs feladatok

A 2001. évben több törvény – köztük a vasútról szóló 1993. évi XCV. törvény jogharmonizációs célú módosítását – is meg kellett alkotni annak érdekében, hogy megteremtse az ország a törvényi szintű keretszabályokat a további jogközelítési célú jogalkotási feladatok megvalósításához. E törvény megteremti az intézményi rendszerét a vonatkozó közösségi joganyag hazai jogrendbe ültetéséhez és későbbi alkalmazásához.

A 2001. évi feladatok túlnyomó többsége a csatlakozáshoz kötődő közösségi jogszabályokkal kapcsolatosak. Ezek közé tartozott a vasúttal kapcsolatos irányelvek harmonizációja: 2001 elején megtörtént a módosított vasútállatok engedélyezéséről, a közösségi vasutak fejlesztéséről szóló irányelvek jogszabályba foglalása, valamint a transeurópai nagysebességű vasúti rendszer kölcsönös működtethetőségéről szóló közösségi jogszabályok hazai jogrendbe ültetése. A jogközelítés új miniszteri rendeletek megalkotásával és a vasútról szóló törvény módosításával valósulhat meg.

2001-ben az irányelvekkel összhangban módosították a vasúti törvényt abban a tekintetben is, hogy feloldották a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Rt. mentességét a vasúti törvénynek a pályavasút és a vállalkozó vasút számviteli elkülönítésére vonatkozó rendelkezése alól.

A vasúti törvény módosítása után a közlekedési és vízügyi miniszter rendeletben szabályozta a vasútállatok magyarországi működésének, engedélyezésének feltételeit, továbbá teljesülésük folyamatos ellenőrzését és elismerését.

A 2002. évi feladatok pontos meghatározása a jogharmonizációs program április–májusi felülvizsgálatát követően történhet meg. A vasúti közlekedést érintően a 2002. évi feladatok közé tartozik a Tanács 95/19/EK irányelvét hatályon kívül helyező, az infrastruktúra-kapacitások felosztásáról, az infrastruktúra-használati díjak felszámításáról és a biztonsági igazolásokról szóló jogszabályok módosítása.

Rendelettel szabályoznák 2002–2003-ban a következő intézményfejlesztést: a pályavasúti szervezet a MÁV-on belül kiegészül az irányelvben meghatározott forgalmi feladatokat végző apparátussal, a személyszállítást és árufuvarozást végző szervezet független társasággá alakul, leválik a MÁV Rt.-ről, amely infrastruktúra-kezelőként ellátja a pályahasználati díj meghatározásával és a kapacitáselosztással kapcsolatos feladatokat. A szabályozó testület feladatait a vasúti hatóság végzi (ugyanaz a szervezet állítja ki a biztonsági tanúsítványokat is). A rendelet megalkotását 2002-re, a kapcsolódó intézményfejlesztést 2002–2003-ra tervezik (a harmonizáció határideje a jelenlegi tagállamok számára is 2003).

Fentiek szerint mind a vasútvállalatok engedélyezésére (2001-ben), mind a pályakapacitások elosztására és a pályahasználati díj meghatározására (2003-ra) olyan szervezet jön létre, amely független a vasúti személyszállítást és árufuvarozást végző vasútvállalatoktól.

Hazánk az elkövetkező tíz évben nem tervezi nagysebességű vasútvonalak építését, de az azokra vonatkozó szabályokat beépítik a magyar jogrendszerbe.

Csak a vasúti szakterületre jellemző körülmény, hogy műszaki követelményei az UIC döntvényeiben jelennek meg és válnak kötelezően alkalmazandóvá. Ezen műszaki-jogi normák honosítása – lényegét tekintve – szintén harmonizálás.

2000-ben a hálózatfejlesztés során megtörtént az új magyar–szlovén vasútvonal kiépítése, befejeződött a Székesfehérvár–Szombathely vasútvonal villamosítása, továbbá pályarehabilitációs munkákra és vasúti járműbeszerzésre került sor.

Megvalósítás alatt van Budapest–Ferencváros–Soroksár vasútvonal rehabilitációja (Phare-projekt – 15 millió EUR, 2001–2002.). Három ISPA vasútvonalfejlesztési projektet hagyott jóvá az Európai Bizottság 380 millió EUR értékben, amelynek felét az EU biztosítja: (Budapest–Szolnok–Lökösháza; a Budapest–Győr–Hegyeshalom; a Zalalövő–Zalaegerszeg–Boba vonal rekonstrukciója). E projektek kivitelezését 2001–2006 között kell megvalósítani.

A közlekedési fejezet lezárása, annak várható következményei

2001. december 21-én lezárultak a közlekedési fejezettel kapcsolatos tárgyalások az Európai Unió és a magyar állam között. Hat magyar átmeneti mentességi igényt is elfogadott az Unió (csak a Malév védelmét célzó, a csatlakozás utánra tervezett korlátozásról kellett lemondanunk). (Figyelő, 2002) A magyar vasúti közlekedés szempontjából különösen jelentősnek minősül, hogy a csatlakozási tárgyalásokon hazánk 2006 decemberéig haladékot kapott a pályavasút liberalizálására. Eszerint 2004-től a magyar vasútvonalak kapacitásának csak 20 száza-

lékát kell megnyitni a verseny előtt. Ez rendkívül fontos volt, hiszen a MÁV, s így a magyar vasút remélhetően fel tud készülni a piacgazdaság kihívásaira. Megreformálva szervezetét versenyre tudja készíteni vetélytársait, s esetleg – reménykedve írom le – talán más területen is tud piacot szerezni, szorosabban összekötve hazánkat más régiókkal.

Mintegy 100 milliárd forintnyi megtakarítást tesznek lehetővé a kialakított engedmények, bár ezek pénzbeli becslése rendkívül nehéz dolog. A közlekedési témakör lezárásával már 24-re nőtt a további tárgyalást nem igénylő fejezetek száma.

Természetesen a csatlakozás nem csak jogi értelemben fog megtörténi, komoly együttműködésekre is számíthatunk más országok vasúttársaságaival, a később esedékes vasúti pályanyitás szorosabbá fűzheti a vasúttal összekötött országokkal a társadalmi-gazdasági(-kereskedelmi) kapcsolatokat. Már most számos ilyen jellegű kezdeményezés látott napvilágot.

Az egyik ilyen az „eurorapid”, melynek résztvevői Németország, Ausztria és hazánk („csendestársként”). Ennek célja, hogy a Budapest–Berlin távolságot három óra alatt mágnesvasúton lehessen megtenni. (Hazánkban is csak a hosszú távú fejlesztési koncepcióban szerepel, várhatóan a 2010 utáni években valósul meg. Az országos területfejlesztési tervek húsz évre szóló vasútfejlesztési koncepcióiban elsősorban sínkerék-rendszerű, maximum 300 km/óra sebességű gyorsvasút szerepel. Ma még nem prognosztizálható hozzávetőlegesen sem megvalósíthatóságuk esélye, időpontja még kevésbé).

A vasutat jellemző öntörvényűség, illetve a MÁV Rt. tevékenységének átpolitizáltsága rányomta a bélyegét a társaság egy évtizede meghirdetett reformjára is, ami azonban nem valósult meg. A kormányok mindegyike köteletségének érezte a vasút ügyének felkarolását, de a valóságban kevés előrelépés történt.

A 2002-ben leköszönt kormány koncepciója csak 2001-re készült el, így azok megvalósítására leghamarabb az új kormány állásfoglalása után kerülhet sor, ha az az új kabinetnek megfelel. Ez 2002–2003-ban 8–10 ezer fős leépítést prognosztizál. Ezzel együtt a MÁV kb. 3500–4000 km vasútvonalának is kénytelen lesz új üzemeltetőt keresni. A koncepció szerint önkormányzatok bevonásával alapított regionális társaságok jöhetnek szóba.

Fontos kérdés, milyen mélységűek lesznek a reformok. A különféle kormányzati felkészítő anyagokban jobbra csak a MÁV intézményi, szolgáltatási, hálózati és finanszírozási reformjáról olvashatunk. A MÁV vezetői számára is számos kellemetlen következménye lehet a reformoknak. A társaság gazdálkodásának átláthatóvá válása alaposan lecsökkenti a vezetők önállóságát, de a pénzügyi folyamatokba a vezetők beavatkozhatnak. A vasút gazdálkodásának átalakítása miatt azért is sokan fanyalognak, mert a társaság menedzsmentje, az eddigiekkel ellentétben, az ésszerű gazdálkodásban lesz érdekelt. A vasút

számára biztosított évi 100 milliárd forintos nagyságrendű költségvetési támogatás felhasználása tételesen nyomon követhető lesz, s akár még az is kiderülhet, hogy nincs szükség ilyen nagymértékű állami szerepvállalásra.

A MÁV Rt. 2007-ig 330 milliárd forintot fordít fejlesztésekre. Ebből több vasútvonal újul meg, s gyarapodik a vasúttársaság járműparkja is. A vasúti piac megnyitására történő felkészülés is indokolja a beruházásokat. Több vonalon már folyik a rekonstrukció (Albertirsa–Cegléd, Budapest–Hegyeshalom). Az említett beruházások mellett 2010-ig harmincöt nagy forgalmú pályaudvart újítanak fel. A járműpark is bővül: tizenhárom motorkocsi érkezik, százharminchat elővárosi kocsit újítanak fel, tizenegy mozdonyt és negyven sínbuszt vásárolnak.

A vasúti közlekedés szerepe a Dél-alföldi régió életében

Miután megvizsgáltuk, hogy milyen feladatok, hatások jelentkeznek a közlekedésben – ezen belül a vasúti közlekedésben – az Európai Unióhoz való csatlakozásunk után, nézzük meg, hogyan mutatkoznak ezek egy régió, a Dél-alföldi régió életében.

Fekvéséből adódóan a Dél-Alföld az országnak a nemzetközi tranzitforgalom által egyik legjobban érintett régiója, amiben jelentős jövedelemtermelési lehetőségek is rejlenek. Ezek azonban egyelőre jórészt kihasználatlanok, sőt a forgalom gyors és zökkenőmentes átbocsátásának közúti, vasúti és határátkelési feltételei sem biztosítottak. Mindez a közlekedés oldaláról erősen akadályozza a határ menti együttműködéseket, illetve a régió nemzetközi gazdasági és kulturális szerepköreinek fejlődését, aminek másik jelentős akadálya az információáramlás feltételeinek elégtelensége – különösen a határ túloldalán.

A dél-alföldi megyék rendszerváltás utáni gazdasági átalakulása meglehetősen vontatott volt, s döntően belső erőforrásokra támaszkodva ment végbe. A régiót nagyrészt elkerülték a kormányzati infrastrukturális nagyberuházások, s a déli határzóna politikai bizonytalansága nem vonzotta a térségbe a potenciális befektetőket. A végbement gazdasági stabilizáció alapvető problémája, hogy nem járt együtt gyökeres szerkezeti megújulással, érdemi tőkebevonást néhány ágazatban sikerült csak megvalósítani (energiaszektor, élelmiszeripar, telekommunikáció). Az elhúzódó válság az átlagosnál nagyobb munkaerő-kibocsátással, alacsonyabb beruházási rátával, óvatosabb üzletpolitika mellett valósult meg. A gazdaság térszerkezete a nagyarányú vállalatalapítások ellenére sem lett sokkal kiegyenlítettebb, a közép- és nagyvárosok súlya mind a termelésben, mind a foglalkoztatásban meghatározó (A Dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója, 1999).

A régió célja a Közép- és Délkelet-Európát összekötő „kapu”-szerepének formálása (esetleg a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió keretei között) a térség etnikai-kulturális sokszínűségére, az államhatárokon átnyúló gazdasági és személyes kapcsolatokra, valamint a régió nemzetközi szerepet betöltő (szolgáltató, információs), hálózattá szerveződő centrumaira támaszkodva. Ehhez pedig mindenképpen a közlekedés segítsége szükséges.

Alapvető kérdés tehát, hogy milyen szerepe lehet a vasúti közlekedésnek ezeknek a viszonyoknak a megváltoztatásában, milyen segítséget tud nyújtani a régióknak a célok elérésében.

Számos tényező van, mely alapján a vasút szerepe felértékelődik a régió jövőjének szempontjából. Több autó fut a közutakon, az átmenő forgalom a tízszerezésre növekedett, miközben az utak állapota romlott és a hálózat alig bővült. Az úthálózat jelentős részén nyomvályúk alakultak ki, ennek jelentős része balesetveszélyes. Egyelőre az M5-ös autópálya csak Kiskunfélegyházáig épült meg, s az is rendkívül drága. A légi közlekedés meglepedését sem segítette az elmúlt 10 évben jelentős beruházás.

Elsősorban a teherszállítás lehetőségeinek bővítése, a kombinált fuvarozás és a logisztikai központok fejlődése érdekében fontos a régió nemzetközi vasúti kapcsolatainak javítása. Ezért is elengedhetetlenek a fővonalai pályafelújítások, illetve a Szeged–Cegléd vasútvonalon két vágány kialakítása és nemzetközi fővonallá nyilvánítása. A (Nagyvárad–) Békéscsaba–Szeged–Szabadka–Baja (–Dunántúl) vasúti összeköttetés helyreállítása a régió logisztikai centrumai közötti vasúti kapcsolatot teremtené meg, illetve a helsinki folyosókat összekötő, hat országot érintő új nemzetközi közlekedési útvonalat hozna létre.

Részletesen meg kell vizsgálni a meglévő romániai vasúti kapcsolatok jobb kihasználásának és egyes további összeköttetések helyreállításának, kialakításának lehetőségeit is. A Szeged és Temesvár közötti újbóli vasúti összeköttetés lehetőségeit korábban meglévő, illetve alternatív nyomvonalak figyelembevételével kell elemezni. Ezek megvalósulása, illetve a nemzetközi vasúti forgalom élénkülése indokoltá teheti a szegedi vasúti híd újjáépítését, és a kapcsolódó vonalszakasz korszerűsítését is. Ám a Tisza (és hozzá kapcsolódóan a Körös) potenciális gazdasági szerepe nagyban függ a dunai vízi úttal való összekötéstől, ebben is jelentős szerepet játszhat a vasúti közlekedés.

A régióknak a gazdasági körforgásba való szorosabb bekapcsolásához a legfontosabb teendő a régió szellemi-gazdasági központjait Budapesttel összekötő, zömmel a transzeurópai folyosóknak is részét képező gyorsforgalmi utak mielőbbi kiépítése, és a vasúti fővonalak teljesítőképességének lényeges javítása. A közutak terhelésének csökkentése, a vasúti szállítás versenyképességének biztosítása és a régió logisztikai potenciáljának kihasználása érdekében igen fontos a budapesti irányú vasúti fővonalak fejlesztése, amelyre számos európai támogatás, illetve hitelkonstrukció is igénybe vehető.

Ezért el kell érni, hogy a MÁV fővonalai rekonstrukciós programjába kerüljön be a Cegléd–Kecskemét–Kiskunfélegyháza–Szeged vasút teljes szakasza. A helsinki folyosóknak is részét képező két fővonal közül a Kelebia–Kiskunhalas–Budapest vasút mielőbbi teljes korszerűsítése szükséges, a második vágány kiépítését a jugoszláviai helyzet alakulásától alapvetően befolyásolt nemzetközi teherforgalmi igényektől függően kell megkezdeni. A Békéscsaba–Szolnok vonalon a kétvágányúsítás befejezése, Lökösháza–Békéscsaba között a pálya rekonstrukciója érdekében már rövidtávon szükséges a régió forrásszerző erőfeszítéseit összpontosítani.

Cél a települést elkerülő útszakaszok, gyorsforgalmi utak kiépítése, illetve a települések levegő- és zajterhelését lényegesen növelő tranzitforgalom (különösen teherforgalom) egyéb módon (pl. Ro-La vonatokkal) történő csökkentése.

Mindhárom megye érdekében állna a régiót átszelő vasúti kapcsolat megteremtése. Az egykori Alföld–Fiume vasút (Nagyvárad–Békéscsaba–Szeged–Szabadka–Baja–Zágráb) feléléstése érdekében mielőbb tárgyalásokat kell kezdeményezni a Szeged–Szabadka–Bácsalmás pályaszakasz jugoszláv területen levő részének közös használatú peage-vonalként történő hasznosításáról, s megegyezés esetén el kell végezni a kapcsolódó magyar szakasz rekonstrukcióját (A Dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója, 1999).

A tömegközlekedésben szorosabb kapcsolatot kell kialakítani a többi közlekedési ágazattal, ezáltal is javítva az egyes ágazatok hatékonyságát, kihasználva a kooperációból származó előnyöket.

Összegzés

Az előzőekből megállapíthatjuk, hogy a vasút megújulásának időigényes folyamatában mind állami, mind regionális szinten számos, rendkívül sürgős megoldásokat igénylő feladat vár a szereplőkre.

A vasúti közlekedés (mint alapvető közlekedési mód) országos és regionális szinten is számos kérdést és problémát generál, de ezek megválaszolása nem halasztható tovább. Bár a csatlakozási tárgyalások 2006-ig átmeneti mentességet biztosítanak hazánknak, illetve a MÁV-nak (nem kerül a cég egyelőre igazi piaci feltételek közé), de nem lehet az utolsó pillanatokig várni, lépni kell, hogy felvehessük a versenyt a jóval tőkeerősebb és modernebb nyugati vasúttársaságokkal.

Cselekedni kell, mégpedig megfontoltan. Hiszen 2006-tól az állam nem vállalhat szerepet bizonyos területek támogatásában. Stratégiákat, terveket kell kidolgozni, melynek főbb elemei a következők legyenek: költségracionalizálás (közbeszerzési pályázatok, versenytárgyalások, veszteséges vonalak megszüntetése stb.); más közlekedési ágazatokkal való egyeztetés; a vasúti vagyon folya-

matos figyelemmel követése, vagyonleltár; az Európai Unió forrásokhoz való hozzáférés megteremtése.

A Dél-alföldi régióknak – ahogy a többi régióknak is – sürgősen az állami döntéshozók segítségét kell kérnie, azokkal együttműködve kell folytatnia, illetve megkezdenie a szükséges beruházásokat. Fontos, hogy javaslataival segítse, racionalizálja a vasúthálózat fejlesztését, rekonstrukcióját.

A közlekedési problémák megoldására, fejlődési lehetőségeinek kutatására azonban nem jelenthet csak a vasút megoldást. Mindig a többi közlekedési módozattal összhangban kell a fejlesztéseket elvégezni, megtalálni a legjobb megoldásokat.

Úgy gondolom, hogy a feladatok világosak a döntéshozók előtt, de a források, az együttműködési és a felelősségvállalási készség hiányzik a tervek megvalósításához. A vasút felzárkóztatásához hatalmas anyagi áldozatok szükségesek, hiszen a korábbi években számos beruházást elhalasztottak és a jövőre vonatkozó költségek is óriásiak. De a terheket vállalni kell, mert az elkövetkező néhány év hosszú távon meghatározza a magyarországi vasúti közlekedés helyzetét.

Irodalom

- A Dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója, 1999.
- A MÁV az ukrán vasúttal pályázna EU-forrásokra. – *Világgazdaság*. 2002. március 18. p. 8.
- A MÁV 330 milliárd forintot fordít fejlesztésekre – *Napi Gazdaság*. 2002. május 9. p. 5.
- Erdősi F. 2000: *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Frisnyák Zs. 2001: *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. Budapest, História, MTA Történettudományi Intézete.
- Glatz F. 2000: Utak és közlekedés. In Glatz F. (szerk.): *Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. pp. 9–15.
- Kapitány Szabó A. 2002: Vált a szemafor? – *Figyelő*. 2002. február 14. pp. 34–35.
- Közlekedés lezárva. – *Figyelő*. 2002. január 3. p. 7.
- Michelberger P. 2000: Közlekedésünk távlatai az ezredfordulón. In Glatz F. (szerk.): *Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. pp. 16–33.
- Rendezési terv az állami támogatáshoz. – *Népszabadság*. 2002. május 14. p. 4.
- Szabó B. 2002: Még nincs nemzeti fejlesztési terv. – *Népszabadság*. 2002. május 13. p. 13.
- Támogatást csak az utas kap. – *Világgazdaság*. 2002. március 4. p. 6.
- Tasi K. 2002: Minden második forint állami pénz lesz az idén. – *Magyar Hírlap*. 2002. január 24.
- Transzrapid – Eurorapid – Eurometro. – *Népszabadság*. 2002. április 8. p. 16.

- Urkuti Gy. 2002: EU-felkészülésre 888 milliárd. – *Világgazdaság*. 2002. április 16. pp. 1–3.
- Új mozdonyok a GYSEV-nél. – *Népszabadság*. 2002. május 02. p. 13.
- Vasúti csatlakozás az unióhoz. – *Világgazdaság*. 2002. április 22. p. 6.
- www.delalfold.hu/koncepcio – 2002. május 10.
- www.delmagyarország.hu – 2002. május 10.
- www.kovim.hu/EU-integracio/ – 2002. május 10.
- www.kovim.hu/EU-integracio/A_magyarorszagi_TINA_halozat/ – 2002. május 10.
- www.mav.hu/pr/vasutas_hirlap/vh006.htm (2000. április 4. 50. évf. 6. szám) – 2002. május 10.
- www.mav.hu/pr/vasutas_hirlap/vh0021.htm (2000. november 28. 51. évf. 21. szám) – 2002. május 10.

RAIL TRANSPORT IN HUNGARY AND IN THE SOUTHERN GREAT PLAIN PRIOR TO EU ACCESSION

András Molnár

At the turn of the 20th and 21st centuries the relationship between transport and industry is of the greatest importance. It is, however, becoming more complicated, and in Hungary we have to determine the ways and means in which transport can contribute to the success of business since we shall find ourselves exposed to a full market economy after accession to the European Union.

In this article I analyse the situation of rail transport - in Hungary in general and in particular in the region of the Southern Great Plain - and I attempt to find answers to the questions: What do we need to do to approach the standards of the EU? and Why do we need to improve rail transportation?

18. AZ INTERNET ÉS A MAGYARORSZÁGI RÉGIÓK

Skoumal Krisztián

Mai rohanó világunkban az információtechnológia robbanásszerű térhódítása, az internetfelhasználók számának gyorsuló növekedése tény. Ezzel párhuzamosan ismerik fel a különböző szervezetek (kormányzatok, önkormányzatok, vállalkozások, intézmények stb.) az interneten történő megjelenés előnyeit. De vajon hogy állnak a kérdéshez a – különböző típusú – régiók? Kihasználják-e megfelelően a lehetőségeket, vagy csak a megjelenés szükségességét ismerik fel? A tanulmány e része a 7 magyarországi statisztikai régiókat, illetve azok „szervezeteinek”, a területfejlesztési tanácsoknak az internetes megjelenését vizsgálja.

Néhány évvel ezelőtt az információtechnológiai innovációk eredményei kapcsán világszerte az internetről, az e-business-ről, az IT-boom-ról beszéltek. Hihetetlen számok repkedtek hiteles orgánumban a terjedés várható sebességéről. Az ágazat várható bevételeit csillagászati összegekre becsülték. Mára ez a lufi egy picit leeresztett, a folyamat lelassult, ugyanakkor korántsem állt meg.

Az interneten történő megjelenés (várható) előnyeit számos cég és szervezet ismerte fel, illetve vélte felismerni, magyar vonatkozásban ennek megfelelően adtak megbízást informatikusaiknak, vagy a gombamód szaporodó webfejlesztő cégeknek saját oldaluk kialakítására. Az eredmény – a meglehetősen heterogén alágazatnak megfelelően – igen vegyes lett: a néhány, tényleg minden szinten profi honlap mellett rengeteg koncepciótlan, összedobált, jobbára csak a „csiricsaré” designnal törődő lapra bukkan a böngésző, de külföldön is sok ilyen példával találkozhatunk.

De mi a helyzet a regionális együttműködésekkel, azok „szervezeteivel” – a régiókkal? Felismerték-e a lehetőségeket ezen a téren, mennyire használták ki azokat, illetve mennyire tudtak/tudnak élni vele? Lehet-e, kell-e változtatni, mozdulni? E kérdésekre próbál választ keresni a következő tanulmány.

A magyar régiók

A rendszerváltást követően az ország hivatalos politikai orientációja szinte 180°-os fordulatot vett. Az alapvető cél a mára elérhető közelségbe került (reményeink szerint 2004-es) európai uniós csatlakozás lett. Ehhez azonban gyökeres átalakulásra és átalakításra volt és van szükség minden területen, így a közigazgatásban is. Az EU-konformitás jegyében született meg hosszas vajúdás után a hét régió hazánkban – nem feltétlenül mindenki legnagyobb meglepedésére –, ugyanakkor a területi közigazgatási rendszer tényleges reformja még mindig várat magára (Illés, 2002). Ez a tény egyébként meglátszik az egyes régiók honlapján is.

Vizsgálódásunk tulajdonképpen a helymarketing kérdéskörébe tartozik, hiszen az internetes megjelenés reklám (önreklámozás, illetve – a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásának függvényében – közvetett/közvetlen PR). A mindössze néhány évtizedes múltra visszatekintő város-, hely- és az 1990-es évek óta fejlődő online-marketinghez még nincsenek 100%-ig kiforrott „sablonok”, jól bevált receptek. Az évszázados, évezredes múltú városok és évtizedes múltú régiók esetében ez az új marketinglehetőség csak újrapozicionálást jelent, Közép-Kelet-Európában – így hazánkban is – viszont a pozicionálását egy számkra teljesen új – és szintén kiforratlan – terméknek.

A régiók célszövegese a városok analógiájára (Fojtik, 1999) minden probléma nélkül felállítható, így e kört

- a régió lakosai;
- a helyi üzletemberek;
- a befektetni és beruházni kívánók;
- a látogatók, érdeklődők (potenciális turisták: virtuális turisták, akikből adott esetben a szó szoros értelmében vett turisták lehetnek) képezik.

Miután nyilvánvaló, hogy az egyes „csoportok” tagjai eltérő érdekeket hordoznak, így a régióknak is szükséges egy – lehetőségeik, adottságaik és szándékaik szerinti – portfolió összeállítása, melyben az egyes célpiaci értékek a régió vezetése által megfogalmazott célkitűzéseknek megfelelő arányban képviseltetik magukat.

Ennek egyik első és alapvető követelménye, hogy az oldalak egyszerűen megtalálhatók legyenek. Ez a magyar régiók honlapjai esetében nem működik igazán, miután változatos domainnevek alatt lettek bejegyezve. Van, melyben szerepel a régió szó; van, mely csak a tájegységet tartalmazza; van, mely az adott régió területfejlesztési tanácsának mozaikszava; és van, melynek mibenlétét nem sikerült megfejteni. A lapok mintegy 60%-ban azonos menüpontokat tartalmaznak, tartalom és frissesség szempontjából azonban – amint ezt az 1. táblázat is mutatja – eléggé nagy a differencia. Itt szögeznénk le rögtön, hogy a

táblázat címében szereplő „elvárhatóság” fogalma teljesen szubjektív. Ugyanis az *Ötletbörze* nem kimondottan fontos, ötleteket a Fórumon keresztül, vagy a Vendégekönyvbe bejegyezve is lehet tenni – amennyiben ezek működnek az adott oldalon. A *Fejlesztési tervek* és a *Fontos dokumentumok* pedig akár össze is vonhatók egy menüponttá, a többire azonban egy korszerű régióhonlap esetében szükség van.

Ez a „követelményrendszer” nem mond ellent annak a ténynek sem, hogy a látogató – ellentétben egy nyomtatott, vagy tv-reklámmal – a maga választotta útvonalon haladhat – a linkeknek köszönhetően – abban a marketingkörnyezetben, melyet a weblap fenntartója megteremtett (*Fojtik*, 1999). Ha jól strukturált, megfelelő designú és információtartalmú ez a környezet, akkor számolni lehet azzal, hogy hosszú ideig marad és/vagy visszatér az „ügyfél” (a kifelé mutató hivatkozásokkal azért célszerű óvatosan bánni). Pillanatnyilag – mint ez a későbbiekben látszani fog – nem ez a helyzet, ugyanis a magyarországi honlapokról általában elmondható, de a régiók honlapjaira különösen igaz, hogy azok még mindig csak a honlapépítés első fázisában, annak végéhez közeledve találhatóak.

Ez az ún. felfedezés kora, a „Legyen nekünk is weboldalunk” mottóval. Eldőntött tény, hogy elérhetővé kell tenni az adott egységet a világhálón, de nincsenek tisztában sem lehetőségeikkel, sem a célokkal. Az oldalakat általában nem profi webfejlesztők, hanem a cég informatikusai fejlesztik, – ami elméletileg nem lenne hátrány, de – a honlapok frissítése ritka, és kevés rajta az információ. (*Klenovszki*, 2000)

A táblázatból egészen jól kitűnik, hogy a honlapok információtartalma nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. Ez a megállapítás alapvetően két vizsgálati szempontot feltételez:

- 1) az egyes oldalak feltöltöttségét, illetve
- 2) a feltöltött oldalak aktualitását, frissességét.

A feltöltöttséget vizsgálva látható, hogy a régió, a regionális területfejlesztési tanácsok és a regionális fejlesztési ügynökségek bemutatásáig minden esetben eljutnak a lapok tulajdonosai, sőt, általában a pályázatokról is igyekezik minden régió valamilyen információt szolgáltatni.

A következő, leginkább egyszerűen kezelhető és viszonylag nagy információbázist szolgáltatató menüpont a különböző linkek gyűjteménye. Ez az esetek 71%-ában regionális szempontból fontos információkat tartalmazó és rendszerezett weboldalgyűjtemény, vannak viszont régiók, ahol mindenféle rendszer nélkül és szinte az élet minden területéről található más oldalakra mutató linkek, hivatkozások.

1. táblázat

Az „elvárható” fő menüpontok előfordulása a hét magyarországi régió honlapja esetében

Fő menüpont témája	Magyarul	Angolul		Működik			Aktuális			Regisztráció szükséges	
		Létezik	Működik	Igen	Részben	Nem	Igen	Részben	Nem	Igen	Nem
A régió	6+1 ¹⁾	3+1	2+1	5+1	1	-	3+1	1	1	1	6
A tanács	7	3	2	5	1	1	4	2	-	1	6
Az ügynökség	7	3	2	4	1	1	4+1	1	-	1	6
Pályázatok, programok	7	2	1	4	2	-	4	3	-	1	6
Aktuális/hírek	5	1	-	3	2	-	1	4	-	1	4
Befektetési lehetőségek	2+1	1	1	2+1	-	-	2+1	-	-	-	2+1
Fontos dokumentumok	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1 ³⁾
Fejlesztési tervek	3	1	1 ²⁾	1	2	-	-	3	-	1	2
Linkek	36	1	1	4	1	1	-	6	-	-	6
Ötletbörze	2	-	-	2	-	-	2	-	-	-	2
Sajtóhírek	1+1	-	-	0+1	-	-	-	0+1	1	-	1+1
Hírlevél	4	-	-	3	1	-	2	1	1	-	4
Fórum	5	1	1	1	3	1	-	1	4 ⁴⁾	-	5
Vendégkönyv	1	-	-	1	-	-	nem állapítható meg ⁵⁾		-	-	1
Archívum	2	-	-	-	-	2	-	-	2	1	1
Sitemap	3	1	1	2	1	-	2	-	1	-	3
Kereső	2	2	2	2	-	-	2	-	-	-	2
Arány (a honlapok százalékában)	60	17	13	36	13	6	25	21	9	6	49

Forrás: Saját szerkesztés.

A *Híreket* vagy *Aktuális információkat* tekintik még fontosnak hasonló arányban, azonban felkeresve ezeket az oldalakat látható, hogy a tartalom az esetek 90%-ában korántsem felel meg a címnek.

A többi menüpont üressége alapvetően annak a – nem csak hazai, de Magyarországon igen jellemző – sajátosságának köszönhető, hogy nagy lelkesedéssel és lendülettel belevetnek magukat a különböző szervezetek képviselői egy honlap elkészít(tet)ésébe, néhány hétig, hónapig frissítgetik is az információkat, majd ráunnak, más, fontosabb dolgaik akadnak, és szépen háttérbe szorul ez a kommunikációs forma. Pedig ezekre az információkra szintén szükség lenne.

Van néhány „technikai” menüpont is, melynek minden, illetve minden nagyobb internetes oldalon ott a helye. Egyikük a *Sitemap* – magyarul honlap-térkép –, melynek az a funkciója, hogy a látogató ide kattintva áttekinthesse a honlap szerkezetét, nem csak a fő menüpontokat, hanem az azok almenüit is láthassa, ezáltal gyorsabban juthasson hozzá a számára szükséges információhoz. Az idő ugyanis pénz, mégpedig a hazai internethasználati árakat, telefonköltségeket tekintve nem is kevés.

Hasonló célt szolgál a kereső, mellyel egy adott kulcsszóra – bonyolultabb esetekben szóösszetételekre – kereshet a látogató, és a találatokon keresztül a legrövidebb úton juthat el a szükséges információt hordozó oldalra.

Az archívum célja pedig az lenne, hogy a már nem aktuális, de a – jelen esetben – régió élete, fejlődése szempontjából fontos állomásokat, híreket, dokumentumokat megőrkítő oldalak ide kerüljenek, és innen szükség esetén – vagy tematikus csoportosítás vagy a keresőmotor segítségével – visszakereshetők, később is elérhetők legyenek.

Végül, de nem utolsó sorban szükséges megemlíteni azt a tényt is, hogy az egyes régiók iránt nem csak az ott élők, illetve nem csak Magyarország és az ország határain túl élő magyar anyanyelvű lakosság érdeklődhet, hanem például az Európai Unió döntéshozói, kutatói, állampolgárai stb. is. Az ő igényeik kielégítése jelenleg a nullával egyenlő, hiszen csak a honlapok 17%-a estében érhető el a főbb menüpontok angolul, és csak 13%-uk esetében található mögötte hasznosítható információ is. Ezek a számok súlyozott átlag voltak ellenére is torzak, hiszen a táblázatból látható, hogy mely menüpontok hány régió esetében lettek angolra fordítva, és ezek közül mennyi hordoz információt.

Mindezek után lássuk, Magyarország egyes régiói mennyire képesek kihasználni az internetben rejlő – véleményünk szerint a szó átvitt és valós értelmében is határtalan – lehetőségeket.⁶⁾ Nem állítunk fel rangsort az egyes régiók között, a vizsgálat (melynek időpontja 2002 májusa) sorrendjének alapját a földrajzi elhelyezkedés képezi.⁷⁾

Nyugat-dunántúli régió

A Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyéket magába foglaló régió honlapja meglehetősen összetett és igen szokatlan konstrukciójú, mely nem segíti a látogatók eligazodását a kínált információk között.⁸⁾

A lap letöltődésekor a képernyőn 10–11 menüpont közül válogathatunk, az élénk táruló kép alapján eszünkbe sem jutna, hogy továbbiak is lehetnek még az oldalon, miután a képernyő alján egy olyan sáv van, melyet általában a lapok aljának lezárásaként alkalmaznak.⁹⁾ A gördítősávot használva viszont kiderül, hogy a bal szélén további főbb menüpontok találhatóak, melyek fontos információkat hordoz(hatná)nak.

A Nyugat-dunántúli régió honlapja nem csak ebben formabontó. Egyes menüpontok kiválasztása esetén a Nyugat-Pannon Euréció – tagjai: Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye, valamint Ausztria Burgenland tartománya – oldalaira jutunk. Az itt található információk között nyilván lehetnek és vannak átfedések, mégsem biztos, hogy ez a legjobb megoldás. Egyrészt a két „szervezet” oldalainak eltérő a designja, a hirtelen váltás pedig elbizonytalaníthatja a látogatót. Másrészt a másik honlapra történő ugrás azzal a következménnyel járhat, hogy az érdeklődő azt a lapot kezdi tovább böngészni, így a továbbiakban figyelme elfordul a magyarországi régiótól, esetleg az euréció külföldi partnere által kínált lehetőségek jobban felcsigázzák. A Nyugat-dunántúli régió esetében ezt a problémát úgy hidalták át, hogy az euréció honlapjainak bizonyos menüpontjai ugyanakkor a régió oldalait nyitják meg – kérdés, kit mennyire zavar ez az „ugrálás”.

A legfejlettebbek közé sorolható régió esetében „elsőre” a következő információk állnak a rendelkezésünkre: valóban aktuális hírek; befektetési lehetőségek; alapvető információk a régió általános jellemzőiről, gazdaságáról, társadalmáról és környezetéről. A *Programajánló* nem működik, a *Turizmus* menüpont pedig egy másik honlapot nyit meg, melynek szerkezete és az alkalmazott szerkesztési technikája a számítógép lefagyását is eredményezheti.

Az *Internetes újság* az egyik menüpont, ahol az Euréció oldalára jutunk. Itt azonban hírek frissessége már kevésbé aktuális. Az egyik leginkább érdeklődésre számot tartható téma, a *Pályázatfigyelő* – bár elméletileg a finanszírozók szerint tematikusan csoportosított információkat tartalmaz, csak félig-meddig működik.

Sajnos üzemképtelen az *Archívum* – szükségességéről az általános elemzésben szóltunk. Működik viszont a *Sitemap* – azonban örömmre ebben az esetben ez nem ad okot, miután nem a régió, hanem az euréció honlapjának designjával és tartalmával ismertet meg, melybe a régió oldalai is integrálva vannak. A látogató számára tehát ez rosszabb, mintha nem működne, ugyanis a közösködés

eredményeként láthatóvá váló menüpontok közül elég nehéz kiválasztani, hogy melyek azok, amik a Nyugat-dunántúli régió sajátjai.

A *Fórum* szintén az eurégió oldalaira vezet, ahol látható az érdektelenség – négy felkínált témakörben összesen két hozzászólás van: egy tájékoztató arról, hogy az adott téma fóruma él, egy másik esetben pedig egy sor q betű. Az érdektelenségnek számos oka lehet: az internetkapcsolattal rendelkezők alacsony számától kezdve, a honlapstruktúrából adódó kuszaság okozta megriadáson át egészen addig a szélsőséges feltételezésig, hogy a(z eu)régióban élők közül senkit nem érdekel, hogy mi történik ott, senkinek nincs véleménye az adott témákról, nincs olyan problémája, melyet ily módon lehetne megvitatni. A vendégkönyv – mely új oldalon nyílik – néhány bejegyzést tartalmaz csupán.

Az „alsó lap”-on szintén pályázati felhívásokat kínálnak először – mely tulajdonképpen a felső részen már jellemzett Pályázatfigyelő menüpont. Különböző hangzatos rövidítések – KEZDET, TERET, REGINA, autóipari klaszter és dokumentumtár – kínálnak különféle információkat, illetve lehetőségeket, részben szabadon, részben csak regisztráció után hozzáférhető módon.

Kissé érthetetlen módon itt kapott helyet a régió Területfejlesztési Tanácsának és Regionális Fejlesztési Ügynökségének bemutatása – felépítés és különféle dokumentumok –, bár ha a lapok tartalmát nézzük – ugyanis a kettő egy és ugyanaz –, akkor érthető, hogy „elrejtették”.

Az *Arcképcsarnok* nem működik, így nem is sejthető, hogy a tisztségviselők, vagy a régió szempontjából jelentős személyek bemutatása lenne-e a célja. Hasonlóképpen üzemképtelen a *Rendezvénynaptár* és a *Linkgyűjtemény* is.

A *Hírlevelek* közül csak az eurégiós működőképes, a régióra vonatkozó hírekkel hiába is próbálkozunk, és a *Sajtószoba* is igen elhanyagolt elavult információival és utalásaival.

A régióval kapcsolatos *Kiadványokat* bemutató oldal és a *Partnerszervezetek* menüpont azonban működik – a semminél ez is több.

A Nyugat-dunántúli régió internetes megjelenése tehát abszolút nem tükrözi a régiónak az ország gazdasági életében elért pozícióját, és nem szolgálja a régió érdekeit sem. Ez a kusza, nehezen áttekinthető, inkább nem, mint működő honlap és tulajdonosa alig használja ki a világháló adta lehetőségeket. Az érdeklődők, a potenciális befektetők nyilván nem is támaszkodnak erre az információforrásra befektetési, támogatási stb. döntéseik meghozatala során, ugyanis erre jelenlegi állapotában a honlap alkalmatlan. Tovább korlátozza az interneten érdeklődők körét, hogy a régió oldalain az információk csak magyar nyelven érhetők el.

Közép-dunántúli régió

A Komárom-Esztergom, Fejér és Veszprém megye által alkotott régió szintén a fejlettebbekhez sorolható. Internetes megjelenését tekintve az előzőhöz képest egy letisztultabb, első pillantásra áttekinthetőbb oldallal prezentálja magát. De csak első pillantásra, ugyanis az oldalak tetején a régió különféle életképeit ábrázoló képek mérete és utólagos oldal-átrendező hatása miatt – értsd: a betöltődő kép az épp olvasni kezdett információt hirtelen jelentősen lejjebb tolja, a címen kívül általában csak pár sor marad látható.

Témaköreit tekintve a régió, a területfejlesztési tanács és az ügynökség bemutatásával kezd. A régió bemutatása történet, földrajz, humán erőforrások, turizmus, ipar, agrár, szabadidő és infrastruktúra alfejezetekre oszlik, alapvetően korrekt, csak a statisztikai adatok avultak el egy kissé (1999–2000). A Tanács esetében megismerhető a struktúra, milyen bizottságokat és munkacsoportokat hívtak életre, mik a célok, milyen feladatok vannak és ezek eléréséhez, végrehajtásához kik járulnak hozzá együttműködésükkel.

A *Koncepció* menüpontban – melynek elnevezése értelmezési, asszociációs okokból nem biztos, hogy találó – a különféle programok és alprogramok mellett társadalmi hatásvizsgálat és fejlesztési forгатókönyv is található, illetve információ a régióépítési, az innovációs környezetre és a humán erőforrás fejlesztésekre vonatkozó elképzelésekről.

A *Pályázatok* esetében megtalálhatók az aktuális pályázatok anyagai – csak letölthető formában – mellett a 2001. év pályázatairól készített beszámolók is, és lehetőség van véleményközlésre is. Ennek szépséghibája, hogy közben játékra csábítják az embert – erről később még lesz szó.

Két fő témakörben lehet ötleteket adni a „régiónak”: egyikük a *Közös jövő*, másikuk *Az ötlettől a javaslatig* címet viseli, ezek alatt további, vélhetően a beérkezett ötletek rendszerezését megkönnyítendő alcímek találhatóak.

A három – elektronikai, bútorigipari és húsigipari – *klaszter* közül csak az elektronikai tartalmaz információkat.

A *Linkgyűjtemény* tematikus, bár nehezen áttekinthető, de jól rendszerezett és nagyjából minden hivatkozás elvezet egy másik honlapra. Itt valóban olyan linkek kaptak helyet – európai uniós szervezetek, tudnivalók, települések, társulások, társrégiók – melyek a régió szempontjából fontosak. Nyilván lehet még e kört bővíteni, mint ahogy az itt található hivatkozások mennyiségét is. De a jó kiindulási alap már megvan.

Lehetőség van véleménynyilvánításra is, és bár a menüpont neve *Interaktív*, ez a megoldás mégsem az, miután a vélemény csak annak formálója és a fogadó számítógép előtt ülők számára ismert, nem válik publikussá, vitaindítóvá. A véleménynyilvánítás előtt játékokra invitálják a látogatót, mely egy kvíz-kérdéssor a régióról. Nem biztos, hogy ennek éppen ezen a honlapon lenne a helye.

A Közép-dunántúli régió honlapja egy jó közepes színvonalon felel meg annak a célnak, melyet általánosságban szolgálnia kell. Felismerhető az ez irányú törekvés, ugyanakkor az oldalakra nem fordítanak elég figyelmet. A design és a navigációs rendszer megváltoztatásával könnyebben kezelhetővé válna a honlap, meggyorsítaná az információhoz jutást. Néhány, az 1. táblázatban említett menüpont beépítése szintén célszerű és szükséges lenne.

A honlap pozitívuma, hogy angol nyelven is igyekszik információkat nyújtani – igaz, nem egészen úgy, mint magyarul. Például a bemutatásnál mellőzik a statisztikai adatokat, az ügynökségnél csak a feladatokról esik szó. A pályázatok és a hírek nem érhetők el angolul, a linkgyűjteményből pedig csak a települési honlapok. A külföldiekkel viszont legalább nem próbálnak játszani véleményük kikérése előtt.

Dél-dunántúli régió

A Dunántúl pillanatnyilag legkevésbé kedvező helyzetű három megyéjéből – Baranya, Tolna és Somogy – álló régió oldalainak elkészítéséhez komoly segítséget vett igénybe. A tervező-kivitelező céget ugyanis profiként tartják nyilván a webdesign- és honlapépítés, illetve az ezzel kapcsolatos tanácsadás témakörében. Éppen ezért volt meglepő néhány megoldás, melynek létjogosultsága megkérdőjelezhető.

De menjünk sorjában. Az alapvető információk a régióról, a tanácsról és az ügynökségről rendben megtalálhatók. A területfejlesztési tervek és az európai uniós menüponttal együtt ezek képezik a fő menüsört. Az utóbbi kettő esetében feltűnő a számos üres oldalt tartalmazó almenüpont mennyisége, pedig az ide szánt általánosabb – például az Európai Unióhoz történő csatlakozás feltételei – és specifikusabb – különféle fejlesztési tervek – információk egyaránt komoly információbázisként szolgálhatnának a régióban élők és tevékenykedők számára.

A fő menüsor alatt további főbb menüpontok találhatóak a címdalán, melyek bármely menüpontot kiválasztva továbbra is láthatók maradnak és alfejezeteik is kiválaszthatók tetszés szerint, igaz ekkor átkerülnek a lap bal oldalára. Ebből a sorból a regionális pályázatok, a tenderfelhívások, a forrástérkép a hírlevél és az aktuális információk közül választhatunk – szintén több-kevesebb sikerrel, a főmenünél tapasztalt félig-meddig feltöltött állapot itt is jellemző.

A honlap azon kevesek közé tartozik, amelyek rendelkeznek sitemap-pel és keresőmotorral egyaránt. Mindkét funkció működik angol nyelven is, emellett a fő menüsorban található menüpontok tartalma érhető el még ezen a nyelven – az európai uniós menüpontot kivéve.

Összességében a honlaptól – tekintettel a létrejöttében működő cégre – több várható el. A fő menüpontok állandó láttatásának szándéka jó, azonban a kivite-

lezés kevésbé – túlságosan széttört, a képernyőn csak az első és a második egy része látható, és függetlenül attól, hogy melyiket választottam ki, az ugyanúgy választható továbbra is. A fő menüpontok alpontjainak kiválasztása is körülményes: amennyiben egy témakört végig kíván böngészni a látogató, minden egyes alfejezet esetében újra le kell gördítene a főmenü almenüit és azok almenüit. Ez a megoldás kevésbé felhasználóbarát.

Hiányzik számos funkció – pl.: fórum és/vagy vendégböngésző, befektetési lehetőségek, linkgyűjtemény stb. –, amelyek fontosak lennének egy olyan régió esetében, mely hátrányosabb helyzetű, kevés befektető keresi fel – igaz, ennek alapvetően objektív okai vannak.

Közép-magyarországi régió

A Központi régió névvel is illetett területi egység alapvetően Pest megye, illetve a főváros. Honlapja témakörökben igen gazdag, szerkezete viszonylag egyszerű, könnyen kezelhető. Az oldal üzemeltetői legfontosabbnak az *aktuális* információkhoz való hozzájutást tartják, ennek megfelelően ez az oldal képezi a címlapot. Ezután – a korábban tárgyaltakhoz hasonlóan – a *régió*, a *regionális fejlesztési tanács* és az *ügynökség* bemutatása következik, meglehetősen részletesen, ugyanakkor bizonyos alcímek esetében hiányosan.

A különféle szempontok szerint csoportosított *fejlesztési programok* folyamatábrái után a *befektetési lehetőségekkel* ismerkedhet meg az érdeklődő, mégpedig alapos részletességgel mind a projektekről, mind pedig a befektetőkkel szembeni elvárásokról. Részben ezzel függhet össze a *Turizmus*, a *Kultúra*, a *Rekreáció* menüpont, azonban a Turizmus menüpont nem működik, az események között pedig csak 2001-es programokat találunk.

A *pályázati lehetőségeket* bemutató oldalak szintén rendszerezettek. Választhat az érdeklődő a regionális pályázatok – itt vannak 2001-es és 2002-es pályázatok egyaránt – és a hazai forrásból finanszírozottak közül (aktuális és Széchenyi Terv), valamint általános információkat kaphat az ISPA és a SAPARD előcsatlakozási alapokról. A PHARE almenüpont alatt a PHARE 2000 projekt leírása szerepel.

A *hírek*, *információk* félig meddig üzemképes csak. Az EU-ról szólók elavultak, a *régió önkormányzatai* közül csak a főváros és Pest megye önkormányzatának elérhetőségei találhatóak meg. Az *Alapítványok*, *kamarák* nem működik, egyedül a *Kiadványok* tekinthető aktuálisnak, miután a kívülálló nem tudhatja, mikor adtak ki újabb, a régióval kapcsolatos irodalmat, melyet itt is feltüntethetnének.

A *Fórumon* való részvétel regisztrációhoz kötött, csak azonosítóval és jelszóval lehetséges hozzáférni – még olvasni is –, a vendégböngésző nyilvános, en-

nek ellenére nem felkapott – bizonyítja ezt, hogy 2002. május végén 2001. decemberi az utolsó megnyilvánulás.

Nem igazán fontos, szükséges és szerencsés az oldallátogatottsági statisztika nyilvánossá tétele – emellett eléggé kusza is –, helyette inkább a *webtűrkör*ként aposztrofált honlaptérkép életre keltésére kellene energiát áldozni. Ilyen méretű és összetett struktúrájú honlap esetében ugyanis ez alapvető követelmény. Még akkor is, ha a kulcsszavas kereső itt is működőképes.

A honlap fenntartói térképeket is elhelyeztek különféle témakörökkel. Az általános régiótérkép nagyítható, mozgatható. A tematikusak – ipari parkok, teleházak és természetvédelmi területek elhelyezkedését jelölők – nem, és ezeknél nem állapítható meg az sem – csak a megyét kiválóan ismerők számára –, hogy az egyes „egységek” mely településekhez köthetők.

A *Hírújság* frissítése egy évvel ezelőtt megrekedt, viszont a linkgyűjtemény korrekt, számos, regionális szempontból fontos témakör szerint rendszerezett – igaz, már nem minden link él.

Idegen nyelvként az eddigi gyakorlathoz hasonlóan és az elvárásoknak megfelelően az angolt választották, de az elérhető információk köre szintén jelentősen korlátozott. A régió, az ügynökség és a befektetési lehetőségek részletes bemutatása mellett a kereső és a létében megkérdőjelezett látogatottsági statisztika működik 100%-osan, a tanács bemutatására már nem jutott energia. A régiót számokkal bemutató oldalon egy viszonylag sivár, néhány jellemző statisztikai adatot tartalmazó táblázat található, a regionális fejlesztési programok közül pedig csak a 2001–2006 között megvalósítandó stratégiát tartották alkalmasnak a külföldieknek történő bemutatásra.

Az oldal alapos frissítés és kisebb átalakítás után kiválóan alkalmassá válna a Közép-magyarországi régió céljainak szolgálatára – természetesen csak további folyamatos karbantartás és aktualizálás mellett.

Észak-magyarországi régió

A régió elhelyezkedését bemutató animációs nyitólapon a nyelvválasztás lehetőségét feltételezik a magyar, német és angol zászlók, melyekből az utóbbi kettő csak díszítőelemként funkcionál a Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyéket magában ölelő oldalon.

A továbbiakban a régió és az azt alkotó megyék kerülnek bemutatásra rövidebb lélegzetű leírások és néhány fontosabb adatot tartalmazó felsorolás formájában – egy-két fényképpel kiegészítve. Itt kapott helyet a régió városainak elhelyezkedését bemutató térkép, melyről az egyes városok saját oldalai nyithatók meg.

A régió szervezetei közül a tanácsról hiába keres információkat bárki, az oldal – hónapok óta – szerkesztés alatt áll. Az ügynökség esetében jobb a helyzet – a feladatok, célok és célgadatok mellett helyet kaptak a tanács tagjai is egy névsor erejéig, mely a betöltött funkciót is feltünteti. Itt található a regionális partnerségi program tájékoztatója is, minden egyes partnerségi csoport tagjainak nevével és elérhetőségével – kivéve az oktatási területet, melyhez nem sikerült az információkat összegyűjteni. A program széles spektrumot fog át, s nem csak a hazai, hanem a határon átnyúló együttműködésre is gondol. Minden egyes munkacsoport számára lehet véleményt írni, ötleteket adni egy webmail formájában. Ez a megoldás „összesítve” jelenik meg a *Fórum* címszó alatt, ahol a látogató maga választja ki, mely csoportnak kíván üzenetet hagyni. Szintén az ügynökség alá rendelve található az Előzetes Nemzeti Fejlesztési Terv rövid bemutatása és letöltési lehetősége.

A hírlevelek folyamatosan jelennek meg, de olvasásuk csak a fájlok letöltése után lehetséges, HTML-ben nem.¹⁰⁾

A *pályázatok* esetében az általánosnak mondható hiányosságok és aktualitásp problémák jellemzőek, a területi szintű csoportosítás mellett ugyanakkor segédleteket is kínálnak a pályázatok sikeres elkészítéséhez.

A linkgyűjtemény széleskörű, jól strukturált, regionális szempontból irreleváns hivatkozások nem szerepelnek a felsorolásban, ugyanakkor nem minden cím érhető már el.

Az egész honlapon tükröződik az oldal üzemeltetőjének feltett szándéka, hogy a régió hátrányos helyzetén javítani próbáljon, széleskörű információkat nyújtva a régióról, a lehetőségekről, segítséget adjon a sikeres pályázatok elkészítéséhez. Néhány további menüpont beillesztésével még hatékonyabbá tehető, nemkülönben az idegen nyelven történő megjelenéssel. Ez a régió egyébként az egyetlen, mely legalább szándékai szintjén az angol mellett más nyelven is megjelenne. A kardinális kérdés, hogy ez mikor következik be.

Észak-alföldi régió

Magyarország talán legelmaradottabb régiója a Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékből álló Észak-alföldi régió, helyzete ellenére mégsem érzi úgy, hogy az alapvető információkat mindenki számára elérhetővé kellene tenni. Ez az egyetlen olyan lap, ahol a részletes információk megtekintéséhez – témától, tartalomtól függetlenül – regisztrációt követelnek meg.

A portálszerű oldalon szinte minden témakörhöz azonnal hozzáférhet a látogató, de az ezek alatt felsorolt választási lehetőségek nem kimondottan elégitik ki az információigényeket. Nem csak a kötelező regisztráció az egyetlen gond.

Az interaktivitás csupán egy email-küldési lehetőségben merül ki, a fórum és az archívum nem működik, honlaptérkép nincs, pedig nagyon nagy szükség volna rá a kuszaság, illetve amiatt, hogy a látogató legalább láthassa, milyen információkért, témákért adja ki adatait az oldal fenntartójának. A néhány soros ismertetőket ugyanis általában azt jelzik, hogy bővebb információ csak a regisztrált felhasználók számára érhető el.

A témakörök elrendezése is eltér a „megszokott”-tól: a *Pályázatokat* összehúzták az *Aktuális hírekkel*, melyek a regionális fejlesztési tanács üléseiről szóló beszámolókat, a régióban kialakult partnerséget (a partnerek neve és weboldala külön elérhető), híreket és pályázatokat tartalmaznak.

A *támogatott projektek* csoportosítva vannak finanszírozási forrás szerint, de a PHARE nem működik – lehet, maga a program sem – a költségvetési forrásoknak csak a címei érhetőek el elsőre. Lehetőség van a *projektötleteknek* a régió felé történő kommunikálására, de nem követhető, ki mit javasolt, nem bontakozhat ki vita, eszmecsere róla. Az *Eredmények* menüpont szintén nem működik, így azt sem tudni, mire is vonatkozik tulajdonképpen.

A nem feltétlenül a legszerencsésebb „*Mit, miért, hogyan*” címet viselő menüpontban a regionális fejlesztési tanács és a regionális fejlesztési ügynökség működéséről kapható információ, itt látható a bizottságok felsorolása, az általános tudnivalók kiválasztása pedig hibáüzenetet eredményez.

Rendhagyó módon a „végére” került a régió jelenét és jövőjét bemutatni kívánó információcsoport, mely általános tudnivalókat, különböző szintű terveket tartalmaz, illetve a regionális fejlesztési tanács bemutatását és egy arcképcsarnokot foglal magában.

Mindezen információk szintén csak és kizárólag magyar nyelven érhetőek el, mely nem növeli a régió felzárkózási esélyeit. Hiába olcsóbb ugyanis a munkaerő, ha a fejlesztési elképzelésekhez meg sem próbálnak minden lehetséges eszközzel, így az internettel is partnereket, kiegészítő forrásokat találni. Sajnos a weboldal állapota is tükrözi a térség pillanatnyi helyzetét, pedig viszonylag kis energia- és tőkeáfordítással megoldható lenne, hogy legalább az első benyomás pozitívabb legyen a valós helyzetenél. Nem feltétlenül kell megvárni az M3-as autópálya és gyorsforgalmi út megépülését, mely vonzóbbá teheti a régiót a befektetések számára – az image-építést korábban is el lehet és kell is kezdeni, különben az elmaradás nemhogy csökkeni, hanem egyre jobban nőni fog.

Dél-alföldi régió

A Dél-alföldi régió – Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyékkel soraiban – az első öt elemzett régióhoz hasonló tartalmi struktúrát követ. A tanács, az ügynökség és a programok bemutatása, ismertetése kerül az „élre”, megfelelőnek

tűnő tartalommal. Az *aktuális információk* aktualitásával ez esetben is sok probléma van.

A régió azon kevesek közé tartozik, amelyek elért eredményeiket is igyekeznek bemutatni, nem csak a potenciális lehetőségeket.

Az Észak-magyarországi régióhoz hasonlóan itt is külön térkép tünteti fel a térség városainak elhelyezkedését, és innen elérhetők e települések honlapjai is.

A külkapcsolatok mögül nem sikerült információt letölteni, kivéve az Európai Unióval kapcsolatos híreket tartalmazó *hírleveleket*, melyek folyamatosan készülnek.

Kapcsolódások névvel illették a linkgyűjteményt, mely esetében nem biztos, hogy minden témakörre szükség van ezen a honlapon, és a tipikus probléma a hivatkozások elérhetőségét tekintve itt is fennáll.

Formabontó, hogy a régiót nem ezen, hanem egy önálló webcímmel rendelkező külön honlapon mutatják be, melynek felépítése és designja teljesen eltér a régió – vagy inkább a Regionális Fejlesztési Tanács – oldalaitól.

A véleménynyilvánítás lehetősége vendégkönyvszerűen adott, nem csak írni lehet „vaktában”, hanem lehetőség van mások véleményének megismerésére is. Ez a funkció azonban itt sem igazán aktív, az utolsó bejegyzés hónapokkal a vizsgálat előtt keletkezett.

Miután az információk terjedelmükénél fogva meglehetősen tagolt formában kerültek elhelyezésre, célszerű lenne egy kereső és egy térkép megalkotása a könnyebb tájékozódás érdekében. A navigáció egyébként sem egyszerű: az egyes főbb menüpontok alfejezeteire kattintva olykor-olykor megváltozik a menük sorrendje. Ez a körülmény – miután nem egy esetben ilyenkor a főbb menüpontok a képernyőn kívülre kerülnek – eléggé zavarba hozhatja a honlap látogatóit.

A design tekintetében is van korrigálnivaló – a címlap és a belső oldalak különbözősége még úgy-ahogy elfogadható, de a belső oldalak eltérő felépítése, designja már zavaró. A címlap összképét is rontja, hogy a lap tetejére „odaszórtak” újabb linkeket, melyeket fontosnak tartottak – szakmai gyakorlati lehetőség, sajtófigyelő, régiókalauz stb. –, de nem tudtak, vagy nem volt idejük a megfelelő helyre és a címlap stílusához illeszkedő designnal megjelentetni.

Összegzés

A leírásokból kitűnik, hogy ma Magyarországon a hét régióból egy sem képes arra, hogy saját magát az internet segítségével is menedzselje. Ennek számos oka van – ide sorolható az is, hogy nincs még igazán kifejtett regionális identitástudat (még fejlődő sem nagyon) –, de leginkább az érdektelenség nevezhető meg e probléma fő okaként.

Megállapítható az is, hogy az egyes régióink gazdasági teljesítménye, fejlettsége és az interneten történő megjelenésük minősége között nem áll fenn semmiféle összefüggés. Ezt talán hiba is lenne keresni, hiszen egy korszerű, minden igényt kielégítő weblap elkészítéséhez és működtetéséhez nem szükséges (tíz)milliókat elkülöníteni. Jelen esetben ugyanis a funkcionalitásra helyezendő a hangsúly, ez pedig relatíve kis összegből is jól megvalósítható, ha van egy –ilyen téren is – jártas szakértő a „csapatban”.

A világhálón történő, megfelelő tartalmú, szerkezetű és külalakú megjelenés nagyban hozzájárulhat például a regionális befektető-szervezési programok, illetve a regionális tőkeszervező akciók sikeréhez. A fejlesztési tervek, különféle beruházások megvalósításának finanszírozásához a projektek tervezői általában ugyanis csak egy meghatározott kör részvételében gondolkodnak (például: állami költségvetési források, EU-előcsatlakozási alapok), ugyanakkor lehetnek olyan látens befektetői, támogatói körök, melyek egy-egy projektben való részvételben fantáziát látnak, és erre megfelelő mennyiségben és minőségben erőforrásaikból áldozni is képesek. Ezáltal egy szélesebb összefogás révén valósulhat meg egy elképzelés, mely referenciaként szolgálhat a régió számára éppúgy, mint az egyes kisebb körzetek, illetve vállalkozások, támogatók számára.

E potenciális kör megkönyékezésére található néhány régió esetében valamiféle szándék a befektetési lehetőségek bizonyos szintű nyilvánossá tétele révén. Azonban a regionális döntéshozók alapvetően nagyobb tőkájú befektetőkben és régiószinten gondolkodnak, elsiklanak afölött, hogy a régión belül kisebb entitások is vannak (kistérségek, települések), melyek egyéni fejlődése a régió egészének fejlődéséhez is hozzájárul, illetve a befektetői kör is differenciált – esetleg e kisebb tőkét kihelyezni tudó üzletemberek, vállalkozások, illetve az adott régió kisebb egységekre koncentrálódó fejlesztési elképzeléseinek összehozására is alkalmassá lehetne tenni a regionális oldalakat.

Mindezekhez az is kell, hogy az egész világ megismerhesse a magyar régiókat, tehát minden esetben legalább angol, de még jobb, ha emellett további egy-két, jelentősebb nyelven – például németül, franciául, de az oroszról sem kelle-ne idegenkedni – is rendelkezésre állnak a megfelelő információk.

A kérdést természetesen el lehet intézni azzal is, hogy „de hát az Európai Unióban is sok hasonló szerkezetű/aktualitású régiós honlap van, semmivel sem vagyunk lemaradva”, mert ha még ez így is van, nem lehetne egyszer valamiben Magyarországnak is az élen járni, példát mutatni?

Jegyzetek

- 1) Az x+1 minden esetben az jelenti, hogy az adott információ nem a régió „hivatalos” honlapján, hanem egy menüpontjának megnyitása esetén betöltődő, más önálló domainnel rendelkező honlapon található meg.
- 2) Csak az adott régió fő fejlesztési terve található meg angolul, magyarul ennél jóval több érhető el.
- 3) A dokumentumok egy része nyilvános, bizonyos dokumentumok megtekintése azonban csak regisztráció után lehetséges.
- 4) A 4 Fórumból tulajdonképpen csak 2 (lenne) az a szó valódi értelmében. A másik két esetben csak egy webmail küldésére van lehetőség (különböző témakörökben), mely vélemény nem jelenik meg a honlapon. Ilyen értelemben ezeket akár a Vendégkönyv menüpont alatt is fel lehetett volna tüntetni, ugyanakkor általában a vendégkönyvekbe írt vélemények is nyilvánosak (a jó ízlés határáig). Tehát a besorolás teljesen önkényes.
- 5) A vendégkönyv esetében azért nem állapítható meg az aktualitás, mert a bejegyzések időpontja a látogatók aktivitásától függ. Attól, hogy egy vendégkönyvben régi megjegyzések vannak, még nem jelenti azt, hogy a honlap nem tökéletes, mint ahogy a friss bejegyzések tömege esetén is lehet egy honlap nem megfelelő.
- 6) Konkrét elemzésre, megoldási lehetőségek említésére (tanácsadásra) e sorok között üzleti okok miatt pillanatnyilag nincs lehetőség, így a későbbiekben is csak azok kerülnek említésre, melyek megtalálhatók az elemzett oldalak valamelyikén, tehát onnan átvehetők.
- 7) Rangsort azért sem lehet felállítani, mert minden oldalnak olyan jelentős hiányosságai vannak – még ha eltérő területen is –, hogy egyik sem szolgálhat etalonként a többi számára. Az egyes pozitívumokat, követhető megoldásokat azért igyekszünk kiemelni. Az vizsgálat során északnyugatról haladunk délkelet felé.
- 8) A honlapokkal szemben – legyen az bármilyen tartalmú – alapvető követelmény, hogy az információ minél gyorsabban hozzáférhető, a navigációs rendszer könnyen kezelhető, átlátható, a tájékozódás a honlapon belül is egyszerű legyen – a látogató mindig tudja, hogy hol van, melyik témakör melyik alfejezetében, és hogy innen is elérje a főbb menüpontokat.
- 9) A vizsgálat során 800x600-as képernyőfelbontással dolgoztunk, egyelőre még ez a legelterjedtebb, bár a nagyobb monitorok elterjedésével fokozatosan kiszorítja a 1024x768-as felbontás.
- 10) A HTML az a programnyelv(család), mely(ek) segítségével létrehozzák az internet-oldalakat. Az egyes más formátumú fájlok természetesen olvashatók az interneten keresztül is, hiszen lehetőség van a megnyitásukra, de a fájlok a számítógépre való letöltése ekkor is megtörténik – legfeljebb nem lesznek elmentve.

Irodalom

- Fojtik J. 1999: Városmarketing az interneten – lehetőségek és eredmények. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 75–88.
- Illés I. 2002: *Közép- és Dél-Kelet Európa az ezredfordulón*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Klenovszki J. 2000: Internet, online marketing és kutatás. – *Marketing & Management*. 1. pp. 20–23.
- Skoumal K. 2002: Magyarország regionális fejlesztési tanácsai honlapjainak kutatói igénykielégítési foka. Kézirat.
- www.darft.hu - 2002. május 21.
- www.ddrft.hu – 2002. május 20.
- www.del-alfold.hu – 2002. május 21.
- www.eszakalfold.hu – 2002. május 21.
- www.kdrfu.hu – 2002. május 20.
- www.kozpontiregio.hu – 2002. május 20.
- www.norda.hu – 2002. május 21.
- www.westpa.hu – 2002. május 20.

THE INTERNET AND THE HUNGARIAN REGIONS

Krisztián Skoumal

In the 1990s a revolutionary process swept the world: this was the so-called conquest by the Internet. This process has now started to slow down, but it still remains one of the most important "pillars" of communication.

The current study gives a detailed picture of how the various regions of Hungary came to realise the importance of the Internet in terms of disseminating information about themselves. Early websites, however, display several inadequacies and this study attempts to analyse the problems generated by these inadequate, half-completed sites.

III.
VIDÉKFEJLESZTÉS

19. A VIDÉK FEJLŐDÉSÉT ELŐSEGÍTŐ POLITIKA LÁTENS ÉS ÉRDEMI ELEMEI

Finta István

A vidékfejlesztés a közelmúltban mind az Európai Unióban, mind pedig hazánkban egyre komolyabb szerepet és ezzel együtt bizonyos elismertséget kapott a különböző fejlesztési politikák között. Ezzel együtt egy sor olyan kérdés is felmerült, amely az ezredfordulót közvetlenül megelőző, illetve az azt követő vidékfejlesztési politika és a hozzá kapcsolódó támogatási rendszer sarokkövét, stratégiai elemét képezi.

Ilyen kérdés például, hogy a vidékfejlesztési politika önálló eleme-e egy ország gazdaságfejlesztési rendszerének, vagy bizonyos fejlesztési politikák (pl.: mezőgazdaság-fejlesztés, területfejlesztés) részének tekinthető. Egyelőre az sem kristályosodott ki teljesen, hogy melyek azok az eszközök és eljárási formák, amelyek hosszú távon és hatékonyan képesek biztosítani a vidékfejlesztési politika által megfogalmazott célkitűzéseket. A kérdések sorát tovább lehetne folytatni, azonban a vidékfejlesztési politika problémáira adott válaszok vizsgálata ennél talán még érdekesebb területnek ígérkezik.

Az első fontos kérdés, hogy miért alakult ki egyáltalán a vidékfejlesztési politika. Ennek oka abban rejlik, hogy az Európai Unió, illetve az egyes tagállamok döntéshozói érzékelték, hogy a gazdaság egyes húzóágazatai – amelyek alapvetően a feldolgozóiparhoz, illetve a szolgáltatásokhoz kötődnek – meghatározott régiókban és azon belül is bizonyos városokban összpontosulnak. Ezáltal egyes területi szintek, illetve régiók fejlődése erőteljes, míg másoké stagnál vagy visszaesik. Ez a probléma, illetve a probléma kezelése a regionális politika számára nem tekinthető új feladatnak, hiszen a területfejlesztés egyik alapvető célja kezdettől fogva az egyes területek közötti fejlettségi különbségek mérséklése és – e céllal olykor ellentétbe kerülve – a hatékonyság biztosítása, a versenyképes piaci szereplők támogatása. E célok megvalósítását az Európai Unió regionális politikája – egyes időszakokban eltérő hangsúlyokkal – igyekezett is támogatni. Ugyanakkor létezett a regionális politikának egy olyan területe, amelyre a támogatások addig alkalmazott eszközrendszere meglehetősen csekély hatást tudott csupán kifejteni. Ez a terület, területi egység a vidék volt, melynek egységes fogalma – *fejlesztési szempontból* – mind a mai napig nem

alakult ki. Ennek egyik fő oka, hogy egyetlen tagállamon belül is más és más problémákkal találják szembe magukat az egyes vidéki térségek, és ezzel együtt egészen különbözőek azok a feltételek, amelyek a fejlesztési lehetőségeket, pályákat kijelölik. Gyakorlati példát szolgáltat erre egyrészt a franciaországi Champagne, amely – a strukturális alapok célrendszerének reformja előtt – a vidékfejlesztés kedvezményezett területe volt. Köztudott, hogy ez a terület nem éppen a legszegényebb francia vidékek közé tartozik. Mégis szükségesnek mutatkozott, hogy ezt a területet – részben turisztikai értéke miatt is – gondozott, ahol lehetséges, természet közeli állapotban tartsák, illetve őrizzék meg. Ez a típusú fejlesztési politika a vidéki lakosság számára egy ún. gondnoki funkciót szán abból a célból, hogy a városi lakosságnak biztosítsanak olyan ápolat környezetet, amilyennel saját települése, lakóhelye nem rendelkezik, és amely segítségével kikapcsolódási, rekreációs igényeit képes kielégíteni. Azokon a területeken, ahol a helyi lakosság megélhetését a mezőgazdaság vagy éppen a turizmus magas szinten képes biztosítani, e célkitűzés és a gondnoki funkció helyesíthető. Ez a fajta fejlesztési politika részben abból indul ki, hogy előbbutóbb a mezőgazdasági termelésben is érvényesülnek a versenyszabályok, melynek következményeként feltehetőleg csak a versenyképes nagyüzemek, nagybirtokok képesek gazdaságosan működni. Ezzel párhuzamosan a támogatások csökkentéséből, megszüntetéséből megtakarított pénz fedezheti azoknak a kisgazdáknak a jövedelmi igényeit, akik központi tevékenysége a mezőgazdasági termelésről a tájfenntartásra, -gondozásra tevődik át.

Azokon a területeken, ahol a települések lakossága nagyfokú munkanélküliséggel küzd, ahol jellemző az elvándorlás – különösen az értelmiség körében –, ahol gyakran hiányoznak az olyan alap infrastruktúrák, amelyek a városokban természetesen, ott ez a típusú vidékfejlesztési politika nem képes biztosítani a település lakosságmegőrző képességét, nem képes kezelni a lakosság egészének megélhetési gondjait, sőt a helyi lakosság töredéke számára tud csupán megélhetési forrást biztosítani.

Ilyen problémákkal találkozhatunk például a dél-olasz területeken, ahol a vidékfejlesztési program nagy sikerének számított az, hogy öt-tíz család számára egy olyan vállalkozás elindítását biztosították (helyi kézműves hagyományokra építve), amely később képes biztosítani az ő megélhetésüket, helyben maradásukat.

Természetesen a ritkán lakott skandináv területek vidéki lakosságának ismét mások a problémái és a lehetőségei.

Az Európai Unió döntéshozói számára az is világossá vált, hogy a mezőgazdasági politika és annak támogatási rendszere önmagában nem képes biztosítani a vidék lakosságának megélhetését, nem képes megoldani a vidék lakosságának problémáit. Ha ez a tény eddig igaznak bizonyult, akkor a jövőben még inkább

érvényes lehet, hiszen önmagában a technikai fejlődés csökkenti a mezőgazdasági termelés élőmunka igényét, ha pedig a piaci verseny a mezőgazdaság területén is megvalósul, akkor mind az Európai Unió tagállamaiban, mind pedig a csatlakozásra váró államokban elindul, illetve felgyorsul az a folyamat, amely a fejlett államokra már korábban is jellemző volt, vagyis egyre inkább csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és nő a tercier és kvaterner szektorban alkalmazottak aránya.

Az eddigi megállapítások alapján két fontos következtetés vonható le:

- Az Európai Unióban nincs egységes vidékfejlesztési politika – és talán nem is lehet –, mivel az egyes vidéki területek rendkívül eltérő adottságokkal és fejlesztési lehetőségekkel rendelkeznek.
- A vidéki területeken élő emberek megélhetését, a települések fejlődését sem a regionális politika, sem a mezőgazdasági politika nem tudta mind ez ideig megfelelően (az urbanizált, szuburbanizált területekhez hasonló módon) biztosítani.

Kérdés, hogy a vidékfejlesztési politika jelen pillanatban képes-e erre, akár az Európai Unióban, akár hazánkban. E kérdésre akkor kaphatunk megnyugtató választ, ha megvizsgáljuk a vidékfejlesztés céljait és eszközeit (támogatások módját, mértékét), majd ezt összevetjük a célcsoporttal (a vidék lakosságával). Amennyiben a célok és az eszközök a célcsoport tagjainak többségére (optimális esetben egészére) irányulnak, illetve irányíthatóak, továbbá találkoznak a célcsoport igényeivel, akkor ez a harmónia esélyt ad arra, hogy a kitűzött célok megvalósuljanak (a vidéken élők kereseti lehetőségei javuljanak, a települések infrastruktúrája, szolgáltatásai elinduljanak a felzárkózás útján, a népességmegtartó képesség ne csorbuljon stb.).

Az Európai Unió saját tagállamai számára a LEADER-programon belül foglalkozik a vidéki területek fejlesztésével. A csatlakozásra váró országok számára a SAPARD-program segítségével kíván ugyanebből a célból segítséget nyújtani. E két programban megfogalmazott célkitűzések és támogatások vizsgálata alapján találhatunk választ arra a kérdésre, hogy a vidékfejlesztés valóban képes-e a vidéket fejleszteni.

A LEADER+ program az alábbi célok megvalósítását tűzte ki:

- 1) cél: horizontális együttműködésen és a „bottom-up” koncepción alapuló, kísérleti jellegű, integrált fejlesztési stratégiák támogatása,
- 2) cél: (területi)határon átnyúló és transznacionális együttműködés,
- 3) cél: az összes vidéki területi közösségek hálózatának kiépítése, függetlenül a programon belül történő esetleges támogatástól, valamint minden, a vidékfejlesztés területén tevékenykedő szereplő támogatása.

Maguk a célok meglehetősen általánosak, jelen pillanatban nem áll rendelkezésre olyan dokumentum, amely alapján a konkrét tevékenységek és azok közötti támogatási arányok értékelhetők lennének. A korábbi LEADER-programokkal kapcsolatosan rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek érzékeltetik, hogy mire, milyen arányban biztosítottak forrásokat (1. táblázat).

1. táblázat

*A LEADER-programból finanszírozott tevékenységek megoszlása
Írországból és Olaszországból, %*

	Írország	Olaszország
Szaktanácsadás	12	11
Képzés/átképzés	9	8
Turizmus	29	29
Kis- és kézművesipari vállalkozások	17	14
Mezőgazdasági termékek marketingje	12	19
Környezetvédelem	12	9
A helyi akciócsoport működési költsége	8	11

Forrás: Magyar, 1999.

A hazai vidékfejlesztéssel kapcsolatos jogalkotási gyakorlat számára az Európa Tanács 1268/1999. sz. rendelete határozza meg a vidéki területek és a mezőgazdaság fejlesztéséhez fűződő előcsatlakozási támogatások rendszerét.

A támogatott célok:

- mezőgazdasági üzemekbe történő beruházások;
- az agrár és halászati termékek feldolgozottságának, piacképességének javítása;
- a minőség, az állatorvosi és a növényvédelmi ellenőrzés szerkezetének, valamint az élelmiszerminőség és a fogyasztóvédelem javítása;
- a környezetvédelmet és vidékapolást szolgáló mezőgazdasági termelés (termelési eljárások) támogatása;
- a gazdasági tevékenység fejlesztése és diverzifikálása a kiegészítő foglalkoztatási lehetőségek és a bevételi alternatívák elérése érdekében;
- az érdekvédelem kiépítése (a mezőgazdaság képviselői és üzemvezetési-szolgálati rendszerének felépítése);
- termelő egyesülések megalapítása;
- falumegújítás és -fejlesztés, valamint a vidéki örökség védelme és fenntartása;
- melioráció és földrendezés;

- a vidéki infrastruktúra fejlesztése, javítása;
- az ingatlan-nyilvántartás elkészítése és aktualizálása;
- szakmai képzés javítása;
- mezőgazdasági vízbázis-gazdálkodás;
- erdőgazdálkodás, amely magában foglalja a mezőgazdasági területek erdősítését, továbbá a magántulajdonú erdőgazdasági üzemekbe történő beruházásoknak és az erdőgazdasági termékek feldolgozottságának, a piac-képesség növelésének támogatását;
- technikai segítség az intézkedések megvalósításához, beleértve a programtervezéshez és „felügyelethez” kapcsolódó képzést, valamint a propagandatevékenység (publicitás) kialakítását.

E célok jelentős részét a kormányzat átvette, illetve beépítette az országos SAPARD-programba. Ezek a célok – hasonlóan a LEADER-programban megfogalmazott célokhoz – meglehetősen általánosak, konkretizálásukat hazánkban a vidékfejlesztési céllelőirányzat általános szabályairól, illetve a részletes felhasználásáról szóló FVM rendeletek végzik el.

A vidékfejlesztési céllelőirányzat felhasználásának részletes szabályairól szóló rendeletben megállapított támogatások az alábbi módon csoportosíthatók:

1) Speciális mezőgazdasági tevékenység támogatása

A rendelet természetesen nem ezt a kifejezést használja a támogatott cél megjelölése során, azonban tartalmilag az „ökológiai alapú komplex gazdasági fejlesztési programok támogatása” a speciális mezőgazdasági tevékenységek támogatásával azonosítható. Bizonyos tekintetben érdeme a rendeletnek, hogy nem a mezőgazdasági tömegtermelést, hanem az extenzív, környezetkímélő, tájfenntartó, speciális adottságú és speciális tulajdonságokkal rendelkező területek művelését és termékek előállítását támogatja.

2) Turizmusfejlesztés

A támogatási rendszer második fő csoportja a vidéki turizmus fejlesztését kívánja elősegíteni a minőségi, a szervezeti és egyes speciális adottságok (pl. gyógyfürdő) és igények figyelembe vétele alapján.

3) Hagyományos kézműipari kismesterségek, valamint nem élelmiszer célú helyi természetes alapanyagok hasznosításának, feldolgozásának és értékesítésének támogatása (takarmány kivételével)

Ezek a célok kifejezetten a vidéki élet még megmaradt sajátos termelői kultúrájának fenntartását kívánják támogatni. E célok között – de az első pont alatt szereplő tájfenntartó, -gondozó tevékenység támogatásában is – fellelhető az az uniós szemlélet, amely a falut idilli, bukolikus formájában kívánja tálalni a

városi érdeklődők számára. Ebben a rendszerben a vidéken élők elvileg a – korábban jelzett – gondnoki funkciót látják el.

4) Humán- és reálinfrastruktúra-fejlesztés

Míg az előző célok a vidéken élő lakosság jövedelemszerzési lehetőségeit kívánták szélesíteni (de nem széles körűen biztosítani), addig e pont alatt a vidéki lét másik fontos alkotórészének, az életminőséget jelentős mértékben meghatározó települési infrastruktúra fejlesztésének szükségességéről esik szó.

A felsorolt célok megvalósítása nagyon fontos és értékteremtő folyamat lehet a vidék számára, ennek ellenére nyugodtan állítható, hogy azok nem képesek megoldani a vidék, a vidéken élők túlnyomó többségének problémáit.

Az állítás igazolhatósága érdekében – a fentebb jelzett módon – szükséges egybevetni a támogatási célokat és a támogatandó célcsoportot, vagyis a vidéki lakosságot.

Az első pontban szereplő célok a mezőgazdasági tevékenységet – pontosabban annak is néhány szegmensét – kívánják támogatni. A vidéken élő lakosság többsége, 75–85%-a nem a mezőgazdaságból él, ezáltal ez a támogatás a kisebbségen belül csak azon kisebbség számára nyújthat esetleges megélhetési forrást vagy jövedelemnövekedést, akik eddig is ilyen tevékenységet folytattak, vagy pedig fel kívánják cserélni eddigi termelési módjukat (ilyen kényszer a pillanatnyi támogatási rendszer mellett egyelőre nincs).

Az első pont alatti támogatások tehát a vidéken élő lakosság töredékének, néhány százalékának igényeivel találkoznak, feltehetőleg sem az általában vett mezőgazdasági tevékenység, sem pedig a jelen pillanatban támogatott mezőgazdasági tevékenységi formák nem fognak tömeges foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget biztosítani a vidéki lakosság számára.

A második pont alatt szereplő turizmus, illetve falusi turizmus kiemelkedő szerepet játszik mind hazánkban, mind az Európai Unióban. Ez a támogatási cél ismét a vidéki lakosság csupán néhány százalékának igényeivel és lehetőségeivel találkozhat. Léteznek olyan területek, ahol a vidék lakosságának jelentős része él közvetlenül vagy közvetve a falusi turizmusból, azonban ennek általánossá válása megint csak nem várható, részben az adottságok hiánya, részben a kereslet korlátos volta miatt.

Ez a támogatás tehát ismét nem képes biztosítani a vidéki lakosság többségének megélhetését.

A harmadik pontban szereplő támogatás, ha lehet, a legkisebb számú vidéken élő személyhez szól. Hatását tekintve nem is lehet más következtetést levonni, mint amit az előző pont esetén megtettünk.

A negyedik pontban szereplő célok nem a jövedelemszerzési lehetőségekkel kapcsolatosak, hanem azt a környezetet kívánják biztosítani, ahol a vidéki la-

kosság jól érezheti magát és hajlandó akár hosszabb távon is a vidéki élet mellett dönteni. Ez a cél a vidéki lakosság egészségének igényeivel találkozik, a kérdés itt csupán az, hogy mekkora a rendelkezésre álló források nagysága, abból mit, milyen sorrendben és milyen gyorsasággal lehet megvalósítani.

Jelen pillanatban a rendelkezésre álló források meglehetősen szűkösnek mutatkoznak országos léptékű (pl. szennyvízkezelési) feladatok megoldására, függetlenül attól, hogy azok milyen alapokból (ISPA, SAPARD vagy nemzeti forrásból) finanszírozhatók.

Ha választ kívánunk adni arra a kérdésre, hogy hazánkban miként segíthető elő a vidék fejlődése, akkor a vidékfejlesztés két központi kategóriája – a jövedelmi viszonyok, valamint az életminőség határait megszabó reál- és humáninfrastruktúra – közül elsőként a vidéki lakosság jövedelemszerzési lehetőségeivel szükséges foglalkozni. Ehhez ismerni szükséges a vidéki lakosság jelenlegi foglalkoztatási helyzetét, egyszerűen azt, hogy jelen pillanatban miből élnek az emberek. Ha feltételezzük, hogy átlagosan a vidéki lakosság kb. 10–15%-a kizárólag a mezőgazdaságból él (*Kovács, 2000.*), további 25–35%-ának a helyi feldolgozóipar, a köz- és magánszolgáltatások biztosítanak jövedelemszerzési lehetőséget, akkor „csupán” a maradék 50% tekintetében szükséges megjelölni azt a jövedelemszerzési területet (átvitt és földrajzi értelemben egyaránt), amiből, illetve ahol a vidéki lakosság e nem csekély hányada megélhetését képes biztosítani.

Jelenlegi ismereteink szerint ez a terület a város, illetve a város által nyújtott különböző foglalkoztatási lehetőségek.

Számos próbálkozás történt arra vonatkozóan, hogy egyes foglalkoztatókat vidéki területeken telepítsenek le, oldva ezzel a munkahelyek város központúságát, enyhítve ezzel a vidéki területek lakosságának elhelyezkedési problémáit, a települések visszafejlődését, súlytalaná válását a gazdasági térben. E törekvések kis része volt csupán sikeres, azonban a különböző állami támogatások megszűnésével igen kevés cég volt hajlandó, illetve képes vidéki telephelye fenntartására.

Tény az, hogy a modern ipari, kereskedelmi, szolgáltató tevékenységek telepítési tényezői alapvetően a városokban – és ott is eltérő mértékben, érzékelhető és értékelhető rangsor szerint – állnak rendelkezésre. (Az európai városok tipizálása, funkcióinak kijelölése, illetőleg az egyes funkciókkal összefüggésbe hozható tevékenységek és telepítési tényezők megtalálhatók az ESDP-ben is [ESDP, 1999].) Ezen városok többsége képes biztosítani elsődlegesen a szükséges mennyiségű és minőségű munkaerőt, infrastruktúrát, illetve az előállított termékek meghatározott részének keresletét, felvevő piacát. Ha képesek vagyunk elfogadni, hogy a vidéki lakosság legalább felének a megélhetését a városok biztosítják – vagy kellene, hogy biztosítsák – akkor az is nyilvánvaló,

hogy a vidéki aktív korú munkaerő jelentős részének jövedelemszerzési lehetőségeit a városok fejlődése határozza meg. Ebből pedig az következik, hogy a vidék fejlődését – illetve annak egy nagyon fontos elemét – a területfejlesztési politika határozza meg. Ez a megállapítás nem azt jelenti, hogy vidékfejlesztési politikára nincs szükség, csupán azt kívánja – a jelenlegi vélekedésekkel ellentétben – előtérbe állítani, hogy pillanatnyilag a vidékfejlesztés rendszere a vidék fejlődésének csak rendkívül csekély részére képes hatást gyakorolni. A vidék fejlődését alapvetően – a városok által generált munkaerő kereslet következtében – a területfejlesztési politika biztosíthatja.

Ezt a funkciót viszont csak abban az esetben képes betölteni, ha a gazdaság fejlődését segítő támogatási eszközei képesek a városokban olyan és annyi munkahelyet biztosítani, amely a vidék lakosságának munkaerő feleslegét felszippanthatja. (Hiába operál a Bizottság olyan homályos fogalmakkal, mint a vidék helyi gazdaságának megteremtése, fejlesztése, versenyképességének biztosítása stb., ha ennek kézzelfogható, tényleges eredményei – jó esetben – a lakosság csekély részének megélhetését biztosító ágazatok tekintetében mutathatók ki.)

A tényleges megélhetést biztosító városi munkahelyek még mindig kevésnek bizonyulhatnak abban az esetben, ha a vidéki munkaerő számára nem biztosított az elérhetőség, a hozzáférés lehetősége, pontosabban esélyegyenlőség az elérhetőség, a hozzáférés tekintetében. Ezek a fogalmak az Európai Unió által gyakran hangoztatott fontos elvek, amelyek mentén szükséges a különböző fejlesztési politikákat kidolgozni és megvalósítani. A kérdés Magyarország esetén az, hogy ezek az elvek konkrétan a vidékfejlesztés esetén érvényesülnek-e, vagy csupán ismét olyan szlogenekről van szó, amelyeket – legjobb esetben – egyedül a politikai erők képesek hasznosítani.

Az elérhetőség, a hozzáférés a vidéki lakosság számára – témánk szempontjából – a városban rendelkezésre álló, illetve a város által nyújtott munkalehetőségek különböző eszközök útján, szervezett körülmények között történő elfoglalását jelenti. Ezek az eszközök jelen pillanatban elsődlegesen a közlekedési eszközöket (busz, vonat, személyautó) és a használatukat biztosító infrastruktúrát (út, vasút) jelenti, a szervezett körülmények pedig a tömegközlekedési eszközök menetsűrűségére, idejére, útvonalára stb. utalnak. A térlegyzési technikák legújabb eszközei, az információs sztrádák (internet) manapság hazánkban a vidéki munkaerő foglalkoztatásában nem játszanak meghatározó szerepet, illetve alig játszanak bármilyen szerepet. Így a kérdés a tömegközlekedési eszközök vonatkozásában akként fogalmazható meg, hogy a szükséges időpontokban létezik-e busz vagy vonat összeköttetés a város és a vidéki települések között, ha igen, mennyi ennek a költsége. Nem tömegközlekedési eszközök esetén

(személygépkocsi, mikrobuszok) a legfontosabb szempont az üzemeltetés költsége, illetve az útvonal hossza, minősége.

Amennyiben az elérhetőség biztosított, akkor esélyegyenlőségről a vidéki és városi, valamint a városhoz közelebb, illetve attól távolabb élő lakosok között akkor beszélhetünk, ha az utazás költsége az egyes kategóriák között azonos vagy legalábbis nem különbözik jelentősen. Teljes egyenlőségre természetesen illúzió lenne számítani, azonban jelenleg az utazási költségek a vidéki lakosság számára olyan jelentős terhet képviselnek, amelyek megnehezítik vagy gyakran egyenesen lehetetlenné teszik a városban egyébként rendelkezésre álló munkahelyek elfoglalását. A költségteher minősítése szoros összefüggésben áll a jövedelemszint nagyságával, pontosabban azzal az aránnyal, amelyet az utazási költség az elért jövedelemen belül képvisel. Ez az arány, illetve ez a határvonal szoros kapcsolatban áll a gazdaság általános fejlettségével és teljesítőképességével. Például a fejlett nyugati államok esetén az utazási költség aránya a jövedelemen belül nem képvisel olyan jelentős mértéket, amely komoly terhet jelentene a vidéki munkavállalók számára. Ugyanakkor hazánkban a piacgazdaságra történő áttérés időszakában az utazási költségek többszöröződtek, amit az átlagos jövedelemnövekedés még csak nyomokban sem volt képes követni. Ezáltal a vidéki munkavállalók hátrányos helyzetbe kerültek és abban vannak jelen pillanatban is.

Az igazi vidékfejlesztés egyik legfontosabb eleme tehát az elérhetőség, a hozzáférés esélyegyenlőségének megteremtésében keresendő, melynek központi eszköze az utazási költségek támogatása. Ennek megvalósulása elsősorban az éppen hatalmon lévő politikai erők gazdaságfilozófiájától függ. Egy teljesen liberális rendszerben erre a problémára is a piactól várnak megoldást, ami esetünkben azt jelenti, hogy ki kell várni azt az időt, amikor a gazdaság fejlettsége képes lesz olyan jövedelemszint biztosítására, amelyben az utazási költség nem jelent terhet a vidéki munkavállalók számára. Mérsékelt liberális rendszerben már megjelennek bizonyos utazási támogatások, míg egy nagy szociális érzékenységű rendszer a költségek meghatározó hányadát magára vállalja.

Kérdés, hogy milyen filozófiát képvisel a hazai támogatásrendszer, meddig terjed az állam szerepvállalása, illetve melyek a napjainkban alkalmazott állami támogatás eszközei. Az egyik fontos eszköz a közlekedési tarifapolitika, a másik pedig az utazási támogatások rendszere, ami jelen pillanatban a foglalkoztatáspolitikai némiképp periférikus elemei között foglal helyet.

Hazánk támogatásfilozófiája a mérsékelt liberális megoldást követi, amennyiben a munkába járással kapcsolatos utazási költségtérítésről szóló 78/1993. (V. 12.) kormányrendelet a munkavállalók számára költségtérítést állapít meg. A kormányrendeletet alkotó állam azonban a terhek csökkentését nem vállalja magára, hanem áthárítja a munkáltatókra. (A rendelet 3. § (1) bekezdése szerint

a munkáltató köteles a munkavállalónak megtéríteni a munkába járást szolgáló bérlettel vagy teljes árú menetjeggyel való elszámolás ellenében azok díjának 86%-át, ha országos közforgalmú vasút 2. kocsiosztályon, 80%-át, ha elővárosi vasúton, valamint helyközi díjszabással közlekedő helyi és távolsági autóbusszon utazik.) Ez a gyakorlatban azt eredményezi, hogy a munkáltatók jelentős része vagy nem hajlandó a vidéki munkavállalók foglalkoztatására, vagy pedig nem fizeti ki a jogszabályban meghatározott utazási költségtérítést.

A munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról szóló 39/1998. (III. 4.) kormányrendelet a következő támogatásokat ismeri:

- a) helyközi utazás támogatása,
- b) csoportos személyszállítás támogatása,
- c) lakhatási hozzájárulás megtérítése,
- d) munkaerő-toborzás támogatása.

A helyközi utazás költségeit – legfeljebb egy éves időtartamra – akkor támogatja az állam, ha a munkaadó olyan személy foglalkoztatását vállalja, aki legalább hat hónapja – pályakezdő, valamint megváltozott munkaképességű személy esetében legalább három hónapja – a megyei (fővárosi) munkaügyi központ által nyilvántartott munkanélküli, és hasonló munkakörben foglalkoztatott munkavállaló munkaviszonyát a kérelem benyújtását megelőző hat hónapon belül – a működésével összefüggő okból – nem szüntette meg.

Csoportos személyszállítás támogatására kerülhet sor abban az esetben, ha a munkavállalók lakóhelye (tartózkodási helye) olyan településen van, hogy a munkavállalóknak a lakóhely (tartózkodási hely) és a munkahely közötti, tömegközlekedési eszközzel történő oda-vissza utazása nem, vagy csak aránytalan nehézséggel oldható meg. A rendelet értelmében a lakóhely (tartózkodási hely) és a munkahely között az oda- és visszautazás akkor oldható meg aránytalan nehézséggel, ha annak ideje naponta – tömegközlekedési eszközzel – a két órát meghaladja. A támogatás legfeljebb egy évre adható, mértéke a csoportos személyszállításban érintett munkavállalók lakóhelyétől (tartózkodási helyétől) a munkahelyéig tartó útvonalra vonatkozó autóbusszbérletek árának a munkaadót terhelő részéig terjedhet.

A tarifapolitika tekintetében az állam szintén a mérsékelten liberális gazdaságfilozófiához áll közel. A liberális elemek közé tartozik a piaci változások (például üzemanyagár növekedés) érvényesítése a viteldíj rendszerben, a tömegközlekedés profitorientált szervezeti keretek között történő működtetése, a gazdaságtalan vonalak részbeni vagy teljes megszüntetése stb. A szociális elemek közé sorolható a veszteséges tömegközlekedés támogatása, a profitot nem termelő vonalak – minimális menetsűrűség melletti – fenntartása stb.

Kérdés, hogy a bemutatott eszközök, illetve azok alkalmazása képes lehet-e a vidéki lakosság munkavállalási problémáinak kezelésére. Maguk az eszközök valószínűleg alkalmasak lehetnek az utazási költségterhek csökkentésére, viszont az eszközök alkalmazása során jelen pillanatban nem tapasztalható értékelhető pozitív hatás. Ennek megváltoztatása, illetve megváltozása a vidéki lakosság tényleges igényeinek felismerésétől és ezzel szoros összefüggésben az utazási költségek csökkentésére fordított összegek nagyságától függ.

Az utazási támogatásoknak tehát ki kell kerülniük a foglalkoztatáspolitikai eszköztárból és – a tarifapolitikával együtt – a vidékfejlesztés központi elemévé kell válniuk. (A foglalkoztatáspolitikai eszközeinek többsége egyformán törekszik kezelni a munkavállalók problémáit, függetlenül attól, hogy azok hol laknak, területileg hol helyezkednek el.)

Következtetések

Minden tagállam számára egyformán alkalmazható és elfogadható egységes vidékfejlesztési politika kialakítására nem került – és valószínűleg nem is kerülhet – sor az Európai Unióban. Ezért minden egyes államnak, így hazánknak is, meg kell határoznia azt, hogy mi a vidékfejlesztés, pontosabban milyen problémákat kell megoldania, és ezáltal milyen célokat kell elérnie a vidékfejlesztési politikának. Arra is célszerű választ adni, hogy a vidékfejlesztést önálló fejlesztési politikaként fogalmazzuk meg, vagy pedig a területfejlesztés sajátos beavatkozási területeként értelmezzük. Abban az esetben, ha a területfejlesztést olyan fejlesztési politikának tekintjük, melynek középpontjában a városokra támaszkodó gazdaság (ezen belül az ipar és a szolgáltató szektor) fejlesztése áll, akkor emellett valóban lehet létjogosultsága egy önálló vidékfejlesztési politikának. Ha a területi fejlesztést az egyes területi egységek különböző – ám általánosítható – problémáit kezelni hivatott politika sajátos beavatkozási kísérleteiként értelmezzük, akkor a területi fejlesztés különböző formáival és ennek megfelelően eltérő elnevezéseivel találhatjuk szemben magunkat. Ebben az esetben talán csak évtizedek múltán dől el, hogy mely beavatkozási típus eredményes, melyik válik meghatározóvá és ennek megfelelően vidékfejlesztésnek, területfejlesztésnek hívjuk, vagy esetleg valami új elnevezéssel kívánjuk illetni azt a politikát, melynek célja a területi fejlesztés. A jelenlegi jogi szabályozási gyakorlatban a vázolt irányzatok elemei együttesen vannak jelen, bár talán az elsőként bemutatott értelmezés hatása tűnik – nem feltétlenül helyeselhetően – erőteljesebbnek.

A vidékies területek legfontosabb – az iménti fogalommeghatározásnál is lényegesebb – *problémája* a lakosság megélhetését biztosító *munkahelyek hiánya*, valamint az általános közérzetet és életminőséget meghatározó közösségi

humán- (oktatási, művelődési, szórakozási lehetőségek) és *reálszolgáltatások* (ivóvíz, szennyvízelvezetés, hulladékszállítás, utak, közterületek állapota stb.) városokhoz képest *alacsonyabb színvonalra*.

A vidékfejlesztés legfontosabb célterülete a vidéki lakosság megélhetésének biztosítása, és a vidéki települések szolgáltatásainak fejlesztése. Magyarországon a vidéki lakosság többségének megélhetését a városban működő foglalkoztatók biztosítják, melyek tömeges vidékre történő települése nem várható. A vidéki lakosság jelentős részének megélhetése a városok gazdasági fejlődésétől függ, melynek befolyásolása főként a területfejlesztési politika eszközeivel valósítható meg.

A jelenlegi vidékfejlesztési politika sem hazánkban, sem az Európai Unióban nem veszi figyelembe a kialakult foglalkoztatási arányokat, a gazdasági szereplők telephely választási döntéseit és csupán a vidéki lakosság egy igen szűk részének próbál megélhetési lehetőséget biztosítani. Ez a vidékfejlesztési politika – csakúgy, mint az agrárpolitika – *önmagában* nem képes megoldani a vidék lakosságának foglalkoztatását, megállítani a vidékies területek további hanyatlását.

Ezt a feladatot a területfejlesztési politika láthatja el (városi munkalehetőségek biztosítása), mely mellett kiegészítő jelleggel törekedni szükséges a jelen pillanatban vidékfejlesztés címszó alatt megjelölt célok megvalósítására is. Abban az esetben, ha a vidékfejlesztés céljai és támogatási eszközei közé nem kerül be a tarifapolitika, illetve az utazási költségek támogatási rendszere, akkor a két fejlesztési politika egymás mellett elhaladva, a vidéken élők többségét figyelmen kívül hagyva ismét képtelen lesz a vidék fejlődésének elősegítésére. Ebben az esetben a következmények továbbra is a falvak lakosságának csökkenésében, elnéptelenedésében jelzik a fennálló rendszer beavatkozási kísérleteinek eredménytelenségét.

Tény, hogy az utazási támogatási rendszer csupán egyik – bár mellőzhetetlen és sorrendben első – feltétele a foglalkoztatási lehetőség megteremtésének, hiszen olyan további feltételek teljesítésére is szükség van, mint például a kereslethez igazodó szakképzettség, a várakozásoknak megfelelő munkakultúra. Ez utóbbi feltételek megteremtésére a foglalkoztatáspolitikai hivatott a rendelkezésre álló át- és továbbképzési rendszer működtetése formájában, míg az utazási támogatások kifejezetten vidéki lakossághoz kapcsolhatók, így a – tér hatásait is figyelembe vevő – vidékfejlesztési politika eszközrendszerébe tartoznak. Maga a tér sem homogén a munkavállalók képzettsége, alkalmazhatósága szempontjából. Léteznek olyan területi egységek, ahol az utazási problémák megoldását követően sem alkalmas vagy hajlandó a potenciális munkaerő a városokban rendelkezésre álló lehetőségeket kihasználni. Kérdés, hogy e probléma kezelésére hivatott eszközök – például az át- és továbbképzés – milyen terü-

leti egységhez igazodhatnak, telepíthetők-e a jelenleg fennálló – bármely típusú – kistérségi területi kategóriákra, a pillanatnyilag fennálló közigazgatási térfelosztás – és az e keretek között tevékenykedő munkaügyi központok – alkalmazsak lehetnek-e a feladat megoldására. A kérdések megválaszolása önálló tanulmány tárgyát képezheti, itt csupán egy gyakran nem a fontosságának megfelelően kezelt tényezőről, nevezetesen a térre, a tér heterogenitására, a hozzá optimálisan kapcsolandó szervezetrendszerre (illetve annak hiányára) kívántuk felhívni a figyelmet.

Az utazási támogatások hiányosságain, a további foglalkoztatást elősegítő feltételek biztosításán túl szükséges rámutatni arra is, hogy a falvak lakossági összetétele szempontjából már most rendkívül kedvezőtlen helyzet alakult ki abban a tekintetben, hogy az értelmiség igen csekély hányada hajlandó vállalni a várostól távoli, falusi életformát, illetve az ingázást a falu és a város között (felsőfokú végzettséggel elsősorban a helyben dolgozó általános iskolai tanárok, körzeti orvosok és állatorvosok, a polgármesteri hivatal néhány dolgozója és az egyház képviselője rendelkezik). Ha a jövő a tudásalapú társadalmon alapul, akkor épp az a réteg hiányzik a vidéki települések többségéből, amely az új típusú gazdaság és gazdasági fejlődés alapját képezhetné. Ezáltal a vidék fejlődési lehetősége, ha lehet, még inkább kilátástalan helyzetbe kerül.

A vidék lakosság megtartó képességére nagy hatással van a vidékfejlesztési politika második fontos területe, a települések közszolgáltatásainak, infrastruktúrájának fejlesztése. Ezen a területen a célok és a támogatások egymással szinkronban vannak, a lehetőségeket leginkább a rendelkezésre álló források szűkössége határoolja be. Ebben a kérdésben – az ország gazdasági teherviselését figyelembe véve – a mindenkori kormánynak kell kialakítani álláspontját.

Befejezésül csak ismételni lehet azt a számtalanszor igazolt állítást, hogy a világ más részeiben bevált fejlesztési célok és módszerek nem ültethetők át kritika nélkül a hazai gyakorlatba, a hazai adottságokhoz, körülményekhez mérhető célokat a hazai tapasztalatok alapján és – nem kizárólag külföldi „tanácsadók” olykor nehezen értékelhető véleményére alapozva – az itthoni szakembereknek kell kialakítaniuk.

Irodalom

- Audirac, I. (ed.) 1997: *Rural Sustainable Development in America*. New York, John Wiley.
- Buday-Sántha A. 2001: *Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Csáki, Cs. – Tuck, L. 2000: *Rural development strategy. Eastern Europe and Central Asia*. Washington D.C., The World Bank.
- Czeti A. – Majoros E. (szerk.) 1998: *Európai Unió. Vidék- és agrárstruktúra-fejlesztés az EU-ban*. Budapest, Földművelésügyi Minisztérium.
- Dorgai L. – Miskó K. 1999: *A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban*. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- ESDP, 1999: *European Spatial Development Perspectives*. Brussels, European Communities.
- Fehér A. – Dorgai L. 1998: *A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései*. Budapest, MTA Agrártudományok Osztálya.
- G. Fekete É. (szerk.) 2002: *A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. Miskolc–Pécs, MTA RKK Vidékfejlesztési Műhely.
- Granberg, L. – Kovách, I. – Tovey H. (eds.) 2001: *Europe's Green Ring*. Aldershot, Ashgate.
- Harza L. (szerk.) 2000: *A vidékfejlesztés egyéb összefüggései*. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Harza L. – Tanka E. 1999: *A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere*. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Johns, L. 1997: *The European Union. Rural Development*. Luxembourg, The Office for Official Publications of the European Communities.
- Kárpáti Z. (szerk.) 1999: *A vidéki társadalom változásai*. Szolnok, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.
- Kovács D. – Majoros E. 1998: *CAP: Common Agricultural Policy. A terület- és vidékfejlesztés szabályozása és működtetése az Európai Unióban*. Szolnok, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.
- Kovács T. (szerk.) 1995: *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Kovács T. (szerk.) 2000: *Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Magyar T. 1999: Betekintés az EU-LEADER program keretében megalakult helyi fejlesztő szervezetek működésébe. – *Falu, Város, Régió*. 9. p. 39.
- Pócs Gy. (szerk.) 1999: *Videkfejlesztés, vidékpolitika. Cikkek, tanulmányok. Válogatás az A Falu c. folyóiratban 1996–99 között megjelent tanulmányokból*. Budapest, Agroinform Kiadóház.
- Ruppert, K. (hrsg.) 1989: *Südosteuropa-Gesellschaft. Landesentwicklung und Umweltschutz im Donaauraum*. München, Südosteuropa Gesellschaft.
- Varga Cs. 2000: *Videkfejlesztés az információs korban avagy a lokalitás esélyei*. Budapest, Agroinform Kiadóház.
- Vincze M. 2000: *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana.

LATENT AND REAL ELEMENTS OF POLICY ASSISTING RURAL DEVELOPMENT

István Finta

A single rural development policy applicable to and acceptable by all member states has not yet been created – and probably never will be created – in the European Union. Each state, including Hungary, has to define what rural development means, what problems rural development policy has to solve and what objectives it has to meet. The most essential objective of rural development is the provision of a stable livelihood for the rural population and the development of services in the rural settlements. In Hungary most rural residents are employed by employers located in towns and cities, and so the livelihood of the majority of the population depends on the economic development of the towns – which, in turn, is primarily influenced by the tools of regional development policy. Urban jobs providing a secure livelihood are still not sufficient in themselves if the access of the rural population is limited and if there are no equal opportunities for access to jobs. One of the most important elements in rural development, therefore, is the improvement of accessibility, creating equal opportunities for access to urban jobs, the central element of which is the subsidy of travel costs. If the objectives and support tools of rural development do not include such a tariff policy involving the subsidy of travel costs, regional (in the present sense) and rural development policies will not reinforce each other: they will neglect the majority of the rural population and will be unable to promote the development of the countryside.

20. A KISTÉRSÉGEK TAGOLTSÁGA¹⁾

(A CENTRUM–PERIFÉRIA VISZONYOK ELEMZÉSE A STATISZTIKAI KISTÉRSÉGEKBEN)

Farkas Tibor

Többen foglalkoztak különböző tudományos színtereken az ország regionális tagoltságával, az ország makroszerkezetét többen is feltárták (Pl. *Enyedi*, 1993; *Rechnitzer*, 1992; *Horváth*, 1998; *Nemes Nagy*, 1998). A kistérségi szinten jelentkező egyenlőtlenségeket is kutatták néhányan (*Faluvégi*, 2000; *Obádovics et al.* 2001). A kistérségeken belüli egyenlőtlenségi viszonyokkal kapcsolatban viszont nagyon kevés információval rendelkezünk, noha általában – különösen a vidéki lakópolgárok – mindennapjait, életminőségét a kistérségi környezet nagymértékben befolyásolja. Az alábbi dolgozat célja a kistérségek belső egyenlőtlenségeinek és centrum–periféria viszonyainak elemzése volt.

A tér felosztása

A tér kisebb egységekre történő felosztásánál általában törekedni kell a valóságos térbeli szerveződések figyelembevételére, az összehasonlítható méretű egységek létrehozására és a kialakított egységek kezelhetőségére (*Nemes Nagy* 1998). A valóságos térbeli szerveződésen azt értjük, hogy a központ és a vonzásterület kapcsolatban áll egymással, tehát funkcionálisan összetartoznak. Az elv nem problémamentes, hiszen több funkció esetén több vonzáskörzet létezhet. A belső homogenitás is erősítheti a valóságos térbeli szerveződést, ám ennek egyoldalú figyelembevétele ugyancsak hiba lenne. A kistérségek fejlesztése esetében a funkcionális összetartozás mellett rendkívül fontosak lehetnek a személyes ismeretségen nyugvó informális kapcsolatok is. Ugyancsak fontos tényező a kezelhetőség, hiszen ha túl sok egység van, a számbavétel és az irányítás is nehézségekbe ütközik.

*Bibó*²⁾ a hetvenes évek elején, a közigazgatási reformok kapcsán fektetett le alapelveket, amelyeket mind a mai napig jól lehet használni. Közülük most csak egyre, az arányosság elvére hívnánk fel a figyelmet. Ez azt mondja ki, hogy ugyanannak az igazgatási szintnek lehetőleg hasonló méretű egységei legyenek.

A népesség és a terület közül e tekintetben az előbbinek jut a fontosabb szerep. G. Fekete (1997) elvárásai a kistérségek lehatárolásával kapcsolatban már speciálisabbak. Fontosnak tartja, hogy a kistérség érjen el a gazdaságban értékelhető piacméretet, jelenítsen meg helyi adottságokat, egyedi sajátosságokat, viszonylag homogén érdekek jellemezzék, de a területi érdekvédelemben erős legyen, személyes kapcsolatok még lehetségesek legyenek, viszonylagos önállósággal rendelkezzen valamint kifelé nyitott legyen. Az elvárások közül most az értékelhető piaci méretre fordítottunk figyelmet.

A kistérségekkel lehatárolásával kapcsolatban a LEADER-programokban használt kritériumrendszer³⁾ is tanulságos. Az említett programokban olyan vidéki területek részvételét várják, amelyek földrajzi, kulturális, gazdasági és társadalmi szempontokból homogének, összefüggőek, és az emberi erőforrásokat, a pénzügyi és gazdasági helyzetet tekintve elérnek egy kritikus nagyságot, de nem szükségszerűen egyeznek meg a közigazgatási egységekkel. A program helyi jellegének hangsúlyozása érdekében további feltétel, hogy a 100 fő/km²-nél magasabb népsűrűséggel rendelkező területeken az érintett népesség nagysága nem lehet nagyobb 100 000 főnél. A minimális népesség meghatározása független a népsűrűségtől: 20 000 fő. A legritkábban lakott területeken az alsó korlátot jól megindokolt esetekben át lehet lépni. Itt jegyezzük meg, hogy a LEADER-programban alkalmazott kritériumrendszer a legalkalmasabb a vidékfejlesztésben részt vevő kistérségek lehatárolására.

A statisztikai kistérségek lehatárolása

A mai KSH-körzetek kijelöléséhez a vonzáskörzetek kutatása nagymértékben hozzájárult. A különböző kutatók más-más módszereket választva tudták a központokhoz tartozó vonzáskörzetet lehatárolni. A statisztikai körzetek 1992–93-ban történt lehatárolása az addigi vonzáskörzet-kutatások szintetizálását jelentette. A rendszer kialakítását az tette szükségszerűvé, hogy a közigazgatásból a megye és a település közötti szint eltűnt, így adatszolgáltatásra sem volt lehetőség ezen a szinten.⁴⁾ Akkor is beszélhetünk ugyanis központ-vonzáskörzet jellegű kapcsolatokról, ha jogi értelemben a települések egyenrangúvá váltak. Jelen esetben a kistérségek lehatárolását tehát függetleníteni lehetett a közigazgatási területi beosztástól (*Faluvégi*, 1994).

A területi besorolásnak alapelve volt, hogy egy település csak egy kistérségben szerepelhetett, és a kistérségeknek le kellett fedniük az ország egész területét. Az elképzelésekben még az is szerepelt, hogy a megyehatárokat nem kell figyelembe venni. Ezt az elvet végül elvetették. A kistérségeket végül is a közlekedési kapcsolat, a lakóhely és a munkahely kapcsolata (ingázás), valamint a középfokú ellátási kapcsolat vizsgálata alapján határozták le.

Az 1993. január 31-i közigazgatási beosztás szerint 138 körzetet alakítottak ki. A körzetek közül 104-nek egy, 34-nek pedig több központja is volt. Nem kapott minden város központi szerepet, különösen a budapesti agglomerációban, ahol a főváros vonzása miatt más városoknak csak alközponti szerepe lehetett. A statisztikai kistérségek kialakítását a későbbiekben sok kritika érte, ugyanis nem lett volna szabad azokat a fejlesztési támogatások elosztásával összekapcsolni, mert arra nem voltak alkalmasak.

Szigeti (1999) a városok vonzáskörzeti funkcióit és a településhierarchiában betöltött szerepüket vizsgálta. Megállapította, hogy napjainkban már az ország minden részén található olyan városok, amelyek alkalmasak arra, hogy a kisebb-nagyobb térségek vonzáskörzeti központjának szerepét betöltsék. A városodás erőteljes folyamatát azonban a városiasodás nem követte ugyanolyan mértékben. *Szigeti* szerint városnak „...csak az a külső megjelenésében rendezett, urbanus arculatú, ill. központú település tekinthető, amelynek intézményhálózata és infrastruktúrája a kornak és a településhálózatnak megfelelő színvonalú, és képes – esetleg más településekkel együttműködve – saját lakossága és a környezet számára középfokú ellátást biztosítani.”

A központi jellegű városok kistérségenkénti megoszlását mutatja az *1. táblázat*. Látható, hogy az aprófalvas régiókban a kistérségekben kevesebb központ található. A ritka városhálózatú Alföldön a kistérségekben több, de kevésbé egyértelmű központ jelölhető ki. Országosan egy-egy kistérségre másfél központ esik.

1. táblázat

Statisztikai kistérségek és központjaik régióként, 1998

Régió	Kistérségek száma	Központok száma	Központ/kistérség
Közép-Dunántúl	23	26	1,13
Nyugat-Dunántúl	21	27	1,29
Észak-Magyarország	23	30	1,30
Dél-Dunántúl	22	31	1,41
Közép-Magyarország	15	23	1,53
Dél-Alföld	23	41	1,78
Észak-Alföld	23	50	2,17
Összesen	150	228	1,52

Forrás: Szigeti, 1999 p. 338. alapján saját szerkesztés.

A kistérségek fejlesztési típusok szerinti elkülönítése a központok kijelöléséhez hasonlóan nehéz feladat. Az 106/1997-es kormányrendeletre készült lehatárolások (*Faluvégi*, 1998) és besorolások lényegében követik az MTA

RKK Alföldi Tudományos Intézetében (Csatári, 1996) alkalmazott módszereket. Azokhoz képest azonban több elmaradott kistérséget, kevesebb ipari szerkezetátalakításra szoruló térséget, több tartós munkanélküliséggel rendelkező térséget és kevesebb mezőgazdasági vidékfejlesztésre alkalmas térséget határoltak le.

Az egyes térségek lehatárolását a területfejlesztési tanácsok, egyes országgyűlési képviselők és az érintett polgármesterek is többször kifogásolták. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke és a környezetvédelmi- és területfejlesztési miniszter kérte a megyei területfejlesztési tanácsok elnökeit a módosítások és javaslatok összegyűjtésére. Végeredményképpen a KSH 1997 augusztusában módosította a statisztikai körzetek lehatárolását. Az addigi 138 helyett 150 körzet keletkezett, és ezáltal számos település új körzetbe került. A változások szinte minden megyét érintettek. Az újonnan lehatárolt térségtípusok és kedvezményezett térségek fontosabb adatait a 2. táblázatban láthatjuk.

2. táblázat

Kedvezményezett kistérségek és települések az 19/1998-as kormányrendelet szerint

A térség típusa	A térségek száma	A támogatott települések	
		száma	aránya, %
Elmaradott kistérség	83	1650	52,7
Tartós munkanélküliségű térségek	41	911	29,1
Ipari szerkezetátalakítás térségei	6	94	3,0
Mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei	38	849	27,1
Kedvezményezett térségbe nem tartozó támogatott települések		322	10,3
Kedvezményezett és támogatott települések összesen		2071	66,2
Ország összesen	150	3130	–

Forrás: Faluvégi, 1998.

A 24/2001. országgyűlési határozat csökkentette a kedvezményezett térségek típusait, csak háromféle kedvezményezett térséget jelöl ki: a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térséget, az ipari szerkezetátalakítás térségeit és a vidékfejlesztés térségeit.

A statisztikai kistérségek tagoltsága

A kistérségek belső egyenlőtlenségeinek elemzése azért lehet érdekes, mert közelebb jutunk a város-vidék paradigma értelmezéséhez, és centrum–periféria fogalompár tisztázásához is. Azt gondoljuk, hogy a vidéki jelleg meghatározá-

sához nem elég figyelembe venni az egyes települések népsűrűségi értékeit, hanem a települések abszolút népességnagyságát és belső tagoltságát is vizsgálni kell. Az elemzések adatai az APEH-STADI népesedési adatokkal kibővített adatbázisából származnak. Az elemzéseknel is főként a népesedési és a jövedelmi viszonyokra koncentráltunk.

A kistérségek általános elemzésénél *Faluvégi* (2000) elemzéseire támaszkodhatunk. Ő kilenc mutatóval vizsgálta a kistérségek fejlettségét, urbanizáltságukat a népsűrűség mutatója alapján jellemezte. Urbánusnak azt a térséget tartotta, amelyben a 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településeken élők aránya meghaladja az 50%-ot. A KSH-kistérségek közül 89 felelt meg ennek a kritériumnak. Ezek az ország területének 60%-át fedik le, és a népesség egyharmadának jelentenek lakóhelyet.

Az általunk elvégzett vizsgálatban a kistérségeken belül vizsgáltuk a városi és a falusi népesség arányát. Kiderült, hogy a települési szintű népsűrűségi értékek gyakran kevés eligazítást adnak a település urbánus vagy vidéki jellegéről, hiszen kis határral rendelkező falvak így urbánusnak, ill. fordítva, nagy határral rendelkező városok vidékinek tűnhetnek. A KSH-kistérségekben a városi és a falusi népesség átlagos megoszlása 49,6 ill. 50,4%, tehát átlagosan fele-fele arányban laknak a kistérségeken belül városokban ill. falvakban. A szórás meglehetősen nagy a két szélső érték között. Van olyan térség, amelyik csak falvakból, és van olyan, amelyik csak városokból áll. A vidéki és a városi népesség aránya 1990 és 2000 között alig változott a kistérségekben. A városi népesség aránya néhány nagyobb várossal rendelkező térségben kiugróan nagy (*1. ábra*).

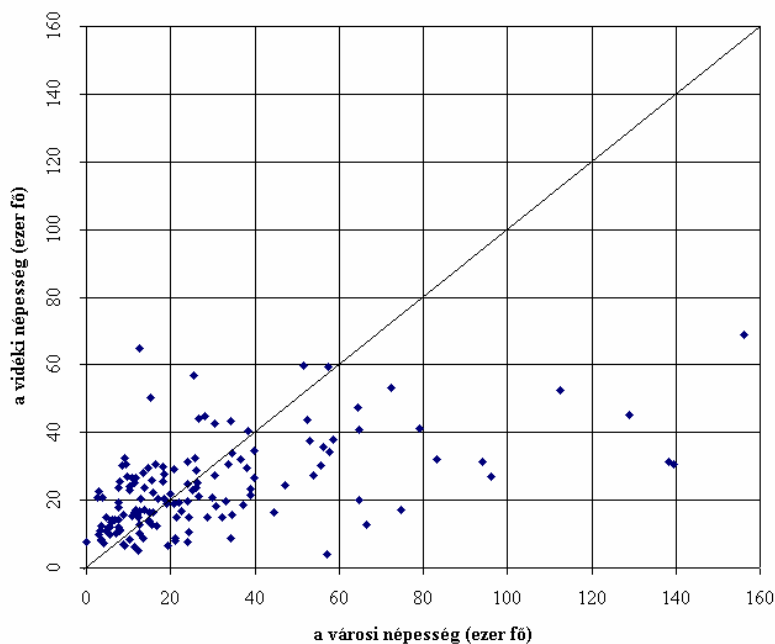
A kistérségek belső hierarchiáját jól jellemzi a vidéki és a városi jövedelmek megoszlása. Magyarországon a jövedelmkülönbségek a 80-as évektől kezdve növekednek. *Nemes Nagy* (1999) nemcsak az általános növekedési tendenciára hívta fel a figyelmet, hanem annak térben érzékelhető mértékére is. Vizsgálatai szerint települési, kistérségi, megyei és regionális szinten is növekedett az egyenlőtlenség 1988 és 1996 között.

A települési szintű jövedelemegyenlőtlenséggel *Bódi* és munkatársai (1999) is foglalkoztak. Megállapították, hogy az összes személyi jövedelem egy főre jutó átlaga a települési lejtőhöz hasonlóan alakul.⁵⁾ Magasan kiemelkedik tehát Budapest, ezt követik a megyei jogú majd az egyéb városok. A nagyobb népességű községek adózói rendre magasabb átlagjövedelemmel rendelkeznek, mint az alacsonyabb népességszámú települések lakói.

Kistérségi szinten – ugyancsak *Faluvégi* (2000) vizsgálatai alapján – a különbségek a gazdasági térszerkezet differenciáltságából adódnak. 1998-ban már halványan kezd kirajzolódni az M3-as autópálya felől induló, Budapest agglomerációját magába foglaló, észak-dunántúli fejlett térség. Ezen kívül még Szeged és Pécs kistérségei kezdenek kiemelkedni.

1. ábra

A városi és vidéki népesség aránya a KSH-kistérségekben, 2000

Forrás: Saját szerkesztés.

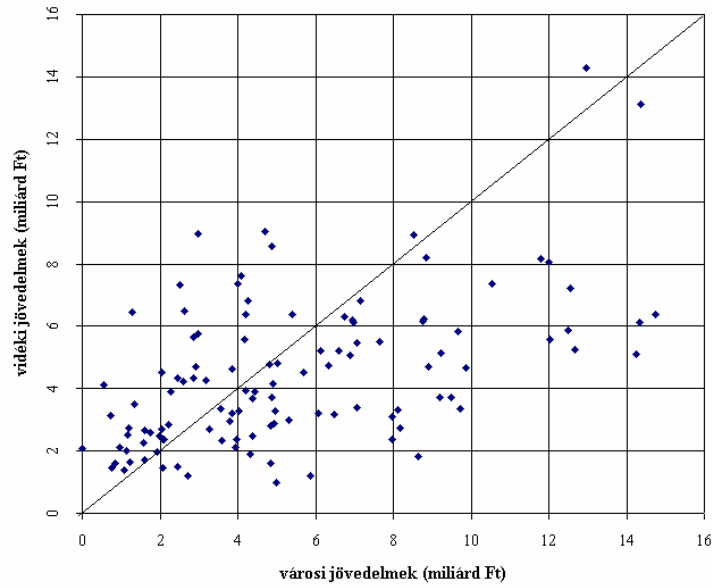
A kistérségi jövedelmek is nagy szórást mutatnak. A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy a kistérségek összjövedelme és a kistérségeken belül a városi és a vidéki jövedelmek is igen egyenlőtlenül oszlanak meg. A falvak jövedelme a teljes időszakban jóval a városok jövedelme alatt volt.⁶⁾ A városok dominanciája, központi szerepe nem csökkent a vizsgált időszakban. A 3. ábra azt mutatja, hogy a 90-es évek közepén egyfajta jövedelemátcsoportosulás zajlott a vidék és a város között az utóbbi javára. Azaz egy gazdaságilag kedvezőtlenebb időszakban, a gazdasági-társadalmi átalakulás közepette a jövedelmek ill. a jövedelmet kapók kismértékben a városok irányába mozogtak.

Összefoglalás

A kistérségek belső tagoltságának vizsgálata több következtetés levonására is alkalmas. A statisztikai kistérségek létrehozásánál a funkcionális összetartozás figyelembevétele sokkal fontosabb szempont volt, mint a homogenitás, ami részben magyarázza a dolgozatunkban is bemutatott erős tagoltság kialakulását.

2. ábra

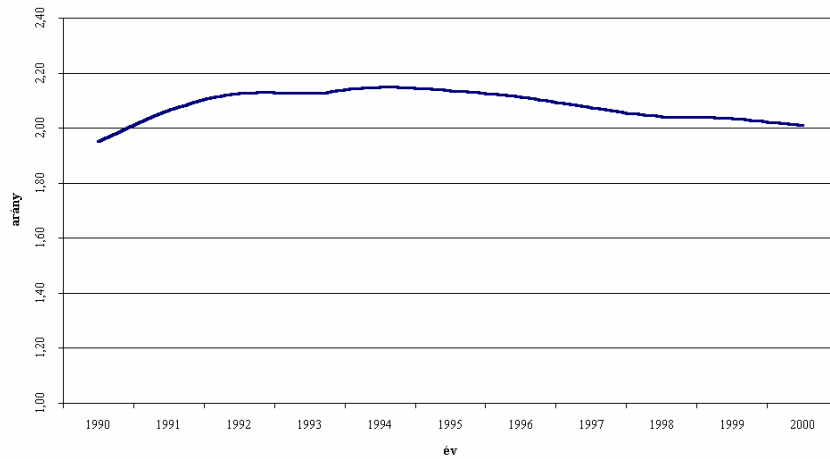
Az adóköteles jövedelmek megoszlása a KSH-kistérségekben, 2000

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra

A városi és vidéki adóköteles jövedelmek hányadosának alakulása a KSH-kistérségeken belül

Forrás: Saját szerkesztés.

Az egységek közel sem azonos méretűek. A kistelepüléseket tartalmazó kistérség nem ugyanazon a pályán játszik a nagyvárosokat magukban foglalókkal. Az Európai Unió vidékfejlesztési gyakorlatában alkalmazott méreteknél sem felel meg így a kistérségek egy része, azaz meghaladja a százezer fős nagyságot.

Hasznosnak bizonyult a jövedelmek megoszlásának a vizsgálata a kistérségeken belül. Nem volt ugyan meglepő, hogy a kistérségeken belül a városi jövedelmek magasabbak a falvakban élők jövedelménél, de a több mint kétszeres különbség azonban már lényegesen meghatározza a kistérségek belső centrum–periféria viszonyait. A vizsgált időszak közepén a jövedelmek még inkább a városok irányába tolódtak el. A kutató számára ez azt jelenti, hogy szerkezetváltás idején a nehezebb gazdasági körülményekre a kistérségek perifériája nehezebben reagál. Mindez persze csak nagy általánossággal mondható el, hiszen e tekintetben is – ahogyan már említettük – meglehetősen nagy a szórás. A jövedelmek megoszlása alapján a KSH-kistérségek meglehetősen tagoltak. Ez fokozottan igaz volt abban az esetben, amikor a jövedelmek megoszlását a kistérségeken belül vizsgáltuk. A kistérségek jövedelmi és népesedési viszonyainak vizsgálata segített bennünket a helyi centrum–periféria viszonyok megismerésében.

Azt reméljük, hogy a jelen vizsgálat egy újabb szempontot adott a kistérségek kutatásához és a centrum–periféria fogalmának elemzéséhez. Természetesen a tagoltságot nem csak az itt bemutatott két dimenzió, a népesség és a jövedelem mentén lehet vizsgálni, arra számos más mutató is rendelkezésre áll. További vizsgálatoknak kell igazolni, hogy ugyanezek az összefüggések akkor is fennállnak-e.

Jegyzetek

- 1) A dolgozat *Farkas Tibor: A kistérségek a vidékfejlesztésben c. doktori disszertációjának* (Pécs, 2002) 5. fejezete alapján készült.
- 2) In Kemény–Sárközi, 1983.
- 3) In Draft Comission Notice to the Member States Laying Down Guidelines for the Community Initiative for Rural Development (LEADER+), 1999.
- 4) Az Európai Unióban használt statisztikai rendszerekhez történő alkalmazkodás is sürgette a KSH-kistérségek kialakítását.
- 5) 1996-os adatok alapján.
- 6) Ez persze összefügg az adórendszer sajátosságaival is.

Irodalom

- Bibó I. 1983: Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In Kemény I. – Sárközi M. (szerk.): *Bibó István összegyűjtött munkái* 3. Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem. pp. 647–960.
- Bódi F. – Obádovics Cs. – Mocos B. 1999: Adózás, jövedelemkülönbségek Magyarországon. – *Területi Statisztika*. pp. 131–147.
- Csatári B. 1996: *A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége*. Kecskemét, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.
- Enyedi Gy. (szerk.) 1993: *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Faluvégi A. 1994: Kistérségi területi vonzási rendszer. – *Statisztikai Szemle*. 6. pp. 496–498.
- Faluvégi A. 1998: A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései. – *Területi Statisztika*. 3. pp. 174–185.
- Faluvégi A. 2000: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. – *Területi Statisztika*. 7. pp. 319–346.
- G. Fekete É. 1997: A térségfejlesztés szempontjainak megfelelő területi egységek meghatározásának elméleti és módszertani problémái. Kompolt, Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési workshop. pp. 57–64.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. (Bevezetés a regionális tudományba.) Budapest.
- Nemes Nagy J. 1999: Hol laknak a gazdagok? In Tésits R. – Tóth J. (szerk.): *A társadalmi minimumtól a jólétig*. Pécs, JPTE University Press. pp. 11–21.
- Obádovics Cs. – Mocos B. – Kulcsár L. 2001: A vidéki térségek emberi erőforrás fejlettségének alakulása Magyarországon. – *A Falu*. 4. pp. 71–80.
- Rechnitzer J. 1993: *Szétszakadás vagy felzárkózás*. (A térszerkezetet alakító innovációk.) Győr, MTA RKK.
- Szigeti E. 1999: A városok intézményellátottságának területi jellemzői. – *Területi Statisztika*. pp. 320–339.

SOME STRUCTURAL ELEMENTS OF STATISTICAL MICRO-REGIONS

Tibor Farkas

In the last decade many researchers have dealt with the structural differences in Hungarian regions and counties and even at the micro-regional level there has emerged research which analysed the inequalities of the micro-regions. However, there is a scientific need, to recognize the importance of these inequalities within the micro-regions, since this is the level which has the greatest influence on the quality of life of the people. In this paper I demonstrate that statistical micro-regions in Hungary show great differences in terms of both population and income distribution.

21. PUSZTULÓ FALVAK – TEREMTŐ ÉLET; KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÉS REGIONÁLIS MEGÚJULÁS

Czene Zsolt

Hármas határ és ami körülötte van

Kübekházánál, Szeged alatt van egy határkő, amit 1921-ben állítottak. A magyar, román és jugoszláv hármas határt jelzi. Ott, ahol egyébként semmi nem utal a határra, hiszen mindenhol szántóföldek vannak, többnyire ugyanolyan veteménnyel – búzával –, s három felől három templomtoronnyal. Közel van három falu is: Kübekháza Magyarországon, Rábé Jugoszláviában és Óbéba Romániában. Sok a közös vonás e három faluban: leginkább a mezőgazdasági jelleg, a korábbi nemzetiségi sokszínűség és a periférikus határszéli fekvés. Mindhárom falu zsáktelepülés, tovább is vinne út, egymás felé, de ezt csak ideiglenesen nyitják meg valamikor. Ebből az elzártságból adódik, hogy e falvak helyzete kedvezőtlenebb, mint a mögöttük elterülő országrészeké. A három ország háromféle helyzetet eredményezett. E háromféle helyzet között pedig egyre nagyobb a különbség. Olyannyira, hogy ezt a faluképek is tükrözik. E különbséget magyarázzák objektív okok: leginkább a határmentiség, ebből adódóan az – eltérő mértékű – infrastrukturális és gazdasági-társadalmi elmaradottság. A különbség azonban ezt figyelembe véve is nagyon jelentős. Miért? A gazdasági és társadalmi adottságok, melyek a három országrészben közel hasonlóak, nem indokolnának ekkora eltérést. Amiatt különösen nem, mert e térségek között 81 éve még semmilyen jelentős fejlettségbeli különbség nem volt. Előtérbe kerülnek így az objektíven nehezen megragadható okok, főként a politikai környezet, mely egészen különböző a három országban. Ezzel szorosan összefüggnek még kevésbé megfogható dolgok: az emberek szemlélete, egyéni sorsa, tudása, összességében a kulturális tér. A statisztikában is megmutatkozó gazdasági és társadalmi különbségek főként e kevésbé objektív tényezők hatásainak eredői. Nagyon jelentős tényezőcsoportról van tehát szó. Ezt egy másik összehasonlítás új szempontból támasztja alá. A hármas határnál érintkező romániai Temes megye és a jugoszláviai Vajdaság tartomány ugyanis saját országukban a legfejlettebb országrészeknek számítanak. Ez a jelentős fejlettségbeli

különbség pedig nemcsak a nyolc évtizede fennálló helyzet továbbélése, hanem évszázadokra visszamenőleg kimutatható. Az objektív magyarázatot a korábban kialakult, így részben örökölt gazdasági és társadalmi alapok jelentik. Itt azonban még hangsúlyosabban vetődnek fel a kevésbé objektív tényezők: az adott ország általános gazdasági és társadalmi környezete, az ott élők kultúrája, szemlélete, értékrendje, identitása, melyek között az egységet leginkább a kultúra teremti meg. Ezért ezt, a területi fejlődésben is nagyon jelentős tényezőcsoportot, amely az objektív tényezőkre épül, úgy, hogy közben azokat is alakítja, összefoglalóan *kulturális örökségnek* nevezhetjük.

Kulturális örökség és térségi fejlődés

Egy térség gazdasági és társadalmi fejlettségét, helyzetét ugyanis pusztán a statisztikailag is megragadható objektív tényezőkkel nehéz magyarázni. A térségek fejlődésben megmutatkozó különbségek nem biztos, hogy csak ezekre vezethetők vissza. Ezek az *objektív tényezők* statisztikailag mérhető módon ragadnak meg egyes elemeket, gazdasági, társadalmi, egyéb mutatókat, melyekkel közelítőleg jellemezhető egy adott térség természeti, társadalmi és gazdasági állapota. E tényezőknek így egyértelmű mennyiségi dimenziójuk van (*1. táblázat*). Ez azonban valamennyi mutató esetében folyamatosan változik. Mi áll e változások mögött? Mi alakítja e tényezőket? Természetesen nagyon komplex és összetett hatás. Benne közvetlen szereppel maguk e tényezők, illetve egyes kiemelt elemeik állnak (pl. földrajzi elhelyezkedés, gazdasági infrastruktúra, gazdasági szerkezet, jövedelem, ásványkincsek). Közvetett módon azonban mindezek a tényezők és változásaik következnek valamiből, eredőik valaminek, ami leginkább az objektíven nem megfogható tényezőcsoporttal ragadható meg. A társadalmi és gazdasági alapokkal, a kulturális tényezőkkel, a történelmi örökséggel – mindazzal, amit összefoglalóan *kulturális örökségnek* nevezhetünk. Hogy mely tényezők tartoznak pontosan e körbe, rendkívül nehéz behatárolni. Elsősorban amiatt, mert a kulturális örökség több szempontból is vizsgálható, és amiatt is, mert térségenként is változik. Leghelyesebb a kulturális örökségre úgy tekinteni, mint egy *alapra*, amelyen minden, az adott térségben, közösségben lezajló folyamat lejátszódik, és amely éppen ezáltal folyamatosan változik, pozitív és negatív elemeket, folyamatokat, tényezőket is magába építve. A kulturális örökségnek talán ez a dinamizmus a legfontosabb jellemzője, mely által nemcsak a maradandóság biztosítója, hanem a fejlődés dinamikus eleme, amelynek tartalma, értékelése a társadalmi, gazdasági helyzet függvényében változhat (*Cros Kárpáti, 1998*).

1. táblázat

A regionális fejlődés objektív és minőségi tényezői

Objektív tényezők, mutatók	↔	Objektíven nem megfogható minőségi tényezők
<p><i>Természeti tényezők</i> Ásványkincsek, termőföld minősége, vízrajz, domborzat, elhelyezkedés.</p> <p><i>Társadalmi mutatók</i> Demográfiai jellemzők, nemzetiségi megoszlás, vallási megoszlás, iskolai végzettség, foglalkoztatottság, munkanélküliség, jövedelem és fogyasztás, lakásállomány, infrastrukturális ellátás, intézményi ellátottság, oktatás, szociális ellátás, egészségügyi ellátás, közművelődés, településhálózat jellemzői.</p> <p><i>Gazdasági mutatók</i> GDP, gazdasági szerkezet, ágazati jellemzők, vállalászati szerkezet, beruházások értéke, tőkebefektetés értéke, kereskedelmi mérleg, gazdasági infrastruktúra jellemzői.</p>		<p><i>Környezeti örökség</i> Táji sokszínűség és tájalakítás, épített környezeti örökség.</p> <p><i>Történelmi örökség</i> Nemzeti történelem, településtörténet, történelmi események, folyamatok következményei, régészeti örökségek.</p> <p><i>Társadalmi tényezők</i> Társadalmi berendezkedés, szemlélet, világnézet, szaktudás, élettapasztalathoz kötődő tudás, viselkedésformák, identitás.</p> <p><i>Kulturális tényezők</i> Nemzeti kultúra, népi kultúra, civilizációs kötődések, vallás, politikai kultúra, kulturális és művészeti élet.</p> <p><i>Gazdasági tényezők</i> Gazdálkodási kultúra, munkakultúra, korábbi gazdasági szerkezet, termelési tényezők és örökségük.</p>
<i>Összefoglaló jellemzők</i>		
Mennyiségileg is megragadhatók, mennyiségi mutatókkal közelítőleg jellemezhetők. Egyértelmű mennyiségi dimenziójuk van.		Mennyiségi mutatókkal nem megfogható minőségi tényezők. Hatásuk közvetlenül nehezen mutatható ki. Hatásuk teljesen komplex, elemekre nem szétbontható.

Forrás: Saját szerkesztés.

A kulturális örökség e mindenkori társadalmi-gazdasági folyamatokat meghatározó és alakító szerepe által rendkívül fontos szerepet kap a *regionális fejlődésben* is. Az egyes térségek között megmutatkozó fejlettségbeli és egyéb jellemző – nem feltétlenül fejlettségként értelmezhető – különbségek eszerint magyarázhatók úgy is, hogy minden térség más-más alappal, egyben azon az alapon kifejlődő más-más hozzáadott értékkel vesz részt a fejlődésben. Mindezek folyamatosan alakítják a társadalmi-gazdasági fejlődés objektív tényezőit; regionális összevetésben csökkentik, fenntartják vagy növelik az egyes térségek közötti fejlettségbeli különbségeket, miközben maguk is változnak.

Ha azonban regionális viszonylatban ilyen különbségek alakultak ki – amelyek gyakran jelenleg is nőnek, de a történelem folyamán eltérő viszonylat-

ban mindig fennálltak –, mint amilyen különbségek tapasztalhatók például jelenleg Washington Állam és Zaire között, Svájc és Erdély között, Magyarország és Ukrajna között, az a következtetés adódik, hogy a kulturális örökségben *térségenként jelentős különbség* van. Ez a különbség jellegéből adódóan mindig *minőségi*, de nem feltétlenül pozitív vagy negatív értelemben. Miként egy-egy nép kultúrája, úgy egy-egy közösség vagy térség kulturális öröksége között sem tehető aszerint különbség, hogy ez jobb, az rosszabb. A kulturális örökségben megmutatkozó minőségi különbség mindig másságot, különbözőséget jelent, amelynek azonban az adott kor folyamatai szerint érvényesülő, a statisztikai jelzőszámokkal is megragadható *objektív következményei* vannak: egy térség társadalmi-gazdasági fejlettsége. Elsősorban így jön létre az a különbség, amely Csongrád megye, Temes megye és a Vajdaság között, illetve Temes megye és Havasalföld, vagy Vajdaság és Szerbia között jelenleg fennáll.

A kulturális örökség minősége így nem elsősorban minősítő, hanem *tartalmi jellegű*. A regionális fejlődés szempontjából ugyanis nagyon lényeges, hogy az örökség egyes elemei milyen minőséget és tartalmat képviselnek. A szakirodalom ebben a vonatkozásban a kulturális örökség erőforrás jellegét emeli ki, amit mint értékkel bíró tényezőt a regionális fejlesztésben ki lehet és ki kell aknázni (Dower, 1999). A kulturális örökség így a terület- és vidékfejlesztési gyakorlatban a térségi versenyképesség egyik fontos eszköze (Máté, 2000). Mivel azonban jelentős része nem megújuló erőforrás, hasznosításában a fejlesztés mellett a megőrzés és az értékvédelem is nagy szerepet kap (Máté, 1999). A fejlődés révén ugyanakkor a kulturális örökségre jelentős nyomás nehezedik, mely a kulturális örökség sérülését eredményező konfliktusokhoz is vezethet (Máté, 2000). Ez a nyomás az Európai Unió *Európai Területfejlesztési Perspektívák* (ESDP, 1999) című dokumentuma szerint Európában jelenleg csak fokozódik, olyannyira, hogy a kulturális örökség Európa egyes részein folyamatosan és gyorsan veszít minőségéből (Márczis, 1999).

E megközelítések szerint a kulturális örökség mint érték jelenik meg, amely a fejlődés számára alapot és erőforrást jelent. Ez azonban leegyszerűsítés. A kulturális örökség ugyanis éppen tartalmi sokszínűsége miatt nem csak erőforrás, mert nem csak elősegítheti, de vissza is húzhatja, vagy legalábbis sok negatív elemmel telítheti egy térség fejlődését. Helyesebb a kulturális örökségre úgy tekinteni mint olyan örökségre, amely egy térség vagy közösség múltjának, jelenének valamennyi elemét és következményét hordozza. E megközelítés szerint a kulturális örökség tartalmában *pozitív és negatív elemekre* bontható. A pozitív elemek jelenítik meg az értékeket, amelyek a fenti megközelítés szerint egy térség belső erőforrásait képezik. A negatív tartalmat az olyan gyengeségek és hiányok hordozzák, amelyek ezen erőforrások kihasználását gátolják, vagy gyengítik. A két tényezőcsoport között természetesen összefüggés van, az egyes elemek hatnak egymásra, következnek egymásból (2. táblázat).

2. táblázat

Példák a kulturális örökség pozitív és negatív tartalmú elemeire

Pozitív elemek	↔	Negatív elemek
<p><i>Természeti tényezők</i> Jó termőföld, kedvező éghajlati adottságok, szép táj, gazdag és egyedi növény- és állatvilág.</p> <p><i>Társadalmi tényezők</i> Egészséges identitás és társadalmi öntudat, működő közösségek, élő népi kultúra, civil aktivitás, partnerség, emberek innovatív szemlélete, kulturális alapok, szervesen fejlődött települési terek, műemlékek, épített környezeti és művelődéstörténeti emlékek, szerves és folyamatos társadalmi-gazdasági fejlődés.</p> <p><i>Gazdasági tényezők</i> Gazdálkodási és termelési kultúra, munkakultúra, anyagi erő.</p>		<p><i>Természeti tényezők</i> Károsodott és szennyezett környezet, roncsolt táj, elszegényedett növény- és állatvilág.</p> <p><i>Társadalmi tényezők</i> Identitás problémák, társadalmi konfliktusok, közösségi problémák, bizalmatlanság, elégtelen együttműködési készség, kulturális problémák, megbontott települési karakter, eltűnő műemlékek és művelődéstörténeti értékek, megbontott társadalmi-gazdasági fejlődés.</p> <p><i>Gazdasági tényezők</i> Elmaradott gazdasági struktúrák, munkakultúra hiánya, gazdasági infrastruktúra hiánya, múltban gyökerező tőkehiány.</p>

Forrás: Saját szerkesztés.

E tartalmi kettősség alapján, az örökség pozitív és negatív tartalmú elemeinek viszonyaként vizsgálható a *kulturális örökség minősége* is. Így értelmezhető például a kulturális örökség minőségvesztése, amely a legtöbbször nem önmagában való minőség- és értékvesztést jelent, hanem egyes pozitív tényezők visszaszorulását, vagy akár megszűnését más negatív tényezőkkel szemben. A kulturális örökség dinamikus változása ugyanis a régi és új elemek egymást váltása mellett a pozitív és negatív tényezők arányának, viszonyrendszerének folyamatos változását is jelenti. A regionális versenyképesség szempontjából ez úgy jelentkezik, hogy akkor sikeres egy térség, ha kulturális örökségének pozitív elemei dominálnak, míg ha a negatív tényezők hatása az erősebb, az a fejlődésében elmaradáshoz, illetve zavarhoz, válsághoz vezet. Ugyanakkor éppen e tényezők dinamizmusából adódóan e tartalmi-minőségi elemek aránya azzal együtt jut döntő szerephez a térségi fejlődésben, hogy mely tényezőcsoport hatása az erősebb, azaz melyik hat, és hogyan hat a fejlődés egyes tényezőire.

Ez a hatásrendszer alakítja ki a *kulturális örökség állapotát*, amely a minőség, annak egyes tényezői által kialakult hatások eredőjeként értelmezhető. Ennek tükrében van jelentősége a kulturális örökség minőségvesztésének, például a természeti tájak visszaszorulásának, a tájjellegű viselet vagy ételkultúra eltűnésének, a tájra jellemző gazdálkodási módok eltűnésének, a hagyományos építészet visszaszorulásának, az épített környezet leromlásának. Esetükben a

kulturális örökség minőségében is veszít, egyes elemei kiesnek, pozitívból negatív tartományba fordulnak át, és ez a kulturális örökség állapotában okoz negatív irányú változást: egyes pozitív tartalmú elemei megszűnnek hatni, gyakran visszafordíthatatlanul. Ennek ellenkezője is lejátszódhat, például egy identitásában összezavart közösség felfedezi és kiéli saját egészséges identitását, ezáltal öntudattal, saját maga vállalásával, közösségi kapcsolatai újraéledésével lép fel a fejlődésben, ami pozitív elemekkel telíti kulturális örökségének egészét.

Ebben a bonyolult hatásrendszerben alakul, változik a kulturális örökség mindenkori állapota. Amennyiben az örökség pozitív tartalmú elemei minőségükben jelentősek és hatóképességüket sem veszítették el, akkor a kulturális örökség élő, működő, hatóképes. Ha egyes ilyen elemek elvesztik hatóképességüket, megszűnnek, akkor holt örökséggé válnak, s mint ilyenek, részei maradnak a kulturális örökségnek, de fejlesztési erőforrást már nem, vagy csak újrateremtés után jelenthetnek. Mindenkor az adott közösségen múlik, hogy örökségével hogyan gazdálkodik. Közvetett módon az is egy közösség kulturális öröksége, hogy anyagi, történeti, szellemi, kulturális örökségét mennyire becsüli, mennyire ismeri, mennyire használja. Milyen az érték- és identitástudata. Hiszen megőrzésre és átadásra érdemes örökség minden közösség birtokában van (Hornyaák, 2001). Hogy ez miként hasznosul, az pedig megmutatja, hogy ez az örökség mennyire élő, azaz mennyire része az adott közösség társadalmi életének, szokásainak, hagyományainak, gazdasági tevékenységeinek, életformájának. Ha ugyanis ez az örökség élő, az minden esetben pozitívan hat egy térség fejlődésére, társadalmi és gazdasági téren is. Egy ilyen térség kevésbé kiszolgáltatott a fejlődést befolyásoló külső tényezőknek, hatásoknak, egy ilyen térség rendelkezik saját erőforrásokkal. Meg lehet fogalmazni ezek alapján egy olyan feltevést is, hogy a kulturális örökség állapota és a térség fejlődőképessége között közvetlen *összefüggés* van. A pozitív tartalmú örökségtényezők szempontjából ez azt jelenti, hogy azok a térségek, amelyek kulturális öröksége élő és gazdag, sikeresebbek a társadalmi-gazdasági fejlődésben, mint azon térségek, amelyek öröksége bármilyen szinten is sérült.

A *siker* megítélése azonban nagyon sokrétű, hiszen egy térség sikere számos tényező összjátásának eredménye, s ennek megfelelően mérése is nehéz (Rechnitzer, 1998). Az erre irányuló vizsgálatok többsége a sikert mint versenyképességet értelmezi, amelyben hangsúlyos a gazdasági tartalom. Egy térség sikere ebben az értelmezésben azt jelenti, hogy milyen hatékonysággal és eredménnyel vesz részt egy térség a világban érvényesülő regionális gazdasági versenyben, a siker tényezői pedig azok a faktorok, amelyek a versenyelőnyt megalapozzák. Ezek lehetnek közvetlenül a gazdasági növekedéshez kapcsolódó tényezők és mutatók, velük összefüggésben az alkalmazkodás gyorsasága

(Enyedi, 1997). A gazdasági növekedésben ugyanakkor a gazdasági tényezők mellett jelentős szerepe van a társadalmi önfegyelemnek, a csoport iránti felelősség és az egyéni kreativitás közötti egyensúlyteremtési képességnek (McRae, 1996), a gazdasági fejlődésben pedig egészében a kultúrának (Horváth, 1998; Fukuyama, 2000). A siker innovációs milióként is értelmezhető, mely a fejlődést hordozó tényezők megújítási képességeként jelentkezik (Cooke–Prince–Morgan, 1996; Garmise, 1996; Dunford, 1996; Rhodes, 1996). Ezek alapján fel lehet állítani egy területi sikerfaktort is, melyben a gazdaság, teljesítmény és felszereltség mutatóiból összetevődő faktorok alkalmasak a siker mérésére, de az innovációs miliót elsősorban a területi endogén tényezők alakítják, amelyek a területi egység történeti fejlődéséből, társadalmi meghatározottságából, kulturális értékeiből, közösségi rendszereiből, környezeti hatásaiból és földrajzi adottságaiból következnek (Rechnitzer, 1998). Ez az értelmezés – melyben az endogén tényezők csoportja lényegében megfelel a térségi kulturális örökségnek – támasztja alá leginkább az örökség regionális versenyképességre gyakorolt rendkívül jelentős hatását.

A siker ugyanakkor nem feltétlenül csak a mai európai értelemben vett gazdasági és társadalmi fejlettség viszonyrendszerében értelmezhető. Egyrészt az ehhez viszonyítási alapot jelentő gazdasági növekedés magyarázatára eddig csak részleges, töredékes válaszok születtek, éppen azért, mert a növekedés hajtóereje országonként és koronként is különböző (McRae, 1996). A kutatók mind a mai napig nem dolgozták ki a gazdasági fejlődés operatíván használható és általánosan alkalmazható modelljét (Cameron, 1998). Másrészt a világgazdaság XX. századi fejlődése bebizonyította, hogy az anyagi javak bővülése nem vezet automatikusan az életfeltételek javításához globális viszonylatban, illetve, hogy a gazdasági növekedés önmagában nem jelent biztosítékot arra, hogy segíti a világ és az egyes országok gazdasági és társadalmi problémáinak megoldását vagy enyhítését (Simai–Gál, 2000). Emellett az ezzel járó – a nemzetgazdaságok és a vállalatok szintjén is érvényesülő – növekedési kényszer a Föld erőforrásainak gyors kizsákmányolásához, a kevesek gazdagodásához és a többség elszegényedéséhez, az életminőség csökkenéséhez, az emberi értékek devalválódásához is vezethet (Douthwaite, 2000; Csath, 2001). A negatív következmények nagyon jelentősek: környezetpusztulás, migráció, világszegénység növekedése (László, 1999). Ezek a következmények nem csak a környezetben és nem csak a fejletlen országokban következnek be, hanem a fejlett, gazdag társadalmakban is. Kiemelkedik közülük a társadalmi tőke negatív irányú erőteljes megváltozása: a széthulló családok, a bűnözés, a bizalmatlanság, a társadalmi atomizálódás, a kábítószer-fogyasztás, az alacsony oktatási színvonal, értékrend zavarai, melyek a világban érvényesülő erkölcsi és társadalmi bomlásban is hangsúlyos szerepet játszanak (Fukuyama, 2000).

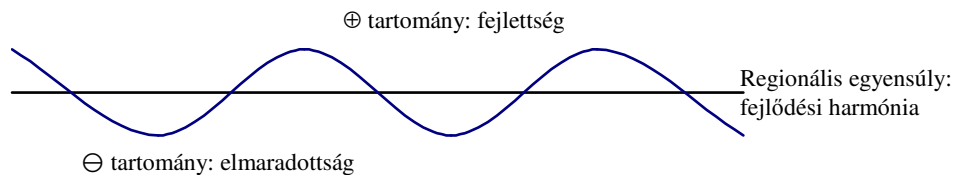
Egy térség sikerét ezért a gazdasági-jóléti szempontok helyett célszerűbb a *fejlődés harmóniája* szerint megítélni. Eszerint az a térség a sikeres, amely fejlődésében megőrzi a természeti, társadalmi és gazdasági környezet állapota közötti egyensúlyt mind az adott térségben, mind azokban a térségekben, amelyekre ez a térség bármilyen módon hatást gyakorol. Ez a szemlélet jelen van a fenntartható fejlődés fogalomkörében, erőteljes a vidékfejlesztési politikában (*Rurális Térségek Európai Chartája*, 1998), különösen a kulturális és természeti örökség tekintetében (*Buday-Sántha*, 2001), és egyre hangsúlyosabb a területfejlesztés prioritásai közt is (*Horváth*, 1998). Benne a hangsúly nem a fejlődésen, hanem a harmónián van. Eszerint egy térség fejlettségét nem elsősorban az elérhető anyagi javak bősége, a kiépült infrastruktúra mennyisége, a gazdasági teljesítmény jelöli ki, hanem az, hogy mennyire élhető a térség, milyen ott a tényleges életminőség, és boldogok-e ott az emberek. E megközelítés szerint a fejlődés is más értelmezést kap, mely a haszonelv helyébe a földi élet egészének egységét állítja (*Györi-Nagy*, 2001). Változik az életminőség megítélése is, egyrészt a kiváló életminőség nem szükségszerűen jelenti az anyagi javak bőségét (*László*, 1999), másrészt több nemzetre kiterjedő felmérések szerint az élet boldogsága semmilyen kapcsolatban nincs a fogyasztással, hanem a családi élet, a munkával való elégedettség, az emberi kapcsolatok és a szabadidő minőségében fogalmazódik meg (*Durning*, 1992). Mindez jelentősen módosítja a térségi siker és fejlődés viszonyrendszerét, és a leegyszerűsítő gazdasági megközelítés mellett új területek felé nyitja ki, kiemelten a kultúra szférái felé (*Bartke*, 1999).

A térségi siker ilyen szempontú megközelítései még inkább kiemelik a *kulturális örökség* fejlődésben játszott megkerülhetetlen szerepét, hiszen maga a gazdasági fejlődés is függ attól, hogy egy adott közösség, illetve térség kulturális örökségében képes-e rá, beleértve ebbe az örökség pozitív és negatív tartalmú tényezőit is; illetve alapvető az is, hogy ennek a közösségnek milyen a viszonyulása környezetéhez, kiemelve ebben az értékrendet, az életmódot, a szemléletet. Ez utóbbi szempont szerint az egyes országok és régiók jelenlegi *fejlettségi sorrendje* – a világban és Európában is – jelentősen változhat. Pontosabban, ha a fejlettség adott állapota, akár pozitív, akár negatív irányban eltér a harmonikus állapottól, az ugyanúgy *fejlődési zavart* jelölhet. Ez a fejlődési zavar pedig a kulturális örökségben is megjelenik, és akár annak sérülését is okozhatja. A legelfogadottabb példái ennek az elmaradott térségek, amelyek elmaradásában negatív örökségük is igen nagy szerepet kap, s az így kialakult, sok szempontból visszahúzó emberi hozzáállás, szemlélet vagy más negatív tényezők csak erősítik, konzerválják a térség elmaradottságát. Ugyanakkor a gazdaságilag fejlett térségekben is megjelenő társadalmi és környezeti problémák azt jelzik, hogy valamely fejlődési tényező – e régiókban a gazdaság –

túlhangsúlyossá válása szintén zavart okoz a fejlődésben, s ezek kiküszöbölése szinte ugyanolyan, ha más jellegű feladatot is kíván meg, mint a tartósan elmaradott térségek felzárkóztatása. A harmonikus állapottól való fejlettségi eltérés így leegyszerűsítve ábrázolható egy hullámvonallal is, amely kifejezésre juttatja e duális problémahalmazt (1. ábra).

1. ábra

„Regionális hullám”: eltérés a harmonikus térségi fejlődéstől

Forrás: Saját szerkesztés.

Régiók szerepváltozása térben és időben

Egy térség fejlettségének, helyzetének megítélése azonban nemcsak viszonyítás szerint, hanem *történelmi távlatokban* is változhat. Erre Magyarországról is felhozható két látványos példa. Az egyik: amikor Attila király idejében a Hun Birodalom legnagyobb kiterjedését elérte, Európa és Eurázsia jelentős részét egyesítve, központja a Kárpát-medencében, régészeti vélemények szerint a mai Szeged környéki határban volt. Az 1926-ban megtalált nagyszéksői hun fejedelmi aranyelet ezt a feltevést erősíti (Bóna, 1993a, 1993b; Lakatos, 1983; Makkay, 1996). Közel 1500 éve tehát ez a terület – ha csak 20–30 évig is – világbirodalmi központ volt, ma pedig *Mórahalom*, egy ötezer lelkes városka tanyavilága található itt, melynek társadalmi-gazdasági helyzete magyarországi viszonylatban is elmaradott. A másik példa a *Felső-Tisza-vidék*, amelyet a legújabb régészeti kutatások a X. század első felében a magyar nagyfejedelmek hatalmi központjának tartanak (Révész, 1999). Ma ez a szlovák–ukrán határhoz közeli térség, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye peremvidéke Magyarország legelmaradottabb, periférikus területe. Hasonló példa Gorsium, amely a III–IV. században a Római Birodalom Pannónia provinciájának szakrális központja volt, míg ma egy átlagos dunántúli falu: *Tác. Várhely*, az egykori dák fejedelmi központ Sarmizegetusa, ma egy átlagos erdélyi község; *Csanád*, a magyar államalapításkor Ajtony vezér központja, ma pedig határszéli romániai falu, ahonnan nem vezet tovább út. *Nagybörzsöny*, a középkori felvidéki bányavárosok egyike, ma egy kis zsákfalu a Börzsönyben. *Visk*,

Técső ma elmaradott kárpátaljai települések, korábban máramarosi koronavárosok. Ez csak néhány Kárpát-medencei példa, de számtalan példát lehet hozni a világtörténelemből, s természetesen a jelenből is. Mert az a folyamat, hogy időről időre egyes települések, térségek, országok felemelkednek, majd szerepüket veszítik, akár el is pusztulnak, jelenleg is zajlik, s mindez szintén része a fejlődésnek, melyet így leginkább mint változást lehet megfogni.

E *változásokat* több tudományág próbálja leírni, közös jellemzőjük, hogy bennük bizonyos ciklikusságot feltételeznek. Leghatározottabban ez a nézet a közgazdaságtudományban jelentkezik – a XIX–XX. század fordulóján már ismerték a 6–8 éves *Juglar*-ciklust, 1923-ban *Crum* és *Kitchin* is kimutattott egy hozzávetőlegesen 40 hónapos ciklust, 1926-ban pedig *Kondratyev* egy 40–60 éves ciklus létezését bizonyította német, francia és angol árák alapján (*Rácz*, 1997). A történettudományban *Labrousse* 10–12 éves gazdasági ciklusokat, továbbá hosszú időtartamú trendeket és évszakos oszcillációkat határozott meg (*Labrousse*, 1932), míg *Braudel* egy egészen sajátos térkategóriát definiál: a gazdaság-világot, melyet három idő dimenzió, az események, a konjunktúrák és a struktúrák ideje szerint vizsgál (*Braudel*, 1979; *Rácz*, 1997). A filozófus *Spengler* a világtörténelemben az organikus formák örök megformálódásának és átalakulásának, keletkezésének és elmúlásának képét látja, középpontba állítva a nagy kultúrákat, melyeket organizmusoknak tekint (*Spengler*, 1995). Az ezen elméletekben megragadott változások a régiók szintjére is leképezhetők. Központi szerep jut ebben a kondratyevi gazdasági cikluselméletnek, melyre több regionális növekedési elmélet és vizsgálat épít (*Benko*, 1992; *Hall*, 1981; *Marshall*, 1987; *Rechnitzer*, 1993). Ennek az alapja, hogy a regionális folyamatok is különböző időtávúak, hosszú, közép- (Kondratyev-ciklusokhoz kötődő) és rövid távú jelenségek (*Enyedi*, 1996). Ezekhez igazodva a társadalmi térszerkezet folyamatos változásban van, mely változások nagyrészt gazdasági indítással történő folyamatokban nyilvánulnak meg, s akár a fejlett és elmaradott térségek közötti helycseréket is eredményezhetnek (*Enyedi*, 1981). A történeti periódusok szerint így a területi fejlődésben is határozott ciklikusság mutatható ki (*Lackó*, 1988), melyben egy időben van jelen a területi különbségek csökkenésének, illetve növekedésének a tendenciája (*Nemes Nagy*, 1994).

A Kárpát-medencéhez hasonlóan Európában is jól kimutatható a dinamikus régiók geográfiai elhelyezkedésének változása, melyek közül sok évszázadokra elveszítette meghatározó pozícióját, míg mások folyamatosan meg tudták őrizni erőfölényüket (*Horváth*, 1998). Például az itáliai tartományok fejlettsége az ókorban a maival éppen ellentétes képet mutatott, s Európa akkori gazdasági és politikai erőközpontja a Mediterráneum volt, míg ma Nyugat-Európa (*Horváth*, 1993). Az egyes térségek politikai – gazdasági szerepköre, társadalmi és gazdasági súlya így állandó, lényegében a jövőre nézve kiszámíthatatlan változásban

van. Mivel a fejlettség megítélése nehéz és ellentmondásos, helyesebb e változásokban a gazdasági növekedés vagy csökkenés, a felemelkedés és elmaradás helyett magukat e *változásokat* kiemelni. A területi különbségek ugyanis újra-termelődnék, ha más-más viszonylatban is, de tartósan fennmaradnak, hiszen a területiség sajátossága maga a különbség, illetve másság (*Rechnitzer*, 1998). A tér és idő értelmezésében mindez a változás és a különbözőség mellett a helyi sajátosság és az *egyenlőtlenség* fogalmakban jelenik meg. Ennek dualista alapú modellezése a centrum–periféra, a város és vidéke, főváros–vidék, az Észak–Dél viszonyrendszer (*Nemes Nagy*, 1998). Ugyanakkor a fenti értelmezésekben alapvető elem egy alá- és fölérendeltségi viszony definiálása, amely a társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatokban természetesen valamilyen szinten mindig jelen van, de a regionalizmust egyes történelmi korszakokban vizsgálva, vagy a természeti környezetben is jól elkülönülő egyes földrajzi terek esetében már nem követhető. Helyesebb ebben az egyenlőtlenségben magát a „nem azonoságot” kiemelni, és mint térbeli viszonyt *mellérendeléseként* értelmezni. Ebben a megközelítésben a különbözőség térbeli és időbeli távlatokban is mint *sokszínűség* ragadható meg. Ez ugyanis nem jelöl egyértelmű – és a térkapcsolatok valamennyi elemében ugyanúgy sohasem jelen lévő – mennyiségi tartalmat, nem feltételez mennyiségi tartalom szerinti kedvezőbb-kedvezőtlenebb viszonyt, hanem egyszerűen csak a különbözőséget jelöli, ami a mennyiségi tartalmú egyenlőtlenséget is magában foglalva elsősorban *minőségi* jellegű.

E minőségi jelleg mellett fontos kiemelni azt is, hogy az egyes régiók helyzete mindig *viszonylagos*, s különösen erőteljesen van jelen a viszonylagosság a regionális kutatásokban. Az ún. „kék banán” modell például csak európai viszonylatban értelmezhető, de ott is csak egy szűk dimenzió, az innovatív gazdasági jelleg szempontjából. A világ azonban sokkal tágabb Európánál, s más nézőpontból Európa domináns szerepe erőteljesen megkérdőjelezhető. *Brzezinski* amerikai részről például azt fogalmazza meg, hogy a világhatalom központja történelmileg Eurázsia, s más geopolitikával foglalkozó tudósokra is hivatkozik akkor, amikor ennek központi vidékét *globális szívtájéknak* nevezi (*Brzezinski*, 1999). Kína kínai neve (*Csung kuo* – Középső Királyság) pedig abból a történelmi gyökérből ered, hogy Kína a világegyetem központja. Emellett vannak térségek, ahol a regionális sokszínűség – például a természeti környezetben – vizsgálható, de a régiók fejlettsége, a gazdasági növekedés, egyáltalán a társadalmi és gazdasági fejlődés hagyományos értelemben történő vizsgálatának nincs értelme – ilyen például a polinéz szigetvilág, általában azok a térségek, ahol természeti népek élnek. Ez a viszonylagosság az *idő dimenziójában* is érvényes, hiszen éppen az elmúlt évtized magyarországi regionális változásai mutatták meg, hogy egy térség társadalmi-gazdasági helyzete néhány év alatt is megváltozhat (pl. Salgótarján, Ózd, vagy Nyugat-Magyarország). Történelmi

távlatokban a regionalitás szintén egészen másként jelentkezett, hiszen például a Hun Birodalom központja hiába volt egy időben a mai Dél-Alföldön, az mai értelemben véve gazdasági fejlettséget, koncentrációt nem jelentett, de térségi különbségek más szinten, más módon, természetesen voltak ekkor is. A viszonylagosság a mai *Kárpát-medencében* is érvényesül, hiszen a magyarországi elmaradott térségek a természetes földrajzi tér, a Kárpát-medence egészéhez viszonyítva már közepes fejlettségűnek tekinthetők, míg Temes megye, jelenleg Románia legfejlettebb megyéje, Kárpát-medencei kitekintésben már lényegesen kedvezőtlenebb képet mutat.

E viszonylagosságban, ezzel is összefüggésben a regionális egyenlőtlenségben és sokszínűségben ugyancsak meghatározó tartalommal van jelen a *kulturális örökség*, illetve maga a *kultúra*. Érdekes példája ennek, hogy a múltban a gazdasági hanyatlásba süllyedő civilizációk néha a kulturális értékek fő exportálóiá váltak – így adta át kultúráját az ókori Görögország Rómának, Róma pedig a kialakuló európai államoknak. A kultúra, a szolgáltatóipar exportálható tevékenysége mögötti mozgatóerő a jelenben is egyre fontosabb, például az Amerikai Egyesült Államok világszintű gazdasági vezető szerepének megőrzésében (McRae, 1996). A korábbi regionális birodalmakkal (globális méretekben a Római Birodalom is regionális hatalomnak számított) szemben ugyanis ma már globális hatalomról beszélhetünk, amelynek négy döntő fontosságú területe közül az egyik a kultúra, s a kulturális vezető szerep – ennek minőségétől függetlenül – a mai amerikai globális hatalom fontos vonása (Brzezinski, 1999). A kultúra nem jelent egyet a kulturális örökséggel, pontosabban része annak, s a kultúra javai, értékei, egyáltalán jellemzői, tartalma részévé válnak, hozzáépülnek az örökséghez, s folyamatosan alakítják azt, miközben az örökség is hat a kultúrára. Ez a folyamat elválaszthatatlan egy térség társadalmi és gazdasági helyzetének alakulásától, s e bonyolult viszonyrendszerben alakulnak ki és át a térség *egyedi sajátosságai*. E sajátosságok hol egyenlőtlenséghez vezetnek, s elmaradottságban vagy fejlettségben nyilvánulnak meg, hol egyszerűen csak a térség más régiókhöz viszonyított egyediségét, másságát hordozzák

Pusztuló falvak – teremtő élet: megszakítás és újrakezdés a regionális fejlődésben

Ennek a területi *másságnak* – mely a természeti, a társadalmi és a gazdasági környezetben is érvényesül – nemcsak magyarországi vagy Kárpát-medencei, hanem világviszonylatban is –, kiváló példája Magyarországon az Alföld (Beluszky, 2001; Csátári, 1998). Ezt jelzi, hogy átfogó kutatásokra alapozott önálló program is készült hosszú távú fejlesztésére (Alföld program, 1994). Sajátosságai összefüggésbe hozhatók feltételezett vagy tényleges társadalmi-

gazdasági elmaradottságával, más régiókhoz viszonyított fejlődési megkésettiségeivel (Enyedi, 1970). Legáltalánosabb vélemény szerint mindennek az oka az, hogy az Alföld az ország többi régiójához képest egy minőségileg más fejlődési utat, a nyugat-európai típussal szemben a kelet-európainak mondható típust képviseli, s ebből adódik fejletlensége, periférikus jellege és elmaradottsága is (Tóth, 1996). Más vélemény szerint éppen fordítva, az Alföld másságának forrása nem más, mint egy a környezeténél „nyugatiasabb” társadalmi-gazdasági modell eltérése a közép-európai viszonyoktól (Beluszky, 2001). E többféle megközelítést az is eredményezi, hogy e különbözőség történeti, azaz nem csak jelenleg jellemzi az Alföldet, és határozza meg fejlődését, hanem történetileg is kimutatható. Legmarkánsabban a településrendszer jeleníti meg az alföldi sajátosságokat, s egyben a történetiség szemléltetésére is alkalmas. Míg településtörténeti kutatások szerint az Alföld településrendje a középkor folyamán alapvetően nem különbözött a többi országrész településrendjétől (ha a falvak ritkább szövedéket is alkottak, mint a Dunántúlon), addig a XV. századtól már nyomon követhetők a sajátosságok az alföldi településrendszerben (Beluszky, 2001). E sajátosságnak alapvetően két eleme van: a települések fokozatos, majd a török korban igen jelentős mértékű ritkulása, elnéptelenedése és pusztulása, illetve azokkal is összefüggésben a mezővárosok megjelenése. A települések pusztulása ez időben országos jelenség, a XVIII. század első évtizedéig ezernél is több falu pusztulhatott el a mai országhatárok közti területen (Kovacsics, 2001), az Alföldön pedig ez még drámaibb volt: például Békés, Csanád és Csongrád megyékben a települések 87,8%-a tűnt el (Beluszky, 2001). A XVIII. századra az alföldi településrendszer így gyökeresen megváltozik, a mezővárosok kiterjesztik határaikat az elpusztult falvakra, e kiterjedt külterületeken megjelennek a tanyák, s jellemző az egyes birtokosok községtelepítése is. Csongrád megyében jól példázza ezt a *szentesi kistérség*, ahol a középkori falvak többsége elpusztult, ma néhány templomrom, illetve határrészek és külterületi lakott helyek őrzik nevüket. Szentes város kiterjedt határában a külterületi lakott helyek száma meghaladja a harmincat, s közülük Bökény, Donát, Ecsér, Héked, Magyartés, Pankota, Szentlászló és Veresegyháza egykor önálló, népes falvak voltak (Labádi, 1998). A kistérség 7 falujából Szegvár kivételével valamennyi település másodlagos benépesedéssel vagy telepítéssel jött létre, döntően a XVIII–XIX. században. Nagytőke és Eperjes egykori tanyaközségek, lakosságuk fele ma is tanyán él, de a tanyavilág a hagyományosan tanyás kistérségben mára visszaszorult, térségi szinten a népesség 6–8%-a tanyai lakos. Derekegyház és Nagymágocs uradalmi telepített községek, Fábiánsebestyént 1941–43 között mintaközségként építették ki. A jelenlegi falvak így Szegvár kivételével – amely egy időben Csongrád vármegye székhelye is volt – jelentős múltra nem tekintenek vissza. Árpádhalom, Eperjes és Nagytőke mindössze az

1950-es években lett önálló. Ez a történelmi múlt – középkori települések pusztulása, tanyásodás és újratelepülés – jellemzi a megyében a *homokháti kistérség* egykori szegedi és kiskundorozsmai határból önállósult tanyaközségeit is. Legtöbbjük szintén az 1950-es években mesterségesen létrehozott falu, tanyaviláguk azonban a településközpont kiépítése után is megmaradt, s ugyanolyan módon szerveződött hozzá kijelölt központjaihoz, mint amilyen kapcsolatban kialakulása idején magával az anyatelepüléssel volt (Duró, 1993). A déli határ mentén *Tiszasziget*, *Újszentiván*, *Kübekháza* a XIX. században telepített községek, esetükben tanyavilág nem alakult ki, ugyanakkor nemzetiségileg sokszínűbbek voltak: Újszentivánon szerb, Kübekházán sváb lakossággal. E néhány példa alátámasztja, hogy az Alföldön a területi fejlődésben fokozottan érvényesül – emellett az egész Kárpát-medencében és Közép-, illetve Kelet-Európában is meghatározó – az állandó *megszakítás és újrakezdés*. Térségenként és településenként más-más módon, de jelen van ez az emberek mindennapi élményeiben, a mai valóságban is, és talán ez e táj kulturális örökségének legfontosabb eleme.

A településrendszer e tájon kevésbé állandó tehát, mint Nyugat-Európában, s a történelmi kontinuitás is többször zavart szenvedett. Egészen szélsőséges példái is vannak ennek: a XX. században tudatosan lerombolt települések. Ilyen a szatmári síkon, a mai román határ mellett *Nagygyéc*, melyet az 1970-es árvíz pusztított el, s ahol újjáépítési engedélyt nem adtak a visszatérni akaróknak. Bár 1993-ban feloldották az építési tilalmat, e község nem kelt életre, házikertjeinek, gyümölcsöseinek nagy része elvadult, az egykori faluközpontban mementóként áll a XIII. századi református templom. Még szomorúbb sorsa lett az aggteleki hegyek közt *Derenknek*, amelynek 110 házát és évszázados fatemplomát 1943-ban rombolták le, hogy összefüggő vadászterületet alakítsanak ki a környékén. A házak teljesen elpusztultak, az egykori iskola épülete omladozik, a temetőt erdő nötte be. Leghíresebb e sorból az erdélyi *Bözödújfalu*, melyet az 1980-as évek végén vízzel öntöttek el, s ma mindkét temploma, középületei s házai víz alatt vannak. E sorba illik a *tanyafelszámolás* is, melynek eredményeként bár tanyaközségek és tanyaközpontok jöttek létre, nagyon sok tanyai ember lakóhelyét semmisítették meg, például a makói vagy a szentesi, kisebb mértékben a homokháti kistérségben. Példa a tágabb régióból is hozható, a legutóbbi *Bosznia-Hercegovinából*, ahol az 1992–96 évi háború során 2771 építészeti, műemléki örökséghez tartozó emléket pusztítottak el, amely gyakorlatilag az ország szinte teljes kulturális örökségének elpusztulását jelenti (Illés, 2002). Példákkal a távolabbi múlt is szolgál. Európa települési szerkezete és benépesültsége egészen más volt a Római Birodalom fennállása alatt, majd állandóan változó a népvándorlás korában, míg kialakultak a mai államok, illetve elődeik. Közép- és Kelet-Európában e változások még drámaibban hatottak, állandó

birodalmi jelenlét és beavatkozások alakították e térség életét, s a mai nagyfokú társadalmi és gazdasági különbség, amely Nyugat-Európa, Közép-Európa, illetve Kelet-Európa viszonylatában fennáll, e folyamatok együttes eredménye. S mindezt kulturális örökségében hordozza e térség.

A *jelenben* is érvényesülnek emellett olyan tendenciák, amelyek jelentős társadalmi és gazdasági változásokat jeleznek, akár a településrendszer bizonyos fokú átrendeződését is megelőlegezik. Ilyen például Magyarországon a népesség folyamatos fogyása, a falvak jelentős részében az elöregedés és az elvándorlás, ezáltal egyes falvak elnéptelenedési veszélye. A szentesi kistérségben elnéptelenedés fenyegeti például Árpádhalom, Eperjest és Nagytökét, de az ország számos kistélepülésére igaz ez. A homokháti tanyavilágban ellentmondásos folyamatok zajlanak, egyaránt jelen van a jóléti tanyavásárlás, a városból való tanyára költözés, de az elöregedő tanyai lakosság, a szociálisan rászorult réteg és a bűnözés is. Megfigyelhető a városok körüli agglomeráció felértékelődése, a szuburbanizáció jelensége, ami a városok jelenkori hangsúlyos szerepét támasztja alá. Egyre markánsabbak a regionális egyenlőtlenségek, Magyarországon például az utóbbi évtizedben nagyon megnöttek az életszínvonal területi különbségei; a korábbi fejlett iparvidékek válságba kerültek, a nyugati határ menti övezetek gyors fejlődésnek indultak, a keleti határ menti területek hátrányos helyzete egyre fokozódik (Enyedi, 1998). A térségi fejlesztési stratégiák – kistérségi, megyei és regionális szinten egyaránt – egyik központi kérdése e negatív társadalmi-gazdasági folyamatok megállítása és megváltoztatása (példaként: Homokháti Kistérség Területfejlesztési Konceptiója, 1998; Szentesi Kistérség Területfejlesztési Konceptiója, 2001). E jelenségek azonban nemcsak Magyarországon, illetve más közép- vagy kelet-európai országban fordulnak elő, hanem más-más jelleggel a fejlett országokban, így az Amerikai Egyesült Államokban, Nyugat-Európa országaiban, s összességében valamennyi kontinensen. Olyan *általános folyamatokról* van tehát szó, amelyek nem változnak meg attól, hogy egy ország társadalmi és gazdasági fejlettsége hogyan alakul, csak másképpen érvényesülnek, más módon vannak jelen, de folyamatosan hatnak, ahogyan a történelemben mindenkor hatottak. Ezért ha a településrendszer változik, például elnéptelenedik egy falu, nem e pusztta tény az, amely ellen a terület- és vidékfejlesztésnek küzdenie kell, hanem az, hogy vele *érték ne tűnjön el*, ha pedig eltűnik, helyette *másik érték, akár más minőség keletkezzen*. Nem feltétlenül ugyanazon a helyen, de ugyanabban a közösségben. Hogy képes-e erre egy közösség, nemcsak az adott ország, térség, közösség szakmapolitikai felkészültségének kérdése, hanem a kulturális örökségének minőségét is jelzi.

Irodalom

- Alföld program, 1994: Az Alföld területfejlesztési, tájvédelmi, tájhasznosítási koncepciója. Budapest, Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Bartke I. 1999: A globlizáció regionális vetületei. A területi kutatások újabb szférái. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 1–16.
- Beluszky P. 2001: *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Benko, G. 1992: *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Bóna I. 1993a: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Bóna I. 1993b: *Hunok-gepidák-langobárdok*. Szeged, Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. JATE Őstörténeti Kutatócsoportja.
- Braudel, F. 1979: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle, tome 1–3*. Paris.
- Brzezinski, Z. 1999: *A nagy sakktabla. Amerika világhéghatalma és geostratégiai feladatai*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Buday-Sántha A. 2001: *Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Cameron R. 1998: *A világgazdaság rövid története – a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest. Maecenas Könyvek. Talentum Kft.
- Cooke, Ph. – Prince, A. – Morgan, K. 1996: Regulating regional economies: Wales and Baden-Württemberg infrastructure transition. In Rhodes, M. (ed.): *The Regions and the New Europe. Patterns in Core and Periphery Development*. Manchester–New York, Manchester University Press. pp. 105–135.
- Cros Kárpáti Zs. 1998: Az örökség társadalmi szerepe és felhasználása a területfejlesztésben – Két borvidék, Champagne és Tokaj összehasonlító vizsgálata. – *Falu, város, régió*. 5. pp. 18–22.
- Csatári B. 1998: Az új európai területfejlesztési perspektívák és az Alföld. – *Ezredforduló*. 6. pp. 24–28.
- Csath M. 2001: *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Douthwaite, R. 2000: *The Growth Illusion. How Economic Growth has Enriched the Few, Impoverished the Many, and Endangered the Planet*. Lilliput Press.
- Dower, M. 1999: Az örökség mint erőforrás. – *A Falu*. 2. pp. 77–85.
- Dunford, M. 1996: Rhone-Alpes: dynamic region in an age of crisis. In Rhodes, M. (ed.): *The Regions and the New Europe. Patterns in Core and Periphery Development*. Manchester–New York, Manchester University Press. pp. 165–199.
- Durning A. 1992: *How much is enough? The Consumer Society and the Future of the Earth*. Washington, USA, Worldwatch Institute, Worldwatch Environmental Alert Series.
- Duró A. 1993: A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet.
- Enyedi Gy. 1970: Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. – *Földrajzi Közlemények*. 3.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi Gy. 1997: A sikeres város. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 1–9.

- Enyedi Gy. 1998: *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ESDP, 1999: *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Agreed at the Informal Council of Ministers responsible for Spatial Planning in Potsdam*. Published by the European Commission.
- Fukuyama, F. 2000: *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Garmise, Sh. 1996: Economic development strategies in Emilia-Romagna. In Rhodes, M. (ed.): *The Regions and the New Europe. Patterns in Core and Periphery Development*. Manchester–New York, Manchester University Press. pp. 136–164.
- Györi-Nagy S. 2001: A vidékfejlesztés kultúrokológiája. – *A Falu*. 1. pp. 11–20.
- Hall, P. 1981: The geography of the fifth Kondratev. – *New Society*. 3. pp. 535–537.
- Homokháti Kistérség Területfejlesztési Konceptiója. Homokhát Eurointegráció Kht. Programkoordinátor: Czene Zs. Mórahalom, 1998.
- Hornvák E. 2001: Az örökségföldrajzi tevékenység lehetőségei a területi folyamatok alakításában. – *Falu, Város, Régió*. 3. pp. 12–15.
- Horváth Gy. 1993: Az olasz regionális fejlődés. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 15–68.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Illés I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Labádi L. 1998: *Szentes*. Szentes, Szentes Város Önkormányzata.
- Labrousse, E. 1932: *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XIIIe siècle*. Paris.
- Laczkó L. 1988: *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lakatos P. 1983: A hunok kora. Írott történetük. In Kristó Gy. (szerk.): *Szeged története I. Szeged, Somogyi Könyvtár*. pp. 145–149.
- László E. 1999: *Izgalmas idők. Felelősségteljes élet az új évezredben*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Makkay I. 1996: *Indul a magyar Attila földjére*. Budapest, Közdok Kft.
- Márczis M. 1999: Az ECOVAST stratégiája a vidéki Európáért. – *A Falu*. 1. pp. 5–16.
- Marshall, M. 1987: *Long waves of Regional Development*. London, Macmillan.
- Máté Zs. 1999: A kulturális örökség mint térségi összefüggésrendszer. – *Falu, Város, Régió*. 6. pp. 3–8.
- Máté Zs. 2000: Megőrzés és konfliktus a kulturális örökség térségi rendszerében. – *Falu, Város, Régió*. 8. pp. 31–35.
- McRae, H. 1996: *A világ 2020-ban*. Budapest, AduPrint.
- Nemes Nagy J. 1994: A társadalom területi vizsgálata. In Rechnitzer J. (szerk.): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 9–22.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Rácz L. 1997: *Az európai gazdaság-világ történeti földrajza. Az európai gazdaság térszerkezetének átalakulása a késő középkor és a kora újkor idején*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Természettudományi Kar, JATEPress.

- Rechnitzer J. 1993: *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk.* Győr, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Rechnitzer J. 1998: *Területi stratégiák.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Révész L. 1999: *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* Budapest, Timp Kiadó Kft.
- Rhodes, M. 1996: Conclusions: the viability of regional strategies. In Rhodes, M. (ed.): *The Regions and the New Europe. Patterns in Core and Periphery Development.* Manchester–New York, Manchester University Press. pp. 329–351.
- Rurális Térségek Európai Kartája. – *Falu, Város, Régió.* 1998. 8. pp. 26–30.
- Simai M. – Gál P. 2000: *Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Vállalatok, államok, nemzetközi szervezetek.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Spengler, O. 1995: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Szentesi Kistérség Területfejlesztési Koncepciója. Árpád Kistérségfejlesztő Önkormányzati Egyesület. Programkoordinátor: Czene Zs. Szentes, 2001.
- Tóth J. 1996: Régiók Magyarországon. Az Alföld. In Perczel Gy. (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

CREATING LIFE IN DETERIORATING VILLAGES; CULTURAL HERITAGE AND REGIONAL RENEWAL

Zsolt Czene

It is difficult to describe and interpret the social and economic development situation of a region simply by objective factors denoted in statistical figures. Why are qualitative factors important in addition to these quantitative factors? As a: social and economic basis, as cultural factors, as historical heritage, as people's knowledge and attitude – namely, as the cultural heritage. The cultural heritage is the dynamic base of regional development which can achieve interaction with these objective factors. Extremely large regional differences so indicate the variance in our cultural heritage area by area. Although these are always qualitative, they are not so purely in a positive or in a negative sense, but these differences do mean disparity and dissimilarity. By these means we can speak about the quality of cultural heritage and inequality of regions. This is important in two respects. On the one hand those regions are more successful in social-economic development which have a lively and rich cultural heritage, than regions with a cultural heritage in what we may term a damaged condition. On the other hand regional success is not in itself an absolute advantage in economic competition in optimal cases, but, rather, harmony in development. Consequently the development of regions becomes relative to an extraordinary degree. Continuous change is also present in such relative terms on an historical perspective and outlook from Europe Within Hungary the Carpathian Basin's Alföld region and its individual areas serve as an excellent example of this.

22. AZ EURÓPAI UNIÓ VIDÉKFEJLESZTÉSI KÖZÖSSÉGI KEZDEMÉNYEZÉSE: LEADER+

Forgó Mónika

A 2000–2006 programozási időszakban a közösségi kezdeményezések a következő területekre terjednek ki az Európai Unióban:

- 1) INTERREG III: határon átnyúló, transznacionális és interregionális együttműködés, amelynek célja a közösségi terület egészének harmonikus, kiegyensúlyozott és tartós fejlődése;
- 2) URBAN II: a válságban lévő városok és a városi agglomerációk gazdasági és szociális regenerációja, a tartós városi fejlődés előmozdítására tekintettel;
- 3) LEADER+: vidékfejlesztés;
- 4) EQUAL: transznacionális együttműködés új eszközök kifejlesztésére a munkaerőpiacon előforduló diszkrimináció és egyenlőtlenség minden fajtája ellen vívott harcban.

A LEADER+ célja

A LEADER+ program azokat az integrált terveket támogatja, amelyeket helyi szinten aktív szervezetek készítenek és hajtanak végre. A cél az, hogy ösztönözzék és támogassák a vidéki aktorokat abban, hogy saját térségük hosszú távú lehetőségeiről gondolkodjanak és, hogy elősegítsék a fenntartható fejlődés kibontakozását támogató integrált, magas színvonalú stratégiák végrehajtását, amelyek célja:

- a természeti és kulturális örökség védelme;
- munkahelyteremtés érdekében a gazdasági környezet megerősítése;
- elősegíteni a közösségi szervezetek kialakulását és tevékenységük hatékonyságának fokozását.

A széles értelemben vett együttműködés alapvető összetevője a programnak, ezért az Európai Unió összes vidéki területe jogosult a LEADER+ támogatásra, de csak korlátozott számban.

A LEADER+ program kedvezményezettjei

A program kedvezményezettjei olyan csoportok, amelyek partnerségi alapon jöttek létre. Ezek az ún. *helyi akciócsoportok* helyi szintű cselekvési terveket készítenek, amelyek végrehajtásáért felelősek is egyben. A helyi akciócsoportoknak olyan partnerekből kell állniuk, amelyek képviselik az adott térség társadalmi és gazdasági szektorait, valamint a civil szférát. A döntéshozás szintjén is érvényesülnie kell a partnerség elvének, a testület minimum 50%-át a gazdasági és civil partnereknek és egyesületeknek kell alkotniuk. Az akció csoport tagjainak képesnek kell lenniük együtt megtervezni és végrehajtani egy térségi fejlesztési stratégiát.

A helyi akciócsoportok kisebb vidéki területeken működnek, amelyek fizikai (földrajzi), gazdasági és társadalmi szempontból homogének. A lakosság számának, a legsűrűbben lakott területeken is 100 ezer fő alatt kell maradnia (120 fő/km²), és általánosságban nem lehet kevesebb, mint 10 ezer fő. Bizonyos esetekben, például Észak-Európa néhány területén, az előbb említett kritériumok alól felmentés adható.

Jogosult intézkedések

A LEADER+ program helyi szintű vidékfejlesztés minőségi és igényes integrált stratégiáit támogatja. Nagy hangsúlyt helyez a vidéki területek közötti hálózatrendszerű együttműködésre, vagyis a tagállamok határait átlépő programok támogatására.

A LEADER+ három tevékenységi körre koncentrál:

- 1) Mintaterületek integrált területi vidékfejlesztési stratégiáinak végrehajtása, amelyek alulról felfelé történő megközelítésen és horizontális partnerségen alapulnak.
- 2) Területek és nemzetek közötti együttműködés támogatása.
- 3) A Közösség összes vidéki területének és gazdasági szereplőjének hálózatot alkotó együttműködése, függetlenül attól, hogy a LEADER+ kedvezményezettje-e, vagy sem.

1) *Mintaterületek integrált területi vidékfejlesztési stratégiáinak támogatása:*

Azok a vidéki területek kapnak támogatást, amelyek hajlandóak és képesek egy integrált és fenntartható minta (pilot) fejlesztési stratégiát elkészíteni és végrehajtani a partnerség elvén alapulva, valamint az adott terület azonossága, és/vagy erőforrásai, és/vagy szakértelme köré szervezve.

Európai szintű prioritások is megfogalmazódnak a stratégiákkal szemben:

- Az új szakértelem és új technológia használata a vidéki területek termékeinek és szolgáltatásainak versenyképesebbé tétele miatt.
- A vidéki területek életminőségének javítása.
- Helyi termékek hozzáadott értékének növelése, különösen a kis termelési egységek piacra jutásának elősegítése a közös akciókon keresztül.
- Természeti és kulturális erőforrások legjobb használata, beleértve a NATURA 2000 keretében meghatározott közösségi érdekek értékének kihangsúlyozását.
- Munkalehetőségek számának növelése a fiatalok és a nők számára.

A fent leírt prioritásokat és célcsoportokat a tagországok – figyelembe véve saját jellegzetességeiket – kibővíthetik.

A fejlesztési stratégiáknak gazdaságilag megvalósíthatóaknak és fenntarthatóaknak kell lenniük, valamint mintaterületekre kell korlátozódnuk. Lehetőség van a LEADER I és II programokon keresztül szerzett tapasztalatok elmélyítésére a LEADER+ program során ambiciózus vidékfejlesztési megközelítéssel, amely kiegészíti az adott területre érvényes fejlesztési koncepciókat.

A mintaterületek értékelését több szempont szerint végzik. Az alábbiakban néhány példát mutatok be:

- Új termékek és szolgáltatások megjelenése, amelyek a hely sajátosságait testesítik meg.
- Olyan új eljárások alkalmazása, amelyek lehetőséget adnak az emberi, természeti és/vagy pénzügyi erőforrások kombinációjának alkalmazására, a meglévő lehetőségek legjobb kihasználását eredményezve.
- A tradicionálisan elkülönült gazdasági szektorok közötti kapcsolat megteremtése.
- A helyi lakosság bevonása a döntéshozatalba és a projekt végrehajtásába.

2) *Területek és nemzetek közötti együttműködés:*

A LEADER+ támogatja az egyes tagországokon belüli (területek közötti együttműködés), a tagországok közötti, valamint a harmadik országokkal történő együttműködéseket, amelyek valódi hozzáadott értéket mutatnak, és gyakran – kiegészítésképpen – további két célt is szolgálhatnak:

- rendelkezésre álljon a közös projektek életképességéhez szükséges összes elem,
- kiegészítő tevékenységek létrehozása.

Az együttműködési projekteknek kell tartalmazniuk tapasztalatcserét, de nem állhatnak csak abból.

Ez a támogatási forma csak azon vidéki területeknek elérhető, amelyek támogatást kaptak az integrált területi vidékfejlesztési stratégiájukra. A végrehajtás a helyi akciócsoportok koordinátorának a felelőssége.

A végrehajtás során az alábbi előírásokat kell alkalmazni:

- Területek közötti együttműködés: csak azok a tevékenységek jogosultak a Község társfinanszírozására, amelyek a LEADER+ alatt kiválasztásra került területet érintenek. Az együttműködés elindítása esetében minden – az együttműködésben – érintett terület jogosult támogatásra.
- Nemzetek közötti együttműködés esetén az érintett helyi akciócsoportoknak minimum két tagországhoz kell tartozniuk. Ha egy – a LEADER+ alá tartozó – terület részt vesz valamely együttműködési projektben egy Európai Unió kívüli térséggel – figyelembe véve a LEADER + feltételeit – , akkor az ehhez kapcsolódó költségeinek bizonyos százalékát is fedezi a Község.

3) A Község összes vidéki területének hálózatot alkotó együttműködése:

A vidéki területek hálózata, eltekintve attól, hogy a kezdeményezés kedvezményezettje-e vagy sem, valamint a területi fejlesztésbe bevont szervezetek és a végrehajtás hálózata, mint például a „Rural Carrefours”, is kap támogatást, de nem csak tapasztalatcserére, hanem:

- a területek közötti együttműködések kialakítására és ösztönzésére, valamint
- információszolgáltatásra és tapasztalatszerzésre a vidékfejlesztés terén.

A hálózatban való aktív részvétel kötelező a LEADER+ kedvezményezetteknek.

Minden egyes tagországnak javaslatot kell kidolgoznia a saját LEADER+ hálózatának megszervezéséhez szükséges struktúrára vonatkozóan. Az Európai Unió Bizottságának ajánlata szerint egy szervezeti egységet kell létrehozni, amelynek felelőssége:

- jó és átültethető tapasztalatokról szóló információk összegyűjtése, elemzése és terjesztése országos szinten;
- a hálózat megszervezése;
- tapasztalat és know-how csere megszervezése, különös tekintettel a kevésbé fejlett területekre, amelyek profitálhatnak a tapasztaltabb helyi akciócsoportok által megszerzett tudásból;
- technikai segítségnyújtás helyi és nemzetek közötti együttműködésekhez.

Európai szinten az Európai Unió Bizottságának irányításával működő Vidéki Területek Megfigyelőközpontja (Observatory of Rural Areas) felelős a hálózat megszervezéséért.

Finanszírozás

A LEADER+-kezdeményezést a tagországok és a Közösség együtt finanszírozzák. A Strukturális Alapok 2000–2006 időszakra szóló pénzügyi előirányzatainak 5,35%-át költik a négy kezdeményezésre, amelyből megközelítőleg 2 milliárd euró jut vidékfejlesztésre.

1. táblázat

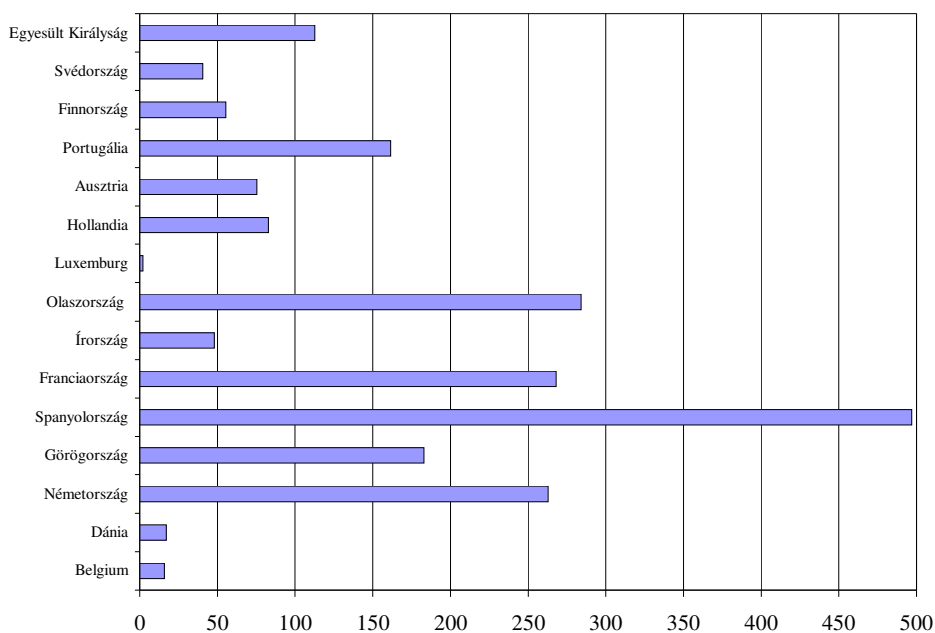
A közösségi kezdeményezések forrása, 2000–2006, millió euró

Közösségi kezdeményezések	Forrás	Finanszírozó
INTERREG III	4875	Európai Regionális Fejlesztési Alap
LEADER+	2020	Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Orientációs Részlege
EQUAL	2847	Európai Szociális Alap
URBAN II	700	Európai Regionális Fejlesztési Alap

Forrás: Saját szerkesztés.

1. ábra

LEADER+ költségvetésének tagországonkénti megoszlása, 2001–2006¹⁾, millió euró

Forrás: Info LEADER Factsheet No. 88.

Az EU az 1. célkitűzés területein az összes jogosult költség maximum 75%-át finanszírozza, egyéb területeken ugyanez 50%.

A működés

A Bizottság állapítja meg a célokat, az alkalmazási területet és a megfelelő végrehajtási módszereket vázoló irányvonalakat minden egyes kezdeményezésre vonatkozóan. A tagországoknak ezekkel az irányvonalakkal összhangban kell kidolgozniuk a programokra vonatkozó javaslatukat, amelyeket a Bizottsághoz nyújtanak be. A hét évre szóló programokat a tagországok által kijelölt hatóságok készítik el a legmegfelelőbbnek tartott területi szintre, figyelembe véve az ország közigazgatási struktúráját és a tervezett végrehajtási és irányítási rendszereket. A Bizottság dönt a közösségi kezdeményezések programjairól és az EMOGA Orientációs Részlegének pénzügyi hozzájárulásáról. A közösségi kezdeményezések keretében jóváhagyott programok felöllelhetnek az 1. és 2. célterületeken kívüli területeket is.

A tagországoknak informálniuk kell a Bizottságot a kiválasztani kívánt helyi akciócsoportok számáról, amikor benyújtják a javaslatukat. A kiválasztás történhet nemzeti vagy regionális szinten. A tagországok egynél több pályázatot is kiírhatnak, különösen ott, ahol új területeket érinthet a LEADER+. A kiválasztási kritériumok elfogadását követő két éven belül az 1. tevékenységi körben pályázó térségeket kötelezően ki kell választani. Az előírásoknak biztosítaniuk kell, hogy a helyi akciócsoportoknak rendszeres és folyamatos kapcsolatuk legyen az együttműködésben résztvevőkkel.

A programokat helyi, nemzeti/regionális és európai szinten is figyelemmel kell kísérni.

Közösségi kezdeményezések esetében a Bizottság dönthet a támogatás – részlegesen vagy teljes egészében – globális támogatás²⁾ formájában történő alkalmazása mellett is. Közösségi kezdeményezések esetében ilyen döntésre csak az érintett tagállamok előzetes hozzájárulásával kerülhet sor.

Az intézményrendszer

A Strukturális Alapok végrehajtásához hasonlóan a LEADER+ esetében is létre kell hozni egy monitoring bizottságot. A monitoringot a helyi akciócsoportok és a nemzeti/regionális programok szintjén kell elvégezni.

A projektek közös kiválasztását és azok végrehajtásának koordinált monitoringját egy, vagy szükség szerint több – az alprogramokra felállított – felügyelő bizottság hajtja végre. Ezek a bizottságok a monitoring bizottságokra

jellemző partnerség és együttműködés alapelvei szerint kerülnek felállításra, az Európai Unió Bizottsága elnököl, és az adminisztráció a nemzeti és regionális hálózatok képviselőit foglalja magában. A felügyelő bizottság évente legalább egyszer összeül megvitatni a kezdeményezés végrehajtását és kinevezi a 2. tevékenységi kör monitoring szervét közösségi szinten.

Az irányító hatóság felelős – többek között – a monitoring és felügyelő bizottságok döntéseinek előkészítéséért. Gyakorlatilag befogadja, áttekinti, és előzetes értékelését adja a finanszírozásra javasolt tevékenységeknek, vagy koordinálja a feladatokat. Szintén koordinálja azon hatóságok és szervek munkáját, melyeket kineveztek a különböző alprogramok és intézkedések végrehajtására.

A LEADER-megközelítés erősségei

A LEADER I kezdeményezést a vidékfejlesztési politika új megközelítése jellemezte, ami a területiségen, integráltságon és közreműködésen alapult. A LEADER II programban a LEADER I megközelítését kiterjesztették azzal, hogy nagyobb hangsúlyt helyeztek a projektek innovatív szemléletére.

A LEADER-megközelítés erősségei az alábbiakban foglalhatóak össze:

- Helyi szereplők mobilizálása saját térségük fejlesztésére és ellenőrzésére.
- A térségi fejlesztés decentralizált, integrált és alulról felfelé történő megközelítése.
- Vidéki térségek közötti együttműködések erősödése tapasztalatcsere révén, valamint hálózatok létrehozásával.
- Horizontális partnerség a magán- és a közszféra között.
- Képes arra, hogy figyelembe vegye a kis méretű projekteket, hiszen olyan adminisztratív, technikai és pénzügyi közvetítők is részt vesznek a megvalósításban, amelyek támogatni tudják kezdeményezéseket.

Jegyzetek

- 1) A 2000. évi forrás át lett csoportosítva a 2001–2006-os időszakra, mert akkor még nem indult el egy program sem.
- 2) A *globális támogatás* a támogatásnak azt a részét jelenti, amelynek a végrehajtásával és lebonyolításával egy vagy több elfogadott közvetítőt lehet megbízni, beleértve a helyi önkormányzatokat, területfejlesztési szervezeteket vagy civil szervezeteket, lehetőleg a helyi fejlesztési kezdeményezések támogatásának céljával. A globális támogatás alkalmazására vonatkozó döntést a tagállam a Bizottsággal egyetértésben hozza meg, vagy a végrehajtó hatóság a tagállammal egyetértésben.

Irodalom

Commission Notice to the Member States of 14 April 2000, Laying down guidelines for the Community initiative for rural development (Leader+). – *Official Journal of the Communities*. C 139/5.

Community fact-sheet LEADER + – www.rural-europe.acidl.be/rural-en/euro/p10.htm – 2002. április 18.

European Commission: The Community Initiatives 2000–2006 (Working Document of the Commission Services); Commission Work Programme No: 97/020; h. n. é. n.

Info LEADER Factsheet No. 88. July–August 2001.

THE EUROPEAN UNION'S LEADER + COMMUNITY INITIATIVE

Mónika Forgó

Rural areas in the Community are confronted with an array of problems likely to affect their viability quite seriously. These include an ageing population, rural depopulation (which still persists in some areas) and job losses. To help these areas to handle such problems there exists a rural development initiative entitled LEADER+ to be found among the four Community Initiatives of the European Union.

This LEADER+ initiative complements the mainstream programmes by promoting integrated schemes conceived and implemented by active partnerships operating at local level.

The aim of LEADER+ is to encourage and help the main players in rural affairs to think about the longer-term potential of their area. It seeks to encourage the implementation of integrated, high-quality and original strategies for sustainable development designed to encourage experimentation with new ways of: enhancing the natural and cultural heritage, the reinforcement of the economic environment and improvements in the organisational abilities of their community.

“Co-operation” in the broad sense of the term will be a fundamental component of LEADER+.

23. A SAPARD-PROGRAM AKKREDITÁCIÓJÁNAK FOLYAMATA A TÁMOGATÁSRA JOGOSULT ORSZÁGOKBAN

Pályi István

Bevezetés

Jelen cikk az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési előcsatlakozási alapja, a SAPARD-program előkészítéséhez szükséges lépések áttekintésén keresztül a széleskörű tervezési, intézményfejlesztési teendőkre igyekszik felhívni a figyelmet. Rávilágít egyúttal arra is, hogy az egyes kedvezményezett államok milyen eredményeket értek el a program akkreditációjának és beindításának tekintetében.

A SAPARD-program bemutatása

A SAPARD (Különleges Segélyprogram a Mezőgazdaság és Vidékfejlesztés Számára) – amely az 1999. június 26-án kihirdetett Európai Unió Tanácsának rendelete értelmében 2000. január 1-jén lépett életbe – a PHARE és az ISPA mellett egyike azoknak a segélyprogramoknak, amellyel az Európai Unió a társult tagországokat a tagságra való felkészülésben segíteni kívánja (SAPARD, 1998). A program keretében az EU évente 520 millió euró támogatást biztosít a SAPARD-országok számára. Az egyes államok támogatási összege több paramétertől függ, így a vidéki népesség lélekszámától, a mezőgazdasági terület kiterjedésétől, a vásárlóerő-paritáson mért GDP-től, valamint a speciális területi elhelyezkedéstől.

A segélyprogram célja kettős: egyrészt segítséget nyújtani a tagjelölt országoknak az uniós jogrend (*acquis communautaire*) átvételéhez, beleértve a Strukturális Alapok, különös tekintettel pedig az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) fogadására való felkészülést is, másrészt hozzájárulni egy fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés kialakításához (PATE, 1999).

A SAPARD egyik sajátossága, hogy kötelezően előírja a nemzeti költségvetésből történő társfinanszírozást. Ennek aránya a program, valamint a támogatás formájától függően változó.

Az EU-alapelveknek megfelelően az előcsatlakozási alapoknak a program-szerűség elvén kell nyugodniuk. Ez jelenti egyrészt konkrét ágazati és regionális stratégiák kidolgozását (a SAPARD-program keretében ez egy középtávú fejlesztési program, a SAPARD Terv megalkotását jelenti), továbbá ezekkel összhangban álló fejlesztési prioritások és intézkedések kialakítását is (Kovács–Majoros, 1998). A SAPARD Terv kialakítása során az EU a segély felhasználási céljainak meghatározását a tagjelölt országokra bízta. Azt is elvárta ugyanakkor, hogy az általa felkínált (összesen 15 elemet tartalmazó (Jávor, 1999)) intézkedéscsomagból az ország azokat választhatta ki – a programozás elvének megfelelően – amelyek egyrészt levezethetők a Csatlakozási Partnerség elnevezésű dokumentumból, másrészt összhangban vannak az Acquis Átvételére Szolgáló Nemzeti Programmal, az ország mezőgazdasági és vidékfejlesztési stratégiájával, valamint az EU Közös Mezőgazdasági Politikájával (KAP).

A SAPARD-intézményrendszer akkreditációjának jelentősége

A SAPARD-program beindításhoz szükséges – fent említett – tervezési és intézményfejlesztési tevékenységek közül az utóbbiak bizonyultak meghatározóbbnak (úgy is fogalmazhatunk, hogy a segélyek lehívásában a késést főleg e kritérium nem teljesítése jelentette).

1. táblázat

A kandidáló országok éves SAPARD-költségvetése (millió euró, 2000-es áron), valamint a Bizottsági jóváhagyás időpontja

Ország	Éves SAPARD-támogatás	Bizottsági jóváhagyás
Bulgária	53,016	2001. május 15.
Csehország	22,445	2002. április 16.
Észtország	12,347	2001. június 19.
Lengyelország	171,603	2002. július 1.
Lettország	22,226	2001. december 12.
Litvánia	30,345	2001. november 30.
Magyarország	38,713	–
Románia	153,603	2002. július 31.
Szlovákia	18,606	2002. április 16.
Szlovénia	6,447	2001. november 27.

Forrás: Európai Bizottság.

A SAPARD-segélyek lehívása érdekében minden országnak akkreditáltatnia kell(ett) saját SAPARD intézményrendszerét. Az országok eredményeit – az uniós audit általánosan szükséges kelleivel, dokumentumaival együtt – a kompetens nemzeti hatóságok eljuttatták Brüsszelbe, ahol az Európai Bizottság kedvező véleményével kezdetét is vehette a SAPARD-támogatás lehívása. Ez azért szükséges, mert az EU a kandidáló országok számára biztosított segélyeire vonatkozó szabályai alapján a projektek kiválasztása, az azokon belüli tevékenységek közbeszereztetése és az azokra vonatkozó szerződéskötés csak a Bizottság előzetes (ex ante) jóváhagyásával valósítható meg. A SAPARD-program tehát e miatt is hatékony felkészülést jelent a teljes jogú tagállammá válás idejére, hiszen lehetővé teszi a későbbi pályáztatási mechanizmusokra való hatékony felkészülést (*1. táblázat*).

A fent említettekkel összhangban a SAPARD-támogatásra jogosult országok mindegyikében kulcsfontosságú szerepet játszik annak az intézményrendszernek az akkreditációja, amely a program működtetéséért felelős. Az ezt ellátó szervezetek, az ún. SAPARD-ügynökségek struktúrája számos rokon vonást mutat a programra jogosult országokban. Az ügynökségek felépítését és szervezeti egységeik működését a cseh SAPARD-ügynökség szervezetének bemutatásával illusztráljuk (*1. ábra*).

A SAPARD-ügynökség főigazgatója az adott ország agrár- és vidékfejlesztési feladatokért felelős miniszterének alárendelten látja el feladatait.

Közvetlenül a főigazgató alá több főosztály is tartozik, melyek mindegyikének élén egy-egy igazgató áll. Ezek közül a SAPARD-ügynökség Főigazgatójának Titkársága a szervezet csúcsvezetőjének titkársági teendőit látja el.

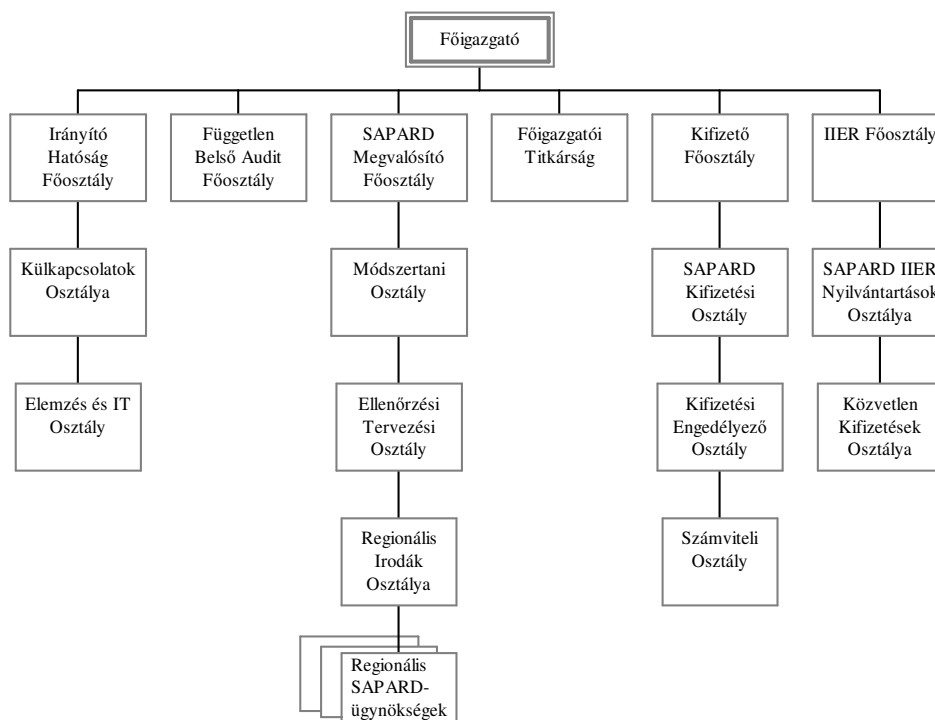
Az Irányító Hatóság Főosztály feladata a Cseh Köztársaság és az Európai Bizottság közötti folyamatos információáramlás biztosítása, ezen túlmenően pedig statisztikai és pénzügyi adatok gyűjtése az időközi és az ex post monitoring számára. Ennek megfelelően Külkapcsolati, Elemzési és Információtechnológiai Osztályokból tevődik össze.

A SAPARD Programvégrehajtó Főosztály a program megvalósításáért felel, annak sikeres végrehajtása érdekében hoz intézkedéseket. Három osztálya a Módszertani, a Tervezési-Ellenőrzési, valamint a Regionális Irodák Osztálya (a hálózat a hét cseh régió mindegyikében egy-egy irodából tevődik össze).

A Kifizető Főosztály a program pénzügyi lebonyolításáért felelős. A Programmegvalósító részleghez hasonlóan három osztályból áll: a SAPARD Kifizetési Osztályból (ez alapvetően a támogatások átutalásáért felelős), az Engedélyező Osztályból (ez a részleg hagyja jóvá és engedélyezi a kifizetéseket), továbbá a Számviteli Osztályból (amely pedig a szükséges számviteli nyilvántartásokat tartja kézben).

1. ábra

A cseh SAPARD-ügynökség szervezeti felépítése 2001-ben

Forrás: <http://www.mze.cz/eng/sapard/agency.htm>

A Független Belső Audit Főosztály a SAPARD-program megvalósítása során fellépő kockázatok kezelésével, szervezetirányítási kérdések megválaszolásával és belső ellenőrzési problémákkal foglalkozik. Ezáltal a teljes SAPARD-intézményrendszer olajozottabb működését segíti elő.

Végül, de nem utolsó sorban a SAPARD Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer (IIER) Főosztály két osztályból tevődik össze: egy ún. IIER nyilvántartások kialakításáért felelős osztályból, valamint egy, a közvetlen kifizetések lebonyolításáért felelős osztályból.

A SAPARD-ügynökségek felépítése a többi kedvezményezett országban is hasonló struktúrát követ. Amint az a cseh példából jól kivehető, ezen intézmények szerepköre meglehetősen átfogó. Jóllehet jellemzően a program olajozott lebonyolításáért felelősek, azonban ezt mintegy hatékonyan kiegészítve ellátnak olyan feladatokat is, amelyek az agrár- és vidékfejlesztési tevékenységek tervezéséhez, programozásához, monitoringjához kötődnek.

Az egyes SAPARD-országok akkreditációs folyamatának áttekintése

Az intézményrendszer cseh példán keresztül való bemutatását követően, az alábbiakban felvázoljuk az egyes kandidáló országok nemzeti SAPARD akkreditációjához vezető legfontosabb állomásokat. A sorrend az akkreditáció időpontjainak egymás utániségát követi (www.europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/press/index_en.htm).

Bulgária

Bulgária éves SAPARD támogatása 52,1 millió euró, amely a csatlakozni kívánó országok között – Lengyelország és Románia után – a harmadik legnagyobb. A kamatokkal együtt ez az összeg évi 53 millió euróra nőtt, s ebből a forrásból finanszírozhatók a Nemzeti Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv intézkedései. A Tervet a STAR Bizottság (EC Management Committee on Agricultural Structures and Rural Development – Európai Bizottság Agrár- és Vidékfejlesztési Irányító Bizottsága) 2000. szeptember 13-án hagyta jóvá, majd 2000. október 20-án az Európai Bizottság is elfogadta. A terv olyan hivatalos dokumentum, amely a SAPARD bevezetését hivatott irányítani. A tervnek négy kiemelt területe és 12 intézkedése van a köz- és a piaci szférában, amelyet a SAPARD-program kereteiből finanszíroznak.

A Többéves Pénzügyi Megállapodás (amely a SAPARD-program pénzügyi háttéréül szolgál az előcsatlakozási alap kedvezményezett országainak mindegyikében) 2000. december 18-án jött létre Bulgária és az Európai Bizottság között, míg az Éves Pénzügyi Megállapodást 2001. február 12-én írták alá. Az Állami Mezőgazdasági Alap 2001. május 15-én SAPARD-ügynökséggé (bevezető ügynökség) való akkreditációját követően Bulgária első országgé vált jogosulttá a SAPARD-segélyre.

Bulgária az akkreditáció révén a program indításához szükséges minden EU elvárásnak megfelelt. A SAPARD-program hivatalos megvalósításának indulása 2001 június 1-jére tehető, miután a SAPARD feltételeit és eljárásrendjét a három intézkedést illetően közzétették. Az említett intézkedések az alábbiak:

- a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- a több lábon álláshoz és az alternatív jövedelemforrásokhoz kötődő tevékenységek fejlesztése és diverzifikációja,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének támogatása.

2002-ben a SAPARD-ügynökség várhatóan a visszamaradó intézkedések akkreditációját szerzi meg, név szerint:

- termelői csoportok felállítása,
- környezetbarát mezőgazdasági tevékenységek és módszerek fejlesztése,

- mezőgazdasági területek erdőgazdálkodása és erdőszítése, beruházás erdészeti társaságokba, valamint erdészeti termékek feldolgozása és marketingje,
- vízbázisok kezelése,
- nagykereskedelmi piacok fejlesztése,
- falvak rekonstrukciója és fejlesztése, a vidéki kulturális örökség megőrzése és védelme,
- a vidéki infrastruktúra fejlesztése,
- szakmai tréningek fejlesztése,
- technikai segítségnyújtás.

A bulgár SAPARD-program a fentiek alapján egyike a SAPARD azon kevés, már futó támogatási programjainak, amely viszonylag jelentős összegben és átfogó intézkedéscsomagok mentén képes az agrár- és vidékfejlesztés bulgáriai gyakorlatát az EU elvárásaihoz közelíteni.

Észtország

Észtország Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Tervét 2000. november 17-én fogadta el az Európai Bizottság. Ezt követően 2001. január 25-én került sor a Többéves Pénzügyi Megállapodás megkötésére az Európai Bizottság és Észtország között. A nemzeti parlament 2001. április 18-án ratifikálta a megállapodást, amely a SAPARD-szabályozást tartalmazza 2000–2006 között, illetve a programmenedzsment teljes decentralizációját fogalmazza meg a SAPARD-ügynökség felállítása révén. A 2001. március 1-jén megkötött Éves Pénzügyi Megállapodás 2000-re 12,347 millió eurót biztosít. Ezt követően az Európai Bizottság 2001. június 19-én kelt jóváhagyásával átruházta Észtországra a SAPARD-források felhasználásának jogát, mely az akkreditáció évében az alábbi intézkedések társfinanszírozását tette lehetővé:

- mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,
- a több lábbon álláshoz és az alternatív jövedelemforrásokhoz kötődő tevékenységek fejlesztése és diverzifikációja,
- vidéki infrastruktúra fejlesztése.

Az észt akkreditációt követő gyors jóváhagyás az ország EU érettségének jele. Jóllehet a támogatás mértéke szerény, azonban ez összhangban áll az ország agrárpotenciáljával, és ugyanerre utal az intézkedések koncentrált köre is.

Szlovénia

Szlovéniában a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv elfogadására 2000. október 27-én került sor, míg a Többéves Pénzügyi Megállapodást az Európai Bizottság és az illetékes szlovén hatóságok 2001. március 5-én írták alá. A Szlovén Kormány 2001. július 6-án ratifikálta a megállapodást, amelynek a Szlovén Hivatalos Közlönyben való közzétételére 2001. július 23-án került sor, míg a dokumentum 2001. július 24-én lépett hatályba. Tartalmát tekintve a megállapodás rendelkezik a SAPARD-program lebonyolításának és ellenőrzésének szabályairól a 2000–2006 közötti teljes programozási időszak vonatkozásában. Egyúttal teljes körű decentralizációt is biztosít az által, hogy a program megvalósítását a tagjelölt állam által létrehozott ügynökség kezébe helyezi. Az Európai Bizottság a szükséges vizsgálatok elvégzése után 2001. november 27-én átruházta Észtországra a SAPARD-források (mintegy évi 6,447 millió euró) felhasználásának jogát, mely az akkreditáció évében az alábbi intézkedések társfinanszírozását tette lehetővé:

- a mezőgazdasági vállalkozásokba történő beruházásokat,
- az élelmiszeripari beruházásokat, a mezőgazdasági üzemek tevékenységeinek diverzifikációját,
- valamint a vidéki infrastruktúra fejlesztését.

Az egy régióból álló Szlovénia SAPARD-programjának csekély volumene ellenére megállapítható, hogy a mezőgazdasági termékek piacképességének fokozása, valamint a vidéki infrastruktúra fejlesztése még egy annyira kedvező földrajzi fekvésű és gazdasági teljesítőképességű ország tekintetében sem nélkülözhető, mint amilyen Szlovénia.

Litvánia

Litvániában a SAPARD-program előkészületeiként 2000. november 22-én került sor a litván Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv elfogadására, míg a Többéves Pénzügyi Megállapodást Litvánia és az Európai Bizottság 2001. március 5-én írta alá. Ezt követően a megállapodást a Litván Nemzeti Parlament 2001. június 21-én ratifikálta. A dokumentum jelentősége – akárcsak a többi áttekintésre kerülő ország esetében is – az, hogy rendelkezik a SAPARD-program lebonyolításának és ellenőrzésének szabályairól. Ezzel párhuzamosan teljes körű decentralizációt is biztosít az országnak az által, hogy a program megvalósítását a tagjelölt balti állam által létrehozott ügynökség kezébe helyezi.

Litvánia a tagjelölt államok közül negyedikként, a Brüsszeli Bizottságnak az előcsatlakozási programra vonatkozó, 2001. november 30-i keltezésű jóváhagyásával megkezdhetette a SAPARD-segélyek (évente 30,345 millió euró) felhasználását.

A támogatás négy fő intézkedési csomag megvalósítására volt igénybe vehető a program jóváhagyásának évében:

- a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének támogatása,
- a gazdasági tevékenységek diverzifikációja az alternatív jövedelemszerzés és több lábon állás támogatása érdekében,
- valamint a szakképzés, és a vidéki infrastruktúra fejlesztése.

A SAPARD-ügynökség jóváhagyásával – szemben az előbb említett négyvel, amelyekre már jelenleg is támogatási források érhetők el – öt fő intézkedési csomag megvalósítására nyílik lehetőség. A balti állam SAPARD-programja kiemelt kérdésként kezeli a vidék humán erőforrás bázisának fejlesztését, és nem pusztán az általánosan jellemző gazdaság- és infrastruktúrafejlesztésekre koncentrál. Az ország korán akkreditált programja hozzájárul Litvánia EUCsatlakozásához szükséges gyakorlat kellő időben való elsajátításához.

Lettország

Lettország Vidékfejlesztési Terve a STAR Bizottság kedvező elbírásában részesült 2000 szeptemberében. Ezt követően az Európai Bizottság 2000 októberében elfogadta a tervet. A terv három prioritáson alapul, melyek a fenntartható mezőgazdaság fejlesztése, az integrált vidékfejlesztés és a környezetfejlesztés. Ezen prioritások támogatására (2000-es árakon számítva) az ország 2000 és 2006 között évente 22,226 millió eurónyi uniós SAPARD-hozzájárulást vehet igénybe.

A SAPARD Többéves Pénzügyi Megállapodás 2001. január 1-jén jött létre az Európai Bizottság és Lettország között. Létrehozták a Vidék Támogatási Szolgálatot, mely a SAPARD-segély adminisztrációját végzi majd. Az első SAPARD-project értékelése 2001 decemberében kezdődött, és az első szerződést 2002 januárjában írták alá.

Lettország 2001. december 12-én, negyedik országgént a SAPARD-programot megvalósító tagjelölt államok sorába lépett. A lett SAPARD-program alábbi fő intézkedésekre kapott támogatást az indulás évében:

- a mezőgazdasági gépállomány, felszerelések és építőipar modernizációja,
- a mezőgazdasági területek erdősítése,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,
- a több lábon álláshoz és az alternatív jövedelemforrásokhoz kötődő tevékenységek fejlesztése és diverzifikációja,
- az általános vidéki infrastruktúra fejlesztése,
- oktatás.

A lett program – hasonlóan a balti térség posztszovjet államaihoz – viszonylag gyors akkreditációs folyamat eredményeképpen jelenleg a megvalósítás stádiumában van. Hatását tekintve hasonló következtetések vonhatók le, mint Litvánia és Észtország vonatkozásában, azaz, hogy a program a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés területén itt is hasznos előfutára – szerényebb éves költségvetése ellenére – az EU majdan megnyíló Strukturális Alapjainak.

Csehország

Csehország Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Tervét 2000. október 26-án fogadta el az Európai Bizottság. Az akkreditáció más országok esetében már ismertetett folyamatával összhangban 2001. február 5-én a Többéves Pénzügyi Megállapodás került megkötésre, illetve az Éves Pénzügyi Megállapodást is ugyanezen a napon írták alá.

Az Európai Unió Európai Bizottsága 2002. április 16-i döntésének értelmében Csehország 22,445 millió euró támogatást felett rendelkezik évente. Ez a segélycsomag a cseh SAPARD-program 9 intézkedéséből az első évben 7-hez nyújtott fedezetet, amelyek:

- a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,
- az élelmiszerek minőségellenőrzésének és a fogyasztóvédelem rendszerének fejlesztése,
- a területfejlesztés és az újraparcellázás,
- a falvak és a vidéki infrastruktúra fejlesztése és helyreállítása,
- a több lábbon álláshoz és az alternatív jövedelemforrásokhoz kötődő tevékenységek fejlesztése és diverzifikációja,
- a technikai segítségnyújtás.

Szlovákia

A szlovák SAPARD-program előkészítéseként 2000. november 17-én került sor a Nemzeti Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv elfogadására. A Többéves Pénzügyi Megállapodást Szlovákia és az Európai Bizottság 2001. március 26-án írta alá. Az akkreditáció következő lépéseként a Szlovák Köztársaság 2001. július 18-án tájékoztatta a brüsszeli Bizottságot a valamennyi nemzeti szinten szükséges előkészítő lépés megvalósításáról. Ugyanez az időpont a Többéves Pénzügyi Megállapodás 9. paragrafusa értelmében a megállapodás hatályba lépését is jelentette. A brüsszeli Bizottság ezt követően 2002. április 16-án (a cseh akkreditációval egyidőben) hagyta jóvá a segélyek felhasználását.

Szlovákia jelenleg a SAPARD-program keretében öt fő intézkedési csomag megvalósítására rendelkezik uniós forrásokkal, ezek az alábbiak:

- az agrárvállalkozások beruházásainak támogatása,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének támogatása,
- a tevékenységek diverzifikációja a vidéki térségekben (az infrastruktúrális beruházásokat jelentő fejlesztések kivételével),
- az erdősítés,
- valamint a földtulajdon konszolidációja.

A SAPARD-ügynökség jóváhagyásával – szemben az előbb említett öttel, amelyekre már 2002-ben is támogatási források érhetők el – Szlovákiában összesen hat fő intézkedési csomag megvalósítására nyílik lehetőség. A négy régióból összetevődő Szlovákiának értékes segítséget nyújt a program, hiszen az nagyban azt célozza meg, hogy a szlovák agrárium termelési feltételeit és termékeinek versenyképességét javítsa. A viszonylag szerény nagyságrendű éves uniós támogatás (18,606 millió euró) által generált hatások kimutatása még nem lehetséges, azonban – akárcsak a többi ország esetében – a programozási és intézményfejlesztési gyakorlat a felkészülés számos más területén is kamatozik az ország számára.

Lengyelország

Lengyelország Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Tervét 2000. október 18-án fogadta el az Európai Bizottság. Ezt követően 2001. január 25-én került sor a Többéves Pénzügyi Megállapodás megkötésére a Bizottság és Lengyelország között. A nemzeti parlament 2001. április 18-án ratifikálta a megállapodást. 2001. március 29-én az Európai Unió átruházta Lengyelországra az uniós SAPARD-források feletti rendelkezés jogát, mely évente 171,603 millió eurót érint. 2002. június 28-i végleges akkreditáció értelmében az első részlet (mintegy 40 millió eurót) átutalható a Nemzeti Alap SAPARD eurószámlájára. Ez az ideiglenes összeg három fő és két támogató jellegű intézkedést finanszíroz, amelyek:

- az élelmiszeripari és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,
- a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- a vidéki infrastruktúra fejlesztése,
- a szakmai tréning,
- a technikai segítségnyújtás (ez utóbbi kettő, mint támogató intézkedések).

A jelentős agrárpotenciállal jellemezhető Lengyelország számára az Európai Unió támogatása is elsősorban az agrártermelés feltételeinek fejlesztésére, a feldolgozott termékek minőségének javítására és a mezőgazdasági szakismertetek gyarapítására irányul. Az egyébként is fejlett területi közigazgatással rendelkező ország számára az intézményfejlesztés fontos, azonban nem meghatározó hozadéka a programnak.

Románia

A többi, már korábban ismertetett tagállammal analóg módon zajlottak a román SAPARD-program előkészületei is: a román Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv brüsszeli Bizottság általi elfogadására 2000. december 12-én került sor. A Többéves Pénzügyi Megállapodás 2001. február 2-án lett megkötve. A Román Köztársaság 2001. január 17-én tájékoztatta a brüsszeli Bizottságot az összes nemzeti szinten szükséges előkészítő lépés megvalósításáról. Ugyanez az időpont a Többéves Pénzügyi Megállapodás 9. paragrafusa értelmében a megállapodás hatályba lépését is jelentette. A program azonban az Európai Bizottság 2002. július 31-i jóváhagyásával vehette csak kezdetét. Románia tekintetében a SAPARD-program 2002-ben az ország két fő és egy kiegészítő intézkedését támogatja. A két fő intézkedés:

- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének támogatása,
 - a vidéki infrastruktúra fejlesztése,
- míg járulékos intézkedésként a technikai segítségnyújtás vehető igénybe.

Amint az a fenti felsorolásból is kitűnik, keleti szomszédunk esetében is fontos szerepet tölt be az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési támogatásának felzárkóztató, hiánypótló jellege.

A Magyarország által a SAPARD-program akkreditációja érdekében eddig megtett lépések áttekintése

Amint az a fenti áttekintésből kitűnik, Románia SAPARD-programjának beindulásával egy időben nyolc további tagjelölt ország területén érhetőek el az Európai Unió biztosította agrár- és vidékfejlesztési segélyforrások. Jóllehet a cikk írásának időpontjában már megtörtént a magyarországi SAPARD-program nemzeti akkreditációja, valamint a 2002. évi SAPARD-pályázatok kiírása – ez utóbbi 2002. szeptember 26-án –, azonban az Európai Bizottság jóváhagyása és a támogatások folyósítása még várat magára. Az alábbiakban a jelen pillanatig megtett intézkedéseket tekintjük át.

*A magyarországi SAPARD-segélyprogram jogi, szabályozási háttere,
éves pénzügyi forrásai és beavatkozási területei*

A SAPARD-program szabályozási hátterének ismertetése kapcsán a rendelkezésre álló joganyagok közül, a teljesség igénye nélkül, két jogforrás megemlíttése indokolt.

Egyrészt a támogatási rendszerünk EU-konform átalakításáról szóló 2307/1998. (XII.30.) Korm. határozat szerint Magyarország támogatási rendszerét – beleértve a SAPARD-dal kapcsolatosat is – EU-konform módon kell átalakítani.

Másrészt az Európai Unió Tanácsának 1268/99 számú rendelete a SAPARD-program megvalósításának részletes szabályait és követelményeit fogalmazza meg. A rendelet kitér a program tervezésével, annak jóváhagyásával kapcsolatos mechanizmusokra, és rendelkezik a program lebonyolításához szükséges intézményrendszer felállításáról is. Magyarország által összeállítandó SAPARD-tervvel kapcsolatban az is követelmény volt, hogy abban legyenek megnevezve mindazon intézmények, eljárási szabályok és egyéb garanciák (törvényi háttér), amelyeket az EU a SAPARD-segélyprogram végrehajtásához az említett 1268/99 tanácsi rendeletben előír. Az e követelményeknek eleget tevő magyarországi Sapard Tervet a kormány a 2349/1999. számú rendeletével fogadta el 1999. december 21-én. Ugyanitt fontos még megemlíteni azt is, hogy a magyar SAPARD-program pénzügyi hátterét biztosító Többéves Pénzügyi Megállapodás 2001. március 1-jén jött létre Magyarország és az Európai Bizottság között.

Az a tény, hogy a SAPARD egyúttal a Strukturális Alapok fogadására is felkészíti az országot azért is fontos, mert amíg a SAPARD révén 2000 és 2006 között évente 38 millió euró (mintegy 9,5 milliárd Ft) vissza nem térítendő támogatást kapunk, addig viszont a Strukturális Alapokból ennél jóval többet.

Számolnunk kell azonban azzal, hogy az EU által biztosított mintegy 10 milliárd forint mellé a magyar költségvetésből – amennyiben az összes segélyt jövedelemtermelő beruházásokra fordítjuk – körülbelül 3 milliárd forintot kell évente erre a célra elkülöníteni, mivel a SAPARD-rendelet szerint a fejlesztésekre igényelhető támogatások összege 75 százalékban uniós segélyből és 25 százalékban nemzeti támogatásból tevődik össze.

Magyarország Sapard Tervében szereplő intézkedések (8 intézkedés plusz az azokhoz kapcsolódó technikai segítségnyújtás) három csoportra oszthatók (*Kovács, 2001*):

1) Agrárstruktúra-fejlesztési intézkedések:

- mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,

- szakképzés támogatása, ezen belül oktatási programok és azokhoz kapcsolódó oktatási anyagok kidolgozása,
 - agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése,
 - termelői csoportok felállítása, működtetése a zöldség-, gyümölcs-, gabona-, dohánytermesztés, valamint sertésenyésztés és tejtermelés vonatkozásában.
- 2) Vidékfejlesztési intézkedések:
- a falvak megújítása és fejlesztése, illetve a vidéki hagyományok és a tárgyi értékek ápolása és védelme,
 - a tevékenységek diverzifikálása alternatív jövedelemszerzési lehetőségek biztosítása érdekében,
 - a vidék infrastruktúrájának fejlesztése.
- 3) Technikai segítségnyújtás: a program lebonyolítását segítő tevékenységek (információnyújtás, tanfolyamok szervezése, nyilvánosság, a program megvalósulásához szükséges szakértői tevékenység és a program-monitoring támogatása).

2002-ben a források szűkösségére és arra való tekintettel, hogy a SAPARD-program intézményrendszerének akkreditációja minél hamarabb megvalósulhasson, a fent említett intézkedéscsomagból az uniós támogatás terhére az alábbiak valósulhatnak meg:

- a mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása,
- a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése,
- a vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása, valamint
- az ezekhez igénybe vehető technikai segítségnyújtás.

A SAPARD fogadására történt magyarországi előkészületek

Jelenleg a SAPARD-program hazai beindítása szempontjából döntő fontossággal bír az azt működtető intézményrendszer kialakítása. Ezt támasztja alá a SAPARD-rendelet azon előírása, amely leszögezi, hogy a segély folyósítása három feltételhez kötött (Kovács, 2001):

- a 2000–2006 közötti programozási periódusra szóló SAPARD-terv elfogadása,
- több éves pénzügyi megállapodás és éves pénzügyi megállapodások rendelkezésre állása,
- és végül az EU által jóváhagyott, a SAPARD-programot működtető intézményrendszer megléte.

Az elmúlt időszakban az intézményrendszerrel kapcsolatban több elképzelés is napvilágot látott. 1998-tól 2000 májusáig meghatározó volt az a vélekedés, hogy az Agrárintervenciók Központ látja el a program lebonyolításával, a segélyek kifizetésével kapcsolatos operatív feladatokat. 2000 szeptemberében azonban éppen erre a feladatra hozták létre azt a Sapard Hivatalt, amelynek előakkreditációja 2002 közepén lezárult. A 2002 februárja óta aktuális elképzelés szerint a Sapard Hivatalt és az Agrárintervenciók Központot összevonják, hiszen az EU elvárásai szerint országosan csak egy kifizető ügynökség létezhet.

A jóváhagyási procedúrához szorosan kötődik a magyar kormány 255/2000. (XII. 25.) számú rendelete. A rendelet hatályba lépésekor a SAPARD-program irányító hatósága a program társfinanszírozását is biztosító Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium volt, és ma is az. A minisztérium végrehajtói feladatait ekkor a tárca 19, megyei hivatala, továbbá az ún. SAPARD-kistérségek vidékfejlesztési menedzserei látták el. Munkájuk többek között azon pályázatok befogadásához kötődött, amelyek a SAPARD-program agrárstruktúra fejlesztésére biztosított forrásaihoz kapcsolódtak.

A SAPARD-program vidékfejlesztési intézkedéseinek lebonyolításához kapcsolódott az a további 7, a jelenlegi magyar tervezési-statisztikai régiók területén egyaránt 3-3 főt foglalkoztató Regionális Vidékfejlesztési Irodahálózat (REVI), amely a program vidékfejlesztési intézkedéseire kapcsolódó pályázatokat fogadja.

A fent vázolt, a hivatkozott rendeletre tekintettel kiépített struktúrában azonban változások következtek be. 2002 februárjától a Sapard Hivatal regionális irodái elkülönülten végzik a SAPARD-programmal kapcsolatos feladatokat. Ez azt jelenti, hogy tájékoztatás, oktatás és tanácsadás szolgáltatásrendszerben kizárólagosan a SAPARD regionális irodák munkatársai illetékesek. A REVI-k nem látnak már el SAPARD-feladatokat, a SAPARD-programban megfogalmazott intézkedések kikerültek a hatókörükből. Ugyanígy az FM-hivatalokban sem folyik már SAPARD-programmal kapcsolatos munka. Így napjainkban már elmondható, hogy feladat-és hatáskörök tekintetében letisztulni látszik a kép.

A Sapard Hivatal továbbra is megőrzi központi szerepét, hiszen feladata a szerződéskötési és kifizetési feladatok lebonyolítása. Ezen teendők ügyrendben is rögzített szigorú szabályokon alapulnak, ez ugyanis alapvető feltétele a megfelelő működés biztosításának és az EU-bizottság akkreditációjának is.

A Hivatal korábban három osztályból tevődött össze:

- végrehajtó,
- kifizető,
- valamint belső ellenőrzési osztályokból.

Utóbbi osztály feladata szorosan kötődik az intézményrendszer előakkreditációjában közreműködő Nemzeti Alap, valamint az Állami Számvevőszék munkájához, jóllehet e tekintetben is a végső szót az EU-bizottság mondja ki.

Mára a Hivatal jóval strukturáltabb intézményrendszerrel működik, nem csak a fent említett három osztállyal rendelkezik, hanem a fővárosi központban a következő osztályok találhatók:

- központi koordinációs osztály,
- jogi- és szerződéskötési osztály,
- pályázatkezelési osztály,
- élelmiszeripari pályázatok osztálya,
- belső ellenőrzési osztály.

A központ mellett működik hét regionális iroda, amelyeken belül jelenleg a következő szakmacsoportok, területek különülnek el:

- pályázatkezelés,
- számlakezelés,
- helyszíni ellenőrzés,
- közbeszerzési referatúra,
- központi adminisztráció.

Az EU-bizottság mihamarabbi kedvező döntéséhez kívánt hozzájárulni az FVM-miniszter 12/2001 (II. 15.) számú rendelete is, amely 7 megyei FM-hivatalban hozott létre SAPARD Támogatási Osztályokat, az akkreditáció felgyorsítása érdekében. Ezekből a SAPARD Támogatási Osztályokból léptek elő a regionális Sapard Irodák, amelyek azonban már teljesen függetlenek az FM-hivataloktól.

A jelenlegi magyarországi intézményi struktúra akkreditációja az Európai Bizottság által még nem történt meg, jóllehet a nemzeti (Állami Számvevőszék) akkreditáció 2002. szeptember 19-én lezárult. Bár jelentés még nincs, azonban az EU pályázati mechanizmusainak ismeretében még az akkreditációs zárás előtt, 2002. szeptember 26-án megjelentek a pályázati felhívások (az ehhez szükséges jogszabályi háttér már megvan, hiszen megjelent augusztusban a 72/2002. (VIII. 15.) FVM-rendelet a SAPARD-támogatásról). A pályázati kiírás közzétételével a 2000–2001-es évekre allokált, eddig még fel nem használt uniós támogatási keretek is széteszthatóvá válnak, mivel az EU-szabályozás biztosítja, hogy 2003. december 31-ig a kimaradt évekre szóló összegeket is lehívassuk. Így 2002-ben a SAPARD-program EU támogatása mellé rendelt 2002-es magyar kormányzati társfinanszírozási források elköltésére már az ez évi uniós támogatással egy időben nyílik lehetőségünk.

A fent leírtak alapján elmondható, hogy Magyarország számára a SAPARD-program akkreditációja szempontjából a problémát alapvetően nem a tervezési,

programozási gyakorlat hiánya, és az abból fakadó nehézségek, hanem az intézményi struktúra kiépítése jelentette. Előbbi tekintetében ugyanis az ország már több éves gyakorlattal rendelkezik, lévén, hogy az EU előcsatlakozási alapjai közül a PHARE és az ISPA is a programozás, illetve a programtervezés alapelvein nyugszik. Az EU-s támogatások fogadásához szükséges agrár- és vidékfejlesztési intézményrendszer küszöbön álló akkreditációja tehát az ország intézményi struktúra kiépítésének területén megtett fejlődését is elismerte, ebben az értelemben tehát egy hosszú, de mindenképpen sikeres tanulási folyamat eredményeként lehet majd elkönyvelni.

A SAPARD kedvezményezett országai szempontjából a program akkreditációjának tapasztalatai

Jóllehet kevés ország büszkélkedhet azzal, hogy 2002-ben már több évre viszonyulónan rendelkezik a SAPARD-források szétosztásának jogosítványával, azonban már jelenleg is – főleg az akkreditáció lépéseinek megtörténtét követően – levonhatók az alábbi előremutató következtetések. A SAPARD-akkreditáció közvetlenül elősegítette a kandidáló országok felkészülését az uniós csatlakozásra, különös tekintettel az alábbiakra:

- EU-konform intézményrendszer kialakítása,
- humán erőforrás-fejlesztés,
- programozási gyakorlat.

Néhány szót érdemes azonban ejteni azokról a tapasztalatokról is, amelyek a kandidáló országok SAPARD intézményrendszerének akkreditációjához vezető út során halmozódtak fel, mint:

- 1) A SAPARD-program támogatási rendszerének újszerűsége mind az EU, mind a jogosult tagjelölt országok számára kihívást jelentett.
- 2) A programra vonatkozó EU-szabályozás hiányosságai nehezítik a sikeres felkészülési munkát.
- 3) A SAPARD-tervben és a pénzügyi megállapodásokban rögzítettekhez képest újonnan jelentkező igények kielégítése nehézségekbe ütközik.
- 4) Az intézményrendszer elhúzódó akkreditációja.

Összefoglalás

A SAPARD-program jelentősége az Európai Unió tagjelölt országai számára elsősorban abban jelentkezik, hogy – előcsatlakozási alap szerepét betöltve – a Strukturális Alapok forrásainak igénybevitelére készíti fel a kandidáló államokat. Az agrár- és vidékfejlesztés tekintetében ez az Európai Mezőgazdasági és

Orientációs Alap fogadására való felkészülést jelenti, amelynek forrásai a Strukturális Alapok jelentős, bár csökkenő volumenű részét képezik. A program előkészítési szakaszában ennek két fontos elemét, a tervezési, programozási feladatokat, valamint az azokhoz szervesen kapcsolódó intézményfejlesztési gyakorlatot lehet elsajátítani. Mindkettő olyan nagyon fontos megalapozó alkotóelemnek minősül, amelyek a gazdasági élet más szektorában is a csatlakozás előfeltételét jelentik. Éppen ezért ezeket minden kandidáló országban meg kell valósítani ahhoz, hogy a teljes jogú EU-taggyá válás idejére az egyes országok a minimálisan szükséges érettséggel rendelkezzenek. Ebben az értelemben tehát a SAPARD-program – a jelenleg megszerzhető pozitív és negatív tapasztalatok függvényében – jó tanulási lehetőségként szolgál az Európai Unióhoz csatlakozni szándékozó államok számára.

Irodalom

- Az Európai Unió Tanácsának 1999. június 21-i 1268/1999/EK rendelete a csatlakozó közép- és kelet-európai országok előcsatlakozási mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedéseinek közösségi támogatásáról az előcsatlakozási időszakban. Brüsszel, Hivatalos Kiadványok Hivatala.
- Horváth Gy. (szerk.) 2001: *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása*. Pécs, MTA RKK.
- Jávor K. 1999: Számvetés a SAPARD-ról és a viselt dolgainkról. – *A Falu*. 3. pp. 37–47.
- Kovács D. – Majoros E. 1998: *A terület- és vidékfejlesztés szabályozása és működtetése az Európai Unióban*. Szolnok, Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.
- Kovács T. 2001a: A SAPARD-program lebonyolításának várható nehézségei. – *A Falu*. 1. pp. 21–30.
- Kovács T. 2001b: A SAPARD-program magyarországi lebonyolításának tanulságai. In *Magyarország és Európa az ezredfordulón*. Pécs, PTE Európa Központ. pp. 135–146.
- PATE, 1999: *A Dél-Dunántúl agrárstruktúra- és vidékfejlesztési programja*. Kaposvár, Pannon Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési Kar, Ökonómiai és Szervezési Intézet.
- SAPARD, 1998: SAPARD: A közeli jövő vidékfejlesztési programja. – *A Falu*. – 3. pp. 37–38.
- www.europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/press/index_en.htm – 2002.
- www.mze.cz/eng/sapard/agency.htm – 2002.

THE ACCREDITATION PROCESS OF THE SAPARD PROGRAMME
IN THE COUNTRIES ELIGIBLE FOR SUPPORT

István Pályi

The importance of the SAPARD programme for EU candidate countries lies in the fact that the programme consists of pre-accession funding which in its turn provides the opportunity to prepare for the use of EU Structural Funds. In the accreditation phase of the programme the opportunity arises to gain experience in two significant areas: in planning-programme activities and in institution-building. The methods of putting these into practice differ from country to country in terms of both quality and character, but it is a pre-requisite for each of the candidate countries to develop at least a minimum level of maturity in such fields by the time of accession to the EU. Accreditation in respect of the SAPARD Programme is a splendid opportunity to achieve this.

24. A SZŐLŐ- ÉS BORÁGAZAT NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE ÉS TÉRSÉGRE GYAKOROLT HATÁSA TOKAJ-HEGYALJÁN

Magyar Tünde

Bevezetés

Magyarországon a földrajzi elhelyezkedésnek, agroökológiai potenciálnak, valamint a gazdasági tradícióknak köszönhetően a mezőgazdaságnak és élelmiszeriparnak a GDP előállításában és a foglalkoztatásban betöltött szerepe mérseklődik ugyan, de még mindig meghaladja a nyugat-európai országok átlagát. A mezőgazdaság és élelmiszeripar nemzetgazdasági jelentőségét erősíti, hogy ez az egyetlen olyan ágazat, amelynek a külkereskedelmi mérlege pozitív.

Az ország különböző térségeiben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar helyi gazdaságban betöltött szerepe természetesen különböző, és pozitív korrelációban áll az adott térség gazdasági fejlettségével is. Minél elmaradottabb egy térség, relatíve annál nagyobb szerepet kap a mezőgazdaság.

Tokaj-Hegyalja esetében, mind a relatív gazdasági fejletlenségnek, mind a természeti adottságoknak és az ahhoz kapcsolódó tradícióknak köszönhető, hogy a mezőgazdaság szerepe a helyi társadalomban és gazdaságban meghatározó.

A mezőgazdasági ágazatokon belül Hegyalja elsősorban borászatáról híres, és az egykori nemzetközi hírnév is indokolja a borágazat behatóbb vizsgálatát. A rendszerváltást követően a mezőgazdaság és így a borágazat is mélyreható változásokon ment keresztül, amely folyamat napjainkban is tart. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás további kihívások elé állítja az agrárszférát, ezen belül a szőlészet-borászat vertikumát is. Az ágazat helyi gazdaságban és társadalomban betöltött szerepe képlékeny stádiumban van, amely többféle irányban elmozdulhat és függ a helyi erőforrások megfelelő hasznosításától, az ágazatot érintő nemzetgazdasági folyamatoktól és nem utolsósorban az agrárpolitikától.

A tanulmány a Tokaj-hegyaljai borvidék ágazati szereplőivel – a birtokviszonyok, a tulajdonforma, valamint a kistermelők és a pincészetek kapcsolatának kérdéskörében – és mindezek térségre gyakorolt hatásával foglalkozik, összehasonlítva a világ más területein, más feltételek között kialakult sajátosságokkal.

A tanulmányban részben az egész térséget magába foglaló adatok prezentálására, részben három kiválasztott település szőlészeti ágazatának mélyebb elemzésére kerül sor. A három település: Mád, Tállya és Tarcal, a szőlőtermesztés szempontjából kiemelt fontosságú települések.

A tanulmányban szereplő adatok és információk az irodalmi feldolgozáson és KSH-adatokon túl a hegyközségek ill. hegybírók által szolgáltatott adatokból és a velük, valamint a Tokaj Kereskedőház Rt. Európai Integrációs Osztályának vezetőjével, valamint a Tokaj-hegyaljai Szövetség titkárával készített mélyinterjúkból származnak.

A szőlő- és borágazat alapvető jellemzői nemzetközi kitekintésben

A világ bortermelésének legfontosabb színtere az európai kontinens. Három európai ország (Franciaország, Olaszország, Spanyolország) állítja elő az összes borkészlet több mint 50 százalékát. A borpiacra a túlkínálat a jellemző, jelenleg évente kb. 30 millió hl felesleg képződik. A telített piaci viszonyok ellenére dinamikusan fejlődő borágazat és egyre növekvő szőlőterület, ezen belül is a magasabb minőségi osztályba sorolt fajták (pl. Cabernet, Chardonnay) gyors növekedése jellemző Ausztráliában, Chilében és Dél-Afrikában, amelyek összesen a világ bortermelésének 7 százalékát adják. Az öreg kontinensen a bortermelés és borfogyasztás csökkenése, miközben az újvilágban (Észak- és Dél-Amerikában) a termelésnek a fogyasztásnál gyorsabb növekedése figyelhető meg.

Az Európai Unió területén, ahol tradicionálisan a szőlőtermesztés sokkal régebbi gyökerekre nyúlik vissza és, ahol a protekcionista piacszabályozás védelmet nyújtott a kistermelőknek, más struktúra alakult ki, mint az újvilágban, ahol a szőlőtermesztés és borkészítés előtérbe helyezett céljai a hatékonyság és a jövedelmezőség voltak.

A legtöbb európai országban különböző, helyben termesztett fajták keverékéből állítják elő a bort, amely az adott borvidék sajátosságait hordozza, így a szőlőtermesztési terület a bor jellemzőinek kialakításában, és a fogyasztók tájékoztatásában kiemelt szerepet kap. A borok jellegzetességei nem csak területenként, de évszázadonként is különböznek. Ezzel ellentétben az amerikai kontinensen és Ausztráliában a nagy pincészetek a szőlőtermesztési helytől és az évszázadtól független, konzisztens íz kialakítására törekcszenek.

Az újvilágban jellemzőek a szőlőtermesztő gazdálkodókkal szerződéses viszonyban álló pincészetek, amelyek önálló szőlőterülettel gyakran nem is rendelkeznek. Így a szőlőtermesztés és borkészítés, a vertikum két különböző eleme, elválik egymástól.

Az ó- és újvilági szőlőtermesztés jellemzői néhány példával illusztrálva.

Ausztrália déli részén fekvő Murrumbidgee szőlőtermesztési körzetben olasz bevándorlók leszármazottaiból álló farmerek által előállított 115 ezer tonna átlagos éves borszőlőtermést 14 pincészet dolgozza fel. A koncentráció mértékét mutatja, hogy a három legnagyobb pincészet dolgozza fel az összes szőlőtermés több mint 60%-át.

Kaliforniában a Napa-völgy szőlőtermesztési körzetben 15 ezer hektáron 555 szőlőtermesztő és 230 pincészet található. A borszőlő 70–80%-nak előállítása a pincészetekkel kötött szerződéses rendszerben történik.

Ezzel ellentétben az európai kontinensen a szőlőtermesztők a borkészítés teljes vertikumának kiépítésére törekedtek. Burgundiában a 25 ezer ha szőlőterületen 5200 szőlőtermesztő gazdaság található, amelyből 4300 állít elő kereskedelmi forgalomba hozható bort. A szőlőtermesztő birtokok 85%-a kisebb, mint 10 ha, de csupán az 1 ha alatti területekre jellemző, hogy az értékesített végtermék szőlő.

Azonban a kiélezett verseny a borpiacon mindkét struktúrában változásokat idéz elő. Az asztali borok nehezebb értékesíthetősége a minőségi fajták és borok előállításának preferálásához vezetett az ausztráliai és amerikai kontinensen is. Mindez a tradicionálisan szétváló vertikum összekapcsolását eredményezheti. Például az ausztráliai Murrumbidgee régióban, a pincészetek saját ültetvény kialakításába kezdtek, amelynek többek között az az oka, hogy így látják biztosítottnak a minőségi követelményeknek való megfelelést.

A minőségi követelmények előtérbe kerülésével megváltozott a termelők és a pincészetek közötti kapcsolat jellege is. A pincészetek lényegesen több időt fordítanak szaktanácsadásra, pl. a szüretet megelőzően rendszeressé vált a pincészetek által a cukortartalom mérése és a termelők számára a szüret időpontjának meghatározása.

Az Európai Unióban a Közös Agrárpolitika reformja az intervenciók leépítését, a piaci folyamatokhoz történő alkalmazkodást célozta meg a borágazatban is. Mindez a hatékonyság irányába történő elmozdulást eredményezi, amely a szőlőtermesztő kistermelők számának folyamatos csökkenését, a birtokméretek növekedését, a koncentráció felgyorsulását jelenti. A hatékonyság fokozásának egyik alternatívája a kistermelők számára a szövetkezetek létrehozása. Például az igen elaprózott birtokstruktúrával jellemezhető észak-olasz Friuli–Venezia Giulia régióban a szőlőtermesztők 40%-a szövetkezetekbe tömörült.

Miközben az európai kontinensen a szőlőtermesztés és borkészítés stagnálása figyelhető meg az újvilág borágazata gyarapodik. Ausztráliában az exportált bor mennyisége 1990 óta 350%-kal nőtt és jelenleg a megtermelt mennyiség 25%-át teszi ki. Távlati célként jelenik meg ezen érték 50%-ra emelése. Az Amerikai Borszőlőtermesztők Egyesülete elnökének véleménye alapján: „Az

amerikai borágazat sikere a kockázati tőkén és a nemzetközi piacok meghódításának a szándékán alapszik”. Ausztrál borászati szakemberek véleménye az, hogy „az ágazat gyors növekedése a megfelelően finanszírozott, fejlett kutatás és fejlesztés eredményeinek köszönhető” (Clawson–Bonne–Marsden, 2000).

1. táblázat

Borexport alakulása az Egyesült Államokban, 1995–1999, millió liter

	1995	1996	1997	1999
Mennyiség	147	180	227	285
Ebből export az EU-ba	58	77	100	133

Forrás: Clawson–Boon–Marsden, 2000.

2. táblázat

Borexport alakulása Ausztráliában, 1997–2000, millió liter

	1997	1998	1999	2000
Mennyiség	155	194	216	300

Forrás: Clawson–Boon–Marsden, 2000.

A Tokaj-hegyaljai borvidék rövid bemutatása, történelmi visszpillantás

A borvidék (területe 6000 ha), a Tokaj, Sátoraljaújhely, Abaujszántó között elhelyezkedő 28 község területére terjed ki. A leghíresebb bortermő községek Tokaj, Tolcsva, Tállya, Tarcal, és Mád. Elsősorban két szőlőfajtát termelnek, az aszúkészítésre legjobban alkalmas Furmintot (63%) és a kevésbé aszúsodó Hárslevelűt. A domborzatból adódó sajátos mikroklimatikus adottságok következtében meleg nyárutókon a szőlőszemek nemes rothadáson, aszúsodáson mennek keresztül, és ezekből készül a világpiacon keresett természetes csemegebor, a tokaji aszú. Nevezetes bor még az édes és száraz szamorodni.

A Tokaj-hegyaljai borvidék virágzása és világhírűvé válása a XVI. században kezdődött, a térség ekkor vált a történelmi Magyarország legfontosabb borvidékévé. A XVIII–XIX. században Tokaj-Hegyalja a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb vidéke volt (Hajdú, 1977; Frisnyák, 1988 In: Boros, 1996). A hegyaljai mezővárosokban a szőlőtermesztésre és borászatra épülve sokoldalú céhes ipar alakult ki.

Tokaj-Hegyalja világhírűvé válása a XVI. században a tulajdonosi szerkezet megváltozását eredményezte. A térség vonzerejének növekedésével megnőtt az ún. extraneusok (nem helybeli birtokosok) aránya. Oroszi kutatásai alapján

Bodrogkeresztúron 1567-ben 73 bortermelő között még csak 10 (13%) volt az „idegen”, miközben 1624-ben a 210 termesztő több, mint 50%-a volt nem helybeli (Boros, 1996).

A borvidék töretlen fejlődése a XVIII. század második feléig tartott, amikor külpolitikai okok (az egyik legfontosabb piacot adó Lengyelország feldarabolása) és kereskedelempolitikai korlátok (az osztrák érdekeket védő, exportot terhelő vámrendszer) következtében lassú hanyatlás kezdődött el. A hanyatlásra a pontot a századfordulón pusztító filoxérajárvány tette, amely a térségben a szőlőterületek 90%-át megsemmisítette.

A szőlőtermelés csupán az első világháború előtti években érte el a korábbi szintet. Újra megteltek a hegyaljai pincék borral, az értékesítés viszont nehézségbe ütközött. A külpiacon elhódították a járványt hamarabb kiheverő francia, spanyol és olasz borok, belföldön pedig az alföldi borok szorították ki a drágábban megtermelhető hegyvidékieket. Az első világháborút követően számos szervezet jött létre, amelyek tevékenységének célja a borkivitel fokozása volt, de az export növelését nem tudták elérni.

A szőlő- és borágazat jellemzői Tokaj-Hegyalján a II. világháborút követően

A borágazat napjainkban tapasztalható strukturális felépítése nem érthető meg az elmúlt rendszer jellemzőinek ismerete nélkül.

A második világháborút követően a szőlőtermesztés is szocialista átszervezés alá került. Az ágazat nagy kézimunkaerő-igénye, nehéz gépesíthetősége és a domborzati viszonyok által akadályozott táblásítás miatt a szőlőterületek jelentős része – a többi ágazattal ellentétben – egyéni tulajdonban vagy egyéni használatban maradt. Az 1970-es években Magyarországon a szőlőterületek 60%-a egyéni használatban volt (Swain, 1995). Közvetlenül a háború befejeződése után megjelenő szövetkezeti mozgalom keretében biztatóan terebélyesedni kezdtek az értékesítő és földműves szövetkezetek, de a dogmatikus agrárpolitika révén 1953–1956 között több szövetkezeti csoport feloszlott. 1957 után az új szövetkezetpolitika eredményeként Tokaj-Hegyalján is létrejöttek mezőgazdasági termelő- és szolgáltatószövetkezetek, amelyek általában a szőlőn kívül más növények termesztésével is foglalkoztak. Az ágazat legjellemzőbb közös művelést végző gazdasági szervezetei mégis a szakszövetkezetek voltak, amelyek a kor termelőszövetkezeteivel ellentétben inkább feldolgozó és értékesítő szövetkezetek voltak. A szakszövetkezetek szőlőparcelláinak 70 százaléka egyéni használatban (a 70-es években megjelenő közös helikopteres permetezést leszámítva), egyéni művelés alatt állt.

1961-ben 4897 ha szőlőt tartottak nyilván Tokaj-Hegyalján. A szőlőterületek közös (állami és szövetkezeti) és egyéni művelése (szakszövetkezet, egyéni gazdálkodó) közel fele-fele arányban oszlott meg.

Az 1980-as évektől kezdve az egyéni művelés még nagyobb teret kapott, és folyamatosan csökkent a közös művelés alatt álló szőlőterületek aránya. Számos termelőszövetkezet a magas önköltség és alacsony jövedelmezőség következtében kistermelőknek adta ki szőlőparcelláit, amelyeket később a kistermelők meg is vásárolhattak.

3. táblázat

Tokaj-Hegyalja termelőszektorainak szőlőterülete, 1970–1990, ha

Év	Állami vállalat	Mezőgazdasági szövetkezet	Mezőgazdasági kistermelő	Összesen
1970	1458	1452	3657	6567
1975	1490	1741	3592	6823
1980	1506	1894	3960	7360
1985	1430	830	4805	7065
1990	1311	450	4340	6000

Forrás: Kardos, 1982; Boros, 1995.

Mivel az egyéni tulajdon nagysága korlátozott volt (800 négyszögöl/fő), a szőlőtermesztés az összes szőlőterület több mint felén igen elaprózott struktúrában folyt. Az 1980-as években Tokaj-Hegyalján megközelítően 14 000 kistermelő termesztett szőlőt és 3000 volt a szövetkezetek és az állami vállalat által kiadott területeken gazdálkodók száma. A 17 000 fő az összes népesség egyötödét, az aktív népesség egynegyedét jelentette. A borágazat szempontjából legfontosabb kistelepüléseken a lakosság 80–90%-a szőlőtulajdonos volt. A szőlőtermesztés, az államilag garantált felvásárlás által – az állami monopólium intézményéből eredő negatívumok ellenére is – biztos és igen fontos szerepet töltött be a családok jövedelemkiegészítésében.

A gazdálkodók számára a végterméket a szőlő vagy a must jelentette. A sokféle területről származó, változó minőségű szőlő és must együtt került feldolgozásra, amely viszont kizárta a magasabb minőségre, egyedi jellegre, nagyobb borászati szakértelem elsajátítására való inspiráció lehetőségét. A keleti értékesítés piaci elvárásainak az így előállított minőségi kategóriák is megfeleleltek.

A Tokaj-hegyaljai Állami Gazdaság Borkombinát (jelenleg Tokaj Kereskedőház Rt) a térségben a borászati ágazat kulcsszereplőjeként ellátta a termelés összehangolását, valamint a feldolgozásnak jelentős, az értékesítésnek pedig teljes részét. A borkombinát feladata volt a térség termelőinek integrálása, szaktanácsadás és bizonyos szolgáltatások ellátása, pl. helikopteres növényvédelem.

Az állami nagyvállalat kétlépcsős integrációt alakított ki: a kistermelők tagként kötődtek a szövetkezeti gazdaságokhoz (háztáji termelőként, szakszövetkezeti, vagy szakcsoport tagként), a borkombinát pedig összehangolta a szövetkezeti gazdaságok működését (Kardos, 1982). A borkombinátot számos bíráló érte monopolhelyzetével való visszaélés vádjában, a térségre gyakorolt hatásának megítélésében azonban, a negatívumok mellett, pozitívumok is felsorakoztathatók (Kardos, 1982; Süli-Zakar, 1982).

Következésképpen a szőlőtermesztés struktúrája a II. világháborút követően igen sajátos módon alakult. A nagyüzemileg gépesített állami és szövetkezeti birtokok mellett egyre nőtt a szinte semmilyen mezőgazdasági termelőeszközzel nem rendelkező, minimális parcellán (0,23–0,25 ha) gazdálkodó kistermelők száma. A feldolgozott borszőlő domináns része szőlőtermesztéssel csupán másodállásban foglalkozó, gyakran semmilyen mezőgazdasági előképzettséggel nem rendelkező (főfoglalkozást tekintve a legkülönbözőbb tevékenységet végző) gazdálkodóktól származott.

A szőlő- és borágazat jellemzői a rendszerváltást követően Tokaj-Hegyalján

Tokaj-Hegyalja három statisztikai kistérség a szerencsi, sárospataki és sátoraljaújhelyi területén helyezkedik el. A három kistérség hasonló társadalmi és gazdasági mutatókkal rendelkezik. Az 1990-es népszámlálás idején a kistérségekben átlagosan az aktív népesség 28 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban – a legkisebb arány a sátoraljaújhelyi kistérségben (23%) a legnagyobb pedig a szerencsiben (32%) volt –, amely értékek meghaladták a 17 százalékos országos átlagot.

A mezőgazdasági szövetkezetek felszámolása, az ipari munkahelyek megszűnése, és a szőlő- és borágazat válsága következtében az állami borászat munkaerő leépítése az átlagnál is súlyosabban érintette a térség falvait. 1995-ben a térségben a falusi munkanélküliség duplája volt ugyanezen érték országos átlagának. Az 1997-ben elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió a három kistérséget a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, tartós munkanélküliséggel sújtott, mezőgazdasági, vidékfejlesztési térség kategóriába sorolta.

A rendszerváltás idején a borvidéken az ágazat legsúlyosabb problémái a piacvesztés, a birtokelaprózódás és a kistermelők tőke és szakértelem hiánya voltak. Országos szinten a borexport 1990-re (1985-höz viszonyítva) kevesebb, mint felére esett vissza és azóta is folyamatosan csökken.

4. táblázat

A borexport alakulása Magyarországon, 1998–2000, ezer liter

Év	1998	1999	2000
Mennyiség	1022	856	784

Forrás: Hajtun, 2001.

1990-ben Tokaj-Hegyalján az összes szőlőterület közel háromnegyede mezőgazdasági kistermelők használatában volt (szakszövetkezet és egyéni tulajdon). A kistermelők többsége nem rendelkezett a borászat teljes vertikuma kiépítéséhez szükséges szakismerettel és sem lehetőségük, sem tőkéjük nem volt ahhoz, hogy szőlőterületüket és feldolgozókapacitásukat növeljék ill. fejlesszék. Ennek következtében természetesen a kistermelő szőlőtermesztők száma jelentősen csökkent. Az Országos Mezőgazdasági Összeírás 2000. évi adatai alapján Tokaj-Hegyalján jelenleg 5492 a szőlő művelési ág alá tartozó földterületet használók száma, tehát a rendszerváltást követően a kistermelők száma kb. a harmadára csökkent.

Az állami borászati nagyvállalat szétesése, valamint külföldi tőkeberuházások által megjelentek a térségben a borászati nagy- és középméretű, vegyes tulajdonban lévő vállalatok (5. táblázat). Az ország többi történelmi borvidékével összehasonlítva a külföldi tőke részaránya itt a legmagasabb.

5. táblázat

A legjelentősebb külföldi érdekeltségű borászati cégek Tokaj-Hegyalján

Név	Székhely	Többségi tulajdonos nemzetisége
Tokaj Hétszőlő Rt.	Tokaj	francia, japán
Disznókő Rt.	Mezőzombor	francia
Pajzos&Megyer Rt.	Sárospatak	francia
Oremus Kft.	Sátoraljaújhely	spanyol
Bodrog-Várhegy Kft	Bodrogkeresztúr	francia
Gróf Dégenfeld Szőlőbirtok	Tarcal	német
Royal Kft.	Mád	angol

Forrás: Boros, 1996.

A szőlőtermesztésnek a birtoknagyságra utaló mutatói, a jelentős külföldi tőkeberuházások ellenére is nagymértékű elaprózottságot mutatnak. 2002-ben a három település (Mád, Tállya, Tarcal) helyben lakó hegyközségi tagjainak a száma 700–800 fő, amely értékek az aktív népesség 26–55%-át jelentik. Tehát jelenleg is a három település aktív népességének egynegyede, fele szőlőtulajdonos.

Az összes szőlőterület közel fele 1 ha alatti birtoknagyságú és a jövedelmező megélhetést biztosító 5 hektáros küszöböt a terület 20–30%-án gazdálkodó egységek érik el. Az összes üzemszám (gazdálkodó magánszemély vagy jogi személy) 80%-a nem éri el az 5 hektárt és 70%-a 0,15–0,5 hektár közötti nagyságú területet művel (6. táblázat).

6. táblázat

Birtokszerkezet megoszlása három tokaj-hegyaljai településen, 2002

Település	A különböző birtoknagyságú gazdaságok területi megoszlása (%)				
	0,05–0,5 ha	0,5–1 ha	1–5 ha	5–30 ha	30 ha–
Mád	24	23	30	15	8
Tállya	39	26	20	11	4
Tarcal	31	13	24	20	12

Forrás: Hegyközségi nyilvántartások.

Az OMÖ összeírásaiból azt is megtudhatjuk, hogy a szőlőt művelő gazdálkodó szervezetek átlagos birtokmérete a szerencsi és sárospataki körzetekben fél hektár közelében van, Sátoraljaújhely körzetében ennél kicsit kisebb. A szőlőt művelő gazdaságok átlagos kis mérete azonban nem tokaj-hegyaljai sajátosság, e tekintetben az ország területén nincsenek jelentős különbségek. (A szőlőtermesztő gazdasági szervezetek átlagos mérete országosan 0,37 ha). Van azonban néhány olyan borvidék, ahol a gazdaságok mérete megközelíti az egy hektárt, ezeken a vidékeken figyelhető meg a legnagyobb mértékű birtokkoncentráció (7. táblázat).

7. táblázat

Szőlőtermesztő gazdaságok átlagos birtokmérete néhány bortermelő körzetben, ha

Körzet	Birtoknagyság
Sárospatak	0,64
Szerencs	0,55
Sátoraljaújhely	0,31
Eger	0,87
Gyöngyös	0,78
Fonyód	0,82
Siklós	0,68
Sopron	0,58
Szekszárd	0,50

Forrás: OMÖ, 2000.

Az ágazatot jellemző mutató az egyéni gazdaságok és gazdasági társaságok használatában lévő szőlőterületek egymáshoz viszonyított aránya is. E tekintetben – regionális bontásban – jelentős különbségek mutatkoznak az ország területén. A Tokaj-Hegyalját is magában foglaló Észak-magyarországi régióban a gazdasági társaságok használatában lévő földterület aránya alacsony (7%), nem éri el még az országos átlagot sem (12%). A régiók között a legmagasabb érték a Dél-Dunántúlon van, ahol a szőlőművelési ág 25%-át használják gazdasági szervezetek.

Az elaprózott birtokstruktúrából egyenesen következik a palackozott bor mint végtermék megjelenésének alacsony aránya. A palackozással és borkereskedelemmel foglalkozó vállalkozások száma Tokaj-Hegyalja területén megközelíti a százat, de csupán 10 az, amely mérvadónak számít, akár az export, akár a hazai értékesítés területén.

Tállya község esetében a szőlőtermesztő hegyközségi tagok csupán 7%-a foglalkozik kereskedelmi mennyiségnek számító szőlőfeldolgozással, és még kevesebb, 2%, a palackozott bort előállítók aránya. Mindez két dologra vezethető vissza. A szőlőtermesztők jelentős része ugyan készít bort, de annak mennyisége nem éri el a szükségeszerű regisztráció határát, másrészt továbbra is magas a „bogyótermesztő” gazdálkodók száma, akik szőlő, vagy bor formájában adják el a leszüretelt mennyiséget.

8. táblázat

*Hegyközségi tagok megoszlása tevékenységek szerint
Tállya hegyközségben*

	1998	2001
Szőlőtermesztők száma	1897	1883
Szőlőfeldolgozást végzők száma	23	128
Borkezelést végzők száma	34	133
Palackozott bort előállítók száma	25	37
Exportáló szervezetek száma	20	25

Forrás: Hegyközségi nyilvántartás, Tállya.

A kistermelők integrálásának kiépítettsége alacsony szinten van. A borászati nagyvállalatok többnyire saját szőlőbirtokuk terméséből fedezik mustszükségletüket. A borkombinát jogutódja, a Tokaj Kereskedőház Rt. számít továbbra is a legnagyobb felvásárlónak, évente (az egész térség lefedésével) közel 3000 kistermelő szőlőjét vásárolja fel, viszont ezt csupán folyamatos állami támogatással képes megtenni. Kistermelők integrálásával foglalkozik továbbá néhány nagyüzem is (pl. Oremus Kft, Sátoraljaújhely; Bodrog-Várhegy Kft, Bodrogkeresztúr), akik szerződéses rendszerben, a termesztés egész folyamatát nyo-

mon követik és garantálják a szőlő átvételét. Az egész borvidéken az ilyen módon integrált kistermelők száma azonban nem éri el az 500 főt.

A kistermelők szövetkezetbe tömörülését, az elmúlt rendszer szövetkezeti modelljének negatív tapasztalatai akadályozzák, jelenleg nincs olyan szövetkezet a térségben, amely meghatározó szerepet töltené be a kistermelők integrálásában, a közös értékesítésben. Szolgáltató és értékesítő szövetkezet néhány éve alakult Tállya községben, amely potenciálisan egyre növekvő szerepet tölthet be a szolgáltatások területén a kistermelők gépi munka iránti igényének kielégítésében és értékesítési problémáinak megoldásában. Ma azonban ennek csupán csírái láthatók.

A szőlőtermesztés három formában játszik szerepet a helybeliek foglalkoztatásában és jövedelemtermelésében. A helyi társadalomra továbbra is legnagyobb hatással a kistermelők saját tulajdonában lévő szőlőterületek megműveléséből és a szőlő, ill. must beadásából származó bevétel van. A rendszerváltást követően azonban egyre több gazdasági társaság foglalkozik szőlőtermesztéssel, amely foglalkoztatási kapacitást is jelent a térségben. Tállya községben pl. 1999-ben 9 borászati gazdasági társaság működött, amelyek közel 80 főt foglalkoztattak. 2002-re a gazdasági szervezetek száma 15-re, a foglalkoztatottak száma 125-re nőtt. Ez az ott élő aktív népesség 10%-át jelenti. Ez az érték (10%) azonban egyedinek tekinthető és nem vonatkozik az egész térségre. (Mád község esetében ugyanezen érték pl. 5%.) A szőlőtermesztéssel és borászattal foglalkozó gazdasági társaságok és maguk a kistermelők is idénymunkákra gyakran napszámosokat alkalmaznak. A szüreti munkacsúcsok nem csak az adott települést érintik, hanem a környező településeket is.

Az ágazat térségre gyakorolt hatásának továbbra is egyik legfontosabb jellegzetessége a kiegészítő jövedelem szerzése, illetve a kistermelők több lábon állása. Nem csupán a szőlőtermesztő kistermelők rendelkeznek állandó jövedelemforrást biztosító egyéb munkahellyel, de a kistérségben palackozók között is sok köztisztviselő, közalkalmazott és vállalati alkalmazott van. Egyre elterjedtebb az idegenforgalom (szálláslehetőség kialakítása, panzió építése) és a borászat összekapcsolása, de a falusi vendéglátó hellyel és kis magánpincékkel rendelkező kisvállalkozók is egyéb állandó munkahely betöltésére kényszerülnek. Természetesen mindennek a kisebb pincészetek tőkeszegénysége, a bor értékesítési problémái és az alacsony vendégszám az oka, amely meggátolja a vidékre jellemző tevékenységek olyan mértékűre növekedését, amely már biztosítja egy család fenntartását.

Tokaj-Hegyalja virágkorában birtokstruktúrájának sajátossága volt az ún. extraneusok magas száma. A XVI–XVII. századi Tokaj-Hegyalja gazdasági jelentősége és a múltra jellemző gazdasági struktúrája, valamint a terület és az ágazat napjainkban betöltött gazdasági szerepe között nem vonható párhuzam, a nem helybeli tulajdonosok növekvő aránya azonban most is nyomon követhető.

A külföldi tulajdonban lévő vállalatoktól eltekintve, mindhárom településen folyamatosan nőtt a nem helybeli tulajdonosok aránya. Jelenleg a három településen a szőlőtulajdonosok 40–50%-a nem helybeli, a rendszerváltást megelőzően ez az érték 25–30% volt. Az „idegenek” többsége azonban nem számít idegennek, mert a szomszédos tokaj-hegyaljai települések egyikének lakója. Ilyen módon, tágabban értelmezve a helybeliséget, az adott település szőlőtulajdonosainak 70–80%-a a térségben él. Folyamatosan növekszik azonban a távolabbi térségekben élő szőlőtulajdonosok száma. A nem Tokaj-Hegyalján élő gazdálkodók többsége Borsod-Abaúj-Zemplén megye távolabbi településein és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében él. Nyolcvan kilométernél messzebb a szőlőtulajdonosok 5–7%-a lakik, jelentős részük budapesti.

Tállya község határában pl. 1992-ben 58 miskolci és 10 budapesti lakosnak volt szőlője. 10 év elteltével a miskolciak száma háromszorosára, a budapestieké négyeszeresére nőtt. A növekedés elsősorban a szőlőt öröklő családtagok elköltözésének, kisebb részben városi kisbefektetők megjelenésének köszönhető. Mindebből arra következtethetünk, hogyha nem is kiemelkedő mértékben, de a tokaj-hegyaljai szőlőtermesztés nem csupán a helybelieknek jelent jövedelmet ill. jövedelemkiegészítést, hanem növekszik a távolabbi térségek szőlőtulajdonosainak száma, akik hobbi, rekreáció, vagy gazdasági megfontolás céljából vásárolnak szőlőt. A térségből elszármazott szőlőbirtokosok magatartását befolyásolhatja az igen alacsony földár, amely visszatartja őket a szőlő értékesítésétől, és a kivárási álláspontjára helyezi őket.

Következtetések

A szőlőtermesztés és borászat birtokstruktúrája, vertikális felépítése és térségre gyakorolt hatása jelenleg is változás alatt áll.

Termelési struktúráját tekintve, a kistermelőkkel szerződéses viszonyban álló – az újvilág országokban gyakori struktúra – és a teljes vertikum kiépítésére törekvő – az európai országokban preferált – forma között helyezkedik el. A vártnál azonban lényegesen kevesebb a szőlőtermesztés és borkészítés teljes vertikumát felölelő pincészetek száma, a hegyközségi tagok túlnyomó többsége jelenleg is csupán szőlőtermesztéssel foglalkozik. Bár a birtokkoncentráció jegyei nyilvánvalóak, igen alacsony a palackozott bor végtermékkel megjelenő, hazai tőkére alapozott kis- és középvállalkozások száma.

Az elaprózott birtokstruktúra szükségszerűvé teszi stabil integráló szervezetek jelenlétét, amelyek hiánya jelenleg még megoldatlan probléma.

A szőlőtermesztésnek, az elmúlt rendszer sajátosságának tekinthető jövedelemkiegészítő jellegét az elmúlt tíz év során nem sikerült felszámolni. A szőlőtermesztő kistermelők jövedelemkiegészítés céljából gazdálkodnak és a palackozott bort előállító kistermelők többsége is több lábon állásra kényszerül.

Az ágazat térségre gyakorolt hatása leginkább a szőlőtermesztéshez kapcsolódó jövedelemkiegészítésben nyilvánul meg és a nyugat-európai országokhoz képest alacsony a vertikum többi elemének foglalkoztatásra gyakorolt hatása.

Az ágazatnak a térség gazdasági életében és a foglalkoztatásban betöltött szerepe nagymértékben függ a nemzetközi piacokon elért sikerektől és az idegenforgalom fejlődésétől, amely tekintetében jelentős kihasználatlan kapacitás áll rendelkezésre.

A hegyaljai szőlőtermesztés egyik sajátossága, hogy a kistermelők között nem csupán helybeliek vannak, hanem egyre növekszik az ország távolabbi területein élő szőlőtulajdonosok száma, amely a szőlőtulajdonos családtagok elvándorlása mellett a helybeliek tőkeszegénységét és a borvidék befektetési vonzerejét is jelzi.

A történelmi borvidékek között Tokaj-Hegyalja rendelkezik a legmagasabb külföldi tőkeberuházással. A külföldi tőke nélkülözhetetlen volt a rendszerváltást követően az ágazat fennmaradásához, az egész ágazat nehézségekből történő kitörését azonban nem oldotta meg, térségre gyakorolt hatása szigetszerűen virágzó gazdaságok formájában mutatkozik meg.

A nem túl kedvező helyzet természetesen nem független az európai borpiac helyzetétől, amelyre a túltermelés, a piacok telítettsége jellemző. A túltermelés azonban elsősorban az asztali tömegborokat érinti, a minőségi borok eladhatósága lényegesen kedvezőbb. A borvidék kitörési lehetősége a különleges természeti adottságokra épülő különleges minőségű borok előállítására és ezek nemzetközi piacokon történő ismertetése.

Irodalom

- Agrárstratégiai füzetek, 1997: *Hegyközi-dombság–Zempléni-hegység. Tokaji-borvidék*. Miskolc, BAZ Megyei Fejlesztési Tanács.
- Boros L. 1996: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. In *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Nyíregyháza.
- Budai-Sántha A. 2001: *Agrárpolitika-vidékpolitika*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Hajtun Gy. 2001: Válságban a borágazat. – *Magyar Mezőgazdaság*. 2001. június 13.
- Hegyközségi nyilvántartás, Tállya. 2002.
- Kardos J. 1983: A szőlő- és borteherelés integrációja Tokaj-hegyalján. Doktori értekezés. Budapest.
- Kassovitz L. 2001: Keresettek a minőségi borok. – *Magyar Mezőgazdaság*. 2001. július 18.
- Kosárka J. 2002: Borkereskedelem külön utakon. – *Magyar Mezőgazdaság*. 2002. március 6.
- OMÖ, 2000: Országos Mezőgazdasági Összeírás, 2000.
- Swain, N. 1998: *Traditions of Household Farming and Gardening in Central Europe*. Centre for Central and Eastern European Studies. Working Paper No. 51. The University of Liverpool.

- Süli-Zakar I. 1982: A szőlőtermesztés és borgazdálkodás gazdasági-társadalmi hatásainak földrajzi vizsgálata Tokaj-Hegyalján. In *Borsodi Földrajzi Évkönyv*. pp. 102–128.
- European Commission Directorate-General for Agriculture, 2002: *CAP reform: The wine sector*. – www.europa.eu.int.be – 2002. 04. 10.
- Pritchard, B. 1999: The regulation of grower-processor relations: A case study from the Australian wine industry. – *Sociologia Ruralis*. 2.
- Economic structure of the Burgundian wine industry, 2002. www.bivb.com/uk/npintro_economie-uk.htm – 2002.04.10.
- Rural Migration News, 2000: *Napa: Wine, Vineyards, Housing*. No. 4.
- The Ontario Wine Industry, 2002: *Facts About Ontario's Wine Industry*. – www.wineroute.com/lfacts.htm – 2002.04.10.
- Clawson, J. – Bonne, J. – Marsden, S. 2000: *Wine Trade Barriers Report 2000*. Washington, D.C., Wine Institute International.

SOME CHARACTERISTICS OF WINE SECTOR IN THE TOKAY WINE GROWING REGION

Tünde Magyar

Tokay Wine Growing Region in Hungary is one of the most famous wine growing regions in the world. The aszú wine brought its world wide fame in the 16th century. Since the 1880's, due to political and commercial reasons and finally the Phylloxera epidemic the region had lost its importance in the world market.

The wine production structure in the region nowadays is influenced by two main kinds of factors.

On one hand the former political system and its agricultural consequences, which effects still exist. During the socialist time 60% of viticulture was utilised by small holders, the average size of plots was under 1 ha. The grape production by small holders and wine making by the state owned firm was separated. Grape growing had a wage supplement characteristic.

The size of vineyards are still fragmented, 70-80% of the area are covered by holdings smaller than 5 ha.

The number of SMEs in the wine sector is low. Most of the grape producers and a significant number of small wineries deal with grape as a supplementary income. The purchasing of grape from producers is not quarantined, contracts between producers and wineries are very rare.

On the other hand since the 1990's foreign investments had appeared in the region. The rate of foreign capital among the historic wine growing areas here is the largest. These large wineries form flourishing patches in the region, while the all area still struggles from underdevelopment.

The structure of grape and wine production is obviously in the process of development. The final structure is not independent from the state agricultural subsidy policy and the Common Agricultural Policy of the EU after the joining.

25. AZ IPOLYMENTI KISTÉRSÉG MARKETINGJE AZ INTERNET ÁRNYÉKÁBAN

Sági Béla

A dolgozat célja

Napjaink egyik fontos feladata az országban található – települések összefogásával alakult – kistérségekben rejlő lehetőségek minél magasabb szintű kiaknázása. Egy alapos gazdasági felmérést követően a kitörési pontok – így a turizmus, melyre a dolgozat fókuszál – meghatározásánál az arculattervezés szinte kivétel nélkül előkerül, elő kell hogy kerüljön eltérő formában és intenzitással. Dolgozatomban egy Magyarország északi részén fekvő térség társulását és az image-formálás egy kis szeletét – az internet mint csatorna adta lehetőségeket – kívánom bemutatni. A dolgozatban a marketingstratégia egy igen kis részét dolgozom fel, hiszen egy átfogó, mindenre kiterjedő részletes elemzés számára nagyobb terjedelmű műre lenne szükség. A témaszűkítést az internet oldalán is el kellett végezni, hiszen itt is csak a promóció, mint egy lehetséges részterület kerül nagyító alá, sok egyéb lehetőséget mellőzve (kicsit részletesebben az Internet című fejezetben).

Bevezetés

Bár igen nehéz definiálni mi is a piacra vitt termék a helyek piaci értékesítése kapcsán, a köztudatban mindig kialakul egy kép az adott városról, régióról. Az image building, vagy arculattervezés igen fontos és széles körben használt módja a piacbefolyásolásnak, illetve az arculat kommunikálásának.

Az image továbbítása, kialakítása nehéz, összetett feladat. Hogy a kistérség ez irányú próbálkozását – ezen dolgozatban az internet oldaláról nézve – elemezhesük, megalapozott véleményt mondhatunk, elengedhetetlen a helytermék, a célcsoportok és a közöttük fennálló kommunikációs utak előzetes ismerete. Hogy ezeknek megfeleljünk, először a helytermék, a régió bemutatása történik – a turizmus és a hozzá kapcsolódó fontos paraméterek vizsgálatával –, majd a célpiac beazonosítása, s legvégül a meglévő oldal elemzése következik az összegyűjtött információk és egy általános weblap-elemzési technika függvényében.

A vizsgált termék: a „társégtermék” főbb jellemvonásai

Helymeghatározás

A kistérség Pest megye északkeleti területén található, a Dunakanyartól északra, a Duna és Ipoly folyó mentén, a Börzsöny hegység nyugati oldalánál. A térség Budapesttől északra 60 km-re fekszik.

Pest megye északi részén a Börzsöny helység található. Az Ipoly-völgy két kis tájra az Alsó-Ipoly-völgyre, és a Középső-Ipoly-völgyre tagozódik a megyében. Települései:

- Ipolydamásd, Letkés, Ipolytölgyes, Vámosmikola, és Tésa (Ipoly),
- Nagybörzsöny, Perőcsény, Kemence, Bernecebaráti (Börzsöny),
- Márianosztra, Kóspallag (Belső medencei),
- Zebegény, Szob (Duna menti sík vidék).

Természeti adottságok

Domborzat: A Börzsöny hegység az Északi-középhegység nyugati tagja, a Duna és az Ipoly völgye, valamint a Nógrádi-medence határolja. Mintegy 600 km² területű. Ennek középső, mintegy 60 km² területű része a Magas-Börzsöny, amit gyűrűszerűen vesz körül egy alacsonyabb peremhegységi rész, az egykori vulkán kaldérája (a Börzsöny kettős kaldérájú vulkáni kúp). A Börzsöny nyugati lejtőjén az utóvulkáni működéshez ércesedés is kapcsolódott (arany, ezüst). A hegység déli részén kialakult kismedencék, negyedidőszaki szerkezeti mozgások nyomán alakultak ki (Márianosztrai-, Kóspallagi-medence).

Éghajlat: A terület változatos domborzatának köszönhetően az éghajlati viszonyok is változatos képet mutatnak. A síksági és a középhegységi részek évi középhőmérsékletei között 1–2 °C eltérés mutatható ki (síkság 10 °C, középhegység 8–9 °C). A fagymentes időszak a hegyekben 160–170 nap, míg a Duna-völgyében 200 nap fölött van. A csapadék legnagyobb része eső formájában esik le, de a magasabb területeken téli sportolásra is megfelelő mennyiségű hó hullik, nem ritkán évi 70 nap a hótakarós napok száma. A szelek a medence pereme felőli oldalról fújnak az ország belseje felé. A Börzsönyben északkeleti széljárás az uralkodó.

Kisebbségi területek a mérsékelt nedves, enyhe telű altípusba sorolhatók. A középhegység magasabb részei tartoznak a hűvös területekhez, ahol a tél hideg és az éghajlat mérsékelt nedves.

Levegő: A légúti megbetegedésekben szenvedők számára e térség levegője megfelelő. A levegő tiszta. A „friss levegő titka” a nagyarányú erdős területben (75%), s az ipari létesítmények hiányában keresendő.

A területen csak egy átvezető út van, melynek forgalma minimális. A terület elemzői egyetlen légszennyező tevékenységgel számolhatnak, a törvény által tiltott avarégetéssel, hulladékégetéssel az otthonokban.

Vízrajz: A folyóvizek alapján a térség a Duna vízgyűjtőjéhez tartozik. Bár maga a folyó csak néhány km-en érinti a térséget, de közvetlenül a határtelepülés mellett található a Visegrádi áttörés. A Duna egyetlen jelentős mellékfolyója ezen a területen, s egyben a nagy folyam egyetlen bal oldali mellékfolyója az Ipoly. E szlovák–magyar határfolyót a hatvanas években szabályozták, így felszámolásra kerültek a mocsaras területek, s kialakultak az állatvilágban igen gazdag holtágak. A Börzsöny hegységben számos patak ered. Közülük a kistérségben négy érdemel nagyobb figyelmet, melyek közül három horgásztavaként is működő víztárolókat hoztak létre. Ezen patakok a Börzsöny-, Cserge-, Letkési- (tároló nélkül) és a Kemence-patak.

A felszín alatti vizek a Börzsöny területén figyelmen kívül hagyhatók.

A legfelső vízzáró réteg felett elhelyezkedő talajvíz egyre romlik, melynek egyik oka a csatornahasználat hiánya!

Zebegényben a háztartások 100%, Szobon a lakosság 35%-a használja a csatornahálózatot. A többi faluban nincs csatornahálózat kialakítva, így itt emésztőgödörökben üleptik a szennyvizet.

Turizmus

Hegyvidék

A Börzsöny hegység már a századelőn is kedvelt kirándulóhely volt. Az igények lehető legjobb kiszolgálásának reményében turistaházakat építettek, melyekből a kisinóci és a nagy-hideghegyi még ma is üzemel. A mostani helyzetre az „egynapos turista” megjelenése a jellemző. Ez köszönhető az idegenforgalmat kiszolgáló infrastruktúrájának.

A Magas-Börzsöny érintetlensége miatt e terület 1998-ban a Duna-Ipoly Nemzeti Park része lett.

Sajnálatos tény, hogy a turista jelzések kezelése nem megoldott, így a biztonságos túrázást veszélyezteti. A völgyekben hét kisvasúti hálózat futott, a vonalak hossza 200 km volt. A nagybörzsönyi kisvasutat, amelyet elsősorban teherszállításra használtak, 1984-ben zárták be először. Végleges bezárássra csak 1992-ben került sor. A Nagybörzsöny–Szob Erdei Kisvasútért Közalapítvány 1998-ban jelképes összegért megvásárolta a nyomvonalat az Ipolyerdő Rt.-től.

Az előbb említett vonal mellett több helyen megmaradtak a töltések, a sínek, amelyek alkalmasak lennének a forgalom helyreállítására. Erre példa a 2000 nyarán pár km hosszan kísérleti jelleggel ismét üzemelő kisvasút Kemencén.

A Magas-Börzsöny az egyik legjobb hótartó terület hazánkban. A Nagy-Hideghegy a Börzsöny síparadicsoma. Itt az 1930-ban épített turistaház mellett 1947-ben elkészült a lesiklópálya s az ország első felvonója. E hegyről három sípálya vezet le. Szerke a helységben 20 km hosszan sífutó utakat jelöltek ki Diósjenőtől a Foltán-kereszt érintésével a Királyrétig tartó útvonalon.

Ipoly mente

A Börzsöny és az Ipoly völgye az elmúlt évtizedekben nem sokat részesedett különféle fejlesztésekben.

A trianoni békeszerződés megkötése után határfolyóvá előlépett Ipoly sokáig megközelíthetetlené vált, ezért a rendszerváltásig nem lehetett turisztikailag számításba venni. A kilencvenes évek viszonylagos enyhülést hoztak a határfolyó kapcsán. Az enyhülés eredménye a zavartalan horgászat és a kenutúrák megszervezésének lehetősége.

Duna mente

A Duna mellett fekvő két település Zebegény és Szob idegenforgalmi szempontból kiemelkedik a többi település közül a jónak mondható megközelíthetőség miatt. Zebegény már a századfordulón is kedvelt nyaralóhely volt, főleg pesti polgárok töltötték itt szabadidejüket. A településen a szokásosnál is több látnivaló található. Zebegény a Duna parton épült, a folyó talán legszebb szakaszánál a Dunakanyarban. A településen több templom, kápolna, múzeum található, több felvidéki típusú fagerendás parasztház, nem beszélve a folyótól pár méterre épült kastélyról.

Az Ipoly Unió kezdeményezésére indult meg a Duna illetve az Ipoly mentén a kerékpárutak kialakítása. Az Ipoly Uniót, mint szlovák–magyar egyesületet 1992-ben alapították meg Balassagyarmat székhellyel. Célja a természeti és humán értékek megőrzése, illetve fejlesztése az Ipoly vízgyűjtő területén. Ezen túlmenő cél elősegíteni civil eszközökkel Magyarország és Szlovákia közeledését, történelmi kiegyezését, valamint jószomszédi együttműködését (Ipoly Unió). A Budapest–Szob szakaszon az Egyesület pályázati pénzekből elvégezte a felméréseket, a megvalósíthatósági vizsgálatot, valamint elkészítette a kivitelezési tervet. Az Egyesület segítséget nyújtott a kivitelezéshez szükséges pénzek megpályázásában is, így a kerékpárút 1995 óta elkezdhetett épülni. Zebegény külterületén a Nagymaros felé vezető szakaszt 1998-ban adták át. A Zebegényen átvezető, Szob felé vezető szakasz munkálatai folyamatban vannak.

1998-ban elkezdődött egy újabb munka, mely a Szob–Losonc kerékpárfor-galmi tengely megvalósítását tűzte ki célul. Itt az Ipoly mindkét oldalán futó, kerékpározásra alkalmassá tett utak kialakítása kívánatos.

A Vámosmikola után Tésa irányába vezető út kitáblázása is szerepel a ter-vekben, amivel segítséget nyújtanak a kerékpározóknak a sík illetve a meredek emelkedőkkel tűzdelt lehetőségek közötti döntésben.

A jövőbeni tervek közt szerepel a Helembai-híd állandó megnyitása, hiszen ez fontos összeköttetést teremtene a Duna mente, Németország, Ausztria és Szlovákia határain belül futó kerékpárutak között.

A célpiac beazonosítása: piacszegmentálás

E kistérség egyik fejlődési bázisa a turizmus lehet, mint az az előző oldalak helyzetfeltárásából is kirajzolódni látszik. A turisztikai piac egyre telítettebb volta miatt a marketingre nagy feladat hárul a térség értékesítése során.

Mint hogy a marketing egy speciális területéről van szó, az áruvilágban használt sémák feltétel nélküli átvételére nincs lehetőség. Itt új dolgok haszná-lata indokolt. Talán jogos az a megjegyzés, hogy e területen nincs jelen a köz-vetlen külföldi ráhatás, a multinacionális vállalatok által használt megközelítés nem jelenik meg (*Fojtik, 1999*).

A 80-as évek óta egyre nagyobb figyelem jut a helymarketingre, a város-marketingre illetve a régiómarketingre (*Fojtik, 1999*). Az e területen végzett kutatások kissé más megközelítést igényelnek.

Az egyébként sem egyszerű piacszegmentálási folyamat egy földrajzi körzet kapcsán talál még bonyolultabb feladatot jelent egy marketinggel foglalkozó kutató számára. Készült rengeteg ilyen, vagy ilyennek vélt besorolás, a fogyasztókat a következő kategóriákba osztva: helybeli lakosok, dolgozók, vásárlók, tu-risták, vállalkozók, befektetők és egyéb. Ez a funkcionálisan vagy demográfiai alapon készült részterületképzés támadható, a piactervezés számára nem igazán használható. A cél a piacon egy időben kirajzolódó keresleti görbék felismeré-se, az érvényesülő tendenciák figyelembevétele, a görbékhez tartozó fogyasztók egy, a piaci aktivitásukat meghatározó tulajdonság szerinti definiálása. Ahány-féleképpen fel tudunk osztani körcikkekre egy kört, annyiféleképpen tudjuk a piacot is szegmentálni. A feladat nehézségét a megfelelő felosztás meghatáro-zása adja.

A legalapvetőbb felosztás – s itt is ebből indulunk ki: adott terméket haszná-lók és nem használók; új vásárlók és visszatérő vásárlók; új terméket gyorsan, későn elfogadók.

Ezen előszegmentációnál sokkal pontosabb képet kaphatunk az úgynevezett „pszichografikus” változókra épített kategóriák meghatározásával. Ezen kategó-

riák a fogyasztók tevékenysége, érdeklődése és véleménye (Activities, Interests and Opinions, AIOs).

Az 2. ábrán szerepeltetett mátrix segítségével indulhatunk el a szegmentáláshoz vezető úton. Az igénybevevők beazonosítása után, ezeket két csoportra osztva (az itt lakók is igénybe vehetnek bizonyos szolgáltatásokat, pl. síelés, éttermek) véleményeket ismerhetünk meg az adott termékekről, az adott csoportról. Ez persze kicsit torz képet fog nyújtani – normális esetben felfelé torzít –, hiszen csak azon fogyasztók attitűdjeit ismerhetjük meg, akik valamilyen pozitív oknál fogva mással szemben az adott kistérséget preferálják, preferálták.

Ezen elméleti szegmentációs ismervek megismerése után az adott kistérség fogyasztóinak a mi szempontunkból – turisztika – meghatározó csoportosítása a cél.

2. ábra

Mátrix a célcsoportok elemzésére

	A szolgáltatást (turizmus)	
	igénybe veszi	nem veszi igénybe
Helybéli	I.	II.
Látogató	III.	IV.

Forrás: saját szerkesztés.

A piacot geográfiai, demográfiai, pszichográfiai és magatartás változók szerint szegmentáltam. A szegmentálásnál *Philip Kotler* 4. kiadású *Marketing management* könyv 10-1. táblázat (248. o.) részletesen felsorolt változóit használtam fel. Ismételten a helyhiányra hivatkozva a csoportok összes lehetséges változóját nem ismertetem, csak azon változók s a hozzá tartozó értékek kerülnek bemutatásra, amelyek megfelelnek az adott kritériumnak, relevánsak a turizmus szempontjából.

Geográfiai változók

E szempont szerint a fogyasztókat négy csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba a térség lakói, a másodikba a budapestiek, a harmadikba más magyar állampolgárok, a negyedikbe a külföldiek tartoznak. Fő csoport a budapesti lakosság, hiszen 100 km a távolság. A városi lakók számára a vidéki kultúra vonzása teheti elsődlegessé e csoportot.

Magyarország egyéb lakói már a távolság, a hasonló kultúra miatt kevésbé erős célcsoportot alkothatnak. A kistérség lakói, a külföldi állampolgárok nem jelentenek megfelelő célpontot, az előző csoport számára a marketing szinte teljesen hatástalan, a második csoport jó célközönség lehetne, de első lépésben – s

itt jön a marketing komplex feladatrendszere – a terület infrastrukturális felfejlődése, a nyelvi problémák megoldása az elsődleges feladat.

Demográfiai változók

A dolgozat ezen részében csak a releváns célcsoportok bemutatására kerül sor.

Az első ilyen csoport a diákok csoportja. A középiskola utolsó éves diákjai, de főként az egyetemisták kerülnek ide, függetlenül az iskolától, a szülők jövedelmi viszonyától. A csoportba tartozók az egy-két napos kirándulásokat preferálják, számukra az erdő, a kisvasút és a kulcsosházak jelenthetik a vonzó árut.

A másik csoport merőben eltérő, alapvetően más igényekkel. Arra, hogy ez miért nem kerül ellentmondásba az előzővel, egy nagyon egyszerű magyarázat adható: a térségtermék egy igen összetett áru. Nem kell egyben fogyasztani, komplexitása miatt más-más célcsoportok számára is vonzó lehet. E célcsoport a fiatal pár gyermekkel, aki a hétvégét a hétközi „hivatali robot” után a szabadban, friss levegőn kívánja eltölteni. Céljük a kikapcsolódás, a testmozgás, a sport. A téli sportok számára lehetőséget biztosító gyönyörű vidéket előszeretettel látogatják.

A harmadik fő csoport a nagy jövedelemmel rendelkező, férj, feleség gyermek nélkül. Számukra a felhőtlen kikapcsolódás a fontos, a tiszta levegőért, a magas kiszolgálásért sokat áldoznak. Ezen célcsoport kielégítése sok szempontból még nem megoldott. Csak a Dunakanyarban található települések képesek magas szintű szolgáltatásokat nyújtani, de ez a környék a téli sportoknak megfelelő környezetet nem tud biztosítani. A csoport nyári sportolási igényét magas szinten ki lehet elégíteni: vízi sportok, tenisz stb.

Végül a munkából visszavonult idősök csoportja következik. Ezen csoport a csöndet szereti, nyugalomra vágyik, a gyönyörű környezetben általában egy, esetleg két hetet töltenek el. Az év bármely időszakában megkötés nélkül „fogyaszthatnak”.

Pszichográfiai változó

Itt mindenekelőtt a középosztály, a felső középosztály, az alsó felsőosztály jöhet számításba. Az alsóbb osztályok még nem igénylik a turizmus adta lehetőséget, vagy képtelenek forrást biztosítani akár csak egyhetes üdülésre is. A legfelső osztályok esetlegesen egyszer-egyszer fogyasztanak, nem alakul ki a márkahűség, anyagi körülményeik megengedik számukra, hogy az ország, s más országok szép, vonzó részeit is meglátogassák, így mindig máshol töltik el szabadidejüket. A középrétegnél alakulhat ki „márkahűség”, s anyagilag is megengedhetik a többszöri visszatérést.

Magatartás szerinti szegmentáció

Ezen rendszer szerint csoportosítva a fogyasztókat meg kell említeni az imént már érintőlegesen felvetett márkahűség kategóriát. A márkahű vásárlók elvárják, hogy az új lehetőségekről mindig időben értesüljenek. Az egyszeri fogyasztóknál a legfőbb feladat a márkahűség kiépítése lenne, de ez az előzőekben említett okok miatt szinte képtelenség az egyik csoportnál, míg a másik részüknél a kapott termék minősége az elsődlegesen meghatározó szempont.

Turisztikailag a térség számára két igen eltérő tulajdonságokkal rendelkező mégis markáns vonásokkal leírható csoportot, szegmenst definiálhatunk.

1) Fiatal, általában diák vásárló, kevés jövedelemmel, egy-két nap, esetlegesen egy rövidebb hét eltöltésével jelentkeznek a piacon. A szolgáltatás minőségét e célcsoport felé nehéz javítani, gyakran nem is lehet, hiszen a túrázás, az egyszerű szállásigény jellemzi. Döntéseit a vásárlás előtt információkra alapozva hozza meg, melyeket társaiktól beszerezett, esetlegesen a média adta információkra alapoz.

2) Jó anyagiakkal rendelkező középosztálybeli vásárló, általában szellemi foglalkozású családok. A saját és esetlegesen gyermekeik pihenésére hajlandó áldozatokat hozni. Hosszabb időt töltenek egy helyen, vagy márkahű vásárlóként több hétvégét, szabadnapot töltenek az adott térségben. A magas szintű, de árban nem földtől elrugaskodott szolgáltatásokat preferálják.

Ha e két fő szegmenst vizsgáljuk, egy alapos elemzésnél szembetűnik, hogy a csoportokra jellemző a számítógép mindennapi használata (csak a nyugdíjasok részpiacára nem igaz még, de a közeljövőben mindenképpen rájuk is igaz lesz). Az információ korát élve kézenfekvőnek tűnhet, hogy az image-formálásnál, piacösztönzésnél az interneten keresztül szólítsuk meg e célcsoportokat. Ez nem kizárólagos médiát jelent, nem is jelenthet azt, de a legfontosabbak egyikét jelenteni a közeljövőben.

Az internet

Falusi turizmus a világhálón

„Az internetes marketing ab ovo nemzetközi marketing – legalábbis potenciálisan” (Fojtik, 1999, 78. o.).

Ahogy a hálózat információtartalma és résztvevőinek száma egyre nő, úgy válik a mindennapjainkban egyre fontosabbá a világ e hatalmas könyvtárának a használata.

Utazni az internet nélkül is lehet. Ez egy alapigazság. De hova? Persze ezt az internet sem fogja megválaszolni, nem is tud dönteni helyettünk, de minden-

esetre segít megtervezni, megálmodni, és ami a legfontosabb kivitelezni is a kirándulást, nyaralást. Az internet fő előnye, hogy eljuthatunk a segítségével olyan helyekre is, ahová még legmerészebb álmainkban sem, megismerhetünk országokat, régiókat, kistérségeket, városokat is. Véletlenül is eljuthatunk olyan helyekre, amiket nem is kerestünk, ami megnyeri tetszésünket, ami a későbbiekben nyaralásra ösztönözhet.

A karosszékéből fel sem kell állni, s percek alatt a legapróbb részletekig megszervezhető egy családi nyaralás, egy baráti kirándulás pompás helyekre. Ha megtaláljuk a kívánt internetcímet egyből előttünk van a városok, kistérségen belüli szálláshelyek és programkínálatok listája képekkel, szöveggel illusztrálva. Az egyedi kínálatokról akár további igen vonzó részleteket is közölhetnek, a szállodák szobaszáma, az úszómedence hossza, a tárlat szervezője, a kerékpárút nyomvonala mind-mind bemutatásra kerülhet.

Az internetes jelenlét másik előnye a marketing szempontjából abban áll, hogy nem csak közel kerülhetünk a fogyasztókhöz, hanem cselekvésre is adhatunk lehetőséget (*Fojtik, 1999*). A felhasználó mindent leszervezhet, mindent kifizethet, lefoglalhat akár az íróasztala mellől. Megoldhatja a kedvenc négylábúja elhelyezését, parkolóhelyéről jó előre gondoskodhat. Az ilyen szolgáltatást nyújtó címeken található lehetőségeket már nem csak levélen, telefonon, faxon, e-mailben, hanem a honlapon megtalálható Rich Text formátumban letölthető foglalási lapon is megrendelhetjük. A lap elküldésével az adott szervezet előfoglalást biztosít amit meghatározott időpontig fenntart.

Ezen oldalak már minden igényt kielégítenek, az átlagos honlapok még nem ilyen fejlettek – a jövő mindenképpen ez –, de az alapszolgáltatásokat, az informálást már mindenképpen tartalmazzák. A fejlődésnek nem is annyira anyagi, mintsem szemléletmódbeli akadályai vannak. Az emberek még mindig nehezen fogadják el e csatorna interaktív létét, még sokan a személyes kapcsolattartásban bíznak.

Az Ipolymenti kistérség és a net

Az Ipolymenti kistérség a világ elől elzárt terület, a szó átvitt értelmében. Természeti adottságai kiválóak, de ezt a külvilág nem ismeri, nem ismerheti, hiszen nem volt semmilyen akció, program, ami a kistérséget ismertté, elismertté tehetné volna. E vidék önkormányzatai nem engedhetik meg maguknak, hogy hatalmas összegeket költsenek – akár külön, akár együtt – a hely imázsának közvetítésére, a helyek promóciójára. Erejüket leköti a mindennapi tevékenységek folyamatos fenntartása, esetlegesen minimális összegeket költhetnek az imageformálásra, de a promócióra nem jut forrás.

Ezen problémára adhat némi megoldást az internet mint csatorna alkalmazása.

A városok, régiók jelenléte az interneten már mindennaposnak mondható (pl. Balatonederics, Hevesi Egyesület, Cserháti Településszövetség). Egy-egy ilyen honlap generálása, és karbantartása az önkormányzatok terhelését tekintve csak töredéke az egyéb csatornákon való megjelenés költségének.

A mi esetünkben is a probléma a már felvetett szemléletváltás hiánya. Az önkormányzatok arra illetékes vezetői még nem ismerték fel a világháló adta lehetőségeket. Az első lépést azonban már megtették az úton: felléptek az internetre.

Mint a dolgozat középső részében láthattuk a térségtermék célpiacai igen jó eséllyel elérhetőek az internet segítségével. Ezen ismeret birtokában kijelenthető, hogy a közeljövőben mindenképpen szükségessé válhat egy, a teljes kistérséget együttesen kezelő honlap elkészítése – ami már csaknem „kell” kategóriába tartozik –, s amelyet belátható időn belül saját önkormányzati címeknek is kell követniük, valódi segédeszközként kezelve a régió felkészítése során.

A térség adottságait ismerve a honlapnak a turizmus felé kell nyitnia, de elkerülhetetlen lesz egyéb szektorok célbavétele is, egy új elemzést, más tekintetben fontos paramétereket figyelembe véve. Az internetoldal(ak) más irányú fejlesztése (a térség gazdasági potenciáljának kihangsúlyozása, önkormányzatokkal való kapcsolattartás...) is kívánatos lehet.

A honlap elkészítésének technikai oldalát nem kívánom bemutatni, nem is része a dolgozatomnak, de a szükséges dolgokat, információkat kell az internetező számára megfelelő formátumba hozni (képekkel illusztrálni, linkeket csatolni, magyarázó szövegeket beszúrni, esetlegesen az oldalt interaktívvá tenni).

A honlapnak tartalmaznia kell a térség földrajzi elhelyezkedését, esetlegesen térképpel illusztrálva. Ki kell emelni a táj átlag feletti szépségét, a Dunakanyart, a Börzsönyt, az Ipolyt.

Gondoskodni kell arról, hogy az idelátogató számára a közlekedési lehetőségeket bemutassuk, mind a közúti megközelítést, mind a tömegközlekedést ideértve. A tömegközlekedésnél jó pontot jelent, ha menetrendet is csatolunk, de legalapvetőbb egy link a megfelelő MÁV, Volán honlapra.

A leendő vásárló számára a kínálatot részletesen be kell mutatni. A térség településeit külön-külön. Ha a térségnek van saját honlapja akkor is szükséges egy két fontos adat, kép közzététele, de alapkövetelmény az átjárás biztosítása az oldalak között.

Külön csoportban kell tálni (új ismérv alapján) a szabadidő eltöltésére kínált lehetőségeket, illetve a szálláshelyek összességét.

A szabadidő eltöltésénél, ha lehetőség van, mindig az évszaknak megfelelő rekreációs tevékenységeket kell előtérbe állítani, de nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a neten nem csak az adott időpontban potenciálisnak vélt vásárlók megtalálása a cél. A kisvasút, a kerékpárút szerepe fontos lehet az arculatterve-

zésben, ezért ezen lehetőségnek feltétlenül helyet kell kapniuk a honlapon. A szálláshelyek kapcsán ismételten igaz a már előzőekben felvázolt stratégia, ami átjárhatóságot teremt az esetleges szállodai honlap és a kistérség oldalai között. A konkrétan a hálóra felkerülő információk csak egy hosszas megbeszélés-sorozat után körvonalazhatóak, de mindenképpen szoros összhangban kell lennie a termékelemzésnél leírtakkal.

Most, hogy felvázoltuk egy sikeres internetoldal alapkövetelményeit, vizsgáljuk meg az Ipolymenti kistérség weboldalát.

Első pillantásra látszik, hogy az oldalt nem igazi körültekintéssel alkották meg. Az Ipolyról készült kis kép foglalja el a lap közepét, s ezt követi egy helyzetmeghatározás.

Interaktivitást tekintve igen szegényes az oldal, csak levélküldési lehetőség van, ami már szinte alapkövetelmény. A navigálás nem okoz túl sok bonyodalmat, hiszen az egyetlen menürendszer végig, a kép bal oldalán marad, ami foglalja a helyet, s design szempontjából is idejétmúlt. A végtelenségig leegyszerűsített oldalkép már-már az „igénytelenség” gyanúját veti fel! Sok oldalnál rengeteget kell görgetni, ami nagyon elveszi az ember kedvét a nézelődéstől.

Az igazi gondot azonban nem is a gyenge megjelenés jelenti – ezt ma már egy közepes webdesign cég is gyorsan javíthatja –, hanem az információhiány, a publikált információk használhatósága, rendezettsége.

Bár az oldalakon találhatóak leírások a kistérség településeiről – amelyek igazán összeszedettek –, de mégsem érződik, hogy a megjelenített adatok valamilyen célt szolgálnak, vagy valamely stratégia rejlene a háttérben.

Mint ahogy a dolgozat első részéből is látható e kistérség legfőbb előnye természeti adottsága, amelyet a turizmus segítségével aknázhatunk ki. Így tehát az oldalt is a turizmusra fókuszálva kell felépíteni – az információk szinte mind megtalálhatók az oldalon –, a többi részt (vezetőség, szervezet stb.) picit háttérbe szorítva.

A célcsoportok igényeire kihegyezett arculat megtervezését, ami túlmutat e dolgozat határain, adaptálni kell az interneten történő megjelenésre is. Ezen médiumnak teljes mértékben támogatnia kell az egyéb célkitűzéseket.

Az oldal sikeressé tételéhez elengedhetetlen egy saját domain név használata – a könnyebb keresés érdekében –, s az előző fejezetben felvázolt „információcsokrok” szerepeltetése megfelelő „köntösben”.

Mint láthatjuk az interneten való megjelenés már megtörtént – ami dicséretes –, most a hatékonyság növelése kell, hogy a központba kerüljön. A kistérség így egy nehéz, de szükséges médiumot (internet) kezdett el használni a kommunikációjában, amelyben a vezetőséget – a vállalkozókon túl – az ott élőknek is támogatniuk kell a siker érdekében!

Összegzés

A leírtakat figyelembe véve elmondható, hogy egy térség megjelenítése az interneten igen összetett feladat. Térségmenedzserek, marketingesek, informatikusok közös munkájának a végeredménye lehet, ha a döntéshozókat sikerül meggyőzni e médium használatának fontosságáról. A jövő e felé mutat. A trend az, hogy egyre többen használják az internetet piacbefolyásolásra, az image-építés egyik eszközének. Nem az a kérdés – véleményem szerint –, hogy használjuk-e az internet adta lehetőségeket, hanem az, hogy mikor, milyen intenzitással kapcsolódjunk be. A közeljövőben az internet is alapkövetelmény lesz, nem fog versenylőnyt biztosítani. Felmerülhet a kérdés: miért ne csatlakozunk mihamarabb vonzó, tartalmas oldalakkal? És valóban miért ne?

Irodalom

- Ashworth, G. J. – Voogd, H. 1997: *A város értékesítése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.
- Kotler, P. 1996: *Marketing management*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Lengyel V. 1995: *Az Internet világa*. Budapest, ComuterBooks.
- Fojtik J. 1999: Városmarketing az Interneten – lehetőségek és eredmények. – *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 75–88.
- Ipolymenti területfejlesztési társulás: Helyzetelemzés.
- Ipolymenti kistérség – www.ipolymente.celodin.hu – 2002. 05. 15.
- Balatonederics – www.nexus.hu/bederics – 2002. 05. 01.
- Bázakerettye – www.business.mata.v.hu/uzlet/kerettye – 2002. 05. 01.
- Hevesi Egyesület – www.hmvk.hu/falusi-falusi-h.html – 2002. 05. 01.
- Cserháti településszövetség – www.inwebnet.net/cserhat – 2002. 05. 01.
- Ipoly Unió – www.zpok.hu/ipolyunio – 2002. 05. 10.

THE MARKETING OF IPOLYMENTE ON THE INTERNET

Béla Sági

There is a beautiful hilly area in the north of Hungary bordered by the Danube bend, the River Ipoly and the Börzsöny range. The glorious environment and the fresh air offer enormous scope for recreation.

In this study I shall try to show the advantages of this area based on an appraisal of the hills themselves. The first half of the study consists of a short geographical overview highlighting the most attractive parts.

One of the most important areas of potential is tourism and a close examination of the area shows very clearly the scope for visitors. Within this sector there are two major groups: one is younger – that is, students in the 16-25 age group - and the other is the white-collar worker group. It is now extremely Important to determine the best means of marketing communication. Both of these groups are frequent users of the internet and so this medium could become one of the most important channels to attract their attention.

By means of a brief overview I shall try to indicate some strategic directions which might be useful for the region in e-business terms.

In the last part of the study I analyse Ipolymente's current website, showing its weak points but trying to offer advice as to how can potential customers be motivated to visit this part of the country.

I believe that e-business could help greatly in the development of the region, although it cannot replace overall development based on a long-term strategy!

26. TERÜLETFEJLESZTÉSI DILEMMÁK EGY DÉL-ALFÖLDI KISTÉRSÉG PÉLDÁJÁN

Kis Mária

1996. március 19-én az Országgyűlés elfogadta a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvényt, amely hosszú távra hivatott meghatározni Magyarországon a területi folyamatokat, illetve új utat kell mutatnia a regionális politikában. Ugyanakkor le kell szögeznünk azt a tényt, hogy egy törvény csak a kereteket tudja biztosítani, de a regionális térségfejlesztő, válságkezelő programokat a helyi közösségek öntevékenységre kell építeni (természetesen ezt nem jelentheti az állam „kivonulását”). Különösen fontos ez a kistérségekben. Egy kistérség fejlesztési programjai azonban csak akkor lehetnek eredményesek, ha alapvető szemléleti változás következik be; nem egy-egy akcióra, feladatra vagy ágazatra szerveződnek, hanem komplex szemléletet próbálnak érvényesíteni, vagyis marketingszemléletben kezelik problémáikat, helyzetüket. Erre próbáltunk példával szolgálni egy tipikusan rurális kistérségen keresztül, bízva abban, hogy az egyúttal módszertani útmutatót is jelenthet más hasonló térségek számára, hiszen az itt felvetett kérdéseknek csak egy része régióspecifikus, többségük általánosítható, illetve felhasználható más rurális térségben is.

Marketingszemlélet a területfejlesztésben

A tudatos regionális, kistérségi, illetve településmarketing egy alapos elemzési, érdekegyeztetési, szintetizáló munkára épülő stratégiaalkotás és az azt realizáló eszközrendszer folyamatos működtetése.

A marketingstratégiának és eszközeinek konkrét meghatározása csupán egy átfogó kutatási, információs háttérre építhető, annak a makrokörnyezet elemzésén túl, három, tartalmilag jól elkülöníthető és fontos területet mindenképpen fel kell ölelnie:

- 1) Először számba kell venni a térség, a település értékeit, adottságait, kínálati kompetenciáit, erősségeit, gyengeségeit (értékaudit).

- 2) Ezután fel kell tárni a régióra, kistérségre, településre vonatkozóan, a saját lakosságában, illetve a külső célcsoportokban kialakult szubjektív képet, imázst (imázsaudit).
- 3) Értékelést kell készíteni az eddig végzett marketingtevékenység tartalmáról, eszközeiről, módszereiről (marketingaudit).

A továbbiakban bemutatjuk egy kistérség értékauditját, amely a stratégia alkotást megelőző kutatások kiemelkedően fontos eleme.

A makói kistérség fejlesztési lehetőségei

A marketingstratégia elsősorban a határ mentiségre, a mezőgazdaságra, a kulturális és történelmi hagyományokra és a természeti adottságokra épít. Olyan kommunikáció kialakítása, amely elősegíti a város megismerését a régió és Magyarország lakosai számára.

Mezőgazdaság

Makó az ország délkeleti szegletében, a román határ közelében, a Maros folyó jobb partján fekszik. A város területe 229,23 km², amelyből a művelhető földterület 196,8 km². A település termőtalajának a legnagyobb része lösz, a nyugati részén agyag, míg a Maros közelében homokos öntéstalaj a jellemző. Makó és térsége jó termőföldekkel rendelkezik. A térség talajai közül a termőképességük alapján kiemelkednek a fokhagyma és a vöröshagyma termelésének talajt adó „fekete földek”, amelyeknek igen magas az aranykorona értékük.

Éghajlata meleg, a nyár száraz és forró, így Makó és környéke az ország napfényben egyik leggazdagabb része. Ezen a tájon van a legtöbb nyári nap, mintegy 85–90 nap. A napsütéses órák évi összege meghaladja a 2100 órát. A csapadék viszont kevés, több mint 100 év átlagában csak 585 mm évente. Az évi átlagos középhőmérséklet 10,9 °C.

A kedvező klimatikus viszonyoknak és a jó minőségű termőföldeknek köszönhetően a város legfontosabb terményei a méltán világhírű makói vöröshagyma, a petrezselyem és a fűszerpaprika.

Rendkívül jelentős az exporttevékenység is a mezőgazdasági szektorban. A hagyma- és az egyéb zöldségfélét nyers, feldolgozatlan, illetve feldolgozott és félkész állapotban is értékesítik a hazai és a külföldi piacokon, illetve a feldolgozók részére. Jelentős a hagyma hűtőházi és szárítmány célú feldolgozása. A városban lakó családok túlnyomó többsége kötődik valamilyen mértékben a földhöz, a mezőgazdasághoz és a hagymatermesztéshez. A hagyma és a petrezselyem értékesítéséből származó bevétel a családok jövedelmének egyik meg-

határozó forrása a mezőgazdaságból élők esetében. A makói hagymakertészek máig a világon egyedülálló kézi munkaeszközészletet is kialakítottak.

Makó gazdaságát várhatóan a jövőben is elsősorban a mezőgazdaság, valamint a tágabb értelemben a mezőgazdasághoz kapcsolódó ágazatok fejlődése határozza meg. A város tájspecifikumai közé tartozik a vöröshagyma-, fokhagyma és zöldséggyökér termesztése, valamint az extenzív állattartás, a puszta életmód hagyománya. Alapvető szerepet kap ebben a gazdasági célú infrastruktúra kiépítése, a pénzügyi szolgáltatások rendszerének megújítása, biztonságának megteremtése, valamint a több lábon álló gazdaságok kialakulásának elősegítése.

A terület adottságainak figyelembe vételével a fejlesztés fő céljainak a következőket tekintetjük:

- Megőrizni a makói hagymához kapcsolódó hírnevet, amit évtizedek kemény munkájával alakítottak ki.
- A Termelő és Értékesítő Szövetkezetek szerepének növelése.
- Állami és önkormányzati támogatás a gazdálkodók részére – menedzseroktatás formájában.

A termelők összefogása hatékonyan elősegíti a jobb alkupozíció megteremtését. A várhatóan közeli uniós csatlakozás esetén az együttműködést választók jelentős versenyelőnyökhöz juthatnak a szektorban önállóan tevékenykedő gazdákhoz képest.

Ipar

A kistérség ipari tevékenysége Makó városában koncentrálódik, ahol elsősorban kis- és középméretű vállalkozások működnek. A jelenleg több, mint 230 gazdasági szervezet közül a mintegy 30, nagyobb létszámot foglalkoztató vállalat a gépgyártás, a bútorgyártás, a gumigyártás, az élelmiszer-feldolgozás (húsipar) területén tevékenykedik, ám emellett számottevő, közel 3000 az egyéni vállalkozások száma. Makón évtizedes hagyománya van az alkatrészgyártásnak és az összeszerelésnek is.

A kistérség legjelentősebb gazdasági potenciálját a mezőgazdasági alapanyag termelésére telepíthető élelmiszer-feldolgozás jelenti. Ezen a téren a biotechnológiai kutatási eredmények várnak gyakorlati megvalósításra. Makó jelentősebb iparvállalkozásai között jelen van a külföldi – német, holland, olasz – tőke: a Gumiművek PHOENIX Hungária Kft. (100%-os német tulajdon), a MEDICOR MEDITŰ Kft. (magyar–német vegyesvállalat), az ASS Berendezési Rendszerek Ipari Vámszabadterület Bt. (100% német tulajdon), a Tejipari Vállalat Makói Sajtüzeme (olasz–magyar vegyesvállalat), valamint a VGM-

MAGÉP Mezőgazdasági Gépgyártó Kft. (holland–magyar vegyesvállalat), ám a hazai tulajdonban lévő cégek, mint például a Mafég-Term Fűtéstechnikai Készülékgyártó Rt. is fontos szerepet játszanak. E cégek főként exportra termelnek. A város vezetése a helyzet elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy versenyképes környezetet kell teremteni az itt élők, az itt vállalkozók és az ide várt befektetők számára. Ennek legfontosabb eszköze a kornak megfelelő színvonalú infrastruktúra megteremtése, és ehhez kapcsolódóan a város erőforrásainak, lehetőségeinek a szűkebb és tágabb környezet elé tárása. Ennek a felismerésnek az eredményeként a város telefonszolgáltatása már a mai országos színvonalnak megfelelő, s ezzel közelebb került a világ, és könnyebben, szervezettebben működnek az itt dolgozó vállalkozások. A környezet védelmével, s az ehhez kapcsolódó szolgáltatásokkal azonban már sokkal többet kell foglalkozni, hogy a lakosság életminősége és a betelepülő vállalkozások kiszolgálása javuljon. Ezért a városi szeméttelép fejlesztésével, a városi szennyvíztisztító és a hozzá kapcsolódó csatornahálózat kiépítésével, a lakóépületek, vállalokozási telephelyek bekötésével lehet megoldani a feladatokat. A legfontosabb e település életében, hogy bekapcsolódjon a gazdasági vérkeringésbe, s ennek a legfontosabb eszköze a közút.

Ipari park

A Makó és Térsége Vállalkozási Övezetben belül a kiváló termelési, közlekedési és logisztikai adottságokkal rendelkező Makói Ipari Park a kelet és délkelet felé irányuló kapcsolatok központjaként várja a külföldi és belföldi működőtőkét.

Az ipari park Makó város északkeleti részére, a jelenlegi iparterülethez kapcsolódva a Makó–Hódmezővásárhely vasútvonal, a 43-as számú főút Makót elkerülő, épülő szakasza közötti zöldmezős területre települt. Az ipari park területe jelenleg 22 hektár, ami később 60–70 hektárra bővíthető.

A Makói Ipari Park létrehozásának célja a kistérségben előállított, nagy mennyiségű és jó minőségű mezőgazdasági termék helybeli, minél magasabb színvonalú feldolgozása, korszerű, környezetbarát technológiával, térségi alapanyagokból és térségi munkaerővel. Az ipari parkban a helyi és szegedi biotechnológiai kutatóintézetek által fémjelzett tudományos háttérrel jelentős hozzáadottérték-tartalmú, exportképes termékek előállítására nyílik lehetőség. Az évtizedes hagyományokkal rendelkező gépgyártás, alkatrészgyártás, összeszerelés, továbbá a környezetvédelmi kutatás, a megújuló energiaforrások bevezetése és egyéb ipari, valamint bármilyen szolgáltató tevékenység betelepülése kívánatos a Makói Ipari Parkba.

Kereskedelem és szolgáltatások

A makói kistérségben elérhetők a lakosság, az átutazó idegenforgalom és a vállalkozások számára szükséges szolgáltatások. Az utóbbiak részére különösen fontos, hogy több bank és biztosítótársaság teljes körű szolgáltatással jelen van. A kereskedelmi hálózat fejlett. Az általános profilú áruház mellett 140 élelmiszer szaküzlet és közel 300 más üzletkörű egység működik a városban. A térség gazdasági potenciálját felismerve ide települt a Penny Market, továbbá több, külföldi érdekeltségű kereskedelmi céggel előrehaladott tárgyalások folynak áruházak létesítéséről.

Infrastrukturális ellátottság

Makó térsége – és benne Makó városa – közlekedési és logisztikai szempontból a régió kiemelkedő bázisa, mivel a Duna–Körös–Maros–Tisza Euroregionális (magyar–román–jugoszláv) határ menti együttműködés központi nagyvárosait (Szeged–Arad–Temesvár) összekötő utak csomópontjában fekszik. A jelentős tranzitforgalmat lebonyolító, korszerű, kamionterminállal ellátott – Magyarország nemzetközi tehergépjármű forgalmának egy tizedét lebonyolító – nagylaki nemzetközi határátkelő közvetlen nemzetközi kapcsolatot tesz lehetővé, de közel esik a battonyai és a tiszaszigeti határátkelőhely is.

A kiszombori, majd a kübekházi határátkelőhelyek megnyitása kiteljesíti a kistérség euroregionális kapcsolatait. Vasútvonala közvetlenül Budapesttel, Szegeddel, és Békéscsabával köti össze. A szegedi repülőtér közelsége a légi, a Tisza közelsége pedig a vízi kapcsolatot is lehetővé teszi.

A makói kistérség jó közlekedési kapcsolatait jelentősen javítja majd a 43-as számú főút Makót elkerülő, 2003-ig megépülő, szakasza. A tervek szerint a majdani M43-as autópálya is itt, a Makói Ipari Park közelében halad el és Nagylaknál lépi át az országhatárt. Makó város útjainak még csak kb. 70%-a szilárd burkolatú, de a kiépítettségük aránya folyamatosan emelkedik. A város a lakosság, valamint a jellemző gazdasági tevékenységek igényeinek megfelelő szintű alapvető infrastruktúrával – elektromos áram, gáz, víz, szennyvíz és európai színvonalú hulladékkezelés – ellátott. A tervek között szerepel a szelektív hulladékgyűjtés és az újrahasznosítás is. A telekommunikáció területén a kínálati piac a jellemző, úgy a vonalas, mint a mobil távközlés területén. A vállalkozások, az intézmények és a magánszemélyek számára is hozzáférhető az Internet.

Határon átnyúló kapcsolatok

A kiszombori határátkelő megnyitása, melyről döntés született, fontos a magyar–román kapcsolatok építése szempontjából, mert gyors megközelítést biztosít Temes megye számára, és tovább növeli a makói tranzitforgalmat, amelyet az elkerülő 43-as szakaszra lehet terelni. Az ebből adódó további lehetőségek kihasználására a szolgáltatások teljes körét biztosítani tudják az ipari park környékére települt vállalkozások.

Idegenforgalom

A makói kistérség által nyújtott turisztikai kínálat egyre növekvő létszámú turistát vonz a térségbe. A kistérség központjaként működő Makó számos olyan objektumnak és eseménynek (pl. városi rendezvények) ad helyet, amelyek turisztikai vonzerővel rendelkeznek.

Már több éve májusban kerül megrendezésre Makó Város Napja, amely a város újjászületését, az 1699-es visszatelepülést ünnepli meg. A kulturális események sorozata júliusban folytatódik a Makói Grafikai Telep megrendezésével, mely egy hónapig tart, majd augusztusban nyitja meg kapuit a három hétig működő Makói Művésztelep. Mindkettő záró kiállítással végződik. A város minden évben gazdag rendezvénysorozattal ünnepli államalapító királyunk és az új kenyér ünnepét augusztus 20-án. Már több mint 10 éves hagyományra tekint vissza a szeptemberben megrendezett Makó Nemzetközi Hagymafesztivál, melyet évről évre mind színvonalasabb szakmai programok színesítenek, melyek mellett számos kulturális- (időszaki kiállítások, koncertek), szórakoztató- (fesztiválmenet, lovas bemutató, Hagymabál), hagyományőrző, bemutató- (hagymapucoló verseny, régi mesterségek művelői) és gyermekprogramok (bohócok, játszóbusz, bábelőadások) közül választhat a közönség minden korosztálya. A nemzetközi szakmai konferenciákhoz mezőgazdasági bemutatók és vásárok is kötődnek, ahol a kistérség gazdasági, kulturális és civil szereplői bemutatkozhatnak.

A térség települései helyi rendezvényekkel (falunapok, népművészeti, folk-lór, gasztronómiai bemutatókkal) valamint szolgáltatásokkal (szállásadás, vendéglátás) kapcsolódnak be az idegenforgalmi tevékenységbe. Az idelátogatók számára az épített környezet is nyújt számos látnivalót. Ilyenek a város kulturális központjaként működő Hagymaház, amely Makovecz Imre tervei alapján épült meg 1998-ban és színházi, zenei rendezvényeknek is helyet ad; a Korona Szálló impozáns, eklektikus épülete; a klasszicista stílusú Városháza; a neobaro- rokk Bérpalota; a Postapalota. Az épített városkép egyik éke, amely helyszínt biztosít számos nemzetközi kulturális és sporteseménynek, a Városi Sportcsarnok, mely szintén Makovecz Imre tervei alapján készült el 2000-ben, harmoni-

kus együtttest alkotva a több száz éves múltra visszatekintő József Attila Gimnáziummal. A városban számos műalkotás található, megörökítve történelmünk nagyjait és a helybeli kimagasló személyiségeket (Szent István, Kossuth Lajos, Galamb József, Pulitzer József, Erdei Ferenc stb.).

A térség építészeti nevezetességei közé tartoznak az óföldségi Erdőtemplom a kiszombori Rotunda, a magyar csanádi Kuhn kereszt, de talán a legjelentősebb turisztikai attrakciót a makói Termál és Gyógyfürdő jelenti, melynek működtetése köré szerveződhet számos turisztikai tevékenység. A fürdő a város központjában, 13 000 m²-en várja látogatóit. A 41 fokos alkáli hidrokarbonátos gyógyvízzel rendelkező fürdő naponta 1600 vendég fogadására képes, és különféle gyógyászati kezeléseket nyújt (gyógymasszázs, minősített gyógyiszap, ultrahang és galvánfürdő, csoportos gyógytorna). Az egész térség idegenforgalmára kihat a Maros folyó jelenléte, amely a térségben található tavakkal együtt horgászatra ad lehetőséget, az ártéri erdő pedig kiváló vadászterület. Ám a térség turisztikai potenciáljának nagyobb fokú kihasználásának érdekében további fejlesztésekre van szükség. Többek között jelentős marketingtevékenységet kell végezni a hazai és a nemzetközi szaksajtóban, valamint a térség településeit bemutató önálló kiadványok segítségével. Az idegenforgalmi tevékenység fő irányzatának a gyógyturizmusnak kell lennie, melynek középpontja a makói termálfürdő áll. A környező települések programokkal, szolgáltatások útján színesíthetik a kínálatot. A térségben hiányzik a turisztikai termékfejlesztést végző, és a turistákat kiszolgáló non-profit Tourinform Iroda. A nagy létszámú turista áradat fogadása és tartózkodásra bírására szempontjából fontos a helyi szolgáltató hálózat és a közbiztonság fejlesztése. A turisztikai vállalkozók képzettsége hiányos, emiatt kiemelkedő szerepe van az oktatásnak és a vállalkozóvá válás elősegítésének.

Térkapcsolatok

A kistérséget egy – magyarországi viszonylatban – középváros és annak vonzáskörzete alkotja. A kistérség fejlettség tekintetében nem homogén, hanem eltérő fejlődési eséllyel rendelkező körzetekre oszlik. A térségben hat mikro-térséget különítünk el. A legkedvezőbb fejlettségi mutatókkal Makó, valamint a kedvező fekvésű (Makóhoz közeli, vagy Szeged vonzáskörzetében tartozó, illetve a 43-as út mentén fekvő) települések rendelkeznek. A kistérség északi, különösen északkeleti, részén lévő falvaknak erős a Békés megyei kötődése, itt Makó vonzása viszonylag csekély. Földeák, Óföldségi, Maroslele kapcsolatrendszere kétirányú. Hódmezővásárhely és Makó is vonzással van rájuk. A makói kistérség dinamizálását nagyban segíti, hogy egyes települései részei a DARFT által kijelölt Vidékfejlesztési Mintatérségnek, amely a Dél-alföldi ré-

gió déli határ menti területeit foglalja magában. Hazánk európai uniós csatlakozását követően a közeljövőben a schengeni határ Makó térségében fog húzódni. A 96 km-es közös román–magyar határszakaszból kifolyólag felerősödik a határ menti együttműködések, a közös fejlesztések szerepe. Az európai uniós csatlakozás küszöbén Makó megtalálta kistérségi szerepkörét. Itt található a Dél-Alföldi Területfejlesztési Társulások Egyesületének titkársága, csakúgy, mint a Phare CBC támogatással készült Román–Magyar Kistérségi Iroda.

Humán erőforrások

A város iskoláiban megjelent az a vállalkozó szellem, így már rövid tanfolyamok keretében is képezhetik, átképezhetik a humán erőforrást a friss igények kielégítésére. A makói önkormányzat katalizátor szerepet tölt be a különböző társulások és regionális együttműködések kialakításában, működtetésében. Ez a szerep átfogja a külföldi kapcsolatok építését is. Munkájához támogatókat talált a megyei és regionális szervezetek között is. A fenti folyamatok gerjesztőjeként és eredményeként megjelent a városban a külföldi tőke is. Így német, osztrák, holland és olasz cégek érdekeltségei működtetnek termelő vállalkozásokat a városban. A francia tőke jelenléte a legjelentősebb a térségben, s főleg a szolgáltató ágazatban fejt ki hatását. A külföldi tőke letelepedésével és továbbterjedésével stratégiai lehetőségeket szerezhet meg a város az innovatív szemléletű vállalkozásaival együtt. A várható folyamatok közép- és hosszú távú, a kifejtett hatások és a várható multiplikátorhatások pedig még ennél hosszabb távon is érvényesülnek. Minden törekvést a marketing szellemében fejlesztenek, és átfogó marketingstratégia készül a megvalósítás elősegítésére. Látható, hogy a város elébe megy és szervezi a közelgő lehetőségek fogadását és működtetését. Ez a fejlődés biztosítéka. Magyarországon mintegy 60 ezer, Romániában pedig további tízezer ember sorsát érintik a vázolt folyamatok. A jugoszláv határ is érintett a mikrorégióban, s határátkelővel is rendelkezik a térség Kübekházán. Ez ugyan nemzetközi jelentőséggel kis mértékben bíró átkelő, de annak lehetőségével számolni kell a hármashatár miatt.

Összegzés

A Makó város és térsége célszerű fejlesztési irányainak meghatározására irányuló vizsgálat azt igazolja, hogy a gazdasági tevékenységek (mezőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás, ipar, szolgáltatások, turizmus) és az infrastruktúra összehangolt, komplex fejlesztésével a térség új fejlődési pályára állítható. Ebben komoly szerepet játszhat a betelepülő külföldi tőke, valamint a határon átnyúló regionális együttműködés, amely a helyi gazdaságot is dinamizálni képes.

Irodalom

- Kis M. 1998: A rurális kistérség fejlesztési lehetőségei marketing megközelítésben. VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös, 1998. március, pp. 191–197.
- Kis M. 2001: A rurális térségek fejlesztése a Dél-alföldi régióban. Szeged, SZTE-SZÉF. pp. 65–71.
- Mészáros R. (szerk.) 1997: Makó és térsége területfejlesztési koncepciója.
- Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. – Büdy L. 1997: *Régió és településmarketing*. Miskolc, Miskolci Egyetem és Regionális Marketing Centrum Kft. pp. 8–9., 25–28.

CURRENT ISSUES OF TERRITORIAL DEVELOPMENT

Mária Kis

As Hungary awaits accession to the EU the rural areas have enormous importance from the point of view of regional development. This is especially so if we consider the fact that more than 30% of the population live in such areas and that geographical and ecological features have predetermined that the country shall be heavily involved in agriculture and in related sectors. Regarding possible solutions to the problems inextricably linked to this, there is no blanket solution to be offered since, broadly speaking, the problems of specific areas, regions or micro-regions are peculiar to themselves. However, despite such special characteristics we can frequently note common features and so it can be useful to study concrete examples.

